

294527605

101 Københavns kommune

MAG

HB
His

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

DR. VILLADS CHRISTENSEN

TREDIE BIND

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1911—12

KØBENHAVN
KOMMUNEBIBLIOTEKET
HOVEDBIBLIOTEKET

Bd. 3
ex. 11

INDHOLD.

AFHANDLINGER.	Side
Dr. phil. <i>Villads Christensen</i> : Forsvundne Gadenavne	1
Arkivsekretær <i>Holger Hansen</i> : Den botaniske Have ved Amalienborg	523
Overretssagfører <i>David Jensen</i> : De Hambroske Bade- og Vadskeanstalter. Med et Billede	204
Kaptajn <i>Carl v. Kohl</i> : Pesten i København 1711—12. Med 4 Billeder	545
Oberst <i>Emil Madsen</i> : Tøjhuset i København. Med 4 Billeder og en Grundplan	161
Skattedirektør <i>F. Molde</i> : Københavns Skattevæsen 1862—1912 . .	305
Ingeniørkaptajn <i>H. U. Ramsing</i> : Bidrag til det gamle Københavns Topografi:	
VI. Holmene og Rævshalen. Med 5 Tegninger	40
— Sjøleboderne og Lønporten. To nye Gadenavne	90
— Graabrødrekloster og Helligaandshus. Med 12 Tegninger . .	417
<i>R. P. Rasmussen</i> , Præst: Oldermændens Kiste paa Raadhuset. Med 2 Billeder	81
Rigsarkivar, Dr. juris <i>V. A. Secher</i> : Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie i Kristian IV.s og Frederik III.s Tid 1624—63: VIII. Oplysninger om enkelte Drabssager. IX. Legemsstraffene og deres Fuldbyrkelse	99
X. Udvisning. XI. Frihedsstraffene	267
— To københavnske Lejlighedspoëter. 1. Hans Vilhelm Kaalund. 2. Frederik Dannefer Bøeg	615
Etatsraad <i>F. E. Tvermoes</i> : Tintallerkenerne og de gamle Skiver i det kgl. københavnske Skydeselskab og danske Broderskab. Med 2 Billeder	139
Professor <i>H. Weitemeyer</i> : En efterlyst Skat	196

OPTEGNELSER OG BREVE.

Købmand Hans Jessen. Af Arkitekt <i>L. P. Jessen</i> . Med et Billede	256
Et Brev efter Bombardementet 1807. Meddelt af <i>P. Købke</i>	295

SMAASTYKKER.

1. En Pensionists Udgifter 1793.....	80
2. En Magistratsudtalelse om Negerslaveriet. Meddelt af Professor <i>H. Weitemyer</i>	158
3. Hvor spiste Overpræsident Lange til Middag den 21. Marts 1848? Af <i>Julius Salomon</i>	300
4. En københavnsk Ungkarls Garderobe 1817. Meddelt af Postekspedient <i>H. Hjorth-Nielsen</i>	302
5. En Skarpretterformue. Meddelt af Rigsarkivar <i>V. A. Secher</i> . 304	
6. Husvilde efter Byens Brand 1795	416
7. Udsalg af Drikkevand i København 1850. Meddelt af Læge <i>J. Johnsson</i> . Med Billede.....	539
8. En samtidig Beretning om Byens Brand 1728.....	542
9. Sabbatens Helligholdelse i Kristian VI.s Tid	543
10. Fiskebloderens Hus paa Hjørnet af Niels Hemmingsens Gade og Graabrødretorv. Af <i>V. Chr.</i>	544

FORSVUNDNE GADENAVNE

AF

VILLADS CHRISTENSEN.

LIGESOM andre Stednavne bringer ogsaa Byernes Gadenavne Bud til os fra forbigangne Tider. De fortæller os et Stykke af Byens Historie, — snart er det Navnet paa en Mand, hvis Minde er knyttet til den, snart en Hentydning til Forhold, der nu ikke eksisterer længer, mangen Gang er de ved selve Ordets Uforstaaelighed en Erindring om hine fjerne Tider, da selve Sproget var anderledes end nu. I gamle Byer bidrager Gadenavnene sammen med de snævre Gyder og de enkelte gammeldags Bygninger, der endnu er bevarede, til at give Byen sit ejendommelige Præg. Alene paa Gadenavnene kan det kendes, om en By eller en Bydel er gammel.

Naar man i en By som Randers gaar inde i de gamle Gader, læser man overalt paa Gadehjørnerne Navne som Hovmeden, Dytmærskens, Von Hattenstræde, Trangstræde, Kehreweder, Taarngyde, Snaregade, Lille Skidenstræde, Rosengaarden, Kejsergaarden osv. Kommer man ud i de nyere Dele af Byen, staar der Steen Blichers Gade, Kippsgade, Søren Møllers Gade eller Steumannsgade, Rosenørnsgade osv. Dette er som det bør være; baade de gamle og de nye Navne passer godt nok til Gadernes og Husenes Karakter.

Eller hvis man rejser de faa Mil fra Viborg til Silkeborg, da vil, om ikke andet saa i hvert Fald Gadenavnene fortælle, at man er kommen fra en af Landets ældste til en af dets yngste Byer. I Viborg rejser hele Katolicismen sig omkring en, naar man gaar gennem Gader, der er opkaldte efter lutter Helgener: Sct. Peder, Sct. Hans, Sct. Mogens, Sct. Mikkel, Sct. Leoni, Sct. Ib, Sct. Villads osv. I Silkeborg hedder Gaderne Estrupsvej, Drewsens Vej, Kristian VIII.s Gade.

København burde efter sin Ælde have flere gamle Gadenavne end den har. I Snesevis er de forsvundne, og kun de færreste af dem er døde en naturlig Død. I det sidst forløbne Aarhundrede er der ført en bevidst Udryddelseskrig imod dem, og en Mængde af de gamle Gadenavne er bleven voldelig ombragte.

I ældre Tider forsvandt et Gadenavn som Regel kun, naar selve Gaden forsvandt. Naar de store Ildebrande lagde hele Kvarterer i Aske, og Tomterne derefter ryddedes for nye Anlæg, var det jo kun rimeligt, at de gamle Gadenavne blev skrinlagte sammen med Gaderne. Paa den Maade forsvandt efter Branden 1728 det hele Mylder af Smaagader og Stræder indenfor Vesterport, hvor nu Frederiksberggade er ført igennem: Store Sct. Klemensstræde, Lille Sct. Klemensstræde, Helligkorsstræde, Vombadstustræde, Antikstræde, Henrik Fyrens Gang osv. Mikkel Vibes Gade maatte give Plads for Kultorget, ligesom efter Ildebranden 1795 Store Færgestræde og Højbrostræde blev udlagte til Højbroplads.

Af og til hændte det ogsaa, at et gammelt Navn af sig selv gik i Glemmebogen eller fortrængtes af et nyt. Købmagergade har engang heddet Bjernebrogade; men da Kødmanderboderne flyttedes derhen engang i det 15. Aarh., ændredes dens Navn. Tyskemannegade er bleven til Vimmelskafte; et Navn som Klokkerhøjen

(Nørrevoldgade imellem Larslejstræde og Nørreport) er efterhaanden bleven glemt.

Det var Livets egen Gang, som her udslettede og ændrede. Først i det 19. Aarhundrede begyndte den bevidste Indgriben i disse Forhold. Da saa man snart Grundejerne, snart Byens Styrere, en Gang imellem ogsaa Regeringen fremkomme med Forslag til Udslettelse af gamle Gadenavne.

Den første Gade, der søgte og fik kongelig Bevilling til Navneforandring, var Skidenstræde. Denne Gades Grundejere indsendte i 1818 følgende Ansøgning til Kancelliet:

Da Skidenstræde, nu nyt brolagt, er en særdeles smuk og reel Gade, og samme fra den i Fjor anlagte skønne Plads ved Trinitatis Kirke tilligemed et Stykke af Nørregade yder den herligste Passage imellem Residensstadens begge Hovedkirker og upaatvivleligen ved Processionen vil blive afbenyttet, saa fordrister sammes Gaard- og Husejere sig underdanigst at ombede det Højkongelige Danske Kancelli at samme nu ogsaa maatte faa et andet Navn, f. Eks., da dets Stykke fra Fiolstræde til Nørregade forhen har vaaren benævnt Kristalgade,

Kristalgade!

At iøvrigt Gadens nuværende Navn for dem af Beboerne, som har Korrespondance med Plattyskere og især med Hollændere er ubehageligt, da disse, naar de ikke kender København, ofte troer, at vi boer i en Kloak, og at en hollandsk Adresse f. Eks.

Myn Heer

D. Heer N. N.
in de Schietsstraat!!!!
tot Copenhagen.

ej er behagelig lydende, er indlysende.

Grundejerne tilbød, saafremt deres Ansøgning blev bevilget, selv at bekoste Navnets Ommaling paa Gadehjørnerne, — et Tilbud, som derefter regelmæssigt gaar

igen i alle senere Andragender af denne Art. — Og saa tiltraadte Sagen sin Vandring gennem Administrationens Kontorer.

Stadskonduktør Rawert oplyste paa Forespørgsel, at det var rigtigt nok, at en Del af Gaden, mellem Nørregade og Fiolstræde, i Talebrugen havde været kaldet Kristalgade, hvortil dog ingen Hjemmel eller grundet Anledning kendtes. Men forøvrigt var han ikke vel stemt overfor den ansøgte Forandring. Der findes flere Gader her i København, skriver han, hvis Navne vistnok heller ikke ere velklingende, saasom Kattesundet eller Dybensgade, hvorved en Hollænder kunde forene Begrebet om en Tyvegade. »Desuden gives der vistnok mange saavel Stæders- som Folkenavne, der baade med og uden Oversættelse i fremmede Sprog klinge hel besynderlige, men blive derfor ikke opkaldte efter nye Navne«. Og endelig gør han opmærksom paa, at det ikke er nok til Navnets Forandring, at det nye Navn bliver malet paa Gadehjørnerne. Det bør ogsaa forandres i alle Skøder og Pantebreve, Brandpolicer osv., hvorved baade Vidtløftighed og Bekostning vilde forarsages. Han indstillede derfor, at Ansøgningen blev afslaaet, og Magistraten sluttede sig ganske hertil.

Men i Regeringskontorerne opdagede man et svagt Punkt i Stadskonduktørens Motivering. Det var ikke helt rigtigt, naar han sagde, at der maatte rettes i alle Ejendomsdokumenter, hvis Gadens Navn blev forandret. I officielle Papirer, i Skøde- og Panteprotokoller og lignende Steder opførtes Ejendommene altid efter Kvarter og Matrikelsnummer, og selv om Gadenavnet nævnedes ved Siden af, havde det kun underordnet Betydning. I sin Indstilling til Kongen lagde Kancelliet megen Vægt paa denne Opdagelse; og hvis det ikke var lidt uærbødigt, kunde man næsten fristes til at tro, at Glæden over den har tilskyndet det høje Kollegium til at tage

en anden Stilling end Magistraten. I hvert Fald anbefalede Kancelliet at imødekomme Grundejernes Ønske, og ved Reskript af 28. Okt. 1818 fik Krystalgade det nye Navn. — Som det første Tilfælde af den Slags vakte Navneforandringen megen Opsigt, og Springet fra Skidenstræde til Krystalgade var jo saa voldsomt, at det maatte give Anledning til megen Morskab. Saaledes blev det bekendte gamle Kortspil Skidtmads i disse Aar og længe derefter benævnet Krystalmds.¹⁾

Men nu var Isen altsaa brudt, og det var godtgjort, at man ved Ansøgning til Kancelliet kunde faa et gammelt Gadenavn ombyttet med et nyere og finere. Det varede da ej heller længe, før driftige Grundejere fik Øje paa, at her var Penge at tjene.

Den næste Gade, som fulgte efter, var Ulkegade. Beboerne af den pæne Ende af Gaden, fra Vingaardsstræde til Holmens Kanal, mente med nogen Ret, at denne Gadestrækning havde et ganske andet Præg end den Del af Gaden, der ligger mellem Lille Kongensgade og Vingaardsstræde, baade med Hensyn til Gadens Bredde og til Bygningernes Størrelse og Udseende. De foreslog derfor, at denne Del af Gaden fik et nyt Navn, f. Eks. Bremerholmsgade, medens den smalle Ende fremdeles kunde hedde Ulkegade. Her var der jo ikke, som ved Skidenstræde, noget anstødeligt ved selve Navnet; men Grunden til deres Ønske var naturligvis den, »at det Vanrygte, som Beboerne i ældre Tider have paadraget Gaden, har saaledes vedligeholdt sig, at man ugerne tager Bopæl i denne Gade, saalænge lige saa gode Lejligheder kunne have paa andre Steder, hvilket har til Følge, at vore efter Byens Ildebrand opbygte og for Middelstanden bekvemt indrettede Bygninger maa ofte staa ledige«. De tilbød ligesom deres

¹⁾ »Fædrelandet« 2. Juni 1843.

Forgængere selv at lade Gadenavnene ommale; men paa et Punkt har de taget Lære af Skidenstræde: de gør straks opmærksom paa, at der ingen Ulejlighed kan opstaa med Hensyn til Pantebøgerne, da disse føres efter Kvarterer og Matrikelsnumre uden Hensyn til Gaderne.

Rawert fraraadede som tidligere at gøre nogen Forandring; skulde imidlertid et nyt Navn anvendes, foreslog han Holmens Gade i Stedet for Bremerholms Gade. Heller ikke Magistraten kunde anbefale Andragendet, og den føjede den nye og vægtige Grund til, at Navnets Forandring for den ene Ende af Gaden vilde være fornærmelig for Beboerne af den anden.

Kancelliet tog intet Hensyn til denne Betragtning, men indstillede til Kongen, »at den Del af Ulkegaden, der gaar fra Holmens Kanal indtil Vingaardsstrædet, herefter maa tillægges Navnet Holmensgade«. Men Frederik VI har ikke villet fornærme Beboerne i den smalle Ende af Gaden; de skulde alle nyde samme Ret, og han resolverede da saaledes: »Den hele Gade, som hidindtil har baaret Navn af Ulkegaden, skal herefter henævnes Holmensgade«. Reskript herom udgik 19. Marts 1823.

De pæne Grundejere naaede saaledes ikke deres Hensigt, at blive adskilt fra deres mindre fine Kolleger, og naturligvis gjorde de snart den Erfaring, at Gadens Vanry ikke forsvandt med Navnet. Det varede ikke længe, før »Holmensgade« fik ganske den samme Klang, som »Ulkegade« tidligere havde haft, og Autoriteterne maatte endnu mange Gange beskæftige sig med denne Gades Navn.

At Skidenstræde vilde drage Skidentorvet med sig i Undergangen, var jo kun rimeligt, — snarere maa man undre sig over, at der dog forløb 25 Aar, inden Torvet lod høre fra sig. Først i 1842 indkom et Andragende fra Husejere og Beboere af Skidentorvet — denne Gang rettet til den nye Borgerrepræsentation, som her for

første Gang fik Lejlighed til at beskæftige sig med et saadant Anliggende. Husejerne fremhævede, at det for dem var en ikke ganske uvigtig Sag, da ikke sjælden Lejere blot for Navnets Skyld lod sig afholde fra at fæste Værelser hos dem; og »for Beboerne i Almindelighed kan det ofte være ubehageligt nok at maatte opgive til Adresse et Navn, hvorved især Folk udenfor København næppe tænker sig en Samling af velbyggede Huse beliggende lige over for en af Stadens mest besøgte Spadseregange«. Under Henvisning til Skidenstrædes Eksempel androg de derfor paa, at Torvet maatte faa et nyt og bedre Navn. — Kommunalbestyrelsen kunde endnu paa den Tid ikke afgøre en saadan Sag paa egen Haand; men begge dens Afdelinger anbefalede Andragendet, og Magistraten bragte Navnet Nørretorv i Forslag. Dette blev da ogsaa fastslaaet ved Reskript af 27. April 1842.

Allerede nogle Aar tidligere havde Tugthusporten begyndt at røre paa sig. En enkelt Grundejer, Cand. Schibbye, indsendte et Andragende til Magistraten om, at Navnet maatte blive forandret, »da det ej alene er stygt og anstødeligt, men tillige vildledende, da Skippere og andre, som er mindre kendt med Staden, maa tro, at en Gade med dette Navn maa søges i Nærheden af Børnehuset paa Kristianshavn«. Han foreslaar som nyt Navn Lille Helliggejtstræde, eller ogsaa Carolinegade, Emiliestræde eller for øvrigt hvad som helst. Selv vilde han betale Ommalingen paa Gadehjørnerne. — Magistraten svarede ganske kort, at den ikke kunde indlade sig derpaa.

Schibbye gav dog ikke tabt. Han fik nogle flere Beboere med sig, og i 1838 kom han igen. Men Resultatet blev det samme. Magistraten kunde heller ikke nu anbefale Andragendet, og i Kancelliet blev det afslaaet.

Men da Grundejerne fra Tugthusporten mødte for tredie Gang, var de saa vel rustede, at det blev vanskeligt at staa dem imod. Det var nemlig lykkedes dem at bevise, at deres Gade allerede en Gang tidligere havde heddet Lille Helliggejtstræde, og dette gamle Navn ønskede de altsaa nu at faa draget frem igen. Med Forbigaaelse af Magistraten gik de i 1842 lige til Kongen med deres Ansøgning.

Med denne fulgte Afskrifter af en Række Skøder og Købekontrakter vedrørende to Ejendomme i Tugthusporten, nuværende Nr. 9 og Nr. 26 i Niels Hemmingsensgade. Det fremgik heraf uimodsigeligt, at de to Ejendomme i et Tidsrum mellem 1741 og 1811 var betegnede som liggende i Lille Helliggejtstræde. Dernæst oplyste Grundejerne, at dette Navn ogsaa tidligere havde staaet paa Gadehjørnerne, hvilket endnu tildels kunde ses. Saaledes fandtes paa Hjørnet af Graabrødretorv »lige under det for nylig opsatte Bogbinderskilt« i en Laurbærkrans malet Lille Helliggejtstræde. Lige over for paa Hjørnet af Løvstræde stod det gamle Navn indhugget i Sten. Paa Blindeinstitutet kunde det endnu, trods den overstrøgne Kalkfarve, læses oven over det nyere paamalede Navn. Kun paa det fjerde Hjørne, Helliggejstes Skolebygning, var det ganske forsvundet.

Grundejerne antager derfor, at Gaden har faaet Navnet Lille Helliggejtstræde, da den blev genopbygget efter Branden 1728, men at den »formodentlig ved Sædvane fra Slægt til Slægt har bibeholdt sit ældre uhyggelige Navn, hvilket den efter Tradition har antaget efter Porten til et der i Nærheden dengang beliggende Tugthus«. Og da denne Tugthusport »formentlig ikke kan gøre Krav paa nogen slig Erindring«, ønsker de nu at blive fri for Mindet om den.

De nye Oplysninger gjorde Indtryk paa Magistraten, og den anbefalede nu at imødekomme Andragernes

Ønske. Kun den gamle stædige Borgmester *Schæffer* vilde ikke fravige, hvad han en Gang havde stemt for, og han indsendte derfor til Kancelliet et udførligt Separatvotum.

Schæffer gjorde først Rede for, at Navnet Tugthusporten var en lige saa officiel Betegnelse som ethvert andet Gadenavn: Det forekommer i Nyerups »Kjøbenhavns Beskrivelse«, i Kollegial Tidende Nr. 19 for 1799, det er malet paa alle fire Gadehjørner osv.

»Det er iøvrigt nu«, fortsætter han, »bleven Mode at ville have bortryddet alt, hvad der minder om Fortidens, især den ældre Tids Indretninger. Det vil derfor, hvis Ansøgningen bevilges, næppe vare længe, førend den i samme Flugt til den anden Side af Torvet stødende Gade, der nu hedder Trompetergangen, ogsaa vil søges omskiftet med et andet Navn, og saaledes flere Gader, saa at en saadan ikkun lidet motiveret Anledning længe vil kunne vedligeholdes til Forstyrrelse i mange Forhold«.

Det gik nøjagtig, som Schæffer her havde forudsagt. Men Kancelliet tog intet Hensyn til hans Advarsel, og »Tugthusporten« forsvandt ved et kongeligt Reskript af 1. Februar 1843.

Et Par Maaneder senere indeholdt »Fædrelandet«, dengang Byens ledende Blad, en Artikel, som viser, at den offentlige Mening i Hovedstaden ingenlunde var blind for Mislighederne ved disse Navneforandringer og ikke savnede Forstaaelse af det historiske Element, som laa i de gamle Navne. »Gadernes fra gammel Tid nedarvede Navne«, hedder det, »ere i Almindelighed historiske Mindesmærker, som hentyde paa Byens ældre Tilstande og Lokalteter, og de bør ingenlunde udryddes, naar ikke meget væsentlige Omstændigheder komme i Betragtning«. Forfatteren indrømmer, at det kunde være rigtigt, »at Navnet Ulkegade, skønt verdensberømt og ved Søfarende bragt til alle Kyster Jorden rundt, blev afskaffet, da det næsten var bleven obscønt«. Han

forstaar ogsaa nok Grundejernens Misfornøjelse med Navnene Skidenstræde og Tugthusporten; men alt i alt mener han dog, at man bør holde paa de gamle Navne. »Man maa overhovedet ønske,« siger han, »at gamle Lokalbenævnelser saa lidt som mulig underkastes Forandring, da Forstaaelsen af Beretninger og Aktstykker, hvori saadanne Benævnelser forekomme, ved slige Forandringer vanskeliggøres for en senere Tid. Vi have tilforn altfor meget her tillands været Barbarer i Henseende til Vedlideholdelsen af historiske Minder. Fortidens Mindestene, Bygninger, Forziringer, Indskrifter, Dokumenter ere i Hobetal forsvundne af Jordens Overflade; lad os nu holde paa det, der er tilbage, og deriblandt ogsaa paa de Navnelyde, vi have fra Forfædrene«. ¹⁾

Men alle saadanne Betragtninger var jo spildte paa de Folk, som troede, at der var Penge at tjene ved blot at forandre en Gades Navn. Eksemplet var givet, og snart vrimlede det med Andragender fra Grundejere om nye Gadenavne. Disse Andragender kendetegnes alle af en naiv Overtro paa, at en Gades gode eller daarlige Rygte er afhængigt af Navnet, samt af en utilsløret Forestilling om, at det er Autoriteternes simple Pligt at gøre, hvad de kan, for at hæve Grundejendommenes Pris til Fordel for Ejerne. At Kommunens Interesser ikke altid faldt sammen med Grundejernens, har disse aabenbart haft Vanskelighed ved at forstaa.

Mest utilsløret viser baade Naiviteten og Selvfølelsen sig i en Række Andragender fra Grundejerne i Aabenraa, Vognmagergade og Gammel Mønt. De begyndte i 1845 og fortsattes i mange Aar med stor Ihærdighed, uden dog at føre til det ønskede Resultat.

---

¹⁾ »Fædrelandet« 2. Juni 1843.

»Det er bekendt,« skriver Grundejerne i 1845, »at Staden har fire, som man kalder Hovedgader, nemlig Vimmelskaflet, Købmagergade, Østergade og Gothersgade; saa er det og bekendt, at Ejendommene i de 4 Gader koster 2 à 3 Gange saa meget, som i de andre, og at en Butik paa Østergade koster en 900 Rdlr. om Aaret, naar den i de andre ikke koster mere end 1 à 200 Rdlr. paa lige lang Tid, hvorfor det var ønskeligt, at den halve Del af Staden bestod af Hovedgader«.

I Henhold til disse Betragtninger foreslog de altsaa at oprette en ny »Hovedgade« med dyre Grunde ved at omdøbe den hele Strækning til Ny eller Lille Gothersgade. Og de minder endnu en Gang Øvrigheden om, hvor samfundsgavnlig en saadan Reform vil være.

»I det vi sluttelig ikke lader uanmærket, at det maa være en Glæde for Øvrigheden, at den halve Stad bestod af Hovedgader, imødeser vi gunstigst Resolution«.

Da deres gode Hensigt alligevel ikke blev paaskønnet, kom de igen i 1848; men Modtagelsen blev den samme. Borgerrepræsentationen bemærkede, at Ansøgerne havde fremhævet, hvorledes en saadan Forandring af Navn vilde bidrage til at forhøje Værdien af deres Ejendomme. »Forsamlingen fandt imidlertid ikke heri ringeste Grund til at anbefale eller indvilge i det ansøgte«. Og Indenrigsministeriet, som paa den Tid havde Afgørelsen, føjede til, at »den Grund, som har medvirket til tidligere Navneforandringer af Gader, nemlig en anstødelig eller med Rette mindre vel anset Benævnelse, ikke her er til Stede«, og deres Andragende blev derfor atter afslaaet.

Da det altsaa ikke gik paa den Maade, skilte Grundejerne i Aabenraa sig ud fra deres Kolleger og forsøgte deres Lykke paa egen Haand. I 1857 kom de med et Andragende til Kommunalbestyrelsen, bygget over den samme naive Filosofi, som alle de tidligere: »At Gadens Beliggenhed har en væsentlig Indflydelse paa Lejeafgiften

og denne igen paa Grundejendommens Værdi, er en saa afgjort Sag, at den ingen yderligere Bevis behøver; men at dernæst Gadens Navn ligeledes bevirker en større eller mindre Afsættelighed paa Huslejlighederne i Hovedstaden er lige saa afgjort en Sag«. Til de Gader, hvor der er Vanskelighed ved at faa Lejlighederne lejede ud, hører Aabenraa, og »blive slige Lejligheder endeligen efter flere Avertissementer bortlejede, saa opnaar dog Lejeren aldrig den Leje, han vilde have opnaaet, saafremt Stedet ej laa i Aabenraa«. Derfor haaber Grundejerne nu paa en Navneforandring, saa meget mere, som »Gaden ikke længer svarer til sin historiske Benævnelse«. Som nyt Navn foreslaas »Reformert Kirkegade«.

Men da heller ikke dette Andragende hjalp, genoptog de den tidligere Taktik: de slog sig atter sammen med Vognmagergade og bragte paa ny Navnet Lille eller Ny Gothersgade i Forslag. Allerede Aaret efter kunde Autoriteterne atter læse en Fremstilling af Kvarterets Betragtninger over Aarsagerne til Grundværdistigningen:

»Gadernes Navne synes ved første Øjekast, eller rettere ved første Tanke, ikke at gøre noget til Sagen, naar Talen er om enten at købe en Ejendom eller at leje en Lejlighed; men ved nøjere Eftertanke vil man snart komme til det Resultat, at Navnet paa en Gade just er af en saare vigtig Betydning«. Som Bevis herpaa henvises til den Fordel, Krystalgade og Helliggejststræde (Tugthusporten) har haft af deres nye Navne, og til Lorentzensgede, »der sikkert vilde have haft Mangel paa Beboere af dens elegante Lejligheder, om den havde bibeholdt det ingenlunde smukke Navn Pindsvinegade«. En lignende Fordel ønsker nu Grundejerne i de to Gader for deres Vedkommende. »Skulde det være af historisk Forkærlighed, at man, trods tidligere Andragender, vedbliver at holde fast paa Navnet Aabenraa, da tillade

vi os at bemærke, at Nutidens Fremskridt allerede for en Del Aar tilbage har tilintetgjort den rette historiske Betydning, da denne for Aabenraa's Vedkommende var en »aaben Vraa«, en Afkrog, medens der nu findes fuldkomment saa decante Bygninger, som i de saakaldte Hovedgader. — Vognmagergadens historiske Betydning er mindre og tildels mere uvis«.

Da Andragendet atter blev afslaaet, blev Grundejerne vrede, og de skrev i en brøsig Tone til Magistraten, at de nu for tredie Gang vilde anmode om, at deres Gadenavne »snarest muligt« forandredes til Lille eller Ny Gothersgade. »I 1859 spurgtes Indenrigsministeren, Kammerherre Unsgaard om det var muligt, at det kunde ske, da det ved Salg af enhver Ejendom vilde koste 1, 2 à 3000 Rdlr. mere til Sælgeren. Vi skrev 22 ansete Husejere paa stemplet Papir, og vi er visse paa, at Kammerherre Unsgaard har anbefalet det til høje Vedkommende, for det var en billig Fordring, svarede Kammerherre Unsgaard«.

Magistraten skrev tilbage, lidt skarpere end ellers, at den lige saa lidt nu som tidligere fandt Anledning til at gøre Forslag til Borgerrepræsentationen i den omhandlede Retning. Og derved blev det.

Som det fremgaar af dette Svar, var det paa dette Tidspunkt Magistraten og Borgerrepræsentationen, og ikke længer Ministeriet, der traf Bestemmelse om Byens Gadenavne. Det havde hverken Grundejerne i Aabenraa eller Indenrigsminister Unsgaard agtet tilstrækkeligt paa, og de forskaffede derved Magistraten en lille Oprejsning for Fejtagelsen i sin Tid med Skøde- og Pantebrevene. Indenrigsministeriet havde nemlig taget mod Andragendet og som sædvanlig sendt det til Magistratens Erklæring, idet man tjenligst udbad sig, sammen med Magistratens Ytringer, »det indesluttede tilbage«. Men det kom aldrig tilbage. Magistraten meddelte blot Ministe-

riet, at i Følge Lov af 14. Decbr. 1857 § 9 henhørte denne Sags Afgørelse alene under Kommunalbestyrelsen. Den beholdt derfor Andragendet og afgjorde det paa egen Haand.

Naar Aabenraa-Mændene henviste til Lorentzensgade som et Fortilfælde, havde det dermed sin Rigtighed. I Begyndelsen af Halvtredserne havde Marineministeriet begyndt at sælge væk af Nyboders Grund, og saaledes havde da ogsaa paa en Auktion Premierlieutenant og Grosserer H. P. Lorentzen faaet sig tilslaaet et betydeligt Terræn mellem Borberggade og Store Kongensgade. Han havde opført en Snes nye Ejendomme derude, og blandt andet var Pindsvinegade paa et Par Huse nær bleven helt ombygget. I 1854 ansøgte da Lorentzen om, at denne Gade maatte faa et nyt Navn.

Det var bekendt nok, at Lorentzen vilde sætte megen Pris paa, om en Gade i København blev opkaldt efter ham. Allerede i 1849, da Nikolajgade blev anlagt over en Del af Nikolaj Kirkegaard, havde Lorentzen underhaanden følt sig for, om ikke denne Gade kunde komme til at hedde Lorentzensgade, da det var ham, der havde ladet Husene opføre. Navnet var ogsaa paa Tale i Kommunalbestyrelsen, men slog ikke an, og Benvævnelsen Nikolajgade, der allerede var bleven almindelig i daglig Omtale, blev slaaet fast af Ministeriet. — Nu forsøgte altsaa Lorentzen sin Lykke igen.

Tilsyneladende beskedent gik hans Andragende kun ud paa, at Pindsvinegaden maatte faa et andet Navn. Men underhaanden havde han sat alle Kræfter i Bevægelse for at faa sit eget Navn knyttet til den. Indenrigsministeriet forespurgte derfor Kommunalbestyrelsen, om den havde noget imod, at Gaden blev kaldt Lorentzensgade. Men hverken Magistraten eller Borgerrepræsentationen ønskede dette Navn, »da derved kunde gives et mindre ønskeligt Præcedens«. Skulde den gamle

Benævnelse afskaffes, foreslog man at opkalde Gaden efter en eller anden fortjent Sømand.

Det var ikke dette Svar, man paa højere Steder havde ønsket. Ministeriet kunde nu ikke i sin Forestilling til Kongen skyde nogen anden Autoritet foran sig som Forslagsstiller, og selv har det heller ikke været rigtig glad ved Hvervet. Men noget skulde der jo skrives.

»Efter hvad der er Ministeriet bekendt, lægger Andrageren Vægt paa, at den omhandlede Gade benævnes som af Indenrigsministeriet i dets ovenbemeldte Skrivelse til Magistraten henstillet, og Ministeriet skal i saa Henseende endvidere allerunderdanigst fremhæve, at det i sin Tid, da Spørgsmaalet om Benævnelsen af en anden ved Supplikantens Byggevirksomhed her i Staden fremkommen ny Gade, den nu saakaldte Sct. Nicolaigade, var paatænkt at opkalde samme efter Andrageren, og at det kun var en aldeles tilfældig Omstændighed, der medførte, at saadant ikke skete«.

Ministeriet indstillede da Sagen til Kongens Afgørelse uden selv at gøre noget Forslag. Dette behøvedes for øvrigt heller ikke. Frederik VII og Grosserer Lorentzen var allerede enige om, hvad Gaden skulde hedde, og d. 4. Dec. resolverede Kongen: »I Henhold til et af Os Ansøgeren i saa Henseende givet Løfte ville Vi aller-naadigst, at indbemeldte Gade herefter benævnes Lorentzens Gade«.

Den Glæde varede til 1891. Da blev Grosserer Lorentzens Navn atter overgivet til Forglemmelsen, idet hans Gade sammen med et Par andre i Nyboder gik op i den nye Sct. Pauls Gade.

En Navneforandring af en noget anden Art end de sædvanlige og efter Kancelliets eget Forslag var imidlertid bleven foretaget i 1841. Fra 32 Grundejere og Beboere af Ulfeldts Plads modtog Kongen en Ansøgning om, »at den Støtte, der nu i saa lang Tid har

vanziret Ulfeldtsplads til Skade og Afbræk for vor Næring og Husleje-Indtægter, maa under vor oplyste og faderligssindede Konges Regering vorde nedtagen«.

Kommunalbestyrelsen blev spurgt, og begge dens Afdelinger anbefalede Støttens Nedtagelse. Kun Borgmester Schæffers Konservatisme fornægtede sig ej heller her, og han indsendte følgende udførlige, i hans sædvanlige knudrede Sprog affattede Separatvotum:

»At Skamstøttens Tilværelse skulde virke til Skade og Afbræk i Supplikanternes Næring og Husleje-Indtægter er ikke antageligt; thi en saadan Klage har nu i mange Aar ogsaa været hørt fra Stadens andre Dele, hvor dog en saadan speciel Anledning ikke har kunnet anføres, og den er heller ikke understøttet med nogen Oplysning om det i saa Henseende paaberaabte.

Det vante Skue anvender vistnok ogsaa her sin afgørende Indflydelse, og skulde det vanzirende, der ikke kan frakendes Støtten, end gøre noget Indtryk, saa maa i den Henseende bemærkes, først, at det vel ikke bør kunne fordres, at en Støtte, hvorpaa til den paagældendes Navn er føjet:

»til evig Spot, Skam og Skændsel«,

skulde derhos være et efter Smagens Regler konstrueret Kunstprodukt, og dernæst, at Beboerne paa og ved Pladsen, hvis Benævnelse, Ulfeldtsplads, de dog ikke have ansøgt om at maatte forandres, for saa vidt de ere Besiddere af de tilgrænsende Ejendomme, have erhvervet disse med den i Henseende til Lokaliteten havende Egenskab, hvilken nu gennem flere Generationer kan have faaet en betydelig Alder, vel endog over 170 Aar, men dog er den ældste af disse Bygninger alligevel yngre end det Tidspunkt, da Støtten blev oprejst, saa at der med Hensyn til Ejendomsrettens mest udvidede Krav Intet kan anføres til at begrunde det fremførte Petitum.

Supplikanterne have, som de af dem anførte Grunde udvise, skuet Genstanden fra det allersnævreste Synspunkt, nemlig deres egen pekuniære Interesse; men der er et andet af dem aldeles overset Synspunkt, hvortil Historien giver Vejledning, og hvorfra Genstanden uomgængeligen maa betragtes«.

Schæffer udvikler derpaa, hvorledes Korfitz Ulfeldts Forbrydelse var begaaet mod hele Staten, »og Genstanden bliver derved et nationalt Anliggende, hvori en enkelt Kommune, end-

skønt Støtten der tilfældigen har faaet sin Plads, ikke kan til-egne sig mere end en partiel Stemme, der vel maa blive af ringe Betydenhed i Relation til den hele Stat«. Og i det hele billiger han Tanken med Skamstøtten: »Hyppigen erfarer man, at Æreminder oprejses for at bevirke et Indtryk, den blotte historiske Beskrivelse ikke formaar; *consequenter* synes det, at Støtter, der skulle advare mod Udaad af det groveste Slags, ogsaa bør rejses, og følgelig, at de, som ere rejste, ikke bør nedrives. — Det turde derhos vel og komme i Betragtning, at det for Staten er vigtigere at indvirke paa Sanseligheden [Sanserne] for at forebygge Ulykker, end at der modsat skulde opstaa for Staten nogen stor Skade deraf, at et Æreminde for En eller anden savnedes«.

Kongen forlangte derpaa Kancelliets Betænkning. Denne, der var gennemset og rettet af baade Ørsted og Stemann, gik ud paa, at Kollegiet ganske kunde tiltræde Kommunalbestyrelsens Indstilling, og derhos tilføjedes det nye Forslag, at Navnet paa Pladsen forandredes til Graabrødretorv. Dette blev derpaa fastslaaet ved Reskript af 31. Juli 1841. Skamstøtten blev nedbrudt og foreløbig henlagt i Stadens Materialgaard. Herfra flyttedes den i 1858 til Nationalmuseet, der i 1903 lod den samle paany og opstille i Haveanlægget bag Prinsens Palæ.¹⁾ —

Borgmester Schæffers Profeti om, at Trompetergangen vilde følge efter, hvis man begyndte at røre ved »Tugthusporten«, gik naturligvis tilsidst i Opfyldelse. Dog varede det vistnok noget længer, end Schæffer havde tænkt sig.

Vi hører første Gang fra den i 1854. Grundejerne er misfornøjede, deres Lejligheder er ikke saa efterspurgte, som de kunde ønske, og nu kræver de altsaa en Navneforandring for derved at afhjælpe Gadens daarlige Ry.

¹⁾ Berl. Tid 12. Maj 1903.

»Vi maa nemlig tillade os at oplyse, at bemeldte Gade i Øjeblikket er aldeles disrenommeret, som formentlig dels har sin Grund deri, at der i en Række af Aar har været og endnu er offentlige Fruentimmer i flere Etager i Huset Nr. 115, som nu ejes af Madame Sørensen, og dels deri, at der ligeledes i en Del Aar, medens afdøde Raadmandinde Skibsted levede, har været holdt Dans i samme Gade; hvortil endvidere kommer, at Gaden flere Gange har været Genstand for Inserater i Bladet »Folkets Nisse«, hvor den er bleven betegnet »Trompeten« med videre.« — Som yderligere Bevis anføres, at Brygger Sørensen for Tiden har baade 1., 2. og 3. Sal ledige i sit Hus. De foreslaar derfor, under Henviisning til Tugthusportens Eksempel, at Navnet ændres til Helliggejststræde.

Andragendet blev af Magistraten sendt til Stadskonduktøren, der gav følgende Oplysninger om Gadens Navn:

Trompetergangen nævnes allerede i Grundtaksten af 1689 og betegnes som tilhørende Ambrosius Løffelmann, Trompeter. Den var paa den Tid en aldeles privat Passage, der havde dannet sig fra Corfitz Ulfeldts afbrændte Plads igennem Trompeterens Ejendomme ud til Skindergade. Efter Ildebranden 1728 er den bleven offentlig Gade; den nævnes første Gang 1733 som »en ny Tværgade, der er anlagt fra Graabrødretorv til Skindergade«, men noget Navn paa den nævnes ikke. Efter 1755 kaldes den sædvanlig Trompetergaden, først i 19. Aarh. bliver Trompetergangen det almindelige Navn.

At Gaden har faaet sit Navn efter den Trompeter, som ejede de Lejevaaninger, til hvilke Gangen førte ind, betragter Stadskonduktøren som rimeligt. »Denne Formodning tror jeg at kunne bestyrke ved at henvise til

den i Købmager Kvarter værende Prammandens Gang, der endnu den Dag i Dag bærer Præg af sin oprindelige Tilblivelse; og denne Gade findes i Grundtaksten noteret saaledes: Svend Andersen Prammands Hus med de 5 Vaaninger«.

Magistraten var endnu paa denne Tid uvillig til at støtte slige Andragender, og der kom intet ud deraf. Det hjalp ej heller, at Brygger Sørensen — ham med de ledige Lejligheder — i 1861 foreslog at kalde Gaden Graabrødregade eller Lille Skindergade. Men i 1867 kom der atter et Andragende fra de samlede Grundejere: De offentlige Fruentimmere var nu forviste fra Trompetergangen, skrev de, saa der kunde være nogen Anledning til at lade Gaden fremtræde med et helt nyt Navn. Magistraten gik denne Gang med til en lille Indrømmelse; den tilbød at forandre Trompetergangen til den ældre Benævnelse, Trompetergaden. Men det vilde Grundejerne ikke nøjes med, og dermed bortfaldt Sagen for denne Gang.

Det varede til 1870. Saa androg Grundejerne paa ny om en Forandring og foreslog nu Brygger Sørensens ret passende Navn Graabrødregade. Men det var stadig forgæves. Magistraten afviste straks Andragendet, og det kom end ikke til Behandling i Borgerrepræsentationen.

Alle disse Afslag gjorde tilsidst Grundejerne bitre. De henvendte sig nu til en Prokurator og fik ham til at opsætte en ny lang Skrivelse til Magistraten. Tonen i denne er ikke saa lidt skarpere end i de tidligere. Der mindes om, at Politivirigheden selv i sin Tid har medvirket til at skabe det daarlige Ry, som Gaden endnu lider under. Det hedder ironisk, at Underskriverne »kunne meget vel indse, at den høje Magistrats fortsatte Vægning ved at imødekomme vort Ønske, netop maa tilskrives den Omhu, med hvilken den omfatter Gadens

Beboere og vaager over deres Interesser«. Og de slutter med at anmode om, at dette deres Andragende i ethvert Fald maa blive indbragt for Borgerrepræsentationen.

Andragendet gjorde sin Virkning. Stadskonduktør Krack, der gentagne Gange før havde fraraadet Navneforandringen, udtalte nu, »at da det i det Hele synes, at alle Ejerne meget ivrigt ønske denne Forandring, og at de tillægge den en større Betydning, end der tidligere var Grund til at antage«, vilde han tilraade, at Andragendet blev bevilget. Som nyt Navn foreslog han Lille Helliggejststræde, da Trompetergangen laa i Forlængelse af denne Gade. Borgerrepræsentanterne, der nu fik Sagen til Behandling, sluttede sig hertil, og det sidste Minde om Ambrosius Trompeter forsvandt saaledes fra Nytaar 1874.

Nogle Aar før var et af Byens allerældste Gadenavne, Vandmøllestræde, forsvundet. I dette Stræde laa tilsidst kun een Ejendom, Nr. 25 i Snarens Kvarter, mellem Magstræde og Nybrogade. Det var kun den ene Side af Gaden, der hed Vandmøllestræde; Bygningsrækken lige overfor, mellem Vandkunsten og Stormgade, hed Frederiksholms Kanal. I 1858 ansøgte da Ejeren af Nr. 25, Spækhøker Moberg, om, at det gamle Navn maatte afskaffes og hele Gaden kaldes Frederiksholms Kanal. Stadskonduktøren oplyste, at Vandmøllestræde tidligere havde strakt sig længere op, indtil Kompagni-stræde og Farvergade; men efter 1750 var Navnet forsvundet for denne Gadestræknings Vedkommende og afløst af Navnet Raadhusstræde. At »Vandmøllestræde« efter den Tid var bleven ligesom skubbet længere ned, saa Navnet nu brugtes om Strækningen fra Magstræde til Nybrogade, mente han nærmest var en Fejltagelse; thi netop denne Husrække havde aldrig tidligere været kaldt Vandmøllestræde (den kaldes paa gamle Kort »Gaden ned til Kanalen«). Han anbefalede derfor Mo-

bergs Andragende, og ved Raadstueplakat af 30. Marts 1858 udslettedes dette middelalderlige Navn, — et Minde om den gamle Vandmølle, der hørte til Københavns Slot og som antagelig har været lige saa gammel som Slottet selv.

Skønt det ikke var nogen egentlig Navneforandring, men snarere Indførelse af et helt nyt Gadenavn, kan der dog her mindes om, at Benævnelsen Nybørs i Begyndelsen af Tresserne afløstes af Børsgade. Nybørs var ikke egentlig Navnet paa en Gade, men paa den Samling Huse ved Enden af Børsen, der ogsaa kaldtes »de seks Søstre«, og Gaden langs med dem og langs Børsen, som nu blev kaldet Børsgade, havde ikke tidligere haft noget Navn.

I 1859 gennemførtes den lille, men særdeles nyttige Reform, at Husene numereredes med fortløbende Numre for hver Gade, — lige Numre paa højre og ulige Numre paa venstre Side af Gaden. Kongens Nytorv betragtedes som Udgangspunktet. I Sidegader begyndte Nummeringen fra den Ende, som laa Hovedgaden nærmest. Var der Tvivl om, fra hvilken Ende en Sidegade maatte regnes at begynde, skulde lige Numre anføres paa den Side af Gaden, der vendte mod Nord eller Øst.

Denne Bestemmelse gjorde det nødvendigt, at atter nogle Gader skiftede Navn; thi der fandtes i adskillige Tilfælde to Gader af samme Navn i Hovedstaden. Tidligere, da Husene altid betegnedes med Matrikelsnumrene, der var fortløbende for hele Kvarteret og kunde gaa op til 4—500 i hvert, havde dette ikke forvoldt videre Vanskelighed. Nu, da hver Gade fik de samme Tal, begyndende med Nr. 1 og 2, maatte der sørges for, at der ikke var to Gader af samme Navn. Kockegade fandtes baade bag Helligøjstes Kirke og i Nyboder; den først-

nævnte blev nu inddraget under Store Helligøjststræde. Ogsaa en Nygade fandtes i Nyboder; den blev kaldt Gernersegade til Forskel fra Nygade paa Strøget. Nellikegade fandtes baade i Nyboder og i de gamle Skipperboder ved Nikolai Kirke. Sidstnævnte blev da, efter det der beliggende Asyl, kaldt Asylgade. Store og Lille Kongensgade fandtes baade i København og paa Kristianshavn; de to sidste maatte nu give Slip paa deres Navne og blev under et kaldt Wildersgade. Endelig fandtes en Prinsensgade baade i København og paa Kristianshavn, — sidstnævnte blev ved en let Ændring omdannet til Prinsessegade.

Alle disse Navneforandringer var altsaa nødvendiggjorte ved de nye Ejendomsbetegnelser, og ikke foretagne for at glæde Grundejerne. Alligevel greb disse straks Anledningen til paany at overvælde Kommunalbestyrelsen med Andragender, der nu alle støttedes ved en Henvisning til, at Kokkegade, Nellikegade osv. havde faaet nye Navne. Magistraten udviklede med stor Taalmodighed Aarsagen til de foranførte Ændringer, naar den, Gang efter Gang, maatte afslaa disse Forlangender.

Thi Magistraten fastholdt endnu i nogle Aar det Princip, den hidtil havde fulgt: at respektere de overleverede Gadenavne og kun foretage de færrest mulige Forandringer i dem. Men i Løbet af Tresserne ændredes fuldstændig denne Holdning, og man fik det Særsyn at se, at Grundejere og Beboere forgæves bad om at beholde deres gamle Gadenavne, medens det var Kommunalbestyrelsen, der tvang de nye igennem. Det var en enkelt Mand i Kommunens Administration, der bevirkede dette Omslag.

I 1858 havde København i den unge Ingeniørkaptejn *Krack* faaet en ny, energisk Stadskonduktør. Kaptejn *Krack* har paa forskellig Maade vist, at han ikke savnede historisk Interesse, og des mere besynder-

ligt bliver det derfor, at han kunde fare saa glubsk frem mod de gamle Gadenavne, som han gjorde. Forklaringen er vel den, at Kaptejn Krack vilde have Plan, Orden og Overskuelighed i hvad han havde med at gøre — »Københavns Vejviser« er et Vidnesbyrd derom —, og at de mange Smaastumper og Gader med hver sit Navn paa ham gjorde Indtryk af noget uordentligt og planløst. I hvert Fald blev han, 20 Aar igennem, disse Smaagaders ihærdige Forfølger.

Endnu i 1862 stod han dog paa det Standpunkt, som hidtil stedse havde været Magistratens: ikke at røre ved Gadenavnene uden særdeles tvingende Grund; og han fik netop Lejlighed til at føre et veltalende Forsvar for de overleverede Gadenavnes Ret, da der fra Stokhusgade indkom et Andragende om Navneforandring. Dette Andragende var, paa samme Maade som i sin Tid Tugthusportens, motiveret med Henvisning til de uhyggelige Minder, der knyttede sig til den gamle Slavekaserne, efter hvilken Gaden var opkaldt. Men Krack fraraadede bestemt enhver Forandring: »Naar der ikke er vægtige Grunde til Stede for en Navneforandring, hvortil jeg navnlig regner, at samme Navn er anvendt paa mere end een Gade, eller at Gaden har en ilde-lydende Benævnelse, som f. Eks. Skidentorvet, anser jeg det for absolut urigtigt at forandre gamle Gadenavne, der ved at bruges i en lang Aarrække er gaaede saaledes over i Befolkningens Bevidsthed, at ethvert i København opdraget Menneske omtrent har paa Følelsen, hvor den paagældende Gade findes, om han end aldrig har passeret den. Men navnlig bør ikke Gadenavnene forandres, naar der ved dem er bevaret Mindet om en tidligere Tilstand i Byen, idet der ikke kan være nogen Tvivl om, at slige Navne væsentligt bidrager til at fastholde de ved dem betegnede Indretninger eller Tilstande i Befolkningens Hukommelse«.

Han udvikler derpaa, at Navnet Stokhusgaden har sin historiske Berettigelse. Det forekommer i Grundtaksten af 1756, men har formodentlig allerede før den Tid været brugt i daglig Tale, og det bevarer Mindet om en nu forsvunden offentlig Indretning. At nogle finder Navnet uskønt, er uden Betydning: »Der er andre Gader med særdeles lidet velklingende Navne, som Vimmelskaflet, som intet Menneske af den Grund tænker paa at forandre«. Og at Ejendomspriserne skulde paa-virkes af Navnet, betegner han som ganske urimeligt. »Saa længe Stokhuset var i Virksomhed, vilde det temmelig sikkert ikke have kunnet betale sig at bebygge Sejldugsfabrikkens Grund med Beboelseshuse, da der ingen Tvivl er om, at Lejlighedernes Pris vilde blive trykket meget derved, at for de fleste Mennesker vilde det daglige Skue af en Samling ulykkelige Mænd, der var udskudte af Samfundet med deres Medmennesker, være tilstrækkelig Grund til ikke at bo der. Nu da Stokhuset er nedlagt, er Forholdet betydelig forandret; nu er der kun den tilbageblevne tomme Bygning, men ogsaa dennes uhyggelige Ydre, med de skumle Mure og smaa Vinduer med Jernstænger for, vil kunne fremkalde Tanker, for hvilke man helst ønsker at frigøre sig, og det er derfor sandsynligt, at der endnu vil være adskillige, som ikke ønsker at bo i denne Gade. — Dette er imidlertid et Forhold, der aldeles ikke vil undergaa nogen Forandring, fordi Gaden faar et nyt Navn, derved fjerner man ikke et eneste af de til samme knyttede uhyggelige Minder; og naar den bliver bebygget og godt brolagt, samt naar Stokhusbygningen er sporeløst forsvunden, vil Gadens Navn være aldeles ligegyldigt for Ejerne. Det vil da kun tjene til at fastholde i Befolkningens Hukommelse, hvor Stokhuset har ligget«.

Diss keloge og træffende Bemærkninger er altsaa Udtrykket for Stadskonduktørens Standpunkt i 1862.

Han har endnu paa den Tid Følelsen af de gamle Navnes nedarvede Berettigelse og Forstaaelse af de Ulemper, det vil medføre at ombytte dem med ny opfundne, ligesom han er ganske klar over, at det ikke er Gadernes Navne, men helt anderledes haandgribelige Forhold, der bestemmer Grundejendommenes Pris i Byens forskellige Strøg. Men efter nogle Aars Embedsgering, og maaske særlig gennem Beskæftigelse med Vejviseren, var han naaet til et helt nyt Syn herpaa. Da opstillede han det Princip, at Gader, der gik i Forlængelsen af hinanden, skulde have samme Navn, og at overhovedet faa Gadenavne var at foretrække fremfor mange. Saa snart han var kommen til denne Erkendelse, begyndte han en bevidst Udryddelseskrig mod Smaagadernes mange Navne.

Det var Kristian IV.s gamle Dyre- og Plantenavne i Nyboder, som det først gik ud over. Stadsconductøren vilde have dem alle afskaffede med ét Slag, og d. 18. Aug. 1869 sendte han et radikalt Udryddelsesforslag til Magistraten. Der er i Nyboder, siger han, en saa stor Overflødighed af Navne, at det vilde være meget vildledende, om de alle blev bevarede, og disse Navne er saa besynderlige, at de alene af denne Grund ikke bør bibeholdes. Desuden, tilføjer han, er de meget lidt bekendte, saa deres Ombytning med andre ikke vil medføre nogen Vanskelighed. — Heri har han dog sikkert taget fejl. Selv om kun faa Mennesker præcist ved, hvilken af Gaderne der hedder Krokodillegade, Dellingade osv., saa ved alle, at disse Gader i hvert Fald maa søges ude i Nyboder. Kaptejn Krack gør sig selv til Talsmand for, at de forskellige Dele af Byen bør have Gadenavne, der besidder et vist indbyrdes Slægtskab, saa Navnet i sig selv angiver, paa hvilken Kant Gaden skal søges. Men samtidig forsynder han sig nu mod dette gode Princip ved at rydde op mellem de gamle ensartede Nybodersnavne og indføre helt nye

Benævnelser imellem dem. Resultatet af hans Forslag blev foreløbig Fremkomsten af den lange Fredericiagade, der opslugte hele seks ældre Smaagader: Blankogade, Akademigade, Kaninlængen, Bjørnegade, Nellikegade og Kokkegade. — Fremdeles blev Klerkegade, Lavendelgade og Hjortelængen under et kaldt Klerkegade, medens Hoppens Længe, der kun betegnede den ene Side af Hindegade, maatte vige for Genbonavnet.

Mere naaede Stadskonduktøren ikke den Gang; men en god Begyndelse var gjort, og de gamle Nybodersnavne kunde efter den Tid aldrig mere vide sig sikre.

Fra Husejere og Beboere i Akademigade indkom straks en Ansøgning om at beholde det gamle Gadenavn. Dette er de vel tilfredse med, skriver de, og de indser ikke, at der ved Forandringen opnaas noget Gode eller stiftes nogen Nytte. Desuden var det gamle Navn jo historisk berettiget, da det var udledet af det i Gaden beliggende Landkadet-Akademi. — Men deres Indsigelser frugtede intet.

Derimod var den nye Kurs en kærkommen Anledning for de Grundejere, der troede paa, at de ved nye Gadenavne kunde hjælpe deres Ejendomspriser i Vejret, til atter at melde sig. De, der først vejrede Strømkæntringen, var de altid urolige Grundejere i Holmensgade.

Hernede var det naturligt gaaet, som man kunde vente: Navneforandringen i 1823 tilfredsstillede ingen, thi det var jo i Virkeligheden noget helt andet end Navnet, der var Aarsag til Gadens daarlige Ry. Saa tidlig som i 1867 maa Grundejerne i den pæn eDel af Gaden, ned mod Holmens Kanal, have faaet Nys om Kaptejn Kracks Theori; thi da de i dette Aar indkom med et nyt Andragende om Navneforandring, begrundede de dette med den noget dristige Paastand, at deres Gade

var en Fortsættelse af Havnegade og derfor burde benævnes med samme Navn som denne.

Stadskonduktøren lod sig dog ikke dupere af Paastanden om Havnegade, — dette Navn kunde Gaden i hvert Fald ikke faa. Han nægter sig ikke den Morsomhed at henstille, at de jo kunde genoptage det oprindelige Navn Ulkegade, hvis de var misfornøjede med det nuværende; men ellers vilde han, hvis en ny Forandring skulde gøres, foreslaa Navnet »Skippergade«, der førte Tanken hen paa Kvarterets gamle Navn »Skipperboderne«, og dets oprindelige Bestemmelse, at afgive Boliger for Kongens Skippere. Navnet maa siges at være vel valgt; endnu ligger jo ogsaa Skippernes Laugshus paa Hjørnet af denne Gade.

Men Beboerne af Holmensgade forspildte selv den Chance, de muligvis her havde haft; thi de kunde ikke blive enige om, hvad deres Gade skulde hedde. Næppe var Andragendet om »Havnegade« indgivet, før en anden Gruppe fra Holmensgade bragte Navnet »Bankgade« i Forslag af Hensyn til den nærliggende Nationalbank. Men ogsaa dette Navn blev fundet uantageligt, og de fik saaledes intet af dem.

Derimod gav disse Andragender fra Holmensgade Kaptejn Krack Lejlighed til paany at hævde sit Princip om et enkelt Navn for en fortløbende Gadestrækning. »Denne Bestræbelse efter at forene Gadestrækninger, der ligge i hinandens Forlængelse og i det Hele have samme Karakter, under et fælles Navn, er fuldkommen rigtig, og den vil sikkert vedblive. Det er aldeles urimeligt at have to Benævnelser til Gader som Hvælvingen og Admiralgade, Landemærket og Slippen, Holmens Kanal og Størrestræde, Amagertorv og Vimmelskaftet osv.«. — Det Vink til Grundejerne, som denne Skrivelse indeholdt, blev øjeblikkelig efterkommet.

Slippen havde allerede for mange Aar siden, i 1844,

gjort Forsøg paa at blive omdøbt til Landemærket. Motiveringen var den, som man i hin Tid sædvanlig brugte: at »det nærværende Navn dels har skadelig Indflydelse paa at faa Lejlighederne bortlejede, dels ogsaa er Husejerne og deres Familier ved flere Lejligheder genevende«. Men Magistraten var jo ikke synderlig tilgængelig for dette Ræsonnement, og Andragerne fik et Afslag. Nu, i 1873, kom de igen, og deres nye Andragende viser, at de har fulgt godt med Tiden: »I Betragtning af, at den høje Magistrat har fundet det hensigtsmæssigt, at flere mindre Gader, som støder til hinanden og har haft forskellige Navne, har erholdt et Fællesnavn, nærer vi Haabet om at se vort Ønske opfyldt«.

Stadskonduktøren greb naturligvis Lejligheden til paany at indskærpe, at det var »mindre heldigt, at samme Gade er delt i flere Dele med forskellige Navne«, og Andragendet blev nu bevilget af Kommunalbestyrelsen.

I de følgende Aar blev det som en hel Mani at ville afskaffe gamle Gadenavne, — Autoriteterne venter nu ikke længer paa Grundejerns Andragender, men stiller selv det ene Forslag efter det andet.

I 1876 foreslog Stadskonduktøren, at Størrestræde skulde gaa op i Holmens Kanal, Reverentsgade i Laksegade og Hvælvingen i Admiralgade, hvilket alt sammen blev vedtaget. Men Grundejerne vilde jo heller ikke staa tilbage, og snart strømmede nye Andragender ind. Man kan til Nød forstaa, at Grundejerne i Sværtgade ønskede at pynte sig med et saa fint Navn som Ny Kronprinsensgade; men Gaasegade var tilfreds med at blive kaldt Hestemøllestræde, og det smukke gamle Navn Klædeboderne foresloges afløst af Skindergade, — alt sammen med den Begrundelse, at Gaderne laa i Forlængelse af hinanden. Under Forhandlingerne herom i Borgerrepræsentationen gik det endog saa vidt, at et Medlem henstillede at give Vimmelskafte og Amagertorv,

der gik i Forlængelse af hinanden, samme Navn, ligesom ogsaa Læderstræde og Kompagnistræde kunde slaas sammen. Kracks nye Theori havde fundet lærvillige Disciple, og nu førte han selv an til det, som han i 1862 havde erklæret, at intet Menneske kunde falde paa!

Men der var dog ogsaa i Kommunalbestyrelsen adskillige, som holdt igen overfor denne Reform-Iver, og det eneste af disse Forslag, der blev vedtaget, var det, at Klædeboderne i 1879 ændredes til Skindergade. Med nogen Ret blev det rigtignok hævdet i Forsamlingen, at hvis de to Gader endelig skulde have samme Navn, vitde det være lige saa berettiget og betydelig mere velklingende, om Skindergade blev omdøbt til Klædeboderne.

Aaret efter kom et Andragende fra Grundejerne i Springgade. Med den Aabenhjertighed, som vi før har truffet hos Grundejere i dette Kvarter, ansøgte de om »i Grundejernes Interesse« at faa Gadens Navn forandret til Pilestræde, idet deres Ejendomme »ligefrem vilde vinde i Værdi ved Forandringen«. De forsmaa altsaa at besmykke deres Hensigt med en Udtalelse om, at de fandt selve Navnet anstødeligt, — eller maaske de ikke har vidst, at det stammede fra, at i den Gade laa i gammel Tid Byens Avlsgaard, hvor Bytyren var opstaldet. Da Magistraten tøvede med at tage Bestemmelse, kom i 1881 et nyt Andragende fra Grundejerne, der atter fremhævede, at Navnet i Forbindelse med den Rest af Prostitutionen, der endnu fandtes i Gaden, i høj Grad forringede deres Ejendommens Værdi. Da Sagen kom til Forhandling i Borgerrepræsentationen, protesterede Hof-Møbelfabrikant Larsen paa Pilestrædes Vegne mod Andragendet: hvis Springgade fremdeles var i Vanry, vilde Følgen af Navneforandringrn antagelig blive den, at det daarlige Ry overførtes til hele Pilestræde. Men Stadskonduktøren anbefalede Forandringen ud fra

sin specielle Theori, og i 1881 blev Navnet Springgade afløst af Pilestræde.

Det gør et besynderligt Indtryk at læse disse stadig tilbagevendende Klager fra Grundejerne over, at en Gades Navn forringer deres Ejendommens Værdi, og deres Forlangender om, at Myndighederne ved at skaffe dem nye og finere Navne skal hjælpe til at bringe Grundpriserne yderligere i Vejret. Grundejerne synes at betragte Byen som deres By og Kommunalbestyrelsen som Varetager af deres særlige Interesser. Og det mærkeligste er, at Kommunalbestyrelsen aldrig protesterede mod denne Tankegang. Tværtimod udtaler Stadskonduktøren og Borgerrepræsentationen Gang efter Gang deres Medlidenhed med de Grundejere, hvis Huse uheldigvis ligger just i disse slemme Gader, ret som om det var en Tilskikkelse, der ganske uforskyldt havde ramt disse Medborgere. Ingen af dem ser, at denne Medfølelse her er ganske overflødig. De paagældende Grundejere har jo købt eller paa anden Maade overtaget deres Ejendomme med de Fordele og de Ulemper, som hæftede ved dem. Hvis det er rigtigt, at Gadens gamle og oprindelige Navn skræmmer de Lejesøgende fra at bo netop i denne Gade, saa har Ejendommenes Pris ved hvert Ejerskifte ogsaa rettet sig derefter, og Ejerne har saaledes intet at beklage sig over. De vidste, hvad de gik ind til; de kendte Gadenavnet lige saa vel som de kendte de aarlige Skatter og Afgifter, der hvilede paa Ejendommen. Og hvis det forholdt sig rigtigt, som Grundejerne i Aabenraa og Vognmagergade saa aabenhjertigt fortalte, at hver af dem kunde tjene et, to eller tre Tusinde Rigsdaler blot ved at Gaden fik et nyt Navn, saa var det jo en Foræring til disse tilfældige Grundejere, som de ikke havde mindste Krav paa, mere end deres Forgængere eller Efterfølgere. Og det forstaar sig, at en saadan Gave ikke kunde gives Grundejerne i en enkelt Gade, uden at den maatte tages

et eller andet Steds fra. Hvis virkelig Navneforandringen havde til Følge, at et helt nyt Publikum, som hidtil havde skyet denne Gade, nu flyttede derhen, vilde dette jo betyde en tilsvarende Forringelse af Ejendommene i de Gader, hvor disse Familier hidtil havde boet. Den ene Gade maatte betale det, den anden tjente. Afskaffelsen af de gamle Navne vilde saaledes — stadig under Forudsætning af, at Grundejernes Forventninger holdt Stik, — være en Uretfærdighed mod de Grundejere, der havde købt Ejendomme i de Gader, hvor Priserne allerede i Forvejen var tilstrækkelig høje. — Men alt dette hører man intet om i disse Aar.

Den ældre Tid saa rigtigere paa disse Forhold, — og maaske dette er Forklaringen paa, at den var saa meget mere uvillig til at gaa med til disse Navneændringer. Den gamle Borgmester Schæffer mødte i 1841 Grundejernes Beklagelse over, at Støtten paa Ulfeldts Plads forvoldte dem Afbræk i deres Næring og Husleje-Indtægter, med den korrekte Betragtning, at de havde erhvervet deres Ejendomme »med den i Henseende til Lokaliteten havende Egenskab«, og at de derfor, selv »med Hensyn til Ejendomsrettens mest udvidede Krav«, intet havde at besvære sig over. Men denne Betragtningssmaade var i de forløbne halvhundrede Aar bleven glemt; og man fejler vist ikke meget ved at antage, at ogsaa Kommunalbestyrelsen efterhaanden havde tilegnet sig den Anskuelse, at det i og for sig var en nyttig Gerning at virke hen til, at Byens Grunde kom saa højt som muligt i Pris.

Og dog kunde Forholdene endnu, naar Spørgsmaalet blev drevet ud i sin yderste Spids, lægge den gamle Sandhed fra Borgmester Schæffers Tid saa aabenlyst frem, at ingen kunde undgaa at se den. Saaledes gik det Stadskonduktøren i 1889. Da fik han Spørgsmaalet saa tæt ind paa Livet, at det pludselig viste sig for ham

i et helt nyt Lys. — For at blive Vidne til denne Anskuelses-Undervisning maa vi endnu en Gang vende tilbage til alle Navneforandringers Smertensbarn, den ulykkelige Holmensgade.

Trods alle Afslag og mislykkede Forsøg kunde denne Gade ikke falde til Ro, og omsider saa det ud til, at den gamle Plan om en Deling ved Vingaardsstræde skulde blive til Virkelighed. Man var enedes om Navnet Gammelholmsgade for den nye Del af Gaden, medens den ældre Del skulde vedblive at hedde Holmensgade, og dette Forslag var vedtaget af begge Kommunalbestyrelsens Afdelinger.

Da indløb et nyt Andragende fra Ejere og Beboere af de Huse, der ligger mellem Vingaardstræde og den smalle Del af Gaden, om at blive regnede med til den nye Gammelholmsgade, saa at kun den egentlige smalle Del af Holmensgade beholdt det gamle Navn. Kommunalbestyrelsen føjede ogsaa dem heri, og det blev bestemt, at det nye Navn skulde strække sig op til Numrene 17 og 18 inklusive. Allerede var Ordre givet til Udfærdigelse af en Raadstueplakat herom, — da rejste Spørgsmaalet sig paany i al sin Stejlhed, og Kommunalbestyrelsen saa, at den var lige vidt.

For tredje Gang indløb et Andragende fra Holmensgade om at slippe ud af det gamle Navn og komme ind under det nye. Det var Ejeren af Stederne Nr. 14 og 16, Bødkermester Møller, i hvis Lod det faldt at skulle vise Kommunalbestyrelsen, hvilke Konsekvenser det førte til, naar den forsøgte paa at glæde Grundejerne i den ene Ende af Gaden paa Bekostning af dem i den anden. Bødkermester Møller havde saa gode Kort paa Haanden, og hans Andragende var saa vel skrevet, at Autoriteterne ikke kunde undgaa at høre ham:

»Af en Del Ejere af Ejendomme i Holmensgade er der, saa vidt mig bekendt, i denne Tid indgivet Andragende til den

ærede Magistrat om, at den Del af Gaden, som gaar fra Holmens Kanal indtil Gade-Nr. 18 i Holmensgade maatte faa et nyt Navn, saaledes at ikkun det mellem Lille Kongensgade og Nr. 16 beliggende Stykke beholdt Navnet Holmensgade.

I denne Anledning tillader jeg mig at rette en Anmodning til den højtærede Magistrat om ikke at bevilge det nævnte Andragende, der efter min Formening vilde indholde en Forurettelse imod mig som Ejer af Ejendommene Holmensgade Nr. 16 og 14. Disse 2 Ejendomme have i et Tidsrum af omtrent 100 Aar været i min Families Eje som tilhørende mig, min Fader, Bedstefader og Oldefader, og i denne lange Tid har Ejendommene været jennyttede til Bødkerforretning, som endnu drives i dem. . . .

Det vilde derfor være i højeste Grad uretfærdigt, om de to mig tilhørende Ejendomme, der i een Families Eje har været Sæde for en hæderlig Næringsvej, skulde udelukkes fra det nye Gadenavn og, netop ved at forblive henliggende som hørende til den nye Holmensgade, karakteriseres paa en uheldig Maade.

Jeg tillader mig derfor at ansøge om, at der ikke maa finde nogen Forandring Sted i det Navn, Gaden nu bærer, saa meget mere, som jeg ikke indser, at de Herrer Grundejere, der have ansøgt om Navneforandringen, i Realiteten opnaa noget som helst derved. . . . Skulde imidlertid en Navneforandring blive bevilget, maa jeg andrage om, at den kommer til at omfatte mine Ejendomme Nr. 16 og 14, for hvilke der er alle de samme Grunde til Navneforandringen, som maatte kunne være paaberaabte af de andre Grundejere«.

Dette Andragende slog Sagen ganske ihjel. Kommunalbestyrelsen opgav nu at gøre mere ved den, og hele Gaden beholdt sit tidligere Navn.

Men for Stadskonduktør Krack blev denne Sag en Oplevelse, der bragte ham ind paa en helt ny, Tankegang, en Tankegang, der var ny for ham, men som i Virkeligheden var ganske den samme Betragtning som den, Borgmester Schæffer i sin Tid havde kæmpet for. Stadskonduktøren havde billiget det nye Navn og Gadens Deling, men nu, siger han, har Møllers Skrivelse omstemt ham. Thi, »naar der ses hen til, at Tilstanden

eksisterede dengang, da de nærværende Ejere erhvervede deres Ejendomme, som altsaa bleve betalte med det nedsættende Element for Øje, synes det mig klart, at man ved at bevare Navnet ikke gør Uret mod nogen, men at man ved at forandre det, gør Uret mod nogle«.

Her havde Stadskonduktøren endelig faaet fat paa Sagens Kærne. Naar Spørgsmaalet blev saaledes tilspidset som her, og Aarsag og Virkning rejste sig mod hinanden paa det snævrest mulige Omraade, da forstod han, at man ikke kunde flytte Grundværdierne til Fordel for nogle uden samtidig at forringe dem for andre, men at man ingen Uret gjorde ved at lade alt blive som det var. Det er Borgmester Schæffers gammeldags Betragtning om Ejendommenes »i Henseende til Lokalteten havende Egenskab«, der endelig igen en Gang kommer til Orde, — det er Kracks eget forglemte Standpunkt fra 1862, da han skrev sit varme Indlæg for Stokhusgade, der atter begynder at faa Magten over ham. Og saa mærkeligt skulde det gaa, at efter at han i 25 Aar havde kæmpet drabeligt for de lange Gader og faa Gadenavne, endte han med som gammel Mand selv at tage de smaa Gader og de mange Gadenavne i Forsvar.

I 1894 indkom et Andragende om Sammenlægning af Gader i det gamle Kvarter ved Nikolaj Kirke. Her havde Grundejerne pludselig faaet Øje paa, at Halmstræde, Nikolajgade og Skvaldergade dannede een sammenhængende Gadestrækning mellem Østergade og Holmens Kanal. Følgelig indgav de Andragende om, at de to gamle Navne maatte forsvinde, og den hele Strækning kaldes Nikolajgade. Da satte Stadskonduktøren sig derimod. Med en Vending, der gør hans historiske Sans Ære, udtalte han, at denne Navneforandring næppe vilde være i Overensstemmelse med det paagældende Kvarters hele gammeldags Karakter, hvortil netop

hørte mange Gadenavne. Men det kommunale Udvalg svarede ham nu med hans egne Ord fra mange tidligere Lejligheder, at »man finder det ganske naturligt, at hele den ommeldte Gadestrækning faar Navnet Nikolajgade«, og saaledes blev det da vedtaget.

Stadskonduktøren havde ved sin ihærdige Agitation gennem mange Aar sat de Kræfter i Bevægelse, som han nu ikke mere kunde besværges. Nu var Grundejerne ikke længer ene om at bringe nye Navne frem til Afløsning af de gamle: Autoriteter som Kirkeinspektion og Marineministerium kappedes med dem, og Bevægelsen kunde ikke standses, før den selv havde løbet sig træt.

I 1881 indkom et Andragende fra Patronatet og Inspektionen for Helligaandskirke, om at de to gamle Gadenavne Store og Lille Helliggejststræde maatte forsvinde. Anledningen hertil var den, at Kirken netop da havde faaet sit gamle Navn Helliggejsteskirke oversat paa Dansk. Man ønskede dog ikke nu paa samme Maade at oversætte Strædernes Navne til Store og Lille Helligaandsstræde, men foreslog de helt nye Navne Val-kendorfs-gade og Niels Hemmingsens Gade, hvilke ogsaa blev vedtagne.

Men nu skete det samme, som man tidligere havde set ved Akademigade; Beboerne af de to Helliggejststræder protesterede mod Forandringen og bad om at faa Lov til at beholde de gamle Navne.

»Det gamle Gadenavn »Helliggejststræde« hører til Byens ældste; det har Aarhundreders Hævd. En saa grundfæstet historisk Ret har, saa vidt vides, hidtil altid værel respekteret. Der er os ikke noget Eksempel bekendt paa, at man her i Staden mod Beboernes Ønske har forandret Gadenavne, der skrev sig fra gammel Tid. Naar slige Forandringer er skete, har det formentlig altid haft sin Grund i, at Navnet efter den senere Tids Smag eller Gadens forandrede Karakter fandtes stødende og upassende eller — som f. Eks. »Ulfeldts Plads« — frem-

kaldte Minder, som man helst ønskede overgivne til Forglemmelse. Slige Hensyn kunne ikke paaberaabes i nærværende Tilfælde, og en Navneforandring vil altsaa her være en Krænkelser af den historiske Ret. — Naar nu hertil kommer, at det gamle Navn har det store Fortrin, at det, ved at være dannet efter Kirkens, selv for den mest Ukyndige angiver, hvor han skal søge Gaden, og at en Navneforandring altid medfører store praktiske Ulemper for de i Gaden bosatte Næringsdrivende, forekommer det os, at der for at motivere den paatænkte Forandring maa kræves meget stærke Argumenter, som vi ikke skønne hidtil ere fremkomne.

Beboernes Andragende støttedes af Overpostmesteren og Telegrafdirektøren, der begge gjorde opmærksom paa, at det formentlig var mindre heldigt at forandre Navnet paa en Gade, i hvilken der findes Postkontor og Hovedtelegrafstation, hvorfor de begge henstillede, om ikke den paatænkte Forandring kunde stilles i Bero. Ogsaa Raadstuearkivaren, Dr. Oluf Nielsen, bad for de gamle Navne. Men Kommunalbestyrelsen vedtog at fastholde sin tidligere Beslutning.

Nogle Aar senere søgte Grundejerne i Studiestræde om Tilladelse til at antage Navnet Universitetsgade; thi »Skatterne er høje, og Ejendommene trænger til at fremhjælpes«. Ja selv Smedens Gang blev grebet af Ærgerrighed, efter at den i 1892 var bleven brolagt og forsynet med Kloak. Den ønskede nu at hedde Lille Vingaardstræde. Men begge disse Andragender blev afslaaede ligesom Store Brøndstrædes Ønske om at blive kaldt Lille Gothersgade.

Derimod vedblev det stadig at gaa ud over de snurige gamle Navne i Nyboder, — de paaskønnedes ikke rigtig af den nye Tid. I 1891 var Salviegade og Enhjørningsgade bleven slaaet sammen med Lorentzensgade til en ny Sct. Paulsgade. To Aar efter skrev Marineministeriet til Magistraten, at det af forskellige Grunde ønskede at blive fri for Navnet Kamelgade i

Nyboder og forespurgte, om Magistraten havde noget imod, at Navnet Gernersgade udstraktes til ogsaa at omfatte Kamelgaden. Det havde Kommunalbestyrelsen intet imod, og den benyttede endogsaa Lejligheden til at lade Meriansgade gaa samme Vej, saa begge disse Gader nu opslugtes af Gernersgade. I 1897 blev Bryggerlængen, Ulvegade og Balsamgade slaaet sammen til Olfert Fischers Gade, og Leopardlængen, Elefantgade og Tulipangade blev kaldt Suensonsgade. Fredericiagade havde, da den i 1869 opslugte Bjørnegade, kun faaet den ene Side af Gaden med, — den anden henhørte under Marineministeriet, og den kunde Krack og Magistraten derfor ikke røre. Nu var imidlertid ogsaa Marineministeriet kommet paa Gled, og i 1899 afskaffede det Resten af Bjørnegade, — det blev nu Fredericiagade over det hele.

Ogsaa i det gamle Kvarter ved Nikolaj Kirke vedblev man at rydde op uden Hensyn til Stadskonduktørens advarende Ord om, at de mange Gadenavne netop passede til denne Bydels Karakter.

Parallelt med den nye Nikolajgade gaar en anden Forbindelse fra Østergade til Holmens Kanal. Denne Strækning havde, efter at »Hvælvingen« var forsvundet, endnu to Benævnelser, Sct. Jørgensgade og Admiralgade. Ogsaa her havde Grundejerne af ubekendte Aarsager ønsket at blive fri for det ene af Navnene, og saa ofredes da den gamle Helgen, og hele Strækningen fik Navnet Admiralgade.

Endnu skal kun mindes om, at Halmtorvet i 1893 blev omdøbt til Raadhuspladsen, og at den morsomme Betegnelse Filosofgangen, der dog vist aldrig har været officiel, forsvandt af sig selv, da de gamle skyggefulde Træer i Vestervoldgade maatte vige Pladsen for de statelige Nybygninger, der nu strækker sig fra Raadhuspladsen til Langebro.

De Navneændringer, der har fundet Sted ude i Forstæderne (Banemøllestræde er blevet til Absalonsgade, Badevejen til Knudsgade, senere Eskildsgade, Jødevejen til Møllegade, Barkmøllevejen til Guldbergsgade, Lygtevejen til en Del af Nørrebrogade osv.) er i denne Sammenhæng af mindre Interesse, da ingen af disse Gadenavne er synderlig gamle.

Rimeligvis vil de fleste i vore Dage beklage disse mange Navneforandringer. De gamle Gadenavne, som var voksede ud af de stedlige Forhold, havde et Præg af Ægthed og Ærlighed, som Parvenerne aldrig faar, — man sammenligne Navnesom Klædeboderne og Vandmøllestræde med Fredericiagade eller Gernersgade! Der kom et Pust fra Fortiden, en Mindelse om Byens Ælde til os med Navne som Hvælvingen eller Helliggejststræde, medens de nyere Navne bidrager til, som det en Gang under Forhandling blev sagt, at paatrykke vor Hovedstad et falsk Præg af at være en moderne nybygget By. Kun ganske enkelte af Forandringerne var nødvendiggjorte ved kommunale Foranstaltninger. Mange af dem skyldes kun en Moderetning, der var ligesaa upaalidelig som andre Moder. Trompetergangen kæmpede i 20 Aar for at faa Navnet Lille Helliggejststræde. Da den endelig fik' sit Ønske opfyldt, varede det kun 7 Aar, før ogsaa dette Navn blev kasseret og maatte ombyttes med Niels Hemmingsensgade. Men de fleste Forandringer skyldes dog Grundejerspekulationer, som vel tilmed for største Delen er slaaet fejl. Det er ikke saa let at lave Hovedgader, som Grundejerne i Vognmagergade troede, og »Holmensgade« gav næppe trods det nye Navn nogen højere Lejeindtægt, end ogsaa »Ulkegade« vilde have givet.

I vor Tid er der vel næppe heller nogen, der længer tror paa, at en Gades Navn kan øve nogen Ind-

flydelse paa Ejendommenes Værdi. Selv om man bestemte sig til at genindføre gamle Navne som Slippen eller Tugthusporten, vilde Grundejerne næppe mærke nogen Afgang i deres Lejeindtægter derved. En stor Stads Jordværdi bestemmes af saa mange andre — og helt andre — Hensyn.

BIDRAG TIL
DET GAMLE KØBENHAVNS TOPOGRAFI.

AF
INGENIØRKAPITAIN H. U. RAMSING.

VI. Holmene og Rævshalen.

1. Bremerholm.

UNDER Omtalen af Havnens Forhold¹⁾ har jeg udførligt beskrevet en Stenkastning paa Handelsbankens Grund. Bortset fra denne foreligger der for Bremerholms Vedkommende kun en Del Maalinger af Terrainkoter, foretagne dels af Rosenkjær, dels af mig selv navnlig ved Nedlægningen af Vandværkets Hovedledning i Admiralgade og Holmens Kanal og ved andre Rørlægningsarbejder i Holbergsgade samt ved Udgravningerne af Grundene for Østasiatisk Kompagnis Kontorbygning og for »Hafnia«s Bygning paa den gamle Studenterforenings Grund. Disse Terrainkoter, der ere samlede i efterfølgende Tabel, ere i Hovedsagen tilstrækkelige til at fastslaa den oprindelige Kystlinie for Bremerholm, selv om dens Beliggenhed dog endnu ikke kan gives med samme Nøjagtighed som selve Byens Kyst.

I de store Træk kan Bremerholms Udstrækning angives saaledes (Fig. 1)²⁾. Vestsiden gaar langs med eller lidt indenfor Slotsholmskanalens Østside fra Østsiden af

¹⁾ Hist. Medd. om Kbh. II p. 578 ff.

²⁾ Paa Fig. 1 skulde Slotsholmens Kystlinie have været betegnet som »Kystlinien ca. Aar 1600« og ikke »Oprindelig Kystlinie«.

Fig. 1. Kort over Bremerholms oprindelige Kyst og over Christian IV.s Befæstnings omtr. Beliggenhed.

Holmens Kirkes Kapel og til Boldhusgade; her drejer Kysten og følger denne Gades og Laxegades Sydside indtil Laxegades Knæ. Paa dette Sted bøjer Kystlinien ind over Syd-siden af Handelsbankens Grund og løber hen over det nordøstlige Hjørne af »Hafnia«s Grund, tæt sydvest for Skæringen af Holbergsgade og Tordenskjoldsgade til Holmens Østende, der har ligget lidt Øst for sidstnævnte Gade, omtrent midt mellem Holbergsgade og Havnegade. Fra Østenden bøjer Kysten langs Holmens Sydside, der har ligget ca. 25—30 m nord for Havnegade, omtrent parallelt med denne Gade, og som slutter sig til Vestsiden omtrent ved Holmens Kirkes Kapel. I Holmens nordlige Kyst synes der at have været en lang, smal Vig, der skærer sig ind omtrent ved Asylgade og har sin inderste Spids ved Hjørnet af Nikolajgade og Holmens Kanal; det er den, som er vist som en Fortsættelse af Fæstningsgraven paa det gamle Kort fra ca. 1600. Det er muligt, at den er kunstig udgravet, men den stærke Sænkning i Holmens Terrain, som jeg har fundet ud for Nikolajgade ved Nedlægningen af Hovedvandleeningen i Holmens Kanal, tyder dog paa, at den er af naturlig Oprindelse.

Holmens Terrain er paa de hidtil undersøgte Dele gennemgaaende 0,4—0,7 m over daglig Vande med et Muldrag paa ca. 20 cm; i Holmens Kanal fra Nikolajgade og henimod Admiralgade er der dog en pludselig Stigning til 1,25 m. Lignende smaa knoldformede Hævninger findes paa Koklapperne, som i vor Tid give os et godt Billede af de københavnske Holme i deres oprindelige Tilstand. I »Hafnia«s Grund traf jeg den gamle Strandbred, hvor Leret fandtes i Kote $\div 0,05$ og Sandets Overflade i Kote 0,15. Udgravningen af denne Grund er sket, efter at Fig. 1 var reproduceret, og det har vist sig, at Kystlinien her skulde ligge ca. 27 m udenfor den paa Fig. 1 indtegnede Linie.

Terrainkoter paa Bremerholm.

Beliggenhed	Kote over daglig Vande			Vedtegning
	Ler	Sand	Muld	
I Admiralgade ud for Boldhusgades sydlige Hjørne	÷ 0,1	0,0		Tæt ved Boldhusets Fundament.
I Admiralgade 4 m sydligere	0,15		0,35	
I Admiralgade midt for Nr. 29 (Matr.-Nr. 226)	0,3		0,5	
I Admiralg. udf. Nr. 30, Matr.-Nr. 159's Nordgr.	0,2		0,4	
I Admiralgade midt for Hummergade . . .	0,1		0,3	
I Admiralg. udf. Nr. 31, Matr.-Nr. 244's Sydgr.	0,15		0,35	
Admiralgade Nr. 31 (Matr.-Nr. 244)	0,1		0,25	Rosenkjærs Indb. af ¹ / ₁ 04. R. M. A.
I Nordsiden af Holmens Kanal fra Admiralgade til Nr. 36, Matr.-Nr. 247's Vestgrænse	under 0,25			
I Nordsiden af Holmens Kanal udf. for Nr. 34, Matr.-Nr. 248's Vestgrænse	1,05		1,25	
I Nordsiden af Holmens Kanal ud for Nr. 30, Matr.-Nr. 250's Østgrænse	0,9		1,1	
I Nordsiden af Holmens Kanal ud for Nikolajgades Vestside	0,7		0,9	
I Holmens Kanal under nordlige Sporvognspor, ud for Midten af Nikolajgade . . .	0,4		0,65	
I Holmens Kanal under sydlige Sporvognspor, ud for Østsiden af Nikolajgade . .	÷ 0,05		0,15	
Østasiatisk Kompagni Matr.-Nr. 290	0,3		0,55	
Midt for Holbergsgade Nr. 4 (Matr.-Nr. 308)	0,25		0,5	
Midt i Holbergsgade ved Tordenskjoldsgades Vestside	under ÷ 0,1			Rosenkjærs Indb. af ¹ / ₁ 04. R. M. A. Fra Kote 1,0 til 0,0 et Lag Egespaaner.
Havnegade Nr. 11—13 (Matr.-Nr. 341—342) fra Gaden til midt i Gaarden	under 0,0			
Havnegade Nr. 25 (Matr.-Nr. 307) ved Gaden	÷ 1,15	÷ 0,3		Rosenkjærs Indb. af ¹ / ₁ 04. R. M. A. Ved en Skrivefejl har R. opgivet Husnr. til Nr. 23.
Havnegade Nr. 25 (Matr.-Nr. 307) midt i Gaarden	÷ 0,45	0,0		
Laxegade Nr. 9—11, Asylgade Nr. 11, Matr.-Nr. 259 B, 207, 208	0,15 0,65	0,3	0,4 0,7	Rosenkjærs Indb. af ¹ / ₄ 04. R. M. A.
Handelsbankens Grund, Matr.-Nr. 263, 264: dybeste Kote under Kystlinien			÷ 2,0	
Samme Sted: højeste Kote over Kystlinien Gl. Studenterforenings Grund (Matr.-Nr. 289): i Grundens Østgrænse 21 m fra Holbergsg.	0,25		0,5	
Samme Grund: 2,4 m syd for Nordgrænsen og 23 m øst for Holmens Kanal	0,15		0,4	
	÷ 0,05	0,15		

I de bevarede Dokumenter nævnes Bremerholmen første Gang 1510, da der bygges en Skanse paa den¹⁾. Er den mon identisk med den Lokaltet, der senere kaldes Kikkenborg²⁾, som en Tid lang blev brugt som Snedkerværksted og som blev nedrevet, da der i 1617—18 blev opmuret en ny Skanse³⁾ (Bolværk eller Rundel), hvis Beliggenhed angives at være »udenfor Kikkenborg«, »som K. før stod« eller »mellem den nye Bro og K.«? Jeg har ikke kunnet finde hverken hvor Skansen af 1510 eller af 1617—18 eller hvor Kikkenborg havde sin Plads. Er Skansen af 1617—18 maaske den samme som den Halvbastion, der afsluttede Volden mod Syd, øst for Holmens Kirkes Kapel?

Den Forklaring, som *H. D. Lind* giver efter *Helvaderus*⁴⁾ om Navnet Bremerholms Oprindelse fra indkaldte bremiske Skibsbyggere, er i alt Fald urigtig, forsaavidt som den henføres til Christian III.s Tid, men brugte mulig Kong Hans bremiske Skibsbyggere, da han oprettede det ældste Værft paa Bremerholmen? Eller stammer Navnet Bremerholm fra bremiske Boder paa Fiskemarkedet?

Som nævnt under Omtalen af Havnens Forhold⁵⁾, har jeg i Admiralgade, tæt ved Boldhusstræde, fundet et svært Stenfundament, der synes at maatte henføres til den nordlige Gavlf af Boldhuset, det gamle Tøjhus eller Smedie. Dette har følgelig ikke, som af *O. Nielsen* antaget⁶⁾, ligget tværs over Boldhusgade. Fundamentets Beliggenhed stemmer ogsaa godt med Angivelserne i de bevarede Skøder af 1625 og 1627 til *H. Karstensen* og *N. Pedersen*⁷⁾, hvis Grunde er indtegnede paa Fig. 1 efter Skø-

¹⁾ K. D. I p. 259.

²⁾ H. D. Lind: Chr. IV og hans Mænd paa Br.holm p. 380.

³⁾ Lassen: Excerpter, Ny kgl. Saml. 868 k.

⁴⁾ Lind: Chr. IV. p. 367.

⁵⁾ Hist. Medd. om Kbh. II, p. 568.

⁶⁾ O. Nielsen: Kbh. H. og B. IV p. 92—93.

⁷⁾ K. D. III p. 45, 69.

dernes Angivelser. Østgrænsen for den førstnævnte Grund var Boldhusets Mur, formodentlig en Hegnsmur om den til Boldhuset hørende Plads. Boldhuset er paa v. Wicks bekendte Prospekt vistnok gengivet i en de to Bygninger, der ligge ved Kanalen med Gavlen imod Smedien (senere Holmens Kirke), men det er sikkert ikke, som O. Nielsen og C. Bruun antage, den lave, staldagtige Bygning eller det lille 4-længede Komplex øst for de førnævnte Huse ved Kanalen.

Reberbanen paa Bremerholm nævnes 1555¹⁾; det Plankeværk, som omtales i 1523²⁾ mellem Smørhættestærnet og Reberbanen, vedrører sikkert ikke Bremerholm. Den laa paa Fladvandet øst for Holmen, og den lange Dam³⁾, der var afspærret mellem Reberbanen og Holmen, og som er vist paa Kortet af ca. 1600 og paa v. Wicks Prospekt, giver os en Forestilling om Bremerholms oprindelige Kyst. Om Reberbanen i 1555 strakte sig tværs over Dybet, vides ikke; men i 1566 er dettes yderste Del i alt Fald bleven afspærret, da Kongen til Reberbanens Forlængelse købte den Grund syd for nuværende Charlottenborg, paa hvilken Sejlhuset senere blev opført i 1579; dets østlige Halvdel er forøvrigt endnu bevaret.

Ved Udgravningen for »Hafnia«s Bygning paa den gamle Studenterforenings Grund er der, bortset fra et enkelt Topstykke af et Stentøjskrus fra det 15de Aarhundrede, kun fundet Rester af Stentøj fra Tiden omkring 1580. Over det Lag, hvori Stentøjet findes, ligger den ældste Fyld, bestaaende af næsten ublandet Ler og afsluttet foroven af et tyndt Muldlag, hvis Overflade ligger i Kote 1,1. Affaldslaget fra Opførelsen af det Magasin-komplex, hvis Midtepavillon var bevaret i Studenterforeningens Bygning, hviler umiddelbart paa dette Muld-

---

¹⁾ Lind: Chr. IV. p. 383.

²⁾ K. D. I p. 334.

³⁾ K. D. III p. 468.

lag. Paa dette Sted har altsaa Bremerholm lige til ca. 1736 været saa lav, at den kunde sættes under Vand ved stærkt Højvande. Derover findes atter Lag af senere Paafyldninger; i Orlogsværftets sidste Tid laa Terrainet paa dette Sted i Kote 1,9.

Tidspunktet for Terrainets første Opfyldning synes herefter ret nøje at falde sammen med Sejlhusets Opførelse, og rimeligvis er da ogsaa den egentlige Opfyldning af den østlige Ende af Dybet foregaaet samtidig hermed.

Paa det Areal, der blev indvundet ved Dybets Opfyldning, anlagdes maaske allerede i Christian III.s Tid en kgl. Urtehave sønden for Grundene paa Vingaardsstrædes Sydside. Den afløste vistnok Kaalhaven vest for Vingaarden, men har iøvrigt intet med Vingaarden og dens Have at gøre. Flere Forfattere sammenblande dog Kongens »Have paa Bremerholm« med Vingaardshaven. Havens Areal formindskedes ved Opførelsen af Christian IV.s Skipperboder, men den fandtes endnu i 1634¹⁾.

Over den østlige Ende af Dybet, vest for Reberbanen, laa fra 1628 til 1647 den ældste Bremerholms Kirkegaard²⁾.

Naar Bremerholms Form og Udstrækning længe har staaet uklar, skyldes det for en stor Del den Ændring af Forholdene, som Christian IV.s Befæstningsanlæg i 1608—14 medførte. Den aabne Strækning, som der siden Dybets Tilfyldning havde været mellem den ældste Volds Endepunkt ved den gamle Kyst og Bremerholms Yderside, og som var et af de Steder, hvor oprørske Landsknægte i 1568 til Frederik II.s Misnøje hemmeligt havde kunnet snige sig ud af Byen, — hvilket var »spotteligt og forhaanligt« —³⁾, blev lukket ved Christian IV.s nye Vold, og samtidig blev den oprindelige

¹⁾ K. D. V p. 150.

²⁾ Lind: Chr. IV p. 403.

³⁾ Lassen: Doc. og Actst. p. 103.

Bremerholm omtrent halveret, men kun den østlige Halvdel med senere tilkommende Opfyldninger beholdt i daglig Tale det gamle Navn. Christian IV.s Fæstningsgrav, der i let ændret Skikkelse blev bevaret til lidt efter Midten af forrige Aarhundrede under Navnet Holmens Kanal er indtegnet paa Fig. 1. Det er urigtigt, naar O. Nielsen antager, at Holmens Kanal er gravet i Christian III.s Tid¹⁾; derimod har rimeligvis den i denne Konges Tid byggede Vej, der paa Laxegades Plads førte fra Østerport til Stenkastningen og Landingspladsen paa Handelsbankens Grund, været bestemmende for Valget af Beliggenheden for Christian IV.s Vold, idet den blev brugt som Voldgade.

2. Slotsholmen og Skarnholmen.

Den nuværende Slotsholm er opstaaet ved Opfyldning af flere mindre Holme og de mellemfaldende Løb. Ved de Grundundersøgelser, som jeg har foretaget, har det vist sig, at det gamle Kort af 1600 giver et godt Billede af de enkelte Holme, og at bortset fra Slotsholmens østlige Hjørne mellem Børsen og Holmens Bro, hvor den ældste Opfyldning findes, vare de oprindelige Kystlinier i Hovedsagen bevarede lige til ca. 1600. De ændredes først ved Anlægget af Tøjhuskomplekset og ved Christian IV.s store Befæstningsarbejde i det 17de Aarhundredes Begyndelse.

Den største af Holmene er den egentlige Slotsholm, Saxos »insula maritima«, hvorpaa Absalon byggede sin Borg. Dens Navn bør sikkert gengives som Strandholmen, ikke som Sundholmen, thi Sundet er Farvandet Øst for Amager, medens det nuværende Havneløb synes at have heddet Rævshaledybet²⁾.

¹⁾ O. Nielsen: Kbh. H. og B. IV p. 96.

²⁾ O. Nielsen: Kbh. H. og B. I p. 47, II p. 4, p. 11.

For Slotsholmens Vedkommende foreligger der enkelte Grundundersøgelser, foretagne af Rosenkjær øst for

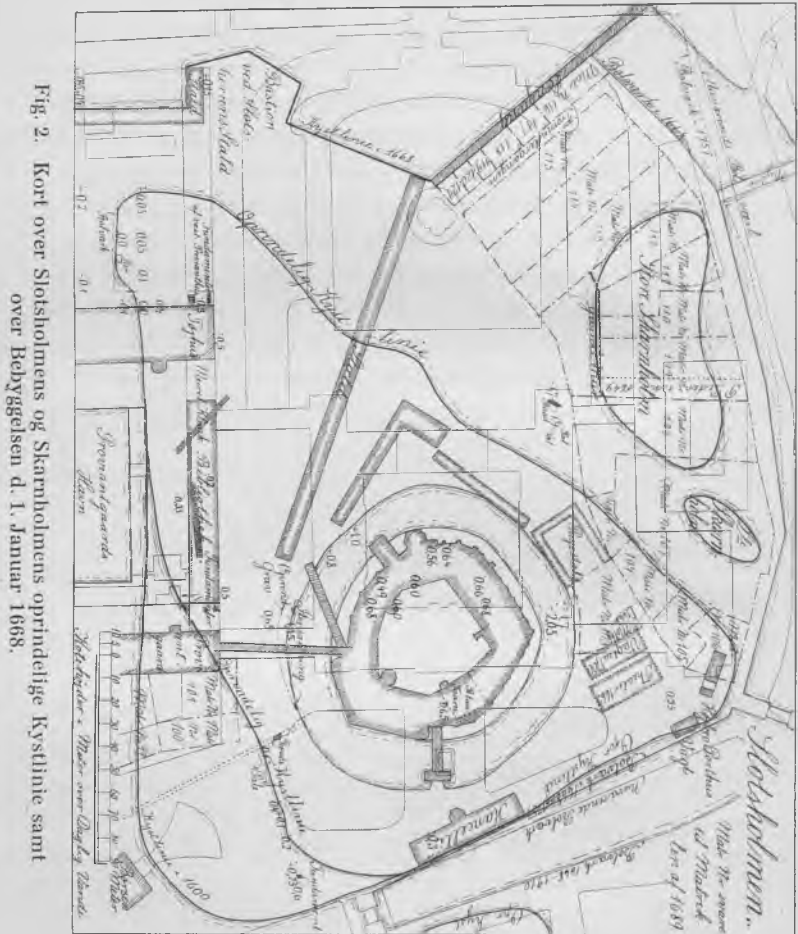

Fig. 2. Kort over Slotsholmens og Skarholmens oprindelige Kystlinje samt over Bedyggelsen d. 1. Januar 1668.

Slottet og Slotskirken. Selv har jeg undersøgt Terrainet paa selve Slottets Grund, samt ved Udgravninger for Rigsarkivet, for det nye Centralvarmeverk, i Staldmester-

bygningen¹⁾ og ved Lægning af Varmekanaler og Kloakledninger i Kavallergaarden og fra Slottet til Holmens Bro. Jeg maa navnlig ved de sidstnævnte Undersøgelser takke Herr Ingeniør *Becker* for god Assistance.

Ved disse Undersøgelser, supplerede med Konturerne af Holmene paa Kortet af ca. 1600, kan man nu med ret stor Nøjagtighed fastlægge Slotsholmens og tilliggende Smaaholmes oprindelige Kystlinier.

Nordvest for Slotsholmen laa Skarnholmen, der egentlig synes at have bestaaet af 2 Holme, som jeg vil foreslaa at benævne Store og Lille Skarnholm. For dem findes der for Tiden ingen Terrain-Iagttagelser, men til Gengæld er der i Nationalmusæet og i Stadskonduktørens Maalebrevsprotokoller bevaret et hidtil ubearbejdet Materiale vedrørende deres Bebyggelse før Christiansborgs Anlæg, ved Hjælp af hvilket deres Form og Beliggenhed i det væsentlige lader sig fastslaa.

Endelig laa der vistnok paa den nuværende Slotsholms Grund en ganske lille Holm, hvor nu det gamle Bryghus staar. Dens Form og Udstrækning fremgaar bedst af en Sepiategning i Kgl. Bibliothek²⁾, som gengiver en Del af Christian IV.s Befæstningsanlæg og Havnen, og er med denne Tegning som Grundlag indtegnet paa Fig. 3. Der er hidtil ikke foretaget nogen nøjere Undersøgelse af denne Holm.

Af Rosenkjærs Undersøgelser har jeg allerede omtalt Undersøgelsen af Risvejen og Terrainet under denne øst for Slotskirken. Ved det samme Kloakanlæg fandt han i Kørebanen langs Kanalen, hvor Kloaken drejer op mod Frederik VII.s Statue — det nøjagtige Sted er

¹⁾ Jeg nævner her og i det Følgende den saakaldte Staldmestergaard, der nu er indrettet til Ministerialkontorer, ved Navnet Staldmesterbygningen for at kunne skelne mellem Undersøgelser i selve Bygningen og i dens Gaard.

²⁾ Ny kgl. Saml. 372 d Fol.

bestemt ved Hjælp af Kort over Kloakudgravningen i Kommunens Vej- og Kloakanlægs Arkiv — Murværk af gammel middelalderlig Karakter paa det faste Ler i daglig Vande¹⁾. Sandlaget herover maa omtrent have naaet Kote 0,3. Det ligger altsaa tæt ved Kystlinien. En Jævnførelse med Kort over Slotsholmen fra ca. 1700 i Nationalmusæets Arkiv viser, at Murværket stammer fra den vestlige Langside af den saakaldte Rentekammer- eller Kancellibygning, der antages at være opført i det 15. Aarhundrede som Toldbod.

Under Blaa Taarns Fundament fandt Rosenkjær Ler i Kote 0,45, derover muldblandet Sand til Kote 0,55²⁾; Muldlaget var øjensynlig fjærnet ved Afgravning, men Koten for dets Overflade kan anslaaes til 0,65.

Ved mine egne Undersøgelser har jeg navnlig faaet et godt Indblik i den oprindelige Overflades Beskaffenhed paa den Del af Holmen, hvorpaa Absalons Borg blev bygget. Der var her overalt, hvor Jordlagene laa uforstyrrede, et 4—10 cm tykt Lag af Sand eller Grus mellem Leret og det tørveagtige Muldrag, hvis gennemsnitlige Tykkelse var 10—11 cm. Holmens Højde var her 0,55—0,65 m over daglig Vande, faldende svagt mod Syd til Kote 0,49. Den største maalte Højde for Holmen var 0,68 m. Den Del af Holmen, hvorpaa Borgen ligger, og Terrainet nord for denne var paa Borgens Opførelses-tid bevoxet med en tæt Skov af Tagrør, hvis Stængler, Blade og Rødder havde efterladt sig talrige meget tydelige Spor i Leret og paa Muldens Overflade, særlig under Borggaardens ældste Fyld. Tagrørene stod med endnu uudviklede Skud, da Fylden blev paaført, og dette Arbejde maa derfor være sket i det tidlige Foraar.

¹⁾ Indb. af ¹³/₁₀ 02 i R. M. A. samt mundtlig Meddelelse til H. U. R.

²⁾ Fra d. u. Kbh. p. 5, Frem: Vor Jord Nr. 48 1902, »Samfundet« Nr. 1906, 1905.

Tagrørbevoxnngen strakte sig mod Syd og Vest kun lidet udenfor Ringmuren og afløstes her af Græs væxt. Disse Koter vise tydeligt, at Niveaueet for daglig Vande i alt Fald ikke har været væsentlig højere, da Absalon byggede Borgen, end i vore Dage, og give altsaa et nyt Bevis paa Urigtigheden af ældre Forskeres (bl. a. O. Niensens) Hypotese om en oprindelig Kystlinie langs Læderstræde eller endog langs Vimmelskaftet.

Indenfor det nuværende Christiansborgs Mure er den oprindelige Terrainoverflade afgravet til Kote $\div 0,4$ og derunder ved Slottets Anlæg. Det var derfor kun, hvor Terrainet oprindelig havde sænket sig under Afgravningen, altsaa i Løbet mellem Slotsholmen og den lille Skarnholm, og hist og her paa de dybeste Steder af Slotsgraven, hvor Dyndlaget var bevaret, at der kunde gøres Iagttagelser. Det viste sig da, at dette Løb har strakt sig ind over den vestlige Ende af Slottets Nordfløj. Her fandtes det faste Ler i Kote $\div 1,9$, og derover laa Strandsandet med Skaller af Cardium, Rissoa o. l. til Kote $\div 1,7$; paa dette fandtes tæt ved Slottets nordvestlige Hjørne en ca. 6,5 m lang, 1,8 m bred, klinkbygget Baad, der blev optaget med megen Forsigtighed til Opbevaring i Slotsmusæet. Nær ved Baaden stod to nedrammede Pæle, mulig hidrørende fra en lille Bro. Da Løbet er tilkastet i det første Decennium af det 17de Aarhundrede, kan Baadens Alder sættes til ca. Aar 1600.

Ved Udgravningen af den nye underste Kælderetage i Slottet og ved Kloakanlægget i Kavallergaarden og derfra til Højbro stødte man hist og her paa Slotsgravens oprindelige Bund. Graven har imidlertid været saa lavvandet, at kun de dybeste Partier af den vare bevarede; største Delen af Bunden er allerede afgravet ved Opførelsen af Fundamentet for det første Christiansborg. I Christiansborgs nordlige Fløj fandtes midt i den gamle Slotsgrav en Kote paa $\div 2,05$; Gravbunden steg ud mod

4*

Yderkanten til Kote $\div 1,7$. Der var et Dyndlag over Gravbunden.

I Slottets sydlige Fløj fandtes paa lignende Maade sikre Spor af Gravbunden i Koterne $\div 1,0$ og $\div 0,8$, men det faste Ler fandtes paa mange Steder helt op til $\div 0,55$, hvilken Kote altsaa angiver den største Dybde, som Graven overhovedet kan have haft paa disse Steder.

Ved Kloakudgravningerne fandtes i Kavallergaarden en Kote for Gravbunden paa $\div 1,15$. Paa dette Sted fandtes tillige Rester af Gravens stensatte Yderside med Overkant i Kote $0,05$, saaledes som den f. Ex. kendes fra Arvehyldingsbilledet. Graven er dog her indsnævret ca. 7 m, idet den oprindelige Udgravning i Terrainet begyndte i denne Afstand udenfor Stensætningen.

Ogsaa øst for Slottet gennemskar Kloakledningen Gravens stensatte Kant. Stensætningen stod her paa et Jordlag i Kote $0,3$ og naaede op til Kote $0,8$. Den oprindelige Gravskraaning begyndte her ca. 2 m bag Stenenes Forside.

35 m foran Stensætningen, altsaa ude i Graven, fandt jeg et Par Bolværkspæle med Plankebeklædning og med Forankringstømmer, rimeligvis hidrørende fra Frederik IV.s Slot, hvis Grav altsaa har været smallere end Graven før Slottets Ombygning.

Jeg fandt ogsaa Resterne af den plankeklædte Rende, som paa et Kort i Nationalmusæet angives at være anlagt i 1699 imellem Slotsgraven og Børsgraven. Den bestod af svære 12 cm $\times$ 30 cm Egepæle, beklædt paa Siderne og i Bunden med 10 cm Fyrreplanker. Renden var ca. $1,6$ m bred; dens Bund laa i Kote $\div 0,45$, dens Overkant i $1,05$. Efter den ringe Dybde at dømme, har den kun daarligt kunnet tjene det Formaal at friske Gravens Vand.

Efter at Renden var passeret, fulgte Kloakudgravningen paa en Strækning omtrent den oprindelige Kystlinie. Der maalttes her følgende 6 Koter, hvis Beliggenhed er angivet paa Fig. 2.

Nr. 1	Ler $\div$ 0,3	Sand 0,1	
- 2	Ler 0,1	Sand 0,4	Talrige Skaller af Cardium og smaa Mytilus.
- 3	Ler $\div$ 0,45	Sand $\div$ 0,1	Derover senere Tilsanding, indeholdende vandrullede Murbrokker.
- 4	Ler $\div$ 0,5	Sand 0,2	
- 5	Ler $\div$ 0,8	Singel $\div$ 0,20	Derover Tilsanding til 0,1.
- 6	Ler $\div$ 1,15	Singel $\div$ 0,6	Singellagets Tykkelse er skønnet.

Der fandtes enkelte svære Egepæle, bl. a. imellem Kote Nr. 1 og Nr. 2 4 Pæle i en Række, som vare afbrudte ca. 1 m over daglig Vande; om de ere Rester af et Bolværk eller en Pilotering for en Bygning, er usikkert. Tæt ved Holmens Bro passerede Udgravningen et 1,25 m bredt Kampestens Fundament, som løb omtrent parallelt med Kanalens nuværende Bolværk; dets Overkant laa i Kote 2,0, dets Underkant i 0,1; det er næppe ældre end ca. 1720, men jeg kender ikke dets Oprindelse.

I den nederste Meter af Opfyldningsmassen fandt jeg enkelte Skaar af Stentøj, som af Nationalmuseet ansættes til det 15. Aarhundrede. De ere de ældste, som jeg har fundet paa Slotsholmen udenfor Slotsgraven, og paa denne Del af Holmen maa vi derfor søge den ældste Opfyldning. Dette stemmer ogsaa med, at denne Del er den eneste, hvor Kystlinien paa Kortet af 1600 afviger kendeligt fra den oprindelige Kyst.

I Christian IV.s Tid opførtes Proviantsgaarden, hvis nu i det gamle Geheimearkiv indbyggede Nordgavl har en Kampestenssokkel, svarende til en Jordlinie i Kote 2,2, og Børsen, hvis oprindelige Jordlinie ligger i Kote 1,65; imellem dem laa Terrainet udenfor Slotsgraven i Kote 1,26. Paa dette Niveau ligger der udfor Slotsholmsgade store Nedbrydningsrester af middelalderlig Karakter; de stamme utvivlsomt fra Frederik IV.s Ombygning af Slottet. I 1717—28 er Slotsholmens Niveau udenfor Slotsgraven herved hævet fra Kote 1,26 til Kote 2,26, og Pladsen er derefter bleven belagt med et tyndt Stenlag, næsten en Mac-

adamisering, hvoraf jeg fandt tydelige Spor. Hen imod Kancelliet og Geheimearkivbygningen har der været en svag Stigning, thi deres oprindelige Granitsokler svare til Terraihøjder paa henholdsvis 3,0 og 2,65. Langs denne Bygning fandt jeg i Kavallergaarden Rester af en oprindelig Brolægning. Ved Opførelsen af Christian VI.s Slot omlagdes Pladsen; derved hævedes den udfor Slots-holmsgade omtrent 0,5 m til Kote 2,75 og senere, ved Genopførelsen af Slottet efter Branden i 1794, omtrent ligesaa meget til det nuværende Niveau.

Ved Udgravningen af Grunden i det ny Rigsarkiv fandtes det faste Ler at ligge i Kote 0,05 og derover et Lag af muldblandet Sand til Kote 0,2; der var hist og her Murbrokker i Sandlaget og i alle overliggende Fyldlag; man sporede en svag Stigning i Terrainet mod Nord. 2 m syd for Rigsarkivets sydlige Façade laa Leret i Kote $\div$ 0,05 og Sandet derover indtil Kote 0,85. Det lykkedes mig her at faa følgende Profil af Opfyldningens Lagdeling syd for Rigsarkivet. Over Sandet laa først et Lerlag til Kote 0,8; derefter fulgte et med mange Murbrokker blandet Muldlag til Kote 1,1. Dette Lag svarer til det første større Byggearbejde paa Pladsen. Herpaa fulgte et 20 cm tykt Lag Gødning og et omtrent ligesaa tykt Lag Muraflald og Brokker med Overfladen i Kote 1,5. Dette sidste Lag svarer vistnok til Opførelsen af Christian III.s Tøjhus og Provianthus i Tiden omkring 1550. Det var omtrent vandret, medens alle de underliggende Lag hældede jævnt mod Syd, mod den nære Strandbred.

Ved Udgravning af Grunden inden i Rigsarkivet stødte man tæt nord for den søndre Façade paa et ældre, ca. 2,4 m bredt Kampestensfundament, som laa lidt nedgravet i det oprindelige Terrain. Det var ca. 1,2 m højt og bestod af 3 Lag Sten, og i hvert Lag var der 2—3 Sten i Bredden; den østligste Del af det laa mellem to svære Træstammer. Fundamentets Afslutning mod Øst og Vest blev

ikke fundet, fordi ikke hele Grunden blev udgravet; ej heller fandtes der Spor af Murværk, og rimeligvis ere da de oprindelig øverste Lag Kampesten borttagne.

Efter at Kortet Fig. 2 var reproduceret, er der tæt nord for Rigsarkivets nordlige Façade bleven udgravet et Fundament, parallelt med det før nævnte og uden Tvivl hørende til den samme Bygning som dette. Dette sidste Fundament begyndte ca. 8 m vest for Rigsarkivets Østende og laa her ca. 3 m fra Façaden. Det bestod kun af en enkelt Række Sten, der hvilede paa Fyld og ikke, som det førnævnte, paa fast Bund. Men Stenene vare usædvanlig store, maalte 1—1,5 m, og paa disses Overkant, omtrent i Kote 2,0—2,3, sad der Rester af Murværk. Fundamentet løb skraat ind mod Rigsarkivets Façade, som det naaede omtrent ved den vestligste Gennemgang.

De to Fundamenter tilhøre sikkert de to Langsider af det øst for Christian III.s Tøjhus liggende Østre Provianthus, der altsaa har haft sin Østgavl ca. 8 m vest for Rigsarkivets Østende. Provianthusets Bredde var ca. 11 m, dets Længde 50—60 m. Paa Kortet af ca. 1600 angives Provianthuset at være benyttet som Stald; det blev nedrevet tidlig paa Aaret 1617¹⁾.

Efter at Kortet Fig. 2 var reproduceret, er der yderligere udgravet et Fundament umiddelbart øst for Østre Provianthus. Dette 0,8 m brede Kampestensfundament dannede Nordenden af en Bygning, som havde haft sin Façade parallel med Geheimearkivbygningen ca. 3 m nord for denne. Kampestensfundamentets Overkant laa i Kote 2,15; derover fandtes enkelte Skifter af Renaissancesten, som naaede helt op til Brosandet for den Brolægning, der blev lagt foran Geheimearkivet i Kote 2,65. Kampestensfundamentet hvilede paa Fyld omtrent i Kote 1,5—1,7. Den til Fundamentet svarende Bygning

¹⁾ O. Blom: Hist. Tidssk. 6. R. I Bd. p. 567, 602.

har haft sit Nordøsthjørne 2,75 m vest for Slottets Forbindelsesbygning og har maalt 16,5 m i Bredden fra Øst til Vest. Ogsaa de 1,70 m brede Fundamenter for Øst- og Vestfacaden fandtes bevarede lige hen til Sammenstødet henholdsvis med Geheimearkivets og Rigsarkivets Fundamenter; af deres større Tykkelse kan man slutte, at de have været de egentlige Façader, medens Nord-siden har været en Gavl.

Til denne Bygning høre ogsaa de 3 Fundamenter, som ere viste paa Fig. 2 i Geheimearkivets Port og tæt syd for denne; det nordligste af disse havde Overkanten i Kote 2,2, det midterste i Kote 1,6, og det sydligste var afbrudt i Kote 1,2.

Indenfor det før nævnte Fundament for Façademurene saa vel som omkring de andre Fundamenter fandtes der i Kote 1,8 et tykt Lag af Kul og Aske, hvori enkelte forbrændte Bjælkestykker. Spor af det samme Lag fandtes helt hen til Gennemgangene i Rigsarkivet og laa her i Kote 2,2. Dette Brandlag tyder paa, at Fundamenterne hidrøre fra det i 1603 nedbrændte kgl. Bryggers. Bryggerset blev efter Branden genopført i en Længde af 64 Fod (ca. 20 m), formodentlig paa de gamle Fundamenter, thi dette Maal svarer nøje til Afstanden mellem Nordgavlen og Ydersiden af Fundamentet syd for Geheimearkivet. Bryggerset har været skilt fra Proviandhuset ved en ca. 3 m bred Passage og har altsaa ikke, saaledes som O. Blom antager, dannet en Østfløj til dette¹⁾. Bryggerset er ikke vist paa Kortet af ca. 1600; mulig er det da først opført efter den Tid og brændt kort efter Opførelsen. Rimeligvis er Bryggerset nedrevet, da »Skansen« bag Tøjhuset, som endnu kaldes »gamle Bryghus«, i 1619 blev »forordineret« hertil²⁾.

¹⁾ O. Blom: Hist. Tidsskr. 6 R. 1 Bd. p. 589 flg.

²⁾ Lassen: Actst. o. Doc. p. 31.

Mellem Fundamentet for Bryggerset og Geheimearkivet blev der dybere nede truffet Rester af et svært Kampestensfundament med Overflade i Kote 1,₁. Det har tilhørt en Bygning, hvis Sydfacade faldt sammen med Geheimearkivets Nordfacade, og hvis Østende laa 1,₆ m fra Forbindelsesbygningen mellem Slottet og Geheimearkivet. Ogsaa denne Bygning, som altsaa laa i den nuværende Kavallergaard, er bleven afbrændt, thi der var et 10—15 cm tykt Lag af Brandrester oven over Kampestenene og ind under Bryggersets Fundament. I Brandresterne fandtes Munketegl, sorte, gule og grønne glacerede Fliser og en enkelt Levning af en glaceret Kakel fra Tiden omkring 1540—50. Ogsaa denne Brand kunde spores viden om, idet ogsaa dette Brandlag gen fandtes midt for Gennemgangen i Rigsarkivet, hvor det laa i Kote 1,₂. Hverken om Bygningens Benyttelse eller om dens Brand findes der Optegnelser bevarede.

For Resten bør det bemærkes, at Bryggersfundamenterne vare nedgravede i en Opfyldning af ret paa-faldende Art, nemlig en Dynge af Skiferaffald, der strakte sig indtil 17 m nord for Geheimearkivet, og hvis Højde varierede fra Kote 1,₀ til Kote 1,₇.

I Tøjhusgade fandtes Sandstriberne fra den ældste Brolægning at ligge i Kote 1,₄, hvilket svarer til Staldgaardens Højde i Christian III.s Tid, thi den næste Stribe i Kote 1,₈₅ svarer til Tøjhusets Sokkel, altsaa til ca. 1600. Rigsarkivets Sokkel midt i Kavallergaarden svarer til en oprindelig Jordlinie i Kote 2,₅; i det 17de Aarhundrede faldt Terrainet altsaa jævnt fra Proviantgaarden ned mod Tøjhuset. Det nuværende Gadeniveau er først naaet efter Frederik IV.s Opførelse af Staldmestergaarden, hvis Sokkel ligger under vor Tids Brolægning, men før Opførelsen af den Harsdorffske Bygning mellem Tøjhuset og Rigsarkivet.

Skraat over den vestlige Ende af Rigsarkivet laa

der en Kloak, delvis fyldt med sort Dynd. Kloakens Bund bestod af en 2,2 m bred, plan Brolægning, der ved Arkivets Syd façade laa omtrent i Kote 0,25, og som havde svagt Fald ned mod Proviantgaardshavnens nu tilfyldte Bassin. Bunden var overhvelvet med en 1 Sten tyk, omtrent halvcirkelformet Hvelving af røde Mursten, saaledes at Kloakens indre Lysning var 1,0 m. Hvelvingens Overkant ligger ved Rigsarkivets sydlige Façade omtrent i Kote 1,5; Arkivets Fundamenter ere ikke førte igennem den, og dets Mure ere byggede ovenpaa den. Den strækker sig i en ret Linie ned mod Proviantgaardshavnen og midt ud under Tøjhusgade; til ingen af Siderne naaede man Kloakens Ende.

Hvelvingen maa være ældre end Rigsarkivet, men dens Overkants Kote viser, at den ikke kan være ældre end Proviantgaardshavnen. Dens Anlægstid kan derved fastslaaes til Tiden mellem Christian III.s Tøjhus' Nedrivning i 1613—14 og Kgl. Bibliotheks (Rigsarkivets) Opførelse i 1665.

Ved Udgravningen af Grunden for Centralvarmeværket mellem Tøjhuset og Staldmesterbygningen viste det sig, at man her træffer paa Slotsholmens oprindelige Sydvestpynt, idet Kystlinien gik i en Bue hen over Grunden. Holmen var højest i Grundens nordøstlige Hjørne, hvor det faste Ler laa i Kote $\div$ 0,1; derover fulgte Sand til Kote 0,05 og Muld til Kote 0,1.

I Grundens nordvestlige Hjørne laa Leret i $\div$ 0,1, Sandet derover til $\div$ 0,03 og herover atter et Lag paa ca. 15 cm af sammenskyttet Tang. I det sydøstlige Hjørne laa Leret i $\div$ 0,25; derover fandtes Grus til $\div$ 0,2 og Sand til $\div$ 0,1, og i det sydvestlige Hjørne maalttes endelig Lerets Kote til $\div$ 0,3 og Sandets til $\div$ 0,2. Udfor Staldmesterbygningens sydlige Fløj laa Strand sandets Overflade i $\div$ 0,4 faldende til $\div$ 0,45 i Gaden udfor Fløjens Sydvesthjørne. Ved Kælderudgravningen

for den kgl. Vinkælder i selve Staldmesterbygningen fandtes Strandsandets Kote at være $\div 0,15$, noget stigende mod Øst. I Indkørslen mellem Staldmesterbygningen og Tøjhuset fandtes Leret i Kote $0,0$, derover 15 cm Strandsand og 15 cm Muld til Kote $0,3$. Foran Tøjhusets Nordgavl laa Leret i $0,3$, derover Muld til $0,5$. I den østlige Del af Varmeværkets Grund fandtes der i Strandkanten en usædvanlig stor Sten af smuk blaasort Granit med talrige hvide Aarer, som maalte ca. 1,6 m i Længden, 1,25 m i Bredden, og hvis Top laa i Kote $1,0$. Den blev kløvet til Anvendelse i Slottets Façade. Tæt op ad denne Sten stod der i den oprindelige Kystlinie et spinkelt Bolværk fra Øst til Vest tværs over Grunden; det bestod af Pæle af Krydstømmer, rammede med ca. 1 m Mellemrum og beklædte paa Nordsiden, altsaa indad mod Holmen, med 3 Fyrreplanker. Bolværkets Overkant laa i Kote $1,0$. Det har kun tjent til at holde paa Fylden, thi der var ingen Uddybning i Fladvandet foran det, og der var sammenskyllet store Tangdynger langs større Dele af dets Yderside. Mod Vest strakte det sig ud over Holmens Pynt, og hvor det skar Grundens Vestside, stod det paa $0,1$ m Vand. Saavel bagved som foran og over Bolværket, indtil ca. Kote $2,0$ bestod Fylden væsentlig af Dagrenovation. Indenfor Bolværket fandtes der omtrent i Kote $0,3$, altsaa tæt over Holmens Overflade, Rester af Lerkakler fra ca. 1520—30. Iøvrigt fandtes der en Lædersko fra ca. 1600, samt indenfor og tæt opad Bolværkets Plankebeklædning en Del Skaar af røde, glacerede Lerkrukker fra omtrent samme Tid.

Ved Udgravningen for Varmekanalene, der fører langs Tøjhusets Vestside, fandtes et tilsvarende Bolværk omtrent parallelt med Tøjhuset. Dette Bolværk laa paa Pælenes Vestside, og det har følgelig dannet den østlige Afslutning paa Opfyldningen bag det før nævnte Bol-

værk. Øst for dette Bolværk var der Vand paa Tøjhusets Opførelsestid, altsaa i 1598, thi den fra Tøjhusets Fundering opgravede Ler laa opkastet dels paa Strandsandet, dels paa en Dyngge sammenskyttet Tang, og endelig i Hjørnet, hvor Bolværket støder til Kystlinien, paa en ringe Mængde Køkkenaffald o. l. Fyld, der er falden udenfor Bolværket. Fra Strandlinien hæver det ældste Fyldlag sig jævnt op imod Kote 0,4; medens man i Tøjhusgade i de underste Lag fandt Skaar af Kakler med plattysk Indskrift fra ca. 1500, vare de Kakler og Skaar af Lerfode, som fandtes nær ved Strandlinien, yngre, og deres Alder fastsattes af Nationalmusæet til Tiden 1550—1600. Dette viser, at Opfyldningen her ikke før i den sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede er naaet ud over den oprindelige Kyst. Det ældste Fyldlags Overflade er tydelig betegnet ved en ca. 20—30 cm tyk Stribe af Mørtel eller Murbrokker, stammende fra Tøjhusets Opførelse i 1598—1604. Ved Hjælp af Striben kan man se, at efterat der var udgravet en Rende for Tøjhusfundamentet, blev Terrainet mellem det østlige Bolværk og Tøjhuset reguleret i Højde med Bolværkets Overkant, thi Stribens Underkant fortsættes vandret et Stykke ud over Bolværket og falder derpaa til Kote 0,5 tæt ved Tøjhuset, følgende Overfladen af Byggegruben for dettes Fundament. Bolværket og dets Opfyldning maa efter de gjorte Iagttagelser stamme fra Slutningen af det 16de Aarhundrede; det er forsvundet ved Opfyldningsarbejderne efter Tøjhusets Opførelse. Det er ikke vist paa Kortet fra ca. 1600, som angiver hele Grunden vest for Tøjhuset som en lavvandet oversvømmet Grund, idet der er vist Bølgesignaturer helt ind imod Tøjhuset. Paa den iøvrigt fortrinlige Gengivelse af dette Kort i Jubilæumsskriftet for Københavns Havn er denne Bølgesignatur, der hist og her kan skimtes ogsaa i Gengivelsen, desværre ikke

bemærket ved Paalægningen af den blaa Farve, og saavel øst som vest for Tøjhuset stemmer Vandangivelsen ikke med Originalen.

Mellem Staldmesterbygningen og Tøjhuset fandtes der 2 svære Kampestensfundamenter, hvis Retning var parallel med Tøjhusgade. Paa Fundamenterne sporede Murrester af røde Sten, og imellem dem laa der omtrent i Kote 1,₂ svage Rester af et stærkt sønderlaaet Gulv af røde Lerfliser; umiddelbart over dette fandtes Mørtel-laget fra Tøjhusets Opførelse, og i Fylden tæt op ad Fundamentstenene laa ituslaaede Tagsten og Stykker af grøntglacerede Kakler fra ca. 1550. Fundamenterne tilhøre da utvivlsomt det vesterste Provianthus, hvis Østende blev nedrevet i 1599 i Anledning af Tøjhusets Opførelse¹⁾; det har været ca. 8 m bredt, men det sydlige Fundament havde et Fremspring paa henimod 2 m udenfor Façaden, Gulvhøjden svarer godt til den ved Rigsarkivet iagttagne Terrainhøjde for Christian III.s Tøjhus. Selve det nuværende Tøjhus' Fundament bestaar af Teglsten, opmurede paa store Kampesten, der ere lidt nedgravede i den faste Bund. Fundamentet springer paa Vestsiden forneden ca. 0,₆—0,₉ m frem fra Façaden og aftrappes efterhaanden opefter. Granitsoklen gaar ca. 0,₃ m ned under Nutidens Brolægning, og Terrainforhøjelsen i Staldmestergaarden siden Tøjhusets Opførelse er følgende mindre end dette Maal.

I Vestsiden af Centralvarmeværkets Grund fandtes der ikke nogen Begrænsning af den ældste Opfyldning, svarende til Bolværket mod Øst, men det sydlige Bolværk fortsættes ud over Varmeværkets Vestfaçade.

Ved Kælderudgravningen i Staldmesterbygningen stødte man paa et Lag af store Kampesten paa selve Strandbunden. Det hidrører fra den i 1609 opførte og

---

¹⁾ Blom: Hist. Tidsskr. 6 R. I Bd. p. 578.

i 1668 nedrevne Runddel ved Slotsherrens Stald¹⁾. Ved Udgravningen for Kloaken langs Staldmesterbygningens Sydende fandtes intet Spor af Fundamentet for den i 1614 af Knud Nielsen og Niels Jacobsen opførte Forbindelsesmur mellem førnævnte Runddel (der ogsaa benævnes »Runddelen bag det ny Tøjhus«) og »Svovlhuset« (der i 1619 »forordineredes til et Bryggers«). I 1621 blev Muren vist forstærket af Joach. Rappin²⁾, og den blev nedrevet samtidig med Runddelen. Derimod fandtes der umiddelbart øst for det Sted, hvor Muren i Følge samtidige Kort har staaet, ca. 1 m Lerfyld af rent Ler ovenpaa Dagrenovationen, som laa til Kote 0,0. Kystlinien har altsaa i 1614 netop strakt sig saa langt mod Vest som til det Sted, hvor Udgravningen skete for Murens Fundament.

Skarnholmen omtales første Gang i Dokumenterne, da Christian III i 1549 skænkede Borgerne Holmen »norden op til vort Slots Vold« til et Ladested og Bradebænk (o: Sted, hvor Skibe blev tjærede)³⁾. Grænserne for Borgernes Grund var »norden imod« o: mod Syd til »de store Stene«, som laa paa Holmen, mod Nord til Strømmen og Dybet imod Byen, mod Øst til Højbro og mod Vest til »Stakittet imod Vandmøllen«.

Denne Begrænsning tyder paa, at Grunden ogsaa indbefattede den lille Skarnholm og Løbene mellem denne og Slotsholmen ved Højbro. Skøderne fra en senere Tid vise det samme. De ejendommelige Grænsemærker, Stenene paa Holmen og Stakittet mod Vandmøllen, rette Tanken mod et langt ældre Dokument. Muligvis er det dem, der omtales i Stadsretten af 1294⁴⁾, naar den bestemmer, at den, der overstiger Havnens

¹⁾ Lassen: Actst. o. Doc. p. 31, 32, K. D. VI p. 442.

²⁾ Lassen: Actst. o. Doc. p. 32, 33.

³⁾ K. D. I p. 423.

⁴⁾ K. D. I. p. 56.

Stakit («transcendit ligna seruancia portum») eller bortfører de Sten, der ere sammenbragte til Stadens Befæstning («aufert lapides apportatos ad munimen ciuitatis»), straffes med samme Straf som den, der kryber under Byens Planker eller løsner dem. Dersom denne Gising er rigtig, maa Stakittet fra Holmen til Vandmøllen være en Fortsættelse af de ældste Planker syd for Farvergade.

Stenene ere sikkert identiske med den gamle Mur, der omtales ved Sydsiden af Borgernes Grund i et Skøde fra 1649¹⁾; Murens Plads kan nøje fastslaaes ved Hjælp af Matrikelkortene fra ca. 1700; den har ligget øst for nuværende Christiansborg Ridehus og formentlig nær ved Holmens Sydkyst. Ogsaa Vestgrænsen for Borgernes Grund og dermed Stakittets Plads kan paavises med ret stor Sikkerhed igennem Skøderne og Matriklerne fra det 17de Aarhundredes sidste Halvdel.

Det er vistnok Christian IV.s Opfyldning af Terrainet vest for Slotsholmen, hvortil han flyttede Slottets Staldgaard, og hans Anlæg af Løngangen i 1614—19 og Slotsholmens Befæstninger derfra mod Syd til Bryghuset, som gav Anledning til, at Borgerne ogsaa begyndte at udvide og forhøje deres Grund ved Dynd fra Havnen og ved at lade Byens »Skarnagere« tilkøre Dagrenovation. Af Christian IV.s Brev af 29. Marts 1641²⁾ fremgaar det, at Opfyldningen maa være bleven udført i de nærmest foregaaende Aar, antagelig mellem 1620 og 1640, og at Skarnholmen samtidig var indtaget til Bebyggelse. Kongen var øjensynlig ærgerlig over »dette Fyldereri bag Stalden« og over Bebyggelsen med store Huse saa nær op ad Slottet paa »Skarnholmen, som Byen given er af de fremfarne Konger til at

¹⁾ K. D. III 314—15. K. D. V p. 327.

²⁾ Bricka & Fridericia Kong C. IV.s egenh. Breve 1641—44 p. 41 flg.

sætte deres Baade og hænge deres Fiskeredskaber paa.« Ligesom Kongen hævdede sin Ret til Jorden mellem Møllekanalen og Løngangen, saaledes har han ogsaa hævdet Retten til det opfyldte Terrain mellem Byens Grund paa Skarnholmen og Løngangen. Paa den senere udparcellerede Grund langs Løngangens Nordostside og med Façade mod Trompetergangen havde Kongens Bøsseskytter¹⁾ i Christian IV.s Tid deres Boliger, og sydvest for Staldgaardens Hegn bortsolgte Kongen i 1649—50 Jorden²⁾ (Matr. Nr. 113, 114 og 115 i Matriklen af 1689) i 3 Parceller, der siges at ligge paa Skarnholmen. Da disse Parceller bleve solgt, var Staldgaardens Hegn et Plankeværk. Det var oprindeligt bygget i 1616 som en 134 Al. lang, 5 Al. høj Mur bag de gamle Stalde henimod Skarnholmen³⁾. Paa dette Tidspunkt var altsaa i alt Fald Staldgaardens Opfyldning afsluttet; Murens korte Levetid kunde maaske tyde paa, at den har været slet funderet paa den nyopfyldte Grund.

Byens Grund omfattede Matr. Nr. 107—111 (Matr. af 1689) og efter al Rimelighed ogsaa Nr. 112.

Kun for den østlige Del af Nr. 107 findes det ældste Skøde bevaret; den blev i Følge dette solgt i 1641 af Byen til Islandsk Kompagni, som da allerede ejede den vestlige Del af Matr. Nr. 107⁴⁾. Grunden betegnes som en Del af Skarnholmen.

Nabogrundene mod Øst og Sydøst (Matr. Nr. 104—106 samt Lodden uden Nr. vest for Matr. Nr. 104) bortsolgtes derimod af Kongen⁵⁾ og ligge paa Slotsholmen. Islandsk Kompagnis Grund, der dækker over den lille

¹⁾ K. D. I p. 770—72.

²⁾ K. D. I p. 670—72.

³⁾ Lassen: Actst. og Doc. p. 33.

⁴⁾ K. D. I p. 655—56.

⁵⁾ K. D. I p. 706, 711, K. D. III p. 328, 484, 594.

Skarnholm og Løbene omkring den, er altsaa den østligste Del af Borgernes Grund.

Om den oprindelige Udlægning af de følgende Grunde (Matr. Nr. 108—111) giver Arent Berntsens Jordebog forskellige Oplysninger¹⁾. Det fremgaar deraf, at Grundene gave Jordskyld til Havnens Kasse, formodentlig fordi den tidligere Bradebænk og Landingsplads henhørte under Havnens Bestyrelse. Matr. Nr. 108 og 109 vare oprindelig hver delte i 2 Grunde, Matr. Nr. 110 og 111 i 4, hvoraf den ene endnu i 1656 tilhørte Havnen; men inden Affattelsen af Matriklen af 1661 vare de 4 Grunde sammenlagte til 2. For den følgende Grund, Matr. Nr. 112, savnes Meddelelse, om den hørte til Byens eller til Kongens Jord. Den nævnes første Gang i Matriklen af 1661 som tilhørende Raadmand *Hans Pedersen Bladt*. Grundens Form synes bestemt at pege paa, at den har tilhørt Byen; dens Grænse mod Sydvest er den eneste, der kan svare til »Stakittet mod Vandmøllen«, og den angiver os da dettes Beliggenhed.

Blandt Byens Grunde fortjener særlig Matr. Nr. 109 en nærmere Omtale. Denne Grund dannedes i 1649 ved, at kgl. Renteskriver *Peder Pedersen* til sin oprindelige Grund lagde den smalle Nabogrund mod Øst og en »trekantet Plads«, nemlig det, der ligger syd for Matr. Nr. 110—112s Sydgrænse og denne Grænses Forlængelse mod Øst²⁾. Saavel den smalle Nabogrund som den »trekantede Plads« blev købt af Kongen, men Arent Berntsen meddeler, at Nabogrunden oprindelig havde været Byens og var solgt til Kongen³⁾, som havde faaet Jordskylden til Havnekassen afløst; det trekantede Stykke har vist derimod aldrig været Byens Jord. Den smalle Grund grænsede mod Syd og den »trekantede Plads«

¹⁾ K. D. I p. 486, 494.

²⁾ K. D. III p. 314, K. D. V p. 327.

³⁾ K. D. I p. 494.

mod Nord til, hvad Skødet kalder »den gamle Mur«. Det er næppe urimeligt at antage, at denne er identisk med »de store Sten«, som dannede Sydgrænsen for Bradebænkens Grund. Ogsaa Sydenden af Matr. Nr. 108 er tilkøbt fra Kongens Grund, men Skødet tillader ikke her at fastslaa Grænsen for det tilkøbte Areal¹⁾.

Angaaende de af Kongen solgte Grunde paa Slots-
holmen ville følgende Bemærkninger være af Interesse:

Skødet paa Matr. Nr. 104²⁾ er af O. Nielsen opfattet som vedrørende den gamle »Househave«; dette er atter fortolket som »Husehave« eller Slottets Have. I Virkeligheden omfattede Grunden en mindre romantisk Lokalitet, nemlig Slottets Hønsehave eller Hønsegaard, saaledes som det ogsaa nævnes i Skødet paa Nabogrun-
den, Matr. Nr. 105³⁾.

Til Matr. Nr. 105 hørte tidlig en umatrikuleret Have mod Syd; af denne er der i Tidens Løb lagt et Stykke til Matr. Nr. 105, hvis Sydgrænse er ændret fra den oprindelige paa flere af de bevarede Kort fra ca. 1700. En Del af Havnen fik Hollænderen *A. J. Wulff* Skøde paa i 1663, og han opførte her en »Skouborg« : det første faste Theater i København. Det var lige saa bredt som den nuværende Mellembygning mellem Slottet og Slotskirken men Længden var kun tre Fjerdedele af Mellembygningens. Theatret havde kun en kort Levetid, idet det blev nedrevet i 1666, og Grunden atter udlagt til Have⁴⁾. Senere er Havens Grund købt af Kongen, og der opførtes omkring Aar 1700 en Bygning her, som rummede Slotsholmens Hovedvagt og Accisebod. Nordvest for Haven stod en lille Stald, der i 1668—71

¹⁾ K. D. III p. 449.

²⁾ K. D. I p. 706.

³⁾ K. D. III p. 484, V p. 650.

⁴⁾ K. D. III p. 588.

tilhørte Dr. *Poul Moth*. Staldens Grund er vistnok identisk med den, der i 1700 solgtes til *M. Schleippen*¹⁾.

De forskellige Skøder paa Matr.-Nr. 106²⁾ give tilstrækkelige Oplysninger om Højbro Porthus og Klædekamrets Beliggenhed og Maal, naar de sammenholdes med de i Nationalmusæet bevarede Kort.

Matr. Nr. 103, syd for Matr.-Nr. 104 og vest for den til Matr. Nr. 106 hørende umatrikulerede Have, blev oprindelig i 1668 udlagt til *Vincens Hahn*; i 1671 blev Grunden med et noget udvidet Areal tilskødet *Hugo Lützow*³⁾. Bygningerne paa denne Grund synes at have været sammenbyggede med Kongens Pagestald; i alt Fald er det ikke muligt at forlige de Maal, som Grunden havde saavel før som efter Aar 1700, med det paa adskillige Kort indtegnede rektangulære Bygningskomplex⁴⁾.

De oprindelig til Bøsseskytterne udlagte Grunde blev efter Løngangens Nedrivning udvidede gennem dennes Plads og mod Sydvest⁵⁾. Mellem dem og nuværende Tøjhusgade fik efter Fæstningsværkernes Sløjfning i 1668⁶⁾ *H. O. Winterfeld*, *F. Arenstorff* og *H. Lützow* udlagt tre umatrikulerede Grunde⁷⁾, der dog snart atter overgik i Kongens Besiddelse og benyttedes til Stalde, Ridehus og Slotshave. Af disse er Maalene paa Winterfelds Grund saa unøjagtigt angivne i Skødet, at dens østlige Begrænsning ikke lader sig fastsætte med nogen Sikkerhed.

Andre Grunde end de her omtalte vides ikke at have været udlagte til Private paa Skarnholmen og Slotsholmen nord for Tøjhusgade.

¹⁾ K. D. VII p. 591.

²⁾ K. D. I p. 711, III p. 328, VI p. 609.

³⁾ K. D. VI p. 481, 580.

⁴⁾ Jfr. Skøder af ¹⁰/₈ 1703 og ¹³/₆ 1714 i Stadskonduktørens Maalebrevsprotokol.

⁵⁾ K. D. I p. 710; III p. 491 flg., 658; VI p. 461 flg., 609.

⁶⁾ K. D. VI p. 442.

⁷⁾ K. D. VI p. 456, 512—14.

Paa Fig. 2 er Slotsholmens og Skarnholmens oprindelige Kystlinie angivet tilligemed Slottet og de vigtigste af Staldbygningerne samt Christian IV.s Befæstningsanlæg med Løngangen. Endvidere ere Grænserne for de enkelte Matrikelnumre efter Matriklen af 1689 indtegnede paa Grundlag af Skøder og Grundrids i Stadskonduktørens Maalebrevsprotokoller, sammenholdt med Nationalmusæets Kort. Det har ved denne Rekonstruktion vist sig, som venteligt var, at medens Grundenes Længdemaal praktisk talt ere nøjagtige i Maalebrevsprotokollerne, ere Vinklerne gennemgaaende mindre korrekt angivne, og først efter gentagne Forsøg kan det lykkes at samle de enkelte Lodder til et Hele.

Det endelige Resultat er dog paa Grund af den stadige Kontrol ved Længdemaalingen saa nøjagtigt, at det næppe paa noget Punkt kan afvige mere end nogle faa Meter fra Virkeligheden. Kortet viser den oprindelige Kystlinie og de oprindelige Terrainkoter, men svarer iøvrigt til Tidspunktet d. 1. Januar 1668; dog er Matr. Nr. 103s og den tilstødende Pagestalds samt Moths Stalds Grænser svarende til et noget senere Tidspunkt (ca. 1671). Endvidere er Vagbygningen af 1700 indtegnet. Matr. Nr. 100 er *Henrik Müllers* Boldhus, som han første Gang fik Privilegium paa i 1648¹⁾. Matr. Nr. 101 er i en noget ændret Skikkelse udlagt i 1663 til *Caspar Herbach*²⁾; Grundens indtegnede Grænser svare nærmest til Tiden omkring 1700.

3. Rævshalen.

Selve den nuværende Havn og navnlig Amagersiden af Farvandet hører til de Lokalteter, der omtales sparsomt i de ældre Dokumenter, og desværre ere de moderne Grundundersøgelser endnu ikke naaede hertil.

¹⁾ K. D. III p. 303.

²⁾ K. D. III p. 582.

Dokumenterne omtale tidligst Rævshaledybet, hvor fjendtlige Flaader lagde sig foran Byen, f. Ex. i 1257 og i 1531. Fra 1329 er der bevaret et Par Dokumenter vedrørende et engelsk Skib, som var bleven plyndret ved »les Reves« i København, og i 1342 faa Købmændene i Byen Kampen Stadfæstelse paa deres Privilegier i København, Dragør og »Redesholt«¹⁾. Det sidstnævnte Ord maa vistnok opfattes som en Fejlskrift; Dokumentet foreligger nu kun i Afskrift, og det turde være en rimelig Gisning, at der i Originalen har staaet »Rævshale«. Naar man intet kender til de Privilegier i København, som Dokumentet omtaler, og hvor Bremerholmens Navn er det eneste, maaske tvivlsomme Minde om Markedsgæster fra Bremen, er der heller ikke noget mærkeligt i, at vi ogsaa for Rævshalen kun kende Navnet og knap nok det, for den Periodes Vedkommende, da Hansesæderne havde deres Blomstringstid paa de forskellige Markedspladser ved Øresund.

I en senere Tid vide vi, at Borgerne fik Ret til at opkræve Skibsafgift, fordi de havde udlagt Søtønder paa Rævshalegrunden, og paa denne Grund opførtes ogsaa det østlige af de Blokhuse, der før 1622 byggedes af Christian IV²⁾ ved Havnens nye Indløb, ved den nuværende Toldboddom. Blokhuse siges at staa »paa Rævshalen«³⁾. Paa de ældste Kort, som gengive Christianshavn og den tilstødende Del af Amagers Kyst, nemlig Pufendorfs fra ca. 1650 og to Kort i. det kgl. Bibliothek⁴⁾, — det ene en Pennetegning med paaskrevne Maal omtrent samtidigt med Pufendorffs og det andet et Originalkort fra 1659, visende Belejningsarbejderne og Københavns og Christianshavns Befæstning, — ses det

¹⁾ K. D. I p. 82.

²⁾ K. D. II p. 679.

³⁾ Wolf: Diarium.

⁴⁾ Ny kgl. Saml. 372 Fol.

tydeligt, at Christianshavn er bygget paa en fra Amager fremspringende Halvø. Dens Kontur kan tilnærmelsesvis skimtes gennem den paabegyndte Bebyggelse, og det pennetegnede Kort giver en tydelig Kystlinie langs Strandgade. Denne Halvø er utvivlsomt den oprindelige Rævshale, hvorefter Grunden, der strakte sig med 4 m Kurven til Nordost for nuværende Trekroner og 2 m Kurven omtrent til Lynetten, fik Navn. Rævshaletøndens Plads maa søges noget nord for Toldbodbommen, og Rævshaledybet bliver det nuværende Havneløb.

Om Forholdene paa denne Halvø forinden Christianshavns Anlæg vides fra *Braunius'* Prospekt fra 1585, at Vejen fra Amager endte med en Stendæmning, der førte ud til en lille Holm. Ved Siden af Dæmningen var Vandet saa fladt, at det tillod Kørsel ud til Holmen. Ved Hjælp af det før nævnte pennetegnede og med Maal forsynede Kort kan det ses, at Holmen laa ved Brogades Vestende, og at der ved det 17de Aarhundredes Midte, hvor Opfyldningsarbejderne havde forurennet Vandet langs Kysten, havde samlet sig opskyllet Fyld paa begge Sider af Dæmningen, saaledes at Øen var bleven Spidsen i et Næs. Dette Næs hed i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede Kivnæs¹⁾ eller maaske Tivnæs²⁾, hvilket sidste Navn sikkert med Urette er knyttet til Slotsholmen. Betyder Navnet maaske Tyvsnæs, og var den lille Holm maaske Retterstedet for den forsvundne Markedsplads paa Rævshalen, valgt til Skræk og Advarsel ved den alfare Færgevej til København?

Vest for Dæmningen laa Grønnegaards Havn, som Christian III i 1556 skænkede Københavns Borgere til Vinterleje for deres Skibe. Den strakte sig vistnok mod Vest til Havfruegrunden, den Grund, hvor-

¹⁾ Rist og Clausen: Jon Olafssons Oplevelser I p. 55—56.

²⁾ Colding & Thomsens Kort (Navnet efter Jens Rostgaards Haandskr. Univ. Bibl.).

paa Christian IV rejste Varetegnet, Leda med Svanen, udfør Indløbet til Tøjhushavnen. Mod Syd gik Grønnegaards Havn syd for det Sted, hvor Christianskirken nu staar, helt hen imod Overgade nedden Vandet. Vanddybden paa Havfruegrunden var kun 0,8—1,3 m, medens der i Grønnegaards Havn maa have været omkring 5—6 m Vand. Navnet paa denne Havn tyder paa, at Rævs halen har haft nogen Bebyggelse, inden Christianshavn blev anlagt, og det samme tyder Bøsseskytten *Jon Olafssons* Beretning om, at han aflagde Besøg derovre hos en Ven i 1615, allerede inden Christianshavn var til.

Om de oprindelige Terrainforhold paa Rævs halen vides kun lidet. Af Kortet til *Colding* og *Thomsens* Skrift synes at fremgaa, at der omkring Frelsers Kirke har været ca. 0,3 m Vand, og at Terrainhøjden ved Hjørnet af Wildersgade og Torvegade har været ca. 0,5 m over daglig Vande. Disse Forfatteres øvrige Terrainangivelser og de paa deres Kort skitserede Holme ere ganske usandsynlige og uden Hjemmel i det før citerede samtidige Kortmateriale. Ingeniøren *Johan Sembs* Kontrakt af 1617 om Anlæg af Christianshavns Befæstning¹⁾ synes at angive Højden af Gaderne til 1 Alen over det højeste af »det grønne Land«. Efter Højden af de nuværende Gader at dømme synes Rævs halens højeste Del herefter at have haft en Kote paa omtrent 1,25 m.

Paa Fig. 3 er Kortet af 1659 indtegnet. Det viser sig da, at Vigen paa Rævs halens Sydøstside er bevaret til hen imod vor Tid, og at Amagers oprindelige Nordkyst (∩: Vigens sydlige Bred) har existeret som den sydlige Bred i en lavvandet Dam umiddelbart udenfor den yderste Fæstningsgrav (»Enveloppegraven«). Kortets Kystlinie for Amagers Vestkyst stemmer særdeles godt med

¹⁾ Lassen: Actst. og Doc. p. 124.

Kystlinien paa Generalstabens Kort over København i VI Blade. Rævschalens Forbindelse med Amager, øst for Artillerivej, er derimod i Tidens Løb bleven afgravet; Afgravningen, der kun var af ringe Dybde, højst til $\div 0,5$, er vistnok sket for at skaffe Jord til Enveloppens Brystværn og er vist paa Geddes Kvarterkort.

Koterne i Havnen ere anførte efter et Kort fra 1747 i Havnevæsnets Arkiv¹⁾, suppleret sønden for Langebro dels med nogle Opmaalinger af *Rosenkjær*²⁾, dels med Dybdetallene fra Generalstabens Kort over København i VI Blade. Paa Christianshavnsiden ere de oprindelige Dybdeforhold i Havnen søgt tydeliggjorte ved Indtegning af 2-Meter Kurven. Til en lignende Indtegning paa Københavnsiden er det foreliggende Materiale utilstrækkeligt, men de faa konstaterede Koter synes at tyde paa, at der har strakt sig et Løb, Kalvebodssund, med henimod 2 m Dybde omtrent fra Langebro op imod Gammel Strand, hvis oprindelige Dybde næppe har oversteg dette Maal.

Foruden Rosenkjærs før nævnte Indberetning findes der fra moderne Tid kun en Beretning fra *Bering-Liisberg*³⁾ om en flygtig Undersøgelse af en Dæmning i Fæstningsgraven foran Løvens Bastion, tæt øst for Amagerbrogade. Undersøgelsen skete ved en Tørlægning af Graven, og Dæmningen findes endnu. Det viste sig, at Dæmningens Overkant ligger i Kote $\div 0,3$. og at den i alt Fald til Dels bestaar af det faste Ler. Paa Dæmningens Yderside laa der talrige Skaller af Saltvandsmollusker, og den er altsaa ældre end Christian V.s Udvidelse af Christianshavns Vold ud over Rævschalegrunden, uden om Flaadens Leje til Qvintus. Dæmningen stemmer

¹⁾ Grove: Kjøbenhavns Havn p. 26.

²⁾ Indberetning af 8. Jan. 1905 i R. M. A.

³⁾ Indberetn. i Nationalmus. 2. Afdls. Arkiv.

ogsaa godt med et Kort fra 1670 i Kgl. Bibliothek¹⁾ og hidrører sikkert fra den Ombygning af Christianshavns Fæstningsværker, som skete i Slutningen af 1660-Aarene; den har dannet en Bølgebryder uden om Fæstningsgraven, svarende til »Kaydichen« i Joh. Sembs Kontrakt for det ældste Fæstningsværk.

Den herved fundne Bundkote, ÷ 0,3, for Vigen mellem Rævshalen og Amager viser, at Vejen fra Amager til Færgestedet ved Tivnæs meget vel har kunnet føres gennem den lavvandede Vig eller over den paa en lav Dæmning. Vejen har utvivlsomt gaaet i en næsten lige Linie, thi Brogade ligger i en omtrent retlinet Fortsættelse af Amagerbrogade.

EFTERSKRIFT.

EFTERAT det foranstaaende var trykt, er der foretaget en afsluttende Undersøgelse af »Hafnias« Grund og nogle Udgravninger af Grunde paa Christianshavn, hvorved det er bleven muligt at supplere den foregaaende Fremstilling.

* * *

ad 1. Bremerholm.

Ved Nedrivningen af de sidste Fundamentrester af Studenterforeningsbygningen, den oprindelige Midtepavillon i Bremerholms Hovedmagasin, fandtes Grundstenen, der har Datoen for sin Nedlæggelse: 28. Octobris Anno 1737. Den indeholdt et Exemplar af Reformations-

---

¹⁾ Gl. Kgl. Saml. 717, Fol.

medaillen fra 1736. Saavel Grundsten som Medaille opbevares nu i Nationalmusæet.

Magasinkomplexets Midtepavillon og dets sydlige Fløj var funderede paa Kampesten, lidt nedgravede i det faste Ler, medens derimod den nordlige Fløj, der

Fig. 4. »Hafnia's Grund.

strakte sig ud over det tilkastede Dyb, stod paa en Pilotering.

Ved Udgravningen af Renderne for den nye Bygnings Fundamenter fandt jeg den nøjagtige ydre Begrænsning for Christian IV's Fæstningsgrav. Det viste sig, at Midtepavillonen var opført lige ved den ydre Gravkant

i Svinget af Graven udenom Bastionsspidsen. Graven synes oprindelig at have staaet med en Yderskraaning uden Bolværker, begyndende ved Terrainoverfladen ca. 1,0 m. over daglig Vande og skraanende jævnt nedad til Kote $\div 2,2$. Der er da i Tidens Løb sat 3 Bolværker paa Gravens Yderside. Det ældste (paa Fig. 4 mærket I), der vist tilnærmelsesvis svarer til Tidspunktet for Magasin-komplexets Opførelse, stod omtrent midt paa Skraaningens og havde foran sig ca. 1,4 m Vand; det var afbrudt i Kote $\div 0,2$ og bestod af 20×20 cm Pæle, rammede med ca. 1 m Afstand, med bagvedliggende Plankeklædning og med et vandret Friholdertømmer foran. Det næste Bolværk (II) stod ved Skraaningens Fod, altsaa paa 2,2 m Vand; det bestod af 30×30 cm Fyrrepæle, rammede i 1 m Afstand og var nu afbrudt i Kote $\div 0,3$. Foran hver fjerde Pæl stod en Skraapæl af Friholderværket. Bag Bolværkspælene var der en svær Plankeklædning; det havde været forankret til en eller to Rækker Ankerpæle. Bolværk II er det, som er gengivet paa Geddes Kvarterkort af 1757. Mellem dette Bolværk og det foregaaende var der Fyld af Nedbrydningsaffald, bl. a. alm. Tagsten.

Det yngste Bolværk (III) stammer fra Tiden omkring 1800; det er bl. a. vist paa en Plan fra 1814 i Ingeniørkorpsets Tegnearkiv, og det blev paa en større Strækning benyttet indtil Holmens Kanals Tilfyldning. Det stod ca. 1,25 m foran det forrige, omtrent i den nuværende Façadelinie, skraanende lidt frem foran denne. Det bestod af 25×25 cm Fyrrepæle, rammede i 0,8 m Afstand og afbrudte i Kote $\div 0,3$. Bag Bolværkspælene var der en dobbelt Plankeklædning. Mellemrummet mellem dette og det forrige Bolværk var for en stor Del fyldt med store Kampesten og Muraffald.

Fundamentplanen for Magasinkomplexet, Bolværkernes Beliggenhed og den ved Fundamentudgravning

gerne nøjagligere bestemte Beliggenhed af den ældste Kystlinie (lidt afvigende fra Fig. 1, men indtegnet paa Fig. 3) er angivet paa vedføjede Skitse (Fig. 4) tillige med Koterne for Bremerholms oprindelige Terrainoverflade.

Med Hensyn til Betydningen af Navnet Kikkenborg kan nu oplyses, at de Udkig paa Husene, hvorfra man f. Ex. i Helsingør observerede Skibene i Sundet, benævnedes »Kikkenborge«. ¹⁾ Var Skansen af 1510 maaske et Udkigstaarn?

*   *   *

ad 3. Rævshalen.

Ved Udgravningen af Grunden Overgade neden Vandet Nr. 30 A (Matr.-Nr. 187) fandtes det faste Ler ved Gaden at ligge i Kote 0,15; derover var 5 cm Sand og 20 cm Muld, saaledes at den oprindelige Terrainoverflades Kote var 0,40. Dette stemmer med den paa Fig. 3 angivne Kystlinie.

Ved Udgravningen af Grunden St. Annæ Gade Nr. 5 (Matr.-Nr. 73 og 148) fandtes Overfladen af Strandsandet at ligge i Kote $\frac{1}{20}$ = 0,05; derunder laa der mere end 0,5 m Sand og Grus; Leroverfladen naedes ikke. Denne Undersøgelse viser, at den oprindelige Kystlinie omtrent har fulgt St. Annægade, og at den ikke har haft det Fremspring udover denne Gade, som paa Fig. 3 er vist mellem Vildersgade og Strandgade, men norden for St. Annægade har Rævshalegrunden kun haft 1 m Vanddybde og derunder helt op til Sextus, saaledes at den har ligget tør ved Lavvande.

Endelig er det ved Udgravningen af Grunden Torvegade Nr. 2 og 4 (Matr.-Nr. 133 A) lykkedes at faa et

---

¹⁾ Chr. Ax. Jensen og Vilh. Lorentzen: Borgerlig Bygningskunst i Danm.s Købst. I. Helsingør. (Særtryk af Medd. fra Foren. til gl. Bygn. Bevar. III) p. 54.

godt Billede af Strandbundens Fald ned imod Grønne-
gaards Havn, saaledes som vist paa hosføjede Skitse (Fig. 5).

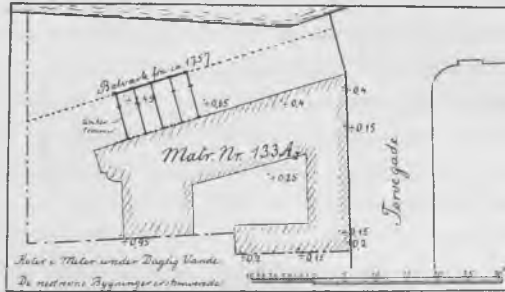

Fig 5. Vestindisk-guineisk Kompagnis Grund.

Tæt ved Grænselinien mellem Nr. 4 og Nr. 6 ved Torvegade laa Leret i Kote $\div$ 0,35; derover fandtes Sand og groft Grus til Kote $\div$ 0,15. Over dette Niveau fandtes sammenskyllede Lag, blandede med Fyld. I Grundens diagonalt modsatte Hjørne laa den oprindelige Strandbund dybest, nemlig i Kote $\div$ 1,45.

Det fremgaar da af Koterne, at der mellem den yderste Holm, Tivnæs, og den oprindelige Kystlinie har ligget et Fladvand med kun 0,15 m Dybde. Selv ved ringe Lavvande blev Holmen altsaa landfast, og efter Anlægget af den paa Braunius' Prospekt viste Stendæmning, maa der sikkert snart have dannet sig en Tilsanding mellem Holmen og Land. Man forstaar da bedre Benævnelsen Tivnæs i Stedet for Tivholm.

Ved Udgravningen fandtes der omtrent midt i Grunden svære Egetræsspanter af et ophugget Skib, en lille Jagt. De var dog saa ødelagte, at de ikke frembød synderligt af Interesse. Muligvis stammer Skibet fra ca. 1745, da *Andr. Bjørns* Skibsbyggeri var paa denne Grund. Over Skibet laa Fundamenterne af den ældste Bygning paa Grunden, den samme, som nu blev nedrevet. Den stemte med det vestindisk-guineiske Kompagnis Sukkerraffinaderi, saaledes som dette er vist paa Geddes

Kvarterkort af 1757. De nu nedrevne Bygninger og de bagved liggende Pakhuse er, i alt Fald for Fundamenternes Vedkommende, for en Del vel helt og holdent fra Kompagniets Tid og er da opførte efter 1747—48, da Andr. Bjørn solgte Grunden til Kompagniet.

Parallelt med og i 7.5 m's Afstand fra Façadebygningen mod Havnen fandtes et svært Bolværk bestaaende af 24×24 cm Pæle, forankrede for hver 3 m med 24×24 cm Tømmer til Ankerpæle tæt foran Husfaçaden; mellem Bolværkspælene var der nedrammet en næsten tæt Væg af 10×24 cm Halvtømmer og bag dette en vandret Plankeklædning. Udenpaa Bolværket havde der ligget et vandret 24×24 cm Friholdertømmer. Bolværket er ikke vist paa Grundplanen i Raadstuearkivets Maaleprotokol for Christianshavns Kvarter, der er sluttet i 1755, men det findes paa Geddes Kvarterkort af 1757 og stammer følgelig fra den mellemliggende Tid. I de nederste Lag over Sandet, altsaa under daglig Vande, fandtes der enkelte Brugsgenstande, f. Ex. en Ske, en Gaffel og en Peberbøsse fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, fra den Tid, da Christianshavn blev anlagt. I denne Grund saavel som i St. Annægade Nr. 5 var der paafaldende mange Skaar af kinesisk Porcelain, der formodentlig stammer fra det 18. Aarhundredes Import gennem Asiatisk Kompagni.

Angaaende Navnet Rævshalen kan endnu nævnes, at det er benyttet andre Steder i Danmark som Navn paa en Landtunge af lignende Form som den, hvorpaa Christanshavn er bygget.

Den Halvø i Slien, der nu hedder Paløre, kaldes i Byen Slesvigs ældste Stadsret fra ca. 1200 Rævall og i den senere plattyske Redaktion fra ca. 1400 Refhale og Reushale. Dette kan maaske styrke den Opfattelse, at Navnet ogsaa i nærværende Tilfælde oprindeligt gjaldt Halvøen og ikke alene den nord for liggende Landgrund.

SMAASTYKKER.

1. En Pensionists Udgifter 1793.

En gammel svagelig Pensionist A. Gembse, boende i Springgade Nr. 32, ansøgte i April 1793, lige før Flyttedagen, Magistraten om Hjælp til sin Husleje, da han ellers vilde blive kastet paa Gaden. »Thi jeg ejer intet, hvormed jeg udi denne Nød kan redde mig. Hvorledes min Leve-Maade er, og hidindtil fra min Pensions Erholdelse har været, maatte gunstigt af indlagte erfares, hvoraf tilfulde ses, at det for mig til denne Udredning har været umuligt at henlægge noget«.

Indlagt i Ansøgningen findes følgende Opgørelse over hans ugentlige Udgifter:

»Min Kvartals-Pension er 25 Rdlr.

Den daglige nødvendige Udgift til Brænde og Tørv	18 Sk., undertiden mere og undertiden mindre, det er ugentlig	1 Rd. 1 Mk. 14 Sk.
1½ Pund Smør à 14 Sk.		1 — 5 —
2 Brød à 12 Sk.		1 — 8 —
Brød til Frokost, à 3 Sk.		1 — 5 —
The Vand med Tilbehør, à 6 Sk.		2 — 10 —
Røg Tobak og Øl, for mig Medicin		8 —
Barbereren		2 —
		<hr/>
		2 Rd. 3 Mk. 4 Sk.

Det er for et Kvartal eller 13 Uger 33 Rd. 4 Sk. altsaa 8 Rd. 4 Sk. Udgiften højere end Indtægten«.

Over Halvdelen af hans Indtægt er altsaa medgaaet til Brændsel og Tørv. Varm Mad er der aldrig bleven Raad til, og man forstaar, at han ikke har kunnet lægge noget til Side til Huslejen. — Om Magistraten har taget noget Hensyn til hans Bønskrift, kan ikke ses.

OLDERMANDENS KISTE PAA RAADHUSET.

ET MINDE ERA CHRISTIAN IV.s TID.

AF

R. P. RASMUSSEN.

OMKRING i Raadhusets forskellige Sale findes hensat en Del gamle Kister, af hvilke nogle har adskillige Aarhundreders Ælde. De er forfærdigede af stærkt Træ med Jærnbeflag eller af massivt Jærn. Gennemgaaende er de forsynede med store Hængelaase og andre kunstfærdige Laase, og der skal særligt Kendskab til den hemmelige Mekanik, inden man bliver i Stand til med de fornødne Nøgler at aabne dem. Derved har de i sin Tid skullet sikre deres Indhold imod Tyvehaand. Ofte er Kisterne ogsaa forsynede med Ornamentter og har i Tidens Løb faaet den Patina, som giver slige gamle Sager deres ærværdige Udseende.

Om en af disse Kister skal her fortælles. Det skulde være en skitsemaessig Fremstilling af dens Historie og

et Forsøg paa at kalde dens nu glemte Navn frem i Folks Bevidsthed. Kisten har ganske det sædvanlige gamle Udseende og den kunstige Mekanik ved Laasen. Den er af anseelig Størrelse og har nu sin Plads indenfor Døren i Raadhusets Oplysningskontor. Det Navn, den sandsynligvis har baaret fra sin ældste Tid, er: Oldermandens Kiste, og vi skal forsøge paa at godtgøre det berettigede i at tillægge Kisten dette gamle Navn.

At der har existeret en Kiste af dette Navn, er nemlig vist, og samme Kiste vilde nu være langt over 250 Aar gammel. Den her omtalte Kiste kunde godt se ud til at være saa gammel, og det er ret sandsynligt, at den er det. Hvis vor Formodning er rigtig, har den været benyttet af Fattigforstandernes Oldermand lige fra Christian IV.s Tid. Det skulde altsaa være en Kiste, som har været afbenyttet af visse af Byens Embedsmænd, og det er da i sin gode Orden, at den nu har fundet sin Plads paa Byens Raadhus.

Da den endnu blev benyttet efter sin Bestemmelse, var den Dokument- og Pengekiste efter Datidens Sædvane. Og med Oldermandsnavnet havde det sig paa følgende Maade.

Vi maa helt tilbage til Reformationstiden, for at finde Oprindelsen til den Stilling, hvorefter Talen her er. En kongelig Anordning fra 1549, der skulde ordne Fattigtilsynet, paabød, at der skulde beskikkes 4 Tilsynsmænd fra hvert af Byens daværende 3 Sogne, altsaa ialt 12 Mænd, og at disse baade skulde varetage Indsamling af Midler til de fattige og tillige opbevare det indkomne samt uddele det til de rette trængende. Det var disse 12 Tilsynsmænd, som snart fik Navn af »de husarmes Forstandere« eller, som vi nu siger, Fattigforstandere, og for disse 12 beskikkedes en Oldermand. Indtil 1630 var Oldermandsstillingen meget anset, idet dens Indehaver svarede til, hvad man senere i

Fattigvæsenets Historie kaldte Fattigdirektør. Men efter at den for Fattigvæsenet her i Byen i 1574 oprettede Overbestyrelse i 1630 var bleven forandret til en Direktion og 1708 til en Direktionskommission, sank Oldermands-Stillingen i Betydning. Til at beklæde den tog man en af de 32 Mænd. 1749 blev Oldermands-Stillingen helt ophævet.

Man har endnu opbevaret Navnene paa alle Oldermændene fra 1560—1748, af hvilke nogle omtales som Magistratsmedlemmer.

I de af Christian IV skænkede og til Administrationslokaler for Fattigvæsenet indrettede Vaaninger i Silkegade, som i lange Tider derefter var bekendt under Navn af Konventhuset, fik Oldermændene fra 1630 ogsaa sine Kontorer. Her fandtes en smuk Konventstue, hvori Fattigdirektionen og Fattigvæsenets øvrige Bestyrelse, derunder ogsaa Oldermændene med Fattigforstanderne, mødtes.

I Konventstuen gemtes Regnskabsbøger, Protokoller, osv., og i et Kammer ved Siden af henstod 4 Kister. De 3 vedkommer os ikke her, men derimod den fjerde. Den var en massiv Jernkiste og var bestemt til at opbevare Gældsbeviser over de af Fattigvæsenet udlaante Kapitaler samt rede Penge. Til Anskaffelse af Kisten var skænket en Pengesum af Professor, Dr. *Jesper Brochmand*, daværende Direktør for de Fattiges Væsen.

I den i Raadstuearkivet opbevarede »Conventus Bog« fra 1678, ogsaa betegnet som »Københavns Fattiges Handels II. Bog«, hvor Kisten første Gang nævnes, omtales den paa følgende Maade:

»Hos Konventstuen er et Kammer for de Fattiges fire Kister. En Jærnkiste til de Fattiges Haandskrifter, hvortil Oldermændene for de Fattiges Forstandere og de to øverste Forstandere har hver sin Nøgle, foruden den Nøgle, der findes paa Raadstuen. Til denne Jærnkiste gav Dr. Jesper Brochmand

Aar 1630 d. 12. April 60 Rdlr. og dem overleverede til Christopher Trynner med saadan Vilkaar, at hvis samme Kiste ringere kostede, det skulde komme de Fattige til Bedste. Og kostede Kisten 40 Rdlr., som blev købt af Morten Schultz d. 14. April i bemeldte Aar.

Den 19. April i bemeldte Aar gav min Fa'rfader, Doctor Hans Paulsen Reesen, til Handsel i denne 150 Slettedalere. Siden strax derefter er indlagt adskillige Summer Penge, som en og anden Borger har der indgivet for at være fri for Fattiges Forstanderskab.«

Denne korte Omtale af Oldermandens Kiste skyldes Københavns Præsident *Peder Resen* (1672—88), Sønesøn af Biskop Hans Poulsen Resen. Præsidenten var en lærd Historiker, der bl. a. arbejdede paa en stor Beskrivelse af København, af hvilken flere tykke Bind i Manuskript opbevares i Raadstuearkivet. Til denne Samling hører det her nævnte Bind.

Christopher Trønner var Overforstander og ellers en af Byens fornemme Borgere. Der var siden 1631 fire Overforstandere i Fattigvæsenets Bestyrelse.

Denne Brochmandske Kiste var altsaa til speciel Brug for Oldermanden, ligesom han og de 2 øverste Forstandere ogsaa havde hver sin Nøgle til den, og det er aabenbart den, som senere omtales netop under Navn af Oldermandens Kiste. Det er nu vor Tanke, at den paa Raadhuset opbevarede Kiste er identisk med Kisten fra Konventhuset. De lejlighedsvis Bemærkninger, som vi senere har truffet om Kisten, lægger en saadan Antagelse nær.

Da Oldermandstjenesten 1749 blev ophævet, overdrog man Oldermandens Forretninger til Inspektøren og Bogholderen ved Konventhuset, og det omtales i 1759, at Inspektøren benyttede Oldermandskisten, som Oldermanden før havde gjort det. Navnlig var den for ham Pengekiste. Han skulde tage Pengene i Forvaring, som indkom i Kirkebøsserne, og indføre Summerne i

»Qvittantzbogen«, som var inddelt efter Stadens daværende 6 Sogne.

Denne sidste Bemærkning har særlig Interesse for os, fordi det kan godtgøres, at den i Raadhuset staaende Kiste ogsaa har indeholdt 6 Rum. Skønt Kisten indvendig er undergaaet betydelige Forandringer, er der endnu Vidnesbyrd nok om 6-Tallet.

Da Almindelig Hospital i 1769 var blevet opført og Inspektøren ved Konventhuset, *Søren Tillemann Hempel*, vistnok strax blev Inspektør ved det nye Hospital, har han ført Oldermandskisten og naturligvis adskilligt andet med sig til Amaliegade, thi et Aars Tid senere findes det i en gammel Inventarieliste omtalt, at »den saakaldte Oldermands-Kiste« fra Konventhuset staar paa Hospitalet. Da var der nedlagt i den en Fortegnelse over Fattigvæsenets Donationer. Men af Udtrykket »den saakaldte Oldermandskiste« kan man slutte, at den begyndte at blive betragtet som en Levning fra Fortiden, og den har maaske ikke længer gjort samme Nytte i det nye Hospital, som den gjorde i det gamle.

Hvor længe Kisten nu har henstaaet paa Almindelig Hospital, kan vi ikke oplyse; men da den en Gang havde faaet sin Plads der, kan man vel antage, at den er blevet der, eftersom Inspektøren for Hospitalet som nævnt havde taget Arv efter Oldermanden. Men er det rigtigt, er den altsaa bleven unddraget den Ødelæggelse, som under Bombardementet 1807 ramte Fattigvæsenets Administrationslokale, som fra 1800—1807 var i Pustervig.

Dette er hvad vi kan oplyse eller antyde angaaende den Brochmandske Kiste.

Og nu er det, at vi vil supplere disse Meddelelser med den Gætning, at Kisten omsider, da Fattigvæsenet fik sine Administrationslokaler i Hestemøllestræde, har faaet sin Plads her. Fattigvæsenets Bestyrelse gik jo i 1857 over til Magistraten, og det er vel ikke usand-

synligt, at Kisten med Dokumenterne er bleven givet den nye Bestyrelse i Hænde. Men dertil vilde Administrationslokalerne netop være rette Plads. Og her er det nu, at vi træffer den Kiste, som den Dag i Dag er i Behold i Raadhuset. I Hestemøllestræde blev den dog omsider overflødig, og Kisten endte saa paa Ladegaarden.

Paa sidstnævnte Sted stod den endnu i Begyndelsen af 1890'erne, og da man begyndte at samle Genstande til et Raadhusmuseum, var den imellem de gamle Kister, som i antikvarisk Interesse blev afgivet. Men ved denne sidste Flytning blev Kisten desværre pudset op og dens Indre underkastet visse Forandringer. Før Oppudsningen var Kisten indvendig paa Siderne foret med Mursten, og indeni disse Murstensomgivelser var igen anbragt en Jærnkasse, hvori atter var anbragt 6 mindre Æsker af Jærnblik. Alt det indvendige blev nu taget ud af Kisten: Murstenene, Jærnkassen og Æskerne, og den blev malet grøn indvendig. Og saaledes viser den sig nu, som den staar i Raadhuset. Den indre Jærnkasse, hvortil hørte en svær, men smuk Nøgle med 3 i Kammen gennemfilede S'er, forblev ude paa Ladegaarden; Jærnblik-Æskerne er endnu i Behold paa Raadhuset, Murstenene eksisterer ikke mere.

Som Kisten nu præsenterer sig, ser den saaledes ud: Den er $30\frac{1}{2}$ Tom. lang, $18\frac{3}{4}$ Tom. bred og 23 Tom. høj. Den er forfærdiget af Pladejærn og er forsynet med stærke Vinkeljærnsbeslag paa Hjørnerne. Alle fire Sider tilligemed Laaget er forsynede med en kvadratisk ordnet Inddeling af flade Jærnbaand, som er nittede paa med smaa Nitter. Hele Laagets indvendige Side optages af en i smukt Smedearbejde udført Laase-Mekanisme, som er typisk for Christian IV.s Tid. Laaget er ligeledes udført af Pladejærn med en svær Jærnramme langs Kanten, og det fastholdes til Underdelen af Kisten

med syv svære Rigler. Desuden er Laaget i Forkanten forsynet med to svære Hængelaase, og Kistens Forside saavel som Laagets Overside er prydet med firkantede udsmeddede Forsiringer, i hvis Midte, baade paa Forsiden og paa Laaget, Nøglehullet er anbragt, paa Laaget dog skjult af en saakaldt Maske, som sidder midt i det firkantede Ornament. Masken skydes til Side ved en snild lille Mekanisme, saa Nøglehullet bliver synligt, men her maa man kende Taget. Mekanismen opdages ikke let af uindviede. Paa Kistens Sider findes to svære Bøjlehanke.

Paa Forsiden er Nøglehullet kun fingeret. Laaget fastholdes af fire Hængsler. Kisten staar paa fire $2\frac{1}{2}$ Tom. høje kugleformede Fødder.

Til Kisten hører altsaa tre Nøgler, en til Nøglehullet i Laagets Midte og en til hver af de to Hængelaase, og disse har rimeligvis krævet tre Mands Tilstedeværelse, hver med sin Nøgle, inden Kisten kunde aabnes. Man erindre, at Oldermanden og de to øverste Forstandere fik hver sin Nøgle til den Brochmandske Kiste. Den fjerde Nøgle, som fandtes paa Raadhuset, var maaske Nøglen til den indvendige Kasse. Kistens Opbygning er meget smuk og selve Forstærkningerne, de paalagte Jærnbånd, danner en udmærket Ornamentik.

Naar Spørgsmaalet derefter bliver, om man nu i den opbevarede Kiste kan genkende den Brochmandske eller Oldermandens Kiste, er der først at nævne det Kendetegn, at begge Kister har haft deres Stade i Fattigvæsenets Kontorer; dernæst og ikke mindst de 6 Æsker, hvilke saa særdeles vel kan svare til de 6 Sogne, hvoraf vor By dengang bestod, og efter hvilke Oldermandens Efterfølger, Konventhusets Inspektør, havde indrettet sin »Qvittantzbog« med 6 Afdelinger. At Inspektøren ogsaa har haft 6 tilsvarende Rum i sin Pengekiste til Opbevaring af de i hvert Sogn indsamlede Bøssepenge,

kan ikke anses for usandsynligt, og saaledes kan man da i hvert Fald forklare Meningen med Tallet 6 i Raadhuskisten.

Der er imidlertid endnu det kuriøse ved disse 6 Æsker, at hver af dem ved et Skillerum er delt i 2, hvorved der altsaa i alt fremkommer 12 Rum. Herved kunde Beviset ud fra de 6 Sogne maaske synes omstyrtet; men naar man husker, at Fattigforstandernes Tal var 12 og blev ved at være det igennem lange Tider, saa peger dette Tal maaske netop derhen, hvor vi vil: nemlig til Forstander- og Oldermandsinstitutionen. Falder den ene Iagttagelse saaledes for den anden, sker derved kun det Fremskridt, at vi kommer det ønskede Resultat endnu nærmere. Oldermandens Kiste har da indeholdt 12 Rum, et for hver af de 12 Forstandere.

Raadhusets Bygmester, Professor *M. Nyrop*, har velvilligt foretaget en Undersøgelse af Kisten. Efter hans Skøn kan Kisten godt stamme fra Christian IV.s Tid. Karakteren i det Bladværk, der som en Slags Rosetter findes omkring Masken paa Laagets Overside og paa Kistens Forside, vilde han vel snarere tro var fra en lidt senere Tid; men han turde dog ikke paastaa, at det ikke kunde være udført af en Smed før 1648. Dets Karakter er ikke saa udpræget, at det efter hans Mening skulde kunne føres som Bevis imod, at det virkelig er »Oldermandens Kiste«, man har for sig. Det kunde være tilføjet ved en senere Reparation, imod hvilken Antagelse beslægtede Bladformer i Laasetøjet paa Laagets indre Side dog taler.

Snarere — ytrer Professoren — kunde det tænkes, at Bladene var udførte af en Smed, der nylig var kommen herind i Landet — og saaledes repræsenterende en Tid, der endnu ikke var naaet til os. — Og hans Endresultat bliver, at han tror paa Kisten og den fremførte Historie om den.

Man kunde maaske indvende imod vor Antagelse, at Prisen for Kisten, de 40 Rdl., er for ringe, selv efter Datidens Pengeværdi. Men Morten Schultz har maaske af en eller anden Grund ikke taget Kistens fulde Værdi. Der kunde maaske under den lave Pris skjule sig en Velvilje imod de fattige. Gaver til Fattigvæsenet tilflød jo den Gang langt rigeligere end nu.

Det her fremførte er jo ogsaa kun en Formodning, men forhaabentlig ikke uden Interesse.

Det vilde være morsomt, om vi havde Lov til at tænke os denne Kiste forfærdiget 1630 for Jesper Brochmands 40 Rdl. Den har da fulgt Fattigvæsenet paa dets Vandring: fra Konventhuset, over Almindelig Hospital, Hestemøllestræde og Ladegaarden, for saa nu at være blevet en Museumsgenstand i vort nye Raadhus. Den vilde da ikke alene have den Patina, som forskønnende følger med Ælde, men ogsaa den Patina, den Ædelrust, som følger med at have en Historie.

Vi vil tænke os Kisten saadan.

Nøglen til den indre Kasse.

SJÆLEBODERNE OG LØNPORTEN. TO NYE GADENAVNE.

AF

INGENIØRKAPTAIN H. U. RAMSING.

To aarhundredgamle Færdselslinier forsvandt, da Brøndstræderne blev nedlagt, men samtidig blev der skabt to nye Tværgader ind over det Terræn, hvor de gamle laa. Ved et Tilfælde fik de nye Gader deres Plads knyttet til de i ældre Tid mest fremtrædende Bygninger i Kvarteret, og det var da rimeligt, at de blev mindede i de nye Gadenavne, Sjæleboderne og Lønporten.

I det sydlige Hjørne af Byens store Ejendom Rosengaarden var der endnu i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede kun ringe Bebyggelse, og det var ikke et Sted, hvor ærlige Folk søgte hen, thi der ude boede Rakkeren, nord for det navnløse Stræde, som nu hedder Møntergade. Men i 1515 købte den ansete Købmand *Albert van Goch* den Jord »ved Sanctam Clare paa Rosengaarden«, hvor Rakkeren hidtil havde haft sin tarvelige Hytte.¹⁾ Han omdannede den øde Grund til en Have

---

¹⁾ K. D. I, p. 266.

og lod bygge Boder til Udlejning langs Møntergade. Grunden strakte sig over hele Arealet fra Møntergade til Store Brøndstræde og mellem Vognmagergade og den ældste Vold. Da hans Enke i 1547 tilskødede sin Søn Johan Haven ved Clare Kloster, synes der ikke at have været anden Bebyggelse paa Grunden end Boderne nord for Møntergade, og de fulgte ikke med i Skødet.¹⁾ Men i 1550 har Johanne van Goch paa Sønnens Grund opført en Huslænge med 14 Smaalejligheder; den laa langs med Voldgaden og naaede hverken ud til Møntergade eller til Store Brøndstræde.

I den katolske Middelalder var det Skik, at velhavende Borgere for deres Sjæls Salighed skænkede Sognekirken Ejendomme, bestemte til Underhold for de Fattige, enten som »Lejeboder«, der udlejedes, saaledes at Lejeindtægten blev anvendt til Fattigfolks Underhold, eller som »Sjæleboder«, der var Friboliger for fattige Familier, som i Reglen fik hver 2 Værelser.

I den ældste Reformationstid blev denne gamle Skik fortsat, men medens de tidligere Sjæleboder som oftest hørte til Sognekirkens Gods, blev de nye underlagt det i 1549 under Magistraten oprettede særlige Fattigtilsyn. Dette bestod af 12 Tilsynsmænd, 4 fra hvert Sogn, som valgte en Oldermænd af deres Midte. Disse 12 Mænd aflagde Ed paa, »at de vilde væрге de Husarme, som de kunde være bekendt for Gud«; deres Oldermænd, en af Byens ansete Borgere, førte Regnskaberne og bar Ansvar for Fordelingen af de Midler og Goder, som Fattigvæsenet raadede over.

Der findes endnu i Raadstuearkivet opbevaret Protokoller fra disse Fattigforstanderes Virksomhed, hvoraf man kan se, at der har været et meget stort Antal Sjæleboder spredt rundt om i Byen. Det ældste Gave-

¹⁾ K. D. I, p. 407—8.

brev, som er indført i den saakaldte »Testament- eller Siellegaffue-Bog for de Fattige wdi Kiøbenhavn«, skriver sig fra 1549; det næste er Johanne van Gochs, og hendes Gave, som nu bliver mindet i det nye Gadenavn, er en af de største i Bogen.¹⁾ I Skøder og Jordebøger benævnes denne Stiftelse »De fattiges 14 Sjæleboder« eller slet og ret »Sjæleboderne«, undertiden ogsaa »de murede Sjæleboder«, fordi de i Modsætning til de fleste andre var grundmurede.

Ved Grundudgravningen for Belysningsvæsenets Bygning fandt jeg Resterne af Johanne van Gochs Sjæleboder; de bestod af Murværk i Renaissanceskifte, opført paa et Kampestens Fundament, og den Bygning, som nu blev nedrevet sammen med det omliggende Kvarter, stod paa dette ældste Fundament. Ved Nedrivningen kunde jeg se, at kun den allernederste Del af Murværket, umiddelbart over Fundamentet, var det oprindelige. Bygningen var bleven nedrevet paa et tidligt Tidspunkt og derefter atter genopført med de gamle Sten, idet Gaardspladsens Niveau samtidig var bleven hævet omtrent 1 Meter. Dette stemmer med de gamle Protokollers Oplysninger, hvorefter Sjæleboderne blev ombyggede i 1584 paa Foranledning af Byens Statholder *Christoffer Valkendorf*, medens *Henrich Uden* var Oldermænd, og deres Tal samtidig forøget med en.²⁾

Samtidig med denne Ombygning fik Sjæleboderne en værdifuld Gave, idet *Christoffer Valkendorf* lod »opsætte den skønne brønd i wollden med huggenn steen, mangan mand og fattig til stor gavn och bæste«. Denne Brønd, hvis nøjagtige Beliggenhed hidtil har været ukendt, blev ogsaa fremdraget ved Grundudgravningen for Belysningsvæsenets Bygning. Det viste sig, at den laa i

---

¹⁾ K. D. II, p. 779.

²⁾ K. D. II, p. 805.

selve den gamle Voldgade ud for Sydsiden af Store Brøndstræde, altsaa lidt nord for Sjæleboderne. Den bestod for største Delen af mægtige, hugne Granitkvadre, hvoraf enkelte vil blive indmurede paa dekorativ Maade i Belysningsvæsenets nye Hus. Brønden blev solgt sammen med den gamle Østervold, da denne blev nedrevet og Gothersgade anlagt. Den tilfaldt da den Ejendom, som *Baltser Reppe Trompeter* købte 15. August 1651¹⁾; den blev tilfyldt ved eller straks efter Branden i 1728.

Af v. Gochs store Have blev der efterhaanden udparcelleret Smaaejendomme langs Gaderne, og af disse blev atter enkelte skænket til de Husarme som Sjæleboder, f. Eks. Hjørnegrunden i Store Brøndstræde, ligeoverfor Brønden, hvor *Mikkel Jensen Fyrbøder* i 1583 oprettede en Sjælebod, rimeligvis den samme, som næste Aar blev lagt til de andre 14. Ved Siden af denne Bod laa en Lejebod, som han samtidig gav Helligaands Hospital, og derefter fulgte en Plads med 3 Lejeboder, som *Hendrik Berner* i 1604 skænkede til de Fattige.²⁾ Hovedparcellen af v. Gochs Grund ejedes i 1631 af *Jørgen Friis* til Krastrup, men blev købt af Kongen og tilskødet de Fattiges Forstandere,³⁾ idet den skulde bruges efter den nye Fattigordinans til et Børnehus for »fattige fader- og moderløse umyndige Børn«. Næste Aar blev Lejeboderne paa Grunden mellem Sjæleboderne og Store Brøndstræde ombyggede til en saakaldet Gæstegaard for Fattige. Gæstegaardens Bygning omfattede ogsaa den Grund, som *Mikkel Fyrbøder* gav til Helligaands Hospital; Lejeboden, der fandtes her i 1583, var forsvunden, og Grunden var øde i 1632. Fattigforstandernes egenmægtige Benyttelse af Hospitalets Grund gav

¹⁾ K. D. III, p. 375—76.

²⁾ K. D. II, p. 781, 783, 803, 804.

³⁾ K. D. II, p. 104—04.

Anledning til en Strid med dette, og Christian IV paa lagde derfor i 1633 Biskoppen og de Højlærde i Forbindelse med Borgmestre og Raad at forlige begge Parter, »saa alting gaar christelig och rett thill«. ¹⁾

Virksomheden i Børnehuset laa Christian IV i høj Grad paa Sinde; Børnene lærte at læse og skrive og undervistes i forskellige Haandværk. Børnene fik, siger *Wolf* i *Encomion regni Danici*, deres gode Ophold og Spise, de blev renlig og vel klædt og havde deres egen Badstue.

Gæstegaarden synes nærmest at have været et Herberg for arbejdsføre Fattige.

Disse Stiftelser blev dog ikke længe samlede her, idet Børnehuset i 1651 flyttedes ud ved Peblingsøen og Grunden tilligemed Gæstegaarden blev solgt til *David Mohr* og *Anders Nielsen* ²⁾; kun Sjæleboderne bevaredes efter deres oprindelige Bestemmelse.

I Ildebranden 1728 brændte Sjæleboderne sammen med det omliggende Kvarter, og først i 1734 lykkedes det at faa dem opført paa Ruinerne, denne Gang som en 2-etages Bindingværksbygning med grundmuret Kælder. I Kgl. Biblioteks Exemplar af Geddes Kvarterkort fra 1757 kaldes Grunden »Den Fattiges Celle Boder«; Betydningen af det gamle Navn er øjensynlig ved at glemmes, men Tegnerens naive orthografiske Forsøg har maaske ufrivilligt givet en træffende Karakteristik af Boligernes Kvalitet. Deres sædvanlige Navn var nu Brøndstrædes Hospital, og de tjente som Fattigstiftelse, indtil de i 1769 sammen med andre lignende Stiftelser afløstes af Almindelig Hospital.

Til Stiftelsen hørte i 1769 en Præstebolig til Møntergade, paa den sydlige Del af det tidligere Børnehus'

¹⁾ K. D. V, p. 141.

²⁾ K. D. II, p. 804, 806, K. D. III, p. 368.

Grund. I selve Sjælebodernes Stueetage var der indrettet en Kirke, samt en Sygestue og to Værelser med Plads til 24 Fattige, der laa i Senge med Plads til 4 Personer i hver; kun i Sygestuen var der 1 Seng til hver af de 12 Patienter. For øvrigt var hele Længen optaget af Boliger, saavel paa første Sal som i Kælderen og paa Loftet. Til Opvarmning af denne Stiftelse for gamle, svage Mennesker var der i 1769 kun fem Jærnbilæggere og 2 Jærnvindovne, hvoraf vel de fleste stod i Præstegaarden. »Fattigfolk har aabenbart ikke været forvænte med Varme den Gang«. ¹⁾

Bygningen fra 1734 var sikkert i alt væsenligt den samme som den, der blev nedrevet i 1910.

Medens saaledes Sjæleboderne, hvorefter den sydlige Tværgade fik Navn, var bevaret som Bygning lige til vore Dage, var Forholdet et andet for Lønportens Vedkommende.

Denne Port med sit i Nutidens Øre saa romantisk klingende Navn er forsvunden i 1650-Aarene samtidig med Nedrivningen af den ældste Østervold, og man kendte end ikke dens Plads med synderlig Nøjagtighed. Lønporten nævnes kun sjældent i de bevarede Dokumenter. Første Gang den omtales er i et Skøde fra 1563, som angaar *Laurits Mullies* Salg af en Have, liggende paa Rosengaarden, norden næst (∩: syd for) Niels Persens Have og sønden næst (∩: nord for) »thenn lille bysens stredde, som løbber tiill Lønportenn«. ²⁾ Laurits

---

¹⁾ C. Bruun: København II, 951. G. Norrie: Københavnske Hospitalsforhold; Festskrift til Prof. Jul. Petersen, p. 57.

²⁾ K. D. I, p. 434.

Mullies Have laa umiddelbart norden for Albert van Gochs Grund, paa hvilken hans Enke byggede Sjæleboderne.¹⁾

Det lille Byens Stræde er altsaa det nu forsvundne Store Brøndstræde, ikke som *O. Nielsen* antager, Landemærkets Forlængelse, Slippen.

Derefter omtales Lønporten ikke førend i Christian IV.s Fæstningsregnskaber. En af de Bastioner, som Kongen lod bygge, fik Navn efter Porten. Tæt syd for denne Bastion blev der bygget en Kam eller en Dæmning tværs over Graven, og Lønporten blev ombygget. Disse Arbejder udførtes i 1614—18 af Cornelius Corneliusen, Morten Sørensen Kjøge og Niels Jacobsen.²⁾ Allerede i December 1611 synes Lønporten dog at have været under Ombygning, og i 1617 blev der arbejdet paa en Bro over Fæstningsgraven udenfor Lønporten.

I 1663 siges Gæstegaarden at ligge bag Børnehuset ved Lønporten.³⁾

Lønporten findes angivet paa et i Kgl. Bibliotek beroende Originalkort fra Christian IV.s Tid, antagelig fra Slutningen af 1620-Aarene, der er reproduceret af *Fr. Schiøtt* i *Architekten*⁴⁾, men dette Kort er ikke saa nøjagtigt, at man derefter med Sikkerhed kunde maale sig til Portens Beliggenhed.

Ved Udgravningen for Belysningsvæsenets nye Bygning lykkedes det mig imidlertid i Bygningens nordøstlige Hjørne, tæt ved Gothersgade, at finde Resterne af selve Lønporten og af de granitbeklædte Façader for Broens Landpille udenfor Porten og for Kammen over Fæstningsgraven.

---

¹⁾ K. D. I, p. 266, p. 407—08.

²⁾ Lassen: Actst. og Doc. til Kbh.s Befæstnings Historie p. 39 ff.

³⁾ K. D. V, p. 141.

⁴⁾ *Architekten* VIII, p. 517.

Af selve Porten fandtes Resten af Hvælvingens Side-
mure, og skjult under Opfyldningen for Christian IV.s
Vejbane laa Resten af en ældre Portfaçade ind imod
Byen. Det maa være denne Façade, som Christian IV
lod ombygge, og den svarer vel altsaa til Porten i 1563.
Murværket var af røde Sten i Renaissanceskifte, og man
kunde maale Portaabningens Bredde, idet Portfalsen var
bevaret; den var kun 2,25 m. Det er da let forstaae-
ligt, at Kongen ikke godt kunde benytte den gamle
smalle Port, naar han kørte ud til Rosenborg. Paa
Indersiden var Portfaçaden forsynet med Kalkpuds, og
Portrummet havde været brolagt med smaa Sten. Port-
rummet var indvendig 4,5 m. bredt, saaledes at Port-
fløjene netop har kunnet slaas til Side; dets Længde
fra Façaden mod Byen og indtil Bropillens Kant var
15,5 m. Den fundne Façade stammer i Følge sin Byg-
ningsmaade i det tidligste fra Christian III.s Tid og er
altsaa yngre end Københavns Belejring i 1536; der
fandtes ikke i Fyldlagene under Brolægningen noget
som helst Spor af, at der har været en ældre Port.

Man kan da ikke søge den i Jordebogen af ca. 1377
omtalte Rødeport paa dette Sted.

Den gamle Lønports Bestemmelse har sikkert været
at give en bekvem Adgang til Borgernes Haver, der i
det 16. Aarhundrede navnlig laa udenfor Stadsgraven
mellem Nørre- og Østerport. Lønporten har tillige tjent
som Genvej for Færdslen til og fra Markerne, saaledes
som muligvis antydet ved en Vej paa en i øvrigt meget
upaalidelig Rekonstruktion af Københavns Kort i Chri-
stian IV.s første Regeringsaar, der findes i *Müllers* Pinako-
tek 17. Bind, og som er gengivet i *Rosenkjærs* »Fra det
underjordiske København«. I Krigstid har Porten maaske
kunnet bruges som Udfaldsport, men da den var yngre
end Københavns Belejring i 1536 og nedlagt inden den
næste Belejring i 1658—59, har den aldrig fundet kri-

gersk Anvendelse. Sidste Gang, den omtales i de bevarede Dokumenter, er i Matriklen for Hovedskatten for 1645, der nævner kongelig Majestæts Tjener *Niels Ebbesen* i Kongens Lønport; han boede i Mikkel Vibesgade og betalte selv 4 Ort i Hovedskat.¹⁾

Lønporten laa paa den Del af gamle Østervold, som blev købt af *Jochum Deufel* 2. Februar 1652²⁾, og er formodentlig bleven nedrevet, da Volden planeredes til Byggeplads, men Porten omtales ikke i Skødet.

Saa kom de sparsomme Rester af Lønporten, som *Jochum Deufel* levnede, atter for Dagens Lys efter 258 Aars Glemsel; nu er ogsaa de Sten ryddede bort, men Mindet om den gamle Byport lever i Navnet paa den nye Gade tæt ved det Sted, hvor den stod.

---

¹⁾ K. D. III, p. 292.

²⁾ K. D. III, p. 389

BIDRAG TIL
KØBENHAVNS RETS- OG KULTURHISTORIE
I KRISTIAN IV.s OG FREDRIK III.s TID 1624—1663

MEDELTE AF

V. A. SECHER.

VIII. Udførligere Oplysninger om enkelte Drabssager.

DESVÆRRE kan man nu i Reglen ikke mere få de nærmere Omstændigheder at vide, som har foranlediget de i Københavns Byfogedregnskaber omtalte fuldbyrdede Livsstraffe. I nogle få Tilfælde er dette dog muligt, nemlig når Sagen, foruden at være pådømt af Borgemestre og Råd, har været appelleret til Kongens og Rigens Råd til Herredagene, og man så har anset Dommen for vigtig nok til at indføres i Domkopibogen. De såkaldte »Herredagsdombøger«, der også indeholder Domme, som er afsagt af Kongen og Rigens Råd, når Kongens Retterting er blevet sat udenfor Herredagene, er nemlig aldeles ikke komplette. Det synes, som om man i dem kun har optaget Domme, der havde juridisk Interesse. I Stævningsbøgerne findes Blyantsbemærkninger om Voteringer ved mange Stævninger, der altså have været behandlet på Rettertinget, uden at den pågældende Dom dog er indført i Dombogen. Nogle indankede københavnske Domme i Drabssager skal nu

omtales her, men forinden göres et Par Tilföjelser til det i tidligere Afsnit af denne Afhandling meddelte.

Konstateringen af det umulige i med et Sværd at afhugge et Hoved på en Blok, der er omtalt i det foregående, og det komiske i den over Peder Pårses Kok afsagte uefterlevelige Dom¹⁾, er först fremdraget af K. L. Rahbek i hans Forord til Udgaven af Peder Pårs af 1798²⁾. Dette var, da jeg skrev Manuskriptet til den nysnævnte Del af disse Meddelelser, gledet ud af min Hukommelse, men er senere faldet mig ind på ny.

I et foregående Afsnit er dernæst meddelt³⁾ en Regnskabspost, hvorefter en på Stejler og Hjul lagt Rovmorder tillige havde fåt sit Hoved med en Galge sat på den ene Stejle. Jeg huskede, at jeg til Forklaring af denne utydelige Angivelse havde en Optegnelse om en skånsk Dom, men min Notits herom var blevet forlagt, da den skulde bruges. Senere har jeg genfundet den og meddelt den pågældende Dom, som afsagdes 1650, i »Historisk Tidskrift för Skåneland«⁴⁾ under Overskriften »Røverliv i Skåne i Midten af 17. Århundrede«. Det drejede sig her om en Landstryger, som skulde dömmes fra Livet for Tyveri og Røveri og andet. Menigmand, som var til Stede på Tinget, forenede sine Bönner med hans om, at han måtte slippe for Galgen og henrettes med Sværd. Dommen kom herefter til at lyde på, at han skulde straffes på sin Hals, Kroppen lægges på Stejle og »Hovedet på en Stage med en Galge over«. Der kan formentlig ikke være Tvivl om, at der her er Tale om en Symbolik, der skal betegne, at De-linkventen ganske vist har undgåat at miste Livet i Galgen,

¹⁾ Historiske Meddelelser 1, 572.

²⁾ Peder Paars, et heroisk comisk Digt af Ludvig Holberg — Paa ny udgivet af K. H. Seidelin. Kiøbenhavn 1798. Forord S. IX.

³⁾ Meddelelser 1, 586.

⁴⁾ udg. af L. Weibull, 4, 13—23.

men at han dog har fortjænt at komme i den. I Anledning af den nævnte Meddelelse har Hr. Prof. P. Johs. Jørgensen henledt min Opmærksomhed på en utrykt Sællandsfar Landstings Dom af 1682 9. Avgust¹⁾, altså nær op mod Danske Lov, der anvender samme Symbolik og begrundet denne ved Forbryderens »tyvagtige« Adfærd i Forbindelse med et af ham begået Mord, for hvilket han skal miste Hovedet, der skal sættes på Stage, medens Kroppen skal lægges på fire Stejler. Det er herefter ganske mærkeligt, at Symboliken ikke er blevet medtaget i Danske Lov, som udkom Året efter. Den nævnte Dom, som afslører en Ægteskabstragedie, lyder således:

»Eftersom de 16 næfninger hafver grundet deris toug paa de førte vidner, som her til landstinget efter nøie examen den 5. julii blef confirmeret, och epter Juliana Christina hindes egen bekiendelse sampt sagens grundelig opliusning, rette og egentlig beskaffenhed hafver funden Rasmus Espensen for dette begangne mord, paa Peder Hammer er giort, at lide och paa steiler och hiul at leggis, saa och Juliana Christina at lide paa lifvet, da ses icke deris toug at kand fragaacs, mens kiendes ved macht at blifve och Rasmus Espensen, hvor hand lefvendis eller døed betrædes, hans hofved at afhugges och under en gallie paa en stage at settes, formedelst hand tyfagtig har bemegtiget sig stervboens middeler, och kroppen paa fire steiler at legges, saa och hans hovedlaad den høie herskab at være tilfalden, och Juliana Christina formedelst hun hafver været bevist, at hendis sal. mand Peder Hammer hafver været af Rasmus Espensen eftertragtet mordiskisvis at ombringes med forgift, døds slag och ihielskiuden, och ei saadant for Peder Hammer tilbørligen hafver aabenbaret och tilkiendegifvet, mens med hannem, mens hand sad fangen paa Vordingborg slot, vexlet breve, siden søgt hemmelig omgiengelse och ofte haft bemelte Rasmus Espensen hos sig udi hendis gaard i fiel og høl, indtil Peder Hammer er mordiskevis ihielskudt, saa och samme aften, straks efter mordet var paa hannem begaaet, holdt conferentz med Rasmus Espensen, til hannem

¹⁾ Justitsprotokol 1681—85, Bl. 172.

hindes och hindes børns beste middele uforsvarligen udpracticeret, som siden fra dennem gandske er blefven forvendt och frakommen, da bør hun for disse hendes høie begangne grofve gierninger at miste hendis hofved och hendes krop at begrafves udi heden jord; item hendis hovedlaad at være forbrudt til herskabet, naar først deraf er betalt, hvis hun eller hendis sal. mand kand med rette skyldig være, och denne de 16 mænds fordring, som de opsetter til 105 rdlr. 3 mk. och modereris med denne landstingsdoms bekostning til 26 rdlr., samt og ridefogdens paa Vordingborg slot, Giert Villumsens paa processen anvendte bekostning, som opskrifves til 32 rdlr. 4 mrk. 8 sk., som for dom- och brevpepene er udlagt och bør derfor uden nogen afdrag betales.«

Det ser ud, som om den samme Symbolik også har været i Brug i Tyskland. I hvert Fald synes et Par Citater, på hvilke Hr. Professor Dr. M. Pappenheim i Kiel har gjort mig opmærksom, at måtte forstås under den Forudsætning. J. Grimm meddeler et Citat fra Glutzbloitzheim, hvori det om en Forbryder, som skal radbrækkes, hedder, at man skal gøre en Galge på Hjulet¹⁾, og Brunner²⁾ omtaler en frisisk Retsoptegnelse, hvorefter den flygtende fredløse, som gribes under Forfølgningen, skal have Arme og Ben knuste og »med et Hjul og Galge føres udenfor Havdiget til Stranden«. Det nævnes i de anførte Citater ikke, hvorledes de omtalte Galger skal anvendes, men det er sikkert rimeligt at antage, at de som Symboler skulle stilles over det på Hjulet liggende Lig af den henrettede Forbryder.

I den første³⁾ af de Sager, som nu skal omtales nærmere, havde Lavrids Lavridsen, Kok, »anholdendes

¹⁾ Deutsche Rechtsaltertümer, 1. Udg. S. 688, 4. Udg. 2, 666: »auch einen galgen uf das rad machen.«

²⁾ Zeitschr. der Savigny-Stiftung für Rechtsgesch. Germ. Abt. 11, 67 jfr. Forschungen zur Geschichte des deutschen u. französischen Rechts S. 449, som dog ikke har været mig tilgængelig.

³⁾ Se »Danmarkis Riges Dombog« 1646, Bl. 7—10.

til Slutterens udi København,« stævnet Borgemestre og Råd s. St. for Kongen og Rigens Råd for en Dom af 1645 13. Novbr., hvorved var blevet underkendt en Kontrakt, som blev sluttet s. Å. 18. Avgust mellem ham og afdøde Povl Olsen. Den lød således:

»Kiendes vi underskrefne Laurits Lauritsen och Pofvel Oelsen, begge verendes her udi Kiøbenhafn, och hermed for alle vitterligt gjør, at eptersom vi disverre er kommen udi uløcke och skade, saa at jeg Laurits Laurssen hafver giort Pofvel[s] helsen en stoer skade, med hvilken hand er til sengs nederlagt och under badskiers haand, om hvilken skades foræning jeg med hannem vid byefougdens tilladelse hafver veret udi Peder Pedersens hus i Brøndstredet och udi tvende danne-mends, nemblig Mogens Svendsen och Anders Pedersens, ner-verelse med hannem er blefven venlig och vel forligt, saa at enten Pofvel Oelsen lefver eller dør, da skal jeg gifve hannem eller hans arvinger fembten rixdaler foruden badskierløn och dermed vere fri och angerløs for al tiltalle, som enten hand eller nogen paa hans veigne kunde tenke eller paaføre i nogen maader, dog kongens och byens sag uforkrenket, och bekiender jeg Laurits Lauritsen i forskrefne gotfolkes nerverelse, at jeg icke ved Peder Pedersen eller hans hustrue andet at beskyldde end det, som erligt och christeligt er i alle maader, mens dennem for dieris stoere umag och besvering nøiagtige at betalle, som det sig bør At vi saaledes sambtligen ere forligte och urøggeligen holdes skal, det bekrefter vi hver for sig med vores karmarker¹⁾ och egen haand underskrefvit, och derhoes venligen ombedet forskrefne tvende mend . . . med os til vitterlighed at underskrifve och forseigle.«

Der næst fremlagdes den påankede Dom, af hvilken dog kun Slutningen er optaget i Kongens og Rigens Råds Dom. Den lød således:

»Efterdi befindes contracten hverken med Pofvel Oelsens slegtingers eller neste arvingers sambtøcke sked, ei heller for ting och domb udi Pofvel Oelsens lefvende lifve confirmerit och stadfest at vere, men at den ickon it hiembgiort vinkel-

¹⁾ Bomærker.

bref¹⁾ er, er derpaa for retten afsagt, at dend bør magtesløes och som ugiort at vere.«

Lavrids Kok, der sikkert har haft Prokurator til Hjælp ved Affattelsen af sin Appelstævning, gjorde heri gældende, at den anførte Kontrakt var indgåt efter Povl Olsens egen flittige og gentagne Anmodning, og at han selv herom havde ført lovlige og usvækkede Vidner; den var endvidere indgåt med Byfogdens Videnskab, Samtykke og Bevilling, således at han efter Povls egen Anfordring var blevet ført af sit Fængsel ved en af Stadstjænerne hen til Povl, som endelig vilde forliges med ham, för end han kunde dø, i det han ved god Fornuft havde bekendt, at han selv havde været Årsag til den tilføjede Skade, hvad også er bevist med lovlig førte Vidner. Endvidere fremhævede Lavrids Kok, at Povel Olsen, medens han lå under Kur og Badskærens Hånd, var sprunget i en Brønd, hvori et sundt Menneske tilforn var sprunget, og havde taget sin Død derover; herved havde han ydermere forløbet og formeret sin Skade, ti hvis han ikke havde gjort dette, kunde der have været bedre Forhåbning om Livet. Den afdøde havde ingen Oplysninger givet om sin Herkomst, således at det kunde vides, hvem man nærmere skulde søge om denne Sag videre end som Byfogden. Grunden til, at Kontrakten ikke blev konfirmeret til Tinge, var, at Lavrids Kok stedse har været fængsligen anholdt og heller ikke havde tænkt herpå, i det den afdøde selv havde søgt at forliges ikke alene hos Lavrids Kok, men også hos Byfogden. Deres Forlig burde derfor forblive ved Magt, eftersom »den sidste og yderste Kontrakt fortager alt det forrige«²⁾.

---

¹⁾ »Bænkebrev« er ellers det almindelige Udtryk herfor.

²⁾ Denne sidste Frase er taget fra Jyske Lovs 2.102 og er derfra gåt over i Danske Lovs 5.1.8, men har selvfølgelig ingen Be-

Til at forsvare sig under Sagen var yderligere indstævnet Byfogden Klavs Iversen Ravn og Underfogden Anders Nielsen såvel som de »16 Mænd«, nemlig Nævningerne. Lavrids Kok påstod, at den indankede Dom burde være som udømt og det oven anførte Forlig stå ved sin fulde Magt.

Eftermålsmanden efter Povl Olsen, [Underfoged] Anders Nielsen, og Borgemestre og Råd mødte og påstode de sidstes Dom kendt ved Magt.

Kongen og Rigens Råd afsagde så 1646 den 6. April følgende Dom:

»Efterdi dend ombtvistede contract er emoed recessen¹⁾, da hafver borgemester och raad ingen uret gjort, i det de dend icke hafver confirmeret, medens efterdi det er en drabssag, da sagen, samme contract uanset, videre efter lougen och recessen at forfølges och udførres.«

Der er sikkert under denne Sag gjort alt, hvad göres kunde, for at redde Lavrids Kok, og han har utvivlsomt haft juridisk Hjælp. Den for Kongen og Rigens Råd foreliggende Situation har formentlig været den, at de 16 Nævninger, der på sællandsk Retsområde skulde sværge i Manddrabssager, er blevne udmældte i Sagen, men så har Lavrids Koks Prokurator protesteret mod, at de gjorde deres Tov, i det han har påberåbt sig det med den døde sluttede Forlig. Om dette er der så blevet procederet for Borgemestre og Råd, indtil dette underkendte Forliget, fordi det ikke var sluttet eller bekendtgjort til Tinge. Denne Dom indstævnedes så for Kongens og Rigens Råd, men da Kongens Retterting (som Regel kun blev sat, når der holdtes Herredage, måtte Sagen bero, til disse berammedes næste Gang. Da det ved

---

tydning under en Drabssag, som efter den bestående Lovgivning ikke måtte forliges.

¹⁾ Reces 1558 § 21.

Frdg. 1636 25. Maj § 5, optaget i Reces 1643 2. 1. 6, kun var blevet forbudt at bilægge Sager om Guds Bespottelse, Hor, Mord eller Trolddom, medens Drab¹⁾ ikke var blevet nævnt, er det forklarligt, at Byfogden har ydet sin Medvirkning til Tilvejebringelsen af det ovenfor anførte Forlig mellem Lavrids Kok og Povl Olsen. Dette drejede sig ganske sikkert kun om et uoverlagt Drab under et Klammeri eller et Slagsmål, i det der næppe i denne Henseende kan være Tvivl om Rigtigheden af Lavrids Koks Sagsfremstilling. Rådstuerettens Krav om, at Forligsdokumentet, for at være gyldigt, skulde have været godkendt til Tinge af Kontrahenterne og den dødes Slægtninge, der oven i Købet ikke optræder under Sagen, medens det er Underfogden, som giver Eftermålsmandens Rolle, er sikkert ubeføjet, og denne Motivering forkastes jo også af Kongen og Rigens Råd. Når det på den anden Side i Rettertingsdommen hedder, at Forliget er imod Recessen, kan der herved ikke være tænkt på den anførte Bestemmelse i Reces 1643, men kun på Reces 1558 § 21 om, hvorledes der skal forholdes, når Manddrab sker. Det forbydes her at fæste Bod, før der lovlig er blevet svoret af Nævninger om Drabet, men dette må netop være sket ved den oven anførte Kontrakt, medens Frdg. 1589 30. Juni, der forelå trykt som Tillæg til Udgaven af 1590 af Jyske Lov, udtrykkelig indskærper Bestemmelsen i Reces 1558 § 1 og Forbudet mod slige Forligs Indgåelse. Derfor annullerede Kongen og Rigens Råd med Rette Borgemestere og Råds Dom og hjemviste Sagen til ny Behandling for Underretten.

Denne ny Behandling har fundet Sted, men er formentlig halet ud på forskellig Måde, som nu ikke mere

---

¹⁾ Man forstod i Datidens Jurisprudens meget vel at gøre Forskel mellem Mord og Drab, se Osterssön Weylles Glossarium juridicum 2. Udg., S. 547 og 561.

kan oplyses. Nævningerne må have svoret Lavrids Olsen Manddrab på og Rådstueretten have stadfæstet deres Tov, ti Sagen har igen været stævnet for Kongen og [Rigens Råd, der formentlig har stadfæstet den afsagte Dødsdom og i hvert Fald dømt Lavrids Lavridsen Kok fra Livet. Men først i November er Dommen blevet eksekveret, da man muligvis har gjort sig Umage for at få Domfældte benådet med Arbejde på Bremerholm. Byfogedregnskabet indeholder imidlertid den afsluttende Oplysning, der viser, at Sagen i København har hørt til de celebre, i det Henrettelsen af Lavrids Kok samlede en usædvanlig Mængde Tilskuere, der nødvendiggjorde ekstraordinære Foranstaltninger for, at Henrettelsen kunde foregå på regelmæssig Måde, således som følgende Regnskabspost viser:

1646 12. Novbr. »Gifvit her Baltzer Nielsen, capelan til vor Fru kirke, formedelst han i Sluteriet besøgt Laurts Laurtsen, kok i hans majestats tieniste, som ihiel stak sin egen cammerat med en degn, nafnlig Povel Oellesen, oc der medielte hannem det høiværdig alterens sacramente och siden derepter til rettersteddet henledsagede, hvor hand oc efter kongelig majestats oc Danmarkis riges høivise raads domb blef med sverd henretted, 1 dr. Skarfrettern for hannemb at henrette 2 dr. 8 sk. Alle Stadens tienner for hannemb at henledsage 1 dr. For it les sand, hand saaed paa, 40 sk. For $\frac{1}{2}$ pot vin til hannemb 24 sk. Gifvit efter velvise borgemestere och raads accordation vagtmestere med tifve vagt, for de holt krindtz der forskrefne tvende fanger¹⁾ blef justificerit, som ellers icke hafde verrit muligt for den store mengd, forsambling oc trengte af folk, der holt sig i krendtzen, oc vor vagtmesteren 2 mrk., de tifve vagt hver 8 sk., er tilsammen 2 rdr.«

I den næste Sag havde Niels Kristensen Islænder, Borger i København, som Fuldmægtig for Rasmus Pedersen Slagter, Borger s. St., for Kongen og Rigens

---

¹⁾ Nemlig foruden Lavrids Kok også den nedenfor nævnte Rasmus Pedersen Slagter.

Råd indstævnet¹⁾ en Dom af Borgemestre og Råd i København af 1643 4. Decbr., der lød således til Beslutning:

»Och endog befindes Rasmus Pedersen slagter och Marcus Oelsen først udi uænhed at vere komen formedelst Marcus udi Rasmusses tale indfalt, som hand hafde med en anden mand, saa efterdi dog ei bevisses, Marchus Rasmus noget utilbørligt at hafve tiltalt, før Rasmus skieldte hannem for en hunds-fot; item Rasmus och en kiek fra [en] derhøes staaendes gammel mand hafver taget och dermed til Marchus slaget, saa at hand til side til rendestenene vigte och i saa maade sielf ret aarsag och ophoug til klammerien veret; Rasmus och ei siden saa hart af Marchus hafver veret bængsted eller paa nogen snefver sted indtrengt, det hand hannom joe vel underskedlige gange, badde der hand i begyndelsen støtte Marchus fra sig, at hand var paa fald, och ellers lige saa vel før hand hannem dræbte, som siden hand det giort hafde, hafde kundet undløbet saa vel som sig och udi it af hussene, som der omkring aaben stoed, salveret, om hand ulycken gierne hafde villet undveret, hand och ei af det slags folk er, at det hafde veret hans ære for nær, omb hand hafde undløbet, och ofver alt Marchus hannem icke dend ringeste skade enten paa kleder eller kiød giort hafver, før hand hannem med sin kaarde, som var ulige gever imod en knif, dræbte, hafve de derpaa for retten afsagt, at de sexten mends toug ved magt burde blifve.«

I Stævningen hed det, at Rasmus Pedersen straks, efter at Sejlingskarlen Markus Olsen var blevet dræbt 1643 7. Maj, var rømt og undviget. Der var da i Sagen blevet opkrævet Nævningsmænd, som s. Å. 7. Avgust havde svoret ham fredløs. De 16. Mænds Tov blev derpå indstævnet for Borgemestre og Råd til Konfirmation. Med usvækkede Vidner var blevet bevist for disse, at Rasmus bad Markus holde sin Mund og gå fra ham, da han ikke vilde have noget med ham at bestille; end-

---

¹⁾ Uddraget af Stævningen i Rigens Råds Dom tyder dog nærmest på, at det har været Rasmus Pedersens Hustru, som i Mandens Fraværelse har udtaget Appelstævningen.

videre at han rakte ham Hånden og sagde: »Lad os være gode Venner,« men at Markus dog tog en »hvidskalfvet« Kniv af sin Lomme og stak efter ham. Han rykkede sig tilbage for Markus og fik en Kårde fra en Dreng, som han drog ud og holdt for sig, medens han bad Markus gå fra sig og de omstående om at tage Markus fra ham, hvad ingen turde, fordi Markus skar efter dem med Kniven. Sjæte Gang bad han Markus, som med Kniven i Hånden gik imod ham, gå fra sig og ikke komme sig nær, eller han vilde få en Ulykke. Markus stak og skar dog efter ham, og da han havde lagt Kården dragen over sin venstre Arm, bekom Markus i det samme sin Skade. Han havde således været nødt til at værgе sit Liv, og de seksten Mænds Tov og Stadfæstelsesdommen burde være som ugjort. Der burde opkræves andre 16. Mænd, da Formanden for de første var død, og der var opspurgt flere Vidnesbyrd.

For Rettertinget mødte Rasmus Slagter og hans Fuldmægtig Niels Christensen og gentog Påstanden fra Stævningen. Indstævnte var og mødte: Underfoged Anders Nielsen som Eftermålsmand for den døde og trende af de sejsten Nævningsmænd, der ligesom Borge-mestre og Råd forment, at Dommen burde kendes ved Magt.

Kongens og Rigens Råds Dom afsagdes 1646 6. April¹⁾ og lød:

»Efterdi en part vidner ere imoed hver andre, en part och skriftlig hafver vunden och icke hver for sig saaledes examineret och vundet, som det sig burde, er derpaa for retten afsagt, at de 16 mends toug och borgemester och raads domb bør at vere som ugiort och udømbt och vidnerne paa nye indstefnes hver for sig, flittig examineris och louglig dieres vidne aslegge och siden gaaes deromb efter louglig proces saavit ret er.«

¹⁾ Anførte Dombog Bl. 21—24.

Efter at Borgemestere og Råds Dom således var blevet kasseret og Sagen hjemvist til ny Behandling, er denne blevet gennemført, og Sagens Slutning ses af følgende Regnskabspost:

1646 12. Novbr. »Gifvid her Jørgen Nielsen, capelan til hellig giestis kirk, for hand i Slutted besøgte Rasmus Peder- sen slagter oc hannem Christi legom och blod meddelte oc siden til platsen henledsagede, hvor hand med sverd henretted blef efter kongelig majestats oc Danmarkis riges høivise raads domb, fordi hand Marcus, quortermeister paa Holmen, i hiel stuget hafver, 1 dr.; for $\frac{1}{2}$ pot vin til hannemb 24 sk.; scharf- retteren for hannemb med sverd at henrette paa det nye torf 2 dr. 8 sk.; alle stadens tiennere for hannemb at henledsage 1 dr.; for it les sand til hannemb, hand saed paa, 40 sk.« Her- til kom Ducør til Vagten, se ovfr. S. 107.

I en tredje Sag fra 1649 havde Kongens forrige Skibskaptejn Klavs Holst for Kongen og Rigens Råd indstævnet Borgemestere og Råd i København for en Dom af deres Rådstue af 9. Juli s. Å., der i sin Slutning lød således:

»Efterdi af vidnisbyrdene saa och af Claus Holstes egen bekiendelse befindes, at Peder Ottesen uden nogen gever, hvor- med hand skade kunde gjøre, til Clausens hus er kommen och efter paabanken af Claus Holst self er indladt¹⁾, och, der de formedelst tvistige ord udi trette hafde været geraaden, dog ei da nogen skade sked, hafver Peder sig derefter paa sengen til roelighed hedenlagt och ei siden med ord eller gierning Claus Holst angrebet; Claus sig da udi cammeret, hand tilforne laae, vel fra Peder kunde hafve forføiet och dermed det drab, som sked er, forekommet, hvilket hand ei hafde giort, mens ingen hoes Peder forblefven, kvindfolkene fra sig udvist och strax, efter at den enne pige vaar udgaaet, Peder Ottesen, som ingen gever hafde, med sin degen uden nogen nødtvungen aarsag igiennemstungen, saa hand nogle tiemer derefter paa steden døde; Claus och ei drabet fragaaer, mens derforø rømbt

¹⁾ I Dombogen 1649 bl. 872 står: indlagt.

vor, da vides Claus Holst ei at befri, mens hand for saadan drab efter lougen och recessen¹⁾ at straffes paa sit lif.«

Klavs Holst erkendte, at Peder Ottesen den 1. Juli af ubesindig Hastighed er blevet dræbt i hans Hus med en Degen, men de indstævnte havde ikke anset de Vidnesbyrd, som havde vundet efter den døde egen Bekendelse i hans Dødsstund, at han selv havde været første og største Ophav til sin Skade og Død, i det han havde slaget, overfaldet og hårdtaget Klavs Holst i hans eget Hus ved Nattetide og endog foruden al Blysel mange Gange skældt ham for en Skelm. Kl. Holst fremhævede desuden, at han var en fattig Soldat, der af Barns Ben til Lands og Vands havde tjænt fornemme Herrer og Potentater og lidt meget ondt for et ærligt Navns Skyld, samt at den døde ej hos ham havde drukket eller nogen Tid haft Losament eller Værelse eller om Midnatstide bedt om Hus og Losament eller ladet »wahrschoufuet« for sig, hvorimod K. Holst havde indladt ham for hans ublu Råben, Banken og Skanderer i en god Mening; han påberåbte sig Loven og Recessen²⁾, hvorefter den, som kommer til anden Mands Hus og med Foragt uførmer Værten, Gæst eller nogen anden, som Værten eller Bonden står Hus til, og han fanger nogen Skade derover, da »ligge sig den på sit eget Værk og derfor hverken bødes Kongen, Byen eller nogen anden«³⁾. Endvidere henviste han til, at der ikke havde været opkrævet 16 Mænd på den Døde, som kunde oplede Sandheden, og forment derfor, at Dommen ikke burde at komme ham til Skade på Liv og Blod.

Indstævnet var Underfogden Anders Nielsen som

¹⁾ Reces 1558 § 21.

²⁾ Reces 1558 § 22.

³⁾ Reces 1558 § 24.

Eftermålsmand og som den, der på den Dødes Arvingers Vegne havde procederet og forfulgt Sagen.

Borgemestre og Råd mødte og forment, at deres Dom, der var funderet på ufejlbar Vidnesbyrd og Klavses egen Bekiendelse, burde blive ved Magt.

Kongens og Rigens Råds Dom afsagdes den 21. Avgust¹⁾ og lød:

»Efterdi Claus Holdst, efter Peder Ottesen och hand vaar adskielt, har drebt hannom, som indted hafde at gjøre skade med eller verge sig med; hand och dennom, som saadant afverge kunde, udvist och slaaen for døren sat, saa deraf erachtes kunde, saadant med beraad hu at vere sked, er derpaa for rette afsagt, at borgemester och raads domb bøer at blifve ved magt.«

Denne Sag omtales i Kristen Skels Dagbog²⁾, hvori det oplyses, at Rigens Råds Dom vedtoges enstemmigt, i det man lagde Hovedvægten på, at Klavs Holst ikke havde gjort Ulykken på Peder Ottesen »i den förste Furie«, da denne slog og skældte ham, men först efter at han selv havde klædt sig på og havde opledt sin Degen, som hans Kone havde forstukket for ham, og efter at han havde vist Kone og Pige ud og skudt Slåen for Døren. Grunden til, at der ikke toges Hensyn til Klavs Holst's Indvending om, at Nævninger burde have svoret i Sagen, er öjensynlig den, at Sagen efter Klavs Holsts egen Forklaring forelå fuldt oplyst.

Få Dage efter Afsigelsen blev Dommen eksekveret, således som følgende Regnskabspost i Byfogedregnskabet udviser, medens Slutterregnskabet yderligere oplyser, at Klavs Holst sad arresteret i 56 Dage.

1649 27. Avgust. »Gifved scharpretteren, for hand med sverd henretted Claus Holst, førige skibscaptein, formedelst

¹⁾ Anførte Dombog 1649 Bl. 840 flg.

²⁾ Danske Magazin 3. Ræk. IV, 5.

hand her rentemester Peder Vibes tienner ihjel stak, 2 dlr. 8 sk.; presten, som hannem communiserede, 1 dr.; svennene for hannem at udledde och krindzen slaae, 1 dr.; for it les sand, hand saaed paa, 24 sk.; for en pot vin til hannemb den dag, hand blef justificeret och henret, 24 sk.«

IX. Legemsstraffene og deres Fuldbyrkelse.

Som Straffe, der eksekveredes på Kroppen, omtale Københavns Byfogedregnskaber først og fremmest Hudstrygning, dernæst Halsjærnet eller Gabestokken og den spanske Kappe. Først i det yngste af de her behandlede Regnskaber forekommer et Tilfælde af Brændemærkning. Træhesten er tidligere omtalt¹⁾ og kom næppe til Anvendelse på civile Folk. Derimod forekommer ikke et eneste Eksempel på lemlæstende Straffe, skönt f. Eks. Afskæring af et Øre anvendtes i nærliggende Byer som Roskilde og Helsingør. Nedenfor omtales²⁾ en Kvinde, som for Tyveri havde mistet et Øre i Roskilde, og tidligere³⁾ er omtalt en Kvindetyv, som havde fåt det højre Øre afskåret i Helsingør. I denne By har man fra ældre Tid ikke været sparsom med at skære Ørene af Forbryderne, og jævnlig måtte udviste Forbrydere forpligte sig til at ville miste et Øre, når de igen indfandt sig i Byen.

Men Grunden til, at man særlig i Helsingør⁴⁾ greb til slige Midler var vel, at man der i høj Grad var be-

¹⁾ Disse Meddelelser 1, 353 f.

²⁾ SR 1649 27. August og 1650 9. Oktober jfr. ndfr. S. 124. Ligesom i disse Meddelelser 1, 367 betegnes her og i det følgende Slutterregnskabet med SR. Efter dette er så vidt muligt oplyst, hvor længe de enkelte Fanger sad i Fængslet.

³⁾ Disse Meddelelser 1, 589.

⁴⁾ Helsingør Bys Tingbog 1589 29. Septbr.

lemret med Fruentimre af laveste og ræste Sort, fordi disse blev tiltrukne af Besætningerne på de mange Skibe, som på Grund af Sundtolden måtte stanse og ligge over for Byen. I København har man öjensynlig haft det mere fredeligt, selv om Byen var så meget större, og den københavnske Skarprettertakst af 1612 omtaler heller ikke Lemlæstelsesstraffes Udførelse.

A. Hudstrygning betegnedes ved Ordene »stupe« eller »udstupe«, der svarer til tysk henholdsvis »stäupen« eller »ausstäupen«. Den fandt Sted dels offentlig, dels i lukkede Rum. Den offentlige Hudstrygning udførtes som oftest på Delinkventen, medens denne var fastbunden til Skampælen, det såkaldte Kag¹⁾, hvorfor Straffen også kaldes Kagstrygning; den betegnes i øvrigt i Regnskaberne også med Udtrykkene: komme til Kaget, udstupe på Kaget, stupe til Kaget, straffe på Kagen. Tit bruges kun Udtrykket udstupe uden Tilføjelse om, at Straffen blev udstået til Kaget, men dette må dog formentlig være Meningen. I Forbindelse med Kagstrygningen fandt ofte en Udvisning af Byen Sted ved Skarpretteren, og det hedder da: stupe til Kaget og siden af Staden udlede. Af og til bruges den Vending, at Skarpretteren har udstupet den pågældende, siden henledt den pågældende til alle tre Porte og udfølgt den af Byen²⁾. Dette var ganske sikkert den rette Fremgangsmåde, i det Påvisningen for Delinkventen af Byens tre Porte, der var de eneste Indgange til Byen, formentlig hørte til den retsgyldige Advarsel. Det må derfor antages, at Henledningen til Portene hørte med til Udvisningen, selv om den ikke er omtalt i alle Regnskabsposterne. En offentlig Hudstrygning (med Ris)

¹⁾ Dette Ord bruges både i Intetkøn og i Fælleskøn. »Stupe til Kaget« findes i Flæng med »stupe til Kagen«.

²⁾ Se Regnskabsposter af 1639 1. April, 1640 21. Septbr. og 1642 26. Marts. Der sigtes altså til Vester-, Nørre- og Østerport.

fandt dog ofte Sted i Forbindelse med selve Udvisningen, og den omtales særskilt nedenfor S. 126 f.

Som ovenfor nævnt kunde Hudstrygning også foregå i lukkede Rum og således formentlig med Udelukkelse af Offentligheden. På denne Måde eksekveredes Straffen på Börn (Drenge og Piger). Sådanne blev hudstrøgne (udstupede) 1650, 1651 og 1652 i Börnehuset, 1650 »under Hvelvingen ved Rådhuset« og 1656 i Pesthuset. I 1648 blev dog også en Mand hudstrøget »under Rådhuset«.

Hudstrygning synes i det hele taget kun at være blevet benyttet som Straf for Kvinder og Börn. På voksne Mænd synes Straffen kun at være blevet anvendt 5—6 Gange i de heromhandlede År (1627—28, 1631—32, 1648—49 og 1657—58) og da for Tiggeri, Indbrud i en Bod og Tyveri af en Kirkeblok. De andre i Mandsrubriken på Tabellen i 1. Bd. S. 370 nævnte Personer er Drenge. Mænd er i Stedet for til Kaget blevet sendt til Arbejde på Bremerholm, hvor ingen Kvinder blev anvendt til Straffearbejde.

De Forbrydelser, for hvilke Kvinder blev kagstrøgne, var: Ægteskabsbrud og erhvervsmæssig Usædelighed (»Letfærdighed«), Rufferi, tre Gange begåt Lejermål jfr. Frdg. 1617 12. Oktbr. (Nr. 471) § 2 og Reces 1643 2. 5. 4, Tyveri, særlig Lommetyveri, Benyttelse af falske Beviser og Tiggeri ved at anstille sig lam og målløs. Ret almindeligt er også, at Kvinder kagstryges for at indfinde sig i Byen, efter at de en Gang er blevet udvist.

Det anførte belyses nærmere af følgende Regnskabsposter. Når disse anføre en Betaling til Skarpretteren for Straffens Udførelse, er de taget af Byfogedregnskabet (BR). Omtales en sådan Betaling ikke, men derimod at den pågældende er blevet indsat i Fangekælderens eller i Slutteriet, selv om det bemærkes, hvad Straffen er blevet, er Notitsen taget af Slutterregnskabet (SR).

1626 14. Juli. »Gifvit m. Jørgen scharprichter for tvende løsagtige kvindfolk ved navn Barbra Christophersdatter och [N. N.] hand kagstrøg och byen forviste, 2 dr. corrent.« (9 Dage.)

1627 12. Maj. »Gifvet m. Hans scharprichter for et løsachtigt kvindfolk ved naufn Barbra Christoffersdatter¹⁾, barnfød til Svenborg i Fyn, hand kagstrøg och byen forviste, 1 dr. corrent.« (8 Dage.)

— 8. Juni. »Gifvit m. Jørgen scharprichter for en person ved navn Niels Jensen, som nogen tid her udi byen hafver verid boendes, hand den 13. maii nest forleden kagstrøg och byen forviste, for hand hafver siddet paa gaderne och almisse med hækleri optagen, 1 dr. corrent.«

— 25. Juni. »Noch gifvit hannom for en ved navn Niels Børgesen, hand kagstrøg och byen forviste, som her samme steds hafver siddet och trøglet och almisse uden fornødenhed optagen, 1 dr. corrent.«

1630 3. Maj. »Er i kielderer indkommet Karen Nielsdatter, som byefogeden loed indsette, . . . och blef sat for trei uegte børn, hvorfore hun kom til kagget och blef kaget kaldet af mestermanden efter hinde: »Blaaemysser«.« (14 Dage.)

1638 20. Avgust. »Gifvit m. Baltzer for Ane Pedersdatter, hand kagstrøg for hindis letferdighed saa och at hun fire eller fem gange tilforne byen var forvist och det dog ei achtet, end och fordi hand hinde af byen udledde, tou daler curant.«

— 12. Novbr. »Gifvit m. Adam scharfrichter, for hand efter borgemester och raads domb Kiersten Nielsdatter kagstrøg, for hun af trende underskedlige besofvit er och med dennom børn uden egteskab auflet, saa och hinde af byen udlede,« 1 Dr. 2 Ort 16 Sk. (2 Uger 2 Dage.)

— 17. Decbr. »Gifvet m. Adam, for hand . . . efter borgemester og raads domb udstuppet Anne Ollufsdatter²⁾, som med en egtemand³⁾ udi letferdighed optogis, endochsaa tilforne børn i horerie auflet hafver, saavelsom med en falsk och

¹⁾ Således SR; BR har: Christensdatter, der må være urigtigt. SR oplyser, at hun tilforne havde forsvoret Byen.

²⁾ Fra Nysted; hun blev indsat af Vagtmesteren (SR).

³⁾ Næmlig Niels Christensøn fra Dalby i Faxeherred (SR).

løgenagtig bevis af her Søren Nielsen i Herfølge befunden, 2 daler curant.« (6 Dage.)

1639 1. April. »Gifvit m. Adam scharprichter, for hand Maren Jahansdatter¹⁾ efter borgemester och raads domb kagstrøeg och til alle trei portene udledde, formedelst hun tvende uegte børn aullet hafde och om høilius dag med en bodsmand er nøgen af en seng optagen, end och holdet en slem rufferske kielder, hvorudi forskrefne finske morder²⁾ med sine stalbrødre drucket och dominerit hafver,« 1 Dr. 2 Ort 16 Sk. (3 Uger 2 Dage.)

— 6. April. »Gifvit m. Adam scharfrichter, for hand Maren Christensdatter efter borgemester och raads domb kagstrøeg, formedelst hun trende uegte børn aullet hafde,« 1 Dr. 2 Ort 16 Sk. (3 Uger 2 Dage.)

1642 26. Marts. »Gifvet scharpretteren, for hand efter borgemestere och raads domb tvende horer, som hver trei børn uden ecteskaf i horeri aullet hafver, udstuppet och siden til alle trei porte henledde och af byen udfulde, nemlig Maren Jensdaatter, barnfød i Norge, och Maren Andersdaatter³⁾, barnfød vid Frederiksborg, for hver en daller courant.« (Hver 3 Dage.)

1643 9. Jan. »Gifvet scharfretteren, for hand efter borgemestere och raads domb udstuppet och af staden udledde Anne Andersdatter Kockis, fød i Bergen, som tilforn staden for horerie och letferdighed forvist er, och nu igien i huorerie och letferdighed her af vagtmesteren er optagen, 2 dr.« (1½ Uge.)

— 12. Jan. Efter Borgemester og Råds Dom blev kagstrøget og ved Skarpretteren udtrukket af Byen Kirsten Lavrsdatter, »som her i staden omgik och gjorde sig lamb och maalløs och derfor toeg almisse och dog intet skadde, som och tilforn i tuchthuset skal for sin udyd hafve veret indsat.«

1644 2. Juli. »Er udi Slutteriet indsat Kirsten Mortensdaatter, for hun hafde staalet her udi byen; blef kagstrøget den 18. julii.« (2 Uger 2 Dage.)

1645 29. April. »Gifvet scharpretteren, for hand efter velvise borgemestere och raads domb udstuppet och af byen

¹⁾ SR har: Kristensdatter.

²⁾ Se om ham disse Meddelelser 1, 585.

³⁾ I SR kaldes hun: »Maren til Tyrens«.

udledde tvende kvindfolk, nemlig Johanne Ofvisdaatter¹⁾ med tilnavn »Kiel aa paa«, som 4 horeunger i letferdighed aullet hafver, och Susanna Clausdaatter och med tilnavn »Fuck paa«, som och meget uforskammet laae i Ledderstredde och føde it uegte barn i en kielderhals i alle mands paasiun, for hver 2½ dr. cur. er . . . 2 dr. 8 sk.« (Hver 14 Dage.)

1645 12. Oktbr. »blef Johanne Troelsdaatter udi Slutteriet for horeri indsat och dend 14. dito stupit til kaget och byen forvist«. (2 Dage.)

1646 23. Juni. »Gifvit scharfrettern, for hand paa kagen udstupet oc siden af staden udledde efter borgemester oc raads domb efterskrefne slemme skandhorer: Karen Jensdater, »den hvide Hanne« kaldet; Else Hansdater med tilnavn »Toppenhøie«; Anne Andersdater, kaldet til veiernavn »den unge forgadt«; Mette Christensdater med tilnavn »schid schiden-behen« oc Anne Svenskis, som er roffermoder, for enhver af dennemb 10 mrk. cor.« (Hver 4 Dage.)

— 22. August. »Gifvit scharfrettern, for hand efter velvise borgemestere och raads domb udstuppede Maren Jørgensdater, som her i staden i nogen tiufveri er paagreben, oc siden af staden udlede, 1 dr. 4 sk.« (3 Dage.)

— 6. Novbr. »Gifvit scharfrettern, for hand efter velvise borgemestere oc raads domb udstupped oc af staden udledde Ellene Jensdater, som her tilforn i staden er kagstrøgen, 1 dr. 4 sk.« — SR har derimod: »1646 den 3. novembris blef Mette Christensdaatter indsat i kieldereren efter byfougdens befaling, fordi hun tilforn hafver verit kagstryggen; den 6. novemb. kom hun ud igjen [och] anden gang blef stuppet til kaget, sad 3 dage och nætter; blef skyldig for øl och mad och slutterpenge 30 sk. Dansk. Den 13. decembris blef hun atter indsat i Slutteried; sad en dag och nat. Blef skarprettern af borgemestere och raad befalet hende at lede af byen; blef skyldig for øl och mad och slutterpenge 10 sk. dansk.« Hun sad henholdsvis 3 Dage og 1 Dag i Arresten. Da Byfogedregnskabet ikke har nogen Betaling til Skarpretteren for Kagstrygning af Mette Christensdatter, er hun vel i dette urigtig kaldt »Ellene Jensdatter«.

1647 3. Oktbr. Blev indsat Elna Svendsdatter »for hindis faldsbøder for 3 uegte børn, hun hafde aflet hver med sin

¹⁾ I SR kaldes hun: Aagesdatter.

fader, och icke standet skrift. Blef ... [idømt] at stubbis til kagen, som skeede den 18. october.« (15 D. — SR).

1648 26. Juni. »Gifved scharprettern, fordi hand efter velvise borgemestere och raads domb udstupped och af staden udledde Anne, Søren Kyllings, fordi hun mange fattige enker och gaat folk her i staden med falskhed och underfundighed paa falske och løgnagtige beviser och husbrevfe store penge afbedragit hafver, 2 dr. 8 sk.«

— 7. Septbr. »Gifved scharprettern, fordi hand efter raadstudomb udstupped¹⁾ och af staden udledde Maren Hansdatter med tilnafn »drøseepind«, som sielf bekiende at hafve brugt letferdighed om aftenen med den soldat, som om morgenen død fantis i grafven imellum Vester- och Nørreport²⁾, 2 dr. 8 sk.« (4 Uger.)

— 29. Decbr. »blev Lissebet Hansdaater indsat af byefogden for tyfverie, som kaldis »medister« til bienafn ... och blef stuppet til kaggen³⁾. (13 Dage.)

1649 17. Januar. Blev Henrik Svensen, der »hafver veret paa Holmen i jerren for tyfveri«, indsat, »for hand hafver brøt en boe under mester Christians i Fergestrede; fik dom af borgemester och raad, at hand skulle stuppis under raadhusit«. (6 Dage.)

— 5. Juli. »Gifved scharprettern, fordi hand efter domb stupped til kaged och siden af staden udledde Giertrud Ofvidsdatter, som i letferdighed trende børn auflet hafver med en egtemand nafnlig Asmus stoelmager⁴⁾, som hans listid derfor paa Holmen i jern uddømt er, 2 dr. 8 sk.« (2 Dage.)

1650 23. Januar. »Gifved scharpretern for Henrik Sunesen, som er en af de smaa lumetifve, hand stuppede under huellingen ved raadhuset for hans begangen tiufverie, 2 dr. 8 sk.«

— 30. Jan. Indsat Sille Pedersdatter, »som her tilforne

¹⁾ SR meddeler, at hun var Byen tilforne forvist og stod siden 2 Dage i Halsjærn; nu blev hun efter Dom »stuppet til kaggen« og ved Skarpretteren ledet af Byen.

²⁾ Han fandtes med to Knivsting i hans Hals. SR meddeler, at hun var »i Flok og Selskab« med de Personer, som myrdede Soldaten.

³⁾ I Byfogedregnskabet tilføjes, at hun også blev udledt af Staden ved Skarpretteren.

⁴⁾ I SR kaldes han Rasmus Hansen.

verret stuppet til kaget, formedelst hun her igien udi byen loed sig finde; udkom den 31. ditto efter velvise borgemester och raads befalling och byen forvist. Hafde intet at betale med. For en Dag penge 10 sk.«

1650 11. Marts. »Gifved scharpretern, for hand Anne, Svend Bragenis¹⁾, efter dom²⁾ til kaget stuppet och af staden udlede for tiufveri, 2 dr. 8 sk.« Efter SR blev hun indsat i Slutteriet den 4. Marts, fordi hun ved lys Dag havde bortstjålet en Koffardibådsmand en Bylt Klæder i sit Losemente i Farvergaden; i SR nævnes ikke, at hun blev udledt af Byen. (7 Dage.)

— 17. Marts. »Peder Juel, di fattigis forstandere, ladet udi fangekielderen indsette en kvinde, som kaldis »røe Karen«³⁾, for hun en liden dreng hindis søn til en verkbrøden och krøbbel med palter indenbunden for hans kleder giort hafde och med hannem salledis almisse søgte. Derom efter velvise borgemester och raads afsked den 19. ditto blefven ved scharpreterren stuppet til kaget.«⁴⁾ (2 Dage.)

— 9. Juni. I Fangekælderen indsattes »en liden dreng af Ribe, Anders Matsen, formedelst at hand skulle en fremmed mand en paar daller sinne lommer afstollen hafde och 14. ditto efter byfogdens befaling udi pesthuset blefven udstuppet«. (5 Dage.)

— 27. Oktbr. I Fangekælderen indsattes en Dreng, Niels Jacobsen, som skulde have stjålet nogle Sølvsker på Kristianshavn, men da dette ikke var rigtigt, blev han 6. Novbr. efter Byfogdens Befaling Byen forvist. — 1651 14. Jan. lod Fredrik Perlestikker, de Fattiges Forstander, ham indsætte i Slutteriet, fordi han havde solgt de Klæder, som var givet ham af de Fattiges Midler, hvorfor han 16. Jan. i Børnehuset blev udstupet og atter Byen forvist. — 1651 22. Jan. blev han ved Stodderkongerne indbragt i Fangekælderen, fordi han atter havde solgt sine Klæder, hvorfor han blev udstupet i Børnehuset 27. Jan. og tredje Gang Byen forvist. (I alt 2 Uger 1 Dag.)

1651 24. Jan. blev ved Vagten i Slutteriet indbragt Maren

¹⁾ SR har: Anne, Svends Brachnes.

²⁾ SR har: Borgemester og Råds Afsked.

³⁾ I BR: Karen Jensdatter.

⁴⁾ Byfogdens Regnskab for 19. Marts beretter, at hun »for Letfærdighed« af Skarpreterren blev stupet til Kaget og siden af Staden udledt.

Nielsdatter, som kaldes »den glatte Ål« og havde opholdt sig i Letfærdighed, hvorpå hun 27. dito blev Byen forvist. Den 25. Febr. blev hun atter af Stadstjænerne indsat, fordi hun opholdt sig i Byen mod Forbud og levede i Løsagtighed, hvorfor hun efter Borgemester og Råds Afsked straffedes med 3 Dage i Fangekælderen og atter 2. Marts blev Byen forvist. Den 29. April blev hun igen indført, fordi hun blev befunden i Letfærdighed, og hun blev da efter Borgemester og Råds Afsked ved Skarpretteren til Kaget udstupet (i alt 1 Uge 6 Dage). 2. Septbr. blev hun for Tyveri¹⁾ og Letfærdighed på ny udstupet ved Skarpretteren og udledt af Byen. (2 Dage.)

1651 12. April lod Fredrik Perlestikker indsætte i Fangekælderen en Dreng Niels Pedersen, »formedelst han af Børnehuset udrød, hvorforre han den 14. ditto udi Børnehuset udstuppet och byen forvist« blev. (2 Dage.)

— 23. Juli. Blev »ved stoderfougderne udi fangekielderen indbragt Silli Andersdatter, hvilken tilforn til kaget verret och 25. julli om, at hun icke sig byen entholdt hafde, mens merre udi tiufveri och letferdighed opholdte, epter velvise borgemester och raads afsked ved skarpretteren atter blefven udstupet och byen udledet. — 27. januarri atter dog af stoderfougderne antrefvit och udi fangekielderen indset och 4. februarri epter i lige maader borgemester och raads afsked ved skarpretteren byen blefven udledit. — 9. februarri af stadsvennene igien antrefvit och udi fangekielderen indbragt, da hinder epter endeligt afsked af velvise borgemester och raad er blefven forlagt [sig] icke merre under liffsstraf her udi staden eller paa Christianshafn at lade finde eller och dito friheder, 12. februarri udkommen. Hafde intit med at betale kunde²⁾, beregenit tilsammen for 13 dage penge 2 dr. 2 sk.« (I alt i 13 Dage.)

— 24. Juli. Blev »ved stoderfougderne udi fangekielderen indbragt . . . Kiersten Joensis, formedelst at hun forbemelde Silli huset hafde och epter derom velvise borgemester och raads afsked samme dag de 3 Dage blefven med halsjernet strafvit, siden 27. ditto af stadsvennene byen udledit och forvist«. (3 Dage.)

— 22. Novbr. Lod Byfogden i Fangekælderen indsætte

¹⁾ Lommetyveri.

²⁾ I Byfogedregnskabet findes dog ingen Udgift til Salær til Skarpretteren.

en Dreng Niels Pedersen af Bragenæs i Norge, »som ofte tilforne¹⁾ om tyfverri udi Børnehuset udstupit och byen forvist verret, formedelst at hand sig her udi staden ligevel opholdet och med bydelsnideri ladet finde; 15. desember epeter derom v. v. borgemester och raads afsked ved scharpretteren blefven udstupet och byen udledit«. (3 Uger 2 Dage.)

1652 4. Marts. Stadssvendene indsatte i Slutteriet Anne Knapmagers¹⁾, som tilforn havde været til Kaget for Tyveri, da hun »sig her udi staden igien med tiufveri och i letferdig lefnit opholden; 16. ditto epeter derom v. v. borgemester och raads afsked ved scharpretteren atter blefven udstupet och byen udledit«. (12 Dage.)

— 5. April. »Byfogden ladet udi fangekielderer indsette en kvinde, hvilken for 14 aaer siden her udi staden til kagget verret udstupt, ved navn Maren Frederiksdatter, formedelst at hun saa langsommellige tid ligevel sig her udi staden igien opholdit och nu med tiufveri antrefvit; disligest om at hun derepter 3 eller mere uegte børn skulle haft hafve. 9. ditto epeter derom velvise borgemester och raads afsked atter ved scharpretteren blefven udstupt och byen udledit, hafde intit med at betalle kunde; for de 4 dage penge 2 mrk. 8 sk.«

— 23. April. Byfogden lod indsætte i Fangekælderer en lille Pige Jahan Laustdatter, som »udi Vor Frue kierke en del fliser stollen hafde, sampt 25. aprilli en kvinde af Christianshafn Anne Andersdatter och 26. aprilli en af Norge Anne Helledatter ladet sette, som om dette och anden tiufveri af dend liden blefven udlagt tilskynderre och medviderre at skulle verre, hvis de negtit och icke tilfulde paatied eller ofverbevisits kunde, hvorforre denne Anne Helledatter 7. maii udkommen och byen forvist, och denne liden epeter derom velvise borgemester och raads afsked 11. maii udkommen och udi børnehuset blefven udstupt och Anne Andersdatter samme dag med de anderre 11. maii, hun udkommen, byen forvist«. (Henholdsvis 18 Dage, 2 Uger, 11 Dage.)

¹⁾ Se ovfr. S. 121.

²⁾ s. Å. 1. Marts indsatte Stadssvendene i Fangekælderer en Skrædderknægt Søveren Christensen, fordi han skulde have tilholdt med en Tyv og kagstrøgen Hore Anne Knapmagers og omgiort og i andet forarbejdet adskilligt af de Klæder, som hun havde stjålet. Da det ham ikke tilfulde kunde overbevises, udkom han 11. do. efter Borgemestre og Råds Afsked, men blev dog Byen forvist.

1652 25. Maj. »Gifvet scharfretteren, fordi hand efter v. v. borgemester och raads domb stumped til kaget smucke Mette, som och tilforn paa Holmen hafver verit strøget til kaget, och sig alligevel her med adskiellig utilbørligheder¹⁾ toerde opholde, 2 dr. 8 sk.« (3 Dage.)

— 1. Juli. »Gifvet scharfretteren, fordi hand efter domb udstupet och af staden udledde Karen Mickelsdatter²⁾ och Inger Mortensdatter³⁾, som hafver deris egtemend och dog i deris fraverelse nogle børn i hoer med andre auilet hafver end och sig udi tiufverie øvvet, 2 dr. 8 sk.« (Henholdsvis 3 og 2 Dage.)

— 10. Juli. Blev indsat Elline Eriksdatter og 2 Børn, »formedelst de nogen fattige folk deres armelige klæder hafde frastollet och under hinanden det forhandlet«. Hun blev Byen forvist og de to Dreng i Børnehuset udstupet. (2 og 5 Dage.)

1653 7. April. »Borgemester Hans Nickelsen udi Slutteriet ladet indsette en dreng ved navn Boe Nielsen for en sølfske, hand hafde staalet til borgemester Hans Nickelsens och ellers tilforn tvende gange for tyfveri antastet. Den 8. dito udkom, efter borgemesters befalning i børnehuset udstupet.« (1 Dag.)

— 3. Maj. Givet Skarpretteren, »fordi hand efter borgemestere och raads domb udstupede och af byen udlede Maren Jensdatter, som sig med tiufveri hafver exerceret,« 2 Dr. 8 Sk.

— 18. Decbr. Givet ham, »for hand efter raadstuedomb stupede til kaget Maren Jyedekeoene, som byen for hindis udyd tilforn hafver verit forvist, saa och staaet i gabestocken och sig siden paa Christianshafn opholdt och nu her igien i tiufveri [er] antreffet,« 2 Dr. 8 Sk.

1656 12. Jan. »Loed øfrigheden indsette toe drenge . . . som hafde stollet fra Jørgen Seefelds kultz; den ene blef straffet

¹⁾ SR har, at hun før havde været til Kaget for Tyveri og nu igen blev befunden med Tyveri, og at hun nu efter Kagstrygningen blev Byen udledt af Skarpretteren. Se ndfr. under 1658 18. April.

²⁾ I Lejermålslisten kaldes hun Karen Madsdatter. SR angiver, at hun havde avlet 2 Børn med en anden end hendes Ægtemand, og taler ikke om Tyveri.

³⁾ SR taler for hendes Vedkommende kun om et Barn og i Stedet for Tyveri om at have »opholdt sig i stor Letfærdighed«.

udi halsjern, den anden blev huden afslet i pesthuset. Spised dennom udi 8 dage, er 1 dr. 1 mrk.«

1656 14. Jan. »Loed vagtmester indsette Karen Tuordsdater, for hun hafde stollend en fin kledekappe fra en kiældersven; blev dømt til kagend och kom [ud] den 20. dito.« (7 Dage.)

— 16. Febr. »Gifvit scharfretteren, fordi hand efter raadstufdomb til kagit stupit Ingeborg Jørgensdater for hendis møgit slemme hoeries lefnit, som hun siel bekiente, baade met adel och andre at hafve begaaet, och siden af staden udledde, 2 dr. 8 sk.« (8 Dage.) Hendes Moder, der ligeledes var anholdt, blev dømt til Halsjærnet (SR).

1657 17. Juli. »Lod kierkverge til Heliggiestes indsete Povel Jørgensen, som hafde stollen penge af blocken. Blef straffed paa kagen«. (8 Dage.)

— 19. Septbr. »Gifvet scharfretteren, for hand til kagen stuped och af staden udlede Karen Tordsdaater, som sig hiemmelig her i staden med tyfveri opholdet hafver och allerede for saadant er tilforn refset och det enne øre afskaaren, 2 dr. 8 sk.« (7 Dage.) Hun havde stjålet en fin Klædeskappe (SR).

1658 18. April. »Gifven scharfretteren, som stuppet til kaget, en hore, smucke Mette¹⁾ kaldet, och siden af staden udlede formedelst hindis horeri och rofferske lefnet, hun her bedrefvet hafver,« 2 Dr. 8 Sk. (16 Dage.) Efter SR lod Byfogden indsætte hende den 29. Marts »for Letfærdighed«.

1662 18. Avg. »Gifven scharprichtereren, som efter raadstufdomb til kaget stuppet Ellen Jensdaater och hinder af staden udlede formedelst tiufverie, hun baade i Valdbye och Nyehollenderbye hafde begaaid och dermed her betrefet och angreben, 2 dr. 8 sk.«

Kagstrygning blev ofte anvendt på Kvinder, som havde betjænt sig af overtroiske Kunster, om hvilke man egentlig skulde tro, at de måtte have givet Anledning til en Trolddomssag. Når disse Kunster dog ikke er blevet set under Synspunkt af Trolddom, har Grunden vel været den, at Samtiden, om den end anså Kunsterne for moralsk forkastelige, dog selv delte den

¹⁾ Se ovfr. under 1652 25. Maj.

Overtro, som knyttede sig til deres Anvendelse, og derfor anså deres formodede Virkning som en naturmæssig Følge af Midlet. Når således kgl. Missive af 1642 25. Maj¹⁾ til Lænsmanden på Roskildegård Niels Trolle pålægger denne at lade den anholdte Kvinde, om hvilken han havde sendt Indberetning, straffe til Kaget »for den Tyvearm« og siden lade hende forsverge vort Rige Danmark, med Tilføjelse af, at hun, hvis hun siden be-trædes her, skal miste Hovedet, så er det jo bekendt, at man tillagde Lemmer af hængte Personer forskellige Virkninger, og at navnlig en Tyvehånd eller Tyvefinger, som hængtes ned i Øltønden, skulde gøre Øllet drøjere.

I de københavnske Byfogedregnskaber forekommer nu et andet Tilfælde på mærkelig Overtro, som ligeledes skaffede sin ene Udøver Kagstrygning og Udvisning af Byen, medens den anden rømte i Tide. Om selve Handlingen foreligger to Beretninger, den ene i Byfogdens, den anden i Sluttersens Regnskab. De meddeles her bægge, da de supplere hinanden. Byfogden har følgende Udgiftspost:

1640 21. Septbr. »Gifvet mester Adam scharfricter for hand Mete [Christens] efter borgemestere och raads dom paa kaget udstuppet och til alle trei porte henfulde, ochsaa af byen utrecte, fordi hun vaar med en anden bort-rømbt hore at afskiære tefvetingest²⁾ (salva reverentia at sige) och indbagede udi en pandekage och siden kom den i en skoeflicker, kgl. maiestet en daller courant er . . . 3 ort 8 sk.«

»Sammeledes gifvet hannom, fordi hand med sinne svenne och instrumenter vaar med hinde oppe vid pinebenken der hinde til bekiendelse at true och hindes gerning dermed at erforske, kgl. maiestet . . . 1/2 dr.«

Slutteren fortæller Historien under Overskrift således:

¹⁾ Dske. Kancellis Sæll. Tegn. 27, 318.

²⁾ »Tingest« er en Betegnelse for et Hundyrs Kønsele.

»Mette Christens med hundetingsten.

Den 23. juli loed byfogden indsette Mette Christens uden Østerport, som uhanterligen (en tæfvis etc.) hafver afskorit och samme diefvelskab tempererit med eg och det til haabe omrørt och forkogit til eggemad, hvilket hund siden med en letferdig horre, som med hinder i gierning var lige god, først udi en skolapper for velløst hafver i kommit och resten, det er øfrige deraf, hafver hun siden i sin egtemand indgifvet, och blef hun for saadan sin skandløse och uhørlig gierning hu[d]strugen til kagit den 21. september, [d]er jeg hinder hafver spisit 8 uger och 4 dage, er . . . 8½ curant dr.«

Men heller ikke Skoflikkeren undgik Straf. I Lejer-målsbøderegnskabet for samme År er indført:

»Annammet af Christen Nielsen skoeflicker, formedelst hand beskylt blef af dend kvinde, her blef kagstrøgen¹⁾, at hand leiersmaalsbegiengelse skal hafve haft med —²⁾, som herfra borttrømbte for den hundetingest, di hannom indgifvet hafver, [kongelig maiestet] 6 dr.« Byen har altså også fåt 6 Dr.

Den omtalte Mette Christensdatter er sikkert den Kvinde af samme Navn og med et mindre pynteligt Tilnavn, der senere gentagne Gange kagstrøges og udvistes i København³⁾, fik sit ene Øre afskåret i Helsingør⁴⁾ og endelig henrettedes i København for Tyveri i Året 1647⁵⁾.

Udfølge af Byen med Ris. O. Nielsen formoder⁶⁾, at »stubes af Byen« skal betyde det samme som »kagstryges«, og henviser herom til Molbechs »Glossarium«⁷⁾,

¹⁾ Næmlig Mette Kristensdatter.

²⁾ Den borttrømte Kvinde, se ovenfor.

³⁾ Se ovenfor S. 118.

⁴⁾ Disse Meddelelser 1, 589.

⁵⁾ Disse Meddelelser I, 588.

⁶⁾ Københavns Historie 4, 2.

⁷⁾ II 161.

som dog ingen Støtte yder for denne Antagelse, der heller ikke har Rimeligheden for sig. Kagstrygningen kaldtes netop således, fordi den foretoges på den til Kaget eller Skampælen bundne Forbryder, medens der i Ordforbindelsen »stube af Byen« intet findes, som minder om Kaget, og Handlingen meget vel kan tænkes foretaget uden Hjælp af et Kag. Den nærmere Omtale i Regnskaberne tyder da også på alt andet end O. Niensens Forståelse; der gøres i den netop Forskel mellem, om Udledningen af Byen finder Sted, efter at pågældende er stubet til Kaget, eller om Stubningen sker under selve Udledningen af Byen. I Reces 1537 § 16 bydes da også, at Stoddere og Tryglere, som ikke ville arbejde, skulle forvises af Byen og, hvis de påtræffes der igen, »stubes af Byen med Ris«. Bestemmelsen optoges i Reces 1555 § 62, dog at der for sidstnævnte Straf sættes »forvises af Byen med en tilbørlig Straf«. Udpiskning af Byen findes da heller ikke i København i de her omhandlede År anvendt på Personer, som kun have gjort sig skyldig i Tiggeri. En nærmere Beskrivelse af Udpiskning af Byen i København er givet i den af O. Nielsen¹⁾ anførte Beretning fra 1629 om den franske Gesandt le Hayes de Courmesvins Rejse og Ophold i København. Der omtales i denne tre tykke og hvide Skøger, der var afklædte til Bæltstedet og bundne sammen, og som førtes gennem Byen af en Bøddel, der piskede dem med et Ris. De tre Kvinder er sikkert dem, som omtales i den nedenfor meddelte Regnskabspost af 1629 25. Juni. I øvrigt forekommer Udpiskning af Byen eller ved Byens Porte eller Udfølgning med Ris kun i nogle enkelte Tilfælde som Straf for Hæleri, Usædelighed og for at indfinde sig påny i Byen efter tidligere at være blevet udvist.

¹⁾ a. St. 3, 268.

1628—29. »Gifvet scharpretteren for it kvindfolk at udstryge af staden och forvise; hafde stollit och ellers anden letferdighed bedrefvit, 2 cur. daller.«

1629 25. Juni. »Gifvet mester Jacob Bormand, scharfrichter her i staden, for hand tvinde huorer och en kvindetiu af byen udstrøg och dennem siden at forvise, for enhver at udstuppe 10 slete mark och at forvise enhver 1 slet daler.«

— 8. Juli. »Er gifvet mester Jacob Borman scharfrichter for tvende søstre, som af borgemester och raad efter deris bevislig gierninger for ruffersker ere kient, af staden at udstuppe och forvise, 4¹/₂ dlr. 16 sk.«

— 13. Avgust. »Forbemelte scharfrichter er blefven tilstillet, for hand en kvindetiu af staden udstrøg och forviste, 2¹/₂ dlr. Noch gifvit hannem for samme kvinde at forhøre, eftersom sedvanligt, ¹/₂ dlr. 16 sk.«

1630—31. »Gifvit mester Jacob scharfrichter, formedelst han Lauris Arildsen och hans hustru Sidsel Laurisis begge af byen forviste, formedelst begangen tiufveri, saa och hende med ris udfulde¹⁾, pendinge 2 rd.« — Af Bilag E til Regnskabet ses, at de bægge »hulde och dulde med en tiuf, som och for sine misgierninger blef justificeret«. Det stærkt formuldede Regnskab viser, at Tyven kom på Pinebænken, men det kan ikke ses, hvorledes han »justificeredes«.

1647 23. Avgust. »Gifvid skarprettern, for hand ved alle porte udstupped Maren Jørgensdatter, fød paa Lesøe, saa och ved Vartou och icke paa kagen, som tilforn her i staden var kagstrøgen och af bødelen her af staden udtrectet och forvist, alligevel her nu igien blef ertappet och paagreben, som sig her med letferdighed opholt, 2 dr.« SR meddeler, at hun blev indsat den 21. Avgust og af Borgemestre og Råd blev »idømt til at stubbis ved nye Vartho, som skede den 22. dito«.

B. Halsjærnet forklares således af Osterssön Weylle²⁾: »Gabstocke ∴ Halsjern, gemenlig tilslagen ved store Støtter eller paa Hiørnehuse.« Han har formentlig herved særlig københavnske Forhold for Øje, ti i København fandtes netop Halsjærn anbragte lige indenfor

¹⁾ Den sidste Bemærkning findes kun i det ene Eksemplar af BR for dette År.

²⁾ Glossarium juridicum S. 312.

Portene og ved Indgangene til Torvene¹⁾. Halsjærnet skulde nemlig i Henhold til Københavns Politivedtægt c. 1590 § 32²⁾ jfr. Underfogdens Bekendtgørelse af 1613 8. Oktbr.³⁾ og kgl. Missive til Politimesteren 1695 13. August⁴⁾, anvendes på den, som gjorde sig skyldig i »Forprang« eller opkøbte Bøndernes Varer, inden disse kom på Torvene, for siden at udhøkre dem i Småpartier. Endvidere fastsætter Frdg. 1647 5. Maj §§ 4, 6 Halsjærnsstraf for Forsømmelser med Hensyn til Gadernes Renholdelse og Åb. Brev 1642 17. Maj samme Straf for større Børns Legen på Kirkegården ved Vor Frue Kirke i København. Matzen⁵⁾ kender da også kun Gabestokken som Straf for Politiforseelser, og for sådanne er Straffen sikkert straks blevet eksekveret af Stadstjænerne uden foregående Varetægtsarrest, ligesom Bysvendene efter Frdg. 1627 27. Marts I § 28 og Reces 1643 1. 31 uden videre kunde sætte Folk i Gabestokken for offentlig Sværgen og Banden og lade dem løse sig med fire Skilling.

I Byfogedregnskaberne forekommer kun tre Gange Udtrykket »Gabestokken«⁶⁾, medens ellers al Tid Benævnelsen »Halsjærn« benyttes. Mærkelig nok ses Halsjærnet efter Regnskaberne slet ikke anvendt i de Tilfælde, for hvilke de ovenanførte Bestemmelser foreskriver Halsjærnsstraf. Af hine Tilfælde forekommer i Regnskaberne kun Forprang, og denne Forseelse er da al Tid i Mindelighed blevet afgjort med Bøder. Derimod kom Halsjærnet efter Regnskaberne hyppig til Anvendelse for

¹⁾ O. Nielsen: Københavns Historie 1, 128 jfr. Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 S. 574.

²⁾ Københavns Diplomatarium 2, 440.

³⁾ Københavns Diplomatar. 1, 590.

⁴⁾ a. St. 7, 456.

⁵⁾ Dansk Retshistorie O. R. 3, 28.

⁶⁾ Se ovfr. S. 123, nedenfor under 1648 10. April, 1656 28. Decbr.

Småtyverier og Lommetyveri samt for erhvervsmæssig Usædelighed og Rufferi. Nogle Gange straffedes Overtrædelse af Udvisning af Byen og en enkelt Gang Be- drageri i Kortspil¹⁾ og uagtsom Behandling af et spædt Barn, hvis Død herved forvoldes²⁾, med Halsjærnet. En enkelt Gang synes Lejermålsbøder at være afsonede ved Hensættelse i Halsjærn.

Straffen i Halsjærnet idømtes snart med én Dag, snart med to³⁾ eller tre⁴⁾ Dage. Den daglige Udstilling bestemtes i Dommen: denne kunde lyde på to⁵⁾ eller fire⁶⁾ Timer daglig. Den øvrige Tid af de Dage, i hvilken Straffen afsonedes, måtte tilbringes i Fængselet. Når Straffen er blevet afsonet på én Dag, bruges enkelte Gange Vendingerne, at Vedkommende stod i Halsjærnet »en hel Dag«⁷⁾ eller »nogle Timer«⁸⁾, men om herved sigtes til mere end de sædvanlige to eller fire Timer på én Dag, kan ikke oplyses.

Halsjærnsstraffen blev i mange Tilfælde kombineret med Udvisning af Byen såvel ved Skarpretteren som uden dennes Medvirkning. Der er dog for mange Tilfælde, i hvilke Udvisning ikke nævnes i Regnskaberne, til at man kan konstatere, at denne var den regelmæssige Ledsager til Halsjærnsstraffen.

Oplysninger om Halsjærnets Anvendelse findes kun i Slutterregnskaberne, da der til Straffens Iværksættelse ikke krævedes Skarpretterens Medvirkning, og der således ikke var Anledning til i Byfogedregnskabet at opføre

¹⁾ Se nedenfor 1651 5. Februar.

²⁾ Se nedenfor 1650 9. Februar.

³⁾ Se nedenfor 1646 23. Juli; 1647 12. Oktbr.; 1648 18. Januar.

⁴⁾ Se nedenfor 1648 21. Oktober.

⁵⁾ Se nedenfor 1646 23. Juli, 1647 12. Oktbr. o. s. v.

⁶⁾ Se nedenfor 1648 13. Septbr.; 21. Oktober.

⁷⁾ Se nedenfor 1648 1. Maj.

⁸⁾ Se nedenfor 1648 17. Septbr.

noget Salær til ham. Mærkelig nok forekommer Halsjærnsstraffen først i Regnskaberne fra 1641. Det er derfor Klavs Iversen Ravn, der var Byfoged 1638—60, som har bragt Straffen til Anvendelse, i hvert Fald for andet end små Politiforseelser. I 1640—41 brugtes den kun én Gang, men derefter fra 1643—53 og 1654—60 på 16 Mænd og 67 Kvinder, i alt paa 83 Personer, som have hendsiddet i Varetægtsarrest¹⁾. Det har altså i Klavs Ravns Embedstid ikke været et sjældent Syn i København at se en Person stå i Gabestokken; ja, hvis man kan gå ud fra, hvad man sikkert må kunne, at den har været anvendt i Tilfælde, hvor Vedkommende selv har kunnet betale sit Fængselsophold, og måske for Politiforseelser i få Timer uden Fængselsophold, så har Gabestokkens Benyttelse været en ret dagligdags Sag.

1641 21. Avgust. »Loed byfogden efter Hans Jensens Faaborgs klage indsette Appelone, Rasmus kockis, som med en student skal vere funden paa it kammers; blef straffit i halsjernet den 24. augusti.« (3 Dage.)

1644 28. Avgust. »Lod byfogden udi Slutteriet indsette Jens Pedersen, som blef optagen med Helvig Pedersdaatter; blef hun spist udi 3 dage och for samme hinders letferdighed blef udi 3 dage straffet med halsjern, och blef Jens Pedersen af borgemestere och raad dømbt udi jern paa Bremmerholmb, der han vaar spist udi 4 dage.«

1645 26. Septbr. »Blef Maren Eriksdaatter af vagtmesteren indsat och blef straffet udi halsjernet for sit horreri udi tre dage; udkom dend 8. octobris.« (12 Dage.)

— 23. Oktober. Indsat Sidse Madsdatter, Anna Søvrendsdaatter og Anne Karstensdatter »her udi Slutteriet«, som straffedes med Halsjærn i 3 Dage og blev Byen forvist, men deres Forseelse angives ikke. (Hver 12 Dage.)

1646 23. Juli. »Kom Karen Mickelsdaatter, som kaldis »pasgænger« ind i Slutteried; sad 11 dage och nætter for løsactighed; blef straffet med halsjernet 2 timer hver dag; blef skyldig for øl och mad, slutterpenge 6 mrk.«

¹⁾ Se Tabellen i disse Meddelelsers 1. Bd. S. 370—71.

1647 12. Oktbr. »Blef indsat udi fangekielderer Sille Pedersdaatter for tiufveri; fik domb af velvise borgemestere och raad at staae i halsjernet 3 dage, hver dag 2 timer.« (11 Dage.) Næste År 15. April blev hun indsat i Slutteriet for Tyveri, i det det bemærkes i Regnskabet, at hun både havde stået i Halsjærn og var bleven forvist Byen. Nu fik hun Dom, lydende på Kagstrygning og blev udledt af Skarpretteren af Byen. (3 Dage.)

1648 18. Januar. »Blef Anna Maria, som hun loed sig kalde, indsat udi Slutteriet for løsgatighed; fik domb af velvise borgemestere och raad til tuchthusit i tri aar, och efterdi de icke vilde hafve hinder der ind, blef hun tilsagt halsjernet at stande udi 3 dage, hver dag tou timer; siden blef byen forviest.« (12 Dage.)

— 10. April. »Gifved m. Lorends scharfretter, for hand efter borgemester och raads afsked af byen udledde, efter at de i trende dage i gabestocken staait hafver, formedelst de i horrerie ertappet ere: Hans Jacobsen, Jens Ifversen, Jahanne Nielsdatter och Lisebet Ifversdatter med tvende børn, for hver 1 rixort.«¹⁾

— 17. April. »Blef indsat udi fangekielderer Inger Jensdaater, for hun tilforne hafver verit forvist byen; fik domb af velvise borgemestere och raad at stande i halsjernet i trei dage, hver dag fire timer.« (13 Dage.)

— 19. April. »Loed underfougden indsette udi Slutteriet Karen Nielsdaatter for sine bøder²⁾; . . . fik domb af velvise borgemestere och raad at stande i halsjernet i tri dage, hver dag fire timer; blef byen forvist.« (11 Dage.)

— 13. Septbr. »Sate vachtmesteren udi stadsens fangekielder Lissebet Lauritsdaatter. . . Samme kvindfolk toeg vagten op paa s. Nicolai kieregaard udi letferdighed; hafver tilforne verit byen forvist och blef blest ud af byen met et horn af hyrden paa Christianshafn; fik dom af velvise borgemester och raad at maatte stoe 3 dage udi halsjerren, hver dag 4 timer; udkom den 25. dito og blef byen paa ny forvist; dersom hun kom igien her i staden, skulle hun til kaggen.« (12 Dage.)

¹⁾ Da de ikke nævnes i Slutterregnskabet, have de vist selv kunnet betale Arrestomkostningerne.

²⁾ »For sine Bøder« er i Regnskaberne det almindelige Udtryk for »Lejermålsbøder«.

1648 21. Oktbr. Blev indsat Rasmus Jørgensen, som med to af Svendene var blevet to Gange Byen forvist; fik Dom at skulle stå 3 Dage i Halsjærn, hver Dag 4 Timer. Udkom 26. dito og blev med Konen og Börn Byen forvist.

1650 25. Januar. »Borgemester Hans Nickelsen ladet udi fangekielderer indsette en dreng . . . Oluf Sifvertsen, for hand en par skoe med andet af borgemesters tienerkammer stollen hafde; siden efter velvise borgemester och raads afsked den 28. ditto standen udi halsjern och byen forvist.« (3 Dage.)

— 30. Jan. »Blef udi fangekielderer indsat Lyspet Laust-datter, barnneføed her udi byen, formedelst hun tilforne for hindis letferdighed byen verret forvist och nu her igien udi letferdighed forfunden, och blef epter velvise borgemester och raads afsked 3 dage strafvit udi halsjern och atter den 3. februari byen forvist; hafde intet at betalle med for 4 dage penge 2 mrk. 8 sk.«

— 9. Febr. »Blef ved keiser for di fattige¹⁾ udi Slutteriet indsat en kvinde . . . Anne Jensdatter med it dødt barn, 14 dage gammel, . . . och epter at barnet epter velvise borgemester och raads befaling besigtiget, blef hun tilkiend en dag formedelst nogen liden hindis uagsomhed derom at stande udi halsjern, och strax samme dag den 17. ditto byen forvist.« (8 Dage.)

— 13. Febr. »Blef udi Slutteriet indsat en kvinde, som heder Margrete och ellers kaldes »Storre forbering«, for hun med en stollen lysestage befunden och siden epter velvise borgemester och raads afsked 3 dage derom strafvit udi halsjern och den 17. ditto saa byen forvist.« (4 Dage.) For samme Tyveri blev indsat i Slutteriet Maren Tønnesdatter, barnefødt i Horsens, og Margrete Markusdatter. barnefødt her for Nörreport. Efter nævnte Afsked stod Maren 3 Dage i Halsjærn og blev Byen forvist (4 Dage), medens Margrete blev »udi Fangekielderer hensat« og siden Byen forvist (4 Dage).

— 9. April. »Gifved scharpretern, for hand Karen Jensdatter af byen udledde, efter at hun trei dage i halsjernit for tiufverie staaed hafver, 1 dr.«

— 11 Maj. Lod Byfogden indsætte »en liden knegt Hans Ifversen, formedelst at hand skulle hafve medverret om en

---

¹⁾ Se om denne disse Meddelelsers 1. Bd. S. 327. Mon ikke »Kejsergade« skulde have Navn efter Fattigkejseren?

skonske kvinde nogen penge af hindis lomme at stielle. Udkom 16. ditto epter velvise borgemester och raads afsked och byen forvist.« (5 Dage.)

1650 11. Maj. Indsat ved samme Søvren Kristensen Væver af Viborg, fordi han havde tilskyndet Drengen og selv medværet at tage den skånske Kvindes Penge af Lommen, dog det ikke lige kunde bevises. Blev af velvise Borgemester og Råd den 16. ditto forelagt sig endelig en Mester at antage. Den 29. Maj blev han indført i Slutteriet af Vagten for noget Bly, han vilde stjæle, og efter Borgemestere og Råds Afsked 30. Maj straffet to Dage i Halsjærn og 1. Juni Byen forvist. (8 Dage.)

— 14. Juni. »Ved vagten blefven udi Slutteriet indsat Maren Ottedatter, som tilforne tvende gange formedelst letferdighed [er] byen forvist, om at hun paa gaden [ved] natertide hosierrende befunden och epter byfougdens befalning 21. ditto udkom. 4. februarii ved Johan och Niels stadstiennerer atter udi fangekielderer indført, der hun icke efter anlofvende byen entviaget och derom efter velvise borgemester och raads afsked 6. februarii strafvit 3 dage udi halsjærnet och siden dend 8. februarii byen udledet.« (11 Dage.)

— 9. Oktbr. »Ved stadstienneren blefven udi fangekielderren indsat Else Rasmusdatter, som tilforne for tiufverri verret udi Roskild strafvit til kagget och mist sit enne ørre, formedelst at hun sig her opholdet udi løsagtighed, och epterat hun epter velvise borgemester och raads afsked deromb 2 dage strafvit udi halsjærn, dend 12. oktober ved skarpreteren byen udledet. — 1651 12. Febr. blev hun »atter udi Sluteriet indført, formedelst at hun ligevel sig her igien udi letferdighed opholdet, och epter at hun igien epter velvise borgemester och raads afsked 3 dage derforre atter strafvit udi halsjærn, dend 16. februarii byen udledet. (I alt 7 Dage.)

— 10. Decbr. »Byfougden ladet udi Sluteriet indsete Bente Pedersdatter af Haland, formedelst hun sig en af hans K. M. sølfteller ulovligen hafde tilforhandelet, der rum tid tilfor verret hans K. M. sølfpop bortstollen¹⁾, hvorfore hun och epter velvise borgemester och raads befalning 3 dage strafvis udi halsjærn, och 4. januarri ved forpflicht til kaget, saa frempt hun herepter her udi byen antrefvendis vorder, byen forvist. Hafde intet at betalle med, icke heller verret derhen at tvinge,

¹⁾ Af Gertrud Nielsdatter, se ndfr. under 1651 2. Jan.

eptersom hun straf udstanden och byen skulle entvige, epter 32 dage til maaneden beregnet for 3 uger och 1 dag, om ugen 5 mrk., er penge 3 dr. 3 mrk. 10 sk.«

1650 18. Decbr. Lod samme indsætte s. St. hendes Mand Svend Bjørsen, som »af samme sølfteller cronnen afhugen och kast udi stranden, och siden samme sølfterlerchen solt och afhændiget«. Han blev straffet 3 Dage i Halsjærn og forvist Byen den 4. Jan. ved lige Forpligt til Kaget som Hustruen. Han var heller ikke at tvinge til at betale Fængselsopholdet. (2 Uger 1 Dag, om Ugen 5 Mrk., er 2 Dr. 2 Mrk. 10 Sk.)

— s. D. Borgemester og Råd lod i Fangekældereren indsætte Markus Jakobsen, Skrædderdreng, »hvilken kom frae dend bloe torn for dennem udi rete formedelst en Dug, hand paa slottet stollen hafde«. Efter deres Afsked kom han 3 Dage i Halsjærn og blev Byen forvist. (3 Dage.)

1650—51 lod Fredrik Parlstikker, de fattiges Forstander, for Betleri ved Stodderkongerne indsætte i Fangekældereren følgende Personer:

21. Novbr. Kristoffer Jakobsen af Låland, som straffedes 2 Dage i Halsjærn og 30. ditto blev Byen udledet. — 26. Novbr. en »Bondebetler«, som kom en Dag i Halsjærn og 28. ditto blev Byen udledet. — 30. Novbr. en Dreng Lavrids Olufsen af Søllerød »her udi Landet«, som den 3. Decbr. blev Byen udledet ved Stodderkongerne. — 1. April en Dreng »her af Landet«, som den 4. April blev »ved kongerne byen udledet«. — 6. April Simon Agselsen, som udkom den 7. April »ved forpligt under høieste straf sig her byen at skulle entholde«. — 11. April Niels Hansen, »som af pesthuset udbrød«, hvilken udkom den 12. April efter Borgemester Kristoffer Hansens Befaling. — 13. April Karen Hansdatter, »hvilken epter forligende, paa volden at arbeide skulle, 14. Aprilli udkom«. — Endelig den 12. Februar Hans Jensen »formedelst at hand, som quartiermester for de fattige, de andre arme foruretet och 13. februarii igien udkom«.

1651 2. Jan. »Blef frae slottet udi Slutteriet indført en pigge, barnesøed udi Halland, ved navn Giertrud Nielsdatter, formedelst at hun dend sølfteller stollen, som Svend Biørsen och hans hustru om strafvit, och dennem solt hafde; derforre hun af velvise borgemester och raad kaget blefven tilkient, medens af hans kongelig maiestat benadiget¹⁾ ved straf udi

¹⁾ Kongen havde i Missive til Byfogden af 1649 10. Jan. om Til-

halsjern 3 dage, hvorefter hun ved streng forpligt, her byen sig at skulle entholde, 5. ditto staden udledet.« (3 Dage.)

1651 5. Februar. Lod Byfogden indsætte i Slutteriet Karen Olufsdatter, formedelst hun havde huset Horer og anden løs Gesinde og selv skulde leve i Letfærdighed. Blev efter Borgemester og Råds Afsked straffet 3 Dage i Halsjærn og den 8. Febr. Byen forvist. (3 Dage.)

— 2. Marts. Lod Byfogden indsætte i Fangekælderer Chresten Chrestensen af Ålborg, som »adskiellige fremmed folk med Gregersspillen hafde besnullet«. Kom efter Borgemester og Råds Befaling 3 Dage i Halsjærn og blev Byen forvist den 8. ditto. (6 Dage.)

— 16. Juni. Lod Byfogden indsætte i Fangekælderer Kirsten Chrestensdatter og Maren Nielsdatter for et Skørt, som Kirsten havde frastjålet en fattig fremmed Tjenestepige, og »dend anden medviderre verret och epter deromb velvise borgemester och raads afsked 19. ditto Maren udkom och byen forvist, och Kiersten de to dage med halsjern strafvit, siden 21. ditto ved stadssvennene byen blefven udledit«. (5 Dage og 3 Dage.)

— 18. Juni. Byfogden lod i Fangekælderer indsætte Niels Andersen formedelst Tyveri; efter Borgemester og Råds Afsked blev han de 3 Dage straffet med Halsjærnet og siden den 25. ditto »ved scharpretteren byen udledit; hafde intel med at betale kunde«. (7 Dage.) I Byfogedregnskabet står dog intet Salær til Skarpretteren for Udledningen af Byen.

— 17. Septbr. Byfogden lod s. St. indsætte Else Hansis for en Kåbergryde, som hun en anden fattig Kvinde Johan Hosekone frastjålet havde. »19. ditto epter derom byfogdens afsked hinder nogen timmer med halsjern straffvit och siden samme dag ved forpligt, sig herifra at entholde skulle, byen forvist«. (2 Dage.)

— 24. Septbr. Byfogden lod s. St. indsætte Maren Nielsdatter, som havde frastjålet en fattig Tjenestepige et Skørt. »Epter deromb v. v. borgemester och raads afsked 2. october de 3 Dage med halsjern straffvit; siden 4. october ved stadssvennene byen blefven udledit och forvist.« (10 Dage.)

1653 1. Februar. »Borgemester Hans Nickelsen ladet i raadhuskielderer indsette Kirsten Christensdatter, fød i Jyl-

---

tale mod dem, som have stjålet Sølv og andet til Kroningen, forbeholdt sig ved egen Resolution at afgøre, hvorledes der skulde forholdes med dem. (Kbhvns. Diplomatarium 5, 323.)

land i Aabye, for et skiørt, hun hafde staaet til en renteriskrifvers och solt borgemesters pige det for 10 mrk. . . dømt til at stande 3 dage i halsjernit.« (3 Dage.)

1656 28. Decbr. »Blef indsat af vagten Anne Christensdatter for løsagtighed; blef straffet 3 dagge i gabstocken.« (22 Dage.)

1657 6. Marts. »Indsat vagten lange Maren och Anne Nielsdatter for letferdighed; blef straffet i halsjernit.« (6 Dage.)

1658 29. Maj. »Er af vagtmester indsat Biate Hansdaatter, som blef dømbt udi halsjernet i 3 Dage; speiset hinde udi 8 dage, er 5 mrk.« — 30. Juni. »Blef af vagtmester indsat Biate Hansdaatter, som blef dømbt i halsjernit; spiset hinde i fiere dagge, er 2^{1/2} mrk.« — 31. Juli. »Blef agter af vagtmesteren indsæt Biate Hansdaatter, som blef straffit 3 dage udi halsje[r]nit och gandske byen forviest; speiset hinde udi 8 dagge, er 5 mrk.«

1659 7. Decbr. »Loed Byefogden indsætte Anne Margrete Hendricksdatter i kielderen for en sølfske; den 10. decembris er hun af kielderen i Sluteriet kommen; hafver faat straf udi halsjernit at staa; udkomb den 24. dito.« (17 Dage.)

— s. D. »Blef udi kielderen indsat Anne Boringholms for samme sølfske, hun hafde stollen; straffit med halsjernit; udkom den 24. ditto.« (17 Dage.)

1661 25. Novbr. »Loed byfogden indsette i Sluteriet Maren Jørgensdatter for tifveri; stoed hindis straf i halsjern och saad i fiere ugger; siden byen forvist.«

— s. D. »Loed byfogden indsette Margrete, Morten Blockis for samme tifveri; stoed och sin ret i halsjern; saad och i 4 ugger.«

C. Den spanske Kappel¹⁾ eller spanske Tønde omtales i Vognmændenes Skrå 1610 21. Juni §§ 13, 15 og Skråen 1622 12. April § 13 som en Straf for Forseelser af Vognmandskarle og anvendtes således, at pågældende gik tre Dage i Kappen og hvilede om Natten i Kælderens, i hvilken man i visse Tilfælde kun fik Vand og Brød²⁾. Efter Skræddernes Skrå 1620 3. Oktbr. § 24 straffes 2. Gang begåt Bønhaseri med tre Dage i den spanske Kappel og

¹⁾ Se Matzen: Dansk Retshistorie. O. R. 3, 90.

²⁾ Københavns Diplomatarium 2, 571 og 696.

Natten i Kælderen¹⁾. I Byfogedregnskaberne, i hvilke den spanske Kappe kun nævnes i alt to Gange, omtales dog ikke dens Anvendelse i noget af de anførte Tilfælde. Den forekommer kun som Straf for småt Tyveri, og der lagdes i denne Henseende ingen særlig Vægt på, at den Bestjålne den ene Gang var Kongen selv. Det nærmere ses af følgende Regnskabsposter:

1651 6. Marts blev indsat i Fangekælderen Baldser Andersen af Roskilde og en liden Dreng Klavs Gertsen af Norge, fordi de på Gaden havde stjålet nogen Tørfisk og en Sæk fra en Bondes Vogn. »Efter byfogdens befaling denne Baldser straffvit udi spanske Kappen, och drengen med en kede efter anheftet och begge byen forvist.« (2 Dage.)

— s. D. blev indsat en Bådsmand Rasmus Svendsen for nogle Planker og Deller, som han af hans kongelig Majestæts stjålet havde. Den 14. dito blev han, »epterat hand epfer byfogdens befaling 3 dage [var] straffvit udi spanske kappen.« Byen forvist. (8 Dage.)

D. Som ovenfor²⁾ omtalt forekommer Brændemærkning kun en eneste Gang i de her omhandlede Regnskabsposter som en Tillægsstraf til Kagstrygning.

1662 19. Oktbr. »Karen Larsdater indset udi raadhuskielderen for en ko och nogen faar, som hun hafver stollat; den 26. ditto bekom hendes dom af borgemester och raad och kom paa kaget och et tifvbrende udi panden, och ieg spieset hende udi 7 dage, och hun hafde intet at betalle med, . . . 1 dr. 1 mrk.«

¹⁾ a. St. 2, 638. Der klages stadig af Skrædderne i Modsætning til de andre Lav i København over »en stor Mangfoldighed af Bønhaser« (Kbhvns. Diplom. 3, 65), og disse Klager have vel givet Anledning til de særlig strænge Straffe for Bønhasen i Skrædderfaget. Bønhaser vare Folk, som arbejdede selvstændigt i et Håndværk uden at være Medlemmer af Lavet. Som det nedenfor i Afsnittet om Bøder vil ses, blev stadig talrige Skræddersvende af Lavet angivne for Bønhasen, men Forseelsen afgjordes i Mindelighed med Bøder eller med nogle Dage i Kælderen.

²⁾ S. 113.

TINTALLERKENERNE OG DE GAMLE SKIVER
I DET KGL. KØBENHAVNSKE SKYDESELSKAB
OG DANSKE BRODERSKAB.

AF

Etatsraad F. E. TVERMOES.

SAMLERES Opmærksomhed har i de sidste halvthundrede Aar været henledet paa Tintallerkener fra Midten af det 18de Aarhundrede, der bærer Navn og Datum og er forsynede med indgraverede Dekorationer: Skiver, Skytter og andre Emblemer, der tyder paa, at de hidrører fra Skydeøvelser og har tjent som Skyttepræmier.

I Kataloger, f. Eks. Dansk Folkemuseum af 1892, betegnes de som Kranse af Tin fra det Kongelige Skydeselskab og danske Broderskab i København. Under denne Betegnelse er de vel ogsaa mest kendte blandt Samlere og det vides heller ikke, at de har været i Brug andre Steder end her i København. Saa vidt hidtil har kunnet oplyses, hidrører de vistnok fra Overgangstiden umiddelbart forud for Skydeselskabets Reorganisation under Kong Frederik V i 1751. Betegnelsen Kranse eller Kranstallerkener er imidlertid ikke aldeles korrekt. Der foreligger ganske vist ingen Skydeprotokoller fra den Tid, da de nu tilstedeværende Tallerkener har været benyttede; men en af F. W. Wiwet efterladt Fortegnelse og Beskrivelse af Skiver i det københavnske Skydeselskab for Tiden 1750—1784¹⁾, i Forbin-

¹⁾ I Skydeselskabets Arkiv; en Afskrift ved F. E. Tvermoes findes paa kgl. Bibliothek.

delse med forskellige spredte Navnelister, og den nedenfor omtalte Konvention af 10. Juni 1750 gør det muligt ikke blot at konstatere, at saa godt som samtlige forhaandenværende Tintallerkener virkelig hidrører fra det københavnske Skydeselskab, men tillige at fastslaa Tal-

En Kranstallerken (Fortegnelsen No. 13).

lerkenernes forskellige Kvalitet: som Kranstallerkener eller som Riddertallerkener.

Det er hidtil lykkedes at opspørge 27, og ved villig Imødekommen fra Folkemuseet og de private Samlere leveres i nedenstaaende Fortegnelse en Beskrivelse af de enkelte Tallerkener. Folkemuseet har den righoldigste Samling, oprindelig 7, der senere, væsentlig

ved Overførelse fra Nationalmuseet af den Vedel-Simonsenske Samling, er forøget til 14. Murmester Frohne havde 6. Etatsraad F. A. Lorck har 4, Fabrikant Etatsraad C. Augustinus 2 og Arkitekt Professor L. Knudsen 1.

En Riddertallerken (Fortegnelsen No. 14).

Paa den Tid, da der under Kong Frederik V blev Tale om at reorganisere Skydeselskabet, bestod der ved Siden af Skytteriet til Papegøjestangen et Skiveskytteri, oprettet væsentlig af indvandrede tyske Haandværkere og efter tysk Mønster. I 1750 blev man enig om at slaa disse to sammen. Under 10. Juni vedtog Papegøjestangens Skytteri den for Skiveskytteriet gældende

Konvention, hvorved Skiveskydning for første Gang blev optaget i Papegøjestangens Skytteris Program og derved indførtes i det kongelige københavnske Skydeselskab.

I Konventionens 1. og 2. Artikel hedder det nu:

1. Har hver Interessent sin Onsdag Eftermiddag, da han er som Vært, der observerer og regulerer, saa alting kan gaa ordentlig til.

2. Giver samme Vært tvende Tin-Tallerkener, hvorpaa han efter Behag kan lade udsticke, hvad han finder for got, den smukkeste kaldes Krandstallerkenen, hvorom skydes først, og faaer samme den, som skyder det bedste Skud i eller nærmest ved Pletten. Den anden Tallerken kaldes Rytteren, og derom skyde de til allersidst, som udi den tredie Rende-Skyden ingen Gevinst har faaet, og bekommes af den, som skyder det bedste Skud.

Heraf fremgaar utvivlsomt,

1. At de Tintallerkener, der er ældre end 10. Juni 1750 (No. 1 og 2 paa Fortegnelsen), ikke staar i Forbindelse med det kongl. kbhske Skydeselskab, men hidrører fra det tidligere bestaaende Skiveskytteri. Dette bliver saa meget mere indlysende, som den paa Tallerkenen No. 2, af 3. Oktober 1736, nævnte Pakhus-skriver Hans Hansen Schovert ifølge en anden Optegnelse først 27. Juni 1738 er indtraadt i Papegøjestangens Skytteri.

2. At Betegnelsen Kranstallerken for dem alle ikke er korrekt, idet i det mindste 4 af de paa Fortegnelsen anførte tilbageblivende 25 Tallerkener er Riddertallerkener. Ret interessant er det, at man endog er i Stand til at fremstille en Krans- og en Riddertallerken af samme Dato, nemlig 5. September 1753; de blev givne af Oberst Ludvig Wiedemann, et bevislig gammelt Medlem af Papegøjestangens Kompagni. Han var Deltager i Fugleskydningen den 9. August 1753.

Fortegnelse over Tallerkenerne.

No. 1 (Folkemuseet, Katalog No. C 13) har under Billedet af en Skytte, som fyrer mod en Skive. Indskriften:

Skyd til, Men Vaer Dig at Du ei af Centro feiler,
thi ellers gaar det Galt om Du med Tiiden beiler.

D N

I Stemplet Københavns Mærke 1717 og J. S. F.

No. 2 (Folkemuseet, Katalog No. C 6) har kun Indskriften Hans Hansen Schovert. Kiøben-Haven d. 3. Oktober 1736. I Tinstemplet Københavns Mærke 1712 og S. S. M.

S. var Pakhusskriver ved Islandske Kompagni og indtraadte i Broderskabet 27. Juni 1738. Tallerkenen er dateret 3. Oktober 1736, altsaa længe før Skyttekompagniernes Sammensmeltning i 1750, og vedrører derfor lige saa lidt som No. 1 det kbhske Skydeselskab.

No. 3 (Lorck), mærket J. Schønning d. 16. September A° 1750, indfattet i Forsiringer, er en Riddertallerken med Omskrift i Kanten: Skiønt jeg blev icke Krantsens eier * Da vand jeg dog som Ridder Seyer. I Bunden er et Billede af en Rytter med trekantet Hat, Opslag paa Ærmerne, Pistolhylster, med højre Haand affyrende en Pistol — Røgskyer ved dens Munding — imod Centrum paa en femdelte Skive, der er anbragt paa en muret Vold, oven paa hvilken der findes Vaterpas, Vinkel, Murske og Hammer.

1750 gav S. en malet Skive (Kransskive; se. Wiwets Fortegnelse, Skive No. 12).

No. 4 (Augustinus), en Kranstallerken, har i Randen Navnet J. G. v. Bergen, derunder 15. September 1751 i Forsiringer. I Randen fremdeles Indskriften: Nie fehlete Vorzeiten der Bogen Jonathans * Schiess Schütze auch jetzt und das du bekomst den Krantz. Bunden forestiller et Bjærglandskab; paa én af Bjærgtøppene er der anbragt en blomsterkranset Skive. I Forgrunden ses en Skytte i antik Ridderdragt med Bue og Pil sigtende mod Skiven. Nedenunder løber en Dreng efter en flyvende Pil.

I 1751 findes en Skive (Wiwet No. 15) forestillende en Mand, der sigter mod Centrum med en Bue; Devise: Es hat Jonathans Bogen nie gefehlt. Den hører utvivlsomt sammen med nærværende Tallerken, skønt den er betegnet med Navnet J. W. Bergen. Dette er sikkert en Fejlskrift, hvorved det ogsaa

forklares, at den samme Mand, J. W. Bergen, ifølge den foreliggende Skivefortegnelse kommer til at give to Kransskiver — No. 14 og 15 — umiddelbart efter hinanden.

J. Wilh. Bergen var Bøssemager.

No. 5 (Frohne), en Kranstallerken med buet Reliefkant, har paa den ydre Rand Indskriften:

Vulcanus finder sit Behag at være selv tilstæde *

At see hvem vinde kand hans Krans, hvorved hand har sin Glæde.

J. P. J. Adzer.

d. 21. Junii A° 1752.

I Midten sidder Vulkan ved en Ambolt, støtter den ene Haand paa en Hammer og holder i den anden en Laurbærkrans, i hvis Midte der er en lille Skive, efter hvis Centrum en Skytte sigter; Tang, Hammer, Nøgler er Attributter. Diameteren er 9 T. Mærket bagpaa er en vinget Engel med Grene; derunder 1747. Endvidere Københavns Vaaben med Krone over og F F S. Under disse ^{FRIDERICH} _{KIØBENHAVN,} sandsynligvis Tinstøberen.

J. P. Jensen Adzer synes efter Dekorationerne at dømme at have været Smedemester. Han gav malet Skive 1752 (Wiwet No. 21).

No. 6 (Lorck), mærket 5. Juli A° 1752 J. Krusse i Forsiringer, er en ottekantet Kranstallerken med Omskrift: Wer meinen Centrum Triff, den Krantz ich geben will. * Für Gast sowohl als Wirth ich stehe steif und still. I Tallerkenen ses Billedet af en Jæger med trekantet Hat og Allongeparyk. Bælte, Opslag paa Ærmerne, store Lommer, Knæbenklæder og Sko. Han affyrer en Bøsse mod en i Baggrunden staaende Skive bestaaende af 3 Ringe og Centrum; Skuddet passerer en Laurbærkrans, der holdes af en ung Dame i vide Pocher med en Hyrdestav i venstre Haand. I Forgrunden et Springvand.

J. Krusse gav malet Skive 1752 (Wiwet No. 22).

No. 7 (Folkemuseet Katalog C No. 7) er en Kranstallerken med et Billed af en Broder og hans Pige og derom Indskriften:

Eenhver sig Umag gjør og effter Centrum skyder,

Men der er ickun Een, som derfor Prisen nyder.

Over Billedet staar der:

Jeg Umag gjorde mig og mit i Centro skøed,
See! ieg til et Beviis derfor og Priisen nøed.

J. G. von Rheder d. 12. Juli A. 1752.

I Tinstemplet: F. Friederichsen, Kiøbenhavn 1747.

R. gav malet Skive 1752 (Wiwet No. 23).

No. 8 (Folkemuseet) er en Kranstallerken. Graveringen i Bunden forestiller to Hjerter med Vinger og en Amørin, der svævende over Skydebanens Have bærer et gennemstukket flammende Hjerter i en Laurbærkrans. I Parterrerne flammende Hjerter. Indskriften er:

Den Skytte som ifleng til alle Hierter skyder,
Hand spilder kuns sit Krud, men aldrig Krandsen nyder.

C. Braem 26. Julii A^o 1752.

Corfitz Braem var Vinhandler. Han gav malet Skive 1752 (Wiwet No. 15) med samme Indskrift som Tallerkenen.

No. 9 (Folkemuseet) er en Kranstallerken med en Gravure, der forestiller Skydeselskabets Have, hvor en Høer skyder i Centrum paa en Skive omgiven af en Krans, anbragt paa en Pyramide. Indskriften er:

Da jeg Best i Centro Skiød
Jeg Derfor og Krantzen Nød.

Jacob Schiønning d. 23. May 1753.

Jacob Schiønning gav malet Skive 1752 (Wiwet No. 17) foruden den i 1750 givne (se ovenfor No. 3).

No. 10 (Frohne), Kranstallerken, mærket Joh. Boye Junge 30. May 1753, har i Midten en Krigerskikkelse med Hjælm paa Hovedet; i hver udstrakt Haand holder den en Laurbærkrans. Under den ene staar Skiven. Til venstre et Springvand. Ved Skikkelsens højre Fød ligger paa Jorden et Harnisk, en Kanon og Faner, ved venstre Vinkel, Passer og Vaterpas. Omskriften lyder:

Diesem nur mein Krantz heimfällt
Der Geschossen wie ein Heldt.

Tallerkenen er stemplet med Københavns Stempel 1747 og mærket F. Friederichsen.

J. B. Junge var Brandmajor. Han gav malet Skive 1758 (Wiwet No. 40).

No. 11 (Folkemuseet), Kranstallerken med Billede af en Dame i et uhyre Fiskebensskørt og en Laurbærkrans i den fremstrakte Haand. Indskriften er:

Den Sig den Beste Skytte Skriver
Ieg min Krantz til Premi' Giever.

M. Nitze d. 27. Junii A° 1753.

Manden var Grovsmed og blev senere kgl. Hofsmed og Stadskaptajn. Allerede i 1752 gav han malet Skive (Wiwet No. 18).

No. 12 (Frohne), Riddertallerken. Til venstre en Mand med trekantet Hat og til Hest. Han skyder i Centrum paa den til højre anbragte Skive; lidt foran Skiven piller en Høne Korn op. Indskrift:

P. S. Holm d. 4. Julii A 1753.

En blind Hønne finder og et Korn.

Københavns Stempel 1747. F. Friederichsen.

Peter Sørensen Holm, Brygger og Stadskaptajn, gav allerede 1750 malet Skive (Wiwet No. 7).

No. 13 (Frohne) er en Kranstallerken med Indskrift:

Die Kräffte können sich durch Waffen bald verliehren.
Doch können Waffen auch die Kräffte zimlich ziehren.
Wilst Du demnach mein Freund, niemahlen unten Liegen,
So thu beständig auch nur Deine Kräffte wiegen.

Ludwig Widenmann,

5. Sept. A° 1753.

I Midten af Tallerkenen ses en Skytte træffe den kransede Skive i Centrum. Han har trekantet Hat paa. Forneden ses et Haveanlæg med 2 Springvand, øverst oppe en Arm, der kommer ud af en Sky og holder en Bismarck. Under dette er der en Laurbærkrans, i hvilken der er anbragt en Kanon, en Sabel, en Bøsse og en oval Ring. Københavns Vaaben 1747.

No. 14 (Folkemuseet) er en Riddertallerken med Indskrift:

Gedultig seyn und besser Machen,
Dasz seyn für dir recht schöne Sachen,
Doch ist noch dieser Trost dabey,
Wer nicht verliehrt, der Schiest sich frey.
Ludwig Widenman. D. 5. Septemb. A° 1753.

I Stempet F F S 1747 og Friederichsen, Kjøbenhavn.

No. 13, Kranstallerkenen, og No. 14, Riddertallerkenen, er af samme Datum og illustrerer Bestemmelserne i Konventionen af 10. Juni 1750, Art. 2 om Skiveskydningen.

Oberst L. W. havde allerede 1752 givet malet Skive (Wiwet No. 29).

No. 15 (Folkemuseet Katalog C No. 9), Riddertallerken. Om Billedet af en Yngling med Pistol i Haand og ridende paa en flyvende Ørn staar Indskriften:

Aufm fliegenden Vogel kom ich her,
Ritter zu werden ist mein begehrt.
Wm. Mich. Schröder, 12. Sept. A° 1753.

I Stemplet Københavns Mærke 1744. Hans Hinrich Bringe. Den tilsvarende malede Skive af 1753 se Wiwet No. 32. W. M. Schröder var Skydevært og Fæster af Skydebanens Grund og Bygninger 1754—69.

No. 16 (Folkemuseet Katalog C No. 8), Kranstallerken. Om et Billede: Cupido, der løsner en Pil, og en Skytte, der løsner et Skud, mod en Dame, staar der:

Jeg Hierte saaret er af een Elskværdig Skytte,
Han lagde træfelig an og viiste her sin Kunst.
Cupido truffet har, Hand fik min Krans til Bytte,
Gjør Du nu lige saa, det bliver ei Omsunst.

J. Dresing 27. Augusti A° 1754. Københavns Mærke 1747. F. F. S.

Der findes ikke nogen tilsvarende malet Skive; en Inspektør J. Dresing har deltaget i Kongefugleskydningen 11. Juni 1754.

No. 17 (Frohne), Kranstallerken:

Wan sich ein Grimmer Türck will an den Christen Wagen,
So kan der Schnelle Schütz ihn baldt zu Boden Schlagen
Und mit dem Grösten Ruhm den Krantz des Sieges Tragen.

B. J. H. Schnell.
d. 8. Maj A° 1754.

I Midten af Tallerkenen staar en Tyrk med en lang Lanse i Haanden og en Skive paa Brystet, i hvilken Skytten træffer Centrum. En Røgsky staar ud af Bøssen. I Forgrunden ses en sprudlende Fontæne, i Baggrunden Klipper med Buske og en Palme. Under Bunden D. O. B. Københavns Vaaben i en Oval sammen med en vinget Engel; derunder 1742. Ved Siden i en Oval en kronet Roset. Under neden HAFNIA. Resten utydelig.

Chirurgen Schnell gav 1753 malet Skive (Wiwet No. 31).

No. 18 (Folkemuseet), Kranstallerken. Gravuren forestiller en Dame med trekantet Hat og Ridekjole fyrende en Pistol af mod et Centrum, der svæver over en Fontænes Straaler. En Amarin rækker hende en Krans. Indskrift:

Ich treffe ob ich gleich nur eine Schützin Bin,
Der Krantz stedt Den zum dinst ders auch so hat in Sien.

J. W. v. Bergen, den 15. Maj 1754.

Skiven Wiwet No. 14 hører sikkert herhen (se ovenfor), skønt den, formentlig ved en Fejltagelse, er opført under 1751.

No. 19 (Lorck), en ottekantet Kranstallerken med Indskrift i Kanten:

Ich bin ein Kleiner Vogel, doch stark in Liebes Sachen *
Das muss ein Guter Schütz sein, der mehr den Krantz soll
dreistig machen.

Den 17. Juli 1754. D. Sperling.

I Bunden en Skytte, som træffer Centrum for Enden af en Skydebane. I Midten et højt Springvand, omgivet af Balustrader. I Forgrunden en ung Dame med lokket Haar, kysende en Spurv, der sidder i Toppen af en Laurbærkrans, hun holder i den venstre Haand og støtter med den nedad-bøjede højre. En Ræv sidder lurende foran hende.

David Sperling var Chirurgus. Han gav malede Skiver i 1750 og 1752 (Wiwet No. 10 og 24).

No. 20 (Augustinus), en rund Riddertallerken. Paa Bunden i Forsiringer: 7. August — F. L. Raupach — 1754. Paa Randen:

Da mig Krantzen ey ble undet *
Haver jeg som Ridder Wundet.

Forsiringerne ender til venstre i et Bundt Legetøj: Trommer, Kæphest og Værktøj, til højre i et Bundt Papæsker. Selve Bunden er dekoreret med en Skytte, der rider paa en Gyngehest og affyrer en Pistol mod en Skive, anbragt paa en lodret staaende Stang.

Raupach har rimeligvis været Isenkræmmer. Allerede 1750 havde han givet malet Skive (Wiwet No. 2).

No. 21 (Frohne), Kranstallerken.

Lycken har mig Krandsen tilfoyet *
Derfor kan jeg være fornøyet.

14. Augusti — G. Fursman — A° 1754.

I Midten til venstre sidder Fortuna, støttende sig til et Hjul og med et Overflødhedshorn i Haanden. Ved hendes Side, noget op efter, findes den laurbærkransede Skive. Til højre Skytten, der holder Kransen med den ene Haand, medens den anden støtter sig paa Bøssen. Foran et Springvand. Mærket det samme som paa No. 5 og No. 13.

Assessor og Højesteretsadvokat Gotthardt Fursmann havde allerede i 1752 givet malet Skive (Wiwet No. 26).

No. 22 (Knudsen) er en rund Kranstallerken med ud-buet Reliefkant. Indskriften paa den ydre Rand er saalydende: Til Staden Rom i fordum Tid saa mangen Pris blev vunden. En Krans mig og paa Vesterbro ved Kjøbenhavn er bunden.

J. F. Paulli.

Dekorationen er den samme som den samtidig, den 11. Sept. 1754, givne Skive (Wiwet No. 34): en Piedestal med Bogstaverne J. F. P., ovenpaa den et Centrum med Krans om; bag ved Prospekt af en stor Plads med kostbare Bygninger og en Del Folk, som leger med hinanden. Devise: Si recte facies.

Af den paulliske Families Slægtoptegnelser er mig gennem Premierløjtnant Paulli i Aarhus meddelt, at Arkivarius Johan Friederich Paulli, Søn af Borger og Bager i København Paul Friederich Paulli, var Student, studerede Jura, var Arkivarius ved General-Post-Amtet, siden Revisor og blev endelig 1759 Post-Kasserer. Han døde 8. Juli 1763, 39 Aar gammel. Han var gift med Johanne Dixen og har oversat Justiniani Lov, Kbh. 1745.

No. 23 (Folkemuseet), Kranstallerken. Gravuren forestiller Skydeselskabets Have, i hvilken der er stillet et Bord med Tæppe. Paa dette staar et Lys i Stage. En Kvinde i antik Dragt tænder et andet Lys ved det. I sin højre Haand holder hun en Krans og en Blomsterstængel. Indskrift:

Dend som i Got Selskab er
Hand altid det Gode lær
Min Krantz og derfor hiembær
Naar hand best kan Skyde her.

David Isach Hansen, d. 25. Sept. A^o 1754.

No. 24 (Folkemuseet), Kranstallerken. Ogsaa her forestiller Gravuren Skydeselskabets Have. En Herre skyder til en Skive, ved Siden af den staar en Hyrdinde med en Krans i højre Haand. Indskrift:

Jeg Ærer Een med denne Krantz
 Som best kan bruge Syn og Santz.
 H. Bonsack. d. 20. Augusti A° 1755.

Stud. jur. Henrich Bonsack gav den 12. Sept. 1754 malet Skive (Wiwet No. 35).

No. 25 (Lorck), Kranstallerken, ottekantet. J. T. Hänel den 27. August A° 1755. Omskrift:

Schau du Kühner Siegeshelt
 Dem der Krantz allein zufällt
 Wie dirs diesen Tag ergeht
 So dein hoher Ruhm besteht.

Til venstre staar en Skytte, som træffer Centrum i en Skive. I Mellemgrunden to Springvand, Pendants til hinanden. I Forgrunden en ung Kvinde med store Vinger paa Hovedet. I venstre Haand holder hun en Laurbærkrans med Baand, i højre et spidst Glas, hvoraf der opstiger en Barneskikkelse. Foran hende opslagne Bøger og brudte Kapitæler.

Johan Friederich Hänel gav malet Skive 1750 (Wiwet No. 4) og 1757 (Wiwet No. 39).

No. 26 (Folkemuseet), Kranstallerken. I Gravuren en Bellona med et straalende Kors paa Hjælmen, Buen i højre Haand, et lysende Skjold med en Laurbærkrans om paa venstre Arm. Hun staar ved en Palme mellem krigerske Attributter. Indskrift:

Unabgebrochene Müh kan alles Überwinden
 Drumb wend Fleis im Schiessen an soll ich ein Krantz dir
 Binden.

I Monogram: J. M. T. d. 3. Septemb. A° 1755.

Johan Michael Tranmoes, Kaptajn i Artilleriet, født i Glückstadt, indtraadt den 27. Juni 1738, gav malet Skive 1750 (Wiwet No. 1).

No. 27 (Folkemuseet, Katalog C No. 11), Kranstallerken. En Skytte fyrer mod en Skive, en Hyrdinde har en Laurbærkrans parat i Haanden. Indskrift:

Hvor vel mand end sin Crantz vil skiuvle og Bevare
 Saa er den for et Skud Dog altid udi Fare.

S. Jegend d. 17. Septemb. A° 1755.

Samme Tinstempel som paa Nr. 14.

Tømmerhandler Svend Wilhelm Jegends Kransskive af 17. Sept. 1755 findes hos Wiwet No. 37.

Af de ovennævnte Medlemmer af Skydeselskabet deltog Holm, Wiedemann, Schnell, Sperling, Raupach, Fursmann og Hånel i Fugleskydningen 9. Aug. 1753, Krusse, Dresing, Paulli, Hansen og Bonsack i den tilsvarende den 11. Juni 1754, Jegend i Fugleskydningen 21. Maj 1755. Junge var Fuglekonge 1754, Tranmoes 1759.

Et Spørgsmaal af Betydning er, hvor længe disse Tintallerkener har været i Brug.

Herom giver de forhaandenværende Skydeprotokoller ikke nogen aldeles paalidelig Oplysning. De begynder vel med Aaret 1757, men indeholder foruden Opgørelsen af Skiveskydningen om Pengeindskud (Konventionens Art. 5) kun en tabellarisk Oversigt over Skytterne med Angivelse af, hvor ofte de har nedskudt Kransen og Lykken. Derimod giver de ingen Oplysning om, hvori Kransgevinsten har bestaaet. Men netop denne Tavs-
hed turde tyde paa, at man vedblivende har holdt sig til Tintallerkenerne. Først i 1761, den 1. Juni, forekommer der en Vedtægt, hvorefter det »Af samtlige Skyde Selskabet er i Dag besluttet, at herefter Dags ingen Værtskab, som bestaar af Sølv-Tøj, til Kransen maa være ringere af Værdi end 5 rd. Hvad Ritteren angaar kan man hver give efter Behag«. Her turde man saaledes søge Overgangspunktet; dog vilde det være urigtigt at antage, at Tintallerkenerne med det samme er bortfaldne. Efter den Udviklingsgang, der har været den sædvanlige i Selskabet, maa det snarest antages, at Interessenterne har haft Valget mellem den gamle Regel med Tintallerkener og den nye Regel med Sølv-tøj som Præmier. Kun i sidste Tilfælde maatte Kransen ikke have ringere Værdi end 5 Rd. Den endelige Ordning med Regulering af Sølvgevinster er vistnok først sket, da et Ærestegn for Medlemmerne indførtes ved Anordningen af 27. Januar 1779, § 9, hvorved Vær-

dien af Sølvpræmierne (Kransen, Ridderen og Lykken) sættes til 10 Rd.

Omgangen, der aarlig fastsloges i Maj Maaned, bestemtes oprindelig saaledes, at der havde en »Vært« for hver ordinær Skydedag i Sæsonen; Omgangsskytternes Antal blev herefter mellem 19 og 21. Naar dette Tal var naaet, sluttedes Listen. Omgangen gennemførtes paa den Maade, at naar Værten, der havde første Skud, havde besørget sit Værtskab, indtog han næste Skydedag sidste Plads i Rækken. Det Værten ifølge Konventionens Artikel 1 og Artikel 12 paahvilende Tilsyn med og Ansvar for Skydningen faldt bort ved den 20. August 1751 konfirmerede Artikler, der lagde Ledelsen og Tilsynet ogsaa med denne Skydeøvelse i de ved disse Artikler indførte Dommeres Hænder. For øvrigt bestod Fugleskydningen og Skiveskydningen aldeles uafhængig af hinanden. Man kunde deltage i Fugleskydningen uden at være Medlem af Omgangen, og man kunde være Medlem af Omgangen uden at deltage i Fugleskydningen. Fra 1757 var det dog Vedtægt, at Fuglekongen som saadan altid skulde være Medlem af Omgangen og i denne sin Kvalitet have første Skud, selv forud for Værten. Som en Følge heraf ser man ogsaa Fuglekongen paa denne Tid regelmæssig give Skive i det Aar, han fungerer.

I øvrigt var det kun Medlemmer af Omgangen, der, i Forbindelse med deres Værtskab, var pligtige at levere Skive. Disse Skiver ses efter Skivefortegnelsen, saa længe Skiveskydning har været i Brug i det københavnske Skydeselskab, at have været dekorerede, i Reglen tillige forsynede med Deviser. Om de fra Begyndelsen af har været forsynede med Navn¹⁾, turde

¹⁾ Se Skiverne No. 58 og 65 i Wivets Fortegnelse.

maaske anses for tvivlsomt. Jeg er af flere Grunde tilbøjelig til at antage, at enkelte af Navnene paa de ældste Skiver i Wiwets Fortegnelse er anførte efter Hukommelsen. Den første daterede Skive er af 4. September 1754, men det er saa heldigt, at 2 af disse daterede Skiver netop stemmer med Datoerne i de tilsvarende Tintallerkener — Skiverne No. 34 og 37 i Wiwets Fortegnelse og Tintallerkenerne No. 22 og 27 her. Den dekorerede Kransskive blev brugt som Maal ved Skiveskydningen; det hørte derfor ikke til Sjældenhederne, at den blev ødelagt. Vi ser ofte paa Skivefortegnelsen, at Omgangsskytten har maattet levere ny dekoreret Skive hvert Aar¹⁾. Først i 1811 blev det vedtaget, at den dekorerede Skive skulde opbevares, og at der skulde skydes først efter en Kopi i Vandfarve, senere efter en hvid Skive.

Ved Siden af disse obligatoriske og officielle Skiver blev det imidlertid snart Skik, at notable eller fremragende Personligheder — i Lighed med de fungerende Fuglekonger — gav Amindelses- eller Ihukommelses-skiver med tilhørende Sølvgvinster som Anerkendelse eller til Erindring om deres Optagelse i Selskabet eller Deltagelse i Skydningen eller til Festligholdelse af Mærkedage. Den første, der saaledes ses at have givet en Amindelsesgave, er Friederich Heinrich Wilhelm, Hertug til Slesvig-Holstein-Glückborg, den 28. September 1767 (Skive No. 61). Denne Skive er ifølge Adresseavisen for 30. September 1767 givet til Amindelse om, at Hertugens Forfædre for 200 Aar siden har været Medlemmer af dette Kompagni. Samme Aar den 22. Juli ses Grev Holstein og Borgmester Etatsraad Hersleb at have givet Ihukommelsesskiver med deres Vaaben og

---

¹⁾ Se saaledes Skiverne No. 13 og 20, 4 og 39, 12 og 17 samt 10 og 24 i Wiwets Fortegnelse.

Sølvpræmier i Anledning af Dronning Caroline Mathildes Fødselsdag (se Adresseavisen for 24. Juli 1767), Skiverne No. 59—60. Endelig ses Broderskabet den 29. Januar 1777 at have fejret Indfødsrettens Indførelse — Forordningen af 15. Januar 1776 — ved Afholdelse af en ekstraordinær Skiveskydning (se Skive No. 85).

Konventionen af 19. April 1765 fastslog, at man for at opnaa *Votum deliberatorium* i Kompagniets Forsamlinger skulde være pligtig at give Værtskab i Lighed med de ugentlige Omgangsskytter. Det blev saa efterhaanden almindeligt, at fremragende Personligheder fejrede deres Optagelse i Selskabet ved at give en Ihukommelseskive med tilhørende Sølvpræmier, og leveredes en saadan Ihukommelseskive paa en ordinær Skydedag, blev den saakaldte Rendeskydning (Skydning om Pengegevinster) inddraget. Nogen egentlig Forpligtelse til at levere en saadan Ihukommelseskive forelaa dog ikke. Den indførtes først, da Anordningen af 27. Januar 1779 om Ærestegnet blev allerhøjest approberet, cfr. Anordningens § 9. Men selv da var det en frivillig Sag, forsaavidt selve Modtagelsen af Ærestegnet var frivillig.

Den nugældende Ordning er indført ved den under 20. November 1795 konfirmerede Konvention, hvorefter ethvert nyt indtrædende Medlem er forpligtet til at modtage Broderskabets Ærestegn og derved tillige pligtig at give Broderskabet sin malede Skive med tilhørende anordnede Sølvgevinster.

Man har saavel i Samlinger som i Kataloger betegnet de gamle Tintallerkener som Kredenser. Det hedder saaledes i Folkemuseets Katalog af 1892 under Afdeling C:

»Kransene«, som skænkedes Broderskabet af Brødrene til Skyttepræmier, hed oprindeligt Kredenser. Det var forhen Skik og er det endnu i Tyskland, at Husets

Frue eller Datter byder Gæsten en Drik Vin og kredenser den, nipper til den, før den bydes«.

Dette turde imidlertid bero paa en Misforstaaelse, væsentlig hidført ved N. P. Nielsens Skrift »Hellig Trefoldighedsgilde udi det danske Compagnie«, Side 132 og 133, som paa dette Punkt er en Afskrift — dog uden Kildeangivelse — af F. W. Wiwets haandskrevne »Det Danske Compagni eller Kjøbenhavns Skyde-Selskabs Historie og Forfatning«, 2det Afsnit Side 77—79. F. W. Wiwet (N. P. Nielsen) skriver: »Om denne Krands Talerken gjorde jeg mig i Begyndelsen den Tanke, at det var saadant Et, paa hvilket blev frembragt En Krands til den, som hafte gjort det bedste Skud til Skiven, men ved nøjere Eftertanke befandt jeg dets rette Navn at være Credentz-Tallerken; Udi denne Mening blev jeg bestyrket af den Gevinst, som ved det kongelige Herskabs Nærværelse den 7. September 1694, blev iblandt andre uddeelt. Da der meldes Om en Sølv Credentz Tallerken af Værdi 35 Rdlr. Hvilken Gevinst tilfaldt Hendes Kgl. Højhed Kron-Prinsessen Sophie Hedevig ved Fugle Skydningen for Papegøyens Hoved. Dette Ord Credents er siden blevet forandret urettelig til Krands Tallerken og endelig er deraf opkommet, som endnu i disse Tider bruges om den bedste Gevinst ved Skive Skydningen: At den kaldes Krandsen«.

Ikke stort bedre staar det med Folkemuseets Begrundelse, hvorefter Husets Frue eller Datter byder Gæsten en Drik Vin og kredenser den, nipper til den, før den bydes. Man drikker jo ikke Vin af Tallerkener. Ganske vist havde der i Riddertiden, hvor man ikke gjorde sig Samvittighed af, efter italiensk Mønster ved et Par Draaber Gift at skille sig af med en besværlig Nabo eller Rival, udviklet sig den Skik, at Husets Herre eller Frue, naar en Gæst ankom til Borgen og modtoges med et Maaltid eller en Velkomstdrik, for at give Sik-

kerhed for Anretningens eller Drikkens Uskadelighed kredensede den, og selv nød den første Mundfuld, og efter som Livet antog mere civiliserede Former, anrettedes denne Mundsmag paa en særegen lille Tallerken eller i et særegent lille Bæger. Kredentallerkenen eller Kredensbægeret fremtraadte derfor oprindeligt i diminutiv stærkt dekoreret Form, og for saa vidt man vil forfølge Formen ned i Nutiden, tror jeg, man kan genfinde den i den nuværende Alterkalk og Alterdisk, hvorfra den første har afgivet Formen for det moderne Drikkeglas. Men denne hele Kredens-Ceremoni har ikke det mindste med de ved Skiveskydningen indførte Gevinster at gøre, og paa Riddertallerkenerne faar man aldeles ingen Forklaring. Derimod staar Skiveskydningen i en vis Forbindelse med Riddertiden og Turneringerne, idet, som jeg yderligere har udviklet i »det kongl. kbhske Skydeselskab og Danske Broderskabs Historie¹⁾«, mange af de ved Turneringerne brugelige Kunstudtryk ved de nye Skydevaabens Indførelse overførtes paa Skiveskydningen, f. Eks. at stikke til Skiven om Gevinster, Renneskudning (Rennschiesse), Rennbahn (Skydebanen). Af samme Oprindelse er Navnene Kransen og Ridderen paa de ypperste Gevinster ved Skiveskydningen.

Det turde være en urigtig Opfattelse i disse Tallerkener at ville se Presentértallerkener. De havde deres Plads i Tinrækken og stod der ikke blot som Dekorationsgenstande — altsaa noget i Stil med de moderne Porcellænsplatter —, men ogsaa som et Vidnesbyrd om Husfaderens Skydefærdighed.

Interessant er det at bemærke, hvorledes der i disse Skiver og dekorerede Tallerkener efterhaanden udviklede sig en vis Skytteheraldik: man søgte paa

¹⁾ Haandskrevne Eksemplarer af dette Værk findes paa det kgl. Bibliothek og i Raadstuearkivet. — Cfr. ogsaa Ed. Jacobs: »Die Schützenkleinodien und das Papegeienschiessen«, Werningerode 1887.

Skiverne og Tallerkenerne og de vedføjede Deviser ikke blot at bevare Mindet om sin Livsstilling, men ogsaa om sit Navn. I Chirurgus Sperlings Skiver og Tallerkener findes altid en Spurv (se Skiverne No. 10 og 24 og Tallerken No. 19). Chirurgus Schnell skal altid have Snell ind i sin Skive og Tallerken (se Skive No. 31 og Tallerken No. 17). Købmand Behagens Skive (No. 36) og Skiverne No. 48 og 54 tyder ligeledes hen paa Skivegiverens Navn. Ikke mindst Interesse turde disse Skiver have i sproglig Henseende. Det virker oplivende paa en Skive fra 1752, altsaa for halvandet hundrede Aar siden, at finde en saa letflydende Devise som følgende:

Hvorfor jeg ikke pyntet er, døm ingen derom ilde,
 Thi skal jeg Sandhed sige ret, da kom jeg lidt forsilde,
 Men bedre silde komme frem, end ganske udeblive,
 Der kan dog ingen nægte mig, at jeg jo er en Skive.

Eller omtrent samtidig, i 1754, at se en Skive beskrevet saaledes:

Eet Fruentimmer i een Skov med Papegøye paa Haanden, til hvilken Døden kommer og skyder.

Devise.

Papegøyen:

Jeg nød kort Hvilested i denne smukke Arm,
 Før Dødens Pil ret traf mit Hjerte i min Barm.

Døden:

Foragt mig om i tør i dette Compagnie
 I er som denne Fugl dog ikke for mig fri.

Senere Tilføjelse: Af ovennævnte Tallerkener er No. 5, 12, 13 og 17 købt paa Frohnes Auktion af Dansk Folkemuseum, No. 10 og 21 af Raadhusmuseet. Desuden har Dansk Folkemuseum, siden denne Artikel blev skrevet, erhvervet en Riddertallerken med Indskrift:

Skiønt jeg Krandsen ikke traf
 Derfor holt jeg mig dog braf.

P. Holm d. 4. Junii A. 1755.

SMAASTYKKER.

2. En Magistratsudtalelse om Negerslaveriet.

(Medd. af *H. Weitemeyer*).

Forbudet mod Slavehandelen ved Forordningen af 16. Marts 1792 var naturligvis længe forberedt ved de menneskekærlige Ideer, der mere og mere kom til Orde i 1780'erne. Efterfølgende Sag¹⁾ har vel nok bragt en Sten til Bygningen.

Den 26. Febr. 1785 indsendtes følgende allerunderdanigste Ansøgning til Kongen.

Negerslaven *William Billie* ansøger om at blive fri for sit Slaveri hos Inspektør *Christiansen*, som ej alene behandler ham og Moderen ubillig haardt med Hug og Sult, men vil endog sende ham til Vestindien for der at sælge ham som en anden Handelsvare, skønt han er døbt og konfirmeret paa Øen Als i Sønderborg Amt 1784.

Allerunderdanigst nedkaster et ulyksaligt Menneske sig for Ds. Majestæts Fødder. Et Menneske, hvis eneste Forbrydelse er hans Fødsel, og hvis eneste Bøn er, at han maa nyde Menneskets naturlige Frihedsret, og at han, som ved Daaben er delagtiggjort i Christi Fortjeneste, maa ved Ds. Majestæts allerhøjeste Naade blive sat i Stand til under Lovens Beskyttelse at kunne tage Del i den lykkelige Frihed, som tillader enhver dansk Undersaat at være et nyttigt Lem af Samfundet.

Allernaadigste Konge!

Min tunge Skæbne har fra min Fødsel af sat mig langt neden for et Menneskes Værdighed, da jeg for 18 Aar siden blev født af Slave-Forældre, som tilhørte Plantør *Stewart* paa St. Croix, som gav min Moder tillige med mig til hans Datter, hvilken siden i mit 10de Aar ægtede min nuværende Herre Inspektør *Christiansen*, hvorved vi blev hans Slaver. Ved vores

¹⁾ Akterne findes i Rigsarkivet og Raadstuearkivet (Mags Kopibog 1785 og Kollegiebreve 1785 A Nr. 209).

Afrejse fra Vestindien gjorde min Herre mig de skønneste Løfter, at naar jeg tjente ham tro, vilde han ved vores Ankomst til Kiøbenhavn give mig 60 Rd. i Penge og andet mere, hvortil jeg endnu ikke har hørt det mindste.

Efter vores Hidkomst blev min Frue dødelig syg; hun elskede min Moder højt og bad derfor sin Mand, at han vilde give hende sin Frihed, naar hun 2 à 3 Aar havde oppasset hendes efterladte Barn, og dette lovede Inspektør *Christiansen* den døende Kone i Nærværelse af Fru *Heiliger* og Fru *Søbecher*, som endnu kan bevidne Sandheden deraf. Men han har siden ligesaa lidt opfyldt dette som sine andre Løfter; tværtimod, skønt min Moder og jeg stedse har tjent ham med den yderste Troskab, har han dog ofte uskyldelig haardelig straffet os med de smerteligste Hug og Slaug for de mest ubetydeligste Forseelser og nægter os derhos saa megen Mad, som vi kan mætte os paa, saa vor Kærlighed til ham naturligvis ganske er forsvunden; men det grueligste er, at han paa nogen Tid ofte har truet at sende mig til Vestindien langt ind i Landet, hvor jeg skulde faa det haardeste Arbejde, og naar jeg ikke vilde dette, skulde jeg der sælges som en anden almindelig Slave, hvilken Tanke kommer min hele Sjæl til at gyse, da jeg desværre altfor vel kender de Grusomheder, man der ustraffet udøver mod de arme Slaver, og da jeg er døbt og i 1784 konfirmeret i Sønderborg paa Als, saa tror jeg ikke, at min Herre kan have Magt dertil, hvorfor jeg herved allerunderdanigst bønfalder Ds. Majestæts allernaadigste Naade til at erholde Frihed for det Slaveri, hvorunder Inspektør *Christiansen* hidtil har holdt mig og endvidere tænkt at føre mig udi, og at jeg allernaadigst maatte blive frikendt for videre Trældom og tillades paa anden ærlig Maade som frit Menneske at søge et Brød.

Efter at have modtaget Ansøgningen til Erklæring sendte Magistraten den først til Eksekutorerne i Boet efter *Christiansen*, der imidlertid var død, og fra dem modtog den følgende Betænkning af 23. Marts:

Afgangne Inspektør *Henrich Christiansens* Bo er endnu under Forsegling, og vi er derfor uvidende, hvad Bestemmelser af ham maatte være gjorte i Henseende hans Negerdreng *William Billie*.

Ved at tilbagesende den af bemeldte Dreng allerunderdanigst til Hs. Maj. indgivne Ansøgning, kan vi dog ej andet end ytre vores Medynk derover, at Fødslen bestemte ham til Slave, og tillige vort oprigtige Ønske, at Befrielse derfra maatte kunne gøre ham til et mere nyttigt Lem i det menneskelige Selskab, end hans nuværende Forfatning det tillader.

Men Ds. Excellences og øvrige høje Herrers Viished og Indsigt maa vi alene overlade at bestemme, paa hvad Maade til Hs. kgl. Maj. den allernaadigst anbefalende Erklæring kunde saaledes afgives, at uden Fornærmelse for Inspektør *Christian-*

sens efterladte umyndige Barn Negerdrengets Forlangende allernaadigst kunde bevilges.

Magistratens Erklæring paa Ansøgningen, der sammen med Eksekutorernes Betænkning sendtes Kancelliet 18. Maj, lød saaledes:

Inspektør *Christiansen*, om hvis haarde Medfart hans døbte Negerslave *William Billie* i medfølgende Ansøgning har besværet sig, var allerede død, førend samme blev sendt os til Erklæring; men forsaavidt som Supplikanten anmoder om at maatte erholde sin Frihed, hvorom der er indhentet de af den afdøde indsatte Executores testamenti deres Betænkning, som hermed følger, af hvilken erfares, at de intet har imod, at han erholder samme, naar det kunde ske uden Fornærmelse for afdøde *Christiansens* efterladte umyndige Barn, saa indser vi ikke, hvorledes saadant vil være gørligt, saalænge det ikke ved nogen almindelig Lov anderledes er fastsat, end at slige Neger-slavers Herrer beholder deres Ejendoms Ret over dem, uagtet de fra Vestindien bringer dem hertil og lader dem antage den kristelige Religion, da det altid, indtil saadant sker, vil blive at anse som en Fornærmelse for den umyndige *Christiansens* Datter, om Supplikanten skulde skænkes sin Frihed, uden at hun erholdt Erstatning for ham efter den Værd, der kan sættes paa ham i Forhold til andre Slaver, og vi kan desaaarsag ej andet end indstille saadant til Ds. kgl. Majestæts Godtbe-lindende, hvorhos vi dog ikke kan undlade at ytre det Ønske, at denne for Menneskeligheden saa vigtige Sag maatte hos os, ligesom det allerede er sket hos andre europæiske Nationer, ved en Anordning saaledes bestemmes, at disse fra Fødslens ulykkelige Personer i det mindste kan være betryggede for deres Herrer altfor haarde Behandling, saalænge de forbliver i Plantagerne i Vestindien, til hvis Drift de behøves, og at de af dem, som bringer dem her til Landet, kan nyde en mildere Skæbne, end at de, som denne, skal sucke over en deres Livs-tid vedvarende Trældom.

Sagens Udfald erfares af følgende Kancelliskrivelse af 11. Juni som Svar paa Magistratens Erklæring:

I Anledning af den fra Negerdrengen *William Billie* indkomne Ansøgning, at han, som er døbt og konfirmeret, maatte erholde sin Frihed, om hvilken Købhvns Magistrat under 18. Maj har meddelt sin Erklæring, skulde man herved tjenstligst have Dem meddelt, at efter de siden erfarede Omstændigheder bliver herved intet at gøre.

Frontispice paa en af Tøjhusets Bygninger. Nu nedreven.

TØJHUSET I KØBENHAVN.

AF

OBERST EMIL MADSEN.

OM end Tøjhuset i København ikke fremtræder i nogen i det Ydre prunkende Skikkelse, og om det end paa Grund af de mange Bygninger, der i Tidernes Løb har indelukket det, kun fra selve den indre Gaard kan ses i sin hele Udstrækning, saa er det dog et af de betydeligste og ærværdigste Minder fra gammel Tid. I Forbindelse med Provianthuset er det som bekendt bygget af Christian IV, der ogsaa her ved det hele Anlæg har vist sin Sans for storartede Byggeforetagender.

Dette Tøjhus er dog selvfølgelig ikke det første kongelige i København. Det ældste, som kendes, fandtes hverken i eller ved Slottet, men endog udenfor Slotsholmen omtrent paa det Sted, hvor Boldhusgade nu findes. Det laa saaledes tæt ved den Del af Havnen, der maa anlages den Gang at have været den vigtigste, og hvoraf Kanalen ved Stranden nu er den sidste Levning. Det maa antages at have indeholdt, hvad der behøvedes til Udrustning for den Del af Flaaden, til

Dels ogsaa for den Del af Hæren, som det var Kongens Pligt at udrede. Samtidig havde Københavns Borgere deres eget Tøjhus, idet de var pligtige selv at drage Omsorg for Forsvaret af deres befæstede By. Dette Tøjhus laa mellem Amagertorv og Læderstræde, ikke langt Øst for Hyskenstræde. Det vedblev at bestaa til 1536, da Christian III ved Stadens Overgivelse fik overladt af Borgerne Byens Fæstningsværker tillige med det til dem bestemte Skyts.

Dels som Følge heraf, dels som Følge af den Trang til en større Forsyning med Skyts, som Udviklingen af den kongelige Flaade efterhaanden, alt fra Kong Hans' Tid, havde nødvendiggjort, synes der at være opstaaet et Behov for mere Rum til Kongens Krigsmateriel, end der havdes til Raadighed i det foran omtalte Tøjhus, der i øvrigt ogsaa undertiden findes kaldt den gamle Smedie.

Christian III tog sig da for i 1550 at bygge et nyt kongeligt Tøjhus, der i Modsætning til det ældre fik sin Plads paa Slotsholmen, Syd for Slottet, vistnok omtrent paa det Sted, hvor det nuværende Rigsarkiv staar. Dette maa dog endnu ikke have vist sig tilstrækkeligt; thi allerede i 1557 er der Tale om et nyt Tøjhus, som Kongen vilde lade bygge til Foraaret. Sandsynligvis er det dog ikke blevet opført efter Bestemmelsen.

Christian III's Tøjhus har været meget forskelligt fra Christian IV's med Hensyn til dets Beholdninger. Disse har nemlig væsentligst kun indeholdt svært Skyts og hvad der hørte til dette, derimod omtrent slet ikke Haandvaaben og Rustninger. Den naturlige Aarsag her til var, at medens Kongen maatte besidde en ikke ringe Mængde af svært Skyts til Forsvar af Københavns Slot og By, til Flaaden og til Krigsbrug i al Almindelighed, saa behøvede han derimod ikke at have nogen betydelig Beholdning af Rustninger og Haandvaaben, idet

baade de nationale Tropper og de hvervede efter Daidens Brug selv holdt sig med Vaaben. Der behøvedes ikke meget mere, end hvad der fordredes til Udrustning for Kongen selv og nogle af hans nærmeste Omgivelser. Stedet, hvor disse Genstande opbevaredes, kaldtes Rustkammeret eller Harniskammeret, og der synes fra først af kun at have været ét saadant, hvis Plads var paa selve det kongelige Slot. Det vilde ej heller have været hensigtssvarende, om det havde været inddraget i Tøjhuset; thi den væsentligste Del af hvad Rustkammeret fra først af indeholdt, var Harnisker, Ridetøjer og andre Hesteudrustningsager, ofte af kostbar Art, der fordrede en omhyggelig Behandling af særlig i den Retning kyndige Folk. Heraf fulgte da ogsaa den Adskillelse, der fandt Sted mellem de Foresatte for dem, der stod i Spidsen for Tøjhuset og for Rustkammeret. I Spidsen for det første stod Arkelimesteren, hvis Foresatte en Tid var Lensmanden paa Københavns Slot og derpaa andre, der nærmest maa betragtes som Kronens Embedsmænd, saaledes Rigshofmesteren. I Spidsen for Rustkammeret stod Rustmesteren, hvis Foresatte var Staldmesteren.

Rustkammerets Anbringelse paa Slottet maa dog efterhaanden have vist sig utilstrækkelig, hvad der maa ske har staaet i Forbindelse med de store Ombygninger af Københavns Slot, som Christian III lod foretage 1551 og paafølgende Aar. Der skete da en Udflytning af en Del Sager til den saakaldte Rustkammergaard paa Amagertorv, der nævnes 1558, og som rimeligvis er bleven valgt, fordi Amagertorv var det Sted i København, der mest benyttedes til Ridderspil. Det, som flyttedes herhen, var nærmest Sager, der behøvedes til saadanne, og den store Mængde, som i det daglige Liv benyttedes af Kongen og hans Omgivelser, forblev paa Slottet, i Forbindelse med de kongelige Stalde, saa at der opstod

en Forskel mellem, hvad vi kan kalde Staldrustkammeret og Rustkammeret paa Amagertorv, en Forskel, der blandt andet betegnes ved, at der fra den Tid stedse samtidig findes to Rustmestre, af hvilke den ene stundom findes kaldt Rustmester i Stalden.

Omtrent ved Frederik II's Tronbestigelse indtraf dog i de Krige, han førte, en større Nødvendighed end tidligere for egen Anskaffelse af Vaaben og Udrustningsgenstande til at bøde paa Mangler i saa Henseende i Hærens og Søværnets Udrustning. Idet Betydningen af Haandskydevaabnene da endnu ikke var fuldt trængt igennem, blev det i Begyndelsen især Harnisker, som man mente det ønskeligt at anskaffe. Disse fordrede megen Plads, og det blev nødvendigt at skaffe den, hvor den kunde faas. Der oprettedes derfor efterhaanden flere Rustkamre, saaledes omtrent 1560 et i Sct. Klare Kloster, der laa omtrent paa Hjørnet af den nuværende Møntergade og Gammelmønt, 1572 et paa det saakaldte Gamle Fisketorv, den vestlige Del af det nuværende Amagertorv, næst østen op til Hyskenstræde. Efterhaanden blev det dog især Haandskydevaaben, der anskaffedes, og da Rustkammeret i Sct. Klare havde ophørt at være til vistnok senest 1575, da der oprettedes en tysk Skole i Klostret, og Kirken kort efter blev tagen i Brug til tysk Gudstjeneste, maatte der nu ogsaa indrettes et Rustkammer i eller ved Tøjhuset. Dette skete omtrent 1584, og for dets Vedkommende synes atter den tidligere opretholdt Forskel mellem Beholdningerne at være bleven ophævet, idet hvad der indleveredes til dette Rustkammer betragtedes som Tøjhussager. Nogen Sammenblanding havde i øvrigt dog ogsaa tidligere fundet Sted, idet nogle Geværer, især dog Spyd og Hellebarder, stundom ses at have været henførte til Tøjhusets, andre derimod til Rustkamrenes Beholdninger. Staldrustkammeret vedblev derimod at bestaa som noget

for sig selv, og det angives i Begyndelsen af Christian IV's Tid at have været beliggende over Ridestalden eller den saakaldte »rejsige« Stald. Rustkammeret paa Amagertorv maa da ogsaa have ophørt at være til, medens derimod Rustkammeret paa Gamle Fisketorv muligst endnu har bestaaet 1597. Maaske har der omtrent ved denne Tid været et Rustkammer paa Bremerholm, og i 1598, da der anskaffedes langt over 1000 Harnisker og flere end 12000 Geværer, maatte man, om end vel kun midlertidigt, anbringe Harniskerne i en stor Sal paa selve Slottet.

Det kan være, at Frederik II har villet afhjælpe de saaledes tilstedeværende Mangler ved at opføre et nyt Tøjhus. Der findes nemlig under 5. Juni 1586 den mærkelige Befaling til den daværende Rentemester Kristoffer Valkendorf, at han skulde afkorte Morten Venstermand 400 Dlr. af, hvad denne var skyldig for sit Len, for en Have, Kongen havde indtaget paa det Sted udenfor Københavns Østerport, hvor det nye Tøjhus blev opsat, idet Haven tilhørte Morten Venstermand.

Man skulde ifølge dette antage, at der virkelig var blevet bygget et nyt Tøjhus, mærkelig nok udenfor Byen; men der er det besynderlige ved dette Tøjhus, at det ellers intet Steds synes omtalt, og i Rentemesterregnskaberne, hvor ellers Udgifterne til Kongens Byggeforetagender plejer at være opførte, vil man forgæves søge efter Udgifterne til sammes Bygning.

Til Trods for den Udtalelse, at Tøjhuset var opsat, maa man derfor nærmest antage, at der kun har været Tale om et Projekt, medmindre der er Tale om et Hus til Jagttøj.

I alle Tilfælde blev der gjort Ende paa de udviklede Forhold, der maatte volde meget Besvær i den daglige Tjeneste, da Christian IV byggede det nye Tøjhus, det, som endnu benyttes. Da det var færdigt,

samledes i dette alle de Beholdninger, som angik Hæren og Flaaden, Krudtet dog for største Delen undtaget, saaledes at det fra 1604 i lange Tider blev Hovedopbevaringsstedet for samtlige Krigsmagtens Tøjhus- og Rustkammersager.

Ifølge Otto Bloms udmærkede Afhandling i Hist. Tidsskrift 6, I, fra hvilken en Del af de efterfølgende Meddelelser er tagne, valgte Kongen 1598 Bernt Pedersen, som indtil da havde boet i Kolding og bygget det store Taarn paa Koldinghus, som Bygmester for Tøjhuset. I Oktober samme Aar begyndtes Byggearbejdet ved, at den til Bygningen udsete Plads afmærkedes i den lavvandede Strand paa den sydlige og sydøstlige Side af Slotsholmen. I Januar 1599 eller maaske lidt før begyndte man at nedramme Pæle og at opfylde Pladsen, og store Masser af Mursten tilførtes dels fra Holland, dels fra en Mængde Teglværker herhjemme. Murarbejdet paa-begyndtes i Marts med en Arbejdsstyrke af henved 400 Mand, og i Maj nedbrødes et ældre Provianthus og den vestre Ende af Christian III's Tøjhus for at skaffe Plads til den nordre Gavlf af det nye Tøjhus, der skulde bygges vinkelret mod hine Bygninger ud i Stranden. I Aaret 1600 foretoges derpaa Tømmerarbejdet under Ledelse af Villum v. Paaschen, medens samtidig Murarbejdet fortsattes, og afsluttedes 1601. Villum v. Paaschen døde dog dette Aar, og han efterfulgtes da af Bygmesteren Antonius de Valiant, og derpaa, da ogsaa denne snart døde, af Hans v. Ende, der tilendebragte Tømmerarbejdet 1603.

Efter at endnu nogen Tid var hengaaet, inden de fornødne indre Arbejder med Døre, Luger, Maling m. v. var fuldførte, stod da Tøjhuset færdigt til at tages i Brug i April 1604, for største Delen i den samme Skikkelse, som det har den Dag i Dag, nemlig som en eneste Længe med Retning nærmest fra Nordvest til

Sydøst, med et udvendigt Trappetaarn i Nærheden af den nordre Ende. Den har to Stokværk, der begge hvert for sig danner et eneste Rum, det nederste med Hvelvinger, det øverste, Rustkammersalen, med fladt Loft. Over de to Stokværk findes endvidere under

Fra Tøjhusgaarden.

Taget flere Lofter, kun viser Tagfladen sig nu mere ensformig end oprindelig, idet de Kviste og andre Prydelser, som var blevne anbragte, dels straks ved Opførelsen, dels noget senere, er forsvundne i Tidens Løb. Der er derhos, vistnok 1660¹⁾, muligt maaske dog langt

¹⁾ Se Bruun, Kjøbenhavn II, 161, hvor en Altan synes at findes, og Bruun l. c. II, 90 (Pufendorfs Billede), hvor Altaner synes at mangle.

senere, tilføjet de to Træaltaner, som nu findes over begge Husets Endepartier, og i 1888 af Hensyn til Brandfare to udvendige Trappehuse, et paa Østsiden ved Bygningens søndre Ende og et paa Vestsiden i Nærheden af Bygningens Midte. Bygningen har udvendig en Længde af 520 Fod, og den er $77\frac{1}{2}$ Fod bred. Murene er 11 Fod tykke for neden og 39 Fod høje til Tagskæget.

Det synes at have været Meningen, at der sammen med Tøjhuset skulde være bygget en Sidefløj ind over den Grund, som nu indtages af Rigsarkivet; men denne Tanke synes i det højeste kun delvis at være kommen til Udførelse.

Tøjhusbygningen var dog kun en enkelt Del af det store Bygningskompleks, som Christian IV havde lagt Planen til. Svarende til Tøjhusbygningen findes jo endnu, parallelt løbende med den, Provianthuset, der ligesom Tøjhuset er bygget som en eneste Længe, lige saa lang som Tøjhuset, men kun lidt smallere, nemlig kun 55 Fod bred, med et Trappetaarn, som dog ikke ligger ganske symmetrisk med Tøjhusets, og med et fremspringende Trappehus, hvilket sidste er af yngre Oprindelse. Der blev begyndt paa Bygningen 1602, og den maa have været næsten færdig 1606 eller 1607. O. Blom antager, at der sammen med den byggedes en senere nedreven Sidefløj, der strakte sig et Stykke hen over det nuværende Rigsarkivs Grund; men efter de af Ingeniørkaptajn Ramsing foretagne Undersøgelser synes dette ikke at have været Tilfældet; thi Fundamenterne tyder hen paa, at der har ligget en selvstændig Bygning, rimeligvis det i 1603 nedrevne og atter genopførte Bryggers, der ikke var sammenbygget med Tøjhuset. I øvrigt var Pladsen mellem Tøjhuset og Provianthuset begrænset mod Nord af Christian III's Tøjhus og Provianthuse, som først blev endelig fjernede i Aarene 1613 til 1617.

Endnu et Led i Christian IV's Plan var, at der imellem Tøjhuset og Provianthuset skulde indrettes en Skibshavn, i hvilken Krigsskibe skulde kunne indlægges og saa godt som usete udefra indtage, hvad de behøvede af Proviant, Skyts og Ammunition. Udgravningen af denne Havn, der kom til at indtage det meste af Pladsen mellem Tøjhuset og Provianthuset, begyndtes 1603. Den førtes til en Dybde af 14 Fod, der vel maa have været anset for tilstrækkelig for Dattidens Krigsskibe. Havnen sattes i Forbindelse med Sejllobet mellem Slotsholmen og Amager ved en 57 Fod, oprindelig maaske 80 Fod bred og c. 300 Fod lang Kanal. Anlægget afsluttedes med Opførelse af Mure paa Havnens Sider, vistnok dog kun paa den vestre, nordre og østre, Mure, som har staaet endnu i vor Tid, delvis fornyede under Christian V, og det hele synes at være blevet færdigt 1614.

Yderligere opførtes en stor Bygning mod Sydsiden, i Flugt med Provianthusets søndre Gavl, paa Pladsen mellem denne og Indløbet til Skibshavnen. Et 36 Fod bredt Mellemlum udfor Provianthusets Gaard skilte den fra Provianthuset. Den synes at være bleven benyttet til i sine fem Hvelvinger at opbevare Christian IV's Galejer, blev i Hovedsagen færdig 1607, men forsynedes dog først 1615—16 med Tag og Gavle. Denne Bygning vil her i det følgende blive kaldt Seletøjmagasinet, saaledes som den ifølge sin Anvendelse benævntes i den sidste Tid, da den henhørte til Tøjhuset.

Tilsvarende til denne Bygning paa den anden Side af Indløbet til Skibshavnen opførtes, vistnok 1608, en kortere Bygning i Flugt med Tøjhusets søndre Gavl. Den synes at have tjent til Opbevaring af Svovl og Salpeter, til Dels ogsaa, dog vistnok mod Christian IV's Hensigt, til Forfærdigelse af Laboratoriesager. Den benævntes i Reglen Hvelvingen eller Arkeliet, men blev

nedreven 1647, og er ikke senere genopført, saa at Tøjhusgaarden nu kun afsluttes med en Mur.

Endvidere skriver sig fra den gamle Tid det saakaldte Bryghus, den meget iøjnefaldende Bygning med det uhyre store Tag, der saa tydelig ses fra Frederiksholms Kanal, og som indtager en Del af Pladsen Sydvest for det egentlige Tøjhus. Her fandtes oprindeligt et kongeligt Svovlhus, som alt omtales 1563, og i hvilket det af Frederik II fra Island hjemførte Svovl rensedes og oplagdes. Det synes at være blevet nedbrudt omtrent 1609, og i Stedet byggedes en Runddel eller Skanse, der i Forbindelse med en anden Runddel, som fandtes omtrent ved den nuværende Marmorbro, og nogle tilstødende Mure skulde tjene til Forsvar for Slotsholmen ud imod Stranden. Denne Runddel bestod dog uforandret kun til 1616, da man begyndte at forsyne den med Tag; 1619 bestemtes den til at være et Bryghus og benyttedes som saadant indtil langt ind i det 18. Aarhundrede; senere blev det med Bibeholdelse til vor Tid af det gamle Navn en Magasinbygning ved Tøjhuset.

Endelig lod Kongen fylde op i Stranden udenfor Provianthuset og Tøjhuset og satte Bolværk om det opfyldte til henimod Bryghuset, og der opstod da saaledes en Plads, som i de paafølgende Tider kaldtes Søbatteriet, og hvorfra Kongen stundom lod skyde med Kanoner over Havnen til Amagers Kyst efter dér udlagte Maal¹⁾.

Efter at som foran nævnt Resterne af Christian III's Provianthuse og Tøjhus var blevne fjernede 1613—17, var det formodentlig Christian IV's Tanke at opføre den manglende, nordlige Længe, men dette skete

---

¹⁾ En Grundplan over det hele Anlæg c. 1620 findes i nærværende Tidsskrift Bd. I. S. 16.

ikke. Der blev endnu kun tilføjet nogle smaa Vagtbygninger og en Vejrmølle ved Bryghuset.

Desværre varede det ikke længe, inden ulykkelige Ildebrande, der alene har skaanet Seletøjmagasinet, hjemsøgte det hele Anlæg. Provianthuset brændte 1626, derhos atter 1719; Bryghuset brændte 1632 og atter 1767, og endvidere brændte selve Tøjhuset 1647. Det var den 12. Febr. omtrent Kl. 3 Eftermiddag, at Ilden opstod i »Hvælvingen« ved Uagtsomhed med en Granat, som skulde forfærdiges dér. Ophavsmanden til Ulykken slap med Livet, medens flere andre omkom, og Ilden bredte sig snart til selve Tøjhusbygningen. Her brændte da hele det øverste Stokværk og Tagetagerne, medens Hvælvingerne i det nederste Stokværk modstod Ilden.

Dette indtraf jo i Christian IV's sidste Leveaar, og det blev saaledes Frederik III, hvem den Opgave tilfaldt at bringe Tøjhuset tilbage i brugelig Stand.

Istandsættelsen maa have været tilendebragt før 1658. Bygningen genopførtes, omtrent som den havde været, og paa det nærmeste, som den viser sig den Dag i Dag. Derimod genopførtes ikke »Hvælvingen«, hvori Ilden var opstaaet. Ikke lang Tid derefter kom den Bygning til, som nu indtages af Rigsarkivet. Den opførtes i Aarene 1665—70 hovedsagelig for at raade Bod paa den Mangel paa Plads til Landartilleriets Materiel, der var opstaaet til Dels som Følge af den ved Regeringsforandringen 1660 indledede Adskillelse mellem Land- og Søartilleriet, der først gennemførtes 1671, medens Beholdningerne dog ogsaa efter dette Tidspunkt vedblev at være samlede paa Tøjhuset. I den nye Bygning skulde den øverste Etage indeholde Kunstammeret, den mellemste Kongens Bibliotek; den nederste blev overladt Landartilleriet til et »Felttøjhus«.

Der byggedes i den Tid ogsaa en Løngang af Træ

over Slotsgraven fra Slottet til Tøjhuset og fra dette til Provianthuset. Den sidste synes alt nedreven 1670¹⁾.

Indtil for kort Tid siden fandtes der dog indenfor det Rum, som det nuværende Rigsarkiv, Provianthuset, Tøjhuset og Bryghuset begrænser, foruden de foran nævnte Bygninger et ikke ganske ringe Antal af mindre, som for største Delen er blevne tilføjede efter Frederik III's Tid. Der foregik ogsaa store Forandringer i Artilleriets Ordning, som havde deres Betydning for Tøjhuset. En af de væsentligste af disse var, at Tøjhuset ganske rømmedes for alt, hvad der vedrørte Søartilleriet. Efter at man fra henimod Slutningen af det 17. Aarhundrede havde anlagt Volden fra Christianshavn ind til Kvintus og opfyldt store Vandarealer, hvor nu Orlogsværftet er, byggedes der 1742—46 et velindrettet Søtøjhus paa den saakaldte Arsenalø, og herhen flyttedes da Søværnets Materiel, saa at det gamle Tøjhus tilsidst ganske frigjordes for dette 1768. Derimod vedblev Bryghuset at være Magasin for Søetatens Proviant lige til 1827, da det kom i Tøjhusets Besiddelse i Stedet for det faldefærdige saakaldte Blikhus, der med en lang Fløj strakte sig parallelt med Tøjhusbygningen paa Pladsen mellem dette og Bryghuset. I 1862 blev dette indrettet til Seletøjmagasin. Blikhuset maa være opført før 1737 og vedblev at bestaa indtil omtrent 1861; da blev det revet ned, og en ny Kontorbygning, som staar den Dag i Dag, opførtes paa dets Plads i Aarene derefter. I Nærheden af samme, bagved Kontorbygningen, henimod Staldmestergaarden, ligger tre Rækker Vognskure, opførte af Træ i 1841. Vejrmøllen, der stod ved Bryghuset, flyttedes alt 1658 til Christianshavns Vold.

En anden væsentlig Forandring, der fulgte af Om-

¹⁾ Kbhs. Dipl. VI, 374, 533, jvf. Hist. Tidsskr. VI, 1, 628 f.

ordninger i Artilleriet, var, at Tøjhuset i København efter den Tid (1764), da der blev dannet et for hele Riget fælles Artillerikorps i Stedet for de tre tidligere selvstændige Korpser (det danske, norske og holstenske) mere og mere blev Centret for hele Landartilleriets tekniske Virksomhed. Heraf fulgte et forøget Krav til Plads for Værksteder, og dette fremkaldte da i 1769 Opførelsen i Tøjhusgaarden lige overfor selve Tøjhuset af en Værkstedsbygning, der formodentlig har afløst en ældre, alt i det 17. Aarhundrede opført Bygning af samme Art.

Af andre Bygninger paa Tøjhusets Grund maa nævnes de to gule Bygninger, der findes skraat til Venstre for Tøjhusporten, naar man træder ind gennem denne, overfor Rigsarkivet. De blev opførte i Christian V's Tid, men da kun med én Etage. Den øvre Etage blev først paasat 1826 og 1829. I den ene af Bygningerne fandtes indtil 1910 Artillerigeneralens og flere Kontorer, i den anden blandt andet Artilleriets Bibliotek og en Modelsamling. Nu er Bygningerne overdragne til Kultusministeriet.

I Proviantgaarden er der ogsaa flere Bygninger, der hører til Tøjhuset. Gaar man ind ad dettes Port, træffes først et Slags Portnerbolig og en toetages Bygning, der indeholdt Rustkammerforvalterens Kontorer og tillige afgav Bolig for Rustmesteren. Til disse Bygninger, der oprindelig vistnok er fra Christian V's Tid, sluttede sig en anden, rød Bygning, der rimeligvis oprindelig har samme Ælde, og som en Tid er bleven anvendt til Geværfabrik, som det senere skal berettes.

Af andre Bygninger, der skriver sig fra Tiden indtil Midten af det 19. Aarhundrede, maa ogsaa nævnes den saakaldte Harsdorffske Tilbygning, der optager Rummet mellem Rigsarkivet og Tøjhusbygningen og

hvori nu Porten til Tøjhuset findes. Den blev bygget i Aarene 1781 til 1785.

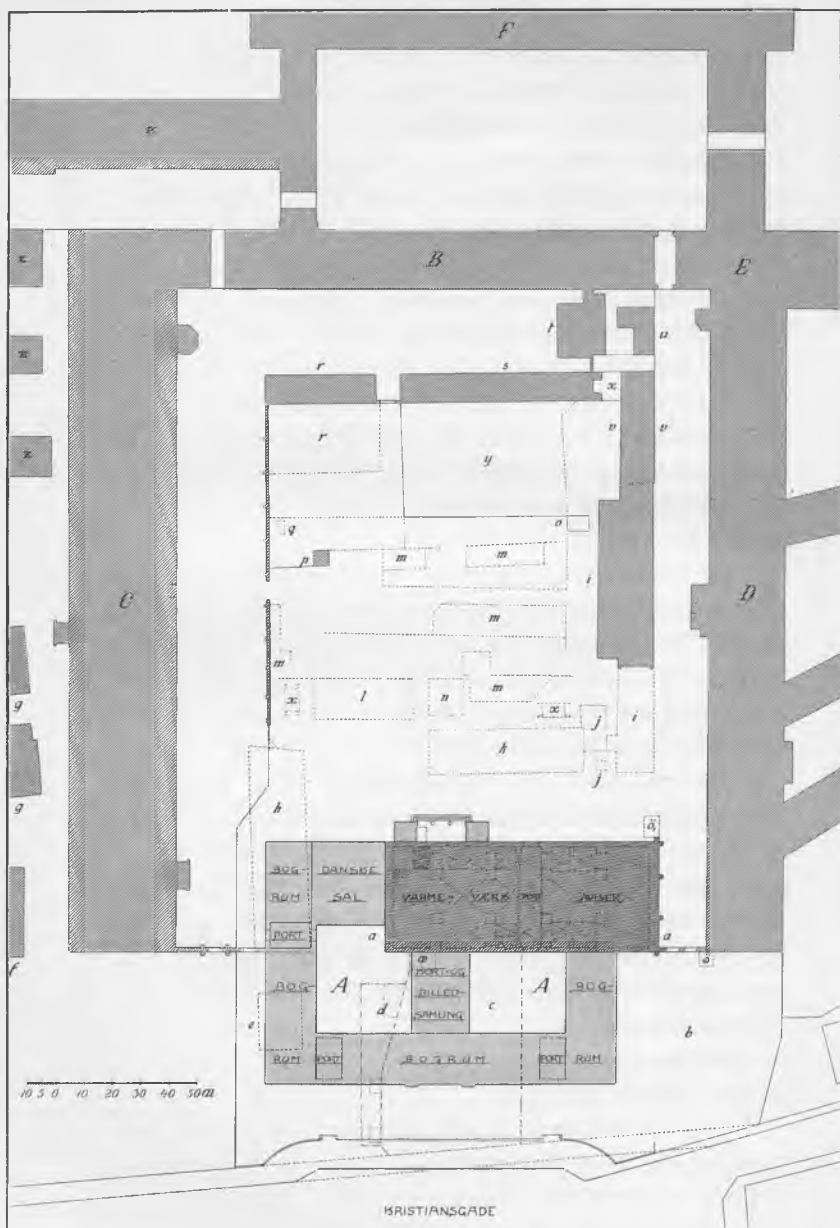
Nogle smaa Bygninger, der vistnok i Christian VII's Tid opførtes opad den Mur, der begrænser Tøjhusgaarden mod Syd, benyttedes indtil 1866 til Kontorer for Tøjhuset, men blev derpaa fjernede.

De væsentligste Forandringer i det gamle Bygningskompleks er dog foregaaede i Tiden efter Midten af det 19. Aarhundrede. De betydelige Uddybnings- og Reguleringsarbejder mellem Langebro og Knippelsbro, som Københavns Havnevæsen foretog i Aarene efter 1860, fremkaldte hos det Ønsket om at faa tilvejebragt et Gadeanlæg, den nuværende Christiansgade, udenfor Tøjhusets Grund. Dette Anlæg dannedes ved Opfyldning, og til Gengæld for, hvad der derved tabtes for Tøjhuset, tilbød Havnevæsenet at regulere Pladsen udfor Tøjhusets Sydside, indhegne den med et Jærngitter og opfylde den indre Skibshavn samt Indløbet til den, der ikke længer var til nogen Nytte. Alt dette skete da i Løbet af Aarene 1867 og 1868. Omtrent samtidig begyndtes der paa en Geværfabrikation paa Tøjhuset. Indtil da var Fabrikationen af Geværer til Hæren foregaaet paa den Schimmelmansske Fabrik ved Hellebæk; men de stigende Fordringer til Nøjagtighed i Arbejdet, efter at man havde begyndt at indføre Bagladevaaben, blev det saa vanskeligt for Fabriken at tilfredsstille, at det Schimmelmansske Fideikommis gik ind paa at nedlægge Fabriken imod en ved Lov af 6. Marts 1869 tilstaaet Erstatning. Den første Levering af Remingtonrifler skete vel fra Amerika; men den stadige, aarlige, videre Levering kunde Fabriken vanskelig paatage sig. Den begyndte vel paa Omdannelsen af ældre Rifler til Bagladning, men for at fremme Arbejdet blev der dog alt, inden Fabriken nedlagdes, 1866 indrettet en lille Geværfabrik paa Tøjhuset i den røde Bygning ved Pro-

viantgaarden, og da nu Fabriken ganske nedlagdes, udvidedes denne i 1869 ved Opførelsen af den saakaldte Nye Geværfabrik, der tilligemed nogle andre, dels til Fabriken knyttede, dels som Malerværksted benyttede, ny opførte smaa Bygninger kom til at ligge Nord for Seletøjmagasinet, til Dels paa den ved Opfyldningen af den gamle Skibshavn erhvervede Grund. Imidlertid var Lokalteterne for den saaledes opstaaede Geværfabrik kun lidet hensigtssvarende og derhos ved dens Benyttelse af Dampkraft farlige og forulepende baade for det egentlige Tøjhus, det daværende kongelige Bibliotek og Provianthuset, i hvilket Rigsarkivet alt fra 1832 havde faaet indrømmet et større Rum, foruden at Generalstaben, særlig dens topografiske Afdeling, fra omtrent 1863 indtog en stor Del af Bygningen. En i den Anledning nedsat Kommission udtalte da i sin Betænkning af 1882, at samtlige Tøjhusets Værkstedsbygninger maatte anses for ubrugelige, og den foreslog at flytte dem alle bort fra Tøjhusets gamle Grund og bygge et nyt Komplex paa en fra Kalvebodstrand indvunden Grund paa Amager, og i Henhold til Lov af 1. April 1887 byggedes da dør den nye Geværfabrik, som 1888 toges i Brug. En Del af den beskadigedes ved en Ildebrand d. 29. Juli 1892; men det varede kun omtrent til den paafølgende Novbr., inden Istandsættelse atter havde fundet Sted og Virksomheden var fuldt genoptagen. Efterhaanden byggedes der paa dens østlige Side et Antal af Magasiner, der stilledes til Raadighed dels for Tøjhusafdelingen og dels for Ingeniørkorpset, og endelig er der paa den modsatte Side af Geværfabriken bygget en ny Værkstedsbygning, der toges i Brug 1904.

Den nu nedrevne Bygning i Proviantgaarden, der var bleven ledig ved Geværfabrikens Flytning, benyttedes midlertidig omtrent fra 1890 som et Kanonværksted, der senere ogsaa fik Plads tæt ved Geværfabriken paa Amager.

Situationsplan af Tøjhusgården 1906¹⁾.

Af andre, omtrent samtidige Forandringer bør nævnes, at det daværende kongelige Bibliotek i 1862 fik Raadighed over den underste Etage i sin Bygning, medens Kunstkammeret alt i 1827 var udflyttet af den øverste. 1862—63 forandrede ogsaa de tidligere Porte i Tøjhusets Gavl ud mod Tøjhusgade til Vinduer, og de gamle Trævinduer i Tøjhuset forandrede 1870 til større Jærnvinduer. Huset fik derhos Skifertag. Den samtidige Opførelse af Kontorbygningen mellem det lange Tøjhus og Bryghuset samt Opførelsen af Trappehusene ved det lange Tøjhus 1888 er alt omtalte.

Endnu større Forandringer er dog foregaaede netop i den nuværende Tid. Ved Lov af 22. Marts 1897 bestemtes nemlig, at der til det store kongelige Bibliotek skulde opføres en ny Bygning, som der tildeltes Grund mellem Tøjhuset og Provianthuset fra Christiansgade, til Dels ind paa det Sted, hvor den gamle Skibshavn og Indløbet til denne fandtes. Byggearbejdet paabegyndtes i Maj 1898. I det Bygningen ligger forholdsvis langt fremme mod Christiansgade, har der maattet skaf-

---

¹⁾ *A. A.* Det kgl. Biblioteks nye Bygning. *B.* Rigsarkivete nye Bygning. *C.* Lange Tøjhus. *D.* Provianthuset. *E.* Rigsarkivet. *F.* Kristiansborg. *a. a.* Christian IV's Galejbygning, senere Seletøjmagasin. *b.* Kongens Vedhave. *c.* Artillerigeneralens Have. *d.* Haveplads bag Vagten. *e.* Tøjhusvagten. *f.* Kontorbygning. *g. g.* Vognskure. *h.* Værkstedbygning (opført under Chr. VII, med den S. 161 viste Frontispice). *i. i.* Geværfabrik, senere Kanonværksted. *j. j.* Kedelhus og Dampskorsten. *k.* Geværfabrik og Smedie. *l.* Smedie. *m. m. m. m.* Forskellige Skure. *n.* Styrkeprøvehus for Geværfabriken. *o.* Geværfabrikens Skydehus. *p.* Markørhus. *q.* Skydeskive. *r. r.* Artillerigeneralens Kontor med Have. *s.* Artilleriets Hovedkasse, Modelsamling og Bibliotek. *t.* Gamle Tøjhusvagt. *u.* Portnerbolig. *v. v.* Gamle Proviantforvalterbolig med Have. *x. x. x.* Nødtøftshuse. *y.* Artillerigeneralens Have. *z. z. z.* Kgl. Stalde. *æ.* Tilbygget Trappehus til den gamle Galejbygning. *ø.* Havehus i Vedhaven. *ø1.* Tilbygget Begkoger.

fes Plads til den ikke alene paa den Tøjhuset egentlig tilhørende Grund paa det fordums Søbatteri, men ogsaa i en til samme stødende Have, som Artillerigeneralen tidligere havde Raadighed over, og i den til Slottet hørende kongelige Vedhave. Største Delen af det fordums Seletøjmagasin er med sine gamle Hvælvinger i temmelig urørt Stand blevet inddraget i Biblioteksbygningen. Derimod er en Del af de foran nævnte Bygninger, som fandtes paa Pladsen mellem Tøjhuset og Provianthuset sønden for de før omtalte gule Bygninger, hvori Artillerigeneralens Kontor og Artilleriets Bibliotek fandtes, nu nedrevne.

Indflytningen i den nye Biblioteksbygning foregik fra 4. Juli til 3. Aug. 1906, skønt Bygningen da endnu ikke var fuldstændig færdig. Indvielsen foregik den 29. Novbr. 1906, og Biblioteket aabnedes for Publikum den følgende Dag. Efter Indflytningen er der blevet opført en Mur som Begrænsning for Tøjhusets Territorium, og støttende sig til denne er opført en lille Bygning til Tøjhusvagten.

Hvor meget nu end Tøjhusets Bygninger og deres Historie kan være af Interesse for Københavns Befolkning og fremmede, vil Interessen dog altid for en stor Del knytte sig til de Beholdninger, som haves i Tøjhuset, og deriblandt fremfor alt andet til den historiske Vaabensamling, som findes dør, og som indbefatter, foruden en Del Genstande med fortrinsvis teknisk og vaabenhistorisk Betydning, talrige Minder, der genkalder Erindringen om Kampe og Begivenheder i Danmarks Historie.

Den historiske Vaabensamling har sin egen Historie, som kortelig bør fremdrages. Samlingen er gradvis opstaaet ved Vaaben, der privat har tilhørt Kongerne, særlig i Christian V's Tid ved Overtagelsen ca. 1680 af det i Grevskabet Oldenburg værende Rustkammer, efter

at et ældre kongeligt Rustkammer 1604 var blevet afleveret til Tøjhuset, men tillige med dette var brændt 1647. Tillige skete der fra den Tid en ikke ringe Tilgang ved de ældre Prøveeksemplarer af Vaaben, der indleveredes ved Afslutningen af Kontrakter med inden- og udenlandske Vaabenfabriker, og ved en Del Soldatervaaben, som erhvervedes ved Erobring i Krigene og i den nyere Tid ved Indkøb. 1766 befaledes det oldenburgske Rustkammer afleveret til det kongelige Rustkammer paa Christiansborg Slot, der mest indeholdt Luksusvaaben og ingen Rustninger. Heldigvis blev dog atter 1790, inden Slottets Brand, det kongelige Rustkammer afleveret til Tøjhuset. Det førtes særskilt i Inventarierne som det kongelige partikulære Rustkammer og fik 1804 en ret væsentlig Forøgelse ved en Del Sager fra Rosenborg. Efter at særlig daværende Rustmester M. R. Schmidt havde henledt Opmærksomheden paa Vaabnene, der henlaa temmelig upaaagtede, og efter at det 1833 var blevet fastsat, at de skulde forblive ved Tøjhuset, nedsattes en Kommission til at varetage deres Ordning og Opstilling. Kommissionen endte sine Arbejder i 1838, og rimeligvis var det Museumsmanden daværende Kancelliraad Thomsen, som har haft størst Fortjeneste af Ordningen, ved hvilken Haandvaabnene fik deres Plads i Rustkammersalens nordre Ende, adskilt fra de øvrige Beholdninger i den ved et Gitter. Samlingen fik da ogsaa Navnet den historiske Vaabensamling. Den forøgedes med Vaabnene i det saakaldte Prøvekammer, i hvilket der 1823 var bleven samlet de Tøjhuset selv tilhørende Soldatervaaben, medens dog tillige enkelte meget kostbare Vaaben, der havde været benyttede af de danske Konger, leveredes til Rosenborg, nogle orientalske Vaaben til det daværende etnografiske Museum og enkelte af de ældste Vaaben til det oldnordiske.

I den følgende Tid var det særlig to Mænd, der viste Vaabensamlingen en stor Interesse. Det var den daværende Deputerede i Generalitetskollegiet Leopold Keyper og Overtøjmaster, senere Chef for Artilleriet Jakob Scavenius Fibiger. De udvirkede, at der 1845 atter blev nedsat en Kommission angaaende Samlingen, og ifølge dens Indstilling bestemtes da 1853, at den historiske Vaabensamling ogsaa skulde indeholde svært Skyts og andet Artillerimateriel, og navnlig ved General Fibiger tilvejebragtes derpaa den righoldige Samling af svært Skyts, som nu forefindes. Han bistodes af daværende Søjtmester O. W. Michelsen, der fra Søjthuset skaffede alt, hvad dette kunde afgive, og bevirkede, at Fanerne, der som Trofæer hænger i Rustkammersalen, blev istandsatte i Aarene ca. 1859 til 1861, hvornæst de blev opklæbede paa Lærred, saa at Indskrifterne paa den ene Side mer eller mindre skjultes. Allerede før havde Samlingen faaet en værdifuld Forøgelse ved det saakaldte gottorpske Rustkammer, der var kommet i Kronens Besiddelse ved Slesvigs Erobring under Frederik IV, og derpaa havde været opbevaret i Rendsborg, indtil det efter Krigens Afslutning 1852 bragtes til Tøjhuset i København. Dets Indhold udmærkede sig navnlig ved flere særdeles værdifulde Rustninger, Vaaben, paa hvilke der tidligere havde været stor Mangel. 1853 bestemtes, at den historiske Vaabensamling skulde bestyres af en Kommission under Artilleriet, og fra 1857 har den til visse Tider staaet aaben for Publikum. For nogle Aar tilbage er Kommissionen, der tidligere alene bestod af Artilleriofficerer, bleven forøget med et Medlem af Nationalmuseet. Ingen væsentlig Forandring skete indtil 1870—74, da der blev foretaget en Omordning, hvorved der skaffedes Plads til en Del Vaaben, som ikke tidligere var opstil-

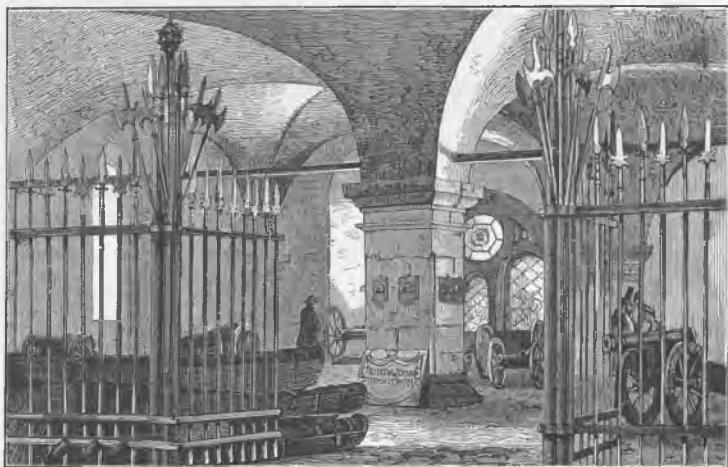
lede, og til de Vaaben, som tilgik fra Frederik VII's private Vaabensamling.

I de sidste Aar er dog atter en Omordning foregaaet, ved hvilken der er erhvervet bedre Plads, idet hele den østre Halvdel af Underrummet i det lange Tøjhus er blevet overladt Samlingen. Under nuværende Kaptajn, Rustmester J. F. V. V. Støckels Ledelse er der nu her samlet i kronologisk Orden alle Samlingens Kanoner og Genstande hørende til disse fra de ældste Tider og indtil Christian VII's Tid. De yngre Genstande findes andet Steds, indtil der i Tidens Løb kan skaffes Plads til dem i Fortsættelse af de nu opstillede. Vaabenskjolde med Kongernes Navnechiffer findes anbragte over det Skyts, som med Sikkerhed kan henføres til en bestemt Konges Tid. Dog maa bemærkes, at Indordningen har været forbunden med nogen Vanskelighed med Hensyn til enkelte Stykker ældre Skyts, der er blevne omdannede i en yngre Tid, og at omtrent alt, hvad der af Ammunition og deslige, der er yngre end 1808, er opbevaret af Hensyn til den historiske Interesse, ikke findes i denne Samling, men paa Hærens Laboratorium. Omordningen er derhos ikke endnu gennemført med Hensyn til de Genstande, der ikke hører til det svære Skyts.

Af Samlingens hele Indhold, som i hvad der angaar Haandvaaben og navnlig Haandskydevaaben er saa rigt, at der kun faa Steder findes Mage, bør utvivlsomt nogle af de særlig mærkelige Stykker nævnes.

Gennem den lille Port i Taarnet kommer man ind i den nordlige Del af det lange Tøjhus' store, hvælvede Underrum. De to nordligste Hvælvinger, der tidligere var adskilte fra de øvrige ved et i Aaret 1829 opsat, men nu fjernet Gitter, er det saakaldte Edskapel, der har sit Navn af, at Artilleristerne her fordum aflagde

deres Troskabsed. Straks til højre for Døren findes nogle af Tøjhusets allerstørste Sjældenheder. Det er nogle saakaldte Skærnbrækkere af Smedejærn, skæftede i Tømmerstokke, hvortil de fastholdes ved Jærnbaand. Sammen med dem ligger nogle Stenkugler, som dog ikke er fundne sammen med Skærnbrækkerne. Det hele viser Skytset, som det var i dets ældste Tid, indrettet til Bagladning ved et Kammerstykke, som foran med en Tud traadte ind i Piben og bagtil fastholdtes ved en Kile eller Slaa

Det gamle Edskapel i Tøjhuset.

af Jærn. Stykkerne, der saaledes maa være fra det 15. Aarhundrede eller muligt endog fra noget før, er fundne 1847 i et Skibsvrag 2 Mile Nord for Anholt. Efter Dykker-nes Sigende synes Stykkerne at have staaet i Borde paa begge Sider af Skibet, der altsaa har været et Krigsskib. Af det hele Fund blev i Betragtning af dets store Sjældenhed to Stykker forærede til Kejseren af Rusland og et Stykke afgivet til det daværende oldnordiske Museum.

Ikke langt fra dem findes nogle lignende, men mindre Stykker. De er i 1859 skænkede af Sognemændene i Oldensworth i Sønderjylland og skal i Aaret 1500 være brugte af Ejdersteds Bønder mod Ditmarskerne.

Ved Muren ud mod Tøjhusgade findes i Øjeblikket den ofte omtalte Sten, hvis Indskrift udsiger, at Ejderen er det romerske Riges Grænse (Eidora Romani Terminus Imperij). Den blev den 12. Decbr. 1806 borttagen fra sin gamle Plads over Rendsborgs holstenske Port¹⁾, da det tyske Rige var ophørt, og henlagt paa Tøjhuset i Rendsborg, hvorfra den er kommen til Københavns Tøjhus i Maj 1864.

Ved den nævnte Mur findes ogsaa nogle overordentlig store Stenkugler, der maa have været bestemte til Skytset i den allerældste Tid, inden man endnu formaede at støbe Kugler af Jærn. Gennemsnittet af de største er 21—22 Tommer. Der er dog endnu brugt Stenkugler indtil omtrent Midten af det 17. Aarhundrede, og der findes derfor ogsaa nogle i Samlingen, liggende længere frem i Rækken ved en Morter, der er fra hin Tid.

Lidt længere fremme ses nogle Kanoner og Brudstykker af saadanne, af hvilke de fleste er stærkt beskadigede af Ild og Vand og derhos meget irrede. De er fiskede op 1886 fra et Vrag, som fandtes i Øresund mellem Dragør og Falsterbo, og hører til Tøjhusets mærkeligste Stykker, idet i det mindste en af dem, som det er oplyst af Oberst Otto Blom, maa antages at være støbt i Lübeck i Tiden mellem 1498 og 1510, da Johan Herze, hvis Vaabenskjold tilligemed Lübecks og Stralsunds findes paa en af Kanonerne, var Borgmester i Lübeck. De hører saaledes til de allerældste, virkelige

¹⁾ Hist. Tidsskr. 7. VI. 96.

Kanoner, som endnu er til. En anden, bedre bevaret af de til dette Fund hørende Kanoner har derimod Støbeaaret 1564, og i alt 4 af dem viser kendelig Staden Lübecks Mærke. De har hørt til Bestykningen paa det store, lybske Admiralskib Engelen, som i Slaget ved Øland den 30. og 31. Maj 1564 havde bistaat Otto Rud i hans Kamp mod det store, svenske Admiralskib Mars eller Makeløs, og til hvilket han henførte de svenske Admiraler, der blev hans Fanger, og som derpaa ved Arkelimesterens Uforsigtighed kom i Brand og sprang i Luften med 200 Mand den 31. Maj 1565 paa det Sted, hvor Vraget fandtes. Sandsynligt har de 2 største og ældste Stykker, 2 40 Pds. Kartover, været med ved flere af de mindeværdigste Begivenheder i det 16. Aarhundredes Begyndelse, saaledes i Kampene 1510 mellem den danske Flaade under Jens Holgersen Ulfstand og Søren Norby og Lybeckerne, da Henrik Gøye blokeredes i København 1523, da Christian II 1532 førtes som Fange til København, og endelig ved flere Lejligheder under Grevens Fejde. Ikke ringe vaabenhistorisk Interesse har derhos Kanonen fra 1564 ved sin ejendommelige Bagladeindretning.

I Nærheden ses en ved sin overordentlige Længde meget iøjnefaldende Metalkanon. Det er den fra Oldenburg tilgaaede, næsten 12 Alen lange »Samson«, ogsaa stundom kaldt »Lange Maren«, der er støbt 1559. Den blev 1731 indstillet til at indsmeltes tilligemed en Del Kartover; men heldigvis fik Artilleriet snart en ny Chef, Oberst Reitzenstein, og han udvirkede, at den som et Mesterstykke blev skaanet, medens Kartoverne senere blev smeltede. Maaske hjalp det, at den baade før og senere brugtes som Justitsstykke, det vil sige, at den brugtes ved Afsoningen af den Straf, som kaldtes at ride Kanonen, og som svarede til at ride Træhesten. Ogsaa Kadetkompagniet havde da et lignende

Justitsstykke, en ved Kalmar 1611 erobret 6 Pds. Slange, hvis senere Skæbne dog er ubekendt.

Ved Siden af Samson ses en af de saakaldte Læderkanoner, af den Slags, som anvendtes af Gustav Adolph i Tredieaarskrigen. Den er 1857 erhvervet fra Arsenalet i Hamburg¹⁾.

Lidt længere fremme findes 3 noget irrede Metalkanoner, der er optagne 1873 og 1875 fra Vraget af Linieskibet Dannebrog i Køge Bugt, talende Minder om Ivar Huitfeldts heltedige Adfærd, da han i Kampen den 4. Oktober 1710 mellem den danske Flaade under Admiral Gyldenløve og den svenske under Admiral Wachtmeister foretrak at fortsætte Kampen og ofre sit Liv, sit Skib og dets 600 Mand store Besætning fremfor at bringe den øvrige Flaade i Fare, og derfor lod sit brændende Skib drive ind mod Land. Flere tilsvarende Kanoner findes anbragte ved det for ham i 1886 rejste Mindesmærke paa Langelinie.

Paa hver Side af Døren fra Taarntrappen i den østlige Mur findes nogle andre af Samlingens interessanter Stykker. Der er 2 særlig udzirede Kanoner, anbragte i Jærnaffutager. De er støbte 1633 i København, har paa Tapperne Christian IV's Navnechiffer og er i deres hele Længde prydede i ophøjet Arbejde med den oldenburgske, den brandenburgske og den braunschweigiske Families Stamtavler. De blev af Kongen forærede til Grev Anton Günter af Oldenburg og kom ved hans Død 1667 tilbage til Kongen. De er et Minde om den Kunstfærdighed, hvormed man i gamle Dage ikke sjældent udstyrede Stykket.

Ved Muren, hvor Vaabenskjoldet med F. III er, ses nogle store Bomber af Jærn, der efter Sagnet skal

¹⁾ Hist. Tidsskr. 7, III, 344.

være kastede ind i København under Belejringen 1658—59. De har et Gennemsnit af 21 Tommer.

Under Navneskjoldet C 5 findes 3 temmelig store Kanoner, der middelbart er Minder om de 3 første, heldige Begivenheder i den skaanske Krig. De har nemlig Indskrifter, der viser, at de er støbte 1680 af svenske Kanoner, der er erobrede henholdsvis ved Wismars Overgivelse den 13. Decbr. 1675, ved Erobringen af Helsingborg den 3. Juli 1676 og ved Erobringen af Kristiansstad den 15. Aug. s. A.

Omtrent ved Midterporten træffes en Morter af Metal og 6 Morterer af Jærn, der alle bærer Carl XI's Navnechiffer. De maa saaledes vistnok være Trofæer fra den skaanske Krig; men desværre haves ingen Oplysning om, ved hvilken Lejlighed de er komne i Danmarks Besiddelse.

Derimod vides om en nærliggende 12 Pds. Metalkanon, at den er tagen paa Bornholm 1678. I Overensstemmelse hermed kan denne Kanon ikke være tagen i nogen Kamp. Den maa have hørt til Artilleriet i Stralsund eller Greifswald, da disse Stæder blev tvungne til at overgive sig til Brandenburgerne den 15. Oktbr. og 6. Novbr. 1678, hvorved Sverig for en Tid tabte sine sidste Besiddelser paa tysk Jord. Imod Sædvane fik Tropperne, som der tilstodes fri Overførsel til Sverig med Lejdebrev fra Kurfyrsten af Brandenburg og Kongen af Danmark, ikke alene Tilladelse til at tage deres Faner og Haandvaaben med sig, men ogsaa det hele, dem tilhørende Artilleri. Transportskibene strandede imidlertid den 4. Decbr. under en voldsom Snestorm paa Bornholm, og under Paaskud af, at Lejdebrevet ikke gjaldt, naar Tropperne steg i Land i det danske Rige, førtes de som Fanger til København, og ved samme Lejlighed er Kanonen vel ogsaa kommen derhen.

Et Minde fra den store nordiske Krig er en 24 Pds.

Metalkanon, som vistnok er tagen ved Erobringen af Stade den 6. September 1712 og kommen hertil, da Steenbock med hele sin Hær maatte overgive sig ved Oldensworth den 26. Maj 1713 og udlevere alle Kanoner, Geværer, Heste samt Faner og overhovedet alt Krigsmateriel undtagen de enkelte Soldaters Sidevaaben og Mundering.

I Nichen over Midterporten i den vestre Mur findes en Sandstensbuste af Christian IV. Den har staaet over Portalen af den gamle 1616 opførte Vesterport i København og blev under Belejringen 1658—59 fuldstændig ubeskadiget, til Trods for de Skud, som Svenskerne afgav mod Porten. Den kunde derfor atter opstilles paa den i 1668 nyopførte Vesterport, hvor den saa forblev, til denne blev nedreven 1859.

Under Vaabenskjoldet F. IV staar to store, tidligere forgyldte Kanoner i Lavetter og midt imellem dem en Morter. De har alle Indskrifter, der viser, at de er forærede Frederik IV af Raadet i Venedig. De er støbte 1708 til Ære for ham under hans Ophold dør.

I den sydlige Side af det store Underrum findes den vistnok 1614 forfærdigede Brovægt, der allerede omtales som en Mærkelighed i Fyrst Christian den yngre af Anhalts Rejseberetning af 1623. En Tid i det 17. Aarhundrede havde den sin Plads i Tøjhusgaarden udfør det lange Tøjhus' Midterport. Den stod derefter vistnok inde i Tøjhuset, medens der endnu var Porte i Edskapellet i Stedet for de nuværende Vinduer, indtil den i 1832 blev istandsat med Benyttelse af det gamle Billedskærerarbejde af Egetræ og henført til sin nuværende Plads.

Ude i Tøjhusgaarden ved den østre Mur findes ikke langt fra Taarnet nogle Minder fra Napoleonstiden og fra den franske Revolutions Tid. Det er en 6 Pds. Metalkanon og en 6 Tommers Metalhaubits, begge mær-

kede med et stort N med Kejserkronen over. De er Rester af et Feltbatteri, som Marechal Davoust under Felttoget i Holsten 1813—14 forærede os til Erstatning for et Batteri 3 Pds. Regimentskanoner, som han fandt altfor lette. Ved dem ligger en Kanon, mærket Liberté-Egalité, støbt i Republikens Aar III. Her ses ogsaa 3 Jærnmorterer og 2 Metalhaubitser, alle engelske, der er erobrede 1813 paa et Transportskib, der førte Skyts til Angrebet paa Danzig.

Udenfor det for Publikum tilgængelige Rum i Lange Tøjhus findes yderligere nogle Minder fra det 19. Aarhundredes Krige, nemlig 2 med Lavetter forsynede Metalkanoner, der er erobrede i Slaget ved Sehested 1813, og 2 ligeledes med Lavetter forsynede sachsiske Metalkanoner, der er erobrede i Kampen ved Dybbøl 1849.

Gaar man op ad Vindeltrappen i Taarnet, og træder man ind i det den historiske Vaabensamling særlig indrømmede Rum i øverste Stokværk, fanges Blikket straks af Jagt- og Soldatergeværer samt Luksusvaaben med indlagt Arbejde i Ben, Metal og Perlemor, som for en stor Del er fra det 16. Aarhundrede og indtager en stor Del af Pladsen.

Hvor pragtfulde end mange af disse Vaaben er, og hvormeget end enkelte af dem frembyder Interesse i konstruktiv Henseende, skal vi dog ikke opholde os ved dem, men omtale Rustningerne, som findes opstillede ved Midterpillerne, og af hvilke nogle sandsynligt har tilhørt danske Konger og med dem beslægtede Personer.

Der er saaledes en Rustning, som er rigt kannelleret og prydet med indtætsede og forgyldte Arabesker og antages at have tilhørt Christian II. Den udmærker sig ogsaa ved, at der paa Brystpladen er indgraveret en Kæde med den gyldne Vlies' Ordenstegn. Denne Orden tildeltes Christian II af hans Svoger Kejsler Carl

V 1519 paa en Ordensdag i Barcelona, og Rustningen maa saaledes være fra et af Kongens seneste Regeringsaar. En omtrent ganske tilsvarende Rustning, der har tilhørt Kejser Carl V, men ikke er prydet med den gyldne Vlies' Orden, findes i Ambrasersamlingen i Wien.

Christian II's Rustning.

En anden Rustning er kun lidt yngre. Den antages at have tilhørt den krigerske Hertug Adolf, Christian III' Halvbroder. Rustningen er overalt prydet med perledannede Rande, samt med drevne og indætsede Arabesker, der til Dels er forgyldte, og i hvilke Tidslen danner Hovedmotivet. Til Rustningen hører to Armskjolde; det ene er rudret og paa flere Steder i

Fordybningerne prydet med den norske Løve; paa det andet findes det gottorpske Vaaben, saaledes som Hertugerne i Slesvig og Holsten førte det forinden Ditmarskens Erobring, og omkring Vaabnet findes Hosebaandsordenens Devise. Blandt andet hører der til den ogsaa en Hestemaske, der fortil har et Skjold med det hertugelige Vaaben.

En tredje Rustning, sort anløben med forgyldte Nitter, til hvilken der hører en meget tung Hjelm, en saakaldet Stormhue, der i Stedet for Visir har en Jærnskinne, som kan føres ned for Ansigtet, antages at have tilhørt Christian IV.

En fjerde Rustning har efter Sagnet tilhørt den i Ditmarsken Aar 1500 faldne Junker Schlentz.

Et ret sjældent Stykke er ogsaa en ved Gitteret opstillet Hesterustning fra Slutningen af det 15. eller Begyndelsen af det 16. Aarhundrede. Den er overalt prydet med til Dels bibelske eller historiske Figurer og med Arabesker af drevet og indtætset Arbejde.

Af andre, særlig mærkelige Genstande, som findes her i Samlingen, maa nævnes den i sin Tid meget omtalte Lodbøsse fra Vedelspang (ved den østre Ende af Langsøen i Sønderjylland). Den er anbragt ved den 1. Midtpille fra det vestlige Vindue og blev funden omtrent 1862 ved Gravning i Voldstedet af en Borg, der var bleven opført ca. 1415 af Erik af Pommern og ødelagt 1426 af Grev Henrik af Holsten. Saaledes som det er nærmere paavist af Otto Blom i hans Afhandling om den, er den en overordentlig stor Sjældenhed, en særdeles mærkelig Type paa Vaabnene i gammel Tid, idet den er ældre end 1450, det Tidspunkt, fra hvilket man først i Almindelighed har et bedre Kendskab til Haandskydevaabnene. Der kendes kun et Fund af Haandskydevaabnen, der med Hensyn til de fundne Vaabens Ælde overgaar den her nævnte Bøsse, nemlig

det, der er gjort i den 1399 ødelagte Borg Tannenbergh i Rhinhessen og nu findes i Museet i Nürnberg.

Af de mange blanke Vaaben, der findes opstillede rundt om ved Salens Ydervægge, kan der være mest Anledning til at nævne de mærkelige og i høj Pris holdte Sværd og Kaarder, hvis Klinger har Ulvsmærket, fra det 15. og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, eller er forfærdigede i Spanien, særlig i Toledo. Ogsaa Skarprettersværdene, der er mærkede med Galgen og Hjulet samt forskellige Indskrifter, plejer at tildrage sig Opmærksomhed, mest dog en Pallask med Messingfæste, hvis Klinge er mærket med Karl XII's Navnechiffer, men som dog næppe har været benyttet personlig af den berømte Konge.

Blandt de gamle Sværd findes ogsaa ét, om hvilket et uhjemlet Sagn vil vide, at det har gjort Tjeneste under Blodbadet i Stockholm 1520. Det har dog ikke Bøddelmærket, men er et afstumpet Sværd. Det er fra 1494.

Af historiske Stykker fra vor egen Tid kan nævnes den Sabel, som Oberst Helgesen bar ved Forsvaret af Frederiksstad 1850, og den Æressabel, som Officerer, der deltog i Forsvaret, skænkede ham. Der findes ogsaa blandt de blanke Vaaben nogle Trofæer, saaledes en preussisk Sabel med Messing-Bøjlefæste, der hidrører fra Indtagelsen af Stralsund 1809. En noget lignende Sabel har været brugt af Eleverne i den forhenværende Elevskole. Derimod findes de fleste Vaaben, som er tagne i Krigene 1848—50 og 1864, opstillede i Salens sydlige Ende ved de midterste Piller dér.

Rundt om paa det tilgitrede Rums Ydervægge findes opstillet Buster af Kongerne fra Frederik II til Frederik VII. Af disse Buster har Christian V's oprindeligt haft sin Plads paa den i 1856 nedrevne Nørreport i København. Paa en af Midtpillerne er der anbragt en

Medaillon med Billedet af den særlig med Hensyn til Artilleriets Historie saa højt fortjente, alt foran flere Gange nævnte Oberst Blom (født 1830, død 1903).

I det tilgitrede Rum findes i en Montre ogsaa det Æressværd, som Hærens Officerer forærede Prins Karl af Hessen, Frederik VI's Svigerfader, da han havde været Officer i 70 Aar.

Gaar man fra det nævnte Rum ud i den lange Rustkammersal, ses straks udenfor Gitteret, ophængte under Loftet, en Mængde Faner, af hvilke alle, der hænger i Længdegangene, er erobrede, og alle, der hænger i Tværgangene, er gamle danske. Overfor Opgangen fra Vindeltrappen ses ogsaa Christian IX's Buste.

Salens Midte er optagen af fem lange Rækker Stativer, opfyldte med Geværer, som haves i Forraad til Hæren, dels Remingtonrifler og dels Magasingeværer af Model 1889. I den midterste Række findes ved hvert Stativs Ende Stabler af Trommer og et Soldaterharnisk fra gammel Tid.

Ydervæggen, ligesom ogsaa Vinduesforfyndningerne i den lange Rustkammersal er prydede med smagfuldt anbragte blanke Vaaben, til Dels ogsaa med Pistoler, der har været og er i Brug for Hæren. En Del Ky-rasser og Hjelme, som tidligere benyttedes af den kongelige Livgarde til Hest, findes ogsaa rundt om.

Den største Interesse frembyder dog den lange Sal ved de talrige Faner, der er ophængte i de to yderste Gange og alle, som foran sagt, er Trofæer, Minder om mange, snart sørgelige, snart glædelige Begivenheder i Danmarks Historie. Der findes i disse Rækker ingen ældre end fra Frederik III's Tid; thi de Faner, der førend denne blev tagne fra Fjenden, blev ikke bragte paa Tøjhuset, men i Almindelighed til Frue Kirke i København og er gaaede til Grunde ved denne Kirkes Brand i 1728, stundom ogsaa til Kirker paa Landet,

hvor dog vistnok næppe nogen længer forefindes. Til Dels ved de Undersøgelser, som er foretagne af den svenske Løjtnant Petrelli og offentliggjorte i hans Anteckningar om svenska och finska Fanor och Standar under Konungarne Karl X Gustaf och Karl XI intill 1686, og til Dels ved andres Undersøgelse er det lykkedes for en Mængde af Trofæerne at bestemme, baade ved hvilken Lejlighed de er tagne, og hvilket Regiment der har ført dem. For en Del af Fanerne har dette dog ikke kunnet udfindes, medens dog altid Tidsalderen for deres Erobring har kunnet nogenlunde ses, stundom ved de paa dem anbragte kongelige Navnechiffre, der for Karl X's Vedkommende som oftest bestaar af Bogstaverne C. G. R. S., for Karl XI's af to imod hinanden stillede C'er eller C. R. S, for Karl XII's af et retstillet og et omvendt C, der omslynger Tallet XII.

Nær ved Opgangen fra Vindeltrappen hænger der saaledes en Fane, i hvis Midte der sidder en hvid og graa Kat udenfor en Fælde, hvori der er en Rotte. Denne Fane formenes at være tagen i det nedenfor nævnte Slag ved Nyborg. Lidt længere fremme hænger nogle Faner, som enten er erobrede under Stormen paa København den 10.—11. Febr. 1659 eller i det blodige Slag ved Nyborg den 14. Novbr. 1659, som endnu mindes ved Klokkeringning i Nyborg Kirke hver Aften. Der følger derefter nogle Faner, som er tagne i det for os saa sørgelige og i øvrigt overordentlig blodige Slag ved Lund den 4. Decbr. 1676. Nogle derpaa følgende hidrører fra Slaget ved Landskrona den 14. Juli 1677, medens atter andre er Minder om Gyldenløves Angreb ligeledes i Juli 1677 paa Marstrand og Karlsten, og om Indfaldet i Jemteland samme Aar, snarest om Kampen ved Ovi-ken ved Storsjön den 15. August.

To Faner er erobrede paa Skibet Mercurius, da dette efter Niels Juels berømmelige Sejr den 1. Juli

1677 i Køge Bugt sattes paa Grund udfor Malmø, og en anden, hamburgsk, Fane er et Minde om Stridighederne med denne Stad, idet den er tagen under et Udfald fra Hamburg den 25. Aug. 1686. En betydelig Mængde Faner er faldne i de danskes Hænder ved den alt foran nævnte Begivenhed paa Bornholm i Decbr. 1678.

Af hvad der findes i Salens søndre Ende maa navnlig fremhæves de tre Buster, som minder om de tre berømmelige Artillerichefer Wilhelm v. Huth (født 1717, død 1806), der særlig har indlagt sig stor Fortjeneste ved Gennemførelsen af en bedre Ordning af Artilleriet, og dermed ogsaa af dets tekniske Tjeneste, Jakob Scavenius Fibiger (født 1793, død 1861), der indførte det i Krigen 1848—50 benyttede Skytssystem og, som foran nævnt, ihærdigt arbejdede paa Udviklingen af den historiske Vaabensamling, og Henry Alexandre Antoine de Dompierre de Jonquières (født 1816, død 1879), der særlig erhvervede sig Berømmelse under Forsvaret af Skanserne ved Dybbøl 1864. Ligeledes findes her en Buste af Generalmajor Johan Frederik Classen (født 1725, død 1792), der i sin Tid udfoldede en stor Virksomhed med Hensyn til Vaabenfabrikationen her i Landet.

Tillige findes her som Trofæer en Del svenske Standarter, erobrede under Københavns Belejring, i Slaget ved Nyborg, ved Oviken, i Slaget ved Uddevalla den 28. Aug. 1677 og i det letsindigt førte Slag ved Helsingborg den 10. Marts 1710; desuden ved Midtpillerne Vaaben, der er tagne i Krigene 1848—50 og 1864.

Gaar man fra Salens søndre Ende ind i den ydre vestlige Gang, ser man først otte røde, med Lilier mærkede Faner. De er tagne fra den franske Hær og tildelede som en Del af Byttet de danske Hjælpetropper, som deltog i den spanske Arvefølgekrig under Marlboroughs Overanførsel, i Slaget ved Ramilliers i Syd-Brabant den 23. Maj 1706, vistnok særlig ved den

Storm, som udførtes med tolv Batailloner under Oberst Jobst Scholten mod selve Landsbyen Ramilliers, der forsvarede af nogle af de bedste Tropper i den franske Hær. Maaske har Fanerne været førte her af det spanske Regiment Zuniga.

Efter disse Faner følger en Del, der hidrører fra Overgivelsen af Stade den 7. Septbr. 1712, nogle holsten-gottorpske fra 1712—14, dernæst en stor Mængde, der er komne i de danskes Besiddelse ved Overgivelsen af den svenske Hær ved Oldensworth den 26. Maj 1713, og endelig endnu en Del, der hidrører fra det af Karl XII heltemodigt forsvarede Stralsunds Overgivelse den 24. Decbr. 1715 eller muligt fra de i Forbindelse med hin Stads Belejring staaende Kampe paa og ved Rügen i den foregaaende November Maaned, under hvilke Karl XII personlig udsatte sig selv saa meget, at hans Hest blev skudt og han selv strejft af en Musketkugle. Den 1. Febr. 1714 førtes de særlig i 1712 og 1713 erobrede Faner og deslige, dog ogsaa nogle ældre, og nogle Kanoner, i Triumf fra Toldboden gennem København til Tøjhuset. Der var i alt 41 Faner og 25 Standarter.

Her har tillige en mærkelig Fanedug eller Fane, som først er tilgaaet i den seneste Tid og bærer Frederik III's Navnechiffer, fundet sin Plads.

Vignetten S. 161 er gengivet efter et af Stabssergent Fremming taget Fotografi, Billedet S. 167 efter Fotografi af Xylograf Hendriksen, S. 182 og S. 189 efter »Katalog over den historiske Vaabensamling paa Kjøbenhavns Tøjhus«. Grundplanen S. 176 er velvilligt overladt af Xylograf Hendriksen, der har udarbejdet den og den tilhørende Tekst til Tidsskriftet »Bogvennen« 1904—06.

EN EFTERLYST SKAT.

AF

H. WEITEMEYER.

DET er kun en trist Historie, som efterfølgende Korrespondance, der er hentet fra Raadstuearkivet¹⁾, beretter om, et nyt Bevis af de mange paa, hvorledes vore Arkiver er blevne vanrøgtede i tidligere Tider.

Den 1. Aug. 1801 tilskrev Raadstuearkivaren *Jens Sørensen Wissing*, der havde været Arkivar fra 30. Sept. 1799, Magistraten en saalydende underdanigst Pro-memoria:

Da jeg ved at gennemgaa de til Arkivet henhørende Carter og Tegninger har fundet følgende deraf at mangle, nemlig:

15 indbundne Carter over Stadens ferske Spring- og Pumpevands Lager, som i Aaret 1783 til det kgl. Rentekammer er blevne udlaante²⁾,

90 Stykker Tegninger eller Brouillons af Stadens 12 Kvarterer efter den mindste Maalestok, nemlig:

7 af Øster Kvarter,
3 af Strand Kvarter,
2 af Snarens Kvarter,

---

¹⁾ Akterne findes i Magistratens Kopibog 1801 Nr. 258 og 364, og 3. Hovedfags Kopibog 1801 Nr. 14.

²⁾ Ifl. en »Designation over udlaante Documenter«, der findes i Arkivet, er de 15. Aug. 1783 indsendte til Rentekamret ved Magistratens Skrivelse.

- 5 af Vester Kvarter,
- 7 af Nørre Kvarter,
- 6 af Klædebo Kvarter,
- 2 af Frimands Kvarter,
- 8 af Kjøbmager Kvarter,
- 7 af Rosenborg Kvarter,
- 9 af St. Anna Øster Kvarter,
- 9 af St. Anna Vester Kvarter,
- 25 af Christianshavns Kvarter,
- 139 Stykker dito efter den mellemste Maalestok, nemlig
  - 16 af Øster Kvarter,
  - 10 af Strand Kvarter,
  - 9 af Snarens Kvarter,
  - 11 af Vester Kvarter,
  - 7 af Nørre Kvarter,
  - 10 af Klædebo Kvarter,
  - 7 af Frimands Kvarter,
  - 9 af Kjøbmager Kvarter,
  - 7 af Rosenborg Kvarter,
  - 9 af St. Anna Øster Kvarter,
  - 19 af St. Anna Vester Kvarter,
  - 25 af Christianshavns Kvarter,
- 214 Stykker Tegninger eller Brouillons af 10 af Stadens Kvarterer efter den største Maalestok, nemlig:
  - 6 af Øster Kvarter,
  - 3 af Vester Kvarter,
  - 1 af Nørre Kvarter,
  - 7 af Klædebo Kvarter,
  - 1 af Frimands Kvarter,
  - 46 af Kjøbmager Kvarter,
  - 10 af Rosenborg Kvarter,
  - 65 af St. Anna Øster Kvarter,
  - 18 af St. Anna Vester Kvarter,
  - 57 af Christianshavns Kvarter,
 hvilke samtlige Tegninger efter Vedtegning i Arkivregistret anses at være hos Stadskonduktøren bevarede,

Da skulde jeg herved underdanigst indstille, om Høje og Velvise Magistraten ikke maatte eragte fornødent at anmode Vedkommende om at tilbagelevere ovenmeldte Carter og Tegninger, som maaske i et eller andet Tilfælde kunne tjene til Oplysning og med Nytte være at gøre Brug af.

Magistraten sendte derefter Stadskonduktøren, Professor *Jørgen Henrik Rawert*, 10. Aug. følgende Skrivelse:

Af den herhos i Genpart følgende Skrivelse fra Raadstuearkivarius *Wissing* vil Hr. Professoren erfare, at Stadskonduktøren er udlaant 443 Stykker Tegninger, som ikke er blevne tilbageleverede.

Da vi nu formoder, at disse Tegninger er modtagne af Professoren ved Stadskonduktørembedets Tiltrædelse, saa skal vi herved have Dem anmodet at ville faa samme snarest muligt tilbageleverede.

Som Svar sendte *Rawert* den 26. Aug. en underdanigst Promemoria:

. . . . Ved en mig tilstillet Specifikation af Arkivarius *Wissing* er jeg bleven affordret en Mængde Carter og Tegninger, som jeg slet ikke kan give nogen Forklaring for, thi ved min Tiltrædelse til Embedet har jeg alene modtaget de til Opmaalingebøgerne henhørende Carter over Stadens 12 Kvarterer¹⁾, hvilke daglig bruges og ingenlunde kan undværes paa Kontoret, men flere har jeg ikke set, og formoder altsaa, at alle de øvrige omspurgte maa for lang Tid siden være tilbageleverede, da de ikke engang findes opførte i det af min Formand holdte Register over Kontorets Dokumenter.

Saa bankede Magistraten paa hos Hof- og Stadsrettens Skiftekommission ved at sende den flg. Brev af 31. Aug.:

Efter at vi i den herhos i Genpart følgende Skrivelse fra Arkivarius *Wissing* var blevne underrettede om, at der af Raadstuearkivet var til Stadskonduktøren udlaant 443 Tegninger, som ikke var blevne tilbageleverede, blev Hr. Prof. *Rawert* anmodet at tilstille os disse Tegninger, som vi formodede han ved Stadskonduktørembedets Tiltrædelse havde modtaget.

Fra ham indkom derpaa den ligeledes i Genpart følgende Skrivelse, hvorefter bemeldte 443 Tegninger ikke til ham skal være blevne afleverede.

---

¹⁾ Disse 12 Specialkort, der nu findes i Raadstuearkivet, har jeg omtalt i min Artikel i dette Tidsskrift I p. 283 flg.

Da nu Udlaanet af disse er sket til afgangne Stads-konduktør Bashalle, og hans Bo er behandlet af Kommissionen, da har vi herved tjenstligst skullet forespørge, om samme var forekomne i de ved Boet holdte Forretninger, og i saa Fald, til hvem de da afleveredes.

Herpaa svarede Kommissionen 2. Sept.:

At Skiftekommissionen ved at have efterset Revisionsforretningen over afgangne Stads-konduktør Basballes Stervbos Papirer ikke har fundet, at der i samme nævnes noget om de 443 Tegninger, samt at Embedspapirerne i øvrigt under 21. Jan. 1790 er overleverede til den afdøde Fuldmægtig Berg, som muligen kunde give Oplysning om disse Tegninger, det undlader man ikke i tjenstligst Gensvar paa Magistratens fremsendte Skrivelse at melde.

Efter endnu at have prøvet hos *Berg* gav Magistra-ten fortabt og afsluttede Sagen ved 14. Sept. at tilskrive Wissing saaledes:

Ang. de udi Arkivarens Skrivelse af 1. forrige Maaned ommeldte Carter og Tegninger, som er befundne at mangle ved Arkivet og formodedes at være hos Stads-konduktøren be- varede, har vi uagtet den derom saavel med Hr. Prof. Rawert som med Skiftekommissionen førte Brevveksling ikke kunnet erholde nogen Oplysning, og den afdøde Stads-konduktør Basballes forrige Fuldmægtig, nuværende Vægterinspektør Berg ej heller derom har kunnet give nogen Underretning, saa vil disse Carter og Tegninger blive at anføre til Afgang fra Ar- kivet, hvilket herved meddeles Dem til fornøden Underretning.

De 15 Kort over Byens Vandledning fra 1691, ind- bundne i eet Bind, kom tilbage fra Rentekammeret og findes nu i Arkivet. For øvrigt kunde det synes, som om de engang tidligere havde taget sig en Udgangstur fra Arkivet eller fra Brand- og Vandkommissionens Kontorer. Thi i det trykte Register fra 1786 over Ar- kivets Sager staar ved disse Kort som en Anmærkning: »Disse Carter er paa en Auktion 1773 af Hr. Borg-

mester Hersleb købte for 6 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ for igen at overlades til Raadstuen, da de synes til Brand- og Vandkommissionen at have været henhørende, til stedse ved Raadstuearkivet at forblive«.

Men de 443 Tegninger var og blev borte.

Da alle tre Grupper af Tegninger findes opførte i det ovenfor nævnte trykte Register fra 1786, tænker man straks, at Udlaanet maa være sket mellem dette Aar og Basballes Død 8. Januar 1790. Men det kan jo godt have fundet Sted tidligere, da de i 1783 udlaante Vandledningskort ogsaa findes i Registret. Men i alt Fald skal det være foregaaet i *Christian Basballes* Embedstid. Han blev ansat efter Balles Død i Efteraaret 1765, men tiltraadte først Embedet i Begyndelsen af 1766.

Men jeg tror slet ikke paa, at Basballe er den skyldige. Wissing nævner i sit Brev af 1. Aug. kun Stads-konduktøren i al Almindelighed som Laantageren uden at anføre hans Navn, og først i Magistratens Brev af 31. Aug. kommer Basballes Navn frem. Har man da i Mellemtiden fundet et Udlaansbevis fra ham, eller er man ad anden Vej kommet paa det rene med, at det var ham? Det er meget lidt sandsynligt. I den i Noten p. 196 nævnte Designation over udlaante Dokumenter, der begynder med Aaret 1768, findes der intet. Og hvorfor skal man ikke tro hans Fuldmægtig Christian Berg, som vistnok i det mindste fra 1770 var knyttet til Basballe og i det Aar blev hans Fuldmægtig, og som ganske sikkert fra den Tid hovedsagelig forestod Embedet, da Basballe var svagelig og derfor 1770 fik Lov til at bruge Fuldmægtig¹). Nej, Magistraten er vistnok, uden at undersøge Sagen videre, gaaet ud fra, at fandtes

¹) Se Resolutionsprot. 20. Jan. 1770 og Kopibogen 31. Jan. 1770 samt Kpb. 3. Juli 1782. Se ogsaa min Omtale af dette Forhold i Personalhist. Tidsskr. 5. R. VI p. 59.

Tegningerne ikke hos Rawert, maatte de være udlaante til hans Forgænger, Basballe.

Jeg gætter paa, at det er *Peder Mollerup Balle*, der er den skyldige. Han fik Bestalling som Stadskonduktør 29. Januar 1740 og døde 28. Aug. 1765.

Der er overvejende Sandsynlighed for, at Tegningerne har været Materiale eller Forarbejder, maaske Grundplaner af Byens enkelte Grunde med Tegninger af Bygninger (jeg synes, det maa krible i enhver ærlig Topografs Krop ved Tanken!), til de store Kortarbejder i det 18. Aarhundrede og navnlig de tolv Opmaalingsbøger, hvis Tilblivelse jeg tidligere har søgt at gøre Rede for¹⁾. De er udarbejdede af Balle i Tiden 1742—55; men da han afleverede dem i November 1755, overdroges det ham straks for en Sum af 250 Rd., senere forhøjet til 300 Rd., at forfærdige en Kopi af dem til Brug paa Stadskonduktørkontoret. Da han døde, var imidlertid kun de otte af Opmaalingsbøgerne færdige; de manglende fire udarbejdedes under Basballe, og de blev vistnok først færdige 1784, i alt Fald fik Basballe først da Betaling for dem. Jeg finder det rimeligt, at Balle har faaet Tegningerne til Laans under Arbejdet med at kopiere Opmaalingsbøgerne, og ved hans Død er de ikke blevne afleverede, eller de har maaske allerede dengang været forkomne, tilmed da noget kunde tyde paa, at han ikke havde sine Sager i den bedste Orden²⁾.

¹⁾ Se dette Tidsskrift I p. 276 flg. — Jeg kunde ogsaa tænke mig, at Tegningerne var Forarbejder til de af *Christian Gedde* tegnede Specialkort og hans store perspektiviske Kort over København, som jeg har beskrevet smstds. (p. 281 flg.). Men da han ikke var Stadskonduktør, kan man umuligt anse ham for den, der havde laant Tegningerne, hvor fristende det end kunde være efter den Maade, hvorpaa han senere optraadte over for Magistraten.

²⁾ Da Enken Helene Agerskov meldte Magistraten Mandens Død (se Kopibogen 4. Sept. 1765, Nr. 139), bad hun, samtidig med at hun

Men hvor er Tegningerne blevne af? Er virkelig hele Bunken bleven tilintetgjort og gaaet til Bunds paa een Gang, eller er de ikke snarere blevne spredte for

sendte Ansøgning ind til Kongen, om en »convenabel Pension paa Grund af Mandens lange, tro og besværlige Tjeneste, til nødtørftig Underholdning for hende og hendes Datter«. Og 14. Maj 1766 (se Resolutionsprot.) foredrog hun, »at blandt andre Ting, der blev overleverede den nuv. Stadskonduktør, var 8 i Tegningen afkopierede Volumina over 8 af Stadens Kvarterer efter de derom forhen forfattede Originaler, og at hendes Mand for det ganske Værk i 12 Vol. over alle Stadens Kvarterer var tillagt 300 Rd., men da de 8 afleverede mangler Vedskrivning og Indbinding [det hørte med efter Akkorden med Balle], som vil koste for hvert 6 Rd. 4 $\frac{1}{2}$, i alt 53 Rd. 2 $\frac{1}{2}$, der afgaar af de 200 Rd. hende tilkommer for dette Arbejde, saa beder hun, at de øvrige 146 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ maa blive hende godtgjorte og udbetalte, ligesom og den hende tilkommende Løn til afvigte Aars Udgang, 75 Rd., da Regnskabet ved denne Maanedes Udgang skal blive aflagt«. Men det blev ikke til noget hverken med Pensionen eller de 146 Rd. og de 75 Rd. i Løn, thi det viste sig snart, at Regnskabet langtfra var i Orden, og at Manden stod i Restance til Kommunen for et ret betydeligt Beløb, henved 1000 Rd. Endnu i Slutningen af 1772 maatte Magistraten kræve Enken (se Resolutionsprot. 18. Novbr.), og først i Marts 1773 (se Resolutionsprot. 8. Marts) kunde Madame Balle »indlevere Basballes Kvittering for 959 Rd. 48 β , som hun var skyldig efter Regnskabet af 27. Oktbr. 1766, og forhaaber derfor for de Banken betalte 462 Rd. 88 β at faa Tilstaaelse hun at være uden videre Ansvar, men derimod at blive godtgjort de 339 Rd. 32 β , hun har tilgode, deriblandt de 75 Rd. for Aar 1765, saameget mere som hun hverken er Staden til Byrde eller har erholdt Stadens Rekommodation, hvortil hun dog gør sig Haab, til en liden Soulagement for hendes Mands møjsommelige Tjeneste«. Hun fik nu de 75 Rd. af Mandens Løn (Stadskonduktørens Løn bestod i 150 Rd. af Staden og 250 af Staten, med hvilke sidste dog var forbundet flere Optrævnings- og Kontorforretninger, og desuden en Del Sportler, hvoraf den vigtigste vistnok var 2 Rd. 12 β af hvert Hussalg), men nok heller ikke mere. I det mindste blev de 146 Rd. 4 $\frac{1}{2}$ for Opmaalingsbøgerne først udbetalte i 1784 (se Resolutionsprot. 5. Juni og Kopibogen B Nr. 159) til Regimentskirurg Heinrich Friedrich Friese, der var gift med Balles eneste Barn Marie Elisabeth, medens Basballe fik Resten af de 300 Rd.

Vind og Vove, saa der er landet et enkelt Blad hist og et andet Blad her, som kan fortælle om, hvad det er, der er gaaet tabt? Jeg synes, at det er værd at spørge, om der ikke skulde findes Spor af dem i vore offentlige eller private Samlinger¹⁾. Magistraten efterlyste dem hos de nærmeste Autoriteter, og da den fik nej, lod den Sagen bero. Den skulde vistnok hellere have henvendt sig til Offentligheden gennem f. Eks. »Adresse-Comptoirets Efterretninger«. Maaske var det gaaet bedre med Efterlysningen, hvis Magistraten dengang havde haft til sin Raadighed et Tidsskrift som dette. — Nu er det vel for sent.

---

¹⁾ Jeg har gennemset Seddelkataloget over kbhvske Kort i Store kgl. Bibliotek, ligesom jeg har gennembladet den derværende Borgenske Kortsamling, uden at finde noget, der kunde tyde paa en Forbindelse med Tegningerne. Med samme Resultat har jeg gennem- søgt den Windingske Kortsamling i Kunstindustrimuseet. I Mappen: »Smaa Blade, Kort over Kbhvn. 1250—1800« findes et haandtegnet Kort: »Østergade med nogle tilstødende Gader 1757«, der utvivlsomt stammer fra Gedde, da det er tegnet og koloreret aldeles som hans Specialkort og i samme Maalestok. Men at det skulde have noget at gøre med de efterlyste Blade, tror jeg dog ikke.

DE HAMBROSKE BADE- OG VADSKEANSTALTER.

AF
DAVID JENSEN.

Den i 1908 afdøde mangeaarige Assistent ved Københavns kommunale Revision, i sin sidste Tid som Kommunalrevisor konstituerede Overretssagfører *David Jensen* efterlod et Manuskript, dateret 29. Febr. 1904, hvori han med stor Flid har sammenskrevet de Hambroske Badeanstalters Historie. Det er dette Manuskript, som med Bortskæring af en Del Regnskabsdetaillier offentliggøres her.

1.

I Borgerrepræsentationens Møde d. 31. Januar 1850 meddeltes det, at Hr. C. Hambro i London, ifølge Underretning fra ham til Forsamlingen, havde besluttet at anvende 3 Aars Renter af et til hans og hans Hustrus Raadighed staaende Legat — et Beløb af 12,000 Rdlr. — til at befordre Indretningen af Bade- og Vadskerhuse for de fattigere Klasser i hans Fødeby. *Carl Joachim Hambro* var født 1807 i København, hvor hans Fader, Joseph Hambro, stiftede et stort Handelshus. Han havde i Trediverne bosat sig i London og var her bleven Leder af en betydelig Bankierforretning. 1840 flyttede ogsaa hans 60aarige Fader derover og overdrog senere sin Bankierforretning i København til Firmaet Smidt & le Maire. Sønnen anmodede nu Forsamlingen om til det nævnte Øjemed at modtage gennem dette

Firma og indtil videre opbevare 6000 Mk. Hamb. Bco i 4 pCt. norske Obligationer.

Borgerrepræsentationen erklærede sig villig hertil og bevidnede Hambro sin Tak for den Tillid, han havde vist Borgerrepræsentanterne.

I 1851 sendte Hambro yderligere 6500 Bco $\frac{1}{2}$ i 4°/_o svenske Obligationer, og Tilskud maa ligeledes være givet i 1852, — i Mødet d. 10. Marts 1853 meddelte Formanden, at Beløbet nu androg Bco $\frac{1}{2}$ 24.500 dels i norske, dels i østgotlandske Hypotekforenings Obligationer foruden paaløbne Renter. I samme Møde vedtoges det at nedsætte en af 3 Medlemmer af Forsamlingen bestaaende Komité til at tage Spørgsmaalet om Oprettelsen af offentlige Bade- og Vadskerhuse under Overvejelse og eventuelt gøre nærmere Forslag derom. Den 21. April valgtes saa til Medlemmer af denne Komité: Etatsraad *L. N. Hvidt*, Generalprokurør *Algreen-Ussing* og Tømmermester *H. H. Kayser*, tre i det kommunale Liv noksom bekendte Mænd.

I Aarene 1854—55 indgik yderligere Tilskud.

2.

At Sagen interesserede Offentligheden, viser en Begæring, som »Bestyrelseskomitéen for Kommunalforeningen i København og Forstæderne« — hvis Sjæl Kaptajn Bangert synes at have været — indgav om at faa meddelt »Oplysninger m. H. t. den paatænkte Oprettelse af Bade- og Vadskeanstalter for den ubemidlede Del af Stadens Befolkning«.

I Mødet d. 18. Februar 1856 vedtog Borgerrepræsentationen at meddele Magistraten, at Forsamlingen »ikke fandt sig opfordret til at besvare Andragender, som maatte indkomme fra den ovennævnte eller nogen anden lignende Forening af Hovedstadens Borgere, eller

til at ansé disse berettigede til af Kommunalbestyrelsen at forlange sig meddelt, hvorledes eller hvad der forhandlede om Kommunens Anliggender, der ved den Offentlighed, de i Reglen erholdt, kom til almindelig Kundskab, og Forsamlingen vilde derfor indskrænke sig til, naar saadanne Andragender modtoges, at henlægge dem til Efterretning, hvilket dog for øvrigt ikke

Baron Carl Joachim Hambro.

vilde udelukke, at Forsamlingen saavel i sin Helhed som ved sine enkelte Medlemmer vilde tage ethvert Hensyn til slige Meddelelser, som maatte findes foreneligt med Kommunens Tarv«.

Fra Kommunalforeningen — der, som det oplyses, talte henved 200 af Stadens Borgere — forelaa der derefter i Mødet d. 14. April en lang Svarskrivelse.

I denne hedder det bl. a., at Foreningen ikke kunde

dele den Anskuelse, at der ikke skulde kunne tillægges Andragender fra en med Selskabslove organiseret Forening, bestaaende af flere af Stadens stemmeberettigede Borgere, anden eller større Vægt og Betydning end Andragender fra enkelt Mand. Det var Foreningens Formaal »at varetage samt fremme alt, hvad der kan have Interesse for det offentlige i Almindelighed og Medlemmerne i Særdeleshed som Grundejere og stemmeberettigede Borgere«. Og ligesom det allerede laa i Kommunalanordningens Ord og Aand, at Stadens Borgere skulde sættes i Kundskab om Kommunaltilstanden og Kommunens Bestyrelse, saaledes var det en given Sag, at de stedfindende Offentliggørelser af Borgerrepræsentanternes Forhandlinger langt fra kunde siges at være tilfredsstillende, navnlig med Hensyn til de lange Tidsrum, der forløb mellem Forhandlingerne og disses Offentliggørelse. Bestyrelsen tilføjer selvfølende, at den haaber, Borgerrepræsentanterne ikke noget Øjeblik vil forglemme, at det er for Stadens Borgere de er kaldede til at handle i Kommunens Tarv, og den skal ikke tilbageholde den Ytring, at hvad der i ommeldte Sag er passeret, har givet Foreningen langt mindre end en saadan Tillid, som skulde kunne bevæge den til at undlade at skænke Repræsentationen en større og alvorligere Agtpaagivenhed, end der hidtil fra Borgernes Side er bleven den til Del.

Borgerrepræsentationen erklærede imidlertid afvisende, at den ikke fandt sig foranlediget til at forandre sin tidligere tagne Beslutning.

Ogsaa fra anden Side var der rørt ved Sagen. I Borgerrepræsentationens Møde d. 16. November 1857 forelaa der nemlig et Andragende fra den overordentlige Sundhedskommission om, at Anlægget af den paa-tænkte offentlige Bade- og Vadskeanstalt snarest mulig maatte komme til Udførelse.

3.

3 Mands Komitéen havde imidlertid i de forløbne Aar arbejdet ret ivrigt paa Sagens Løsning. Efter at L. N. Hvidt var død, var Kaptajn, Brygger *J. C. Jacobsen* indtraadt, men da han var gaaet ud af Borgerrepræsentationen, var intet nyt Medlem valgt, og det var saaledes Algreen-Ussing og Kayser, som i Mødet d. 14. December 1857 afgav Beretning.

Da Komiteen var kommen til det Resultat, at der til Anstalten vilde udkræves en Grund paa c. 2000 □ Alen, havde man henvendt sig til Indenrigsministeriet for om muligt at faa en saadan indrømmet i den Del af Rosenborg Frugthave, som strakte sig langs Kronprinsessegade fra Hjørnet af Sølvgade; den paatænkte Anstalt vilde her komme til at ligge meget bekvemt for de mange fattige Familier i Adelgade, Borgergade og flere af de til Nyboder stødende Gader.

Ministeriet gav imidlertid Afslag. Overdirektoratet for de kgl. Haver havde bestemt udtalt sig mod Planen. Det anførte, at 3 af de i Hegnet omkring Haven opførte Pavilloner, som eventuelt maatte fjernes, var bortlejede mod en Lejeafgift, der svarede til 4% aarlig Rente af 2800 Rdlr., og fremtidig formentlig endog vilde kunne bortlejes for en højere Lejeafgift. Dernæst vilde et ikke ubetydeligt Antal Frugtræer gaa tabt. Endelig vilde den paatænkte Bygning, der kom til at ligge paa Solsiden af Haven, dels ved den Skygge, dels ved den Kulrøg, den medførte, have en højst skadelig Indflydelse paa de nærmest liggende Partier af Haven.

Samtidig henledte Ministeriet Komiteens Opmærksomhed paa Frederiks Kirkeplads. Den 25. April 1855 tilskrev den da Indenrigsministeriet, at naar der af denne Plads kunde faas en Grund paa c. 2000 □ Alen med en Façade ud til St. Kongensgade paa 30 til

40 Alen, vilde denne efter sin Beliggenhed formentlig med Held kunne bruges.

Men d. 17. Oktober 1857 modtog Komiteen en Skrivelse fra Ministeriet, hvori det meddeltes, at der var opstaaet Tvivl om, hvorvidt bemeldte Kirkeplads med de derpaa staaende Bygninger skulde betragtes som tilhørende Kongeriget eller Monarkiet, og at der først, naar dette Spørgsmaal var afgjort, vilde kunne tages endelig Bestemmelse.

Komiteen antog nu, at Sagens Afgørelse var blevet skudt saaledes ud i det fjerne, at den ikke havde troet at turde udsætte at afgive sin Beretning. I øvrigt oplyser den, at den, samtidig med at Forhandlingerne dreves med Indenrigsministeriet, har haft sin Opmærksomhed henvendt paa, om der ikke maatte tilbyde sig eller underhaanden ved Køb kunde erhverves en passende Plads i den stærkest befolkede Del af Byen, imellem Gothersgade og Pilestræde, i Strøget fra Grønne-gade til Brøndstræde, hvor Anstalten vilde komme til at ligge endnu bekvemmere for dem, den var bestemt for. Uagtet al anvendt Umage, særlig fra Kaysers Side, havde det imidlertid ikke været muligt at finde en saadan Plads.

Komiteen udtaler derhos, at det nu maa være Kommunalbestyrelsen overladt at tage Bestemmelse om, hvorledes Sagen videre skal fremmes og eventuelt bringes til Udførelse. Baron Hambro — Carl H. var ved Patent af 6. Oktober 1851 optaget i den danske Friherrestand — havde erklæret sig fuldkommen tilfreds med, at Opførelsen beroede, indtil han havde stillet et saadant Beløb til Raadighed, at Anstalten derfor kunde opføres, hvilket, hvor betydelig end den af ham allerede givne Sum var, 34,589 Rdlr. 18 β , endnu ikke var Tilfældet.

I Beretningen peger Komiteen yderligere paa, at

Oprettelsen af en saadan Anstalt nødvendig var betinget af, at det nye Vandforsyningssystem var traadt i Virksomhed, hvilket først vilde ske Aaret efter. Ligeledes henvises der til, at der af en Forening af private Mænd, i hvis Hænder Foretagender af denne Art overhovedet, efter Komiteens Formening, nok saa hensigtsmæssig kunde lægges som i Kommunernes, nu oprettedes en saadan Anstalt paa Kristianshavn. Den var vel anlagt efter en ringere Maalestok end den ovenfor angivne, men der vilde dog gennem den vindes en Erfaring og faas et Forbillede, som vel kunde komme til Nytte ved Anlægget og Indretningen af lignende Anstalter for det egentlige København. Da denne Anstalt ikke kunde betale sig og blev nedlagt efter forholdsvis kort Tids Forløb, har den dog næppe haft nogen Betydning i den Retning.

Sluttelig udtaler Komiteen, at der jo nu, som Følge af den forandrede Bestyrelse af Hovedstadens kommunale Anliggender — Marts 1857 havde København faaet sin nye Kommunalforfatning —, vilde blive dannet et eget Departement under Magistraten, hvorunder alle Kommunen vedkommende tekniske Anliggender og alle Sager om Bygnings- og Sundhedsvæsenet vilde blive henlagte, ligesom der vilde blive ansat en særegen Stadsingeniør. Kommunen vilde derved komme i Besiddelse af de fornødne Kræfter til paa den hensigtsmæssigste Maade at føre denne Sag videre.

Borgerrepræsentationen besluttede at tilstille Magistraten Beretningen med tilhørende Akter og anmode den om, at Sagen, naar det nye tekniske Departement under Magistraten var dannet og det nye Vandværk traadt i Virksomhed, maatte blive henvist til det nævnte Departement. Naar dette derefter saa sig i Stand til at fremkomme med Forslag til Oprettelse af en Bade- og Vadskeanstalt som den paatænkte eller mente, at der

paa anden Maade kunde virkes for saadanne Anstalters Tilblivelse, henstillede man, at Sagen paa ny maatte blive Repræsentantskabet forelagt.

I Mødet d. 29. Marts 1858 vedtog Borgerrepræsentationen at laane den oven omtalte Anstalt paa Kristianshavn (Nr. 176 i Overgade oven Vandet) 12,000 Rdlr. af de Hambroske Midler mod 1ste Prioritets Panteret i Ejendommen og 4⁰/₁₀₀ Rente.

4.

Baron Hambro havde imidlertid fortsat i Aarenes Løb med sine Tilskud, -- d. 1. Januar 1860 udgjorde den opsparede Kapital efter Kursværdi omtrent 46,000 Rdlr.

Hos Magistraten syntes hele Sagen imidlertid at være gaaet i Staa. De to tilbageværende Medlemmer af Komiteen, Algreen-Ussing og Kayser, stillede da ⁵/₁₁ 1860 Forslag i Borgerrepræsentationen om, at Forsamlingen skulde foretage de fornødne Skridt hos Magistraten for at fremskynde Tilendbringelsen af Sagen, da de nuværende Konjunkturer med Hensyn til Priserne paa faste Ejendomme syntes at lette Erhvervelsen af den fornødne Grund.

Forsamlingen tiltraadte Forslaget, og Magistraten svarede (Mødet d. 8. Maj 1861), at det havde vist sig, at de Ejendomme, som var blevne tilbudte til Salg, i hvor slet en Tilstand Bygningerne end havde været, dog var saa dyre, at den største Del af Kapitalen vilde medgaa alene til Erhvervelse af Grunden. Da Finansministeriet imidlertid nu agtede ved offentlig Auktion at afhænde de gamle smaa Huse i Nyboder, mellem Hindegade, Borgergade og Kaninlængen, og det turde antages, at Parceller af disses Grund vilde kunne erholdes for en moderat Købesum, havde Magistraten, uagtet

Beliggenheden ikke opfyldte alle de Betingelser, der burde kunne stilles til den, troet at maatte foreslaa Forsamlingen, at man ved den forestaaende Auktion søgte dér at erhverve en Byggeplads. Til en Anstalt med omtrent 30 Badekar og 20 Vadskesteder vilde der kræves c. 2150 □ Alen Grund; Byggekapitalen maatte sættes til c. 57,000 Rdlr.

Magistraten opfordrede derefter Borgerrepræsentationen til at give en eller flere Bemyndigelse til at møde ved Auktionen og gøre Bud. Forsamlingen valgte Borgmester *Ehlers, Kayser og Algreen-Ussing*.

Det fremgaar imidlertid af Forhandlingerne, at Købet, der afsluttedes, ikke er sket ved Auktion, men foregaaet underhaanden. I Mødet d. 7. Oktober 1861 indberettede Udvalget nemlig, at Finansministeriet ikke havde fundet Anledning til at approbere noget af de skete Bud, men derimod tilbudt at sælge Forsamlingen de ommeldte Ejendomme, ganske saaledes som de ved Auktionerne var blevne udbudte, for en Købesum af 4 Rdlr. pr. □ Alen eller i alt 20,912 Rdlr. og i øvrigt i Henhold til Auktionskonditionerne. Udvalget tilraadede Forsamlingen at modtage Tilbudet. Det skete ogsaa. I Mødet d. 2. December opfordredes Udvalget til at afgive Betænkning om Ordningen af Forholdet mellem Kommunen og det Hambroske Legat, samt om hvad der videre maatte være at foretage.

Udvalgets Betænkning forelaa i Mødet d. 10. Februar 1862. Det anbefalede, at Legatets Midler afgaves til Magistraten med Anmodning om, at denne, naar Forsamlingen havde taget Beslutning om Anstaltens Indretning og Størrelse og bevilget et Beløb hertil, vilde forestaa dens Opførelse. Ifølge en af Stadsingeniør *Colding* skitseret Plan og en omtrentlig Kalkule over Udgifterne vilde en Vadske- og Badeanstalt med 31 Badekar og 20 Vadskesteder, hvortil der var foreslaet

udlagt c. 2150 □ Al. Grund, koste c. 57,000 Rdlr., men Udvalget havde endvidere foreslaaet sig bemyndiget til at fremskaffe en Plan fra en med Anlægget af saadanne Anstalter nøje kendt Mand.

Udvalgets Forslag tiltraadtes af Forsamlingen, men dets Forsøg paa i Udlandet at skaffe sig teknisk Assistance blev resultatløst. Det havde derfor anmodet Stadsingeniøren om at udarbejde en endelig Plan og opgivet ham, at Anstalten ønskedes indrettet med 20 Badekar og 20 Vadskesteder, at den skulde opføres paa den Del af den erhvervede Grund, som laa ud mod Børgergade med Hovedfaçade til denne Gade som den anseeligste, og, i Overensstemmelse med Erfaringerne fra Udlandet, med Udgangene for Mandfolk og for Fruentimmere fjernede saa langt som muligt fra hverandre. Efter Konference med Udvalget havde Stadskonduktøren saa udarbejdet en Plan med 14 Badekar for Mandfolk og 6 for Fruentimmere, samt 20 Vadskesteder. Billetudsalget laa saaledes, at Opsynsmanden herfra havde en fuldstændig og let Oversigt over Adgangen til Anstalten. Badekamrene havde man her, som i Udlandet, for at sikre sig den størst mulige Renlighed, tænkt sig være af brændt Lér med Glassur, skønt det var temmelig kostbart. Det varme Vand til disse og til Vadsnkningen saavel som til Opvarmningen skulde tilvejebringes ved Dampen fra to 20 Hestkræfters Dampkedler, i hvis Skorsten et eget, ved Varmen i denne ophedet Jernrør tilvejebragte den fornødne Ventilation. Grunden, som optoges af Anstalten og dens Gaardsplads, udgjorde c. 1850 □ Alen. Resten vilde blive anvendt til en ny Skolebygning (Skolen i Hindegade). Efter en i Mødet fremlagt Fortegnelse ejede det Hambroske Legat nu i alt c. 49,000 Rdlr. 4522 Rd. 41 β var udbetalt i Afdrag paa Købesummen for den hele Grund; for den Del deraf, som skulde anvendes til Anstalten, udgjorde den c. 7500 Rdlr.

En Anstalt af den angivne Udstrækning med Inventarium var anslaaet at ville koste c. 45,000 Rdlr., og da der paa Købesummen for Grunden resterede c. 3000 Rdlr. og man til Driften vilde behøve c. 1000 Rdlr., foreslog Udvalget, at der for Legatets Midler opførtes en Bade- og Vadskeanstalt i alt væsentligt efter den fremsendte Plan, at der hertil kunde anvendes af Legatets Midler indtil 45,000 Rdlr., og at Magistraten overensstemmende med Forsamlingens tidligere Udtalelser anmodedes om at forestaa Opførelsen og senere lede Anstaltens Drift.

Forsamlingen vedtog Udvalgets Indstillinger og sendte Baron Hambro Planen med Meddelelse om, at man nu skred til dens Udførelse.

Fra Hambro indløb der et meget elskværdigt Svar, der forelaa i Mødet d. 3. August 1863. Han havde »med levende Interesse fulgt Forhandlingerne i Borgerrepræsentationen om denne Sag«, og det glædede ham »særdeles at se, at Værket nu vilde blive opført paa en saa højst hensigtsmæssig Maade«.

5.

Byggeforetagendet var imidlertid gaaet sin Gang, og i Borgerrepræsentationens Møde d. 24. Oktober 1864 forelagde Magistraten et Program for Anstaltens Drift, som Forsamlingen tiltraadte. Herefter skulde den holdes aaben hver Søndag fra Kl. 8 Formiddag til Kl. 8 Aften, om Lørdagen til Kl. 10 og paa Søn- og Helligdage i Morgentimerne. Betalingen fastsattes til: 12 β for et varmt og 8 β for et koldt Bad med Afbenyttelse af et Haandklæde; 4 β for den første Times Afbenyttelse af et Vadskerum med Tørrekammer, Rulle- og Strygestue, 3 β for hver paafølgende halve Time, og 8 β for Afbenyttelsen af et Tørrekammer Natten over.

Den aarlige Indtægt ansloges til 3441 Rdlr. 64 β , Udgiften til 4228 Rdlr. 4 β ; men da Kalkulen kun var baseret paa en Benyttelse af de varme Bade i $\frac{1}{8}$ af Tiden, af Vadskestederne i $\frac{1}{4}$ af Tiden, vilde en forøget Frekvens, som formentlig kunde paaregnes, give et andet Resultat. Antog man f. Eks., at de varme Bade benyttedes i $\frac{1}{4}$ af Tiden, Vadskestederne i $\frac{1}{2}$ af Tiden, blev der et Overskud af c. 1000 Rdlr.

Anstalten havde, da den var færdig til at tages i Brug, i alt kostet 49,205 Rdlr. 8 β .

Den blev aabnet d. 26. Januar 1865. Om Eftermiddagen aflagde Borgmester *Ehlers* et Besøg paa Anstalten; men nogen Festlighed fandt der, saa vidt vides, ikke Sted.

6.

Baron Hambro vedblev i Aarenes Løb at fremsende nye Bidrag. I Mødet d. 22. Juli 1872 forelaa der Meddelelse om et paa 3400 Rdlr. I Slutningen af den Skrivelse, der medfulgte, hed det: »Efter Baron Hambros Opfordring tillade vi os at benytte denne Lejlighed til at udtale, hvor meget han ønsker, at Udførelsen af den paatænkte Badeanstalt snart maatte kunne blive paa-begyndt«.

Borgerrepræsentationens Formand oplyste, at Legatets Beholdning efter Udskrift af Bøgerne udgjorde til Dagens Kurs c. 45,500 Rdlr., og udtalte, at dersom man kunde komme i Besiddelse af en hensigtsmæssig beliggende Grund og vilde opføre en Bygning af samme Udstrækning som Legatets Ejendom i Nyboder og kunde gaa ud fra de samme Priser som for denne, var den Sum, man havde i Behold, vistnok tilstrækkelig til at overvinde enhver Vanskelighed. Den tekniske Borgmester havde erklæret, at han vilde gøre hvad der stod

i hans Magt, for snarest muligt at forelægge Forsamlingen et Forslag til Sagens Gennemførelse.

Men Forsamlingen vedtog »for at vise sin Paaskønnelse af den ædle Givers Rundhaandethed« ligefrem at rette en Opfordring til Magistraten om snarest muligt at iværksætte de fornødne Skridt til at paabegynde Opførelsen af en ny Vadske- og Badeanstalt for de fattigere Klasser og dernæst at meddele Baron Hambro, at der var rettet en saadan Opfordring til Magistraten.

7.

17. Februar 1873 fandt for første Gang en egentlig Debat om den bestaaende Anstalt Sted i Borgerrepræsentationen. Overretsprokurator *Herforth* fandt det uheldigt, at Kommunen, der havde erhvervet denne Anstalt som en Gave ved en ganske ualmindelig Generøsitet fra en enkelt Mands Side, ikke generede sig for at lade sig betale for det Vand, der afgaves til Anstalten. Der vilde næppe, sagde han dernæst, med Anlægget af en ny Bade- og Vadskeanstalt for Øje, forløbe mange Maa-neder, før der vilde komme et nyt Beløb fra H., og det vilde være uhyggeligt, om det skulde blive ledsaget med en ny Opfordring fra Giveren om at fremskynde Sagens Udførelse. Han vilde derfor henstille til Borgmesteren for 4de Afdeling at sætte Sagen i Bevægelse, eller i alt Fald at oplyse, hvad Grunden var til, at der endnu ikke var forelagt Forsamlingen noget Udkast eller nogen Plan til dens Gennemførelse.

Borgmester *Ehlers* henviste til Vanskeligheden ved at skaffe en Grund med passende Beliggenhed til en nogenlunde rimelig Pris og hævdede i øvrigt, at Tilvejebringelsen af en saadan Anstalt og Bestyrelsen af den egentlig ikke var nogen Magistratssag; Baron Hambro havde stillet sin Gave til Borgerrepræsentationens,

ikke til Kommunalbestyrelsens Raadighed. Imidlertid havde Magistraten jo i sin Tid tilbudt at overtage dette lidet behagelige Hverv, da Driften saaledes kunde føres med mindst Omstændelighed. Til den nye Anstalt, hvorom der nu var Spørgsmaal, vilde man ikke kunne faa en Grund som den i Nyboder under det otte- eller tidobbelte; men hertil havdes der ikke tilstrækkelige Midler, og i alt Fald vilde man ikke gerne bestemme sig til saa stor en Udgift, saa længe der var Haab om at slippe billigere. Dette kunde naas ved at bygge paa Nørrebro; men derved vilde Benyttelsen af Badeanstalten lide. Overfor de vanskelige Konjunkturer bad han derfor Forsamlingens Medlemmer om at være ham behjælpelige.

Da Sadelmagermester *P. C. Olsen* derefter henlede Opmærksomheden paa de Tværgader, der vilde blive anlagte mellem Forlængelserne af Gothersgade og af Nørregade, indrømmede *Borgmesteren*, at man kunde blive nødt til at ty til Fæstningsterrænet for at finde en passende Grund, men kunde efter Erfaringer andet Steds fra og her hjemme ikke ansé en saadan Beliggenhed for heldig. Til Herforth bemærkede han, at han af Hensyn til Regnskabsførelsen vilde foretrække, at Kommunen ligefrem dækkede den aarlige Underbalance i Stedet for at yde Understøttelsen under den Form, at man eftergav Betalingen for Vand. *Herforth* kunde ikke forstaa, at Sagen ikke skulde vedkomme Magistraten, og vidste ikke, hvorpaa *Borgmesteren* støttede sin Anskuelse, og *Grosserer Melchior* hævdede skarpt, at der var Grund til at beklage sig over Sagens lange Udsættelse. For saa vidt Vanskelighederne skulde hidrøre fra Mangel paa Pengemidler, vilde Giveren sikkert hurtigt bøde derpaa. En Klage fra Oberst *Lehmann* over Anstaltens malproppe Tilstand gav *Borgmester Ehlers* Anledning til yderligere at bemærke, at der jo saa var

Grund for Forsamlingen til at anmode et eller nogle af sine Medlemmer om at tage sig af Sagen og navnlig ogsaa forestaa Driften af den bestaaende Badeanstalt. I det hele ønskede han meget at blive fri for dette Hverv, navnlig med Hensyn til Oprettelsen af en ny Anstalt; han vilde ikke let kunne bestemme sig til at foreslaa nogen Byggegrund, der vilde koste betydeligt mere, end der var stillet til Raadighed. Vel vidste han, at der var al Udsigt til, at Baron Hambro vilde tilskyde det manglende, men han vilde nødtigt deltage i noget Slags Tilløb til at paatvinge ham en større Udgift.

8.

Spørgsmaalet var jo nu rejst, om det var Magistraten eller Borgerrepræsentationen, der skulde sørge for Gennemførelsen af Hambros Planer. Dette gav da Anledning til, at *Bille*, »Dagbladet«s tidligere Redaktør, ved Sagens 2den Behandling i Mødet d. 24. Februar bebudede at ville stille Forslag om, at Forsamlingen snarest muligt nedsatte et Udvalg paa f. Eks. 3 Medlemmer for at undersøge, paa hvilke Vilkaar og Betingelser Gaven i sin Tid var bleven skænket Staden København. Efter Borgmesterens Udtalelse burde det, saafremt Gaven ikke var lagt i Kommunalbestyrelsens Haand, ikke længer anses for rigtigt at stille Krav til hans Kræfter denne Henseende.

3. Marts 1873 nedsattes et saadant Udvalg; det kom til at bestaa af *Bille*, Direktør *Wolfhagen* og *Melchior*. I Mødet d. 29. Maj meddelte saa *Bille*, at man havde tilskrevet Hambro for at forelægge ham den Tvivl, der var om hans virkelige Hensigt med Hensyn til Bestyrelsen af de skænkede Midler. Man havde tilsendt ham et Eksemplar af de i Forsamlingen førte Forhandlinger om Sagen, oplyst ham, der længe havde været

fraværende fra Landet, om den ved Loven af 4. Marts 1857 indførte kommunale Ordning og anmodet ham om en autentisk Fortolkning af hans Gavebrev. Hambros Svar, dateret London, d. 8. Maj, lød saaledes:

»I Besvarelse af de Herrers meget ærede Skrivelse af 2. ds., hvis Indhold jeg med megen Interesse bemærkede, undlader jeg ikke at meddele, at det oprindeligt var min Hensigt, som jeg endnu fastholder, at Bade- og Vadskeanstalten i Borbjergaden saavel som de af mig skænkede Midler til Opførelsen af endnu en lignende Anstalt stilles specielt under Borgerrepræsentationens Bestyrelse, og det glæder mig nu at erfare, at intet er til Hinder for, at dette mit Ønske kan blive opfyldt. Idet jeg nu paa det varmeste anbefaler Sagens videre Fremme til den meget ærede Borgerrepræsentations gode Omsorg, forbliver jeg med udmærket Højagtelse Deres ærbødige
Hambro.«

Efter Beskaffenheden af dette Svar havde Udvalget følt, at dets Hverv vilde blive noget større og mere omfattende, end det oprindeligt havde tænkt sig, og at det navnlig ikke kunde opfylde det uden at forelægge Forsamlingen udtrykkelige Forslag.

Udvalget blev derfor forøget med 2 Medlemmer, *Kayser* og Prof. *Jul. Thomsen*.

Den ret omfangsrige Betænkning, det derefter afgav i Mødet d. 25. August 1873, gav Anledning til en lang Diskussion.

I Betænkningen stilledes følgende Forslag:

1. Borgerrepræsentantskabet beslutter at meddele Magistraten, at det i Henhold til det af Baron Hambro udtalte Ønske er villigt til atter at tage det Hambroske Legats Midler under sin specielle Bestyrelse, og at anmode Magistraten om at tilbagelevere sammes Midler samt Vadske- og Badeanstalten i Borbjerggade, den sidst nævnte enten straks eller ved Regnskabsaarets Udløb.

2. Forsamlingen udøver indtil videre sin Myndighed med Hensyn til det Hambroske Legat og Bestyrelsen af Vadske- og Badeanstalten i Borgergade gennem det d. 3. Marts d. A. nedsatte og d. 29. Maj d. A. supplerede Udvalg.

3. Udvalget bemyndiges til for det Hambroske Legats Regning at indkøbe en paa Nørrebro beliggende Grund samt til at foretage de forberedende Skridt til Tilvejebringelsen af Tegninger og Overslag til en Vadske- og Badeanstalt paa samme, hvilke derefter blive at forelægge Forsamlingen.

Bille var Udvalgets Ordfører og gennemgik udførligt Betænkningen. Særlig dvælede han ved Spørgsmaalet om Anstaltens Beliggenhed: Der havde bl. a. været Spørgsmaal om den Del af Trinitatis Kirkegaard, der engang havde været udset til Skolebygning, men denne Grund kunde formentlig ikke erhverves for en rimelig Pris. Den dristige Tanke havde ogsaa været fremsat at lægge den nye Anstalt midt paa Hauserpladsen, men da man havde ventet Indsigelse fra Magistraten og fra Grundejerne, var Tanken bleven opgivet. I det nye Voldkvartér hørte Anstalten formentlig ikke hjemme. Udvalget var saaledes mere ad negativ end ad positiv Vej blevet ført til at søge ud til Forstæderne og havde da fundet, at Nørrebro efter den Bebyggelse, der havde fundet Sted i den sidste halve Snes Aar — han nævnedes særlig Blaagaardsgadekvarteret —, frembød en for den paatænkte Anstalt egnet Befolkning og i det hele afgav forholdsvis gode Betingelser. Den paatænkte Grund laa i den virkelig stærkt befolkede Del af Nørrebro-Kvartéret og havde en Udstrækning af henved 800 □ Alen. Selve Vadske- og Badeanstalten vilde komme til at ligge frit med aaben Plads til alle Sider, og de forskellige Køn og forskellige Slags Kunder kunde faa hver sin særlige Adgang. Det havde vist sig, at de, der kom for at vadske, satte Pris paa ikke at blandes med dem, der kom for at bade, navnlig vel fordi mange af dem, der benyttede Vaskeanstalten, var saa fattige og

saa slet forsynede med Linned, at Blufærdigheden bragte dem til at skjule sig selv og deres Tøj. Selvfølgelig maatte ved Planens Udførelse en forstandig og passende Økonomi gennemføres. Der skulde ikke skabes en pragtfuldt udstyret eller kostbart indrettet, men en tarvelig, om end vel forsynet, ordentlig og renlig Vadske- og Badeanstalt, hvis Størrelse først og fremmest vilde være afhængig af, hvor mange Stader og Baderum der maatte være, for at Driften kunde blive billig, og dernæst af den Trang, der gjorde sig gældende i Distriktet, den laa i. Hambros sidste Gave var fremkommen under en ny Form, nemlig med Tilføjelsen: »og efter Borgerrepræsentationens eget Skøn anvendt til Reservefond for Vadske- og Badeanstalter her i Byen, ikke alene til de ved Baronens Bidrag oprettede, men ogsaa til andre lignende«. Denne Form, bemærkede *Bille*, kunde volde Vanskeligheder af forskellig Art. Forhaabentlig skulde Ordene ikke tages efter Bogstaven, og man vilde indhente nærmere Oplysning om Meningen.

Under den paafølgende Forhandling var Stemningen aabenbart mest for at lægge Anstalten i den gamle By, særlig *Herforth* pegede paa Trinitatis Kirkeplads. Imidlertid vedtoges dog Udvalgets 3 Indstillingspunkter énstemmigt.

I Mødet d. 22. September gav Udvalget derefter Oplysning om det stedfundne Køb. Ejendommen var Nr. 22 paa Fælledvejen. Dens Areal var 7858 □ Alen, Købesummen 13,000 Rdlr. foruden Bankhæftelse og Omkostninger. Der var udbetalt 7000 Rdlr. paa Købesummen, og Ejendommen skulde tiltrædes Oktober Flyttedag.

Herforth erkendte, at Købet var billigt, men Beliggenheden tiltalte ham ikke. Han kom tilbage til Trinitatis Kirkeplads og spurgte, om Udvalget havde henvendt sig til Kirkens Bestyrelse, som i sin Tid havde

villet afstaa en Grund for c. 4 Rdlr. Kvadratalen til en Skole.

9.

Imidlertid kom Sagen ind i et ganske nyt Spor. 5. Januar 1874 forelaa nemlig en Skrivelse af 20. December fra Udvalget, hvori det hed, at Udvalget efter at have købt Ejendommen ved Fælledvejen og overdraget Arkitekt *H. Drewsen* at foretage de foreløbige Skridt til Udarbejdelsen af Planer og Tegninger, havde modtaget en Skrivelse af 22. Oktober fra Magistraten, underskrevet af Borgmesteren for 1. Afdeling, saalydende:

»I Kirkeinspektionen for Trinitatis Kirke er det for Tiden under Overvejelse at træffe en Ordning for den fremtidige Anvendelse af den om Kirken liggende Plads, navnlig ved at føre en Gade igennem samme fra Købmagergade til Landemærket og derpaa i alt Fald for en Del afhænde de tilstødende Parceller. Forinden man i saa Henseende fatter nogen endelig Bestemmelse, er det imidlertid Inspektionens Ønske at erfare, om det ærede Udvalg maatte kunne attraa at overtage en Del af Pladsen til Opførelsen af en Bade- og Vadskeanstalt, hvilket man da fra Inspektionens Side vilde være meget villig til at komme i Møde.

Den Plads, som hertil vilde kunne afstaas, . . har Tilgang fra Springgade, fra Landemærket og fra den paatænkte nye Passage. Arealet er omtrent 4500 □ Alen, . . men de fleste af de tilstødende Ejendomme have Vinduer ud imod Pladsen, som ikke kunne betages dem, og eventuelle Bygninger maatte derfor holdes i lovmæssig Afstand fra Nabogrundene. . .

Hvorvidt Kirken vil kunne disponere over det saaledes nævnte Terræn, afhænger imidlertid af Kultusministeriets Samtykke. Da dette Samtykke i 1871 blev søgt til Terrænets Afhændelse til Skolebrug, nægtedes saadant, og af den Skrivelse, hvorved dette skete, vedlægger jeg en Genpart. Hvorvidt Ministeriet vilde stille sig lige saa med Hensyn til Grundens Anvendelse til en Bade- og Vadskeanstalt, vides ikke; men saasart Udvalget maatte erklære sig for en saadan Anvendelse, skal Magistraten gøre sit til at opnaa den fornødne Indvilgelse fra Ministeriets Side.

Ved Forhandlingerne i 1871 mellem Kirken og Skolevæsenet blev Købesummen for Grunden sat til et Beløb af 4 Rdlr. for hver Kvadratalen, og idet Magistraten har fremhævet for Kirkeinspektionen, at den ved den her omhandlede Anvendelse ikke burde stille større Fordringer, har Inspektionen erklæret sig enig i Grundens Afhændelse til en saadan Pris; men Magistraten maa da paa den anden Side hævde, at denne Ansættelse for en Grund i København nu om Stunder er saa moderat, at der heller ikke bør være Tale om at søge opnaaet en lavere Pris. . .

Jeg bør sluttelig tilføje, at det vilde være Magistraten magtpaaliggende snarest at have det ærede Udvalgs Bestemmelse.«

Skønt Udvalget indtil denne Skrivelses Fremkomst havde maattet betragte det som afgjort, at den paa-tænkte Vadske- og Badeanstalt skulde opføres paa den dertil erhvervede Grund i Nørrebro-Kvarteret, havde det dog ansét det for rigtigst paa den givne Foranledning igen at optage Spørgsmaalet om den hensigtsmæssigste Plads. Efter den tidligere fra Sundhedsautoriteterne nedlagte Indsigelse mod Bebyggelsen af Trinitatis Kirkegaards Grund fandt man det dog nødvendigt, forinden der skredes til nogen nærmere Drøftelse, at forvisse sig om, hvorvidt denne Indsigelse vilde blive fastholdt og-saa lige overfor en Anvendelse som den her paa-tænkte. Borgmester Hansen havde paa taget sig at skaffe Klarhed paa dette Punkt, og man troede at kunne gaa ud fra, at naar Sundhedskommissionens og Sundhedskollegiets Samtykke var sikret, vilde der ikke fra Justitsministeriet som øverste Sundhedsautoritet eller fra Kirke- og Undervisningsministeriet som Tilsynsførende med Trinitatis Kirke blive rejst nogen Indsigelse.

Sundhedskommissionens Svar gik ud paa, at vel maatte den ogsaa i dette Tilfælde gøre den samme Betragtning gældende, der havde foranlediget Kommissionen til i Skrivelse til Justitsministeriet af 2. Oktober

1871 at udtale sig imod Bebyggelsen af den omhandlede Grund, nemlig en Henviisning til det uheldige i, at saadanne aabne Pladser i Stadens Indre inddroges til Bebyggelse, men den erkendte, at der var en saa stor Forskel mellem saavel Omfanget som Bestemmelsen af den da og den nu tilsigtede Bebyggelse, at Hensynet til den store Fordel, det netop i sanitær Henseende vilde være at tilvejebringe en Bade- og Vadskeanstalt paa det omhandlede Sted midt i et af Stadens tættest befolkede og fattigste Kvarterer, formentlig ogsaa fra Sundhedsvæsenets Side burde være afgørende, og at den omhandlede Bebyggelse derfor heller ikke vilde støde paa Modstand fra Kommissionens Side, blot at Grunden, forinden den bebyggedes, blev tilstrækkelig udgravet.

Sundhedskollegiet tiltraadte Sundhedskommissionens Anskuelse under den Forudsætning, at der kun opførtes en lav énetages Bygning, og at der ved Indretning af Ildsted og Skorsten samt ved Anvendelse af hensigtsmæssigt Brændemateriale sørgedes for, at de nærliggende Boliger ikke besværedes ved Røg og deslige.

Da der saaledes var tilvejebragt Sandsynlighed for, at ingen Indsigelse vilde møde, hvis man besluttede sig til at modtage Kirkeinspektionens Tilbud, var Udvalget skredet til i Forening med Arkitekt Drewsen at overveje, om den tidligere tagne Beslutning om Opførelse af Anstalten paa den erhvervede Grund paa Fælledvejen burde fastholdes, eller om den senest tilbudte Grund burde foretrækkes. Om dette Spørgsmaals Realitet var der delte Meninger, og Udvalget var enig om, at Afgørelsen helst burde overlades til Borgerrepræsentationskabet selv. Det fandtes saa meget rigtigere at indhente Forsamlingens Mening herom, som netop denne Strækning af Trinitatis Kirkegaard havde været paapeget som særlig passende, men Udvalget dengang havde afvist Tanken som uigennemførlig. —

Thomsen tilraadede som Mindretal i Udvalget at vælge Grunden paa Trinitatis Kirkeplads, væsentlig af Hensyn til Beliggenheden og den billige Pris.

Flertallet (*Bille, Kayser, Melchior og Wolfhagen*) ansaa det derimod for rigtigst at blive ved den engang fattede Beslutning om Anstaltens Opførelse i Nørrebro-kvarteret. Den derværende betydelige Befolkning, der voksede med hver Flyttedag, havde baade Trang til en Bade- og Vadskeanstalt og vilde afgive rigelig Søgning til en saadan. Den i Gaderne omkring Trinitatis Kirkeplads boende Befolkning havde ikke nogen lang Vej til Anstalten i Borgergade og søgte den ogsaa i stor Udstrækning. Fra Kommunens Side maatte det anses for betænkeligt at bebygge den knappe aabne Plads, som nu findes mellem de tæt bebyggede Gader. Om en Arrondering af nogen som helst Betydning kunde der ikke være Tale, saa længe man ikke vilde skride til en særdeles bekostelig Ekspropriation eller til Køb underhaanden. Uden dette vilde Grunden baade være meget uregelmæssig og indskrænket, og dens Anvendelse hæmmedes yderligere ved de byrdefulde Hensyn, som skulde tages til de omliggende Ejendommers Laager, Vindues- og Lysningsret. Anstalten vilde altid blive indkneben og trykket, og man vilde navnlig om Sommeren, naar der er særlig Trang dertil, være forhindret fra ved Aabning af Vinduer at bringe frisk, kølig Luft ind i de ophedede Lokaler. Der vilde savnes Frihed til at vælge den for Driften hensigtsmæssigste Indretning, og enhver fremtidig Udvidelse vilde være saa godt som umulig. At sælge Ejendommen paa Nørrebro var utilraadeligt, fordi man derved vilde opgave en vel skikket Plads til den Anstalt, som dog i Tiden maatte komme paa Nørrebro, og at beholde den som et Aktiv for Legatet vilde binde flere af dettes Midler, end der kunde afsés, naar en Anstalt skulde opføres. Flertallet

foreslog derfor, at Planen om at opføre den ny Vadske- og Badeanstalt paa Nørrebros Fælledvej fastholdtes.

Under den meget lange Diskussion kom det til et stærkt Sammenstød mellem *Herforth*, der sluttede sig til Thomsen, og *Bille*, der var Flertallets Ordfører. Denne beklagede sig over, at *Herforth* i sin Tale var vendt tilbage til en tidligere fremsat Beskyldning mod Udvalget, »som han paa det bestemteste og alvorligste maatte afvise, idet det nævnte Medlem havde sagt, at da Sagen sidste Gang forelaa, havde den ikke foreligget ganske klart og aabent«. Det var meget malplaceret at fremsætte saadanne Bemærkninger.

Herforth svarede irriteret, at han fandt det til enhver Tid i høj Grad malplaceret at anvende Udhøflighed og Uartighed overfor sine Modstandere i Diskussionen . . ., men Formanden, Højesteretsadvokat *Henrichsen*, afbrød ham: »Ja, naar det ikke er det ærede Medlems Hensigt at fornærme, saa maa han virkelig ikke bruge Udtryk, der i denne Retning ikke blot kunne misforstaas, men med Nødvendighed maa misforstaas.«

Herforth vilde da sige, at det havde gjort ham meget ondt at høre de Høfligheder, som Ordføreren havde sagt ham. Disse var imidlertid malplacerede overfor ham, thi han kunde ikke derved binde Munden paa ham. Naar han havde dannet sig en fast og bestemt Overbevisning om en Sag, lod han sig ikke afholde fra at udtale den, selv om han skulde blive Genstand for nok saa skarp Kritik, baaren af Veltalner og Lune. Han mente at have sagt, at det ikke i sin Tid havde foreligget klart og tydeligt, hvilken Ejendom der agtedes købt, men Ordføreren havde revet hans Ord ud af deres Forbindelse. Selv om han imidlertid havde sagt, at det ikke havde foreligget klart og aabent, kunde der ikke deri være nogen Sigtelse imod Udvalget for at have villet føre Forsamlingen bag Lyset. Havde man

fundet nogen saadan, maatte den ligge i de tørre Ord, han havde oplæst af Ordførerens tidligere Foredrag, hvor denne havde udtalt, at det var blevet oplyst, at Grunden, der tilhørte Trinitatis Kirke, ikke kunde ventes erhvervet for nogen billig Pris. Ordføreren skyldte ham formentlig at godtgøre, at dette virkelig var blevet oplyst ved den Forhandling, Udvalget havde haft med Kirkeinspektionen. Med Hensyn til Spørgsmaalet om Beliggenheden erkendte han vel, at Ordføreren, der besad megen Dygtighed i mange Retninger, ogsaa i den senere Tid havde erhvervet sig saa stor Dygtighed i Byggefaget og i Køb af Grunde og Gaarde, at Taleren ikke kunde sammenligne sig med ham i denne Retning — Bille var nylig bleven Direktør for det i Novbr. 1872 stiftede københavnske Byggeselskab —, men noget Kendskab til den Slags Ting havde han dog.

Stemningen viste sig absolut at være for Trinitatis Kirkeplads. Mindretalsindstillingen vedtoges med 24 St. mod 6.

10.

1874 traadte Sadelmagermester *Olsen* ind i Udvalget i Stedet for *Wolfhagen*, som havde ønsket sig fritaget. I Borgerrepræsentationens Møde d. 30. November s. A. meddelte han, at Anstalten i Borgergade i 1873 havde givet et Underskud af c. 1550 Kr., hovedsagelig paa Grund af de høje Kulpriser. Man troede dog, sagde han, at en saadan Underbalance fremtidig kunde undgaas, dels fordi Besøget var stigende, dels fordi man havde forhøjet Priserne lidt, delvis under Hensyn til den fra Nytaar indtrædende Overgang til Kronemønt. I øvrigt bar Badeafdelingen sig bedre end Vadskeafdelingen.

Derefter fik *Bille* Ordet for at udtale sig om den nye Badeanstalt paa Trinitatis Kirkeplads. Selvfølgelig kunde han ikke nægte sig den Fornøjelse at tage

lidt Revanche for det Nederlag, han og Udvalgsflertallet havde lidt i Mødet d. 5. Januar.

Hvis Forsamlingen var bleven staaende ved sin første Beslutning om at lade Bade- og Vadskeanstalten opføre paa Fælledvejen, vilde det, sagde han lidt spydigt, have været muligt allerede i afvigte Foraar at begynde Opførelsen. Men dengang man havde valgt Grunden mellem Landemærket og Springgade, var Sagen igen bleven svævende, — der havde maattet indledes Forhandlinger med Kirkeinspektionen, og denne havde altså maattet sætte sig i Forbindelse med talrige andre Autoriteter. Udvalget havde i Maj Maaned henvendt sig til den og i September Maaned faaet et Svar, som meddelte Resultatet af Kirkeinspektionens Forhandlinger med Justitsministeriet, Kultusministeriet, Sundhedskommissionen og andre Autoriteter. Udvalget havde derefter paa ny tilskrevet Kirkeinspektionen, men Sagen havde endnu ikke kunnet endelig ordnes, da Forholdene paa den af Forsamlingen foretrukne Plads var særdeles vanskelige og gjorde det nødvendigt at stille en Mængde Vilkaar for at betrygge den nye Anstalts Drift. En væsentlig Hindring var de Servitutrettigheder, som de tilstødende Grunde udøvede over det til Anstalten bestemte Areal. Der var ikke blot Spørgsmaal om Vinduesaabninger, men tillige om Adgang gennem Døre og Porte, som nødvendig maatte spærres, og om Indretningen af særlige Indgange for de forskellige Arter af Kunder. Kirkeinspektionen havde imidlertid vist saa stor Imødekommen imod tidligere fremsatte Fordringer, at der var Haab om, at ogsaa de tilbagestaaende Vanskeligheder kunde ryddes til Side. Den paa Fælledvejen erhvervede Grund kunde med Lethed have været afhændet uden Tab, ja endog med Fordel, men Udvalget havde anset det for rigtigere at beholde den for Legatets Regning og søgt at indrette det saaledes, at Ejen-

dommen kunde bære sig selv, for at man, naar engang i Tiden Midler maatte blive tilvejebragte til en ny Anstalt, og man særlig vilde betænke Nørrebro med en saadan, skulde kunne henlægge den til et Sted, som Forsamlingen engang havde anset for passende dertil.

I Mødet d. 24. Maj 1875 gav Bille derefter en Del Oplysninger om den nye Anstalt. Arealet vilde sandsynligvis noget overstige de 4500 □ Alen, hvorom der oprindelig havde været Tale. Arkitekt H. Drewsens Overslag lød paa 156,700 Kr., hvori ikke blot var indbefattet det fornødne Maskineri, men tillige det Inventarium, der hørte umiddelbart til selve Bygningen, medens der senere maatte anskaffes en Del andet Inventarium. Lagdes Købesummen til det nævnte Beløb, kom man ganske vist til en betydelig Sum, nemlig mellem 190 og 200,000 Kr., men det var næppe muligt at lade sig nøje med mindre, og det vilde vistnok her som ved andre Lejligheder vise sig forstandigt hellere at anvende noget mere paa den første Indretning og derved opnaa Bespareser ved den aarlige Drift.

Det Hambroske Legat raadede i Øjeblikket over 147,558 Kr. 27 Ø. Dette var imidlertid kun Fondens nominelle Beløb, thi Obligationerne stod alle under Pari. Men man turde vel haabe paa yderligere Bidrag fra Baron Hambro, og Udvalget forbeholdt sig i ethvert Fald at forelægge Forsamlingen Forslag om Maaden, hvorpaa de fornødne Pengemidler midlertidig skulde tilvejebringes, indtil det efter Anstaltens Opførelse kunde bestemmes, om Kommunen vilde staa i Forskud for de Penge, der maatte have manglet til Opførelsen, eller optage saadanne Prioriteter, at Forskellen mellem de til Stede værende Midler og den anvendte Bekostning kunde dækkes.

Efter en Del anerkendende Ord til Udvalget gav

Forsamlingen det Bemyndigelse til at underskrive Købe-kontrakten og skride til Opførelsen.

Det forventedes, at Anstalten vilde blive færdig i Løbet af September Maaned 1876 og kunne tages i Brug i Oktober. I det foreløbige Budget kalkuleredes Indtægten til 18,800 Kr., Udgiften til 17,800 Kr. Anstalten vilde, naar den var i fuld Drift, komme til at betale 2000 Kr. aarlig i Vandafgift, d. v. s. betydelig mere end Forrentningen af den Kapital, hvortil Grunden kunde ansættes. Dette var ikke i sin Orden, bemærkede *Bille* i Mødet 14. Aug., da Kommunen, som allerede var gjort til Ejer af Anstalten, burde skænke den det Vand, den forbrugte. Hvad Anstaltens Status angik, var Beholdningen af Legatets Midler allerede overskredet med 4700 Kr. Da der var udbetalt omtrent 115,000 Kr. i Forskud paa en Del af Arbejdet, uden at man endnu havde modtaget Slutningsregninger, maatte Anstalten gøre Krav paa Kommunalbestyrelsens yderligere Medvirkning, saaledes at Udgiften til at fuldføre den, forsyne den med Inventarium og sætte den i Drift midlertidig udrededes af Kommunens Kasse.

Bade- og Vadskeanstalten paa Trinitatis Kirkeplads blev aabnet d. 4. Januar 1877. Der var til Opførelsen medgaaet c. 183,000 Kr. (med Inventar). Heraf havde Legatet udredet c. 117,600 Kr., Stadens Hovedkasse stod i Forskud for Besten. Lagde man hertil Betalingen for Grunden, 36,000 Kr., kom Anstalten i det hele til at staa i en Udgift af c. 219,000 Kr.

11.

Under 20. Marts 1879 gav Udvalget en længere Redegørelse for Anstalternes Forhold:

De havde i 1877 tilsammen haft en Underbalance af c. 3850 Kr., i 1878 et Overskud af næsten 1000 Kr.

Om det end havde vist sig rigtigt, naar det i sin Tid var blevet gjort gældende, at Beliggenheden ved Trinitatis Kirke vilde forringe Søgningen til den ældre Anstalt, var paa den anden Side Fremgangen i den samlede Benyttelse af begge Anstalter altsaa dog tilfredsstillende. Imidlertid var Resultatet af disse sidste Aars Drift kun tilsyneladende saa gunstigt. Der manglede nemlig en Udgiftspost, som ikke længer vilde kunne udskydes.

Medens Anstalten i Borgergade havde kunnet opføres for de til den Tid opsamlede Hambroske Midler, var dette ikke Tilfældet med den nye Anstalt. Paa den hvilede der en Prioritet paa 36,000 Kr. og en Gæld til Kommunen af 60,127 Kr. 42 Ø., og af denne sidste var der hidtil ingen Rente betalt.

Med Københavns Magistrat stod Udvalget i Underhandling om Overdragelse af den i sin Tid købte Ejendom paa Fælledvejen og indstillede at sælge den til Magistraten for den Sum, den stod til Bogs for: 27,000 Kr., hvoraf 12,000 Kr. indestod som Prioritet. Resten vilde kunne afskrives paa Kommunens Fordring.

For at Anstalterne skulde være i Stand til at udrede de aarlige Afdrag og Renter og samle de fornødne Midler til de efter Sagens Natur jævnlig tilbagevendende Reparationer, nye Anskaffelser osv., vilde det imidlertid være nødvendigt, at der af Kommunen ydedes dem en Lettelse, som deres hele Formaal og Op-gave gav dem billigt Krav paa. Udvalget stillede derfor Forslag om, at den i Aarets Løb udredede Vandafgift refunderedes. Den havde i 1878 udgjort for Anstalten i Hindegade 865 Kr. 30 Øre, for Anstalten ved Trinitatis Kirke 2570 Kr. 40 Øre.

Borgmester *Ehlers* billigede ganske, at Kommunen gav et vist Tilskud til Anstalternes Drift, men vilde, ligesom det tidligere var udtalt, foretrække en anden

Form end den, Udvalget havde foreslaaet, saaledes at man i Stedet for at eftergive et Beløb, svarende til den betalte Vandafgift, fastslog et afrundet Beløb som et aarligt Tilskud.

I Mødet d. 26. Maj 1879 vedtog Borgerrepræsentationen saa paa Magistratens Forslag, at Kommunen gav Anstalterne et fast aarligt Tilskud af 3500 Kr. Samtidig overtog Magistraten Ejendommen paa Fælledvejen.

Da Driftsregnskabet for 1879 blev fremlagt, var der Fremgang baade for de varme Bade, de kolde Bade og Vadskeafdelingerne.

Forhaabentlig, sagde *Bille*, var den stedfundne Fremgang et Udtryk for en virkelig stigende Trang hos Befolkningen til de Goder, Anstalterne tilbød, og som ikke alene havde været til Gavn for de fattige og mere trængende Klasser, men ogsaa for talrige bedre stillede, som desuagtet maatte være meget nøjeregnende med deres Udgifter. Bestyrelsen haabede efterhaanden at kunne samle en saa stor Reservefond, at det vilde blive muligt at holde Anstalterne i en saadan Skikkelse, at de ikke blot blev nyttige, men ogsaa kunde vække Behag hos dem, der gjorde Brug af dem. Skulde Forholdene blive meget gunstige, haabede man efterhaanden at kunne skaffe Midler til at oprette nye Anstalter af samme Art paa saadanne Steder, hvor Bebyggelsens Karakter og Befolkningens Trang viste hen dertil.

12.

Allerede det næste Aar, 1880, gav Driften imidlertid et mindre tilfredsstillende Resultat: Anstalten i Pilestræde havde givet et Underskud af 2296 Kr. 69 Øre, den i Borbergade af 968 Kr. 87 Øre. Grunden hertil var den, at der til Bygningernes Vedligeholdelse og For-

nyelse var medgaaet 20,673 Kr. 34 Øre mod 8057 Kr. 53 Øre det foregaaende Aar. Udgiften faldt særlig paa Anstalten i Pilestræde, hvor man havde maattet afhjælpe Mangler ved Afløbene, ligesom der ogsaa havde vist sig Mangler ved de i sin Tid foretagne Grundarbejder.

1881 viste Driftsregnskabet for Pilestræde et Overskud af 3000 Kr. 42 Øre, for Borbergade en Underbalance af 3627 Kr. 58 Øre, i alt altsaa en Underbalance af 627 Kr. 16 Øre. Anstalternes Formue var dog gaaet frem (Afdrag o. l.) fra 298,150 Kr. 95 Øre til 301,459 Kr. 58 Øre.

Udgifterne til Vedligeholdelse og Fornyelse af Bygninger, Maskiner og det faste Inventarium var stadig uforholdsmæssig høje. Dette laa dels i den stærke Brøg, der gjordes af Anstalterne, navnlig af den i Pilestræde, dels i, at »man der havde med Vanskeligheder at gøre, som hidrørte fra Grundens uheldige Beskaffenhed o. l., der fører Aarsagen tilbage til det første Anlæg«.

Da Driftsregnskabet for 1882 fremsendes, hedder det, at Forandringer og Forbedringer ved Bygninger og Maskiner har kostet meget: i Borbergade 8056 Kr. 47 Øre, i Pilestræde 12,870 Kr. 31 Øre, tilsammen altsaa 20,926 Kr. 78 Øre. Uagtet Vedligeholdelsesudgiften paa Bygninger, Maskiner og Inventarium her ifølge Driftens Beskaffenhed og det stærke Slid, den medfører, maa være langt større end ved almindelige, ja maaske større end ved enhver anden Art af Bygninger, saa er de nævnte Udgifter saa høje, at de ingenlunde kan betragtes som Regelen i den Henseende. I Borbergade er det Anskaffelsen af en større Jernvandbeholder og Forandringen af Ledningerne, hvorved Dampkedlerne og Vadskeriet derfra forsynes med Vand, der har medtaget den større Del af Udgiften; i Pilestræde har en Forandring og Fornyelse af en stor Del af Vadskeriets Tørrekamre

og en Omlægning af Gulvet i en Del af Vadskeriets ene Side forvoldt den største Del af den. Den Art Udgifter vil efterhaanden aftage og til sidst ophøre, men foreløbig kan de kun begrænses noget, ikke beherskes.

13.

Der hengik nu 5 Aar, i hvilke Borgerrepræsentationen intet hørte om de Hambroske Vadske- og Badeanstalter. Først i Mødet d. 16. Juli 1888 fremlagde Malermester *Severin Jensen* paa Udvalgets Vegne et Regnskab for Aarene 1883—87. Ved Anstalten i Pilestræde havde man maattet foretage en Forhøjelse af Dampskorstenen og Forbedringer ved Dampkedlerne, hvilket havde medført en Udgift af c. 10,000 Kr.

Da Gulvet i Badeanstalten, som var af Beton, lagt ovenpaa den bløde Jord, sank og revnede, hvoraf der opstod mange Ulemper, saasom Brud paa Rør og skæve Stillinger af Skillerum og Kar, besluttede man sig til at sænke Gulvet 18" og lægge det paa Jernbjælker med Mur imellem og samtidig at belægge Gulvene og Siderne i Badekamrene omkring Karrene med Fliser. Kamrenes Antal var blevet forøget fra 33 til 35, ligesom Styrtebadsapparaterne var blevne fornyede. Disse Forandringer havde medført en Bekostning af i alt c. 40,000 Kr.

Da Vadskerummene i Anstalten var stærkt medtagne af Ælde og Slid, gik man til en gennemgaaende Fornyelse af dem og samtidig til forskellige Forbedringer ved Damprørledningerne og Tørringsapparaterne, og dette Arbejde, der ved Udgangen af 1887 endnu ikke var helt udført, havde det Aar medført en Udgift af c. 32,000 Kr.

I Badeanstalten i Borgergade havde man ombyttet 5 af Stenkarrene med Kar af emaillet Jern i Lighed med dem, der fandtes i Pilestræde.

Driftsunderskuddet for de 5 Aar opgjordes for Pilestrædes Vedkommende til 7662 Kr. 46 Øre, for Borgergades til 152 Kr. 64 Øre. Formuen, som ved Udgangen af 1882 havde udgjort 305,007 Kr. 86 Øre, androg ved Udgangen af 1887: 295,356 Kr. 93 Øre.

Efter Forslag af Udvalget vedtoges det, at disse 5 Regnskaber og alle de fremtidige skulde overgives til den kommunale Revision.

Først i Mødet d. 18. Juli 1892 afgav de kritiske Revisorer (Bagermester *Lichtenberg* og Nationalbankdirektør *Strøm*) Betænkning over Regnskaberne fra 1883—1888. Anstalternes Formue opgjordes der til 311,525 Kr. 82 Øre ved Udgangen af 1888.

14.

Imidlertid var der i Mødet d. 4. Juli s. A. passeret noget ret vigtigt. Bestyrelsen for de Hambroske Vadske- og Badeanstalter havde sendt Borgerrepræsentationen en Skrivelse, hvori den anmodede Forsamlingen om at være den behjælpelig med Ordningen af et Prioritetslaan paa 215,000 Kr. derved, at der foruden Sikkerhed i Anstalterne gaves Laangiverne kommunal Garanti for Laanet. Selv om Anstalterne i og for sig afgiver tilstrækkelig Sikkerhed for Laanet, gør dens særlige, næsten industrielle Natur Sikkerheden mindre acceptabel for saadanne Pengeinstitutter, hos hvilke et Laan kan faas til 4⁰/₁₀₀ Rente, saa at den kommunale Garanti ikke vil kunne undværes. Forrentning og Afdrag paa Laanet vil efter Bestyrelsens Mening let og sikkert kunne tilvejebringes ved det aarlige Driftsoverskud, der efter den indvundne Erfaring kan ansættes til c. 15,000 Kr. — en Paastand, der dog lyder ret mærkelig, naar man ser paa de forudgaaende Aars Regnskaber.

Anstalternes Gæld har antaget saa store Dimen-

sioner, fordi Trangen til Bade har været i stadig og stærk Stigning og det derfor har været nødvendigt at udvide Anstalten i Pilestræde og forandre og forøge Dampkedelanlægget og Varmvandsbeholderne. Endelig har Bestyrelsen indrettet en særlig Bygning til lunkne Brusebade, der (til 10 Øre pr. Bad) besøges af en stor Mængde Mennesker.

Anstaltens Gæld er i det hele 219,780 Kr. 25 Øre, Kassebeholdningen c. 5000 Kr. Til Indfrielse af Gælden forventer man hos den kgl. Livrente- og Forsørgelsesanstalt imod Kommunens Garanti at kunne opnaa et Laan paa 215,000 Kr., der bliver at forrente med 4% og afdrage med 2% aarlig.

Borgerrepræsentationen gav sit Samtykke til Laanet, Magistraten og Indenrigsministeriet ligeledes.

15.

I Mødet d. 7. Novbr. 1892 forelagdes et Budget for det kommende Aar. Formanden, Højesteretsassessor *P. Koch*, bemærkede, at det var første Gang, et saadant var forelagt Repræsentationen. Det var for saa vidt næppe ganske korrekt, som i alt Fald kalkulatoriske Overslag tidligere var fremlagte.

Grosserer *B. Kjær*, som var Udvalgets Formand, udtalte, at de foretagne Arbejder vistnok maatte siges at have været uomgængelig nødvendige. Da det var knapt med Penge, dengang Anstalterne i sin Tid blev opførte, havde man drevet Sparsommeligheden lovlig vidt. Det viste sig derfor inden lang Tid, at Murene i Bygningerne i Pilestræde sank, Betongulvene bristede og Vandledningerne, som laa deri, sprængtes. Man var derfor nødsaget til at udgrave Grunden for at faa Bygningerne bedre funderede, og dette Arbejde maatte, for at Driften ikke skulde blive standset, for en stor Del

udføres ved Nattetid, hvorved det blev dyrt. Dernæst tiltog Forbruget af Bade stærkt — fra 72,000 Bade i 1877 til 316,000 i 1891 —, og en Udvidelse af Anstalten blev derfor nødvendig.

1895 var Anstalternes Formue gaaet ned til 252,597 Kr. 1 Øre, og desuden var der ved Anstalten i Pilestræde et Driftsunderskud for Aaret paa over 12,000 Kr., dels paa Grund af forskellige større uopsættelige Bygningsreparationer, dels fordi det havde været nødvendigt allerede i 1894 at paabegynde et grundigt Eftersyn af Badekamrene i de forskellige Afdelinger, og dette var blevet fortsat i 1895 efter større Maalestok. Ligeledes havde der i Aarets Løb været store Reparationer at foretage ved Anstaltens Rørkedel, hvilket atter havde nødvendiggjort en forceret Fyring under de andre Kedler og forøget Udgifterne til Brændsel.

Under Forhandlingerne om Regnskabet motiverede Grosserer *Eskild Salomon* som Ordfører ret skarpt en i Revisionsudvalgets Betænkning indeholdt Dadel af, at der var gjort forholdsvis store Indkøb i et herværende Stormagasin — det var i Storesbevægelsens Tid.

Boghandler *G. Philipsen* forekom det betænkeligt, at Regnskabet viste Underskud. Det kunde gaa til en Tid, men hvorledes vilde Stillingen blive, dersom der vedblev at være Underskud? Hvem skulde dække Underskuddet? Kunde Anstalterne siges at være kommunale? Dette Spørgsmaal havde tidligere været rejst, men havde ikke tidligere været saa aktuelt, som det mulig vilde blive i de nærmeste Aar. Hvad der navnlig interesserede ham, var Anstalternes Benyttelse. Der var ingen stærk Fremgang i den sidste Tid, og i alt Fald svarede den ikke til Befolkningens Tilvækst. Badesagen var kommen i et uheldigt Spor. Man havde for en Snes Aar siden begaaet en Fejl ved at lægge den ene Anstalt ved Rundetaarn i Stedet for paa Blegdams-

vejen. Følgen heraf var bleven, at der ikke var nogen offentlig Badeanstalt paa nogen af Broerne, hvad der var saa meget mere beklageligt, som de private Anstalter ikke benyttedes i noget stort Omfang, — ved at søge Oplysninger hos Vandinspektøren havde han faaet den overraskende Meddelelse, at de Hambroske Anstalters Vandforbrug til Bade var over dobbelt saa stort som samtlige private Anstalters, saaledes det foregaaende Aar 752,000 Tdr. mod 370,000 Tdr. for de private Badeanstalter paa Vesterbro, Nørrebro og i Tordenskjoldsgade. Man maatte være betænkt paa at tilvejebringe Ferskvandsbade, og da der ikke var Udsigt til, at en eller anden Rigmand vilde følge Baron Hambros Eksempel, maatte Kommunen tage sig deraf. Man vilde kunne træffe en nem og billig Ordning ved at oprette en Række smaa Anstalter af samme Art som Badeanstalten ved Lægeforeningens Boliger. Dennes Regnskab viste, at det ikke vilde koste Kommunen noget Offer.

Docent *Bonnesen*, Formanden for de Hambroske Anstalters Bestyrelse, tog nu Ordet. For at saadanne Anstalter skulde kunne svare Regning, sagde han, maatte der kunne raades over en Grundkapital, hvis Rente kunde yde det fornødne Tilskud til Anstalternes Drift. For saa vidt var det uheldigt, naar en saadan Anstalt, som det var blevet Tilfældet med Anstalten i Pilestræde, tog et meget stort Opsving; den skulde da præstere saa mange Bade, at det Beløb, hvormed Udgiften til Badene oversteg Indtægten af dens Benyttelse, ikke kunde dækkes af Grundkapitalens Rente. Jo mere Besøget steg, des mindre kunde Anstalten betale sig. At Anstalten ved Lægeforeningens Boliger betalte sig, bevirkedes mulig derved, at der leveredes en mindre Mængde Vand til Brusebadene end i de Hambroske Anstalter. I de senere Aar var Forholdene ved de Ham-

broske Anstalter blevne uheldigere end tidligere, fordi Antallet af Styrte- og Brusebade var steget, medens Antallet af Karbade var aftaget, og kun disse kunde bære sig. Sluttelig protesterede han mod Udvalgets Bemærkninger om Favorisering af Stormagasinerne.

Til denne Protest sluttede Fabrikejer *Hagemann* sig meget kraftigt. Han vilde, dersom han endnu havde været Medlem af de Hambroske Anstalters Bestyrelse, have benyttet Lejligheden til at bede sig fritagen for dette Hverv, thi naar et Revisionsudvalg kunde udtale sig overfor en Bestyrelse, som det her var sket, var der ingen Grænse for, hvad man kunde byde en Bestyrelse. Udvalget vilde forbyde Bestyrelsen at købe hos et Stormagasin. Det var i høj Grad beklageligt, at en saadan Fordring kunde komme frem i Forsamlingen, og navnlig burde den ikke komme mundtlig fra et Revisionsudvalg. Han vilde overfor Udvalget hævde, at Stormagasinet's Indehavere er gode og nyttige næringsdrivende Borgere, der har begyndt smaat og efterhaanden arbejdet sig op. De svarer Skat som andre Borgere, og ved Indsamlinger banker man aldrig forgæves paa hos dem. De maatte da have lige saa berettiget Krav paa at faa Leverancer til Kommunen som andre, navnlig naar de byder bedre Vilkaar. Han vilde stille Forslag om, at der til Godkendelsen af Regnskabet knyttedes en Udtalelse om, at Forsamlingen ikke tiltraadte Udvalgets Bemærkning.

Da Overretsassessor *N. Lassen* under den fortsatte Diskussion udtalte, at han fandt det formelt betænkeligt at gøre en enkelt Bemærkning i en Udvalgsbetænkning til Genstand for Afstemning, frafaldt *Hagemann* sit Forslag, men *Bonnesen* optog det og formulerede det saaledes: Idet Forsamlingen udtaler, at den ikke kan tiltræde den i Betænkningens næstsidste Stykke frem-

satte Bemærkning, godkender den Regnskabet i Overensstemmelse med Udvalgets Indstilling.

Dette Forslag blev derefter vedtaget med 19 Stemmer imod — 1.

I Mødet d. 30. November 1896 gav *Bonnesen* som Udvalgets Formand nærmere Oplysninger om det uheldige Resultat i 1895.

Overskridelserne ved Pilestræde-Anstalten skyldtes et med Hensyn til Badekamrene i de forskellige Afdelinger foretaget Eftersyn, som havde faaet et noget videre Omfang, end det havde været paatænkt i 1895, idet den forrige Formand for Bestyrelsen, afdøde Gros-serer Munck, havde ment, at det var billigst under et at foretage forskellige Forandringer, som der trængtes til. B. havde da ogsaa foranlediget en større Forbedring af Brusebadene, hvor Loftet tildels var faldet ned, og i 1895 ladet udføre en større Reparation paa den største Kedel, som er en Rørkedel. Savnet af denne havde gjort Kulforbruget i 1895 omtrent 4000 Kr. større end budgetteret. Ogsaa paa Lønningskontoen var der en Forhøjelse; da Anstalten var gaaet over til paa egen Regning at vadske begge Anstalters Haandklæder, havde man givet Inspektøren, der tidligere havde haft denne Vadske, en Godtgørelse for den mistede Indtægt. Endelig havde man paa Anstaltens Inventarium afskrevet for Pilestræde-Anstaltens Vedkommende 485 Kr. 52 Øre, for Borbergades Anstalt 130 Kr. 74 Øre.

I samme Møde forelaa en Skrivelse fra Udvalget om Forhøjelse af Kommunens Tilskud til de Hambroske Vadske- og Badeanstalter fra 3500 til 7500 Kr. Det anførte, at Størrelsen af Kommunens Tilskud i sin Tid blev fastsat saaledes, at Vandafgiften kunde regnes at være dækket. Denne var imidlertid i Aarenes Løb vokset saaledes, at den for 1895 havde udgjort 7543 Kr. 75 Øre og for indeværende Aar ventelig vilde blive

endnu større. Det ønskede Tilskud blev foreløbig givet for 3 Aar.

16.

Forelæggelsen af Budgettet for 1897 gav Anledning til en lille Debat om den Røg-Gêne, Anstalten forarsagede for de omboende. Men det vilde ikke kunne blive anderledes, før man fik Raad til at bygge en ny Skorsten, sagde *Bonnesen*.

Bagermester *J. Marstrand* bemærkede saa i Mødet 29. Novb. 1897, at da Anstalterne jo ikke længer var nye, og da der kunde ventes store ekstraordinære Udgifter f. Eks. til Fornyelse af Kedlerne, vilde det være heldigt til den Tid at have en Reservefond. Anstalten i Borgergade var fra Begyndelsen af godt bygget og havde i Forhold til sin Størrelse krævet langt mindre til Fornyelse og Reparation end den i Pilestræde, som hverken var godt bygget fra Begyndelsen eller havde været særlig godt holdt. Den trængte derfor nu til store Reparationer, Kedlerne var temmelig medtagne, og nogle af dem maatte vist helt fornyes. Paa en Henvendelse fra Magistraten, om Bestyrelsen eventuelt vilde være villig til at overtage Ledelsen af nye Anstalter af samme Art, havde man derfor maattet svare, at man ikke mente at kunne gøre det, medmindre de paagældende Anstalter blev stillede saaledes fra Kommunens Side, at de ikke havde nogen Gæld, og at de fik et Tilskud, der omtrent svarede til Vandskatten.

Under Borgerrepræsentationens Forhandlinger om Anstaltnernes Budget for 1900, paa hvilket der var opført et Beløb af 5577 Kr. 35 Øre til ekstraordinære Arbejder ved Anstalten i Pilestræde, gav Journalist *Borgbjerg* en Skildring af denne, som den dengang var. Han kunde ikke betragte det som nogen absolut Nydelse at benytte den, hvortil Borgerrepræsentanterne

havde gratis Adgang. Opsynet var udmærket, og meget andet var upaaklageligt, men Vedligeholdelsen, over hvilken der i Bladene havde været fremsat en Række Klager, fandt han under al Kritik. Hanerne var næsten altid utætte, og der gik meget lang Tid, inden de gjordes i Stand. Kamme, Toiletmøbler osv. manglede eller var itu. Ogsaa over Vadskeanstalten førtes der Klage. Der skulde være 37 Vadskerum, men af disse var de 12 ubrugelige. Det kunde være utaaleligt nok for det badende Publikum at maatte vente halve Timer, men endnu værre var det for Koner og Piger, som benyttede Vadskeanstalten og havde daarlig Tid, at de ofte maatte vente 2—3 Timer og i den Tid opholde sig i et Rum, som var alt andet end tiltalende.

Bonnesen føjede til, at man bl. a. plagedes med en Rørkedel af en ejendommelig Konstruktion, som Aar efter Aar slugte betydelige Summer til Reparationer uden derfor at blive bedre. Man ønskede meget, at den engang skulde afgaa ved Døden af sig selv: ikke eksplodere, men blive helt ubrugelig. I de sidste Aar var den amputeret først paa den ene og saa paa den anden Side, hvortil der var medgaaet mange Penge. Nu haabede han, at den skulde kunne gøre Tjeneste en Tid endnu, indtil man fik Raad til at anskaffe en ny, hvad der mulig vilde kunne ske, naar begge Anstalters Budgetter sloges sammen. Budgetudvalget mente dog, man kunde nøjes med, at et større Beløb af Borgergade-Anstaltens Kassebeholdning overførtes som Laan til Pilestræde-Anstalten.

17.

I Maj 1900 paapegede Anstaltens Bestyrelse, hvorledes de usædvanlig høje Kulpriser i Forbindelse med de stadig stigende Priser paa alle Materialier og paa Arbejdsløn for Reparationer og de øgede Udgifter til

Folkeløn havde bragt Anstalterne i en vanskelig finansiel Situation og gjort det nødvendigt for Udvalget at tage under Overvejelse, hvad der kunde gøres for at raade Bod paa den svigtende Balance.

Udgiften til Kul alene i Pilestræde vilde fra Aaret i Forvejen vokse med over 12,000 Kr. Kokes, der i Regnskabsaaret 1899 betaltes med 96 Øre pr. 100 $\mathring{w}$, kostede nu 1 Kr. 36 Øre, og paa Kul var Prisen i 1899 89 Øre, men nu 1 Kr. 20 Øre pr. 100 $\mathring{w}$. Forbruget af Kul var for Anstalten i Pilestræde i 1899: 727,758 $\mathring{w}$, af Kokes 2,476,971 $\mathring{w}$. Man foreslog under disse Forhold, at Prisen for Styrtebade, der formentlig overvejende benyttedes af den mere velstillede Del af Befolkningen, fra 1ste Juni forhøjedes fra 15 Øre til 20 Øre.

Redaktør *Witzansky*, der for Tiden var Udvalgets Formand, fremhævede i Borgerrepræsentationen undskyldende, hvorledes det nuværende Udvalg, af hvis Medlemmer 3 kun i 3 Maaneder havde haft Sæde deri, havde overtaget Anstalterne paa et Tidspunkt, da disses finansielle Status var meget kritisk og Materiellet i høj Grad forfaldent. Naar man kun havde foreslaaet en Forhøjelse af Prisen for Styrtebade, var det ikke, fordi der ikke ogsaa var Trang til at forhøje den for de andre Bade, men af Humanitetsgrunde. Merindtægten ved Prisforhøjelsen vilde kun udgøre c. 6000 Kr. Der vilde derved kun blive sat en meget lille Lap paa det store Hul i Anstalternes Kasse; der hvilede ubetalte Fordringer paa den til et Beløb af c. 40,000 Kr., og den raadede ikke over 10,000. Disse Fordringer hidrørte fra taalmodige Folk og fra utaalmodige, som stadig lod høre fra sig; nogle Fordringer laa endog flere Aar tilbage og maatte dog engang betales. Dertil kom, at Afdrag og Forrentning paa Prioritetsgæld udgjorde 12,900 Kr. Indstillingen var derfor meget beskeden. I

sin Tid opgjorde man, at Brusebadene medførte en daglig Udgift af 31 Kr. 60 Øre, og man anslog da Badenes Antal til 600; derved kom man til en Udgift af 5 Øre pr. Bad. Men det blev aldrig 600 Bade. Gennemsnittet for sidste Aar var 267, og de 10 Øre, der betaltes, slog altsaa ikke til. Ved en Pris af 15 Øre kunde de virkelige Udgifter dækkes, men Udvalget ønskede af Hensyn til den ubemidlede Befolkning saa længe som muligt at holde Prisen nede paa dens nuværende Højde. Det vilde derfor søge at indføre forskellige Forbedringer i Administrationen. Til et Brusebad medgik der nu $2\frac{1}{3}$ Td. Vand, ligesaa meget som til et Karbad, for hvilket der betaltes 25 Øre. Udvalget havde nu besluttet at indføre automatiske Haner ved Brusebadene og haabede derved at kunne indskrænke Vandforbruget. Forhaabentlig vilde ogsaa Kulpriserne snart falde. Han havde undersøgt Forholdene ved Lægeforeningens Badeanstalt paa Østerbro, og det havde vist sig, at den kun brugte 0,85 Td. Vand pr. Bad. Publikum maatte vel saa paa de Hambroske Anstalter kunne nøjes med mindre end $2\frac{1}{3}$ Td. Vadskeanstalterne kostede mange Penge og var ikke i saa god Tilstand som ønskeligt. I Pilestræde laa et helt Vadskestade fuldstændig i Ruiner; Folk maatte virkelig sidde 2 til 3 Timer i Forstuen og vente, før de kunde komme til, og der var derfor stor Trang til Opførelse af Vadskestader. Det var et stort Gode, der bødes den fattige Befolkning ved Vadskeanstalterne, og at det paa ingen Maade gik an at forhøje Prisen for Benyttelsen, fremgik bl. a. deraf, at man kunde se Fattigfolk komme ind fra Gaden, tage deres Tøj af og vadske det, og naar de saa skulde gaa, havde de ikke de 10 Øre, der skulde betales, men satte Pant, som ofte ikke indløstes i Aarets Løb. Der frembød sig foreløbig ingen anden Udvej for Udvalget end at forhøje Prisen paa Styrtebade og søge

forøget Tilskud hos Kommunen. Der var Forbedringer, som Udvalget havde følt sig forpligtet til at faa foretagne, og der var meget andet, som trængte til Istand-sættelse. Kommunens Tilskud 7500 Kr. var ikke engang tilstrækkeligt til at dække Vandudgiften. I den nærmeste Fremtid vilde Udvalget derfor henvende sig til Borgmestrene for 1ste og 2den Afdeling og til Forsamlingen om enten at faa et rentefrit Laan eller et forhøjet Tilskud, som da ikke kunde sættes lavere end til 20,000 Kr., naar Anstalterne skulde bringes i en Tilstand, som man kunde være bekendt. De var vel en selvejende Institution, men for Publikums Bevidsthed stod de dog som kommunale Anstalter.

Raadmand *Marstrand*, tidligere Medlem af Udvalget, kunde ganske bekræfte den Fremstilling, Udvalgets Formand havde givet. Stillingen var bleven ret uholdbar, og han ansaa det ikke for muligt at føre Anstalterne videre, medmindre der blev truffet ekstraordinære Foranstaltninger. Det Skridt, Udvalget havde foreslaaet, var nødvendigt; naar man ikke havde foreslaaet det tidligere, var det kun, fordi man havde manglet Mod dertil. Men hermed vilde man ikke komme ud over Vanskelighederne. Efter hans Mening vilde man ikke kunne faa noget godt ud af Anstalten i Pilestræde ved at indlade sig paa Reparationer; man maatte enten bygge den om eller beslutte sig til at flytte.

Det var dog *Witzansky* for meget sagt. Han troede i Modsætning til *Marstrand*, at Driften af Anstalten i Pilestræde vilde kunne fortsættes uden større Forandringer, naar man foretog nogle Reparationer og indførte nogle mindre Forbedringer. Anstalten stod forholdsviis bedre end Anstalten i Borgergade, hvor Besøget stadig gik tilbage baade i Vadske- og i Badeanstalten. Den var maaske noget for stor enkelte Steder og uheldig anlagt, men den havde en god Beliggenhed, da den

Bydel, hvori den laa, netop havde Trang til en saadan Anstalt.

Borgerrepræsentationen tiltraadte Udvalgets Indstilling om en Forhøjelse af Prisen paa Styrtebade.

For »at lette Anstalternes aarlige Driftsbudget og sætte dem i Stand til at afvikle deres løbende Gæld« havde Udvalget bedt Kommunalbestyrelsen om Kommunens Garanti for et Laan hos Statsanstalten for Livsforsikring paa 60,000 Kr., som skulde afvikles paa nærmere fastsatte Vilkaar. I Mødet d. 18. November 1901 vedtoges det at yde denne Garanti.

Saa afskaffede man i Borgergade Styrtebade for Kvinder og indrettede i Stedet 2 Slags Brusebade, som syntes at ville blive søgt.

18.

I et Møde, som Udvalget holdt d. 20. December 1902, var der opstaaet Uenighed. Efter en længere almindelig Diskussion havde Ingeniør *J. Rump* foreslaaet at vælge en ny Formand (i Stedet for *Witzansky*), og Murer *H. Rasmussen* var bleven valgt med 3 Stemmer. 1 (Læge *Hammerich*) stemte ikke. *Witzansky* nedlagde Protest mod »Udvalgets Kompetence til paa det nuværende Tidspunkt at vælge ny Formand«. Dette gav Anledning til, at Udvalget under 13de Januar 1903 havde fremsendt et Forslag til Regulativ. Det var ledsaget af følgende Motivering:

»I Borgerrepræsentationens Møde d. 25de August 1873 vedtoges, at Forsamlingen indtil videre udøver sin Myndighed med Hensyn til det Hambroske Legat og Bestyrelse af Vadske- og Bade-Anstalten i Borgergade gennem et d. 3die Marts f. A. nedsat og d. 29de Maj samme Aar suppleret Udvalg.

Denne Vedtagelse er, saavidt det kan ses af Borgerrepræsentationens Forhandlinger og Udvalgets Forhandlingsprotokol, ikke senere forandret.

Anstalterne bestyres fremdeles af et af Forsamlingen valgt Udvalg paa 5 Medlemmer, men der er ikke, hverken af selve Udvalget eller af Forsamlingen, vedtaget noget Regulativ eller nogen Forretningsorden for dette Udvalg, hvilket maa anses for uheldigt, da Udvalget er staaende og efter sin Opgave nærmest maa betragtes som administrativt, hvorved det afviger betydeligt fra de Udvalg, som Forsamlingen ellers i Almindelighed nedsætter.»

Regulativet, som vedtoges af Borgerrepræsentationen 9. Marts, var saalydende:

1. Udvalget for de Hambroske Vadske- og Badeanstalter bestaar af 5 Medlemmer. Hvert Aar foretages i Borgerrepræsentationens første Møde i April Maaned Nyvalg af Udvalget.
2. Det vælger selv sin Formand og Sekretær; disse Valg foretages i April Maaned og gælde for et Aar ad Gangen.
3. Der afgives hvert Aar umiddelbart efter Valget skriftlig Meddelelse til Borgerrepræsentationens Formand om Valget af Udvalgets Formand.
4. Der afholdes ordinært Udvalgsmøde hver 3die Maaned; ekstraordinære Møder afholdes, saa ofte Formanden anser det for fornødent, eller naar mindst 2 af Udvalgets Medlemmer stille Forlangende herom.
5. Anstalternes aarlige Budget skal forelægges Udvalget til Drøftelse og Underskrift saa betids, at det kan være indsendt til Borgerrepræsentationen samtidig med Stadens almindelige Budget.

I Henhold hertil valgtes i Borgerrepræsentationens Møde d. 20. April 1903 følgende Mænd til Medlemmer af Udvalget: *Borgbjerg, Hammerich, H. Rasmussen, Witzansky* (alle Genvalg) og Direktør *Harald Bing*, som derefter blev valgt til Formand.

19.

Fra dette Udvalg forelaa i Mødet d. 29. Juni 1903 følgende Skrivelse:

»Udvalget indstiller herved til Borgerrepræsentationen at afhænde den Anstalten tilhørende Ejendom, beliggende i Borgergade paa Hjørnet af Hindegade og Fredericiagade, og foreløbig at henføre den Virksomhed, som nu der finder Sted, under Driften af Vadske- og Badeanstalten i Pilestræde.

Alt i lang Tid har det staaet klart for Udvalget, at de kommunale Etablissementer, fyldestgørende ganske de samme Formaal, oprindeligt vare anbragte i en for stor Nærhed af hinanden. Udviklingen er da ogsaa mere og mere gaet i den Retning, at den yngre, mere moderne indrettede Anstalt i Pilestræde har tiltrukket sig Publikums Yndest paa Bekostning af — dette gælder baade Vadskeriet og Badene, men navnlig de sidste — Søgningen til Borgergade. Der henvises i saa Henseende til de aarlige Regnskaber, af hvilke det fremgaar, at medens Driften af Anstalten i Pilestræde nogenlunde bærer sig, overstiger Udgifterne i Borgergade Indtægterne med et Beløb af c. 9000 Kr. aarligt.

Skulde dette Forhold ændres, maatte der i Borgergade foretages en gennemgribende Forandring: Ikke blot burde i saa Fald en Fornyelse af Anstaltens hele Materiel finde Sted; men det var samtidigt uundgaaeligt at underkaste den nu snart 40 Aar gamle Bygning en Grundforbedring og Udvidelse. Disse Foranstaltninger kunde næppe træffes uden en Bekostning af mellem 30—40,000 Kr.

For Udvalget har det imidlertid staaet som mere ønskeligt at tilvejebringe en ny, tidssvarende Vadske- og Badeanstalt fjernere fra Byens Centrum fremfor at anvende en efter Forholdene betydelig Sum paa det gamle Etablissement i Borgergade, hvis Kunder i ethvert Fald for en Del kunne blive betjente i Pilestræde.

Ud fra denne Betragtning har man længe syslet med Tanken om at skille sig ved Ejendommen i Borgergade. Det har dog intet Øjeblik fremstillet sig som muligt for Udvalget at opnaa en Købesum, som blot tilnærmelsesvis svarede til den Værdi, med hvilken den var bogført i Anstaltens Status, nemlig 138,440 Kr. At dette Beløb oprindeligt har været et korrekt Udtryk for det paagældende Aktiv, skal ikke her modsiges, men de ugunstige Tider for Anstalten have ikke tilladt tilstrækkelige Nedskrivninger, saaledes at Ejendommens virkelige Værdi i Handel og Vandel — kun tjenlig som den er for en Køber til Nedbrydning — fjerner sig langt fra den regnskabsmæssig opførte.

Udvalget har derfor anset det for forsvarligt at forhandle paa Basis af et Bud, som gav et Udtryk for Grundarealets Værdi, og et saadant foreligger der omsider.

Køberen, Murmester S. Hansen, tilbyder at betale Ejendommen med 79,000 Kr., hvilket — da Grunden indeholder 1857 Kv.-Alen — svarer til et Beløb af 42,54 Kr. pr. Alen; han indgaar paa Kommunens sædvanlige Salgsbetingelser og afholder alle Omkostninger ved Handelen.

Hr. Hansen er fremstillet for Udvalget som en solid og dygtig Mand.

Det ved Anstaltens Nedlæggelse ledig blivende Personale vil Udvalget saavidt muligt søge at knytte til Driften i Pilestræde. Under alle Omstændigheder vil ingen blive opsagt af sin Tjeneste med kortere Varsel end 3 Maanedes.

Forsamlingen bemyndigede Udvalget til at sælge Ejendommen i Borgergade (128 B) og overdrog Udvalgets Formand at forsyne de i Anledning af Salget nødvendige Dokumenter med sin Underskrift paa Forsamlingens Vegne.

Hermed var Borgergade-Anstaltens Saga ude. Det maa vel desværre siges, at de Forhaabninger, som man knyttede til den ved dens Oprettelse — saavel i som udenfor Borgerrepræsentationen —, ikke gik i Opfyldelse.

Under Budgetbehandlingen i Mødet d. 14. December 1903 ytrede *Bing*: Der er først her i Forsamlingen, senere i Pressen udtalt en vis Beklagelse over Salget af Anstalten i Borgergade, det paagældende Kvarter mistede derved en Lejlighed til at tage Bad, som man havde benyttet med temmelig stort Maadehold. Det har oprindelig været Udvalgets Hensigt at arbejde paa Oprettelsen af en Anstalt i et andet Kvarter af Byen, men paavirket af de her og andet Steds faldne Udtalelser vil det nu søge at tilfredsstille de fremsatte Ønsker, saafremt man da ikke gennemfører den Tanke, som maaske er den rigtige, og hvorom der vistnok om

ikke lang Tid vil foreligge Forslag, at samle Driften af disse og af de øvrige kommunale Badeanstalter under een Administration.

* * *

23. Dec. 1904 fremsendte Udvalget sit Forslag om een Administration for de kommunale Badeanstalter ved Magistratens Overtagelse af Tilsynet og Forvaltningen af de Hambroske Bade. Det ligger i Sagens Natur, hedder det i Indstillingen, at et Udvalg, hvis Sammensætning ofte veksler, vanskelig kan bevare den Ensartethed i Ledelsen, som er ønskelig, og heller ikke altid kan være i Besiddelse af den Sagkundskab i alle tekniske Enkeltheder, som maa til for at holde en Virksomhed som den her omhandlede paa Højde med lignende Anstalter i Ind- og Udland. Hertil kommer, at det er vanskelig for et Udvalg, hvis Medlemmer har talrige andre kommunale Hverv at røgte, at føre et virksomt Tilsyn med Driften og Økonomien i alle Enkeltheder. Og de Hambroske Anstalters finansielle Status er i Virkeligheden en saadan, at det sikkert til sidst vil blive nødvendigt, at Kommunen vedgaar Arv og Gæld efter dem, eller at man eventuelt helt indstiller Driften ogsaa af den sidste af de nuværende Anstalter. Hensynet til, at Legatstifteren i sin Tid har udtalt, at Bestyrelsen af Anstalterne hørte under Borgerrepræsentationen, tror man det forsvarligt nu at se bort fra, da Baron Hambro dengang næppe har kunnet overskue den kommende Udvikling og det i alle Tilfælde maa anses for stemmende med hans Hensigter, at de styres saaledes, at de paa bedste Maade bliver i Stand til at opfylde deres Formaal.

I Borgerrepræsentationens Møde 9. Januar 1905 forelagde *Bing* som Udvalgets Formand Sagen. Om den afdøde Borgmester for 4. Afdeling, Konferensraad

Ehlers, var from som en Due, vidste han ikke, men at han var snild som en Slange, da han ved sin seje Modstand mod Udviklingen af Badelivet i København provocerede Borgerrepræsentationen til at overtage Driften af disse Anstalter, det ansaa han for utvivlsomt. Ethvert Ønske om en virkelig rationel Forbedring af Driften, udadtil overfor Publikums Ønsker, indadtil med Hensyn til større Økonomi, er stadig strandet paa den Omstændighed, at der ingen Penge var. Har man fra Begyndelsen haft Haab om ved aarlige Overskud at opspare et Reserve- og Fornyelsesfond, saa er dette Haab i alt Fald bristet. Som Forholdene har udviklet sig, taler alt for, at Magistraten igen overtager Driften, ligesom Tilfældet var i Aarene 1865—73, men Udvalget indstiller samtidig udtrykkelig, at de Midler, som er til Raadighed, bevares som et særligt Fond, der stedse maa bære den afdøde Legatstifters Navn og selvfølgelig maa anvendes efter den oprindelige Hensigt.

Borgmester *Jensen* indrømmede, at den Udvej, Udvalget foreslog, maaske nok var den eneste naturlige. Men Kommunen vil her ikke komme til at overtage en Badeanstalt, der kan benyttes, som den er, eller bringes i tidssvarende Stand paa Stedet, hvor den ligger.

Konsul *Johan Hansen* kunde ikke stemme for Indstillingen. Legater bør ikke, som Bing havde sagt, være næsten, men absolut urokkelige. Han kunde bedre tænke sig den Løsning, at man, naar Anstalten ikke kan svare Regning, gjorde Aktiver og Passiver op og henlagde den Formue, der blev tilbage, under Legatudvalget, saaledes at man enten — om man vilde — spiste den op eller gav Renterne til Magistraten at anvende til kommunale Badeanstalter. Paa denne Maade vilde man absolut komme Hambros Tanke nærmere.

Bing svarede herpaa, at man kan rette sig efter en Legatstifters Ord, og man kan rette sig efter hans

Mening. Johan Hansen var mest tilbøjelig til det første. Men der forelaa jo ikke engang Fundats eller Statutter for Hambros Gave, kun et overordentlig kortfattet Brev, hvori Hambro svarer den daværende Formand for Udvalget: Siden De spørger, vil jeg sige, at det har altid været min Hensigt, at det skulde være under Borgerrepræsentationen. Hvis man af Hensyn til en saadan Udtalelse undlader at foretage det, Udvalget har foreslaaet, bærer man sig i den Grad korrekt og formelt rigtigt ad, at det er ganske ulasteligt, men man skærer tillige Pulsaaren over paa det, som i Grunden var det væsentlige for Legatstifteren: at der ved Hjælp af hans Gave skulde oprettes en Række Vadske- og Badeanstalter, som kunde komme den store Befolkning til Gode.

Udvalgets Indstilling blev vedtaget med 22 Stemmer mod 2. Borgerrepræsentationen rettede altsaa en Henvendelse til Magistraten om, at denne, saa snart ske kunde, overtog Tilsynet med og Driften af den Hambroske Anstalt.

Paa denne Henvendelse indløb der foreløbig ikke noget Svar. I 1907 maa Udvalget da anmode om et Laan hos Kommunalbestyrelsen. 9. Dec. bevilgedes et saadant paa indtil 35,000 Kr.

Udvalget, hvis Formand nu er Gross. *Budde-Lund*, bliver ikke staaende herved. 15. Feb. 1908 fremsender det en Indstilling, hvori det fremhæves, at man trods forskellige Henvendelser til Borgmesteren for 2. Afdeling ikke har kunnet faa noget tilfredsstillende Svar paa den af Borgerrepræsentationen vedtagne Henstilling, saa at man vel maa betragte Anstaltens Overgang til Magistratens Administration som stillet i Bero. Men høje Kulpriser, omfattende Vedligeholdelse af Bygninger, Maskiner og Inventarium og Renter af Prioritetslaan har medført et meget betydeligt Underskud. Udvalget maa

derfor foreslaa, at Driften ændres, saa Underskuddet kan blive til et Overskud. For det første maa Anstaltens Vadskeri lukkes. En stor Del af den fattigere Befolkning i den paagældende Bydel er allerede flyttet bort, og flere vil fremdeles flytte bort. I saa godt som alle Nybygninger indrettes tidssvarende Vadskekældere eller Vadske-lofter. Og tilmed lejes maaske endog den større Del af Anstaltens Vadsketimer nu ikke ud til den fattige Befolkning, men til Vadskekoner, der driver Forretning, vadsker hjemme og pr. Vogn bringer større Partier af deres »Vadsk« til Anstalten for der at foretage en meget vandspildende Skylning. Dernæst maa Priserne paa Badene forhøjes, d. v. s. paa Karbade og Styrtebade, ikke paa Brusebade, forsøgsvis med 5 Øre pr. Bad eller, under den nuværende Benyttelse, med en Merindtægt af 10,000 Kr. Samtidig skal Drikkepenge afskaffes. Endelig andrager Udvalget om, at Kommunens aarlige Tilskud maa forhøjes fra 7500 Kr. til 12,000 Kr. Som Alternativ foreslaar det, at Anstaltens aarlige Underskud og Udgifterne til de nødvendige Reparationer afholdes af Kommunens Kasse.

Om dette sidste udtalte Borgmester *Jensen* under Forhandlingerne i Borgerrepræsentationen 2. Marts 1908, at »selv om en Institution er under Borgerrepræsentationens Administration, der maa formodes at være den bedste tænkelige, lod det sig af rent formelle Grunde ikke gøre at træffe en Bestemmelse om, at den vedkommende Institutions Underskud og de nødvendige Reparationer ganske blankt skal afholdes af Kommunens Kasse«. Med Hensyn til det store Spørgsmaal om Magistratens Overtagelse af Administrationen vilde han sætte megen Pris paa endnu et Par Aar at faa frie Hænder, men skulde dog mellem Sagens 1. og 2. Behandling, saa vidt det var muligt, lade foretage en sagkyndig teknisk Undersøgelse af Forholdene ved Anstalten,

hvilket dog vistnok, sagde *Bing*, kun vilde føre til, at Magistraten ved 2. Behandling vilde indtage samme Holdning, som den i de sidste 3—4 Aar havde indtaget, og lade Borgerrepræsentanterne sidde med Smerterne, da de nu engang har dem.

Det slog ogsaa til, og ved 2. Behandling vedtoges Udvalgets Forslag om Vadskeriets Nedlæggelse, Prisernes Forhøjelse og Forhøjelsen af Kommunens aarlige Tilskud.

20.

Følgende Mænd har i den forløbne Aarrække været Formænd for Udvalget angaaende de Hambroske Vadske- og Badeanstalter:

C. St. A. Bille $\frac{9}{3}$ 1873— $\frac{6}{9}$ 80.

H. H. Kayser $\frac{16}{9}$ 1880—85.

Severin Jensen 1885— $\frac{15}{1}$ 92.

B. Kjær $\frac{15}{1}$ 1892— $\frac{21}{12}$ 93.

C. H. Munck $\frac{21}{12}$ 1893— $\frac{5}{7}$ 95 (død).

E. P. Bonnesen $\frac{15}{7}$ 1895— $\frac{22}{3}$ 1900.

H. C. V. Møller $\frac{22}{3}$ 1900— $\frac{12}{4}$ s. A. (fungerende).

H. Witzansky $\frac{12}{4}$ 1900— $\frac{20}{12}$ 02.

H. Rasmussen $\frac{20}{12}$ 1902— $\frac{27}{4}$ 03.

H. Bing $\frac{27}{4}$ 1903— $\frac{8}{4}$ 07.

G. Budde Lund $\frac{8}{4}$ 1907— $\frac{1}{4}$ 09.

Hans Jensen $\frac{1}{4}$ 1909— $\frac{22}{8}$ 11.

C. F. Sørensen $\frac{16}{10}$ 1911—

Straks, da Kvinder traadte ind i Borgerrepræsentationen, blev i det første Møde, 1. April 1909, to af dem, Herreskrædderinde Fru *Anna Johansen* og Fru *Thora Knudsen*, valgt ind i Udvalget.

*

*

*

Da Hambro 70 Aar gammel var død 17. Novb. 1877, sagde Borgerrepræsentationens Formand i For-

samlingens Møde to Dage derefter følgende Ord: »Baron Carl Joachim Hambro stod os ikke personlig nær, ja han var end ikke Medlem af denne Kommune, men han var født og opdragen her i Byen, og til Lykke for denne glemte han ikke dette, da en større Virksomhed kaldte ham til Kæmpestaden. Aar for Aar fra 1850 at regne sendte han os Gave paa Gave til Dannelsen af en Fond til Oprettelse af Bade- og Vadskeanstalter, en Fond, som ved Udgangen af 1876 havde naaet en Størrelse af 216,000 Kr., og hvoraf Udgiften ved Opførelsen af Anstalten i Hindegade fuldstændig har kunnet bestrides, ligesom den væsentligste Del af Udgiften ved Opførelsen af Anstalten i Springgade har kunnet afholdes deraf. Men ved Siden heraf har han dels i eget Navn og dels i hans Faders, Hofraad Joseph Hambros, Navn skænket os betydelige Legater til Understøttelse af trængende i Kommunen, hvilke Legater for en Del ville træde i Kraft nu ved hans Død. Hans Navn vil derfor sikkert blive bevaret i taknemmelig Erindring hos Byens Borgere og Bestyrelse, som i ham ville mindes en af Byens store Velgørere, der satte dens Styrelse i Stand til paa en Tid, da Blikket maaske ikke var vendt i den Retning, og da Midlerne ikke vare store, at virke for et saa stort Gode, som Oprettelsen af Vadske- og Badeanstalter utvivlsomt er.«

OVERFORMYNDER OG FATTIGDIREKTØR I KØBENHAVN
MEDLEM AF DE 32 MÆNDS RAAD
KØBMAND HANS JESSEN

FØDT 1749, DØD 1822.

VED

L. P. JESSEN, ARCHITEKT, LØJTNANT.

Nedenstaaende er en Kopi af en af min Oldefader, Købmand Hans Jessen, efterladt Haandskrivelse, som, efter Opfordring, i sin Tid er tilstillet Geheimearkivet. Noterne er tilføjede af mig.

1749 i April er jeg efter Døbeattest født paa en Selvejergaard i Lourup, Døstrup Sogn¹⁾, under Riber Stift. Efter egen Drift, og mine brave Forældres Tilstaaelse, var jeg bestemt til Studeringer, men min

¹⁾ Lø Herred; nu sønden for Grændsen.

svagelige Helsen, og mine Forældres tidlige Død, var Hindring, at det ej skede. Min moralske Dannelse har jeg dem at takke, og vores daværende, mig uforglemmelige Præst Hr. Nicolay Brorson¹⁾: Fader til Hr. Professor og Præst til Garnisons Menighed i Kjøbenhavn. I mit 16de Aar var jeg forældreløs med en ubetydelig Arv og lod jeg mig ved en gl. afskjediget Vagtmester navnlig Hans Josiassen endvidere øve i Tydsk, Regning, Skrivning og lidt i Tegning²⁾, hvilket Alt i Fremtiden kom mig til megen Nytte, da jeg lagte mig efter at kjende Kniplingsfabricationen, hvorpaa jeg søgte og 1ste Juli 1768 erholdt Kongelig Bevilling³⁾.

1769 associerede jeg mig med nu afdøde Kniplings Fabrikant Boye Thomsen i Møgeltønder ved Skakkenburg, og som vedvarede i al fornøjelig Enighed og Ven-skab i 10 Aar med uafbrudt Anstrængelse, saa at vi stedse holdt i Arbejde circa 200 Kniplings Piger. I samme Tid, nemlig 1771—72—73, rejste jeg paa denne Handel til Bergen i Norge. I mine ledige Timer øvede jeg mig i Musiquen, fornemlig paa Klaver, i Choral med General-Bas. Spillede der adskillige Gange Orgelet til Kirke-Tjeneste og ligesaa derefter i Kjøbenhavn.

---

¹⁾ Johan Peder Nicolaysen Brorson, f. $\frac{1}{4}$ 1726. Sognepr. til Dostrup fra $\frac{20}{6}$ 1754 til sin Død $\frac{10}{1}$ 1791.

²⁾ I mit Eje findes endnu en perspektivisk Tegning, udført af min Oldefader og forestillende Fædrengaarden i Døstrup; ligeledes ejer jeg et Miniaturmaleri af min Oldefader, malet af den bekjendte Portrætmaler Christian Hornemann, † 1844. Af dette er hостаende Portræt en Gengivelse. Et andet Maleri, i Olie, ejes af min Broder Oberstløjtnant A. C. P. Jessen.

³⁾ Suppliquer Aⁿ 1768. 1ste Halvaar N° 1438 (Rigsarkivet) »Hans Jessen af Lourop Bye i Riber Stift, ansøger Bewilling det »Hand oweralt i Kongens Riger og Lande maae Handle med iindenslandske Kniplinger og same i store og smaae Parthier samt Alen-maal udsælge.« — Selve Bevillingen findes ikke, men i »Jydske Register 1766—1768« findes den indført Side 585, Nr. 223.

1777. Kjøbte jeg mit 1ste Hus Nr. 20 paa Østergade i Kjøbh.¹⁾; rev det ned, og igjen opbygte af Grundmur. Derefter til 1811 bygt og ejet circa 40 Gaarde og Huse²⁾, dels for egen Regning, dels i Interessenskab; Ja, endog været adskillige af mine Medborgere assisterlig i dette Fag med Raad og Daad. Dette kan bevidnes af endnu levende Justitsraad og Told-Inspecteur Muus³⁾, dels for sin egen Regning, dels for Deres Majestæts Regning, da jeg efter hans Begjering bygte og indrettede de smaa grundmurede Pakhuse paa Toldbodpladsen, som støder ind til Westindisk Compagniets Plads, ja endog foranstaltede adskillige nyttige Indretninger i det store Pakhus næst derved, alt uden mindste egen Nytte eller Fordel derved.

17. Juni 1778. Tog jeg Borgerskab i Kjøbenhavn⁴⁾ som Handlende.

I samme Aar, nemlig 1778 giftede jeg mig med Jfr. Mette Pilegaard fra Fyn, og Aaret derefter blev os født en sund og velskabt Søn, nemlig den 26. Juli 1779, der [1806]⁵⁾ blev Candidatus theologiae med bedste Character.

¹⁾ Nuværende Gade Nr. 27, Firmaet A. C. Gamèl's Ejendom.

²⁾ Blandt de Gaarde, som min Oldefader vides at have ejet, kan nævnes: Nytorv Gade Nr. 17 og 19, Hjørneejendommen Nytorv-Raadhusstræde og Nyhavn Gade Nr. 22—26. I Gaardene til disse sidste Ejendomme staar endnu hans Pakhuse.

³⁾ *Hans Muus* f. ²⁰/₆ 1758. Renteskriver i Vestindisk-Guinæisk Kontor ²⁴/₆ 1787. Toldinspektør i København ¹¹/₁₁ 1797. Justits- og Etatsraad.

⁴⁾ (Kbhvn.s Borgerskabsprotokol 1749—1784.) »*Hans Jessen*, fra Holsteen: Borgerskab 17. Juni 1778 som Handlende med asiatiske Varer«. Han nævnes (Kbhvn.s Vejviser s. A.) som »Kjøbmand og Kniplingshandlende, Østergade 19«.

⁵⁾ Aaben Plads i Originalen. Nævnte Søn *Jes Andreas Jessen* blev født ²¹/₇ 1779; theol. Attest ²⁰/₄ 1806 (Laud), Ejer af Marienberg ved Vordingborg 1810—1828, men blev, som saa mange Andre, forarmet ved Statsbankerotten. ⁹/₁₂ 1831 blev han kaldet til Sognepræst

Fra den Tid af, nemlig fra 1780, indlod jeg mig som Medrejder og Deltager i adskillige Skibs Expeditioner, dels for egne og Medrejderes fælles Handel, dels paa Fragtfart; baade paa Westindien, Middelhavet, som Nord og Østsøiske Havne, med 10 Fartøyer, nemlig 1 Fregatskib, 1 Brig, 1 Huckert, 6 diverse Galeaser og 1 Jagt.

I samme Tid har jeg tilligemed min egen Søn, opdraget 3 andre Plejesønner af nævnte Familie¹⁾. Den første Plejesøn, som var over 10 Aar da jeg modtog ham, vil det, uagtet al mulig Omhue, Bestræbelser og Bekostning til hans Fremme og Held, ikke lykkes mig og har han med gl. M. kostet mig over 3000 Rdl. D. C. til 1806. Sildig begyndte han Stadighed og roligere Eftertanke, men maa nu surt tjene for sit Ophold. Af de 2de andre Plejesønner har jeg stedse havt megen Glæde, da de altid er gaaet frem ved Flid og Stræbsomhed i Kundskaber, til Ære, Embeder og Agtværdighed. Den ene af disse er nu nylig død af en smittende Sygdom til megen Sorg for sine og os, hvorved Hs. Majestæt besparede en Pension paa nogle hundrede Rigsdaler aarlig.

---

i Thorslunde og Ishøj ved Roskilde; her døde han ¹²/₃ 1850. Har, bl. a., skrevet: »Sproget, en filosofisk, linguistisk Afhandling«. København 1845. Hans ældste Søn, min afdøde Fader, Hans M. L. Jessen døde ¹⁰/₁ 1876 som Sognepræst for Taagerup og Thorslunde ved Rødby. — Min Oldefaders Broder Jens Jessen var Knplingskræmmer paa Østergade. En af hans Sønner Johannes Muhle Jessen, Krigscancellisecretair ¹⁷/₁₂ 1816 og senere Boghandler i Svendborg, var gift med en Søster til den saa sørgelig bekendte Worm, der 1836 myrdede Kandidat Jens Peter Tønder.

¹⁾ Nemlig Familien Pilegaard. Af disse tre Plejesønner kjender vi nu kun *Anders Pilegaard Jessen*, som blev juridisk Kandidat og nævnes 1822 (Københ.s Vejviser) som Cancellisecretair. Han blev Cancelliraad 1831 og døde ugift ¹⁰/₃ 1851 som Raadmand i Roskilde, samt Kirkeværge for Domkirken dersteds.

4. April 1788 erholdt jeg Tilladelse at handle med Sucker, Sirup, Caffé etc., hvoraf jeg kun fornemlig benyttede mig af Cafféhandelen.

18. Marts 1791. Erholdt Bevilling at handle og have Oplag af Muur og Tagsten, og alle Slags tilberedt Kalk, og selv at anskaffe det dertil hørende Sand og Gruus med egne Vogne eller Fartøyer uden Paatale af Nogen.

13. Juli 1791. Erholdt ligesaa Bevilling at anlægge og drive et Pudder og Stivelse Fabrick, hvilket dreves med betydelig Force i det Store, baade til Uden- og Indlandske Stæder, saalænge jeg boede i Kjøbenhavn¹⁾.

18. Decbr. 1793. Mig af Magistraten befalet, at være Fattiges Forstander ved Frue Sogns Pleje-Commission, hvilket jeg vedblev, som Forstander og Commiteret, i over 6 Aar, og siden som Directeur ved den nye indrettede Fattig-Direction. Ialt over 17 Aar ved Fattigvæsenet.

31. Octbr. 1795. Blev efter da værende Overformynderes Forestilling og det Kongl. Danske Cancelliets Resolution approberet Plan, bestemt at oprette et Fond for, at afbøde de mulige Tab, der kunde finde Sted formedelst den Byen i Juni 1795 overgangne Ildebrand.

Dette var opvoxet til Udgangen af min Tid som Overformynder, nemlig til 11te Decbr. 1808, til 8613 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 14 β og hvortil kommer videre 1 Aars Rente til 11te Decbr. 1809, samt omtrent 3200 Rdl. indkaldte arveløse Capitaler, hvortil endnu ingen Arvinger have meldt sig. Det i den Anledning udstedte Proklame er udløbet ved Aarets Udgang 1809.

¹⁾ I Københavns Vejviser for 1794 nævnes: *H. Jessen og Boyesen*: Puder og Stivelsefabrik og Kalk, Tegl og Muurstenshandel. Overgaden neden Vandet. 168 B og C. I »Sjællandske Registre 1790—1791«, Side 604. Nr. 229, findes denne Bevilling for »Hans Jessen og Frederik Dirck Boyesen«.

11. *April 1797.* Blev valgt i Lille Vestergades Pumpesands Compagnie som 2den Vand-Inspecteur og var det i 13 Aar, uden Gage eller Emolumenter.

14. *Juni 1799.* Valgt af Direktionen for Fattigvæsenet til deres Meddirekteur.

2. *Januar 1802.* Befalet af Magistraten, at være Stadens Kæmner. NB. Uden Gage eller Emolumenter i 4 Aar.

3. *Februar 1802.* Valgt af de 32 Mænd til Medlem af deres Collegie, som deputeret Borger¹⁾.

5. *Marts 1802.* Kngl. Befaling, som Medlem af de 32 Mænds Raad, at tiltræde afdøde Vinhandler Schraders²⁾ Function ved Fattigvæsenets Direction og den specielle Direction for Skt. Hans Hospital.

6. *Juni 1803* har Directionen for Fattigvæsenet, iflg. Kgl. Rescript af 24de f. M., valgt mig at tiltræde, som 2det Medlem fra dens Side, den anordnede Kongl. Direction for det nye indrettede Tugt- og Forbedringshuus her i Staden, i Forening med Stiftamtmand Hauch³⁾,

---

¹⁾ I de 32 Mænds Protokol findes tilført under 21. Jan. 1802: »Valg blev foretaget i Hr. Bøtchers Sted, der af vores Forsamling er udtraadt, og i Hr. Schraders Sted, der ved Døden er afgaaet«. Der blev stemt paa ialt 18 Kandidater; de fleste Stemmer faldt paa Urtekræmmer Lyngbye (12), Stivelsesfabrikør Jessen (10), Købmand Monsen (8) og Bogtrykker Schultz (8). De øvrige 14 fik hver fra 1 til 4 Stemmer. De fire førstnævnte indstilles derefter til Magistraten. — I Skrivelse af 5. Febr. 1802 meddelte Magistraten, at den af de fire foreslaaede havde udnævnt Stadskæmner Hans Jessen og Urtekræmmer Hans Jørgen Lyngbye til at indtræde i Forsamlingen. I Mødet d. 11. Febr. var de begge til Stede og indtog deres Pladser.

²⁾ *Stephan Schrader*, f. $\frac{21}{3}$ 1744. Vinhandler paa Christianshavn (Strandstræde Mtrk. Nr. 34), senere Brygger. Medlem af de 32 Mænds Raad. † $\frac{30}{12}$ 1801.

³⁾ *Frederik Hauch* f. $\frac{25}{8}$ 1754. Stiftamt. over Sjæll. Stift. † $\frac{27}{10}$ 1839.

Etatsr. Malling¹⁾, Justitsr. Bang²⁾, Politimester, Justitsr. Haagen³⁾ og Justitsr. Koefoed⁴⁾. 4

30. Decbr. 1805. Valgt af Magistraten til at være Rodemesternes Oldermænd; var det i 5 Aar.

4. Jan. 1806. Ligesaa af samme til yngste Overformynder. Var det i 4 Aar; 2 Aar yngste og 2 Aar ældste.

7. Octbr. 1806. Cancellie-Brevs Besvarelse ved en Comite af de 32 Mænd; er udnævnt mig, Wassard⁵⁾, Harboe⁶⁾, og Hallander⁷⁾.

21. Decbr. 1807. Befalet at sammentræde i en Extraordinaire Indqvarterings Commission med Haffner⁸⁾, Bardenfleth⁹⁾, og Hammerich¹⁰⁾ om Indqvarterings Indretning efter Plakat af 9de Maj 1806.

1) *Ove Malling* f. 10/12 1748. Forf. af »Store og gode Handlinger osv.«, Geheimstatsminister m. m. † 17/11 1829.

2) *Frederik Ludvig Bang* f. 5/1 1747. Overlæge ved Frederiks Hospt. og Professor i Medicin. † 26/12 1820.

3) *Hans Haagen*, f. 19/12 1754. Politimester i Kbhvn. Senere Generalauditor ved Søetaten og 1814 Politidirektør i København. † 3/7 1815.

4) *Daniel Koefoed*, f. 1759. Direktør for det militære Uldmanufaktur, Etatsraad. Børnehuset blev underlagt ham. † 10/8 1840.

5) *Hans Mathiasen Wassard*, f. 11/11 1756. Fra 1790 Grosserer i Kbhvn. (Vinhandel en gros), Medlem af 32 Mænds Raad 1802—19. Ejede senere Marienlyst ved Vordingborg. † 20/10 1835.

6) *Jens Harboe*. Grosserer i Kbhvn., Medlem af og senere Formand for 32 Mænds Raad. Repræsentant i Rigsbanken. † 7/9 1824.

7) *Anders Hallander*. Tømremester, Oberst ved Brandcorpset, Stadthauptmand. Medlem af de 32 Mænds Raad. † 8/4 1828 (73 Aar gml.).

8) *Johan Wolfgang Reinhold Haffner*, f. 24/1 1770. Generalløjtnant, Generalkvartermester, Medl. af Defensionskomiteen. † 10/8 1829.

9) *Johan Frederik Bardenfleth*, f. 7/10 1740. Generalmajor, Ejer af Serridslevgaard paa Fyn, † 27/1 1811.

10) *Frederik Hammerich*, f. 1759. Regimentskvartermester ved Artilleriet; senere Raadmand i København, 1826 Borgmester. † 1840.

12. Marts 1808. Kongl. Befaling at sammentræde i en Commission med Grev Baudissin¹⁾, Etatsr. Haagen, Raadmand Hammerich, og T. From²⁾, for at regulere Qvarter til de franske Tropper og deres videre Fornødenheder.

28. April 1808. Kongl. Befaling at tiltræde Commissionen angaaende Nedbrydelse og Godtgjørelse af de til Kjøbenhavns Fæstningsværkers Udvidelse nødvendige Bygninger med Justitsr. Pontoppidan³⁾, Etatsr. Berner⁴⁾, Justitsr. og Professor Magens⁵⁾ og Gartner Vogt⁶⁾.

30. September 1808. Min Intimation paa de af mig foranstaltede og for egen Regning bekostede 14 Lister om den extraordinaire Indqvarterings Eftergivelse fra Medio November 1807 til Ultm. Septbr. 1808, som Commissionen indsendte til Cancelliet den 22. Octbr.

¹⁾ Carl Ludvig Greve Baudissin, f. $\frac{4}{9}$ 1759. Var først i sach-sisk Tjeneste, men da han 1787 arvede Godser i Holsten, traadte han i dansk Statstjeneste. Generalmajor og 1801—1808 dansk Gesandt i Preussen. Senere Generallejt看ant, Kommandant og Gouvernør i København. † $\frac{1}{8}$ 1814.

²⁾ Thøger Dyssel From, f. $\frac{28}{5}$ 1744. Hørkræmmer i København; Grosserer og Oldermænd for Hørkræmmerlavet. Medl. af 32 Mænds Raad. † $\frac{21}{8}$ 1821.

³⁾ Carl Pontoppidan, f. $\frac{27}{9}$ 1748 i Bergen. Overkjøbmand — i Rang med Agenter — ved den islandske Handel. Blev 1781 administrerende Direktør for »Den kgl. Grønlandske, islandske, finmarkske og færøiske Handel«, hvilket Selskab ophævedes 1788. Raadmand i København og Etatsraad. † $\frac{22}{6}$ 1822.

⁴⁾ Christian Frederik Berner, f. $\frac{27}{6}$ 1773 i Trankebar. Juridisk Kand. Deputeret i Danske Kancelli, Etatsraad. † $\frac{7}{6}$ 1827.

⁵⁾ Johan Boye Junge Magens, f. $\frac{28}{9}$ 1748. Architect, kgl. Bygningskonduktør under Harsdorff og Bygningsinspektør. Professor i Perspektiv ved Akademiet, Hofbygmester. † $\frac{6}{6}$ 1814.

⁶⁾ Marcus Frederik Voigt. Gartner; omdannede Søndermarken i dens nuværende Stil. Slotsforvalter paa Frederiksberg Slot. † September 1815.

s. A., hvoraf ses, at 2516 Gaard- og Huusejere Intet ville have, og 313 alene forlangt Betaling, hvorved Hs. Majestæt besparede nogle Tønder Guld. da der endog til Aarets Udgang 1810, saalænge jeg var Oldermænd eller Formand for Rodemestrene, Intet blev betalt, og sandsynlig ej heller derefter i min Eftermands Tid. NB. Bevidnelse fra Canclt. om Hs. Majestæts Velbehag af 17. Jan. 1809 modtog Commiss. for denne Borgernes Opførsel.

1807 og 1808. Efter Magistratens Foranstaltning været Medlem af Commissionen til de afbrændte Gaders Regulering i Kjøbh. efter Bombardementet¹⁾ med Justitsr. Rasm. Lange²⁾ og Ravert³⁾.

1808. Valgt som Qvarter Comitteret ved Brandkassen for Wester Qvarter.

11. April 1809. Kngl. Befaling at sammentræde i en Oeconomi Commission med Over Præsident Adler⁴⁾, Etatsr. Knudsen⁵⁾, Conferentsr. Malling, Etatsr. Vorn-

¹⁾ (M. Rubin: Københavns og Danmarks Historie 1807—1814): 17/3 1807 udfærdigedes Kommissorium for Borgmester Schiøtt, Raadmand Lange, Stadsbygmester. Professor Meyn, Stadskonduktør, Professor Rawert og Oldermænd for Rodemestrene, Købmand Jessen, om at træde sammen til Udarbejdelse af en Plan til Byens Genopbyggelse.

²⁾ Rasmus Lange. Raadmand i København 1806—1829. Justitsraad.

³⁾ Jørgen Heinrich Rawert, f. 18/8 1751 i Christiania. Premierløjtnant i norske Ingeniørkorps, senere titulær Professor (i Norge). Blev 1787 Stadskonduktør i København lige til sin Død. Professor i Mathematik ved Akademiet, Justitsraad og senere Karakter af Generalkrigscommissær. Æresmedlem af Akademiet. † 14/7 1823.

⁴⁾ Frederik, Baron Adler, f. 25/7 1764. Kommittet i Generaltoldkammeret. Stiftamtmand i Bergen, senere i Odense. Overpræsident i København. † 23/3 1816.

⁵⁾ Christian Knudsen, f. 18/7 1752. Deputeret i Danske Kancelli. Extraordinær Assessor i Højesteret, og Medl. af General-Indkvarteringskommissionen. Konferentsraad. † 1/4 1813.

dran¹⁾, Etatsr. Birek²⁾ og Borgmester P. Beck³⁾, for at gennemgaae Staden Kjøbenhavns Indtægter og Udgifter med videre.

5. Juni 1809. Indskreven ved Magistraten som en gros Handlende.

3. Aug. 1809. Efter Hs. Majsts. Befaling af 16de f. M. er Rentekammeret tillagt Ordre, at udfærdige Bestalling gratis til mig som virkelig Kammerraad.

28. Jan. 1810. Benaadede Hs. Majst. mig med Dannebrog's Ordens Guldkors af 4de Classe.

14. Juni 1810. Efter Skjøde af Dags Dato kjøbt Marienberg og Slotspladsen⁴⁾ til min Søn.

5. Febr. 1811. Erholdt forlangt Afgang fra Direktionen ved Fattigvæsenet. Meget brillant.

19. Febr. 1811. Cancelliet bevilgede Udgang af Oeconomi Comissionen; ligesaa.

8. April 1811. Erholdt bevilget Udgang af de 32 Mænds Collegie; ligeledes.

26. Juli 1815. Ansøgt en vacant Raadmandsplads, men ej erholdt.

20. Octbr. 1819. Do. Pension, som under 12. Maj 1820 ved den Kongl. Direktion for den alm. Pensionskasse er afslaget.

Juni 1820. Do. en vacant Plads i Fattigvæsenets Administr. Direktion; ej heller erholdt.

23. Octbr. 1820. Do. Kæmnertjenesten; indsendt til Magistraten.

¹⁾ Peter Casper Vorndran, f. ¹⁴/₁₂ 1752. Jurid. Kandt. Deputeret i Rentekammeret og (fra 1810) Finanskollegiet. Medl. af Direktionen for den almdl. Enkekasse. Konferentsraad. † ⁸/₈ 1822.

²⁾ Christian Birek, f. ²⁰/₁ 1760. Jurid. Kandidat. Generalottoinspektør. Deputeret i Finanskollegiet og Etatsraad. Blev 1821 af Højesteret dømt til Fængsel paa Livstid for Besvigelser mod Statskassen under hans Tid ved Lotterierne. Døde i Fængslet ²/₈ 1829.

³⁾ Peter Beck. Viceborgmester i København 1805—1818.

⁴⁾ Ved Vordingborg.

12. Marts 1821. Erholdt Magistratens ¹⁾, om mine Embeders Førelse, under dens Tilsyn.

Juni 1821. Atter søgt Hs. Majst. om Pension.

Som Supplement til ovenstaaende skal jeg meddele Indholdet af en anden Skrivelse, som i sin Tid, ligesom den her refererede Haandskrivelse, fandtes blandt min Oldefaders efterladte Papirer. Skrivelsen lyder saaledes:

I det Kgl. Danske Kancellies Beretning af 1810 angaaende fortjente Mænd hedder det:

Oldermand for Rodemesterne og Overformynder Kammerraad Jessen, Medlem af de 32 Mænds Raad i Kjøbenhavn. Som Kæmner udmærkede han sig ved at føre Regnskabsvæsenet med største Orden og Nøjagtighed. Han er for Tiden ældste Overformynder; ogsaa i denne Post har han gjort sig særdeles fortjent ved at være den første Overformynder, der har afbetalt, og det endog en betydelig Sum, paa den Gjæld, Overformynderiet i Aaret 1795 paadrog sig. Som Formand for Rodemesterne har han vidst med Klogskab at fordele Byrden af den betydelige Inquartering saaledes at neppe nogen har havt grundet Anledning til Klage. I Særdeleshed fortjener det at anføres, at han af Fattigvæsenets Directeurer er en af dem, der med største Iver har ladet Fattigvæsenets Sag være sig magtpaaliggende. Som Borger har han alle Retskafnes Agtelse og Yndest, og Stadens Magistrat har, i den Indberetning, som man i forrige Aar, gav sig den all. Frihed at forelægge Deres Majestæt, nævnt ham med fortrinlig Roes.

*

*

*

Min Oldefader endte sit lange og virksomme Liv den 17de Oktober 1822 paa Marienberg og blev begravet paa Vorthingborg Kirkegaard »lige ved Døren til Kirkens Sakristi«; Graven findes dog ikke bevaret mere.

¹⁾ Aaben Plads i Originalen.

BIDRAG TIL
KØBENHAVNS RETS- OG KULTURHISTORIE

I KRISTIAN IV.s OG FREDRIK III.s TID 1624—1663

MEDDELTE AF

V. A. SECHER.

X. Udvisning af Kongens Riger, af vort Rige Danmark
eller af Land eller By.

UDVISNING kunde ske af Kongens Riger og Lande (Reces 1643 2. 5. 7), af vort Rige Danmark (se Eksempel ovenfor S. 125), af Landet $\circ$: Landsdelen (Frdg. 1637 16. Juni § 2 i Slutn., Reces 1643 2. 5. 3. 2) eller af den By eller det Herred, hvori man boede eller havde Ophold¹⁾. I Københavns Byfogedregnskaber omtales Udvisning af Landet eller af Byen. Den første Slags Udvisning forekommer kun én Gang i en Sag mod en Spåkvinde²⁾. Udvisning af Byen er derimod ganske almindelig, dels som Tillægsstraf til Kagstrygning³⁾, til Straf i Halsjærn⁴⁾ eller i den spanske Kappe⁵⁾, dels som selvstændig Straf, dels som Politiforanstaltning overfor besværlige Personer.

¹⁾ Matzen: Retshistorie OR. III S. 43.

²⁾ Se ndfr. 1628—29.

³⁾ Se ovenfor S. 116—25, 128.

⁴⁾ Se ovenfor S. 131—36.

⁵⁾ Se ovenfor S. 138.

I en Række Tilfælde ses det, at Udvisningen af Byen var fastsat ved Dom, så som når det hedder, at Pågældende blev »Byen uddømt og forvist«¹⁾, fik »Dom at skulle forsé sig af Byen og Stadens Friheder«²⁾, »Dom at skulle forføje sig af Byen«³⁾, »Dom at stå i Halsjærn og straks sig fra Byen begive under Straf af Kaget«⁴⁾, »Dom at rømme Byen«⁵⁾. Mærkelig nok kunde en sådan Dom også ramme en Person, som havde Hus og Våning i Byen, og det for en så ringe Ting som en »slæm Mund og Drukkenskab«, og Godset samtidig forbrydes til Deling mellem Kongen og Byen, se nedenfor under 1639 24. August, ligesom den kunde omfatte Kone og Børn, se ovenfor S. 133. I andre Tilfælde omtales kun, at Vedkommende »blev forvist«, således at det er uvist, om Udvisningen fandt Sted i Henhold til Dom eller ved administrativ Foranstaltning eller måske i Henhold til et Forlig. Det var nemlig i hin Tid, og ikke alene i København, Skik og Brug, at Øvrigheden kunde afgøre en Sag i Mindelighed således, at Tiltalte eller Sigtede skulde forlade Byen og vedtog at underkaste sig en eller anden Straf, gjerne Kagstrygning, hvis han indfandt sig på ny i Byen. Aftalerne kunde endog gå ud på, at Pågældende underkastede sig Livsstraf, hvis han på ny indfandt sig. Fra Ribe haves Eksempel på, at Vedkommende forpligtede sig til at holde sig fra Byen »under Halses og Livs Fortabelse«⁶⁾. Fra Helsingørs Tingbøger skal nogle særlige Tilfælde på den Art Aftaler anføres. Der havde 1589 en Kvinde på Markedet stjålet nogle Alen brunt Gørlust (c: Tøj fra Görlitz i Schlesien)

¹⁾ Se ndfr. 1639 24. Avgust (S. 274).

²⁾ Se ndfr. 1648 21. Juli (S. 275).

³⁾ Se ndfr. 1648 21. Juli (S. 275).

⁴⁾ Se ndfr. 1649 24. Juli (S. 275).

⁵⁾ Se ndfr. 1647 1. Decbr. (S. 275).

⁶⁾ Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 S. 679.

af en Klædebod og et Par Sild af en anden Bod. Her blev hun dog grebet på færsk Gærning. Bestjålne tog Sildene fra hende og slog hende i Hovedet med knyttet Næve, »så hun noget nær snub«. I den Anledning blev der gjort Forbøn for hende, så hun af Borgemester og Råd benådedes for Tyvsstraf og slap med at drage Sten af By¹⁾ og blive udledt af Bøddelen, hvorhos hun forpligtede sig til, at hun, hvis hun efter den Dag kunde betrædes der i Byen, skulde slages til Kagen og miste et Øre²⁾. Samtidig blev en anden Kvinde, som havde ført utugtigt Levned i Helsingør, »Byen forvist straks at undrømme«, hvorhos hun på samme Måde forpligtede sig til, hvis hun indfandt sig på ny, at skulle slås til Kagen og miste et Øre. Samme År måtte Anders Lavrsen rømme Byen tredje Gang og forpligte sig til, hvis han igen der betrædes, da »at skulle sydes i Svovl og Tjære«³⁾. Muligvis er denne sidste Aftale en spøgefuld Overdrivelse, mere beregnet på at skræmme den Pågældende end på virkelig at sættes i Værk, men i øvrigt var man på hin Tid ikke af den Opfattelse, som nu vilde blive gjort gældende, at slige Aftaler måtte være ugyldige som stridende mod Lov og Ærbarhed⁴⁾. De blev vist i Reglen taget for fuldt ud gyldige. Dette ses af et Eksempel fra Nyborg. En Karl havde her gjort Parlamente i gamle Hans Skrivners Hus og havde i den Anledning »forpligtet sig selver fra Halsen ved Brev og Segl, om han gjorde det mere«. Han blev senere fredløs svoren i Nyborg og sad længe fangen, fordi han havde sagt, at han vilde brænde Byen af. Endelig blev

---

¹⁾ Se om denne Straf Kinch a. St. S. 574. Den forekommer ikke i København i den her omhandlede Periode, se derimod O. Nielsen: Københavns Historie I, 130.

²⁾ Helsingørs Tingbog 1589 29. Septbr.

³⁾ a. St. 17. Septbr.

⁴⁾ Danske Lov 5. 1. 2.

han ført til København for der at gå »på Galejen« med andre Fanger. Omsider løslodes han, vendte 1584 tilbage til Nyborg og gjorde Parlamente til Kirsten Skrivers, der formentlig var Hans Skrivers Enke, således at Huset var det, der omtaltes i hans Forpligtelsesbrev. Han blev grebet, dømt i Henhold til den tidligere Aftale og henrettet¹⁾.

I de københavnske Byfogedregnskaber er jævnlig Tale om, at en Fange er udkommet af Fængselet med Forpligtelse til at entholde sig fra Byen, men kun af og til er den Straf oplyst, som i Overtrædelses-tilfælde skulde lides, og den er da i Reglen Kagstrygning. Se således 1648 13. Septbr.: dersom hun kom igen her i Staden, skulde hun til Kaget²⁾; 1650 10. Oktober: Udkom »ved Forpligt til Kaget, så fremt hun derefter sig her udi Byen lod finde«³⁾, men 23. Oktober: »ved Forpligt under højeste Straf«⁴⁾. Muligvis menes herved Livsstraf, ti 1651 truedes Sille Andersdatter med denne Straf, hvis hun på ny lod sig finde i København eller Kristianshavn⁵⁾.

Udvisningen af Byen foregik som oftest under Led-sagelse. Den Pågældende kunde blive »udledt af Skarpretteren«⁶⁾, »udtrukken af Skarpretteren«⁷⁾, »udtrukken uden alle tre Porte«⁸⁾, »udvist af Staden ved Skarpretteren«⁹⁾. Men også det egentlige Politi kunde besørge Udvisningen, i det det kan hedde, at Pågældende var

¹⁾ Samlinger til Fyns Histor. og Topogr. 7, 272.

²⁾ Se ovenfor S. 132.

³⁾ Nedenfor S. 6 og ovenfor S. 136—37.

⁴⁾ Nedenfor S. 277.

⁵⁾ Se ovenfor S. 121.

⁶⁾ Ovenfor S. 134—36, 138.

⁷⁾ Nedenfor S. 271 1624 26. Novbr.

⁸⁾ Nedenfor S. 272 1627 1. Juli.

⁹⁾ Nedenfor S. 272 1630 13. Jan.

blevet »ved Stadssvendene udledt og forvist«¹⁾ eller »udledt ved Stodderfogderne eller Stodderkongerne«²⁾. Kurios er den ovenfor S. 132 under 1648 omtalte »Udblæsning af Byen med et Horn af Hyrden på Kristianshavn«, der udførtes i Forbindelse med Forvisning af Byen.

De Tilfælde, i hvilke alene Udvisning af Byen fandt Sted, angå ikke større Forbrydelser, i hvert Fald efter Datidens Opfattelse. De betydeligste angå Udgivelse af falske Penge, Hæleri og Levering af falsk Pas. Falskmønteri straffedes langt hårdere. Den i Københavns Diplomatarium 5. Bd. S. 781 f. meddelte Københavnske Årbog fortæller, at en norsk Karl eller »Mønter«, som 1636 blev greben med falske Toskillingsstykker, blev lagt på fire Stejler, medens Hovedet og højre Hånd nagledes til en Stejle. I 1647 fik fire Soldater, som havde møntet i Kristiansstad, følgende Straffe: to mistede hver en Finger, som sloges på Galgen på Amagertorv; en blev »ved Bøddelen vippet ud af Rådhuset«, og en kom i Jærn på Bremerholm (a. St. S. 791) jfr. derimod Matzen: Dansk Retshistorie O. R. 3, 140—41. — I øvrigt kom Udvisning af Byen til Anvendelse på Individuer, som, for at bruge et Udtryk fra Regnskaberne, havde »øvet sig i adskillige utilbørlige Måder«, såsom øvet Gadeuorden, Spådomskunster og Usædelighed, vist slæm Mund og Drukkenskab, Afsindighed, talt mod Religionen, begået Tiggeri, Vold og Sårtilføjelse, samt i Tilfælde af ikke fuldt bevist Sigtelse for Tyveri eller Lommetyveri. Dette illustreres nærmere af de følgende Regnskabsposter:

1624 26. Novbr. »Gifvet m. Jürgen scharfrichter, for hand efter befaling udtrocket her af staden en soldatskvinde

¹⁾ Ovenfor S. 136; nedenfor S. 278 1651 20. Maj.

²⁾ Ovenfor S. 135; 1651 2. Dechr. (ndfr. S. 278).

ved navn Anna von Hall, som tiende David Falckner, lutenandt under Ove Gieddes compagnie, hvilken blef befunden at hafve omgaaen med nogen falske penge (otte sk. stycker), som hun berette at vere med besnullet¹⁾ af andre och, formedelst hun var siuglig, kunde der icke anderledes ofver hinde exequeris²⁾, en slet daler er 2 $\frac{1}{2}$ ort 4 sk.« (3 Uger 6 Dage.)

1626 3. Febr. »Gifvet skarpretteren, for hand af byen udtrecket en skots kvinde ved navn Lisabet, som blef optagen hoes nogen letferdige folk udi hoerrehus, 1 sl. daler.« (3 Uger 2 Dage.)

— 9. Febr. Givet samme for af byen at udtrække en anden løsagtig kvinde »ved navn Sidtze med tilnavn Trumpes och vaar tilforen tvende gange byen forvist och nu igen med vagten om nattertide blef optaggen udi et hus udi mørk och mulm med en egtemand ved navn Niels Pedersen, kremmer udi Helsingør, $\frac{1}{2}$ dr. 16 sk.« (○: 1 sl. daler.)

1627 1. Juli. »Gifvet m. Jørgen scharprichter, for hand udtrecket tvende løsachtige kvindfolk uden alle trei portenne her for staden, som udi lønleie och anden utugt blefve aabenbarede, 2 slette daler.«

1628—29. »Gifvet for it kvindfolk ved navn »tydske Catrine Hegds«, som for spaadom, hun skulle hafde med omgaaeds, blef siden landet forvist, hendis forterring udi 38 ugger 38 cur. dr.«

1628—29. »For it kvindfolk ved navn »stacket Ellen«, som udi letferdighed och horeri blef optagen och forvist, hendis fortering udi tre ugger och en dag 3 cur. daller.«

1629 19. Novbr. »Udi hæfte indkom tvende personer, nemblig en dreyer med hans boe[ll]skab, hvilke paa rettens vegne, formedelst di med hver andre førde it syndigt lefnit, blefve andholden och siden efter velvise borgemester och raads domb forvist.« (8 Dage.)

1630 13. Januar. »Gifvet m. Jacob scharfrichter, for hand et kvindfolk, som sig udi adskelig utilbørlige maader hafde øfvit, af staden udviste, $\frac{1}{2}$ dr. 16 sk.« (5 Dage.)

— 8. Maj. »Turelure, som svenene tog paa Amagertorfvæ og agte til kielderen och anstillet sig moedvilligen och sad

¹⁾ ○: bedraget.

²⁾ Om Udgivelse af falske Penge og Falskmønteri, se i øvrigt ovenfor S. 271.

derfore udi ti dage.« 27. Juli. »Noch sad Turrelure igien och blef samme tid byen forvist.«

1630 25. Avg. »Indkom Karen Søfrensdater for tvinde uegte slegfredbørn, et auflit udi Laurs Eskildsens forige byefogedes tid och et nu udi Eskild Jensen byefogedes tid, hvor hindes dømb af velvise borgemester och raad er afsagt: dersom hun med saadant ofverbevises mere, at lide til kaget, mens efter nodige bevilling byen forvist. Daa efterdi hun icke hafde at betalle kongen och byen med, udkom hun dend 31. augustii; for hindes kost 1 dr. cour.«

1630—31. »Gifvet Peder Dennesen, sluter, for et kvindfolk ved navn Ellenne Pedersdatter, som var indsat for noget sølf¹⁾, hun hafde stollit frae Margredte, mester Hans Bangs, och af her statholder benaadet at forsverge byen, hendes kost udi halfniende ugge, om uggen en rixdaller, er pendinge ... 8^{1/2} dlr.« (8^{1/2} Uge.)

1638 21. Maj blev ved Underfogden indsat »Karen Prindtzis den berygtit hore med hendis barn, hvilken Karen Prindtzis tilforn andholdit hafver verit, udkom den 22. maii och blef forelagt byen at entvige«. (2 Dage.) Hun opholdt sig 16. Avg. igen i Byen »imoed Dommen«; da hun havde »ofvertraad dens tilfindelse«, blev hun nu stubet til Kaget (1^{1/2} Uge).

— 18. Juni blev indsat »Christian tysk, som under skipper Rasmus Samsings haand hafver gifvit en af hans maiestats baasmend it falskt pas, och blef hand byen forviest den 21. juni. Var nøgen och hafde intet at betale med«. (4 Dage.)

— 10. Juli. »Loed velvise borgemester och raad indsette Povel Eriksøn Holst, den galne studenter, som i sit hofvit var perturberit och gjorde folk skade, och spiset jeg hannem til den 31. juli, er 3 uger, och blef hand da byen forviest.« (3 Uger.)

— 29. Avgust. »Loed byfogden ... indsette Maren Hiert i Michel Vibis gade, formedelst hun hendis naboer med errørig ord hafver ofverfaldit med vider hendis ofveflast, och spisit jeg hende til den 20. september, at hun blef byen forviest²⁾«. (3 Uger.)

1639 10. Juni. »Loed byfogden indsette Anna Pedersdaatter for sagefaldsbøder, som hafde auflit barn ved en kremmer-

¹⁾ Af Regnskabsbilaget N. 492 ses, at dette var »en sølf kousken« o: en Sølvdrikkeskål.

²⁾ Hun burde efter Birkeret 1623 § 22 have været dømt til at bøde 3 Mark.

svend af Holbek; blev byen forviest den 13. juni, der hun adelis intet hafde at betale med.« (4 Dage.)

1639 25. Juni. »Loed borgemester och raad indsette Rasmus gedskeg, som tilforn var byen forvist och sig her dog alligevel loed befinde och udi sin ofverflødig druckenskab blev paa-tagen om morgenen, efter ad hand hafde sidit och ofverdruckit s. Hans dag ad nat. Udkom den 18. juli och blev strengeligen forelagt, at hand sig endeligen her fra byen skulle packe under høieste straf, som ved bøer.« (23 Dage.)

— 23. Juli. »Loed byfogden indsette Catharina Berends-daatter, som skal hafve laant »Pluckefisk« sit barn en egte-mand med at fixere etc. (hafver ellers sig self her i byen udi løsagtighed opholdit och it sligfrid barn auflit). Blev byen foreviest den 1. augusti.« (9 Dage.)

— 24. Avgust. »Annammitt efter fire mends vurdering kongelig majestats part af Maren Hiertes hus och vaaning udi Michel Vibes gade, som blev for hindes slemme mund och druckenskab af byen uddømbt och forvist, taxerit for 60 dr. curant, er hans majestats part 25 dr.¹⁾« (Rubriken: arveløst og forbrudt Gods.) (3 Uger.) Jfr. 1638 29. Avgust ovfr. S. 273.

1640 23. Februar. »Loed byfogden indsette Claus Roed, løgtemager af Helsingøer, som under hymesse udi sin afsindig-hed sig megit daarligen ved Stranden med klameri och tumult andstillit hafde. Blev byen forviest den 27. februari.« (5 Dage.)

1646 28. Marts. »Blev it kvindfolk ved navn Marie Jørgens-daatter for sin ledige gang och letferdighed indsat i kielderen; dend 2. aprilis udkom och sin forpflicht udgifven sig icke videre her udi Kiøbenhafn[s] frihed skulle lade finde. For hinders kost och slutterpenge udi 5 dage 3 mrk. 2 sk.«

1647 1. Decbr. »Blev Anna Maria Clausdaatter af vakt-mester for løsagtighed indsat i Slutteriet, fik domb af velvise borgemestere och raad at rømme byen.« (9 Dage.)

1648 7. Maj. »Kom ind i fangekielder, som vachtmester optoeg paa gaden i letferdighed, som ere Birrite Nielsdaatter, Trine Povelsdaatter, Else Jørgensdaatter, Mete Olufsdatter; bekom dom af velvise borgemester och raad at stande 3 dage

---

¹⁾ Af hendes Kåbe fik Kongen 1½ Dr. 16 Sk. Ellers var der over det, som medgik til Gældens Betaling, kun ringe Boskab, og Kongens Part heraf var 16 Sk.

i halsieren, hver dag 4 timer. Kom ud den 18. dito.«
(Hver 11 Dage.)

1648 15. Juni. Indkom igen i Fangekælderens Birrite Nielsdatter, »som tilforn hafde standet i halsieren og forvist byen; blef tagen ved stranden; fik dom af velvise borgemester och raad at skulle udi en hast forse sig af byen til sin tjeneste, som hun skød paa at tiene en bunde . . . i Nærum; den tridie gang er forvist byen; udkom den 18. dito.«
(3 Dage.)

— 21. Juli. Blev indsat s. St. Birrite Nielsdatter. »Hun er nogen gang forvist och hafver staaen i halsieren . . . fik dom . . . strax at forse sig af byen och stadsens friheder; sad udi 10 meter och dage.« (10 Dage.)

— —. Indsat Gundel Kristensdatter »formedelst hun hafde faet et sleffrebarn ved Anders Ollesen, safskierre, som er en echtemand«. Fik Dom den 27. dito, at hun skulde straks forføje sig af Byen. (7 Dage.)

— 9. Decbr. »Blef Mete Foues, som kaldis »smucke Mete«, indsat af byefogden for leiermaal¹⁾ . . . udkom den 24. decemb. efter borgemester och raads befaling . . . til byefogden at lade hinder ved stadsens tiener uden porten udfølge.«
(15 Dage.)

1649 7. Juni. Indsat Rasmus Madsen »for hand sin hustru fraareigste och med en horre ved nafn Anne Pedersdatter sig igien gesellet paa en 4 aers tid och landet med hinder omfarren, udkom den 15. dito och standet offentlige skrift udi den nye kierke for Nørreport«. Anne Pedersdatter, som en 4 Års Tid havde levet i Horeri, indsattes samme Dag og blev 15. dito. Byen forvist. (Hver 8 Dage.)

— 24. Juli. Byfogden lod i Fangekælderens indsætte »it kvindfolk ved nafn »Tyrre med ringen« kallende, for hun tvende gange besofvit och ellers skulle stedse lefve i et løsgagtige lefnet«. Efter Borgemester og Råds Afsked af 2. Avgust skulde hun stå i Halsjærn og straks sig fra Byen begive »under straf til kaget«. (9 Dage.)

— 17. Avgust. »Underfogden . . . ladet udi Sluteriet indsette Else Rasmusdatter, som hafde udi Roskild for tiufveri mist sit enne ørre . . . blef efter velvise borgemester och raads afsked den 21. dito ved skarpretteren byen udledt.«
(4 Dage.) Jfr. ovfr. S. 134.

¹⁾ Hendes udlagte Barnefader, en Krambodsvend, blev frifunden.

1649 18. Avgust. »Underfougden . . . ladet udi Slutteriet indsette Anne, som kaltis »kiødpølsen«, her tilforne for tiufverie stuppet til kagget, formedelst hun her igien forfunden och sielf anden verret¹⁾; hindes barnefader skulle verre velb. Hans Frises tienner ved nafn Jens; den 23. ditto epter v. borgemester och raads afsked ved skarpretteren byen blefven udledt.« (5 Dage.)

— 21 Avgust. Samme lod »udi Slutteriet indsette forskrefne Anne hindis medsøster Lyspet, som och her for tifveri verret stuppet til kagget, formedelst hun her i byen loede sig finde. 24. dito epter velvise borgemester och raads befalling och i lige maade blefven ved skarpreteren byen udledt.« (3 Dage.)

— —. »Rasmus Munk, byens kimmeller, ladet udi fangekielderen indsette en kvinde och trøgeller som barnføed i Kiøgge ved nafn Anne Olufsdatter, for hun udi sit druckenskab en fattige kvinde her i byen uden aarsage skieldet hafver. Udkom den 29. ditto ved streng forpligt sig her frae byen at skulle entholde.« (8 Dage.)

— 29. Avgust. »Gifved scharprettern for Lisebet Hansdatter af staden at udtrecke, som tilforn hafver verit for tiufverie strøgget til kagen²⁾, $\frac{1}{2}$ dr.«

— 18. Oktbr. Blev indsat Kirsten Andersdatter, barnefødt i Skåne, for hendes Bøder. Udkom den 20. ditto »sig strax frae byen at forføie skulle.« (2 Dage.)

1650 10. Febr. Byfogden lod indsætte i Slutteriet Skræddersvend Christen Christensen for sine Bøder, for han Anne Jensdatter³⁾ besovet havde. »Epter velvise borgemester och raads befaling [er] hand siden blefven udi fangekielderen indsat; udkom den 17. ditto och byen forvist.« (7 Dage.)

— 10. Juni. Ved Vagten blev i Slutteriet indført et Kvindfolk, »som kaldis dend gamble smukke Mette⁴⁾, formedelst at hun skulle verre fortenkt at lefve udi løsagtighed och horrer

¹⁾ o: været frugtssommelig.

²⁾ Se ovfr. S. 119. Hun havde Tilnavnet »Medister«.

³⁾ Se ovfr. S. 133.

⁴⁾ Denne »smukke Mette« må være en anden end Mette Foucs med samme Tilnavn, som 1648 udvistes for Lejermål (ovfr. S. 275), blev kagstrøget for Tyveri på Bremerholm og 1652 igen kagstrøget i København og udledt af Skarpretteren (ovfr. S. 123) og 1658 på ny blev kagstrøget og udledt på Grund af Usædelighed (ovfr. S. 124).

hoes sig til huse hafde«. Udkom 21. ditto efter Byfogdens Befaling og Byen forvist. (11 Dage.)

1650 9. Septbr. Byfogden lod hende igen indsætte, fordi hun havde slået en gammel stakkels Murmestersvend. Udkom 13. Septbr. efter Borgemester Hans Nansens Befaling og Byen forvist. (4 Dage.)

— 10. Oktbr. Blev i Slutteriet indsat Karen Chrestensdatter som sigtet for Tyveri. Blev løsgivet den 11. s. M. »ved forpligt til kaget, saa frembt hun derefter sig her udi byen lod finde«. (1 Dag.)

— 23. Oktbr. Blev s. St. indsat Maren Olufsdatter med to Börn formedelst en Stud, som hun havde ledt til Byen og som var stjålet på Landet. Næste Dag indsattes hendes Mand Mikkel Pedersen i Fangekælderen. Da de ikke selv havde stjålet Studen, udkom de den 26. s. M. »ved forpligt, saa at de sig her byen skulle begge entholde under høiste straf«. (Tilsammen i 8 Dage.)

— 10. Decbr. Blev indsat Bente Pedersdatter, som ulovligen havde tilforhandlet sig hans kgl. Majestæts »Sølvteiler«, der rum Tid tilforn var blevet frastjålet Sølvpopen. Blev efter Borgemester og Råds Befaling straffet 3 Dage i Halsjærn og 4. Januar »ved forpligt til kaget, saa frembt hun herefter her udi byen antreffendis vorder, byen forvist«. Havde intet at betale med, »ikke heller verret derhen at tvinge, eptersom hun straf udstanden och byen skulle entvige«. (3 Uger 1 Dag.)

— 18. Decbr. Blev indsat hendes Mand Svend Bjørnsen, som havde hugget Kronen af Tallerkenen og kastet den i Stranden og siden solgt Tallerkenen. Han straffedes ligesom Hustruen og var heller ikke at tvinge til at betale Fangevogteren. (2 Uger 1 Dag.)

— 29. Decbr. Lod Byfogden indsætte i Fangekælderen en Væverknægt Søvren Chrestensen Tage, som havde lært i Tugthuset, og som skulde have været med til at stjele 8 Rdr. af Lommen på en fremmed Bådsmænd ved Stranden. Det blev ham ikke tilfulde overbevist, og han udkom den 14. Jan. »ved forpligt sig her frae byen at entholde skulle«. (2 Uger.)

1651 2. Jan. Blev fra Slottet i Slutteriet indført Gertrud Nielsdatter, som havde stjålet nævnte Sølvteilerken. Fik af Borgemester og Råd tilkendt Kaget, men blev af Kongen benådet med Halsjærn i 3 Dage, hvorefter hun »ved streng forpligt byen sig at skulle entholde« blev Staden udledet den 5. Jan. (3 Dage.)

1651 20. Maj. »Ved vagten udi fangekælderen indbragt it kvindisperson ved navn Karen Søfrensdatter, formedelst at hun udi løsagtighed befunden; 22. ditto epter derom v. v. borgemester och raads afsked udkommen och ved stadssvennene byen blefven udledit och forvist.« (2 Dage.)

— 12. Juli. Byfogden lod i Slutteriet indsætte Kirstine Hansdatter, »formedelst at hun med en tiuf, som her i staden och paa landet stollen hafde, tilholden och mentis medvidderre at skulle verre; 3. augusti epter byfougden befaling ved strengeste forpligt her staden och Christianshavn sampt ditz friheder at skulle entholde, udkommen och ved stadssvennene byen blefven udledit. Hafde intet med at betale kunde. De 22 Dage, epter beregnende 32 dage til maaneden, for 2 uger och 6 dage, om ugen femb mark, er penge 3 dr. 1 mrk. 12 sk.«

— 28. Oktbr. Byfogden lod i Fangekælderen indsætte Karen af Slangerup, »formedelst at hun en och anden gotfolkis børn paa gaden sig skulle tilloket hafve, kleder fraetagen och sølfmalger afskorren; 3. november, epterat hinder icke dog tilfulde sligt ofverbevisis kunde, af velvise borgemester och raad byen forvist«. (6 Dage.)

— 4. Novbr. Byfogden lod indsætte i Slutteriet Gundelle Søvrensdatter for hendes Bøder »och sagt, en egtemand Søfren Clemmedsen hindis barnefader at skulle verre, dog hun tilforne en student af Norge skal hafve udlagt; 11. ditto epter byfougden afsked ved strengeste forpligt, icke mere her udi staden at skulle lade [sig] finde, udkom«. (7 Dage.)

— 2. Decbr. Frederik Perlestikker, de Fattiges Forstander, lod i Slutteriet indsætte Anne N. med tvende Börn, »formedelst at hun sig her i staden med dennem med betleri opholden; 5. ditto udkommen och ved stoderfougderne byen blefven udledit«. (3 Dage.)

1652 10. Jan. Borgemester Hans Nansen lod i Fangekælderen indsætte Kirsten Pedersdatter, som sig her i Staden med Trøgleri opholdet havde. »13. ditto udkommen, byen at entvige eller och sig udi it tienneste at begifve skulle.« (3 Dage.)

— 27. Jan. Stodderfougderne og en af Stadens Svende indbragte i Fangekælderen en Knægt ved Navn Jens Nielsen, »formedelst at hand sig med en her i staden 3 gange kagstrøgen horre hafde gesellet, forbunden och opholden; 4. februarii epter derom velvise borgemester och raads afsked byen forvist och ved skarpretteren blefven udledit«. (8 Dage.)

1652 21. April. Stadssvendene indsatte Nelle Jostensdatter, som havde stukket en Karl med en Kniv. Udkom 28. dito efter Borgemester og Råds Afsked og blev Staden forvist. (7 Dage.)

1656 13. Jan. lod »øfrigheden indsette Mette Lauridsdatter efter m. Hans, sogneherre til Nicolai, hans begiering, for hun hafde talt noget emoed voris religion; blev forvist byen«. (16 Dage.)

XI. Frihedsstraffene.

Det er allerede ovenfor i Afsnit IV om Københavns Bys Fængsler¹⁾ nævnt, at der i Byfogedregnskaberne for de her omhandlede År ingen Antydning findes om, at der i Fængslerne har hensiddet andre Fanger end Vare-tægtsfanger og Afsonere af kortvarige Fængselsstraffe f. Eks. på Vand og Brød eller subsidiær Straf for Bøder. Andre Frihedsstraffe, som idømtes i de nævnte År, afsonedes i Statens Straffeanstalter og var forbundne med Tvangsarbejde. Mændene idømtes Arbejde i Jærn på Bremerholm ved København, medens man gav Kvinder samt enkelte Mænd og Börn Arbejde i Tugthuset s. St. Fremdeles forekommer nogle få Gange Straf af Fængsel på Vand og Brød, i det Fangerne i Fængslerne normalt fik Forplejning med Øl og Mad²⁾, selv om denne måske ikke har været så god som ønskeligt. Endelig haves simpelt Fængsel i Kælderen som særlig Straf eller som subsidiær Straf, når Bøder ikke blev betalt eller kunde betales.

A. Arbejde i Jærn på Bremerholm³⁾ var oprindelig en Løsgængerstraf, men havde lige fåt en videre Anvendelse, i det kgl. Missive 1620 Marts (Nr. 558) havde

¹⁾ Disse Meddelelser 1, 329.

²⁾ a. St. 1, 337.

³⁾ Se disse Meddelelser 1, 587 og nedenfor S. 281.

pålagt Læns mændene at sende de Personer, som for ringe Tyveri dømtes til Galge og Gren, til København til Kongens Arbejde. Byfogedregnskaberne vise, at man i København gjorde betydelig Anvendelse af sidstnævnte Straf således, at Frdg. 1636 14. Maj (Nr. 563) § 2, optaget i Reces 1643 2. 14. 1—2, der gentager Bestemmelsen med Tilføjelse af, at Livsstraf ikke måtte anvendes for første Gang begået Tyveri eller for gentaget ringe Tyveri, ikke var blevet nødvendiggjort på Grund af Københavnske Forhold¹⁾.

Straffens Navn varieredes for forskellige Måder: meget almindelig er kun at betegne den som Henbringelse, Udskikkelse eller Udkommen »på Bremerholm«, »på Holmen« eller »i Jærn«, »i Kongens Jærn« eller »kongelig Majestæts Jærn«. Tit kombineres begge Slags Betegnelser: »i Jærn på Bremerholm«, »på Holmen i Kongens Jærn«, men selv om der kun er Tale om »Henbringelse på Holmen i Arbejde«, er det Mening overalt, at Fangen skulde foretage sit Arbejde i lænket Tilstand eller »lide på Holmen i Kongens Jærn«.

Efter Udtrykket i kgl. Missive 1620 synes det, som om Anbringelsen på Bremerholm skulde ske i Henhold til administrativ Beslutning af Forbrydere, der ved Dom havde fåt tilkendt Livsstraf²⁾, og det er muligt, at man også i København har håret sig således ad i Regnskaberne første År, i hvert Fald tales der ikke her om, at nogen Dom på Straffen er blevet afsagt. Imidlertid fremhæves det i de senere Regnskaber, første Gang 1630, at Udførelsen på Bremerholm skete i Henhold til en af Borgemester og Råd afsagt Dom.

I de fleste Tilfælde omtales det ikke, hvorlænge

¹⁾ Jfr. Fr. Stuckenberg: I Bremerholms Jærn, i Historisk Tidsskrift 6. Ræk. 3, 666 flg., som ikke har benyttet Københavns Byfogedregnskaber. Se i øvrigt Matzen: Dansk Retshistorie OR. III, 40 f.

²⁾ Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark 1550—1741 S. 26.

Arbejdet i Jærn skulde vare, men i adskillige Tilfælde, dog først efter Frdg. 1636, omtales en bestemt Tidsfrist: »et Års Tid«, tre År, seks År og i enkelte Tilfælde Arbejde på Livstid.

Arbejde i Jærn anvendtes altså i de her foreliggende År i København særlig som Straf for Tyveri og kun på Mænd. Mænd ses endvidere at være anbragt der for Bedrageri med Regnepenge eller med en falsk Toldseddel, for Hor og Lejermål, for Vold mod sin Fader, Legemsbeskadigelse, »Parlament med Vagten«, »Klammeri, Lediggang og Dåbelspil«. Straffen i de sidste to Tilfælde er vel kun Anvendelse af de oprindelige Løs-gængerbestemmelser. I 1644 blev en Mand sat på Bremerholm, fordi han under Krigen havde udført Varer til Svenskerne.

Det nærmere ses af følgende Regnskabsposter:

1624—25. »Noch bespiset jeg en bondekarl ved navn Jacob Pedersen udi 7 uger och 6 dauge, som den 28. januarii udkom paa Bremmerholm i kongelig majestats jern for en stud, hand hafde staalet.«

1625 8. Maj. »Blef en ved navn Oluf Pedersen anholden, som hafde bedraugen simpel, enfoldig folk med regnepenge, indtil den 10. juni dernest hand udkom paa Bremmerholm och blef straffet for sin forseelse.« (5 Uger.)

1626 9. Novbr. »Vor en person Hans Tuesen, barnfød i Falster i Eskildstrup sogn, anholden for en stud och til den 15. decembris dernest hand kom i jern paa Bremmerholmb.« (5 Uger 2 Dage.)

1627 14. juli. »Frants Clausen, barnfød i Straalsund, som vor anholden for nogen linkleder, hand stal paa Blegdammen. Hand kom i jern paa Bremmerholm.« (4 Uger 2 Dage.)

—. »Fraa dend 22. septembris och til dend 17. octobris var en bardskersvend ved navn Baldser Blimand, barnfød til Kønsberg, anholden for nogen forgylte verger, en svertfeiger her udi byen fratagen, hvorforre hand komb i jern paa Bremmerholmb.« (4½ Uge.)

—. »Forspiest en person ved navn Ambrosius, som her udi byen paa Amagertorve hafde frastaalet en kulbrender hans

pung med penge, hvorforre hand komb i jern paa Bremmerholmb; var hoes mig i fengsel anholden udi 5 uger.«

1629 14. Decbr. »Udi hefte indsatte vagten en baadsmand, nemblic Anders, hvilken di om nattertide med nogle fisk, som hand Peder Karlsen, raadmand her ibidem, hafde frastollit, paatoge, hvorfor hand paa Bremmerholmb blef udskicket; hannem paa 3¹/₂ uges tid bespiset, derfor 3¹/₂ couranti daler, er rigsmønt 2¹/₂ dr. 1¹/₂ ort 4 sk.«

1630 26. Avgust. »Indkom Olluf Jensen, som var saget for tyfveri och udkom paa Bremmerhollumb efter naadige domb dend 16. october.« (7 Uger 2 Dage.)

1630—31. »Anamet paa raadstuen en sølfkande, som en tyf ved navn Olluf Jensen hafde staaed fra M[are]n Knud Heselbiergs, och efterdi hun intet vilde hafve med tyfven och kosten at bestille, er hand kommen paa Holmen i jern och kanden til kongelig majestat och byen vere forfalden.«¹⁾ (Konto: Underfogdens Sagefald.)

1638 27. Juli. »Loed Byfogden andhefte Jacob Jensøn och hans festekvinde Johanne Povelsdaatter, formedelst at berørde tyf Oluf Hansen²⁾ hannem udi sin pindsel for medvider udlagde, och sad di til den 26. augusti, at hand udkom i kongens jern og hun i tugthuset.« (4 Uger 1 Dag.)

— 29. Juli. »Loed Byfogden indsette Hans Andersøn skreder med sin hustru, som och af forskrefne tyf²⁾ er udlagt.« Hun blev Byen forvist (3 Uger), og han »blef udført i jern paa Bremmerholmb« (1 Måned).

1639 11. Febr. »Gifvit af en vogn och tvende karle, som ved Sockelunds herrits ting toge Christoffer fisker, som boede uden Vesterport, och fangen hidførde, hvilken for tiufverie, hand i hans maiestats søer om nattertide med fiskerie begik, udlagt blef och derfore sin listid paa Holmen uddømt er, 1 dr. 2 ort 16 sk.«

— 24. Jan. »Loed byfogden indsette Christopher tidsker, som af Jesper Olufsen tyf³⁾ er udlagt; . . . udkom i jern paa Bremmerholm.« (2¹/₂ Uge.)

— 25. Jan. »Loed byfogden indsette Christopher tidskers kvinde Inger Ingvortsdaatter, som af hendis hosbonds tyfveri var bevist; . . . hun kom udi tugthusit.« (2 Uger 2 Dage.)

¹⁾ Se disse Meddelelser 1, 367.

²⁾ Se om ham disse Meddelelser 1, 584.

³⁾ Blev hængt, se disse Meddelelser 1, 304.

1639 12. April. Indsat Else Kristensdatter, som havde haft nogle Sølvskeer at sælge for den Tyv Niels Andersen, som blev indsat samme Dag og havde stjålet dem fra Iver Kier, »Putsementmager«. Hun kom i Tugthuset (3 Uger) og han i Jærn på Bremerholm (3 Uger).

1640 7. Jan. Indsat Jens Bloch, »som en stor klameri om natten udi Hans Riboltis kielder hafver andrettit och sig ellers med leddiggang, daabel och spild her paa adskillig plutzer hafver opholdit, henkom i jern paa Bremmerholm den 1. februari« (3 Uger 4 Dage).

1641 19. Decbr. »Lod byfogden indsette Truels Gudmandsen, som hafver saalt de maar, som Karen Gotskisdater och Margrete Hendrichs falskeligen fra Jørgen buntmager hafde afbedraget; henkom i jern paa Bremmerholm den 12. januari 1642.« (3 Uger 4 Dage.) — »Den 21. decembris blev berørde Karen Gaadskisdater indsat for samme maars falskelige afbesnilding: kom i tuchthuset den 12. januari 1642.« (3 Uger 2 Dage.) — »Margrete Putzmakerske indkom samme dag och spiset til den 18. januari.« (1 Måned). Revisionen har tilføjet: »Disse fangers fortering er af Margrete Putsmagers goets betalt och udi hindes goetses registrering afkortet och til dygift ført, derfor ei her at acte,« se disse Meddelelser 1, 368. Byfogedregnskabet indeholder herom under Kontoen »Forbrudt Gods« følgende: 1642 16. Marts. »Annammet af en rufferske Margrete Pedersdaatter uden Vesterport, som hindes lifstid i tuchthuset inddømt blev, for hindes tiufveri och bedraggerske putzstykker, hun øvet och brugt hafver, fornemlig med nogle maar. hun Jørgen Høyer buntmager med hindes medconsorter alløie och frabedrog, hvoraf hans maiestat efter antegnensens afligning tilkom 2 dr. 1 ort 1 sk.«

1642 1. Maj. »Loed borgemestere och raad indsette Jens fangefoget¹⁾, som er fortenkt for Jacob Roskilds hustru, at de med hverandre udi nogle aar skal hafve ligget udi obenbarlige hoerie til sammen, och hun at hafve auftet et barn, som berørde Jacob sig icke ved kiender fader at være, mens det paa bemelte Jens fangefoged henskyder. Den 11. juli kom hand i jern.« (10 Uger 1 Dag.)

1642—43. »Annammet af underfougden, som David Meyer

¹⁾ Hans Hustru Birgitte var 1638 blevet halshugget for Tyveri, se disse Meddelelser 1, 364 jfr. 368.

och Povel bøcker er tildømt at udgifve, fordi de til presten lofvid hafver for Johan Berendsen styrmand, som kom paa Bremerhollum i jeren, formedelst han sig til tvende kvindfolk hafver ladet troelofve, kongelig maiestat af 6 $\frac{1}{2}$ rdr. er 3 dr. 1 ort.«

1642 21. Avgust. »Annammet, som paa raadstuen en tid lang ligget hafver och er af it sølfhundehalsbaand, velb. Hans Lindenou tilhørig, en svenske nemblig Daniel Jacobsen i Laurs Eskildsens hus stallet hafver, och den 16. junii paa Holmen derfor i sex aar uddømt er, och var 7 smaa støcker af bogstafver och saadant med 21 kleine puchler . . . vog 6 loed 1 quintin, lodet 2 mrk. 12 sk. er 4 dr. 1 mrk. 3 sk.«¹⁾ (Konto: adskillig Indtægt.)

1644 11. Avgust. »Er udi Slutteriet indsat Heller Pedersen, baadsmand, tilhollandis udi Pølsegaard, for hand hafde udfø[r]d Svendsken atskillige vare; er blefven dømt udi jern paa Bremmerholmb.« (7 Dage.)

1648 11. Jan. »Blef indsat udi fangekielderer Laurits Hansen Sydoest och Bernt Andersen Nordoest, pøckerdreng, for tiufveri; hafver stallet af skipper Svend Giedis skib; fik domb . . . at gange udi jern paa Bremmerholmb.« (19 Dage.)

— 30. Jan. »Blef Svend Madsen efter underfougden befalling indsat udi fangekielderer; fik domb af velvise borgemester och raad til Bremmerholmb i tri aar.« (6 Dage.)

— 21. Marts. »Loed her Christopher Urne, rigens canseler indsette udi Slutteriet Olluf Pofvelsen, som skulle hafve skrefvit paa hans haand en falsk toldseddel; fik domb af velvise borgemestere och raad sin lifstid at gange i jern paa Bremmerholmb.« (7 Dage.)

1649 17. Juni. »Byfougden ladet i Sluteriet indsette Knud Frisses²⁾ tienner Marten Rem, for hand Knud Fris udi sin tifveri betienet hafde och dette ei øbenbarret, før end hand derom paagreben, derforre och epter velvise borgemester och raads afsked den 30. ditto paa Bremmerholm i jern udkommen 2 aar at skulle forblifve.« (13 Dage.)

— 5. Juli. »Byfougden ladet udi stadens fangekielder indsette en mand ved navn Rasmus Hansen, formedelst hand sin

¹⁾ Se disse Meddelelser 1, 368.

²⁾ Se disse Meddelelser 1, 578. Knud Fris hængte sig i Slutteriet.

hustru forladt och med en horre Giertrud Ofvesdatter tilholden, hvelken der och ved hannem trende børn aflet hafde, fik dom af velvise borgemester och raad den 7. ditto til Bremmerholm udi jern hans lifstid.« (2 Dage.) — Afvigende herfra blev et andet Tilfælde af Ægteskabsbrud afgjort: 1649 7. Juni blev indsat i Fangekælderens Rasmus Madsen, som ligeledes havde forladt sin Hustru og i 4 År omfaret Landet med en Hore, men det nævnes ikke, at han havde Børn med hende. Han sad 8 Dage og stod så offentlig Skrifte i den ny Kirke for Nørreport.

1649 25. Oktober. Blev indsat »Anne Hoeskones¹⁾ mand Anders Torstensen Dramb²⁾ och en knegt af Christianshavn Oluf Nielsen, for di befunden Rasmus skoefleckers huod at hafde brøt och hannem hans fattigdom, der udi verret, aldielles bortstollen. 31. ditto derom af velvise borgemester och raad dennem Holmen i jern 3 aaer blefven tilkient«. (11 Dage.)

1650 4. April. »Blef epter velvise borgemester och raads befalling udi Slutteriet indført en mand af Skonne Peder Mortensen, for hand med en kvinde³⁾ och frae Skonne tilholden, der han doeg udi lifve sin egtehustru hafver, och en tid lang med samme horre landet omdragen; blef den 8. ditto af velvise borgemester och raad derom 3 aaer tilkient udi jern paa Bremmerholm at lide, hvor hand och den 11. ditto blefven henbragt.« (7 Dage.) Kvinden Anne Kristensdatter Blach slap ved samme Afsked med at stå 3 Dage i Halsjærn og siden blive Byen udledt. (6 Dage.)

— 18. April. I Fangekælderens blev indsat »Chresten Laueredsens faurskieg, som tilforne verret udi jern paa Bremerholm, for han med ulovlige kortspillen befunden savel som och med trofaste videner ofvervunden sig med bydelsnideri⁴⁾ och andet utilbørligt at skulle erholde, och blef den 2. maii derom af velvise borgemester och raad tilkient 3 aaer udi

¹⁾ Hun var fængslet 22.—27. Oktbr., fordi hun vilde sælge en Dørlås, som hendes Mand havde stjålet fra Rasmus Skoflikkers Bod.

²⁾ Han sad allerede fængslet s. Å. 30. Avgust—3. Septbr. for nogle små Lodder, som vare frastjalne Vejerhuset og som han vilde sælge, og udkom efter Borgemester og Råds Befaling mod, at han skulde forskaffe Lodderne igen til Vejerhuset.

³⁾ Kvinden Anne Christensen slap med at stå 3 Dage i Halsjærn.

⁴⁾ 1651 15. April indsattes i Fangekælderens en »pøckerdreng Niels Simmensens formedelst bydelsnideri, en daller penge hand en bunde fraestollen«. Bydelsnideri, tysk: Beutelschneiderei o: Lommetyveri.

jern paa Bremmerholm at lide, hvor hand och den 4. maii henbragt«. (16 Dage.)

1650 28. Juli. Blev i Fangekælderens indbragt Skomagersvend Dirrek Beim, som på Gaden voldeligen havde overfaldet og ilde med en Kniv skamferet en Bartskærsvend under Ansigtet; desuden overfaldet en Kræmmerdreng og, der han af Vagten for samme Gærning blev antastet, skamferet en af Vagten under hans Ansigt med sin Kniv. Da han ikke kunde betale Bøder og tilforårsagede Omkostning, blev han efter Borgemester og Råds Afsked af 4. Decbr. den 19. Januar henbragt på Holmen til Arbejde. Efter Regning 32 Dage til Måneden blev dette for 21 Ugers og 7 Dages Varetægtsarrest, om Ugen 5 Mrk., tilsammen Penge 27 Dr. 1 Mk. 6 Sk.

— 29. Septbr. Byfogden lod i Slutteriet indsætte »Laust Kilpikkerdreng«¹⁾ m. fl., fordi de samtlige havde været om at stjæle 8 Dr. af Lommen på en Bonde og delt Pengene. Efter Borgemester og Råds Afsked skulde Laust Hansen »Kilpikkerdreng« lide et Års Tid på Holmen i Kongens Jærn, men blev 9. Oktbr. benådet af hans Excellence Statholderen, hvorfor han siden blev forvist af Borgemestre og Råd. Se nærmere nedenfor S. 293.

1651 13. April blev ved Vagten i Fangekælderens indbragt en Betler Rasmus Lavridsen, som sin gamle Fader, som og er Betler, slaget havde, hvorfor han efter Borgemester og Råds Afsked derom er den 26. dito »paa Holmen blefven uldedet it aar udi hans kongelig maiestats jern at skulle lide«. (1 Uge 5 Dage.)

1651 21. Novbr. Indsat i Slutteriet »tvende bønder Erik Mogensen och Oluf Pedersen, formedelst at de til sammen den enne sin broder, paa landet boende, tvende kvier fraestollen och solt hafde, savel och [i] anderre maader udi tiufverie blefven antrefvit, hvorforre de epter deromb velvise borge-

---

¹⁾ Må være det samme som »Kedelpikkerdreng« eller Keddelsmedlærling. S. A. 22. Avgust blev ligeledes for Tyveri indsat i Fangekælderens »en Kilpikkerdreng ved navn Peder Permest«, som 27. ditto ved Borgemester og Råds Afsked blev Byen forvist. Den 29. Decbr. indsattes han på ny som sigtet for at have stjålet en fremmed Bådsmand 8 Rdlr. af sin Lomme, hvilket dog ikke til fulde kunde bevisliggøres. Han blev derfor ved Afsked af 1651 14. Jan. atter Byen forvist. 1649 30. Juli indsattes for Løsgtighed to Kvinder, som blev »til kilpikkerrens optagne«, uden at der gives nøjere Stedsbestemmelse.

mester och raads afsked den 1. december paa Holmen blefven henbracht deres lifstid at lide skulle udi hans kongelig majestats jern at arbeide«. (10 Dage til sammen.)

1652 21. Febr. »Ved vagten udi fangekielderen indbracht en dreng ved navn Jørgen Olufsen formedelst, at hand da om natten for en huod befunden at skulle indbrudt hafve og stielle ville. 28. dilto epter derom velvise borgemester och raads afsked paa Holmen blefven henbragt udi kongelig maicstats jern it aar at lide skulle«. (7 Dage.)

— 25. Febr. Blev s. St. indsat en Dreng Niels Jensen, som om Natten blev antruffet i Tyveri. Den 28. ditto blev han efter sammes Afsked henbragt på Holmen at skulle lide 3 År i kgl. Majestæts Jærn. (3 Dage.)

1652 19. April. Stadssvendene indsatte i Fangekælderen en Knægt af Køge, Jens Nielsen, som »udi helig geistes kierke under predicken af armpenge, udi blocken verret, afstollen och en anden tillanget, som dermed bortkommen; 26. ditto epter derom velvise borgemester och raads afsked paa Holmen blefven henbragt it aar udi kongelig majestats jern at skulle lide«. (7 Dage.)

1654 24. Maj. »Loed en mand ved Vestervold indsette i kielderen en galen mand ved navn Rasmus Mickelsen, formedelst hand bed kinen af it hans barn; udkom den 2. junii paa Holmen udi jern it aar.« (10 Dage.)

1655—56. »Annammit, som fandtis hoes Peder Jensen, der han her blef paagreben, formedelst hand sin egen hosboende Peder Jensen i Kiøge hans skrin staallet hafver och dernest rømbt til Helsingør och det opbrøt, som intet met tiufven ville hafve at bestille, hvorfor hand toe aar blef dømt at gaa paa Holmen i jern, 14 rdllr.«¹⁾ (Konto: adskillig Indtægt.)

1656 23. Jan. »Loed vagtmester indsette Björn Ambjørsen och Hans Smuchenskiør, begge boedsmend. Björn blef dømt paa Holmen udi jern.« (13 Dage.) »Hans blef dømt til at miste lifvit.«²⁾ (18 Dage.)

1657 17. Jan. »Lod m. Hans Brockmand indsete Anders Mathiesen Klump; blef dømt paa Holmen udi 3 aar.« (3 Uger 3 Dage.)

¹⁾ Se disse Meddelelser 1, 368—69.

²⁾ Der gives ingen Oplysning om Henrettelsen eller den begæede Forbrydelse.

B. Tugthuset eller Tugt- og Börnehuset blev i 1621 genoprettet under Tilsyn af Rentemester Kristoffer Urne. Det blev organiseret i to Afdelinger: Tugthuset for Voksne, og Börnehuset for Börn, og Fangerne oplærtes bl. a. i Spinden og Væven under Tilsyn af Håndværksmestre, se Frdg. 1621¹⁾, specielt om Börnehuset henvises til Frdg. 1622 22. Marts (Nr. 3) og 2. Novbr. (Nr. 39), og Börnene fik desuden Undervisning i Religion. Dette Tugthus afskaffedes atter 1650²⁾, og Bygningen solgtes.

Allerede i det foregående er omtalt, at Börn, som havde gjort sig skyldig i forskellige Forseelser, måtte udstå legemlig Straf i Börnehuset³⁾, men i øvrigt findes Anbringelse i dette til Arbejde i Henhold til Dom kun omtalt en enkelt Gang, i Regnskabet for 1628—29. Börnehusets Forsyning med de fornødne Börn er da formentlig sket ved administrativ Foranstaltning.

Tugthuset var oprindelig Straf for Håndværksdreng, som løb af Læren, se Frdg. 1621 10. Decbr. § 12, optaget i Reces 1643 2. 3. 8. 5, og senere fastsattes samme Straf ved Frdg. 1625 31. Marts (Nr. 518) § 2, optaget i Reces 1643 2. 5. 6, for gift Kvinde, som forpligter sig til at ægte nogen, medens gift Mand for sammè Forseelse kom på Bremerholm. I Byfogedregnskaberne forekommer dog intet Eksempel på de anførte Forseelser, hvorimod det ses, at Tugthuset anvendtes som Straf for Kvinder for Løsagtighed, småt Tyveri, Hæleri og Løsgænger, medens Mænd kunde komme der for småt Tyveri og Drukkenskab under graverende Omstændigheder, såsom Opkastning i Kirken.

¹⁾ Secher: Samling af Forordninger 1558—1660 3, 713. O. Nielsen Københavns Historie 3, 368—83.

²⁾ Matzen: Dansk Retshistorie, OR. 3, 42. O. Nielsen a. St. 3, 383 Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark 1550—1741 S. 77.

³⁾ Se ovfr. S. 142—145 flere Steder.

Skönt det i Almindelighed i Regnskaberne kun nævnes, at pågældende Fange »kom i Tuchthuset«, ses det dog, at der allerede 1627 er afsagt Dom på Hensættelse i Tugthuset. Om Varigheden af Opholdet her fås kun sjælden Oplysning. Det ses dog, at der 1648 er afsagt Dom på tre Års og 1642 på Livstids Ophold i Tugthuset.

1624 24. Maj. »Blef trei personer nem[lig] tou skreder-svenne, som hafde staaet fra Laurids gadefouget och Hans prammand den tredie ved navn Peder Hanssen pøckerdreng, fød paa Laven, som snigte nogen penge fra en norsk seilingskarl, anholden.« (8 Dage.) »Disse trei personer komme ind i tuchthuset.«

1624 fra 6.—18. Novbr. var anholdt Niels Søvensen, barnefødt i Jylland, som havde stjålet Penge fra Helle Bryggers Fiskerkar og »siden blef indskicket udi tuchthuset«. (1 Uge 5 Dage.) Samme Tid anholdtes en anden Person, som Jens Brygger i Studiestræde lod sætte for et Par Bukser, og »som blef indsent udi tuchthuset«. (1 Uge 5 Dage.)

1625 3.—11. Febr. var anholdt en Dreng ved Navn David Eriksen, barnefødt i Sken i Norge, for nogen Utroskab. Han »indkom udi tuchthuset«.

»Fra dend første februarii anno 1627 och til dend 8. eiusdem mensis hafver jeg efterskrefne fanger bespiset: Hans Andersen Opslou och Anna Jensdaatter, som indkomme udi tuchthuset; noch en kvinde ved navn Boel Pedersdaatter for løsachtighed, hun med en skoeflecker skulle hafve bedrefvet, er tilsammen 3 uger.« I BR findes under 1627 14. Februar følgende Udgiftspost: »Er gifven Hans Mickelsen, vagtmester her i staden, for adskillige umage och besveringer, hand hafver haft med Knud snedicker paa Gammeltorv och di tvende skøger, hand var i med, som tiende Augustus Foigt, hvilke udi tugthuset blefve dømt og indsat, 10 daler.« »Skoffikker« i SR må være Fejl for Snedker, således at Udgiftsposten i BR må angå Bodil Pedersdatters Forhold.

1628—29. »Gifvet sluteren for en dreng, som hafde ved Mads Svenske, smid, ladet opbryde it skrin, hvilket hørde en fremmit mand til, och deraf udlagen noget tøj, hvorføre borgemester och raad tildømbte hannem udi kongelig maiestats børnehus at arbeide, for hans fortering paa liorten dags tid 2 cur. dr.«

1638 15. Juni. »Loed vagtmesteren paagribe Kirsten Jacobs, barnføed i Hadersleuf, som och tilforn for løsagtighed hafver verit optagit och nu atter igien udi letferdighed er andtræffit, och spisit ieg hende til den 23. juni, at hun efter dom blev hendført udi tugthusit.« (8 Dage.)

— 11. Juli. »Loed vagtmesteren indsette Maren Hendrichs-daatter, barnføed i Marstrand i Norge, som hand om natten optog tjenstløes i Povel Banechis kielder udi Vingaarstrede hos nogle unge karle, och spisit jeg hende til den 19. juli, at hun hendkom i tugthusit.« (8 Dage.)

1639 12. April. »Loed byfogden indsette Else Christens-daatter, som nogle sølfskeder hafver haft for den tyf Niels Andersen at selge, och hafver jeg spisit hende til den 3. mai, at hun kom i tuchthuset.« (3 Uger.) — Niels Andersen sad ligeledes i 3 Uger og kom så på Bremerholm. Om denne Sag har Byfogedregnskabet 1639—40 under Rubriken arveløst og forbrudt Gods m. m. følgende: »1639 27. maii annammit for sex gamble forslet sølfskieder, som N. stal fra Ifver Kiers pige och blev veiet af Jacob Veyser, guldsmed, och voege half nittende loed, loedet sat af hannom for 2 mrk.. efterdi det var ringe sølf, hvorføre tiufven i sex aar paa Holmen uddømbt blev och hans medviderske i tuchthuset, kongelig majestat deraf 3 dr. 8 sk.«

1640 28. Okthr. »Loed byfougden indsette Anne Hendrichs udi Smeckenborig och Anne Peders, boendis udi de fattigis huse udi Studistrede, formedlst di om natten en hel haab goeds af Karen Paltekvindes boe, der di ofver hindis lig skulde vaage, uden nogens minde hafver udtagit och der paa lagt høl och dø!; indkom begge efter borgemester och raads dom i tugthuset den 14. novembris.« (2 Uger 4 Dage.)

1641 6. April. »Loed byfougden indsette Anne Lyckebyes, som atskillige gotfolkis goeds hafver afbedragit och ellers i druckenskaf [och] skielderi hafver ladit sig befinde saa vel som och nu sidst Trinne Davidsdatters pant, som hender var lefverit, hafver forkommit och bortdruckit; indkommit i tuchthuset den 14. aprilis.« (9 Dage.)

— »Tredie paaskedag blev en vefversvend indsat, som udi børnehuskirken i sin druckenskab tvende andre under predicken med maugens opkastelse hafver ofverbegifvet och beklicket; kom i tuchthuset den 7. maii.« (11 Dage.)

— 25. April. »Loed byfougden indsette Jesper Nielsen, som sig uhandtærigen i Vor fru kirke udi sin druckenshaf

hafver forholdit; sad til den 7. maii, at hand for sin grofve forseelse henkomb i tugthusit.« (1 Uge 5 Dage.)

1641 9. Juli. »Loed borgemester Jacob Mickelsen indsette Erik Stensen af Stokholm i Sverrig, formedelst hand af mellem-liggerne¹⁾ i Vesterport med en gaas blev antreffet, hvilken hand uden byen efter egen bekiendelse hafver staalet. Den 12. juli henbringet Jacob Rasmussen, fogetsvend, hannem paa bytinget. Hvad dom han fik, ved jeg ikke, formedelst hand icke i sit fengsel blev indstillet; berettet siden, at hand kom i tuchthuset. Jacob Rasmussen og Niels Eriksen beholt gaasen.« (3 Dage.)

— 26. Novbr. »Blef Giertrud Hansdatter [indsat], for hun om natten i Mathias Clausens kielder lod sig befinde uden nogen tiennistis opholdelse; kom i tuchthuset den 7. decembris.« (12 Dage.)

1642 22. Decbr. »Maren Rasmusdatter blev paagreben udi Kiømagergaden udi en kielder formedelst letferdighed och ulovlig Øltappen emoed borgemester och rods forlof. Kom derfor udi tuchthusit den 11. januarii 1643«. (3 Uger.)

— 22. Decbr. »Dorette Hansdatter optagen paa Øster-gaden i en kielder for letferdighed. Kom derfor udi tuchthuset den 11. januarii 1643«. (3 Uger.) — I samme Regnskabsaar kom 3 andre kvinder i Tugthuset »for letferdighed«.

1643. »Gert Rasmusen, Mickel Madsen, Christen Søfrensen, alle trei paagreben uden Vesterport for nogle knive, de skulle hafve stollit den 15. januarii. Blef løsgifven formedelst de vaar tuchthusdrenge och mig befalt deris fortering at antegne, som beløber for kost och slutterpenge udi 4 $\frac{1}{2}$ Dage er 2 s.daler 2 mrk.«.

1646 20. Marts. »Blef Maren Haagensdaatter for horeri indsat af vachtmesteren. Udkomb dend 25. martii och udi tuchthuset.« (5 Dage.)

1648 11. Februar. »Blef Malene Søfrensdatter [indsat] af underfougden baade for løsagtighed end och hun vor tiufvens medconsort, som løb bort; hun hente hans vadsek; fik domb af velvise borgemestere och raad i tuchthuset at forblifve i tri aar.« (7 Dage.)

---

¹⁾ O. Nielsen: Københavns Historie 3, 290 mener, at Vagten i Porten bestod af 2 Portnere og 1 Mellemliigger.

C. Fængsel på Vand og Brød fastsattes ved Frdg. 1619 16. Novbr. om Tjænestefolk § 1 for det Tyende, som laster Husbondens Kost, og var vel Anledning til, at det i Borgemestre og Råds Skræer for en Del københavnske Lav bestemtes, at den Svend eller Dreng, som foragter Mesterens Mad og Øl, skal bøde 1 Daler eller afsone Bøden med 2 Dage og Nætter i Kælderen på Vand og Brød, se Skræer for Skrædderne 1620 3. Oktbr. § 21 og 1622 22. Marts § 20, for Tømrerne 1622 7. Marts § 22, Væverne 1622 10. Juli § 19, Skomagerne 1623 22. Marts § 20, Remsniderne og Pungmagerne 1623 24. Maj § 16, Smedene 1626 August § 21, Snedkerne 1653 5. April § 15 og Snedkersvendene 1654 § 17¹⁾. Fremdeles var Fængsel på Vand og Brød i Kælderen Straffen for Forsømmelser af Byens Vagt, se kgl. Missive 1620 21. Febr.²⁾: »nogle Dage«, og Vagtordningen 1644 18. Marts § 11: »2—3 Dage«, ligesom Straffen indgik som Led i de Straffe, der var foreskrevne for Vognmandstjænernes Forseelser, se Vognmandslavsskrå 1622 12. April § 13 og 1664 22. April § 12: første Gang: en Nat i Byens Hægte; anden Gang: 2 Døgns Vand og Brød; tredje Gang: den spanske Kappe. For at overskride Vognmandstaksten, se Lavsskrå 1610 21. Juni § 13, var Straffen 6 Mrk., som kunde afsones med 3 Nætter på Vand og Brød i Kælderen og Dagen i den spanske Tønde. På samme Måde kunde Forsømmelse med Befordring af Folks Breve skaffe vedkommende Vognmand en Bøde på 2 Mrk., som han dog kunde afsone med 2 Døgns Fængsel på Vand og Brød, se Skrå 1622 § 15. Undladelse af at mælde de Fremmede, som han befordrede, hos Portneren, medfører for Kusken 3 Dage i den spanske

¹⁾ Det er sikkert en Trykfejl, når Bøden her (Københavns Diplomatarium 3, 435) angives til 2 Kro.

²⁾ A. St. 5, 36.

Kappe med 3 Nætters Fængsel som anført, se Skrå 1610 § 15, medens Vognmandstjæneren, som forsømte sin Tjeneste, skulde have 3 Dages Fængsel af samme Art, a. St. § 14.

Skönt man efter de anførte talrige Bestemmelser skulde tro, at der i København måtte kunne blive rigtig Anvendelse for Fængsel på Vand og Brød, i hvert Fald som Afsoningsstraf for Bøder, så forekommer dog Straffens Anvendelse ikke i noget af de anførte Tilfælde. Der er overhovedet kun to Gange i de her brugte Regnskaber Tale om Vand og Brød og det som Straf for Kvinder, den ene Gang i Anledning af Tyveri, den anden Gang for Løsagtighed. I sidste Tilfælde fra 1651 var Anvendelsen formodentlig en Følge af kgl. Missive 1645 19. Avgust¹⁾ til Byfogden om, at de Frugtsælgersker, som bedrev Lefærdighed, skulde hensættes nogle Dage i Fangekælderen og spises med Vand og Brød. Det ses da også, at de pågældende, der oprindeligt var blevet indsat i Varetægtsarrest i Slutteriet, til Afsoning af Straffen blev overført til Fangekælderen.

1650 28. Septbr. »Byfogden ladet udi Slutteriet indsete it kvindfolk ved navn Barbro Andersens och hendis datter, en liden pigge Kiersten Andersdatter, saa och en anden liden pigge Lyspet Tommesdatter och 29. september Laust kilpickerdreng och en bodsmand, Abraham Aagesen, formedelst at de samptlige om verret en bunde af Frøse her udi landet paa torfvat en 8 daler penge af sin lomme at stielle och dennen under hinanden dellet hafde. Epter velvise borgemester och raads afsked 3. october deromb kvinden Barbro Andersens strafvet 3 dage udi halsjern, Kiersten hendis dater 3 dage udi fangekielderen til vand och brød, Lyspet Tommesdatter 6. october ved skarpretteren udstuppet och byen udledet; bodsmanden strags sig frae byen at skulle forføie; Laust Hansen kilpickerdreng it aers tid paa Holmen udi hans kongelig majestats jern at skulle lide, medens af hans excelentie her

¹⁾ Københavns Diplomatarium 5, 288.

statholder 9. oktober begnadiget, hvorforre hand da af velvise borgemester och raad siden blef byen forvist. Hafde ingen af dennem noget med at betalle; for kvinden Barbro 8 Dage 5 mrk.; for hindis datter Kiersten 5 Dage udi Sluteriet 3 mrk. 2 sk. och de 3 Dage udi fangekieldereren til Vand och Brød 6 sk.; for denne Lyspet 8 dage 5 mrk.; for bodsmanden 4 dage 2 mrk. 8 sk.; for kilpickeren 10 Dage 6 mrk. 4 sk., bedrager sig efter regning 32 Dage til manden och om ugen femb mark tilsammen penge 5 dr. 2 mrk. 4 sk.«

1651 24. Jan. »Ved vagten blefven udi Sluteriet indført Jahan Laustdatter af Mors udi Jylland och Anne Andersdatter af Aaers, formedelst at de udi Letfærdighed sig skulle hafve forholdet, och 27. ditto epter velvise borgemester och raads afsked Jahan byen forvist och denne Anne, formedelst at hun grof svanger verret, 3 dage udi kieldereren til vand och brød strafvit, der med [udi] lige mader dend 29. dito byen forvist«. (For bægge först 5 Dage og siden for Anne 3 Dage).

D. Simpelt Fængsel en kortere Tid i Byens egne Fangelokaler, af og til skærpet med Anbringelse i Jærn, forekommer i Forbindelse med Betaling af Bøder, men vil, ligesom Fængsel som subsidiær Straf til forekrevne Bøders Afsoning, heldigst kunne behandles i næste Afsnit i Forbindelse med en Fremstilling af Bøders Anvendelse.

ET BREV EFTER BOMBARDEMENTET 1807

MEDELTE AF

P. K Ø B K E.

Det efterfølgende Brev er skænket til Raadstuearkivet af Distriktslæge J. Lindegaard.

Det er skrevet af en teologisk Kandidat, Johan Salomon Færs Schreiber, der senere blev Kapellan i Asminderød og tilsidst Sognepræst i Melby (Frederiksborg Amt), til hans daværende Kontubernal, cand. theol. Jacob Jacobsen¹⁾, som endnu ikke var hjemkommet fra et Ferieophold i Jylland; Kontubernalerne synes at have boet i Nærheden af Nørregade. Brevet er ledsaget af nogle Linier fra Jacobsens 11-aarige Svoger (vordende Svoger) Wilhelm Theodor Lindegaard²⁾, der gik i Skole i København, og hvis Søster Henriette senere blev gift med Jacobsen. Drengen og hun var Børn af Gartner Peter Lindegaard ved Rosenborg Slotshave. Haven og Embedsboligen her led, som det ses, meget ved Bombardementet. Da Stedet var saa udsat, er det mærkeligt nok, at Familien blev i sin Bolig under hele Bombardementstiden, og at ogsaa andre tyede til dem; men Gartner Lindegaard var i det hele en behjerttet Mand: et Minde om ham er, at han under Jødefejden 1819 gik hen til en jødisk Bekendt, en Handelsmand, der var særligt udsat for Pøbelens Raahed, tog ham med sig gennem Pøbellhoben og optog ham i sit Hjem, indtil Bevægelsen drev over.

Brevskriverens i Brevet omtalte Broder Henrik Samuel Schreiber var i 1807 personel Kapellan i Herfølge ved Køge. De i

¹⁾ Senere Sognepræst i Vigersted ved Ringsted.

²⁾ Senere Sognepræst i Slaglille ved Sorø.

Brevet nævnte Huse, der ødelagdes ved Bombardementet, synes efter Vejviseren for 1807 at have været: Høker Mortensens paa Hjørnet af Vandkunsten og Raadhusstræde, Urtekræmmer Mulvads paa Hjørnet af Kompagnistræde og Naboløs samt Fru Rosteds Gaard i Kronprinsensgade.

København, 12/9 1807.

Kære, gode Jakob, bedste Ven!

Jeg haster med at lade Dig vide med denne første Post, vi Stakler have faaet Forlov til at bortsænde, at heele den gode Lindegaardske Familie lever og har intet lidt ved den Ulykke, der har ramt Staden og Landet, undtagen den Bekymring, Angst og Uroe, som enhver af os har maattet udstaa i de sidste 4 Uger. At jeg lever, kan du see heraf. Gid jeg snart [maa] høre fra Dig, at Du lever vel og kommer med første Lejlighed hid hjem! Da jeg kom fra Landet, savnede jeg Dig, savnede et Par Ord til Efterretning om Dig. Jeg gik til den gode Madam Lindegaard og takke[de] hende for den Godhed, hun ved Din Forbøn og for Din Skyld havde beviist imod mig. Jeg blev buden til at spiise der eengang til Middag og siden 2 Gange til Aften. Jeg imodtog denne Godhed, da jeg vidste, at de, der beviiste mig den, havde baade Hjærte og Ævne dertil. Dette lykkelige Bekændtskab, som jeg maa takke Dig for, gav mig Mod til at tye herhen, efterat de 2 smaae og det første store Bombardement var forbi. Dette sidste varede i 12 Timer fra Aften til Morgen og slog næsten alle Vinduer i Byen i stykker samt mange Huuse, dræbte mange Mennesker og tændte mange Huuse. Det andet, som begyndte Dagen efter og varede i 24 Timer, var mindre ødelæggende; det 3die, som varede i 12 Timer, var det gyseligste. Jeg fik midt under Bombardementet om Eftermiddagen den ædle Lindegaards Vogn at laane og flyttede det meeste og

bedste af mine Egendomme tilligemed Dit Skatol og Glasskab herhen, da Nørregade allerede var brændt op ved Ild, forvoldet af Bomber, gloende Kugler, Granater og Alenlange Rakter, som vare udrustete med spidse Hager, hvormed de hæftede sig fast til Huusene og stak dem i Brand. Kl. 7¹/₂ forlod jeg min Bolig, Kl. 8 sprang en Bombe derinde og lagde heele Bygningen i Aske. Jeg er saa lykkelig at have faaet Forlov til at logere her paa det store Kammer, i hvilket Bencke ligger, og ligeoverfor hans eget Kammer. Tillige har Hr. Lindegaards været saa gode imod mig at bespise mig siden 3. Septbr. eller Dagen efter det første Bombardement, da her ikke endnu er Mad at faae for Penge i Byen; men saasnart jeg kan faae den for Penge, tager jeg ikke længer imod denne store Tjeneste. Jeg har intet for-tjænt siden Julii Maaned; thi der er ingen Skolegang og altsaa ingen Lønning hos Schouboes, og Frue Flindt med Datter er i Jylland. Foruden de hist og her i Byen afbrændte Huuse og de utallige rampuneerete ligger heele Distriktet fra midt i Sant Pederstræde til midt i Landemærket og fra midt paa Ulfeltsplads til Nørrevold og Rosenborggaden i Aske. Du veed vel alle-rede vore skammelige Vilkaar, at Fjenden faaer heele vor Flode, fuldt udrustet, og at han imidlertid fra i Søndags af holder Kastellet, Nyholm og heele Sjælland undtagen København og Kronborg besat. Studenter-korpset blev organiseret ligesaa dumt som forrige Gang; Du skal faae høre 1000 ærgerlige Løjer derom ved mundtlig Samtale. Blandt Folk, som Du kændte, ere dræbte af Bomberne: Kaptain Repstorf, Niels, som har tjænt paa Regentsen, den tykke Ernst, Niels Kvistgaard, Studenten — Etatsraad Colds Søn, Studenten, Graver Lunds Kone præter plures. Brygger Bjerling fra Nørre-gade er med sin heele Familie her i Salen og Kabi-nettet; hans Gaard, Malt osv. brændte, og blandt 15

Bomber, som slog ned i hans Huus og sprang, traf et Stykke af den sidste ham i Hovedet, saa han blev baaren halvdød herhen, men er dog nu kommen sig. Mortensens og Mulvads Huuse ere rampunerete af Bomber etc., men brændte ikke. Regentsen gik det ligesaadan med. Det yderste Kammer tilligemed Trappen er ganske tilintetgjort. Den store Havge, Driveriet etc. ligge fulde af Bomber, som have nedgravet sig nogle Alen i Jorden og derved ere kvalte, Bombestykker, Granater etc. Krigsguden Mars, som stod ved Ænden af Triangelen ved Graven, er knuust af en ængelsk Bombe, Frugttræerne ere kvæstede af Raketterne, Jettes Havge ødelagt.

Det værste af alt er, at Sjælland er udplyndret. Frue Kirke og Taarn brændte den 3die Nat, Tømmerpladsene ligeledes; alle de andre Kirker ere rampunerete af Bomber og opfyldte med huusvilde.

Din Ven

J. S. F. SCHREIBER.

P. S. Siden Postfarten til Sjælland aabnedes i Tirsdags, har [jeg] sendt min Broder 3 Breve, men intet fra ham siden først i August. Dog talede jeg i Efterm. med en Bonde fra Herfølge, som sagde, at heele Byen og Egnen var ganske udplyndret, men at min Broder var i Live og rask. Nu have vi i 4 Uger ingen udenlandske Nyheder faaet. Vor Længsel er ubeskrivelig. Lad os dog snart faae Brev fra Dig!

P. S. Kl. 10. I dette Øjeblik fik jeg Brev fra min Broder med Posten. Ved det Fæltslag, som stod fra Skillingskroen endtil Herfølge Præstegaard, og den derpaa fulgte Plyndring og Indkvartering er General Oxholm og vore andre Lammeværns (!) Offisierer blevne navn-

kundige. Min Broder har næsten mistet alting, men Gud skee Tak beholdt Livet.

De gode Folk her, Forældrene saavel som Børnene, bede Dig hilset venligst.

J. S. F. SCHREIBER.

Kiære Jacob!

Du maa tilgive, at vi ikke har skrevet dig til før; thi Posten gaaer nu først over Bæltet; jeg har vaaret hjemme næsten en Maaned, da Skolen er afbrændt, og Munthe har mestet sin høire Arm, og de fleste Lærere ere ved Studenterne; jeg tænnker ikke heller, at vi kommer saa snart til at læse, men Schreiber læser med mig. Fru Rosstes Gaard har lidt meget af Bomerne; jeg skal hilse Dig fra hende, og jeg formoder, at hun er taget ud paa Qvæsthuset til Docter Falkendahl. Jeg har levet godt i denne Tid, men ønsker kuns, at Du snart vil komme tilbage, og elsk stedse

Din Broder

WILHELM.

SMAASTYKKER.

3. Hvor spiste Overpræsident Lange til Middag Tirsdag den 21de Marts 1848?

Dette tilsyneladende mindre vigtige Spørgsmaal er fremkaldt ved følgende Passus i *Johannes Fibigers: Mit Liv og Levned som jeg selv har forstaaet det.* (Kbhvn. 1898.) Pag. 221—22:

»Endelig kom saa Folkets Førere tilsyne under Raadhusets Colonnade, og det overraskende saaes, Overpræsidenten gik virkelig i Spidsen. Han var bleven overmandet af Borgerrepræsentanternes og Casinomødernes Formand L. N. Hvidt, som kort og godt havde sagt ham: Gaaer De ikke med, saa gaaer vi alene. Ved Synet af min store Præsident med det hvide Ordensbaand over sit brede Bryst som Anfører for hele det liberale Væsen, det han fra Cancelliets Pallads i en Menneskealder havde foragteligt holdt nede, maatte jeg lee ved mig selv, jeg kjendte jo Manden saa vel, og jeg fik endnu mer at more mig over. Saasnart han kom hjem efter den vældige Bedrift, strøg han al den Ære, han havde indhøstet for den, af sig ligesaa rask som han kastede Generalskjolen, og gik lige over til A. S. Ørsted, som boede skraas overfor os, forat undskyldte, hvad han havde vovet paa. »Som de beklagelige Forhold nu engang ere, kunde jeg efter min bedste Overbevisning ikke gjøre andet.« — »Ja ja, kjære Ven, jeg

forstaaer det,« svarede Ørsted, og klappede ham paa Skuldren. Jeg fik det altsammen frisk ved Middagsbordet, da han forklarede sin bekymrede Familie de beklagelige Forhold og sin vanskelige Stilling, og den blev beroliget ved at høre, at den Minister, han havde været med til at styrte, ikke tog sig det mere nær. Ørsted forstod ham saa godt, og vidste vistnok bedre end han, at den gode Lange ikke var den eneste, der tabte Hovedet. Men har vel ogsaa tænkt, det gjør jeg da idetmindste ikke.«

I *Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemådes og Dannelses Historie; politiske Afdeling*, Kbhvn. 1852, skriver P. Hjort (Pag. 385):

»Toget om Tirsdagen så jeg, hvor det svingede omkring på Højbroplads fra Amagertorv. Alt gik, som det skulde. Først gik Hvidt og Lange, Repræsentanternes Formand og Byens Overpræsident, så Borgemeister Bentley og en anden, så Resten, tildels i Klynger, en 40 Stykker. Nej, nu er det Alvor! sagde en Ven ved min Side, der går Overpræsidenten med i den lange blå Kappe. Han fortalte mig den næste Dag, at denne Mand om Morgenen havde været hos sin Ven Minister A. S. Ørsted og søgt hans Råd el. Samtykke, som da lød på at gå med, ligesom han om Middagen, efterat denne Vens såvelsom de andre Ministres Fratrædelse var bleven fremmet ved Beslutningen om Toget, efter vanlig Skik havde været tilbords hos denne Velnyder (det hører til Denkwürdigkeits-Karakteren, at jeg tager sligt med).«

Endelig findes i *Historisk Tidsskrift* 3die Række 6te Bind i *Otto Müllers* Afhandling: »Martsdagene 1848 i Kjøbenhavn« følgende Passus: »Lange havde samme Morgen tidligt været hos Bardenfleth . . .« og hertil en

Note saalydende: »Det maa være en Forvexling med Bardenfleth, naar Prof. Hjort i de oven cit. Meddelelser S. 385 fortæller, at Lange samme Morgen var hos Ørsted. Men det er rigtigt, naar det sammesteds fortælles, og ret karakteristisk for begge disse Mænd, at Lange samme Dag efter vanlig Skik (om Tirsdagen) spiste til Middag hos Ørsted.«

Fibiger var paa den Tid Huslærer i Langes Hus for en ung Greve, Müller var Langes Svigersøn og boede i samme Hus (daværende Nr. 98 paa Gl. Torv, nu Københavns Kreditforenings Ejendom). Man skulde altsaa tro, at begge kunde vide lige godt Besked om denne lille Episode, hvis Karakter jo skildres ret forskelligt. Saa vanskeligt kan det altsaa være at faa Sikkerhed selv om et i Tid ikke saa langt bortliggende Faktum.

Julius Salomon.

4. En københavnsk Ungkarls Garderobe 1817.

Meddelt af Posteksp. H. Hjorth-Nielsen.

Den 10. August 1817 afgik Silke- og Klædekræmmer Ridder Folmer Henssen ved Døden for egen Haand¹⁾. Ved Registreringsforretningen næste Dag forefandtes en Seddel, hvorved afdøde meddelte, at »Nærings sorg, Mangel paa nyttig Sydsel og Bedrag har forledet ham til dette nu giorte Skridt«. Efter Registreringsforretningen meddeles her hans Garderobe, der giver et ganske godt Billede af en gammel²⁾ Ungkarls Paa-

¹⁾ Hist. Meddelelser om Kbhavn. II. S. 389, hvor han feilagtigt kaldes Hinze.

²⁾ Han var født 1763, og altsaa 54 Aar gl. ved sin Død.

klædning i Frederik VI.s Dage, selv om han saa ogsaa led af Næringsssorg.

5 Par forskellige Silkestrømper 5 Rd.¹⁾. — 5 Par forskellige Handsker 1 Rd. — 1 Par Bomuldsstrømper, noget adskilligt, 1 Rd. — 6 Hørlærreds-Skiorter 12 Rd. — 9 do. do. 12 Rd. — 12 Kraver 16 Rd. — 12 Halstørklæder 8 Rd. — 12 do. 8 Rd. — 1 Cigarrør, Fouteral, en Agat-Daase, 2 Rd. — 1 Æske med 6 broderede Kraver à 4 Rd., 24 Rd. — 14 Par Uldstrømper 7 Rd. — 6 Haandklæder, 3 Servietter, 3 Rd. — 1 Spanskrørsstok med Sølvknap 4 Rd. — 1 Spanskrørsstok med Benknap 1 Rd. — 1 blaa Kjole, et Par Pantalons 24 Rd. — 1 blaa Kjole, 2 Veste, 12 Rd. — 1 sort Kjole, en sribet Vest 16 Rd. — 1 graa Chenille 12 Rd. — 1 Merskumspibe m. Sølvbeslag og Rør 40 Rd. — 1 gl. grøn Frakke, 2 Par forskellige Buxer 8 Rd. — 1 lysegrøn Frakke 16 Rd. — 1 sort Underklædning 8 Rd. — 1 gl. brun Kjole, 2 Veste 6 Rd. — 1 Par sorte Silkebuxer, 2 Veste, 8 Rd. — 1 Par graa Buxer, 2 Veste 8 Rd. — 1 Par sorte Silkebuxer, 2 Veste 16 Rd. — 1 Par graa Pantalons 8 Rd. — 9 Hørlærreds-Skiorter 12 Rd. — 11 Kraver 7 Rd. 2 M. — 8 Lommetørklæder m. rød Kant 2 Rd. 4 sk. — 12 fine Halstørklæder 4 Rd. — 12 do. do. 4 Rd. — 1 gl. sort Kjole, et Par Buxer, 1 Vest 6 Rd. — 1 gl. sort Kjole, en Vest 6 Rd. — 2 Par Støvler à 4 Rd., 8 Rd. — 2 Par Støvler à 3 Rd., 6 Rd. — 1 Par Støvler og 1 Par Sko 2 Rd. — 1 rund Hat, 2 gamle do. 2 Rd. — 1 Nankins Trøje, 1 Byldt adskilligt 1 Rd.

---

¹⁾ De anførte Priser ere Skifterettens Vurderingssummer.

5. En Skarpretterformue.

Meddelt af Rigsarkivar V. A. Secher.

I Hæftet med Københavns Byfogeds Regnskab for 1627—28 findes bag efter Regnskabet på dettes sidste Side indført den nedenfor aftrykte Meddelelse fra Byfogden Lavrids Eskilsen. Den viser, at det ikke var alle Skarprettere, som sad så småt i det som Skarpretter Lorens Konraht, hvis klynkende Brev til Byfogden om at få sit Salær for en udført Forretning udbetalt tidligere er meddelt¹⁾. Den viser fremdeles den nøje Forbindelse i social Henseende mellem Skarpretter og Natmand, der medførte, at denne måtte være Værg for Skarpretterens Børn. Det kunde formentlig ingen ærlig Mand være. Mærkeligt er det kun, at Skarpretterpengene kunde være gode nok til at gå ind i Rentekammerets Kasse. Men det er jo så, at man, når det gælder Penge, ikke er bange for Selvmodsigtelse.

Memorial:

Ad en skarprichters kyinde ved naufn Marta Fedelers, som tilforn hafde scharprichter en i Helsingjor ved naufn Hendrich Beyens, som med hannem hafde auflod et pigebarn ved naufn Mariche Hendrichsdatter, samme kvinde fløtte hid til byen och komb her udi echteskab igien med en anden scharprichter vid naufn Morten Erbist, som hafde tient i kongelig maiestats krigslaeger, och eftersom moderen sig saaledis igien forandret, blef samme pigebarn udmyndet²⁾ til federne et hundrede slette daller, som natmesteren her for byen hafde hos sig. Siden er nu moderen til samme pigebarn død och derefter pigebarnet och død, saa, dersom ingen arfving snart kommer til samme 100 dr., skal derfor paa kongelig maiestats rentecammer regenskabf giøris, saavit hans maiestat der udi kand vere interesserid eller berettiget, och pengene strax af mig ad blifve indfordrid.

Lauridz Eschillsen
egen hand.

¹⁾ Disse Meddelelser 1,352.

²⁾ Man kan næppe med Kalkars Ordbog 4,573 betragte Ordet som identisk med: *udbetale*. Det har en mere omfattende Betydning og Fritzners Oversættelse: overlevere i Hænde (mund huk. = Hånd) er mere korrekt (Ordbog over det gamle norske Sprog 2,760).

KØBENHAVNS SKATTEVÆSEN

1862—1912.

AF

SKATTEDIREKTØR F. MOLDE.

A. Skatterne.

I.

LOVEN af 19. Februar 1861 om en Omordning af de kommunale Skatter i Staden København, der traadte i Kraft fra 1. Januar 1862, betegner et Vendepunkt i det københavnske Skattevæsens Historie.

For at forstaa Betydningen og Virkningerne af denne Lov bliver det nødvendigt at kaste et Blik tilbage paa den tidligere bestaaende Ordning af de kommunale Skatter. De ældre Skatter blev nemlig paa en enkelt Undtagelse nær ikke afskaffede og erstattede med nye, men i deres Grundtræk bevarede tilligemed de til dem knyttede særlige Retsregler. Skatterne har derfor bibeholdt Præget af tidligere Tidens Finans- og Skattepolitik; baade i deres Oprindelse og i deres Udvikling afspejler de den egenartede Maade, hvorpaa det borgerlige og offentlige Liv har udformet sig under Paavirkning af Stadens Stilling som befæstet Hovedstad og som Residensstad for Landets tidligere Enevoldskonger, Omstændigheder, der blandt andre har bevirket, at København saavel i skatteretlig som i administrativ Henseende er kommet

til at indtage en Særstilling i Forhold til det øvrige Land.

Det ligger dog udenfor Formaålet med denne Fremstilling at komme dybere ind paa de ældre Skatters Forhistorie. Derimod skal Skatterne og Skattegrundlagene, som de bestod umiddelbart forinden Loven af 19. Februar 1861 traadte i Kraft, kortelig omtales.

Det skal da først fremhæves, at *Ejendomsskatterne* for Københavns Vedkommende saavel i ældre som i nyere Tid har spillet en langt større finansiel Rolle end alle de andre Skatter og Afgifter tilsammen. Først i de seneste Aar, navnlig efter Emanationen af de nye Skatte love af 1903, er de personlige Skatter efterhaanden traadt stærkere i Forgrunden. Aarsagen til, at man i København, bortset fra den nedenfor nævnte midlertidige Hjælpeskat, ikke har tyet til den i det øvrige Land almindelig benyttede Ligning paa Borgernes Formue og Lejlighed, men fortrinsvis benyttet de faste Ejendomme som Beskatningsobjekt, er navnlig at søge i de Vanskeligheder, der vilde have været forbundne med i en stor, tæt befolket By at ligne en personlig Skat paa Borgerne efter et Princip, der forudsætter nøje Kendskab til den enkeltes Skatteevne. Men dernæst frembød de faste Ejendomme i København et fortrinligt Skatteobjekt, navnlig fordi de hovedsagelig var indrettede til Udleje og altsaa beregnede paa at give Ejeren som saadan et Indtægtsoverskud. Ved at lægge Skatterne paa Ejendommene opnaaede man ikke alene Sikkerhed for, at de vilde blive betalte, men de kunde af Ejerne let reparteres paa samtlige Beboere og derved ramme hele Befolkningen. I den ældre Skatteret var der da ogsaa for de fleste Ejendomsskatters Vedkommende et almindeligt Paabud om, at de skulde udredes af saavel Ejer som Lejer efter nærmere fastsatte Regler. Ejeren havde dog Betalingspligten overfor det offentlige og

hæftede med sin Ejendom for rettidig Betaling, men der var paa den anden Side tillagt ham et privilegeret Regreskrav overfor Lejerne for disses Andel af Skatterne.

Ved Siden af Ejendomsskatterne spillede *Næringskatten* en ret vigtig Rolle. Den var en personlig Skat, der oprindeligt alene hvilede paa de næringsdrivende Borgere, men som, da der efterhaanden opstod næringsdrivende Aktieselskaber og andre Selskaber med lignende Erhvervsvirksomhed, blev udvidet til ogsaa at omfatte disse.

Oprindeligt blev Næringskatten udelukkende brugt til Dækning af Udgifter ved Indkvarteringen, og den maatte derfor nærmest betragtes som en Statsskat; men fra 1. Januar 1813 gik den over til at blive en kommunal Supplementsskat, jfr. Anordning 21. April 1812 §§ 4 og 11.

Først lidt efter Midten af forrige Aarhundrede indførtes ved Siden af Næringskatten en *Hjælpskat*, der lignedes paa Formue og Lejlighed for at bøde paa den Ubillighed, at kun de næringsdrivende, derimod ikke de øvrige Borgere, var inddragne under den personlige Beskatning.

For Ejendomsskatterne var det vigtigste Fordelingsgrundlag *Grundtaksten*.

Indtil 1858 omfattede Grundtakstansættelserne dog kun Grundene i Staden indenfor Voldene, derunder medregnet Christianshavn, der tidligere havde været en selvstændig Kommune, men ved Reskr. 15. Oktober 1674 indlemmedes i København. For Stadens udenbys Ejendomme, der i ældre Tid hovedsagelig benyttedes til Græsning og Agerbrug, var den for Landet gældende almindelige Hartkornsmatrikul Fordelingsgrundlaget for de særlige Hartkornsskatter, der udrededes til Staten. Først efter at der var opstaaet en bymæssig Bebyggelse paa Broerne, og der her krævedes kommunale Foranstalt-

ninger af lignende Art som i den indre By, blev der ved Lov 14. Decbr. 1857 indført en Grundtakst for de udenbys Grunde, hvilke derefter kom til at deltage lige med de indenbys i de paa dette Grundlag hvilende Skatter. Med Hensyn til Ansættelsen af Værdien for Grundene blev der dog for de udenbys Ejendomme indført særlige Regler. Der maa derfor skelnes mellem den *indenbys* og den *udenbys Grundtakst*.

Ved en Ejendoms Grundtakst forstaas den Skatteværdi, hvortil Ejendommen efter nærmere lovbestemte Regler er ansat til Grundskats Beregning. Værdien er udtrykt i et vist Antal Værdienheder, hver Enhed er lig 1 Portion Grundtakst. Grundskatten paalignedes med et vist Beløb pr. Grundtakstportion.

I den *indenbys* Grundtakstmatrikul af 1756 blev Grundene klassificerede efter deres mer eller mindre fordelagtige Beliggenhed for Handel og Næring. Paa hver Gruppe Ejendomme, som skønnedes at have omtrent lige god Beliggenhed, blev sat en fælles Takst for hver □ Alen Gadejord ∴ den ved den tilstødende Gade beliggende Del af Grunden i 20 Alens Dybde. Baggrunden (Indjorden) blev reduceret efter et vist Forhold til Gadejord og lagt til denne. Taksterne, som endnu gælder, er efter Nutidens Grundpriser meget lave, idet de varierer fra 8 Skill. til 8 Mark pr. □ Alen Gadejord. En Grunds samlede Antal afgiftspligtige □ Alen multipliceredes med den paa Grunden satte Takst, og af det udkomne Beløb afsattes 1 Portion Grundtakst for hver 80 Rdlr. Ved Frdg. 21. April 1812 § 3 blev det bestemt, at Bygningsværdien fremtidig skulde inddrages under Grundtakstansættelsen med 1 Portion for hver 5000 Rdlr. af Assuranceværdien. Portionerne fra Grund og Bygninger tilsammenlagte skulde derefter udgøre en Ejendoms samlede Grundtakst. Hvert femte Aar skulde Assurancesummerne og de derfra hidrørende Grundtakstportioner

revideres. Grundenes Værdiansættelse skulde derimod ikke gøres til Genstand for Revision.

Ved Værdiansættelsen af de *udenbys* Grunde gik man en anden Vej. *Ubebyggede Grunde* inddeltes i tre Klasser, eftersom de benyttedes 1) til Dyrkning eller Græsning, 2) til Haver eller 3) til Handelsbrug m. m., saasom Tømmerpladser, Forlystelsessteder og desl. Værdien for Grunde indenfor hver af disse Grupper skulde ansættes til henholdsvis 600 Rdlr., 1200 Rdlr. og 5000 Rdlr. pr. Td. Land. Værdien af *bebygget Grund*, hvorved alene skulde forstaaes det *overbyggede Areal*, bestemtes efter Bygningernes mer eller mindre fordelagtige Beliggenhed og deres Assuranceværdi, idet den fastsattes til visse Procent af Bygningernes Assurancesum, dog ikke udover 10 pCt. Ved Udfindelsen af denne Værdi (Beliggenhedsværdien) gik man frem paa lignende Maade som ved Fastsættelsen af Værdien paa indenbys Grunde, forsaavidt man ansatte Ejendommene *klassevis* efter den Gadestrækning, hvorved de var beliggende. Gadestrækningerne indordnedes under forskellige Procentklasser fra 0 til 10 pCt. Beliggenhedsværdien for en Ejendom beregnedes derefter til saa mange Procent af dens Assurancesum, som den tilstødende Gadestrækning var ansat til. *Bygningsværdien* sattes lig Assuranceværdien. Alle tre Værdier skulde sammenlægges og af hver 3000 Rdlr. afsættes 1 Portion Grundtakst. For den udenbys Grundtakst blev paabudt en Revision hvert Aar af Assurancesummerne og hvert femte Aar af Værdiansættelsen for Grunden og af Beliggenhedsværdien.

Medens man ved Grundtakst-Ansættelserne fastsatte Grundenes Værdi nærmest efter deres Betydning som Byggegrunde, var Hartkornsansættelsen som bekendt baseret paa Jordens Værdi i Forhold til det Udbytte, den formodedes at kunne give ved fornuftig Drift. Værdienheden var her 1 Td. Hartkorn, hvorpaa der gik et

forskelligt Antal Tønder Land efter Jordens mer eller mindre gode Beskaffenhed.

For København har Hartkornsskatterne dog kun spillet en underordnet Rolle. De hvilede som sagt kun paa de udenbys Grunde, men da disse i Henhold til Loven af 14. December 1857 om den udenbys Grundtakst kom til at deltage i de kommunale Grundskatter lige med de indenbys, blev Hartkornsskatterne overtagne af Kommunen og siden betalte af dens Kasse.

Ved Frd. 1. Oktober 1802 om Bygningsafgiftens Indførelse fremkom et nyt Skattegrundlag ved Siden af Grundtaksten, nemlig *Bygningernes Fladeindhold* tilsammenlagt for hver Etage.

Dette Skattegrundlag var vel egnet for Paaligning af almindelige Skatter, som skulde bæres af hele Befolkningen. Derfor blev ogsaa flere af de almindelige Kommuneskatter efterhaanden overførte derpaa.

II.

Umiddelbart forinden Loven af 19. Febr. 1861 traadte i Kraft, hvilede der paa københavnske Ejendomme og Personer en Række forskellige Skatter til Staten, Kommunen og andre offentlige Institutioner. Hovedparten af disse Skatter bestaar endnu.

Til *Staten* svaredes Hartkornsskatterne, Bygningsafgiften og Rangskatten samt en Del af Brændevinsafgiften.

Hartkornsskatterne var: Gammelskat, Landskat og Ligningsskat. De hvilede kun paa de udenbys Grunde, men blev, da de kommunale Grundskatter ifølge Loven af 14. Decbr. 1857 udvidedes til de ydre Bydele, som før nævnt, overtagne af Kommunen og udredede af dens Kasse.

Bygningsafgiften indførtes ved Frd. 1. Oktbr. 1802 som

en Afgift paa Nytten og Brugen af Husrum. Beregningsgrundlaget var Bygningernes Kv.-Maal (Fladeindhold) til sammenlagt for hver Etage fra Grunden til Taget efter Bygningernes udvendige Maal. Afgiftens oprindelige Beløb fastsattes til $1\frac{1}{2}$ Skill. for hver Kv.-Alen Forhus og til 1 Skill. for hver Kv.-Alen Side- og Baghus samt for Pakhuse og Stalde til Gade eller Gaard. Denne Skat, der var bestemt til at skulle udredes af Brugeren af de afgiftspligtige Husrum, hvad enten han var Ejer eller Lejer, og saaledes kom til at hvile paa hele Stadens Befolkning, blev gentagne Gange forhøjet, indtil den tilsidst svaredes med dens oprindelige Beløb taget $2\frac{3}{4}$ Gange.

Rangskatten blev indført ved Frdn. 17. Januar 1764 og svaredes af Rangspersoner med et forskelligt Beløb i Forhold til den Rangklasse, hvortil den afgiftspligtige henhørte. Skatten fastsattes for Personer i 1ste Rangklasse til 80 Rdl. aarlig, i 2den til 70 Rdl., i 3die til 40 Rdl., i 4de til 24 Rdl., i 5te til 18 Rdl., i 6te til 15 Rdl., i 7de til 12 Rdl., i 8de til 8 Rdl. og i 9de til 6 Rdl. Enker var fritagne ifølge Reskr. 3. Marts 1812.

Med Hensyn til *Statens Andel i Brændevinsafgiften* henvises til, hvad derom siges under »Skat af Brændevinshandel og Udskænkning«.

Skatterne til Kommunen var følgende:

Paa Grundtaksten lignedes: 1) Renovationsskat, 2) Vægterskat, 3) Lygteskat, 4) Borgervæbningsskat, 5) $\frac{2}{3}$ Ligningsskat (Indkvarteringsskat) samt 6) udenbys Brolægningsskat. De 5 førstnævnte af disse Skatter var alle ældre Skatter, der i sin Tid paalagdes Borgerne til Dækning af Udgifterne til de Formaal, som selve Skatternes Navne betegner. De hvilede oprindeligt kun paa de indenbys Ejendomme og lignedes paa forskellige Grundlag, indtil de ved Anordningen af 21. April 1812 overførtes paa Grundtaksten.

Lygteskatten og Vægterskatten blev efterhaanden ud-

videde til Broerne, hvor disse Skatter havde hver sit særlige Fordelingsgrundlag, men efter 1830 lignedes under ét. De øvrige 4 Skatter indførtes først paa de udenbys Ejendomme ved Loven af 14. Decbr. 1857 om den udenbys Grundtakst. Ifølge denne Lovs § 13 skulde fra 1. Januar 1859 samtlige udenbys Ejendomme efter deres Grundtakst deltage lige med de indenbys i Borgervæbningsskatten og $\frac{2}{3}$ Ligningsskat samt i Udgifterne til Lygte-, Vægter- og Renovationsvæsenet, dog med følgende Lempelser: I *Lygte-, og Vægterskatten* skulde kun de Ejendomme deltage, som maatte ligge ved eller i indtil 100 Alens Afstand fra en Vejstrækning, der var forsynet med offentlige Lygter og Vægtere. Med Hensyn til *Renovationsskatten* skulde samtlige offentlige Veje ved et af Kommunalbestyrelsen udfærdiget Regulativ inddeles i 3 Klasser. Ejendomme ved Veje af 1ste Klasse (Gader) skulde betale fuld Renovationsskat, de, der var beliggende ved Veje af 2den Klasse, kun det halve. Ejendomme ved Veje af 3die Klasse (Markveje) samt ved private Fællesveje, som Ejerne selv istandsatte og vedligeholdte, skulde slet intet betale. Ved Lovens § 12 blev det derhos bestemt, at fra 1. Januar 1859 skulde den ene Halvdel af de til Brolægnings- og Vejevæsenet i Forening medgaaende Udgifter udredes af Stadens Hovedkasse, den anden Halvdel af Brolægningsskatten. For den ældre Bys Vedkommende opkrævedes dette sidste Beløb efter Reglerne for den der gældende Brolægningsskat. I de ydre Bydele skulde det derimod tilsvares for hver Portion Grundtakst med saa meget, som der i Staden betaltes i Brolægningsskat for 4 Kv.-Favne Stenbro, dog saaledes, at de i § 13 givne Regler for Renovationsskatten ogsaa skulde komme til Anvendelse paa denne *udenbys Brolægningsskat*.

Borgervæbningsskatten tjente til Dækning af Kommunens Udgifter ved Borgervæbningen og indførtes ved Pl. 11. Febr. 1803.

$\frac{2}{3}$ *Ligningsskat* skulde dække Kommunens faste Bidrag til Staten i Anledning af Københavns Fritagelse for ordinær Indkvartering, saalænge Garnisonen kunde rummes i Kaserne, jfr. I. C. Pl. 25. Febr. 1765, H. R. D. 29. Aug. 1871 (H. R. T. 1871 S. 226). Ved Lov af 20. Juni 1850 om Ophævelse af flere ældre Skatter og Skatte-ligninger og om Fordeling af Vederlaget derfor bortfaldt den ældre Indkvarteringsskat samt Kommunens Bidrag til Straffeanstalterne, og i Stedet skulde København af den ved Loven indførte nye Ligningsskat udrede 53000 Rdl. aarlig. I dette Beløb skulde dog fradrages 1 Rdl. 8 Skill. for hver Tønde af Stadens Hartkorn. Af Resten skulde udredes $\frac{2}{3}$ som hidtil Indkvarteringsskat og $\frac{1}{3}$ som hidtil Bidrag til Straffeanstalterne.

Ved Reskr. 28. Aug. 1829 var det blevet bestemt, at Renovations-, Vægter-, Lygte-, Borgervæbnings- og Indkvarteringsskatten skulde sammendrages til en almindelig Grundskat og opkræves i en samlet Sum; dog skulde det ligefuldt bestemmes, hvor stort et Beløb der aarlig vilde være at beregne for den Art af Udgifter, som skulde dækkes ved hver enkelt af fornævnte Skatter, og den Kvotadel af det samlede Beløb fastsættes, som skulde være til Disposition for hver Udgiftsgren. Derom meddeltes der Offentligheden Underretning ved den aarlige Kundgørelse om Stadens Kommuneafgifter.

Foruden de Grundskatter, der lignedes paa Grundtaksten, bestod som før berørt:

Brolægningsskatten for den indre By. Denne Skat blev paabudt ved Frd. 20. August 1777 ang. Stenbrolægningen med anden dertil hørende Indretning paa Gaderne, Torvene og Pladserne i København. Tidligere havde Grundejerne selv bekostet og vedligeholdt Stenbroen, hver for sin Del, men nu skulde de Bekostninger, som fremtidig udfordredes til Gadernes, Torvenes og Pladsernes

Omlægning efter den nye Brolægningsmaade, hvor denne ikke allerede var indført, samt til Udbedring og Reparationer paa den nye og den gamle Stenbro, aarlig lignes paa alle, som havde Lod og Del i Stadens Stenbro, være sig saavel Kongens Kasse, forsaavidt til Civiletaten og begge de militære Etater henhørte, som Staden med Hus- og Gaardejerne, saavidt dem vedkom, saaledes at den aarlige fulde Udgift inddeltes paa hele Stenbroens Kvadrat-Favnemaal, hvoraf enhver skulde udrede sin Anpart efter det Favnemaal eller den Del, han havde i samme Stenbro. Ved § 12 i Lov 14. Decbr. 1857 om den udenbys Grundtakst blev det imidlertid som tidligere berørt bestemt, at kun Halvdelen af Udgifterne til Brolægnings- og Vejvæsenet skulde udredes af Brolægningskatten, den anden Halvdel derimod af Stadens Kasse.

Paa *Bygningsafgiftens Grundlag* lignedes: 1) Fattigskat, 2) Vandskat og 3) $\frac{1}{3}$ Ligningskat.

Fattigskatten indførtes ved Reskr. 10. April 1762, idet et Beløb paa 9000 Rdl., som udkrævedes til Bestridelse af Udgifterne ved forskellige under det da bestaaende Fattigvæsen henhørende Stiftelser, skulde lignes paa Grundtaksten, i hvilken Anledning en Del kgl. og offentlige Bygninger, der var udeladte af Matrikullen af 1756, blev ansatte til Grundtakst. Fattigskatten skulde nemlig være et almindeligt Paalæg, hvorfor ingen Privilegier, Friheder eller Benaadninger skulde kunne fritage. Dette Bidrag til Fattigvæsenet bortfaldt ved Anordn. 21. April 1812, hvormed Fattigskatten ophørte at være en Grundskat. Ved Reskr. 1. Marts 1814 (R. Pl. 9. s. Md.) indførtes den nye Fattigskat, som nu blev lignet paa den tidligere Ildstedsskat, men da Ildstedsskatten i 1816 ophævedes og inddroges under Bygningsafgiften, blev det bestemt ved Reskr. 6. Juli 1816 (R. Pl. 15. s. Md.), at der til Dækning af Fattigvæsenets Udgifter for 1816 skulde opkræves det dobbelte af den oprindelige Bygningsafgifts Beløb. I de

efterfølgende Aar lignedes Fattigskatten derefter i Henhold til kgl. Resolutioner paa Bygningsafgiftens Grundlag med det nødvendige Beløb, indtil den, efter at Loven af 4. Marts 1857 var traadt i Kraft, opkrævedes uden kgl. Resolution.

Den almindelige Vandskat. Til Bestridelse af Udgifterne ved Vandvæsenet blev ved Anordning 21. April 1812 angaaende Københavns Vandvæsen paabudt en almindelig Skat for Vand til Husholdningsbrug og desforuden en særlig Skat for Vand til Næringsbrug. Skatten af Vand til Husholdningsbrug skulde udredes saavel af Ejer som af Lejer efter de Grundsætninger, som var fastsatte i Frd. 1. Okt. 1802. Skattens Størrelse bestemtes hvert Aar til det Beløb, der behøvedes til Udgifternes Bestridelse. For Vandforbrug i kgl. og offentlige Bygninger ydede Staten et fast Bidrag til Vandvæsenet.

Efterat der ved Lov 20. August 1853 var givet Kommunalbestyrelsen Bemyndigelse til at afløse Stadens bestaaende Vandforsyning med nye Vandanlæg, maatte der til Dækning af de forøgede Udgifter, som Vandværkets Drift og Vedligeholdelse krævede, samt til Forrentning og Amortisation af optagne Laan til dets Anlæg, indføres en til de nye Vandindretninger svarende Omordning af Vandskatten og de forskellige Ydelser for ekstraordinært Vandforbrug. Denne Omordning gennemførtes ved Lov af 30. November 1857 om Staden Københavns og dens Grunds Forsyning med Vand fra de nye Vandværker. Herefter skulde Udgifterne til Vandværkets Drift og Vedligeholdelse, Forrentning og Amortisation af Laan m. v., efterat Vandvæsenets særegne Indtægter var komne til Afgang, lignedes aarlig som Skat paa alle de private tilhørende Ejendomme i Staden og paa dens Grund, der maatte være forsynede med Vand fra Vandværkerne, i Forhold til vedkommende Bygningers Areal i alle Etager, efter de i Frd. 1. Oktober 1802 og senere Bestemmelser i Henseende

til Bygningsafgiften af Bygninger i København fastsatte Regler. Af Ejendomme i Staden indenfor Voldene, hvori der ikke maatte være indlagt Vand fra Vandværkerne, skulde svares $\frac{1}{3}$ af, hvad der vilde være at paaligne dem, saafremt Vand havde været indlagt. For Betalingen af Vandforbrug i kgl. og offentlige Bygninger og for Vand til Næringsbrug m. m. fastsattes særlige Regler, se nedenfor under »Skat af Vand til Næringsbrug«.

$\frac{1}{3}$ *Ligningsskat* (Kommunens Bidrag til Straffeanstalterne). Ved Pl. 5. Marts 1834 blev det paalagt Københavns Kommune at udrede et aarligt Bidrag af 7560 Rdl. til Bestridelse af Udgifterne ved Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset i København og ved Møens Tugt- og Forbedringshus, hvori dog skulde fradrages 2500 Rdl., som Kommunen allerede da udredede. Det nye Bidrag paa 5060 Rdl. skulde erstattes Stadens Kasse ved Ligning paa Indvaanerne efter Bygningsafgiftens Maalestok. Bidraget blev senere forhøjet betydeligt, jfr. Pl. 7. Febr. 1845 og 11. Novbr. 1846. Ved Lov af 20. Juni 1850 ophævedes det tilligemed flere ældre Skatter og Ydelser til Staten, og i Stedet indførtes en ny Skat under Navn af Ligningsskat. Af denne Skat skulde København udrede et nærmere fastsat Beløb, hvoraf $\frac{1}{3}$ svarede som hidtil Bidrag til Straffeanstalterne (se iøvrigt under $\frac{2}{3}$ Ligningsskat) og altsaa repareredes paa Borgerne efter Bygningsafgiftens Maalestok.

Ved Siden af den almindelige Vandskat, der skulde lignedes paa Bygningsafgiftens Grundlag, blev der ved Loven af 30. Novbr. 1857 indført en særlig

Skat af Vand til Næringsbrug, Fontæner og lignende samt et Vederlag for Vandforbrug i kgl. og offentlige Bygninger. Denne Skat skulde udredes enten i Forhold til det Kvantum Vand, der virkelig var forbrugt, og som kunde udfindes ved Hjælp af en i Ejendommen anbragt Vandmaaler, eller som en nærmere fastsat Betaling for

enhver i Ejendommen anbragt Taphane udenfor de Haner, hvorfor Betalingen var indbefattet under den almindelige Vandskat. For de offentlige Bygningers og de Staten tilhørende Etablissemeters Vedkommende skulde Betalingen for Vandforbruget ydes efter Overenskomst med Vandværkets Bestyrelse, jfr. Lov 30. Novbr. 1857 §§ 4 og 5, Regul. 28. Juni 1859. Skatten for ekstraordinært Vandforbrug i Husholdninger og for Vand til Næringsbrug, til Fontæner og andre lignende Anlæg skulde hvile paa de paagældende Ejendomme med den for kommunale Skatter hjemlede Fortrinsret, jfr. § 7 i Lov 30. Novbr. 1857.

Paa de faste Ejendomme lignedes endvidere:

Bidrag til Gaders og Vejes Istandsættelse af det offentlige i Henhold til Lov 14. Decbr. 1857 om Gader, Veje og Vandløb i København §§ 3, 4 og 5. Dette Bidrag vil man i Almindelighed ikke betragte som en egentlig Skat, fordi det er af en særegen og tilmed forbigaaende Natur, men det blev ved Lovens § 6 sat i Klasse med kommunale Skatter og er ogsaa af Domstolene betragtet som en Skat. I sit Væsen er det en Dækningsafgift for en Del af Kommunens Udgifter ved Istandsættelsen af offentlige Gader og Veje. Naar en af det offentlige allerede overtaget, men hidtil enten slet ikke eller kun tildels brolagt Gade eller Vej blev forsynet med fuldstændig Brolægning, kunde Kommunalbestyrelsen bestemme, at indtil Halvdelen af de dermed forbundne Udgifter skulde godtgøres Kommunen af de tilstødende Grundejere. Fordelingen mellem Grundejerne af nævnte Udgifter skulde fastsættes af Kommunalbestyrelsen. Naar dette var sket, maatte enhver af de vedkommende have Meddelelse fra Magistraten om, hvad han havde at betale til Kommunens Kasse, og Betalingen skulde da ydes inden 3 Maaneders Forløb. Ønskedes der Henstand med Betalingen, kunde Kommunalbestyrelsen fordele Bidraget paa flere Aar, dog ikke ud over 10 Aar, og kun mod 4 pCt. aarlig Rente. Saavel Afdrag

som Renter skulde i Mangel af rettidig Betaling inddrives ved Udpantning med samme Fortrinsret, som tilkom de paa faste Ejendomme hvilende kommunale Skatter.

Sprøjteskat. Denne Skat paahvilede ved Emanationen af Loven af 19. Febr. 1861 kun Stadens udenbys Ejendomme. Den blev paabudt ved R. Pl. 29. Oktbr. 1802 i Anledning af Oprettelsen af særlige Brandkorps paa Broerne, idet det bestemtes, at Hus- og Gaardejerne paa Stadens Grund tilligemed Indvaanerne i samme skulde bidrage forholdsmæssigt til alle de Udgifter, som ved det fælles Brandvæsen maatte blive fornødne. Landbygningernes almindelige Brandforsikringskasse skulde yderligere bidrage til Lønning af 2 Politibetjente, som skulde ansættes paa Broerne og navnlig føre Tilsyn ved Ildebrande. Ved R. Pl. 11. Juli 1806 blev det bestemt, at Udgifterne ved Brandvæsenets Organisation paa Broerne saavel som den aarlige Tilbagebetaling af den dertil af den kgl. Kasse udlagte Sum paa 1719 Rdl. skulde lignedes paa Gaarde og Huse i Forstæderne efter Bygningernes Brandassurancesum, og, hvis de ikke var assurede, skulde de takseres til derefter at udrede Skatten. Paa samme Maade skulde der forholdes med alle de øvrige Udgifter, som Forstæderne maatte tilpligtes at udrede til disses og Københavns fælles Brandvæsen. Udgifterne skulde tilsvares af Gaard- og Husejerne, som kunde søge Regres hos Lejerne efter den imellem dem truffne Overenskomst. Sprøjteskatten for de indenbys Ejendomme bortfaldt imidlertid i Henhold til kgl. Resol. af 2. Marts 1825, idet Udgifterne ved det indenbys Brandvæsen blev paalagt Københavns Brandforsikring. For de udenbys Ejendomme opretholdtes den da bestaaende Ordning, og Skatten lignedes fremdeles i Overensstemmelse med de her angivne Regler.

Foruden fornævnte Ejendomsskatter svarede følgende *Person- og Næringsskatter*:

Skat af Friboliger i kgl. Bygninger. Denne Skat paa hvilede kun Embedsmænd og Betjente, der havde Fribolig i kgl. og andre saadanne offentlige Bygninger, hvoraf der ikke svarede Bygningsafgift. Den indførtes ved Reskr. 9. Juni 1819. Disse Embedsmænd og Betjente skulde som andre Borgere betale Fattigskatten efter deres Boligers Arealindhold, men da denne Maalestok ikke fandtes retfærdig, eftersom de maatte modtage Lejlighederne, som disse blev budt dem, forandrede man for deres Vedkommende Fattigskatten til 2 pCt. af de paagældendes Gage.

Nærings- og Hjælpekatten. Som foran berørt blev der i 1855 ved Siden af den bestaaende Næringsskat indført en midlertidig Formue- og Lejlighedsskat i København for at bøde paa Ubillighederne ved den ganske ensidige Næringsskat. Den nye Skat fik derfor Navn af Hjælpekbat. Loven af 14. April 1855 om Nærings- og Hjælpekbat i Staden København paabød, at af de Udgifter, der i Medfør af de for Staden Københavns kommunale Beskatning gældende Regler lignedes paa Stadens Næringsdrivende, skulde en Trediedel tilvejebringes ved en Hjælpekbat. Loven gjaldt kun for Tiden fra 1. Juli 1855 til 31. Decbr. 1858, men ved senere Lovbestemmelser blev den udvidet til Aarene 1859, 1860 og 1861, dog saaledes, at Hjælpekatten for de 2 sidste Aar paalignedes med Halvdelen af Næringsskatten. Da Nærings- og Hjælpekatten altsaa blev et Overgangsled til den kommunale Indkomstskat, og de Regler, hvorefter Ligningen kom til at foregaa, danner det Grundlag, hvorpaa den bestaaende Ordning af Indkomstskattens Ligning har udviklet sig, skal her kortelig angives den Maade, hvorpaa Ligningsmyndigheden blev organiseret og Skattebyrden fordelt.

Skatten paalignedes af en Kommission, bestaaende af 2 af Magistraten og 2 af Borgerrepræsentationen af deres Midte valgte Medlemmer, blandt hvilke Kommissionen

selv valgte sin Formand. Der blev af Kommunalbestyrelsen tilforordnet denne Ligningskommission 3 Medlemmer af hvert af Stadens Kvarterer til at deltage i Ansættelsen af dettes Beboere til Skat.

De tilforordnede valgtes aarlig blandt det paagældende Kvarters Beboere, de to blandt Næringsbrugere, den tredie udenfor disses Klasse. Stadens Rodemestre og deres Formand var pligtige at yde Kommissionen Bistand ved Skatteligningen.

Ved Ansættelsen af Næringskatten skulde udelukkende tages Hensyn til Næringsens Beskaffenhed og Omfang, men havde de Næringsdrivende saadan Formue, at de kunde taale at give et yderligere Bidrag, skulde de tillige ansættes til en til deres Skatteevne svarende Del af Hjælpekatten i Lighed med de øvrige Indvaanere, som hidtil havde været fritagne for personlige Afgifter til Kommunen, men efter deres Indtægter og øvrige Vilkaar burde bidrage til sammes Fornødenheder. Ved Beskattningen af Beboerne af de udenbys Grunde og de Indvaanere, som tillige havde fast Bopæl i andre Kommuner, skulde der tages Hensyn til den mindre fuldstændige Andel, de havde i Nydelsen af Kommunens Goder.

Ansættelsen til begge Skatter skete i Portioner, saaledes at ingen kunde ansættes til mere end 500 Portioner og ingen til mindre end 1 Portion af hver Skat. De, der ikke kunde ansættes til 1 Portion, skulde forbigaaes ved Skattens Fordeling. Fortegnelser over de paalignede Skatter skulde fremlægges til offentligt Eftersyn i 3 Uger og Klager indgives inden 14 Dage efter Terminens Udløb til Ligningskommissionen, som derefter havde at overveje og bestemme, hvorvidt der burde foretages nogen Forandring i Ansættelsen. De for hvert Kvarter valgte Ligningsmænd maatte tilkaldes ved denne Lejlighed. Klager over Ligningskommissionens endelige Afgørelse

kunde inden 14 Dage efter dens Forkyndelse indankes for Indenrigsministeriet.

Skat af Brændevinhandel og -udskænkning samt af Billard- og Keglebanehold ifølge Næringsloven af 29. December 1857 §§ 72 og 62. *Brændevinsafgiften* kan ogsaa betragtes som en Statsskat, men da den, som den senere har udviklet sig, finansielt set spiller en langt større Rolle for Kommunen end for Staten, turde det være naturligt i denne Fremstilling at behandle den blandt de kommunale Afgifter. Ved Lovens § 72 blev det paalagt enhver, som maatte være berettiget til at forhandle Brændevin, at udrede en Afgift, hvoraf Halvdelen skulde tilfalde Statskassen og Halvdelen vedkommende Købstad eller Sognekommune. Afgiften skulde kunne fastsættes for Krohold eller Gæstgiveri til fra 10 til 200 Rdl. aarlig, for Brændevinhandel og Udsækning til fra 10 til 100 Rdl. For Høkere saavel som for andre, hvem Udsækning af Brændevin maatte være tilladt uden Ret til at have siddende Gæster, kunde Afgiften fastsættes til fra 5 til 50 Rdl. aarlig. Afgiften skulde fastsættes for 3 Aar ad Gangen, i Købstæderne af Kommunalbestyrelsen og paa Landet af Amsraadet.

I Henhold hertil blev Brændevinsafgiften for Københavns Vedkommende af Kommunalbestyrelsen for Aarene 1859, 1860 og 1861 fastsat for Høkere og andre, der havde Ret til Udsækning uden siddende Gæster til 5 Rdl. aarlig, for alle andre til 10 Rdl. aarlig, jfr. Bekendtg. 13. Sept. 1861.

Agiften af Billard- og Keglebanehold skulde svares af dem, der i Forbindelse med deres Beværtning holdt Billard eller Keglebane, og erlægges efter Magistratens Bestemmelse som en aarlig Kendelse til Kommunens Kasse af fra 5 til 10 Rdl., der skulde betales forud for et Aar ad Gangen. Afgiften opkrævedes i København med 6 Rdl. aarlig, forsaavidt den paagældende kun holdt 1 Billard;

havde han 2 eller flere, var Afgiften 10 Rdl. For aaben Kegløbane svarede 5 Rdl. aarlig, for lukket 6 Rdl. For 2 eller flere Kegløbaner betales 10 Rdl. aarlig.

Af kommunale Afgifter skal endvidere kun nævnes:

Hundeafgiften, der i Henhold til Pl. 4. Oktober 1815 og Lov 28. Januar 1856 svarede af alle Hunde, der holdtes i København og paa dens Grund, med 5 Rdl. for hver, undtagen af Hunde, der bestandig holdtes lænkede, hvilke var afgiftsfri. Afgiften opkrævedes af Politiet.

De ved Plan 1. Juli 1799 §§ 171 og 173 paabudte Ydelser til Københavns Fattigvæsen, nemlig: 1) $\frac{1}{4}$ pCt. *Afgift*, der skulde svares af alle faste Ejendomme, som maatte høre under Københavns Jurisdiktion, samt af Skibe, som i Køb og Salg maatte blive overdragne, hvad enten dette skete ved offentlige Auktioner eller underhaanden, men af Varer og Løsøre kun, naar de solgtes ved Auktion, 2) *Afgift af Skuespil og Kunster*, der svarede med 10 pCt. af de Indtægter, den paagældende derved inkasserede. Ved Resol. 19. Novbr. 1849, bekendtg. ved R. Pl. 8. Decbr. s. A., blev Afgiften for indenlandske Aktieselskaber og andre afgiftspligtige nedsat til 5 pCt.: fremtidig skulde derefter kun Udlændinge svare 10 pCt. Disse Afgifter blev dog opkrævede ved Fattigvæsenets Foranstaltning og har administrativt set ikke henhørt under Københavns Skattevæsen.

Af *kirkelige Afgifter* svarede *Præste-, Degne- og Klokkerpenge* i Henhold til Pl. 21. September 1814. De lignedes indenfor hver enkelt Sognemenighed paa dennes Medlemmer og skulde tjene til delvis Lønning af Sognets Præster og Kirkebetjente. Ligningen foretoges af en dertil nedsat Kommission, bestaaende af 3—5 Medlemmer af Sognemenigheden. Kommissionen udnævntes af en Komité, sammensat af Stadens Provster og 3 af Magistratens Medlemmer. Ligningen foregik rent skønsmæssig; kun Familieoverhovedet kunde ansættes.

De afgiftspligtige var dog berettigede til at tegne sig selv i en Protokol, som Rodemestrene skulde ombære. Kommissionens Virksomhed var oprindelig nærmest begrænset til en Revision af de tegnede Bidrag og til eventuelt at forhøje disse, hvis de fandtes uforholdsmæssige efter de paagældendes Næringsvej og Stilling. I Praksis blev Tegningsretten dog efterhaanden kun sparsomt benyttet, hvorfor Kommissionen som Regel maatte foretage en selvstændig Ligning. Præste-, Degne- og Klokkerpengene opkrævedes under ét for hele Aaret sammen med de kommunale Skatter for det Kvartal, i hvilket Opkrævningen foregik.

Til den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse paalignedes den saakaldte *Hesteskat*. Den svaredes ifølge Frd. 7. Decbr. 1770 af alle de Heste, der i København underholdtes alene til Pragt, Bekvemmelighed og Fornøjelse. Arbejdsheste, hvorunder alene indbefattedes Bryggeres, Bageres, Mølleres, Vognmænds og Hestehandlers Heste, var fritagne. Afgiften fastsattes oprindelig til 2 Rdl. aarlig, for Hyrekuskeheste dog kun til det halve. Af udenlandske Heste skulde Afgiften svares med 10 Rdl. aarlig, jfr. iøvrigt Cancel. Pl. 23. Oktbr. 1824, hvorved Afgiften blev forhøjet til henholdsvis 4 Rdl. og 2 Rdl., medens Afgiften for udenlandske Heste forblev uforandret, og R. Pl. 12. Oktbr. 1838. Hesteskatten var begrænset til Staden indenfor Voldene. Skatten paalignedes ved Magistratens Foranstaltning.

Endelig kan nævnès *Brandhjælpsspenge til Landbygningernes Brandforsikring*, hvilke i Henhold til Anordn. 29. Febr. 1792, jfr. Cancel. Pl. 8. Novbr. 1831 og Lov 4. Marts 1857, opkrævedes ved Magistratens Foranstaltning. Der var her kun Tale om et almindeligt Brandkontingent, som imidlertid skulde opkræves sammen med Skatterne, og for hvilket der havdes Udpantnings- og Fortrinsret i de paagældende Ejendomme næstefter kgl. Skatter.

III.

Som det vil ses af de i det foregaaende Afsnit omhandlede kommunale Skatter og Afgifter, var Kommunens Økonomi anlagt paa det saakaldte *Skuffesystem*. Enhver af Ejendomsskatterne skulde tjene til Dækning af eller i hvert Fald som Bidrag til Bestridelsen af Udgifterne ved den Foranstaltning, til hvis Opretholdelse Skatten i sin Tid var indført. Skatterne paalignedes og opkrævedes i Reglen med det Beløb, den paagældende Administrationsgren hvert Aar havde Brug for, forsaavidt de ikke, som f. Eks. Nærings- og Hjælpekatten, undtagelsesvis var bestemte til Dækning af Kommunens almindelige Udgifter. Ved Siden af Skatterne havde Kommunen ganske vist Indtægter af forskellig Art, men disse indgik som oftest i »den ordinære Fond«, hvortil saaledes henlagdes Gebyrer, Jordebogs- og andre Afgifter af privatretlig Natur, Indtægter af Bidstrup Gods og Skove, Lejeindtægter, Renter og tilfældige Indtægter. Af denne Fonds Indtægter afholdtes navnlig Udgifterne vedrørende Centraladministrationen og de Ejendomme og Aktiver, hvorfra Fonden havde Indtægter. Viste disse særlige Indtægter sig utilstrækkelige til Dækning af Fondens Udgifter, eller krævedes der Penge til specielle Foranstaltninger, hvortil Udgifterne helt eller delvis skulde bæres af Kommunens Kasse, f. Eks. Halvdelen af Udgifterne til Bro-lægnings- og Vejvæsenet, maatte man ty til Nærings- og Hjælpekatten. Men ogsaa indenfor denne Fonds Omraade var der gennemført et vist Skuffesystem.

For Ejendomsbesidderne var den vekslende Skattebyrde paa Ejendommene meget generende, da der aldrig var Sikkerhed for, hvormeget Skatterne kunde blive i det kommende Aar, en Omstændighed, der maatte influere

paa Ejendommenes Salgsværdi. Men ogsaa for Lejerne, der jo indirekte maatte bære Skatterne og derfor altid kunde risikere Paalæg paa Lejen, naar Skatterne steg, medførte Ordningen Ulemper og Ubilligheder i Skattebyrdens Fordeling. Endelig maatte de næringsdrivende vedblivende føle Næringskatten som en uretfærdig Byrde, selv efterat denne var bleven mildnet ved Hjælpekattens Indførelse.

Loven af 19. Febr. 1861 medførte en fuldstændig og betydningsfuld Omordning af de ovenfor berørte Forhold, idet den fikserede de bevægelige Ejendomsskatter, afskaffede Nærings- og Hjælpekatten og indførte en almindelig personlig Indkomstskat, hvorigennem der fremtidig skulde søges Dækning for de kommunale Udgifter, der ikke kunde afholdes af Ejendomsskatterne og Kommunens øvrige Indtægter. Ved Siden af Ejendomsskatternes Fiksering gennemførtes tillige en Simplificering med Hensyn til deres Beregning og Opkrævning, idet den Sammen dragning af Grundskatterne, som allerede havde fundet Sted i Henhold til Reskr. af 28. August 1829, nu blev mere effektiv og derhos udvidet til de paa Bygningsafgiftens Grundlag hvilende Skatter. Man samlede de mange mindre Grund- og Bygningsskatter i 2 Hovedskatter, nemlig Grundskatten og Areal skatten, uden dog derved at betage de enkelte Specialskatter deres oprindelige Karakter, idet de kun fik et fælles Navn, men alle de Fritagelser eller Lempelser saavel som de paa Grund af særlige Forhold med Hensyn til Skattens Ansættelse trufne Bestemmelser, der efter de hidtil bestaaende Regler havde været gældende for de Skatter, der blev inddragne under Areal- og Grundskatten, skulde opretholdes og tages i Betragtning ved Beregningen af disse Hovedskatter. Areal skatten og Grundskatten skulde derfor, naar der blev Spørgsmaal om Lempelser ved Beregningen, opløses i deres Bestanddele, hvor-

for det fastsattes i Loven, hvor stort Beløb hver af disse Bestanddele skulde udgøre af den paagældende Hovedskat.

Arealskatten blev bestemt til Bygningsafgiftens oprindelige Beløb taget $4\frac{1}{2}$ Gang, medens den fulde Grundskat fastsattes til 7 Rdl. 5 Mk. og 9 Rdl. 2 Mk. for hver Grundtakstportion, henholdsvis i den indre By og udenfor denne. Ved Beregningen af Fritagelser og Lempelser skulde Areal- og Grundskatten opløses i følgende Bestanddele:

Arealskatten i:

Fattigskat, beregnet til Bygnafg. oprindl. Beløb taget 3 G.
 Vandskat, — — — — — $1\frac{1}{3}$ -
 $\frac{1}{3}$ Ligningsskat (Stadens Bidrag til Straffeanstalterne) beregnet til Bygnafg. oprindl. Beløb taget $\frac{1}{6}$ -

Grundskatten i:

	pr. Grundtakstportion			
Renovationsskat, fastsat til	2	Rdl. 3	Mk. »	Sk.
Vægterskat	1	—	4 —	12 —
Lytteskat	1	—	3 —	8 —
Borgervæbningsskat	»	—	2 —	12 —
$\frac{2}{3}$ Ligningsskat (Indkvarteringsk.)	1	—	3 —	» —
samt (udenbys) Brolægningskat..	1	—	3 —	» —

Samtidig blev der med Hensyn til den udenbys Grundtakstansættelse indført den Forandring, at der fremtidig skulde beregnes 1 Portion Grundtakst for hver 5000 Rdl. af Beliggenheds- og Bygningsværdierne tilsammenlagte, medens det for Grundens Vedkommende forblev ved den tidligere Bestemmelse, hvorefter der for hver 3000 Rdl.s Værdi skulde ansættes 1 Portion Grundtakst. Herved gennemførtes for Bygningsværdiens Vedkommende en fælles Regel for indenbys og udenbys Ejendomme med Hensyn til Ansættelse af Grundtakstportio-

ner. Den indenbys Brolægningskat vedblev at bestaa som selvstændig Skat, men fastsattes til 36 Sk. for hver Kv.-Favn af Gadens Fladeindhold, beregnet efter Bygningsfaçadens Længde og det halve af Gadens Bredde. De ved Siden af Hovedskatterne bestaaende specielle Skatter, navnlig det foran nævnte Bidrag til Gaders og Vejes Istandsættelse, den udenbys Sprøjteskat, Skat af Vand til Næringsbrug m. v. og 2 pCt.-Afgiften af Friboliger i kgl. Bygninger forblev uforandrede, dog for sidstnævnte Skats Vedkommende saaledes, at der fremtidig blev givet de Embedsmænd og Betjente, der skulde svare 2 pCt. af deres Gage i Stedet for Fattigskat, Valget imellem at erlægge denne Afgift eller lade deres Friboliger opmaale og ansætte til Skat efter de sædvanlige Regler.

Det var ikke Hensigten med Skattereformen straks at skaffe Kommunen større Indtægter gennem Ejendoms-skatterne, derfor blev disse ikke forhøjede men fikserede i Forhold til, hvad de gennemsnitlig havde indbragt i de seneste Aar.

I 1861 indbragte de Skatter, der lignedes paa Grundtaksten og Bygningsafgiftens Grundlag, ca. 701,500 Rdl., medens de tilsvarende kommunale Skatter i 1862 — efter Omordningen — indkom med ialt ca. 684,500 Rdl.

De bestaaende Skatter til Staten, derunder Brændevinsafgiften, samt til Kirken og andre fremmede Kasser forblev selvfølgelig uberørte af den kommunale Skattelov.

Afskaffelsen af den uretfærdige Næringsskat og Indkomstskattens Indførelse samt Overgangen fra Skuffesystemet til en for alle Forvaltningsgrene fælles Hovedkasse blev de mest betydningsfulde Følger af den nye Skattelov. Det sidste Moment maatte nødvendigvis i høj Grad komme til at paavirke Kommunens Finansforvaltning. Loven medførte da ogsaa en ny Form for Kommunens Budgetter og Regnskaber.

Nærings- og Hjælpekatten udgjorde for 1861 ca.

205,400 Rdl., medens Indkomstskatten for 1862, i hvilket Aar den dog kun kunde opkræves for 3 Kvartaler, da den først traadte i Kraft fra 1. April, indbragte ca. 244,700 Rdl. Den blev for hele Aaret 1862—63 ført til Indtægt med ca. 335,000 Rdlr.

Indkomstskattens Indførelse i Skattesystemet fik ikke alene finansiel Betydning for Kommunen, men ogsaa i social og administrativ Henseende kom den til at øve sine Virkninger.

Skatten blev som sagt bestemt til at skulle skaffe Dækning for Stadens manglende Indtægter, men man fastslog samtidig, at den ikke skulde kunne udskrives med mere end 3 pCt. af den skattepligtige Indtægt. Derfor kunde den kun virke efter sin Bestemmelse saalænge, indtil dette Maksimum blev naaet. Denne ret stærke Begrænsning af Skatteprocenten var utvivlsomt en Fejl ved Loven, ligesom den Omstændighed, at Skattepligten ikke kom til at omfatte udenbysboende Personer, som drev Næring i København eller oppebar Indtægter derfra, eller Aktieselskaber og Foreninger m. fl., om hvis Beskatning til Kommunen der fra mange Sider næredes Ønske, var en Mangel, der maatte bevirke, at Loven ikke kunde blive tilfredsstillende i Længden. Det var da ogsaa om disse to Hovedpunkter, de efterfølgende Aars Reformkrav samlede sig.

Paaligningen af en Indkomstskat i København maatte nødvendigvis kræve et stort Ligningsapparat og medføre mange Vanskeligheder, ikke alene med Hensyn til at faa alle skattepligtige Personer fremdragne til Beskatning, men ogsaa med Hensyn til Udfindelsen af Borgernes skattepligtige Indtægter. Man var ved Lovens Affattelse ikke blind for disse Besværligheder. Ligningen skulde baseres paa Borgernes frivillige Selvangivelse af deres skattepligtige Indtægter, og der fastsattes nærmere Regler for, hvorledes disse skulde udfindes. Der ind-

førtes derhos en Skala for Indtægter paa indtil 2400 Kr., hvorefter der paa disse mindre Indkomster indrømmedes et Afslag for at lette Skattebyrden. Men iøvrigt skulde Skatten paalignes proportionalt α : med en for alle Indtægter fælles Procent. Endelig blev der paalagt alle offentlige Myndigheder, derunder indbefattet Bestyrelser for Banker, Assuranceselskaber, Aktieselskaber, Kreditforeninger og deslige, en Pligt til at meddele Ligningsmyndigheden de Oplysninger, den maatte forlange som fornødne til Opfyldelsen af sit Hverv, saasom Fortegnelser over Gager, over de paa Navn noterede Obligationer eller Aktier, tinglæste Panteobligationer, de i Overformynderiet indsatte Kapitaler og deslige. Endelig blev det som en Art Kontrol med Skatteansættelserne bestemt, at naar Ligningen var tilendebragt, skulde der udarbejdes en Fortegnelse over de skatteansatte med Angivelse af Bolig, den antagne Indtægt, Skatteindtægt og Nedsættelser i Henhold til Lovens §§ 6 og 14. Fortegnelsen skulde indrettes saaledes, at det, udenfor de i § 14 omhandlede Tilfælde (ekstraordinære Nedsættelser, hvis Indrømmelse var betinget af Selvangivelse), deraf ikke skulde kunne erfares, hvilke Skatteydere der havde brugt Selvangivelse. Fortegnelsen skulde trykkes og af hver enkelt Skatteyder kunne erholdes udleveret mod en fastsat lav Betaling, efterat det fornødne herom var bekendtgjort i den til officielle Bekendtgørelser autoriserede Avis. Enhver Skatteyder kunde herefter klage ikke blot over sin egen, men ogsaa over enhver andens Skatteansættelse.

Ligningsmyndigheden bevarede i alt væsentligt den Skikkelse, som den havde faaet ved Loven om Nærings- og Hjælpekatten. Den kom nemlig til at bestaa af en *Ligningskommission* paa 4 Medlemmer, hvoraf Magistraten og Borgerrepræsentationen skulde vælge hver 2 af deres egen Midte. Borgerrepræsentationen skulde tillige vælge 2

Suppleanter, som—om fornødent—kunde træde i de førstvalgte Sted. Kommissionen blev der dog nu tilforordnet 4 Medlemmer af hvert af Stadens Kvarterer; de skulde vælges blandt det paagældende Kvarters Beboere, de 2 blandt Næringsbrugere og de 2 udenfor disses Kreds. De valgte Medlemmer skulde ikke kunne undslaa sig ved at modtage Valg, medmindre de havde naaet en Alder af 65 Aar eller anførte andre Fritagelsesgrunde, som Kommunalbestyrelsen fandt antagelige. De Tilforordnede skulde deltage i Paaligningen af Indkomstskatten som repræsenterende det nærmere Kendskab til Kvarterets Beboere. Formanden skulde vælges af Kommissionens faste Medlemmer. Klager over Ligningskommissionens Ansættelser maatte indgives til *Overligningskommissionen*, der bestod af 3 af Kongen for 3 Aar ad Gangen udnævnte Mænd.

IV.

Vil man nu drage Hovedlinierne for den Udvikling, der er foregaaet med Hensyn til Skatterne i København i Løbet af de siden Emanationen af Loven af 19. Februar 1861 forløbne 50 Aar, ses det, at der i den første Halvdel af denne Periode kun er indtraadt nogle mindre væsentlige Forandringer i enkelte Ejendomsskatter, fremkaldt ved et Par særlige Organisationslove, samt en Forhøjelse af Brændevinsafgiften, medens dette Tidsrum iøvrigt er kendetegnet ved en Række forgæves Forsøg, der har været gjort paa at faa Bestemmelserne om Indkomstskatten reviderede og tilpassede efter de med Udviklingen følgende Krav. Resultater af disse og senere lignende Forsøg er først naaet i den sidste Halvdel af Perioden.

Herved er dog set bort fra tre midlertidige Skatte-love, som udkom i den første Halvdel af fornævnte Periode, nemlig: Loven af 21. Marts 1864 om en Krigsskat for Finansaaret 1864—65, Loven af 25. Juli 1867 om en

overordentlig Skat for Tidsrummet fra 1. April 1867 til 31. Marts 1869 og Loven af 2. Juli 1870 om en lignende Skat for Tiden fra 1. April 1870 til 31. Marts 1872, hvilke er nærmere omtalte i det efterfølgende Afsnit om Skatteadministrationen. Ved Siden af sidstnævnte Lov udkom en Lov af samme Dato om Reglerne for Udskrivning af Indkomstskat, der danner Grundlaget for de nugældende Bestemmelser om Indkomstskat til Staten.

De antydede Forandringer i Ejendomsskatterne er følgende:

Den udenbys *Sprøjteskat* bortfaldt i Henhold til Loven af 15. Maj 1868 om Brandvæsenet i København, idet der i Stedet indførtes det nu bestaaende Bidrag til Brandvæsenet, som svares af alle bebyggede Ejendomme paa Stadens Grund med 4 Skill. for hver 100 Rdl. af Bygningernes Assuranceværdi. For de under Københavns og Landbygningernes Brandforsikring indtegnede Bygninger paahviler Bidraget de vedkommende Forsikringer, dog kun forsaavidt angaar de for de paagældende Bygninger dersteds tegnede Assurancesummer. Er en Bygning enten ikke indtegnet for sin fulde Assuranceværdi eller slet ikke assureret dør, maa Ejeren selv betale Bidraget af den ikke forsikrede Værdi. Bidraget hviler paa Ejendommene med den for kommunale Skatter hjemlede Pante- og Fortrinsret.

Ved Loven af 11. Febr. 1863 om Københavns Politi § 19 bortfaldt den Fritagelse for *Vægterskat*, som ved Loven af 14. Decbr. 1857 om den udenbys Grundtakst var indrømmet Ejendomme, der var beliggende i en længere Afstand end 100 Alen fra en Gadestrækning, som var forsynet med Vægttere, idet Vægterkorpset blev ophævet og den natlige Polititjeneste overdraget til Politiet for hele Stadens Territorium.

For *Brændevinsafgiftens* Vedkommende indførtes ved Lov 2. Juli 1870 den vigtige Bestemmelse, at Sta

tens Andel i denne Afgift blev begrænset til Halvdelen af det ved Loven af 29. Decbr. 1857 § 72 fastsatte mindste Afgiftsbeløb (5 Rdl.), saaledes at det Beløb, hvormed Afgiften indenfor de i Loven fastsatte Rammer maatte blive forhøjet af Kommunalbestyrelsen, udelukkende skulde tilfalde Kommunens Kasse. Brændevinsafgiften blev herefter gentagne Gange forhøjet til Fordel for Kommunen, indtil den i 1883, jfr. R. Pl. 5. Decbr. 1882, naaede sit Maksimum, idet den fastsattes for Gæstgivere til 400 Kr. aarlig, for Konditorer, Restauratører og Værtshusholdere til 200 Kr., for alle med Brændevin handlende, som ikke havde Beværtningsret, til 100 Kr. aarlig, og for Høkere og andre, som havde Udskænkingsret uden Ret til at have siddende Gæster, ligeledes til 100 Kr. aarlig. Siden har Afgiften været svaret med disse Beløb, undtagen af alle med Brændevin handlende uden Beværtningsret samt udskænkingsberettigede uden Ret til at have siddende Gæster, for hvilke den ifølge R. Pl. af 21. Januar 1898 blev nedsat til 75 Kr. aarlig. For samtlige Krohold i de indlemmede Distrikter er Afgiften fastsat til 200 Kr. aarlig, jfr. Raadstue Pl. 10. Febr. 1904.

Det skal endnu her anføres, at der ved Loven af 26. Marts 1870 § 7 blev truffet den Bestemmelse, at *Rangskatten* for Statsemedsmænds Vedkommende fremtidig skulde bortfalde for den med selve Embedet eller Bestillingen forbundne Rang.

Med Hensyn til Forsøgene paa at faa gennemført Forandringer i Indkomstskatten bemærkes:

Ifølge Lovens § 25 skulde forskellige af dens Bestemmelser, derunder § 11 vedrørende Skalaen, underkastes en Revision inden Udgangen af Aaret 1864. Efter saa faa Aars Forløb var det ikke venteligt, at der vilde kunne gennemføres principielle Ændringer i Loven. Det Forslag, der efter Kommunalbestyrelsens forud indhentede

Erklæring blev forelagt Rigsdagen i 1864, gik da ogsaa kun ud paa at søge gennemført nogle Ændringer med Hensyn til Ligningsarbejdet, for at lette Ligningskommissionen. Dette Lovforslag blev imidlertid ikke gennemført.

Derimod optoges Sagen atter i 1867. Indenrigsministeriet opfordrede nemlig Kommunalbestyrelsen til paany at tage Spørgsmaalet om den ved Loven paabudte Revision under Overvejelse og fremkomme med Forslag til de Forandringer, som der fra Kommunens Side maatte næres Ønske om. Denne Opfordring blev efterkommet, idet Magistraten udfærdigede et Lovforslag, der navnlig gik ud paa Udvidelse af Skattepligten til udenbys boende, som maatte oppebære Indtægter fra Staden gennem Næring, Embede eller faste Ejendomme, og til Selskaber og Foreninger samt juridiske Personer, endvidere Afskaffelse af den trykte Skattefortegnelse og en Omordning af Fremgangsmaaden ved Skattens Ligning. Et af Ministeriet paa Grundlag heraf udarbejdet Lovforslag naaede imidlertid ikke ud over 1ste Behandling i Folketinget.

I 1872 blev der paa Foranledning af Indenrigsministeriet gjort et nyt Forsøg paa at faa gennemført de i Lovforslaget af 1867 optagne Bestemmelser tilligemed nogle Ændringer i Skatteskalaen, men ogsaa dette Forsøg glippede paa Grund af Modstand i Folketinget.

Spørgsmaalet om en kommunal Skatterebform hvilede derefter i en halv Snes Aar, indtil der i Rigsdags-samlingen 1882—83 af Folketinget blev vedtaget et privat Lovforslag om den saakaldte interkommunale Beskatning. Dette Forslag gik ud paa Indførelsen af en almindelig Indkomst- og Formueskat i alle Landets Kommuner samt Udvidelse af Skattepligten til udenbys boende, der gennem Erhvervsvirksomhed, fast Ejendom og Tien-der maatte oppebære Indtægter fra Kommunen, og til Selskaber, Foreninger og Stiftelser m. fl. Da der imidlertid maatte foretages gennemgribende Forandringer deri,

blev det standset af Landstinget, der anerkendte Trangen til en kommunal Skattereform og opfordrede Regeringen til at forberede og fremme en saadan.

Efterat Forslaget ved Indenrigsministeriets Skr. af 5. Maj 1883 havde været tilstillet Magistraten til Kommunalbestyrelsens Overvejelse og Betænkning, blev det gjort til Genstand for Behandling i begge Kommunalbestyrelsens Afdelinger. Man enedes om at afgive den af Ministeriet ønskede Betænkning om de principielle Bestemmelser samt om, at man af Lovforslagets Bestemmelser om Ligningsmyndigheden og dens Sammensætning burde tage Anledning til snarest muligt at søge gennemført en Omordning i saa Henseende for Københavns Vedkommende. Da Ligningskommissionens Arbejde i de siden 1862 forløbne Aar efterhaanden var blevet uoverkommeligt som Følge af Befolkningens og Skatteydernes stærke Tilvækst, fandt man, at det nu burde fastslaaes, at det hele Grundlag for Skatteansættelserne skulde tilvebringes og Udarbejdelsen af Forslagene til disse ske ved Magistratens Foranstaltning. Der blev derfor udfærdiget et Lovforslag om Frømgangsmaaden ved Paaligningen af Indkomst- og eventuelt Formueskat i København, hvilket tilligemed Betænkningen blev tilstillet Ministeriet med Anmodning om dettes Medvirkning til at faa det ophøjet til Lov, uanset hvorledes det vilde gaa med det Hovedlovforslag, Ministeriet maatte fremsætte.

Heller ikke denne for hele Landet paatænkte Skattereform lykkedes det da at faa gennemført. Derimod blev et særligt Lovforslag om Ændringer i Reglerne for Fremgangsmaaden ved Skatteligningerne i København i 1887 ophøjet til Lov.

Med *Loven af 1. April 1887* fik man, 26 Aar efter Emanationen af *Loven af 19. Febr. 1861*, den første Reform paa den kommunale Indkomsts-kats Omraade. Selv om den ikke rørte ved de store Princip-

spørgsmaal, betød den dog et Fremskridt. Den imødekom i hvert Fald nogle af de Krav, der havde været fremme under de foran omtalte Reformforslag, og indførte derhos Bestemmelser, som i flere Henseender fik Indflydelse paa Resultaterne af Skatteligningerne. Der blev saaledes tillagt Kommunen en Ret til at lade de Personer, som i Skatteaarets Løb maatte tilflytte denne, optage paa en Tillægsligning og ansætte til Indkomstskat fra den 1ste i den efter Tilflytningen følgende Maaned. Skatteydernes Tilbøjelighed til at undlade at bruge Selvangivelse søgtes derhos hæmmet ved en Bestemmelse om, at Begæring om Nedsættelse i den for en Skatteyder foretagne Ansættelse ikke skulde kunne tages i Betragtning, naar vedkommende enten slet ikke eller ikke i rette Tid havde brugt Selvangivelse og Nedsættelsen ikke androg mere end $\frac{1}{8}$ af den anslaaede Indtægt. Adgangen til at erholde ekstraordinær Nedsættelse i den ansatte Indtægt paa Grund af særlig trykkende Forhold blev, som hidtil, betinget af, at den paagældende havde brugt Selvangivelse.

Loven traadte i Kraft fra 1. Januar 1888. Den egentlige Skatteligning udskiltes derefter fra Ligningskommissionens Virksomhed og blev henlagt til de tidligere Tilforordnede, der under Navn af *Ligningsmænd* fremtidig skulde foretage Ansættelsen af Borgernes skattepligtige Indtægter. Staden inddeltes i særlige Ligningsdistrikter, hvis Antal og Omfang skulde bestemmes af Indenrigsministeren efter Forslag fra Københavns Magistrat, og for hvert Distrikt skulde af Borgerrepræsentationen vælges 4 Ligningsmænd for 4 Aar ad Gangen. Ligningsmændene skulde træde sammen under Forsæde af et af Ligningskommissionens Medlemmer og foretage Ligningen i Møder, som Formanden berammede. Naar en Ansættelse beroede paa Afgørelsen af et Principspørgsmaal, skulde Sagen dog henvises til Ligningskommissionens Afgørelse.

Herved sikrede man sig imod, at der blev gaaet frem efter forskellige Principper ved Skatteligningen i de forskellige Ligningsdistrikter. Disses Antal ansattes straks til 25 med et gennemsnitligt Skatteyderantal af ca. 1600 i hvert Distrikt. Først ved Indlemmelserne i 1901 og 1902 udvidedes Distrikternes Antal til 29.

Ligningskommissionens Opgave blev nu, bortset fra de Tilfælde, i hvilke den skulde foretage Ansættelser, der beroede paa Afgørelsen af et Principspørgsmaal, den at afgøre Klagerne i 1ste Instans over Ligningsmændenes Ansættelser.

Med Hensyn til Ligningskommissionens Sammensætning skete derhos en vigtig Forandring. Kommissionen kom nemlig til at bestaa af Borgmesteren og Raadmanden for Magistratens 2. Afdeling, henholdsvis som Formand og Næstformand, samt saa mange af Borgerrepræsentantskabet indenfor dets egen Midte valgte Medlemmer, som Indenrigsministeren efter Indstilling fra Kommunalbestyrelsen maatte bestemme. Antallet fastsattes derefter til 3, saaledes at Ligningskommissionen kom til at bestaa af ialt 5 Medlemmer. Saavel Magistraten som Borgerrepræsentationen kunde dog vælge Suppleanter til at indtræde i de faste Medlemmers Sted, hvis noget af disse maatte faa Forfald.

Overligningskommissionen forblev uberørt af Loven.

Endelig paalagdes der Magistraten en stor Del Forretninger vedrørende Skatteligningen, idet alle de forberedende Arbejder og samtlige Sekretærforretninger saavel for Ligningsmændene som for Ligningskommissionen nu skulde udføres ved dens Foranstaltning. Som Følge heraf blev, i Henhold til Vedtægtsbestemmelser af 12. August 1887 for Bestyrelsen af Stadens Skattevæsen, det da bestaaende Skattekontor inddraget fra 1. Januar 1888, og der ansattes i Stedet en Inspektør for Stadens Skattevæsen. Under denne Embedsmand henlagdes bl. a.

Varetagelsen af de Forretninger vedrørende Paaligningen af Indkomstkatten, for hvis Udførelse Magistraten nu skulde drage Omsorg. Det kan her bemærkes, at Chefen for Skattevæsenet ved Lønningsvedtægten af 25. Marts 1898 blev Direktør, uden at der iøvrigt foregik nogen Forandring med Hensyn til hans Myndighed og Virksomhedsomraade.

Det store og vanskelige Arbejde vedrørende Skatteligningen blev saaledes vedtægtsmæssig paalagt Skatteadministrationens Embedsmænd, hvad nødvendigvis maatte ske, ikke alene paa Grund af Arbejdets betydelige Omfang, men ogsaa af Hensyn til Skatteligningens Resultater, idet der efterhaanden havde dannet sig en Skatte-teknik, der kun vilde kunne bevares og videre udvikles gennem et fast Embedspersonale.

Den saaledes trufne Ordning med Hensyn til Ligningsmyndighedernes Sammensætning og Virksomhed i Forbindelse med Administrationens pligtmæssige Indgriben i Ligningsarbejdet og dettes Tilrettelæggelse for de respektive Ligningsmyndigheder virkede fortræffeligt. Der var derved skabt en fast og betryggende Forretningsgang, som gjorde det muligt, selv med en betydelig Forøgelse af Ligningsarbejdet som Følge af Tilvæksten af Skatteydere m. m., at tilendebringe dette indenfor de lovbestemte Frister, saaledes at Skatteopkrævningen kunde paabegyndes i rette Tid. Ogsaa paa Skatteligningens Resultater øvede Omordningen en heldig Virkning.

Da Loven imidlertid som nævnt ikke rørte ved de egentlige Principspørgsmaal, kunde den heller ikke standse nye Forsøg paa at faa gennemført Ændringer af principiel Natur. Man havde allerede siden Aaret 1880 set sig nødsaget til at udskrive Indkomstkatten med dens Maksimumsprocent, og der begyndte at vise sig Vanske-

ligheder for Kommunens Finansforvaltning med at faa Indtægterne til at strække til. Trangen til en Forbedring af disse gjorde sig derfor snart saa stærkt gældende, at Kommunalbestyrelsen maatte være betænkt paa at søge Lovhjemmel til at forøge dem gennem Skatterne. Efter at Kommunalbestyrelsen i 1883 (se Borgerrp.s Forh. 1882—83 S. 1136—1151) havde gjort et Forsøg paa at faa Reglerne for Hesteskatten og Hundeskatten forandrede i Kommunens Favør, hvilket kun resulterede i, at Hundeafgiften ved Lov af 12. April 1889 blev forhøjet fra 10 til 20 Kr. aarlig for Hunde over 16 Tommers Højde, vedtog den i Januar 1891 at rette en Henstilling til Rigsdagen om, at der enten maatte blive givet Kommunen den samme Bevægelsesfrihed med Hensyn til Skatteudskrivningen, som der var hjemlet Købstæderne ved Loven af 26. Maj 1868, eller ogsaa Ret til at forhøje Indkomstskatten til 5 pCt.

Da denne Henvendelse blev resultatløs, gjorde Kommunalbestyrelsen i 1892 et Forsøg paa Indførelsen af en *Huslejeskat* (Borgerrp.s Forh. 1892—93 S. 658—717, 969—1009), men heller ikke det derom udfærdigede Lovforslag lykkedes det at faa gennemført.

Endelig blev der i 1895, efter at der hos Kommunalbestyrelsen nu ogsaa var opstaaet Ønsker om en Reform af Ejendomsskatterne, af Borgerrepræsentationen nedsat et Udvalg til at tage Spørgsmaalet om en Omordning af Københavns kommunale Skatteforhold under Overvejelse og fremkomme med Forslag til en gennemgribende Reform. Forslaget skulde i Hovedtrækkene gaa ud paa: Bygningsafgiftens Overdragelse til Kommunen, Ejendomsskatternes Ligning i Forhold til det Udbytte, de faste Ejendomme maatte give, samt Indkomstskattens Omordning i Retning af en stigende Skala, tvungen Selvangivelse og Skattepligtens Udvidelse til udenbys boende Erhvervsdrivende og Selskaber. Saafremt der skulde blive

indført en Statsindkomstskat efter tilsvarende Principper som Erstatning for de faste Ejendomsskatter, der eventuelt maatte blive overførte til Kommunen, skulde den kommunale Indkomstskat fastsættes efter samme Ligning som Statsindkomstskatten.

Udvalget udarbejdede nu et Lovforslag tilligemed en Betænkning, der blev afgivet til Borgerrepræsentationen under 26. Juni 1900, men det stillede ikke noget Forslag, fordi der kort forinden, nemlig ved en Beslutning af Folketinget af 28. Marts s. A., var bleven nedsat en Kommission med det Hverv at undersøge, hvorledes en retfærdig Omordning af Beskatningsforholdene, derunder Indførelsen af en Skat paa Indkomst- og Formue til Staten, og en Lettelse af Kommunernes Byrder samt af Skatterne paa faste Ejendomme burde foretages. Derimod vedtog Borgerrepræsentationen i Mødet d. 27. Januar 1902, da de af fornævnte Kommission udarbejdede Forslag var under Behandling i Rigsdagen, at rette en Henvendelse til Regering og Rigsdag, hvori der skulde stilles Anmodning om Ret til at paaligne Indkomstskatten efter en stigende Skala, Bevægelsesfrihed med Hensyn til Skattens Forhøjelse samt Indførelse af tvungen Selvangivelse. Denne Henvendelse, hvortil Magistraten sluttede sig i Princippet, skete ved Skrivelse af 3. Februar s. A. Men heller ikke nu lykkedes det at faa opfyldt de fremsatte Ønsker.

Naar de mange Forsøg, der var gjort saavel af Københavns Kommunalbestyrelse som af andre paa at faa gennemført Skattereformer, hidtil havde vist sig frugtesløse, maa Aarsagen hertil navnlig søges i de da herskende politiske Forhold, som gjorde det umuligt for Regeringen at gennemføre videregaaende Reforme, saalænge den kun havde et Mindretal i Folketinget at støtte sig til. Da derimod Tingets Flertal kom til Magten i 1901,

og det saakaldte Systemskifte indtraadte, blev der straks Fart i Lovgivningsarbejdet.

De gennem en lang Aarrække opdæmmede Krav paa indgribende og tidssvarende Skattereformer meldte sig nu med saa stor Vægt, at de snarest muligt maatte imødekomes.

Efterat fornævnte Skattekommissions Forslag havde været Genstand for langvarige Forhandlinger i Rigsdagen, enedes begge Ting endelig om en omfattende Skattereform, og i 1903 udkom derefter 3 nye Skattelove, foruden en Lov om Afløsning af Tienden, hvilken man dog ikke her skal komme nærmere ind paa. Men den ved disse Love gennemførte Omordning blev paa væsentlige Punkter, navnlig med Hensyn til Ejendomsskatterne, en helt anden end den af Skattekommissionen foreslaaede.

De 3 nye *Skattelove af 15. Maj 1903*, nemlig: Lov om Indkomst- og Formueskat til Staten, Lov om Ejendomsskyld og Lov om Ændringer i og Tillæg til de gældende Regler for den kommunale Beskatning, medførte dels en fuldstændig Forandring af Grundlagene for de direkte Statsskatter, dels Skatteændringer af stor Betydning for Landets Kommuner.

Ved Loven om *Ejendomsskyld* bestemtes det, at Hartkornskatterne til Staten samt Bygningsafgiften skulde bortfalde fra 1. Juli 1904 og i deres Sted indføres for hele Landets Vedkommende en Ejendomsskyld til Staten, som skulde svares med 1,1 pro mille af Ejendommens afgiftspligtige Vurderingssum.

Med Hensyn til Omordningen af *Ejendomsskatterne* skal først bemærkes:

Ved § 21 i Loven om Ændringer i og Tillæg til de kommunale Beskatningsregler tillagdes der

Københavns Kommune Ret til i Kraft af en kommunal af Indenrigsministeren stadfæstet Vedtægt, der dog maatte foreligge senest den 1. Juli 1905, at opkræve *en samlet Ejendomsskyld til Staten og Kommunen* paa indtil 2,3 p. m. af de i Henhold til Lov om Ejendomsskyld skattepligtige Ejendomes Vurderingssum og at fastsætte nærmere Regler for en gradvis Udjævning af Forskellen mellem den de enkelte Ejendomme d. 30. Marts 1904 paahvilende Bygningsafgift og den fulde Ejendomsskyld. Overgangsperioden maatte dog ikke udstrækkes over 25 Aar. Endvidere fik Kommunalbestyrelsen Ret til at bestemme, at Bygningsafgiften for Tiden fra 1. Juli 1904 til 30. Juni 1905 i uforandret Form opkrævedes til Fordel for Kommunens Kasse. Saavel af den samlede Ejendomsskyld som af det opkrævede Bygningsafgiftsbeløb skulde der udbetales Statskassen den samme efter Loven om Ejendomsskyld tilkommende Afgift, nemlig 1,1 pro mille af de paagældende Ejendomes skattepligtige Vurderingssum.

I Henhold til denne Bestemmelse vedtog Kommunalbestyrelsen paa de anførte Betingelser at opkræve Bygningsafgiften for nævnte Aar til Fordel for Kommunens Kasse og derefter indføre en samlet Ejendomsskyld paa 2,3 pro mille. Vedtægten, som i den Anledning blev udfærdiget, stadfæstedes af Indenrigsministeren den 30. Juni 1905.

Herefter afløstes Bygningsafgiften for Københavns Vedkommende fra 1. Juli 1905 med den samlede Ejendomsskyld, som straks ramte med sit fulde Beløb alle de Ejendomme paa Stadens Grund, der ikke berørtes af Vedtægtens Overgangsbestemmelser.

Ved disse fastsattes følgende Hovedregler:

For de Ejendomme, der den 30. Juni 1904 var bygningsafgiftspligtige, skulde i de første 5 Aar udredes i aarlig samlet Ejendomsskyld det til Bygningsafgiften sva-

rende Beløb med Tillæg eller Fradrag af en Sjettedel af Forskellen imellem dette Beløb og den fulde Ejendomsskyld, alt eftersom denne var højere eller lavere end Bygningsafgiften. For hver efterfølgende femaarig Periode skulde der tillægges eller fradrages en ny Sjettedel, hvorved Udligningen vilde fuldbyrdes den 1. Juli 1930.

For ubebyggede Parceller og saadanne bebyggede Ejendomme (i de indlemmede Distrikter), der den 30. Juni 1904 var fritagne for Bygningsafgift i Henhold til Reglerne for Landbygningers Ansættelse, skulde der udredes aarlig i de første 5 Aar en Sjettedel af den samlede Ejendomsskyld og for hver af de efterfølgende 4 Perioder tillægges en ny Sjettedel, saaledes at den fulde Afgift ogsaa for disse Ejendomme kunde indtræde fra 1. Juli 1930.

Overgangsperioden skulde betragtes som afsluttet for enhver af de paagældende Ejendomme, naar der maatte indtræde Forhold, som, hvis de havde foreligget inden Vedtægtens Ikrafttræden, vilde have medført Svarelsen af fuld Ejendomsskyld.

Med Hensyn til de nærmere Regler henvises iøvrigt til selve Vedtægten.

Med Ejendomsskylden indførtes et helt nyt Forde­lingsgrundlag i vort Skattesystem. Man brød nu for Statens Vedkommende ganske med de gamle Ejendomsskatter, uagtet de efterhaanden var gaaet over til at virke som Prioriteter paa de faste Ejendomme og derfor var tagne i Betragtning ved Fastsættelsen af den Købesum, hvorfor Ejerne havde erhvervet Ejendommene. Og man fraveg tillige det ved tidligere Skatteomordninger fulgte Princip, hvorefter man ved Indførelsen af nye Ejendomsskatter bevarede de ældre som faste Byrder paa de paagældende Ejendomme og udjævnede mulige Ubilligheder ved For­delingen af de nye Skatter.

Skattegrundlaget — Ejendommenes Værdi i Handel og Vandel — fastsættes ved periodiske Vurderinger, foretagne

af særlige dertil udnævnte Vurderingsmyndigheder. Det er saaledes undergivet de Værdisvingninger, som skiftende Konjunkturer og Vurderingernes større eller mindre Paa-lidelighed nødvendigvis maa føre med sig, og Skattebyrden bliver vekslende i samme Grad, som Vurderingssummen stiger eller falder.

Kommunens Andel af den samlede Ejendomsskyld udgjorde for 1906—07, det første Regnskabsaar, i hvilket den — under Iagttagelse af Overgangsbestemmelserne — viste sin fulde Virkning, ca. 920,000 Kr., Statens Andel beløb sig til ca. 1,141,000 Kr. Ved Udgangen af 1910—11 var Kommunens Andel vokset til ca. 1,087,000 Kr., Statens til ca. 1,218,000 Kr.

De Forandringer, som Skattelovene bevirkede med Hensyn til *de personlige Skatter*, blev meget indgribende.

Indførelsen af Indkomst- og Formueskatten til Staten var Forudsætningen for Omordningen af Ejendoms-skatterne, idet Ophævelsen af Hartkornsskatte og Bygningsafgiften medførte et Indtægtstab for Staten, der paa langt nær ikke kunde opvejes af Ejendomsskylden alene, men Hensigten var ogsaa, at en væsentlig Del af den Skattebyrde, der hidtil havde hvilet navnlig paa faste Landejendomme, skulde overføres som en almindelig Skat paa Borgernes Indtægt og Formue, hvad enten denne sidste maatte være anbragt i faste Ejendomme eller i andre Aktiver.

Ved Ændringerne i den kommunale Skattelovgivning imødekom man et af alle Landets Kommuner længe næret Ønske om, dels at faa Andel i de Personers Skatteydelse, som drev Næring i Kommunen, men havde Ophold i en anden, dels at faa Aktieselskaber og andre Selskaber med begrænset Ansvar samt Foreninger og offentlige Institutioner, der drev Erhvervsvirksomhed, inddragne under den personlige Skattepligt. Endelig blev det ved den kommunale Skattelovs § 31 fastsat, at et aarligt Statstil-

skud paa 1,500,000 Kr. skulde fordeles imellem samtlige Kommuner efter nærmere lovbestemte Regler.

Paa den anden Side nedsattes Maksimumsprocenten for Indkomstskatten til Københavns Kommune fra 3 til $2\frac{1}{2}$. For Skatteaaret 1909—10 blev Procenten dog forhøjet til $2\frac{3}{4}$ i Henhold til § 3 i Loven af 1. April 1909 om Foranstaltninger i Anledning af den ekstraordinære Arbejdsløshed.

Loven om Indkomstskat til Staten kom i flere Henseender til at afvige fra de da gældende Regler for den kommunale Indkomstskat. Af Landets faste Beboere skal Skatten saaledes udredes efter en stigende Skala, og i enhver Indtægt fradrages et skattefrit Eksistensminimum, hvorhos der tilstedes et nærmere bestemt Fradrag i Indtægten for hvert Barn under 15 Aar. Endvidere er der paalagt Familieoverhovedet en Forpligtelse til at skatte af de til Husstanden henhørende Personers Indtægter. Endelig paahviler Skattepligten ogsaa Personer, der er bosatte i Udlandet, men oppebærer Indtægter her fra Landet, saavel som Aktieselskaber og andre Selskaber med begrænset Ansvar samt Foreninger.

Formueskatten paahviler enhver til Statsindkomstskat ansat Person, der er i Besiddelse af mindst 100 Kr.s Formue, samt enhver, der, uden at være ansat til Indkomstskat, ejer en Formue paa mindst 3000 Kr. For de i Udlandet bosatte Personer, som her i Landet ejer fast Ejendom eller Tiender, eller som maatte have Del i saadan Ejendom eller nyder Indtægter af samme eller af Fideikommiskapitaler, eller som udøver eller er Deltagere i nogen Næring eller Virksomhed her i Landet, samt for udenlandske Selskaber skal dog kun den Formue tages i Betragtning, hvorfra deres her i Landet skattepligtige Indtægter hidrører. Indenlandske Selskaber og Foreninger svarer derimod ikke Formueskat.

Med Hensyn til Brugen af Selvangivelse indførtes

strengere Regler end de, der hidtil havde været gældende for den kommunale Beskatning. Den, der forsømmer at bruge Selvangivelse, fortaber saaledes Retten til at gøre Indsigelse mod Ansættelsen af sin Indkomst, medmindre han godtgør, at Ansættelsen overskrider hans virkelige Indtægt med mere end 25 pCt. Er Forskellen større end 25 pCt., skal han dog betale Skat af den virkelige Indtægt med Tillæg af 15 pCt. Endvidere bliver en Fortegnelse over de skattepligtige, som ikke har brugt Selvangivelse, fremlagt til almindeligt Eftersyn. Nogen egentlig Pligt til at selvangive Indtægten er saaledes ikke indført, men de fornævnte Virkninger af at undlade dette maa dog siges i høj Grad at opfordre de skattepligtige til at bruge Selvangivelse fremfor at lade deres Indtægter taksere.

Paa den anden Side blev Fremlæggelse af Skattelisterne for de Skatteyderes Vedkommende, der har brugt Selvangivelse, strengt forbudt, ligesom iøvrigt enhver Offentgørelse af Skatteansættelserne.

Da Ligningen af Indkomstskatten til Staten nødvendigvis maatte ske under ét med Ligningen af den kommunale Indkomstskat, hvad der vilde nødvendiggøre Forandringer i flere for den sidstnævnte Skat gældende Bestemmelser, blev det ved § 17 i Loven om Indkomst- og Formueskat til Staten bestemt, at der for Københavns Vedkommende ved kgl. Anordning skulde fastsættes nærmere Regler for Fremgangsmaaden ved Paaligningen og Opkrævningen af Statsskatten, ligesom der ogsaa i Anordningen skulde kunne træffes Bestemmelser om Ændringer i de gældende Regler for den kommunale Ligning m. m. i København og endvidere fastsættes, at de for Statsskatten givne Regler med Hensyn til Beregningen af den skattepligtige Indkomst ogsaa skulde være gældende ved Ansættelsen af Indkomstskat til Københavns Kommune.

I Henhold hertil blev der efter forudgaaende Forhandling med Københavns Kommunalbestyrelse under

22. Oktober 1903 udstedt en kgl. Anordning angaaende Regler for Paaligningen i København af Indkomst- og Formueskat til Staten samt angaaende Forandringer i og Tillæg til de for den kommunale Indkomstskat gældende Bestemmelser.

Anordningen kom ganske naturligt til at gaa ud paa at lovfæste de allerede gældende Regler med Hensyn til Ligningsarbejdets Udførelse, at omordne Lignings- og Overligningskommissionen saaledes, at disse Kommissioner saavidt muligt kunde komme i Overensstemmelse med de for det øvrige Land ved Statsskatteoven indstiftede overordnede Ligningsmyndigheder, samt endelig at gøre de for Indkomstskatten til Staten indførte Regler med Hensyn til Udfindelsen af den skattepligtige Indtægt gældende ogsaa for Paaligningen af den kommunale Indkomstskat, saaledes at der kunde tilvejebringes et fælles Beregningsgrundlag for begge Skatter. Ved denne Anordning blev det derhos bestemt, at København skulde udgøre en Skattekreds for sig, og at Ligningen af Indkomst- og Formueskatten til Staten skulde foretages efter de for Ligningen af den kommunale Indkomstskat gældende Regler med de ved Anordningen foretagne Ændringer.

Ligningskommissionen fik Navn af *Skatteraadet* og kom fremtidig til at bestaa af Borgmesteren og Raadmanden for Magistratens 2. Afdeling, henholdsvis som Formand og Næstformand, samt af 5 andre Medlemmer, nemlig 3, der vælges af Borgerrepræsentationen af dens Midte, og 2, der vælges af Finansministeren. Valget gælder for 6 Aar. Saavel Borgerrepræsentationen som Finansministeren vælger for hvert af de valgte Medlemmer en Suppleant til at give Møde i Tilfælde af det paagældende Medlems Forfald.

Overligningskommissionen skulde fremtidig kaldes *Overskatteraadet* og bestaa af 3 af Kongen paa Finansministerens Indstilling valgte Medlemmer, hvoriblandt

Raadets retskyndige Formand, og 2 andre Medlemmer, valgte af Borgerrepræsentationen. Ogsaa Overskatteraadets Medlemmer vælges for 6 Aar ad Gangen.

Skattedirektoratets Virksomhed med Hensyn til Tilvejebringelsen af Ligningsmaterialet og dets Deltagelse i selve Ligningsarbejdet saavel som Ligningsmyndighedernes Kompetence blev nærmere fastsat.

Endelig fastsattes Reglerne for Optrækningen i København af Indkomst- og Formueskatten til Staten, hvorhos der i Henhold til den kommunale Skattelov af 15. Maj 1903 § 27 indførtes en Strafrente af $\frac{1}{2}$ pCt. maanedlig til Kommunens Kasse af de kommunale Skatter, som ikke maatte være betalte inden 1 Maaned efter Skatternes Forfaldsdag.

Da Anordningen af 22. Oktober 1903 efter dens § 14 skulde underkastes en Revision efter Forløbet af 5 Aar fra dens Udstedelse, benyttede man, da dette Tidsrum var forløbet, Lejligheden til at udvide Skatteraadets Virksomhed til at omfatte de Ansættelser af Stadens faste Beboere, der finder Sted efter Hovedligningens Affattelse, og som hidtil var foretagne af Ligningsmændene. Det var rent praktiske Hensyn, der motiverede denne Ændring i Ligningsmyndighedernes tidligere Kompetence. Der udkom derefter en ny kgl. Anordning af 2. Juni 1909, indeholdende en Bestemmelse i saa Henseende foruden en anden af mindre praktisk Betydning.

Den kommunale Indkomstskat for Stadens faste Beboere forblev i sine principielle Bestemmelser uberørt af Skattelovene af 1903, bortset fra nogle mindre væsentlige Ændringer i de hidtil gældende Regler for den subjektive Skattepligt og Bestemmelsen om Skatteprocentens Nedsættelse fra 3 til $2\frac{1}{2}$.

Ved Lov af 30. September 1909 om forhøjet Indkomst- og Formueskat til Staten, hvilken Lov traadte i Kraft fra 1. April 1910, blev denne Skat i Anledning af

Forsvarslovenes Vedtagelse forhøjet med den saakaldte Forsvarsskat. Skatteforhøjelsen ramte kun Indtægter paa 3000 Kr. og derover samt Formuer paa 15,000 Kr. og derover. Af disse Indtægter skulde der ifølge Loven af 15. Maj 1903 svares en Skat af fra 1,5 pCt. til 2,5 pCt. Denne Del af Skalaen blev nu hævet op til fra 1,8 pCt. til 4 pCt. med en forholdsmæssig Forhøjelse af Procenten paa de mellemliggende Indtægtsgrupper. For Formuens Vedkommende indførtes en stigende Skala, saaledes at det forblev ved den hidtil fastsatte Formueskat af 0,6 pro mille for Formuer paa under 15,000 Kr., hvorimod Promillen blev hævet til 0,8 for Formuer paa 15,000 Kr. og derover, men under 30,000 Kr., og til 1 for Formuer paa 30,000 Kr. og derover.

Aarsagen til, at man ved den kommunale Skattelov af 15. Maj 1903 ikke havde imødekommet Kommunalbestyrelsens ofte fremsatte Ønsker om en større Bevælgelsesfrihed med Hensyn til Forhøjelse af Indkomstskatten paa Stadens faste Beboere, men tværtimod fandt Anledning til at nedsætte Maksimumsprocenten, var den, at Regeringen gik ud fra, at den kommunale Ejendoms skyld i Forbindelse med Statstilskudet og Indkomstskatten af udenbys boende Erhvervsdrivende og Selskaber m. fl. vilde tilføre Københavns Kommune en saa klækkelig Indtægtsforøgelse, at der ikke alene maatte kunne skaffes Balance paa dens aarlige Regnskaber, der siden 1900 var afsluttede med Underskud, men at Kommunen endog maatte kunne bære det Tab paa ca. 600,000 Kr., som Skatteprocentens Nedsættelse vilde medføre.

Denne Forudsætning viste sig imidlertid urigtig. Regnskabsunderskuddet, der for Aaret 1900 udgjorde ca. 158,000 Kr. og for Aarene 1901—1903/04 havde svinget mellem 1 og 2 Mill. Kr., gik for 1904/05 ganske vist ned

til ca. 116,000 Kr., men voksede i det følgende Regnskabsaar til 509,000 Kr., og der var fremdeles ingen Udsigt til at opnaa Balance for de nærmest kommende Aar, medmindre der blev givet Kommunen Adgang til gennem en Forhøjelse af Indkomstskatten at forøge sine Indtægter.

Under disse Omstændigheder fandt Regeringen endelig Anledning til at gøre Alvor af at komme Københavns Kommune til Hjælp med Hensyn til en Omordning af dens Skatteforhold, idet Indenrigsministeriet i Skr. af 6. Januar 1906 tilkendegav Magistraten, at det var villigt til at indlede Forhandlinger med Kommunalbestyrelsen om en fuldstændig Revision af de for Københavns Kommune gældende Skattebestemmelser, saasnart Kommunalbestyrelsen maatte have vundet tilstrækkeligt Overblik over Virkningerne af de nye Skattelove for Københavns Vedkommende. Ministeriet udbad sig derfor Magistratens Erklæring om, hvorvidt efter sammes For mening Tidspunktet til Optagelse af en saadan Forhandling nu maatte være kommet. Efter at der i den Anledning var forhandlet mundtlig mellem Indenrigsministeren og Borgmesteren for Magistratens 2. Afdeling om Sagen, blev det overdraget Direktøren for Stadens Skattevæsen at udarbejde Forslag til en Skattereform, der i Hovedtrækkene skulde gaa ud paa:

1) En Omordning af den kommunale Indkomstskat sigtende til Indførelsen af en stigende Skala og en begrænset Ret for Kommunalbestyrelsen til uden højere Autoriteters Samtykke at forhøje Skatten efter Kommunens Behov.

2) En Omordning af de ældre Ejendomsskatter derhen, at de saavidt muligt kunde tilpasses efter Ejendommenes Værdi i Handel og Vandel, uden at der dog derved blev paalagt Grundejerne højere Skatter paa de allerede erhvervede Ejendomsværdier, samt

3) Indførelse af en Grundværdistigningsafgift til Kommunens Kasse.

Det var en stor og vanskelig Opgave, der saaledes skulde løses, navnlig med Hensyn til Omordningen af Ejendomsskatterne og Udfindelsen af Formen for en Grundværdistigningsafgift, hvorved Kommunen paa en rationel Maade delvis kunde indvinde den ved den almindelige Samfundsvirksomhed skabte Værdiforøgelse af Grundene paa Stadens Territorium. Under de Overvejelser, den ønskede Omordning gav Anledning til, besluttede man sig dernæst til at søge Formuen inddraget under den kommunale Beskatning ved Siden af Indtægten.

I Efteraaret 1906 paabegyndtes Forarbejderne til den saaledes planlagte Reform, og i Løbet af Vinteren 1906—07 udarbejdedes 2 Lovforslag, nemlig: Forslag til Lov om Indkomst- og Formueskat til Københavns Kommune og Forslag til Lov om Ejendomsskatterne i København.

Det førstnævnte Forslag gik ud paa:

1) Indførelse af en lempelig progressiv Rate-Skala for Paaligning af Indkomstskatten for Stadens faste Beboere.

2) Inddragning af Formuen under den kommunale Beskatning, samt

3) Etablering af en begrænset Ret for Københavns Kommune til frit at forhøje Indkomstskatten i Forhold til Kommunens Behov.

Med Hensyn til Rateskalaen havde Skattedirektøren allerede i 1892 overfor det af Borgerrepræsentationen nedsatte Udvalg, der skulde tage Kommunens Skatteforhold under Overvejelse, fremsat Tanken om at lade det af Udvalget udarbejdede Lovforslag ledsage af en progressiv Skala, der hvilede paa et nyt, af ham udformet System. Dette gik ud paa at beskatte enhver Indtægt, der maatte overstige det skattepligtige Minimum, i 2 eller flere Rater, den første med Skalaens laveste

Procent, hver af de efterfølgende derimod med en stigende Procent. Eksempel: af en Indtægt paa 2900 Kr. svares af de første 1000 Kr. 1 pCt., af de næste 1000 Kr. 2 pCt., af Resten, 900 Kr., 3 pCt.

Denne Skala kunde simplificeres derved, at man for enhver Indtægt kun ansatte 2 Rater, idet man kunde sammenlægge alle Raterne undtagen den sidste og deraf beregne Gennemsnitsprocenten. Derefter maatte de 2900 Kr. beskattes saaledes: Af de 2000 Kr. skulde svares $1\frac{1}{2}$ pCt., af Resten, 900 Kr., 3 pCt.

Det vil ses, at man ved denne Skala undgaar den Ubillighed, som klæber ved den almindelig kendte progressive Skala, at enhver nok saa lille Forøgelse af Indtægten, der bringer denne op fra en lavere Indtægtsgruppes Maksimum til den næste Gruppens Minimum, straks medfører en højere Procent for *hele* Indtægtens Vedkommende, hvorved Skatteforhøjelsen endog kan blive flere Gange større end den Indtægtsforøgelse, der har foranlediget den.

Rateskalaen fandt Udvalgets Bifald og blev optaget i dets Lovforslag. Det var en Skala efter dette Princip, der ligeledes optoges i det nye Lovforslag.

Lovforslaget om Ejendomsskatterne gik ud paa:

1) Indførelse af periodiske Vurderinger til Brug ved fremtidige Ansættelser og Berigtigelser af Ejendomsskatterne.

2) Ophævelse af de bestaaende Forskelligheder mellem den indenbys og den udenbys Grundtakst og Grundskat samt Grundtakstens fremtidige Ansættelse i Forhold til Ejendommenes Værdi i Handel og Vandel.

3) Fastsættelse af nærmere lovbestemte Regler for Arealskattens Grundlag.

4) Indførelse af en aarlig Afgift til Kommunens Kasse af fremtidige Grundværdistigninger.

Medens de foreslaaede Ændringer i de ældre Ejen-

domsskatter navnlig gik ud paa en Modernisering af disse uden Forøgelse af Skattebyrden, var Forslaget om *Grundværdistigningsafgiften* noget ganske nyt, saaledes som den her var foreslaaet. Der skal derfor kortelig gøres Rede for de Principer, der blev lagt til Grund for det fremsatte Forslag. Afgiftens Formaal var at give Kommunen Andel i den Grundværdistigning, der ved periodiske Vurderinger maatte blive udfunden som udelukkende hidrørende fra den almindelige Samfundsvirksomhed, og som altsaa maatte være fremkommen uden nogensomhelst Virksomhed eller Kapitalanbringelse fra Ejers Side. Forslaget respekterede de alt erhvervede Værdier, der skulde fastsættes ved den første Vurdering; kun den Værdistigning af Grunden, der fremtidig maatte opstaa, vilde blive afgiftspligtig. Halvdelen af denne ved en Omvurdering konstaterede Værdistigning skulde tilfalde Kommunen, dog kun som en aarlig Rente af Værdistigningens Beløb. Derved vilde opnaas, at Afgiften kom til at stige eller synke efter de periodiske Omvurderinger, alt eftersom Grunden maatte vise sig at være stegen eller sunken i Værdi. Da den Netto-Indtægt, en Ejendom maatte afkaste eller kunde afkaste ved fornuftig Drift, skulde lægges til Grund for Vurderingen, vilde Afgiften saaledes kun ramme den Værdistigning, der allerede var bleven omsat i forøgede Lejeindtægter.

Begge Forslagene, der findes optagne i Tillæg til Borgerrepr.s Forh. 1907—08 S. 85—140, blev vedtagne af den samlede Magistrat og oversendte til Borgerrepræsentationen med Skr. af 24. Maj 1907. Her gik de i Udvalg, hvis Betænkning for Indkomst- og Formueskattens Vedkommende forelaa i Decbr. 1907. Udvalget foreslog nogle mindre væsentlige Ændringer i Forslaget, med hvilke det blev vedtaget af Borgerrepræsentationen i Mødet den 16. Decbr. 1907. Lovforslaget om Ejendomsskatterne kom først til 2. Behandling i Mødet den 6. Juli 1908, hvor det ligeledes

blev vedtaget med nogle til Vurderingsreglerne foreslaaede principielle Ændringer, idet Udvalget mente at burde foretrække en selvstændig Ansættelse af Grundens Værdi i Handel og Vandel, uden Hensyn til dens Udnyttelse.

Lovforslagene blev tilstillede Indenrigsministeriet henholdsvis den 31. December 1907 og den 14. Juli 1908 med Anmodning om dets Medvirkning til deres Ophøjelse til Lov. Ministeriet har endnu ikke forelagt Lovforslaget om Ejendomsskatterne for Rigsdagen. Derimod fremmede det Forslaget om Indkomst- og Formueskatten, som med nogle mindre af Ministeriet foretagne Ændringer blev forelagt Rigsdagen i Samlingen 1908—09, hvor det blev vedtaget af Folketinget, men ikke naaede til Behandling i Landstinget. I næste Samling blev det paany forelagt og vedtaget af begge Ting, dog med ret væsentlige Ændringer, der var indsatte af Landstinget. Dette Ting strøg Formueskatten og lagde hele Skatten over paa Indtægterne, hvorfor Skattesatserne maatte forhøjes ret betydeligt. Den foreslaaede Regel om Bevægelsesfriheden, hvorefter Indenrigsministeriet skulde kunne samtykke i Skatternes Forhøjelse, ændredes derhen, at det blev Vælgerne, der skulde afgøre Spørgsmaalet om Indkomstskattens Forhøjelse. Loven, der er dateret d. 18. April 1910, fik tilbagevirkende Kraft fra 1. s. M.

Denne Lov har faaet stor og indgribende Betydning saavel for Byens Borgere i Almindelighed som for Kommunens Finansstyre derved, at den ikke alene har indrømmet Kommunalbestyrelsen Bevægelsesfrihed, som den længe havde ønsket, men navnlig har givet denne under en saadan Form, at det bliver Borgerne, der direkte kommer til at bestemme dens Omfang.

Loven har derhos knæsat Rateskalaen i vor Skatte-lovgivning. Skalaen sætter Skatten til 1 pCt. af Skatteindtægter paa indtil 600 Kr. Procenten stiger derefter gradvis med Indtægterne indtil 200,000 Kr., hvoraf Skatte-

procenten er fastsat til 5; for den overskydende Indtægt sattes, uden Hensyn til dennes Størrelse, Procenten til 6. Endvidere har Loven udvidet Skatteraadets Virksomhed til Afgørelsen af Skatteydernes Andragender om ekstraordinær Nedsættelse paa Grund af særlige trykkende Forhold, hvilke hidtil havde været behandlede af Ligningsmændene. Endelig blev de ældre Bestemmelser angaaende Bødeansvar for urigtig Selvangivelse præciserede nærmere med Hensyn til Strafskyld og Udmaaling af Bødestraffene, ligesom der udtrykkelig blev fastsat Erstatningsansvar for urigtige Selvangivelser, der maatte være afgivne i god Tro. Iøvrigt samlede Loven de i forskellige gældende Skattelove spredte Bestemmelser vedrørende den kommunale Indkomstskat for Stadens faste Beboere, medens den med Hensyn til Erhvervs- og Selskabsbeskatningen samt Reglerne for Administrationens Deltagelse i Skatteligningsarbejdet henviste til de derom gældende Bestemmelser i den almindelige kommunale Skattelov af 15. Maj 1903 og den kgl. Anordning af 22. Oktober s. A.

Da den nye københavnske Skattelovs Bestemmelser om Bevægelsesfriheden frembyder særlig Interesse, turde det her være paa sin Plads at omtale dem lidt nærmere.

Efter Lovens § 1 skal det Beløb, som Københavns kommunale Udgifter maatte gøre nødvendigt, og som ikke kan afholdes af andre kommunale Skatter og Afgifter eller Byens øvrige Indtægter, tilvejebringes ved Indkomstskatten. Ifølge § 27 skal det fastsættes ved Kommunens aarlige Budgetter, hvorvidt Indkomstskatten for det paagældende Skatteaar skal opkræves med sit Grundbeløb (det efter Skalaen beregnede Beløb), eller om dette skal nedsættes eller forhøjes, i hvilket Tilfælde Kommunalbestyrelsen ligeledes fastsætter den Procent, hvormed Nedsættelsen eller Forhøjelsen skal ske. Hvis Budgettets Vedtagelse vil medføre, at der maa udskrives et større

Beløb i Indkomstskat end Grundbeløbet med Tillæg af en Femtedel, skal der foranstaltes nye Valg til Borgerrepræsentationen. Den Procent, hvormed Grundbeløbet er forhøjet paa det Budget, der har givet Anledning til de nye Valg, angiver den højeste Tillægsprocent til Grundbeløbet, som kan bringes til Anvendelse i noget Aar af den tilbageværende Del af den ordinære Valgperiode.

Naar Afgørelsen af Spørgsmaalet om Indkomstskattens Forhøjelse udover en Femtedel af Grundbeløbet er bleven lagt i Vælgernes Haand, har Hensigten dermed utvivlsomt været den at tvinge Borgerrepræsentationen til Sparsommelighed. Men da Kommunalbestyrelsen ikke er Herre over de Udgifter, som f. Eks. Lovgivningsmagten kaster over paa Kommunerne, navnlig til sociale Formaals Fremme, og saadanne Udgifter jo ikke kan tages i Betragtning ved Budgettets Affattelse, forinden de paagældende Love er vedtagne, og Skatteprocenten derhos ikke vil kunne forhøjes i Resten af en Valgperiode, i hvilken der er afholdt et ekstraordinært Valg, kan der komme Aar, i hvilke Bevægelsesfriheden faktisk er suspenderet, og hvor Kommunen derfor maa være henvist til enten at dække Regnskabsunderskudene ved Hjælp af Kapitalforbrug eller i næste Valgperiode at opkræve et saa stort Tillæg til Grundbeløbet, at Indkomstskatten ikke alene bliver tilstrækkelig til det løbende Behov, men ogsaa til at dække det samlede Underskud for den forløbne Valgperiode.

Loven traadte som nævnt allerede i Kraft fra Begyndelsen af det Skatteaar, i hvilket den udkom, men da de Bestemmelser, der var knyttede til allerede forløbne Tidsfrister, ikke kunde bringes til Anvendelse for det første Aar, maatte Indkomstskatten for dette udskrives alene med sit Grundbeløb, der dog i Sammenligning med det Provenu, Skatten vilde have givet, hvis den var lignet efter den ældre Skattelov, bragte Kommunen en Indtægtsforøgelse af ca. 1,400,000 Kr. For Skatteaaret 1911—12 er Indkomst-

skatten derimod udskrevet med et Tillæg til Grundbeløbet af en Femtedel, og for Skatteaaret 1912—13 maa den, efter hvad der allerede nu foreligger, antagelig udskrives med et større Tillæg, og i saa Fald maa der foretages nye Valg til Borgerrepræsentationen.

Loven af 18. April 1910 medførte forøvrigt en ny kgl. Anordning af 14. Oktbr. s. A. angaaende Ændringer i den kgl. Anordning af 22. Oktbr. 1903. Ændringerne vedrørte hovedsagelig Skatteraadets Virksomhed med Hensyn til Behandlingen af de indkomne Andragender om ekstraordinær Nedsættelse i Skatteindtægt, forsaavidt Statsskatten angaar.

Med Hensyn til de siden 1862 foregaaede Forandringer i Borgernes personlige Skatter bør endnu nævnes de Ændringer, der er foretagne vedrørende Ligningen af de kirkelige Afgifter, nemlig *Præste-, Degne- og Klokkerpengene* og *Bidrag til Kirkernes Istandsættelse*.

Af disse Afgifter, der er særegne for København, blev de førstnævnte som foran omtalt i Henhold til Pl. 21. Sept. 1814 tidligere lignede paa hver enkelt Sognemenighed af en dertil nedsat Kommission, bestaaende af 3 til 5 Medlemmer af Sognet.

Hele denne forældede Ligningsmaade bortfaldt imidlertid ved Loven af 14. April 1904. Ligningen og Opkrævningen af de paagældende Afgifter skulde derefter foretages paa Kommunalbestyrelsens Foranstaltning under et over hele Staden efter de om Ligningen til Sognekirker i København i Henhold til Lov af 15. Maj 1903 gældende Regler.

Størrelsen af det Beløb, der skal paalignes Medlemmerne af de københavnske Sognemenigheder som Præste-, Degne- og Klokkerpenge, fastsættes hvert Aar efter føl-

gende Regler. Det Beløb, der for Aaret 1903 var lignet i Præste-, Degne- og Klokkerpenge i København, blev delt med Antallet af de Personer, der for samme Aar var ansatte til at svare de nævnte Afgifter. Den derved udkomne Kvotient, der udgjorde 3 Kr. 27 Øre, skulde fra 1. April 1904 benyttes som Maalestok for Beregningen af Præste-, Degne- og Klokkerpenge, hvis samlede Beløb hvert Aar skulde udfindes derved, at man multiplicerer Kvotienten med Antallet af de Personer, som skal svare Afgifterne. Naar det saaledes udkomne Beløb multipliceres med 100 og divideres med Menighedsmedlemmernes samlede Skatteindtægt, udkommer den pro mille, hvormed de nævnte Afgifter skal lignedes for det paagældende Aar.

Af Præste-, Degne- og Klokkerpengene udbetales 1580 Kr. aarligt til Metropolitanskolen, Resten tilfalder Stadens Præster og Kirkebetjente.

Ligningen af Bidrag til Kirkerne i København foregik tidligere i Henhold til en kgl. Resolution for hver Gang, der blev Brug for Penge til en Kirkes Udvidelse eller Istandsættelse, forsaavidt disse Udgifter skulde afholdes af den paagældende Sognemenigheds Medlemmer.

Ved Lov 1. April 1888 fastsattes nærmere Regler for disse Ligninger. Herefter skulde Bidragene fra 1. April 1888 til 31. Marts 1893 lignedes paa samtlige Sognemenighedens Medlemmer i København, derunder indbefattet Holmens og Garnisons Menigheder, uden Hensyn til Sognegrænser.

Ligningen skulde foregaa i Overensstemmelse med Reglerne for den kommunale Beskatning som et Tillæg til den aarlige Indkomstskat af indtil $\frac{1}{5}$ pCt. af den skattepligtige Indkomst, og Tillæggets Størrelse bestemmes af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet efter Indstilling fra Københavns Kommunalbestyrelse.

Denne Lov blev ved særlige Love forlænget for Aarene fra 1. April 1893 til 31. Marts 1897, hver Gang for

et Aar. Lignende Love udkom i 1902 og 1903 om Ligning af Kirkebidrag for Aaret 1902—03 og Tiden fra 1. April 1903 indtil 31. Marts 1908. Den sidste Lov af 15. Maj 1903 indførte dog den Bestemmelse, at Ligning ikke skulde kunne foretages til Dækning af Omkostninger ved Nybygninger eller til Forrentning eller Dækning af derved paadragten Gæld, og at Bidragets Størrelse ikke maatte overstige $\frac{1}{10}$ pCt. af Skatteindtægten.

Denne Lov er ved Lov 28. Februar 1908 forlænget indtil 31. Marts 1913.

Endelig er der i de to sidste Aar tilkommet 2 nye Love om Afgifter til Staten, der opkræves gennem Skattedirektoratet, og hvori Kommunen har Andel.

Ved Loven af 18. April 1910 om Kørsel med Motorvogne og Motorcykler er der fra 1. Juli s. A. indført en *Afgift af Motorvogne*. Afgiften svares efter Lovens § 34 af Motorvogne, som benyttes her i Landet, efter følgende Regler:

For en Motorvogn med indtil 6 Hestes Kraft 5 Kr., indtil 12 Hestes Kraft 6 Kr. og over 12 Hestes Kraft 7 Kr., alt pr. Hestekraft. Vogne, der benyttes til Last-, Droske- eller Omnibuskørsel, betaler kun 2 Kr. pr. Hestekraft.

Afgiften, der paahviler Ejeren af Motorvognen eller den Person (Brugeren), der har Raadighed over den, tilfalder Staten, men af det for Last-, Droske- og Omnibuskørsel indkomne Afgiftsbeløb fordeles ved Finansministerens Foranstaltning en Fjerdedel til København og Købstæderne, beregnet procentuelt efter nævnte Byers Indbyggerantal ifølge hver sidste almindelige Folketælling. En Fjerdedel af Afgiftsbeløbet for Last-, Droske- og Omnibuskørsel og Halvdelen af hele det øvrige Afgiftsbeløb fordeles ligeledes ved Finansministerens Foranstaltning procentuelt mellem Landets Amtsraadskredse samt Frede-

riksberg efter disses Indbyggerantal ifølge hver sidste almindelige Folketælling. Amtsraadskredsenes Indbyggerantal indbefatter ogsaa de i Kredsen liggende Købstæders, og forud for Procentberegningen lægges af Københavns Indbyggerantal 22 pCt. til Københavns Amtsraadskreds, 18 pCt. til Frederiksberg, 14 pCt. til Frederiksborg Amtsraadskreds, 10 pCt. til Roskilde Amtsraadskreds og 2 pCt. til hver af Landets øvrige Amtsraadskrede.

Den yngste af de 2 Love er af 13. Maj 1911 og indfører den saakaldte *Forlystelsesskat*. Denne svares af enhver, der i Henhold til Lov, Bevilling eller en af Politiovrigheden meddelt Tilladelse:

1) afholder eller lader afholde Teaterforestillinger, Koncerter, Cirkus- og Varietéforestillinger, offentlige Baller, Maskerader og lignende, Væddeløb, Opstigning med Ballon eller Flyvemaskine, Forestillinger af professionelle Gymnastikere, Ballet- og Linedansere, Tryllekunstnere og lignende samt Sportsforevisninger, ved hvilke der optræder professionelle Idrætsudøvere, eller hvortil der er knyttet Totalisatorspil;

2) foranstalter Fremvisninger af levende Billeder, Panoramaer, Voksfigurer og Naturaliekabinetter, Marionetteatre, Menagerier o. l.;

3) har Koncert eller andre musikalske Præstationer (ogsaa af mekanisk Art) knyttet til Udøvelse af Beværternæring.

For de Forestillinger eller Fremvisninger, der finder Sted i Henhold til Lov eller Bevilling, svares Afgiften efter følgende Skala: for en Billetpriis af indtil 50 Øre svares 5 Øre, af 50 Øre indtil 1 Kr. svares 10 Øre og saaledes fremdeles 5 Øre af hvert tilkommende Beløb paa indtil 50 Øre. For de øvrige under 1) og for de under 2) nævnte Forestillinger og Fremvisninger m. m. svares Afgiften efter samme Skala med dens dobbelte Beløb ligeledes i Form af en Skat paa de solgte Billeter eller Adgangsbeviser. For

Billetter til en Pris af 25 Øre eller derunder svares dog kun en Skat af 5 Øre. I Mangel af Billet eller Adgangsbevis erlægges Afgiften med 20 pCt. af Entreen eller Verderlaget for Deltagelse i den paagældende Forlystelse.

Undtagelser danner 1) Københavns Sommertivoli, der kun svarer en Afgift af 10 pCt., samt 2) Koncerter, Oplæsninger, Recitationer og lignende, der finder Sted uden Servering, af hvilke Afgiften svares med 5 pCt.

For Koncerter og desl., der finder Sted i *Forbindelse med Beværternæring*, udgør Afgiften 50 Øre pr. Døgn for hver af de ved Koncerten m. v. medvirkende Personer. Afgiften bortfalder dog i det Omfang, i hvilket Koncerten m. v. er foranstaltet af det offentlige. Er Musikydelse af mekanisk Art, svares 1 Kr. pr. Døgn eller 24 Kr. pr. Maaned, saafremt Orkestrion eller mekanisk Piano benyttes, og 50 Øre pr. Døgn eller 12 Kr. pr. Md., saafremt andre Instrumenter bliver anvendte.

Af det i København oppebaarne Beløb indbetaler Magistraten to Trediedele i Statskassen, medens den ene Trediedel tilfalder Kommunen.

Loven traadte i Kraft den 1. Oktbr. 1911, men samtidig bortfaldt den ved Fattigplanen af 1. Juli 1799 § 173 paabudte Afgift til Københavns Fattigvæsen af Skuespil og Kunster.

Ved Finansministeriets Bekendtgørelse af 21. September 1911 er der givet nærmere Vejledning til Lovens Forstaaelse og fastsat de i dens § 9 ommeldte Kontrol- og Tilsynsbestemmelser.

Som det vil ses, har de sidste 10 Aar været rige paa nye Skattelove. Men Enden er ikke endda. I det samme Tidsrum er der nemlig som bekendt gennemført en Række sociale Love, der har medført betydelige Udgifter for Staten og Kommunerne, og Statens Indtægter er derhos blevne

foringede ved den nye Toldlov og Udgifterne øgede ved Forsvarslovene. Virkningerne af disse forskellige Love, i Forbindelse med de Staten paaførte betydelige Tab ved Bankkraket m. v., har stillet Statskassen saaledes, at der maa skaffes den større Indtægter for at bringe Finanserne paa Fode.

For Tiden behandles derfor en Række nye Skattelove i Rigsdagen, og den nærmeste Tid vil sandsynligvis bringe flere nye Skatter foruden Forhøjelse af de bestaaende personlige Skatter til Stat og Kommune.

B. Skatteadministrationen.

I.

De foran omtalte Skatter og Afgifter hviler paa en Række Love og Vedtægter, der, foruden at angive Reglerne for Skattepligten og Ansættelsesmaaden, indeholder nærmere Bestemmelser vedrørende Skatternes Beregning, Opkrævning og Inddrivelse. Alle dermed forbundne Forretninger varetages af Skatteadministrationen, hvortil her ikke medregnes de ved Lovgivningen indstiftede særlige Ligningsmyndigheder.

Ligesom Skatterne i Tidernes Løb har været Genstand for mange Forandringer saavel med Hensyn til deres Fordelingsgrundlag som til deres Rækkevidde, saaledes har ogsaa Skatteadministrationen maattet følge med i Udviklingen og indordne sig under de til enhver Tid gældende Bestemmelser for Styrelsen af Stadens forskellige Anliggender.

Som foran berørt har København i administrativ Henseende stedse været anderledes stillet end Landets øvrige Kommuner, idet Staden saavel før som efter Enevoldsmagtens Indførelse har haft sin paa Tradition og

særlige Privilegier støttede Retsordning. De sidste Privilegier af 24. Juni 1661 bekræftede saaledes en Del tidligere erhvervede Rettigheder og føjede nye til. I Kraft af disse blev der ved Siden af Borgmestre og Raad indført en Borgerrepræsentation paa 32 Mænd, hvorved Grunden lagdes til de Former, hvorunder Københavns Kommune nu styres.

Denne Særstilling har faaet et klart Udtryk i § 1 i Anordn. af 1. Januar 1840 angaaende Kommunalbestyrelsen i København, hvorved der tillagdes Københavns Borgere en større Frihed end tidligere til at styre deres egne Anliggender. Paragraffens 1ste Punktum lyder saaledes:

»Vor kgl. Residentsstad Kjøbenhavn skal fremdeles som hidtil være en fra den i Vort Rige Danmarks sædvanlige Inddeling i Amter og al deraf flydende Forbindelse med de øvrige Kjøbstæder og sammes Overøvrighed aldeles undtagen Commune, der bestyres af dens Magistrat i Forbindelse med dens Borgerrepræsentanter, alene under Tilsyn af Vort Danske Cancelli og Vort eget allerhøjeste Overtilsyn.«

Ved Siden af Kommunalbestyrelsen bestod dog en Række kongelige Kommissioner og Embedsmænd med kgl. Udnævnelse, der administrerede vigtige Forvaltningsgrene og navnlig varetog forskellige til Skatteadministrationen henhørende Forretninger. Først efter at der ved Grundloven af 5. Juni 1849 var indført almindelig politisk Frihed, fik Københavns Kommune ved Loven af 4. Marts 1857 sit nuværende Selvstyre og dermed Ret til ved en af Indenrigsministeriet stadfæstet Vedtægt at ordne Forretningernes Fordeling imellem de forskellige Magistratsafdelinger og indenfor disse imellem de forskellige Embedsmænd og Kontorer.

I Henhold til den derefter under 30. December 1857 af Indenrigsministeriet stadfæstede Vedtægt, der traadte

i Kraft fra 1. Januar 1858, blev blandt andet Beskatnings- og Afgiftsvæsenet saavel Staten som Kommunen vedkommende, derunder den udenbys Brandforsikring, Indkvarteringsvæsenet samt de i Vedtægtens § 1 Nr. 2 nævnte Overøvrighedsforretninger, nemlig Indstillinger til og Meddelelser fra vedkommende Regeringsmyndighed i Sager angaaende de almindelige Statsindtægter, henlagt under Magistratens 2den Afdeling, hvis Borgmester saaledes blev Skattevæsenets øverste Chef.

Medens Forretningerne vedrørende Beregningen og Rigtigholdelsen af de forskellige Skatter og Afgifter til Staten, Kommunen og andre Institutioner før Vedtægtens Ikrafttræden som berørt var fordelt imellem forskellige Embedsmænd, var derimod selve Skatteopkrævningen overdraget Stadens Rodemestre, som fra gammel Tid havde besørget denne og tillige optaget de Mandtaller, paa Grundlag af hvilke de personlige Skatter blev lignede.

Rodemesterinstitutionen er saaledes det ældste Led i Københavns Skatteadministration, og den har modstaaet Tidernes Omskiftelighed, forsaavidt angaar det typiske ved dens Virksomhed. Denne Institution fortjener derfor nærmere Omtale med Hensyn til dens Organisation og Virkemaade i ældre Tider.

II.

Rodemesterbestillingen var oprindelig et borgerligt Ombud, der maatte udføres uden Vederlag. I de første trykte Optegnelser, hvor dette Hverv omtales, kaldtes dets Udøvere for Fjerdingsmænd, og de benyttedes blandt andet til at taksere Borgernes Skatteevne. Denne Betegnelse gik de under fra Begyndelsen til Slutningen af det 15de Aarhundrede, men herefter fik de Navn af Rodemestre (Dr. O. Nielsen: Kbh.s Dipl. I S. 155, Kbh.s Historie I

S. 123). Rodemestrene dannede et særligt Gilde, Laug eller Broderskab efter Tidens Skik med deres saakaldte Skraaer eller Laugsartikler. Den første kendte Skraa er af 3. Novbr. 1606. Dette Dokument, der findes aftrykt i Kbh.s Diplomatarium II S. 536—541, giver et klart Billede af Samtidens Sæder og Skikke indenfor Laugene. Dokumentet ses at være udstedt af Magistraten og indeholder en Række instruktive Bestemmelser. I Indledningen bebrejder Borgmestre og Raad Rodemestrene, at der var kommet mangfoldige Klager over, at de, som valgtes til denne Stilling, ikke alene afkrævedes hemmelige Løfter og paalagdes Forpligtelser indenfor Lauget, men at de ogsaa besværedes med Indgangspenge, ubillige Bøder, Øl, Skat og med umaadelig Drik foruden usædvanlig Paafund og Plage, hvorfor mange Borgere, særlig Haandværksmænd, købte sig fri for Bestillingen, saaledes at det i Længden vilde blive vanskeligt at finde Borgere, som kunde udrette Kongens og Byens Ærinde, hvis slige Uskikke ikke blev forebyggede. Om Rodemestrene hedder det, at det ligesom hidtil skulde være edsvorne Borgere, der beskikkedes til Rodemestre i Staden, 2 i hvert af de 8 Rode-maal, og hver af dem skulde tjene Byen i 2 Aar, saaledes at naar en havde været Rodemester i 1 Aar, skulde en anden være det næste Aar med ham for at lære at kende Borgerne og faa Besked paa Forandring og Borgernes Omskiftelse, naar Kongens Folk skulde forlægges, saavel som paa aarlig Skat, Byens Arbejde og andet, som efter forefaldende Lejlighed kunde paakomme. Rodemestrene skulde derhos have en Oldermænd, som kunde foreholde dem, hvad Magistraten paa Kongens og Byens Vegne maatte befale. Oldermænden skulde have en »Stoelsbroder« til Hjælp. Rodemestrene skulde aflægge Ed og Indgang. Ingen Borger, som antoges til Rodemester, maatte fremtidig sværge Oldermænden eller de andre Rodemestre nogen Ed, men naar han havde faaet sin »Seddel« til at være Rodemester,

skulde han dermed gaa til Oldermænden og gøre Haandfæstning at være denne lydige og følgagtige i Kongens og Byens Ærinde.

I de følgende Paragraffer blev der givet nærmere Instructioner for Udførelsen af de forskellige Forretninger, der paahvilede Rodemestrene, saasom Optagelsen af Mandtaller, Optrækning af Skatter, Tilsyn med, hvor fremmede og udenlandske Personer var indlogerede, at der ingen ulovlige Ildsteder fandtes, at Borgerne holdt deres Brønde vedlige, og at de, som i den tørre Tid havde Vand i deres Brønde, lod dette tilkændege ved Opslag paa Dørene, for at de, der ingen Brønde havde, kunde hente Vand dær. Endelig skulde Rodemestrene ved Ildebrande møde med 2 Læderspande, paa hvilke ligesom paa Rode-maalets Fyrstige og Hager Byens Mærke fandtes indridset, samt tilholde dem, som boede i Hjørnестeder, under Ildebrande i Kvarteret at udhænge tændte Lygter paa Gaden.

Ved den næste Skraa af 16. Januar 1632 (Kbh.s Dipl. III S. 104—108) søgte Magistraten paany at dæmme op for Drikkeriet indenfor Lauget. Det blev nu kun tilladt Rodemestrene at holde 2 Festligheder om Aaret, nemlig en ved Martini Tider, naar Skattemandtal var gjort og Skatten indkrævet og indleveret i Kæmneriet, og en St. Valborg Dag, »naar Almuen forandrede sig udi Kvartererne og vare flyttede hver udi deres Waaning«. Men naar de havde gjort sig »lyklige« for deres Bødepenge, skulde de være fri for videre Drik, hvormøget af Bødeløbene der end blev tilbage, idet Resten skulde anvendes til fattige Menneskers Bedste. Ved denne Skraa paalagdes en Masse Bøder til Lauget for Pligtforsømmelser, Ulydighed mod Oldermænden og indbyrdes Slagsmaal. Endvidere indførtes her den Bestemmelse, at ingen Rodemester maatte være fraværende fra Staden uden Borgmestrenes og Oldermændens Tilladelse.

Hundrede Aar efter udkom nogle nye Artikler, daterede 12. Marts 1732 (findes i Raadhusarkivet), hvorefter saavel Rodemestrene som deres Oldermænd fremtidig skulde rette sig. Foruden en Gentagelse af de almindelige Forretninger, som det paaahvilede Rodemestrene at udføre, var der tilføjet nye som Følge af forandrede Forhold. De fleste af Artiklerne ender med en Bestemmelse om, hvilke Bøder der i Tilfælde af Overtrædelse skulde lægges, dels til Broderskabets Kasse, dels til de fattiges Kasse. Efter den nu herskende Skik skulde Bøderne til Laugets Kasse hver Nytaarsaften deles imellem Oldermænden og samtlige Brødre, men der skulde desforuden betales 20 Skill. til de fattige. Man var saaledes kommet bort fra at drikke Pengene op.

Endelig foreligger der et Udkast til en Instruks for Rodemestrene i København og deres Oldermænd af 3. Marts 1813, hvilket blev approberet af Kongen ved Reskr. 31. Maj 1814 om Staden Københavns økonomiske Forfatning. Reskriptets § 7 lyder saaledes: »Rodemestrene i København og deres Oldermænd, som herefter skal kaldes Formand for Rodemestrene, skulle af Eder meddeles en Instruction, overensstemmende med det affattede og herhos følgende Udkast.

Formanden for Rodemestrene skal herefter tillægges af Stadens Kasse 900 Rbd. S. V., samt derhos efter Forening imellem Eder og Stadens 32 Mænd tilstaaes noget aarlig til at lønne et Bud og til Lys og Varme for hans Kontor.«

Denne Instruks, der endnu gjaldt, da Loven af 1861 traadte i Kraft, var i Virkeligheden kun en moderniseret Gengivelse af de ældre Artikler, selvfølgelig med de Forandringer deri, som det mellemliggende Tidsrum havde ført med sig. Formandens Myndighed og Rodemestrenes Pligter var i Hovedsagen af samme Art, som de hidtil havde været og for Rodemestrenes Vedkommende endnu

er. Ogsaa denne Instruks foreskrev en Del Bøder, som nu udelukkende skulde tilfalde Fattigvæsenet. Rodemestrene skulde stille Kaution for betroede Oppebørseler, og i hvert Kvarter skulde der være 2 Rodemestre, der var solidarisk ansvarlige for Udførelsen af de Kvarteret vedrørende Forretninger.

Rodemesterhvervet, der som nævnt oprindeligt var et ulønnet borgerligt Ombud, blev med Tiden saa byrdefuldt, at de paagældende maatte forsømme deres egen Erhvervsvirksomhed for at kunne udføre det, hvad der førte til, at der efterhaanden blev tillagt dem Procenter af de Skatter, de opkrævede, og dermed gik Stillingen over til at blive de paagældendes egentlige Livsgerning. Efter Vedtægten af 30. December 1857 skulde Rodemestrene lønnes med 2 pCt. af de Skatter, de opkrævede.

III.

Loven af 19. Februar 1861 gav Stødet til en fuldstændig Omordning af Skatteadministrationen. Forinden Loven traadte i Kraft, var som foran berørt de med Beregningen, Optræknings og Rigtigholdelsen af Skatter og Afgifter forbundne Forretninger fordelt imellem forskellige Administrationsgrene. Denne Ordning var ganske forældet og medførte saa mange Ulemper, at det nu blev nødvendigt at samle og henlægge alle disse Forretninger under et enkelt Kontor. Kommunalbestyrelsen vedtog derfor, at der fra 1. Januar 1862 skulde oprettes et særligt Skattekontor og dertil henlægges følgende Forretninger: fra Stadens Hovedbogholderi Udfærdigelsen af Mandtaller over Rangskatten og Afregning med Rodemestrene, fra Stads-konduktørens Kontor den hele specielle Beregning af Ejendomsskatterne, fra Kæmnerembedet de Forretninger, der vedkom Stadens Jordebog, Jordskyld og Fæsteafgift m. m., og fra Formanden for Rodemestrene Udfærdigelsen af Op-

pebørselsregistre for den personlige Skat, Brændevinsafgiften, Hesteskatten og Præstepengene. Samtidig skulde Kæmnerembedet og Embedet som Formand for Rodemestrene ophæves og i Stedet for det førstnævnte Embede oprettes en Post som Økonomiforvalter, hvortil kunde henlægges de øvrige hidtil med Kæmnerembedet forbundne Forretninger vedrørende Stadens Jorder, medens Chefen for Skattekontoret fremtidig skulde være Rodemestrenes nærmeste Foresatte. Hele denne Omordning blev fastslaaet ved en af Indenrigsministeriet under 9. Novbr. 1861 stadfæstet Forandring i Stadens Vedtægt af 30. Decbr. 1857, hvorefter der i Vedtægtens § 12 tilføjedes følgende Passus: »Kontorchefen for det under 2den Afdeling hørende Skattekontor overtager det hele Beskatnings- og Afgiftsvæsen, ligeledes efter Magistratens nærmere Bestemmelse.«

Skattekontoret blev straks normeret med 1 Kontorchef, 1 Fuldmægtig, 2 Assistenten og 2 Skrivere. Det beholdt det særlige Bud, der havde været tildelt Rodemestrenes Formand.

Til Kontorchef udnævntes den da konstituerede Formand for Rodemestrene *Peter Christian Falck Bech* og til Fuldmægtig daværende Assistent hos Stadskonduktøren *William Alexander Raun*.

Valget af disse 2 Mænd til de paagældende Embedsstillinger var naturligt og vel begrundet. Daværende Borgmester for Magistratens 2den Afdeling *J. C. J. Gammeltoft*, der formentlig tog Initiativet til og gennemførte Omordningen, havde lært Bech at kende som en Mand, der ikke alene fra sin Stilling som est. Formand for Rodemestrene og tidligere Virksomhed medbragte stor Erfaring og Indsigt i en væsentlig Del af de Forretninger, der var blevet henlagte til Skattekontoret, men som ogsaa sad inde med Betingelser for at kunne grundlægge det nye Kontors Indretning paa en praktisk Maade og lede dets Udvikling.

Fuldmægtig Raun var fra sin Stilling hos Stadskonduktøren fuldt fortrolig med Beregningen af Ejendomsskatterne, Førelsen af Skatteregistrene og hvad dertil henhørte; han fik derfor ogsaa overdraget denne Gren af Skattekontorets Virksomhed, men maatte tillige overtage Afregningerne med Rodemestrene.

Ved Siden af Skattekontoret vedblev dog Stadskonduktøren at spille en vigtig Rolle i Skatteadministrationen. Denne Embedsmand skulde nemlig fremdeles besørge Rigtigholdelsen af Grundlagene for Ejendomsskatterne, forsaavidt angik Grundskatten samt Bygningsafgiften og Arealskatten, hvorhos han skulde aflægge Regnskabet over Bygningsafgiftens Beløb. Ved Oprettelsen af Skattekontoret var det oprindelig Meningen, at Stadskonduktøren skulde have Overtilsynet dermed, hvad ogsaa blev udtalt i Indstillingen til Indenrigsministeriet om Stadfæstelse af de fornævnte Vedtægtsændringer, men nogen udtrykkelig Bestemmelse desangaaende blev dog ikke optaget i Vedtægten. En saadan vilde forøvrigt heller ikke kunne være praktiseret. Derimod maatte der efter Sagens Natur etableres et intimt Samarbejde imellem Skattekontoret og Stadskonduktøren med Hensyn til alt vedrørende de nys nævnte Skatters Berigtigelse i Anledning af Bygningsforandringer, Udparcelleringer og den periodiske Revision af Grundtaksten m. m.

En Omstændighed, der gav Skattekontoret en særlig Betydning, var, at dette tillige kom til at fungere som Sekretariat for Ligningskommissionen, idet alle Forarbejderne til Skatteligningen og den dertil knyttede omfangsrige Korrespondance af Borgmesteren for Magistratens 2den Afdeling, der var Formand for Ligningskommissionen, blev henlagt dertil. Kontorchefen maatte derhos sørge for gennem Rodemestrene at tilvejebringe de fornødne Mandtaller til Brug for Skatteligningen. Det varede ikke ret længe, før det ogsaa blev paalagt ham at udarbejde For-

slag til Skatteansættelserne, hvorfor han maatte være tilstede i Ligningskommissionens Møder for at meddele Oplysninger og motivere de foreslaede Ansættelser. Da Udarbejdelsen af Forslagene i Reglen maatte udføres udenfor Kontortiden, og Møderne altid holdtes om Aftenen og trak længe ud, blev Sekretærhvervet efterhaanden ret byrdefuldt.

Skattekontoret begyndte sin Virksomhed i meget beskedne Lokaler. I det gamle Raad- og Domhus, hvor Kommunens Centraladministration havde Sæde, blev der anvist det, foruden en rummelig Forstue, 4 Værelser umiddelbart ved Siden af og i Forbindelse med Stadskonduktørens 3 Kontorer. Man havde for at fremskaffe disse 7 à 8 Lokaler maattet tilbygge en Etage paa Raad- og Domhusets Sidefløj mod Naboejendommen ved Nytorv. I Skattekontorets 4 à 5 Værelser maatte der tillige skaffes Plads til alle Ligningskommissionens Sager, der hurtigt løb op til et stort Antal, idet der udfærdigedes et Folioark for hver enkelt Skatteyder, som havde brugt Selvangivelse eller klaget over en Ansættelse, paa hvilket hans Skattehistorie blev noteret og opbevaret. Lokalerne blev om Aftenen benyttede af de Ekstraarbejdere, oprindeligt 6 Underofficerer og 2 civile, der besørgede Kompletteringen af de fra Rodemestrene modtagne Mandtaller, som skulde tjene til Grundlag for Skatteligningen.

Der meldte sig ret hurtigt større Opgaver for Skattekontoret, end man ved dets Oprettelse kunde forudse.

Allerede i Krigsaaret 1864 indtraadte der en i hele den siden Kontorets Opstaaen forløbne Periode enestaaende Begivenhed, idet København fik Indkvartering af Krigsmandskab.

Som foran oplyst under $\frac{2}{3}$ Ligningsskat (Indkvarteringskatten) havde København i sin Tid købt sig fri

for Indkvartering, hvormed Borgerne ikke skulde kunne besværes, med mindre der blev Tale om et større Mandskab end det, der kunde rummes i Kaserne, hvilket var fastsat til 16,000 Mand Infanteri og 160 Mand Kavalleri, jfr. Reskr. 30. November 1764 (I. C. Pl. 25. Februar 1765). Ifølge Forordning af 9. Maj 1806 om overordentlig Indkvartering gjaldt imidlertid ingen Fritagelser for saadan Indkvartering, altsaa heller ikke for Københavns Vedkommende i Tilfælde af, at den maatte komme til at omfatte mere end det fornævnte Mandskab, der skulde kunne rummes i Kaserne. Borgerne maatte derfor foreløbig modtage den Indkvartering, der blev forlangt. Ordningen og Rigtigholdelsen af Indkvarteringsmandtallerne paahvilede Skattekontoret, der skulde sørge for Kvarterernes Tilvejebringelse. Den Gang var Indkvarteringsbyrden fordelt paa de bebyggede Ejendomme i Forhold til Antallet af Grundtakstportioner. Mandtallet omfattede samtlige Ejendomme, der var pligtige at modtage Indkvartering, og som egnede sig dertil. Det indeholdt derfor alle fornødne Oplysninger om hver enkelt Ejendoms Beliggenhed (Kvarter, Gade og Husnummer), Ejerenes Navn samt det Antal Mand og eventuelt Heste, Ejeren var pligtig at modtage.

Efter dette Mandtal udfærdigedes Indkvarteringsbiller, som stadig maatte ligge parat til Brug i paakommende Tilfælde. Saavel Mandtallet som Billederne maatte revideres hvert Aar, for at Materialet altid kunde være i Orden i Tilfælde af ekstraordinær Indkvartering. Det kan her indskydes, at Grundlaget for Fordelingen af Indkvarteringsbyrden ved en med Militæretaten i 1906 truffen Overenskomst er blevet forandret saaledes, at Mandskabets Anbringelse ved eventuel ekstraordinær Indkvartering vil ske i Forhold til Antallet og Størrelsen af Lejligheder paa 4 Værelser og derover, som findes i de til Indkvartering tjenlige Ejendomme.

Det var et betydeligt Arbejde, der paaførtes Skatte-

kontoret ved Indkvarteringen i 1864. De militære Afdelinger fik vel udleveret Indkvarteringsbilletterne, men de mange Vanskeligheder, der opstod i Anledning af mangelfulde Kvarterer og Uenigheder imellem Kvarterværterne og Mandskabet, og som ikke kunde bilægges af vedkommende Rodemestre, krævede Skattekontorets Mellemkomst. Ofte maatte der skaffes Kvarterer for Kommunens Regning for at komme ud over Vanskelighederne. Dernæst skulde der føres nøjagtigt Regnskab over, hvor mange Indkvarteringsdage hver enkelt Ejendom havde haft, for at Kvartergodtgørelsen derefter kunde beregnes og senere udbetales til Kvarterværterne.

Under denne Indkvartering blev Kaserneerne ganske imod deres Bestemmelse benyttede til Lazarether, hvorved der paaførtes Borgerne en langt større Byrde, end der rettelig kunde paalægges dem. I den Anledning opstod der Uenighed imellem Magistraten og Krigsministeriet om Størrelsen af Indkvarteringsgodtgørelsen, idet Ministeriet ikke vilde yde mere end det lovbestemte Vederlag, $1\frac{3}{5}$ Skill. daglig for hvert Menigmands-Kvarter og $3\frac{1}{5}$ Skill. daglig for hvert Underofficers-Kvarter, eller ialt 12,156 Rdl. 2 Skill., medens Magistraten under de foreliggende Omstændigheder forlangte fuld Erstatning af Statskassen, hvilken blev beregnet til ialt 111,260 Rdl. 12 Skill., hvoraf 81,000 Rdl. skulde tilkomme Grundejerne, Resten, 30,260 Rdl. 12 Skill., Kommunens Kasse. Spørgsmaalet om Statens Forpligtelse til at betale dette Beløb med Fradrag af de tilbudte 12,156 Rdl. 2 Skill. blev nu forelagt Domstolene. Sagen gik til Højesteret, ved hvis Dom af 29. August 1871 der blev tilkendt Kommunen i Erstatning for overordentlig Indkvartering et Beløb af 33,875 Rdl. 10 Skill. med 5 pCt. Rente fra August 1865 indtil Betaling fandt Sted. Retten gik ud fra, at Københavns Kommune i Henhold til Reskr. af 30. Novbr. 1764 ikke kunde tilpligtes at modtage Indkvartering mod det i

Lov af 9. Maj 1806 fastsatte Vederlag, forinden det var godtgjort, at de Staten her i Byen tilhørende Kaserne var fuldt belagte med hele den Styrke, hvortil de kunde afgive Plads, og at derfor Statskassen skulde yde fuld Erstatning for al den Indkvartering, Kommunen havde maattet tilvejebringe, men som havde kunnet anbringes i Kaserne, hvis disse ikke havde været benyttede i andre Øjemed. Med den Sum, Staten havde tilbudt, udgjorde Erstatningen med Renter ialt 57,181 Rdl. 65 Skill., hvilket Beløb ifølge Kommunalbestyrelsens Beslutning skulde fordeles imellem Stadens Grundejere, saaledes at der ydedes dem et Vederlag af 11 Skill. for hver Indkvarteringsdag. Der var afgivet ialt 478,154 Indkvarteringsdage. Beløbet blev derefter i Henhold til en i Skattekontoret foretagen Opgørelse udbetalt af Rodemestrene paa Grundejernes Bopæl.

Samme Aar blev der i Henhold til Lov af 21. Marts 1864 i Forbindelse med Indkomstskatten paalignet Stadens Indvaanere en Krigsskat. Indkomstskatten udskreves for dette Aar med $2\frac{1}{8}$ pCt., Krigsskatten — der skulde uddrages af Kommunen med et Beløb af 540,000 Rdl. — med $3\frac{1}{4}$ pCt. af Indtægten. Borgerne kom saaledes for dette Aar til at svare ialt $5\frac{3}{8}$ pCt. i Skat af deres Indtægter.

Det følgende Aar afsluttedes et større Arbejde, nemlig Udfærdigelsen af en ny Instruks for Rodemestrene med tilhørende Forretningsregulativ og et Udtog af Love, Anordninger og andre Bestemmelser vedrørende Skattevæsenet i København. Instruksen er dateret 2. Oktbr. 1865, men den Samling af Lovbestemmelser, hvori Instruksen og Forretningsregulativet findes optaget, blev først færdig og trykt i 1866. En stor Del af de i nærværende Fremstilling paaberaabte Bestemmelser findes i dette Udtog.

Den nye Instruks var nærmest en Kodifikation af de

i Instruksen af 1813 og senere Tillæg spredte Bestemmelser, som endnu stod ved Magt.

Ved Loven af 25. Juli 1867 om en overordentlig Skat for Tidsrummet fra 1. April 1867 til 31. Marts 1869 blev der paany paalignet Københavns Borgere en Indkomstskat til Staten, denne Gang ligesom i 1864 efter Kontingentsystemet. Der skulde for hele Landets Vedkommende udredes ialt 2 Mill. Rdl., hvoraf 390,000 Rdl. faldt paa Københavns Kommune. Beløbet skulde paalignes Stadens Indvaanere efter Reglerne for den kommunale Indkomstskat, dog med en Ændring i Skalaen.

Endelig blev der i 1870 i Henhold til Lov af 2. Juli s. A. paalagt en overordentlig Skat for Tidsrummet fra 1. April 1870 til 31. Marts 1872. Denne Gang blev Skatten udskrevet med $2\frac{1}{2}$ pCt. af Indtægten og lignet i Overensstemmelse med de i en Lov af samme Dato givne Regler. For Ligningen af denne overordentlige Skat kom herefter i flere Henseender til at gælde andre Bestemmelser end de, der var fastsatte for den kommunale Indkomstskat. Der skulde saaledes gøres særlige Fradrag i Indtægten for Landets faste Beboere, og Skatten skulde navnlig tillige lignedes paa Aktieselskaber, Firmaer, Stiftelser og deslige af den Indtægt, som ikke tilflød deri interesserede her i Landet bosatte Personer, samt paa enhver, der uden at have opgivet sin Bolig her i Landet havde midlertidigt Ophold i Udlandet, eller som var bosat i Udlandet, men herfra oppebar forskellige nærmere angivne Indtægter. Skatten lignedes samtidig med den kommunale Indkomstskat for 1870—71 og indbragte ca. 400,000 Rdl.

I Begyndelsen af 70erne afsluttedes et stort og interessant Kommissionsarbejde vedrørende en paatænkt Omordning af Ejendomsskatterne. Da Sagen ikke er omtalt under Afsnittet om Skatterne, fordi der ikke officielt kom

til at foreligge noget om de Resultater, Kommissionen naaede til, turde det være rigtigt her at gøre nærmere Rede for dette Arbejde.

I 1865 nedsatte Kommunalbestyrelsen en Kommission med det Hverv at tage Spørgsmaalet om en Omordning af de københavnske Skatteforhold under Overvejelse og derover afgive Betænkning. Kommissionen bestod af Borgmester *Larsen*, Raadmand *Bülow*, Højesteretsadvokat *Henrichsen*, Murmester *Carstensen* og Tømmermester *Kayser*. Raadmand *Bülow* udtraadte senere og erstattedes af Borgmester *Gammeltoft*, medens Murmester *Carstensen* kort efter Kommissionens Nedsættelse afgik ved Døden, og i hans Sted valgtes Tømmerhandler *Collstrop*. Anledningen til denne Foranstaltning var dels den, at der fra de udenbys Grundejere allerede i flere Aar havde lydt Klager over, at deres Ejendomme var for højt beskattede i Forhold til de indenbys, idet Ejendomsskatterne, i Særdeleshed Bygningsafgiften og de kommunale Skatter, der lignedes paa dennes Grundlag, ikke stod i Forhold til Ejendommens Værdi, dels den Omstændighed, at Loven af 19. Februar 1861 skulde underkastes en Revision ogsaa med Hensyn til dens Bestemmelser i §§ 2 og 3 vedrørende Ejendomsskatterne. Daværende Stadskonduktør, Kaptajn *Krack*, der skulde erklære sig over Spørgsmaalet om, hvorvidt der maatte være Anledning til at foretage Ændringer i de i 1861 fastsatte Bestemmelser om Ejendomsskatterne, udtalte sig imod en stykkevis Reform paa dette Omraade, men tilraadte en gennemgribende Omordning og foreslog derfor Nedsættelsen af en Kommission, som kunde tage Sagen under Overvejelse, foretage en Undersøgelse af, hvorledes de bestaaende Ejendomsskatter forholdt sig til de forskellige Ejendommens Værdi, og eventuelt derefter fremkomme med Forslag til en Omordning af disse Skatter.

Kommissionen, hvis Mandat som nævnt omfattede de

københavnske Skatteforhold i Almindelighed, fandt sig dog paa Grund af forskellige indtraadte Omstændigheder foranlediget til at begrænse sin Opgave til Ejendomsskatterne. Den besluttede foreløbig gennem en Vurdering af de faste fuldt skattepligtige Ejendomme at udfinde disses samlede Værdi og dermed sammenholde Totalbeløbet af de Skatter, der hvilede paa dem. Derved kunde erfares, hvor stor en pro mille Skatterne beløb sig til for Ejendomme i de forskellige Bydele og i Gader indenfor samme. Efterat disse Vurderinger var foretagne og det store Materiale bearbejdet under Stadskonduktørens Ledelse og Instruktion, viste det sig, som forøvrigt ventet, at de bedst beliggende Ejendomme i den indre By havde en betydelig lavere pro mille end de mindre gunstigt beliggende. Kommissionen fandt derfor, at der var Anledning til at søge Skatterne omordnede saaledes, at de kom til at staa i et passende Forhold til de enkelte Ejendommers Værdi. Af Resultaterne af de foretagne Vurderinger og Beregninger, der forelaa i Slutningen af 1866, ses, at den samlede Vurderingssum for samtlige 4346 bebyggede Ejendomme, hvorunder ikke var medregnet kgl., offentlige og lignende Bygninger, der var fritagne for Bygningsafgift og Areal-skat, udgjorde ialt ca. 103,119,000 Rdl. Deraf faldt ca. 73,860,000 Rdl. paa Bygningerne (Assuranceværdien) og 29,258,900 Rdl., eller med et rundt Tal 40 pCt. af Bygningsværdien, paa Grundene. De kommunale Skatter paa disse Ejendomme beløb sig ialt til ca. 651,500 Rdl. eller 6,4 pro mille af Værdien; naar Bygningsafgiften medregnedes, androg Skatterne ca. 928,400 Rdl. eller 9,2 pro mille. Forskellen mellem Skattepromillen for de enkelte Ejendomme var dog ret betydelig. Eksempelvis blev det anført, at en Ejendom, hvis Grund havde en Façade af 25 Alen og en Dybde af 100 Alen, og hvis Bygninger var assurerede for eller vurderede til 46,100 Rdl., vilde med de bestaaende Skatter komme til at betale 5,3 pro mille, hvis den var

beliggende paa Østergade, men 12,2 pro mille i Boldhusgade og imellem 11 og 12 pro mille ved Vesterbrogade, Dannebrogsgade eller Frederik den 7des Gade.

Kommissionens Overvejelser konkluderede i et Lovforslag, der i Hovedsagen gik ud paa følgende: I Stedet for Arealsskatten, Grundsskatten og Brolægningsskatten skulde der sættes en til disse Skatters samlede Beløb svarende enkelt Afgift under Navn af Ejendomsskat (Hus- og Grundsskat), som vilde være at fordele paa de skattepligtige Ejendomme i Forhold til disses Skatteværdi. Denne skulde udfindes ved en Vurdering af Grund og Bygninger hver for sig. Grundværdien skulde kunne ansættes under ét for flere Grunde, som var beliggende ved samme Gade, Vej eller Dele af en Gade eller Vej, eller i samme Rode eller Kvarter, naar de forøvrigt skønnedes ligestillede i Værdi, idet Vurderingen kun skulde gaa ud paa at finde Prisen i Handel og Vandel pr. Kv.-Alen af de paagældende Grundarealer. For bebyggede Ejendomme med mindre end 7000 Kv.-Alen Grund stødende til Gade eller Vej skulde beregnes den fulde Værdi af Grundens Façade i en Dybde af 25 Alen, af de næste 25 Alen det halve og af Resten kun en Fjerdedel. For større Grunde skulde Værdien kunne ansættes under ét uden Hensyn til deres Nærhed ved Gade eller Vej. Bygningsværdien skulde sættes lig med Assurancesummen og begge Værdier sammenlægges for at udfinde de paagældende Ejendommers Skatteværdi. Naar den første almindelige Vurdering var tilendebragt, skulde der foretages en Beregning over, hvormeget det samlede Skattebeløb efter de bestaaende Skattelove maatte udgøre af alle de paagældende Ejendomme, hvorefter dette Beløb skulde fordeles paa hver 1000 Rdl. af den samlede Vurderingssum. Der vilde derved udkomme en Skatteandel (Mellemstørrelse), hvilken indtil videre skulde være den Maalestok, hvorefter Ejendomsskatten maatte beregnes i Løbet af de før-

ste 10 Aar. Men efter Udløbet af denne Periode skulde der foretages en almindelig Omvurdering og derefter beregnes paa samme Maade en ny Skatteenhed, som derefter kun skulde kunne forandres ved Lov. Efter den først ansatte Mellemstørrelse skulde Skatten af alle Nybygninger samt af Tilbygninger m. v. ved ældre Ejendomme beregnes i de første 10 Aar, medens der for de Ejendomme, der forblev uforandrede, skulde finde en Udligning Sted af Forskellen imellem det ny og det gamle Skattebeløb i Løbet af samme Periode, hvorefter alle Ejendomme efter disse 10 Aars Forløb skulde beskattes efter den nye Skatteenheds Maalestok. Der var ikke Tale om almindelige periodiske Omvurderinger, men derimod om partielle, f. Eks. naar Assurancesummerne maatte blive forandrede, eller naar der maatte blive aabnet nye Gader eller Veje, der kunde faa Indflydelse paa de tilstødende Grundes Værdi. Kommissionen synes saaledes ikke at have tænkt paa den almindelige Grundværdistigning, som Konjunkturerne maatte føre med sig.

Kommissionens Betænkning og Lovforslag kom som sagt aldrig til Behandling i Kommunalbestyrelsen, idet hele Sagen efterhaanden døde hen. Flere af Kommissionens Medlemmer var i Løbet af de Aar, Arbejdet stod paa, enten døde eller udtraadte, og Interessen for en Reform af Ejendomsskatterne tabte sig, efterhaanden som Grundpriserne steg og de hyppige Køb og Salg af faste Ejendomme havde udjævnet de Ubilligheder, som Ejendomsskatterne mulig kunde siges at have medført for de oprindelige Ejeres Vedkommende.

Vender vi nu tilbage til Skattekontoret og undersøger, hvorledes Paaligningen og Opkrævningen af den kommunale Indkomstskat kom til at paavirke Forholdene dér, vil det ses, at der i de første 10 Aar ikke var foregaaet

nogen nævneværdig Forandring, hverken med Hensyn til Forøgelse af Rodemestrene eller af Skattekontorets Personale. Der var heller ingen bemærkelsesværdig Fremgang i Skatteydernes Antal eller i den skattepligtige Indtægt. Antallet af Skatteydere svingede i disse 10 Aar kun imellem 10,1 og 10,8 pCt. af Indbyggerantallet, og Skatteindtægten steg kun med gennemsnitlig ca. 700,000 Kr. aarlig. Skatteprocenten bevægede sig imellem $1\frac{1}{2}$ og 2, og endelig udgjorde den gennemsnitlige aarlige Tilvækst i Folke­mængden ca. 2500 Individer.

Men med Begyndelsen af 70erne tog Udviklingen pludselig Fart. Det økonomiske Opsving, som indtraadte her i Landet efter Afslutningen af den fransk-tyske Krig, vakte en stærk Foretagsomhed, som bl. a. kastede sig over Byggeriet, der antog et Omfang, man ikke tidligere havde kendt i København. Det begyndte paa Broerne, men bredte sig ogsaa til den indre By, hvor Gammelholms­Kvarteret var udlagt til Bebyggelse; og da Voldene blev sløjfede, opstod de vidtstrakte Voldkvarterer, som ved deres gunstige Beliggenhed i umiddelbar Fortsættelse af den gamle By frembød heldige Betingelser for en lukrativ Byggevirksomhed og derfor ogsaa hurtigt blev bebyggede. Kommunen havde købt Fæstningsterrænet af Staten og bortsolgte Grundene med Fordel, efterhaanden som Voldene forsvandt.

Disse Omstændigheder bevirkede, at store Masser af det øvrige Lands Arbejderbefolkning og andre blev dragne til Hovedstaden, hvor der var Brug for mange Kræfter. Saavel Byggeriet som Indvandringen fortsattes derefter i en lang Aarrække med Kraft. Indvandringen kulminerede ved Midten af Firserne. Den gennemsnitlige aarlige Tilvækst i Folketallet var for Femaaret 1881—1885 løbet op til lidt over 9000 Individer, men dalede i det næste Femaar til 6 à 7000 og i de følgende Aar til lidt over 4000, indtil Indlemmelserne i 1901 og 1902

bragte en ekstraordinær Tilgang, uden iøvrigt at forrykke den procentvise Tilvækst, der ikke senere naaede det Omfang som i første Halvdel af Firserne. Byggeriet vedblev derimod at florere mere eller mindre stærkt lige indtil det blev standset ved Bankkraket i 1908.

Jævnside med denne Udvikling gik en anden af politisk og social Art.

Socialismen var trængt ind i Landet og begyndte at øve sine Virkninger. Arbejderne sluttede sig sammen til Kamp for en Forbedring af deres økonomiske Kaar, og Resultaterne af disse Lønkampe viste sig efterhaanden i en almindelig Højnelse af Arbejdslønnen. Tillige søgte de at skaffe sig politisk Indflydelse saavel i Stat som Kommune, men til Opnaaelse af Valgret til Borgerrepræsentationen krævedes den Gang en Indtægtsansættelse af mindst 1000 Kr. Begge disse Omstændigheder bevirkede nu, at store Skarer af Arbejdere efterhaanden rykkede ind i Skatteydernes Kreds, hvor de tidligere kun havde været forholdsvis sparsomt repræsenterede, men nu kom til at spille en fremtrædende Rolle.

Den stærkt tiltagende Folkemængde stillede selvfølgelig store Krav til forskellige kommunale Foranstaltninger af social Natur og øgede derved Kommunens Udgifter i betydelig Grad. Indtægterne saavel gennem de faste Ejendomsskatter som gennem Indkomstskatten og andre Kilder steg vel samtidig, men denne Stigning kunde i Længden ikke holde Skridt med Stigningen i Udgifterne, og da Indkomstskatten fra 1880 var bleven udskreven med sin Maksimumsprocent, maatte Fordringerne til Skattens Ligning skærpes, saaledes at der navnlig maatte drages Omsorg for, at saavidt muligt alle skattepligtige kom med paa Skattemandtallerne, og at Borgerne ogsaa kom til at svare Skat af deres fulde Indtægter.

Denne Udvikling i Forbindelse med Befolkningens Tilbøjelighed til at søge bort fra den indre By til de mere

fritliggende ydre Bydele medførte en Række fortsatte Omordninger af Stadens administrative Inddeling samt en jævnlig Forøgelse af det til Skatteopkrævningen og Administrationskontorerne knyttede Personale, uden hvilke Foranstaltninger det vilde have været umuligt at fyldestgøre de stigende Krav med Hensyn til Skatternes Paaligning og Opkrævning.

De første Reformere paa Skatteadministrationens Omraade maatte naturlig tage Sigte paa at faa Staden inddelt i mindre Kredse, navnlig af Hensyn til en nærmere Stedbetegnelse for faste Ejendomme samt Affattelsen af Valglister og Mandtaller m. m.

Staden indenfor Voldene var allerede før Udfærdigelsen af Grundtaksmatrikulen af 1756 inddelt i mindre Distrikter, de saakaldte Kvarterer, indenfor hvilke Ejendommene var matrikulerede i Nummerorden. De ydre Bydele, som endnu ved Grundtakstens Udvidelse dertil kun var sparsomt bebyggede i Forhold til deres Udstrækning, var derimod kun inddelt i 2 store Kvarterer, nemlig udenbys Vester og udenbys Klædebo, til hvilket sidste Kvarter hele Nørre- og Østerbro henhørte. Man forsømte i sin Tid her at faa gennemført en Inddeling i mindre Kvarterer i Lighed med den, der fandtes i den indre By, og da man opdagede Forsømmelsen, veg man tilbage for de betydelige Vanskeligheder, som vilde optaarne sig for Gennemførelsen af en saadan Inddeling, der jo navnlig krævede en Forandring af alle Matrikulsnumrene paa de udenbys Ejendomme og deraf følgende Rettelser i Adkomstdokumenter, Panteforskrivninger m. m. Men en Inddeling af disse store Kvarterer i mindre Distrikter var nødvendig af fornævnte Hensyn, og den kunde ogsaa foretages, uden at man behøvede at forandre Matrikulsnumrene. Der blev derfor efter Forslag af Stadskonduktøren ved Raadstue Pl. af 5. Juli 1871 gennemført en Inddeling af Staden i 45 Roder, ved hvilken Inddeling man ogsaa medtog de større

indenbys Kvarterer, medens 5 af de mindste af disse forblev udelte.

Med Hensyn til Navnet Rode bemærkes, at man valgte denne Betegnelse under Hensyn til, at Skatteopkrævere kaldtes Rodemestre, og at deres Distrikter i gammel Tid benævntes »Rodemaal«.

Allerede i 1873 tilkom efter Forslag af Skattekontorets Chef en anden administrativ Inddeling af Staden, nemlig i Oppebørselsdistrikter, af hvilke hvert omfattede en eller flere Roder. Denne Inddeling, der blev foretaget alene af Hensyn til Skatteoppebørselen, traadte i Kraft fra 1. Octbr. s. A. Antallet af disse Distrikter blev ansat til 20, jfr. Bekg. 18. September 1873 (Samling af Bestemmelser vedrørende Københavns Kommune).

Samtidig ansattes 5 nye Rodemestre, saaledes at Rodemestrenes Antal nu blev ialt 34. Der indførtes tillige den Bestemmelse, at Rodemestrene som Regel skulde have Bolig i deres Distrikt, hvorfor der tillagdes dem hver en Huslejogodtgørelse af 100 Rdl. aarlig. Endvidere blev deres Kaution fastsat til $\frac{1}{15}$ af det Beløb, de opkrævede i Skatter og Afgifter.

Endelig forøgedes Skattekontorets Personale ved samme Lejlighed med en Fuldmægtig og en Assistent, jfr. Kbst. Besl. 14. Juli 1873. Arbejdet i Skattekontoret vedrørende Beregningen og Rigtigholdelsen af Ejendoms-skatterne var nemlig vokset saa stærkt, at den ene Fuldmægtig ikke længer kunde magte ved Siden af dette Arbejde at holde Afregning med Rodemestrene. Disse Afregninger samt den hele bogholderimæssige Kontrol med Skatterne og Skatteoppebørselen blev derfor henlagt til den nye Fuldmægtig og Assistent. Denne Udskillelse af en Gren af Kontorets Forretninger var den første Begyndelse til den Specialisering og videre Udformning af Administrationen, som gennemførtes i de efterfølgende Aar.

I 1877 holdt Kvinderne deres Indtog i de kommunale Kontorer. Det var daværende Borgmester *Fenger*, der indførte dem og derved aabnede dem et nyt Omraade for Selvehverv. Først ansattes nogle faa Kvinder i forskellige Kontorer under 2den Afdeling, dog havde Skattekontoret allerede i 1878 ialt 8, nemlig 2 Skrivere i Ekspeditionskontoret og 1 Skriver samt 5 Ekstraarbejdere ved Skatteligningen. De sidstnævnte 6 Kvinder arbejdede om Dagen i et af Kontorerne, der blev stillet til Disposition for Skatteligningen, medens de mandlige Ekstraarbejdere fremdeles gjorde Tjeneste om Aftenen, indtil de snart ganske fortrængtes af Kvinderne, som man af Mangel paa de fornødne Lokaler maatte lade møde i 2 Hold, det ene om Dagen, det andet om Aftenen.

Kvinderne kom nu til at spille en vigtig Rolle i Skattevæsenets Tjeneste, idet de viste sig at være særlig egnede for de Forretninger, der var forbundne med Bearbejdelsen af Rodemestrenes Ligningsmandtal, hvilke der maatte paaføres en Række Oplysninger, som kun Skattekontoret sad inde med, og med Ordningen og Rigtigholdelsen af Skatteydernes »Ark« (Skattehistorie), hvortil krævedes megen Paapasselighed. Men til saadanne Arbejder vilde det næppe have været muligt at fastholde mandlig Arbejdskraft for blot tilnærmelsesvis den Betaling, hvorfor man kunde faa kvindelige Kontorarbejdere. Oprindeligt blev der, som nævnt, kun ansat 1 kvindelig Skriver ved Skatteligningen, medens den øvrige Medhjælp blev antaget som Ekstraarbejdere for den Tid, i hvilken de aarlige Skatteligninger stod paa, og som i Reglen strakte sig over den første Halvdel af Aaret. Saalænge der kun var et ringe Antal Ekstraarbejdere, maatte den ene kvindelige Skriver føre Tilsynet med dem og lede deres Arbejde efter de Instruktioner, hun fik af Kontorchefen. Senere, da Arbejdsstyrken var vokset stærkt, ansattes der flere kvindelige Skrivere, imellem hvilke Ekstraarbejderne blev

fordelt. Derved opstod flere Arbejdshold, hvert under Tilsyn og Ledelse af en kvindelig Skriver. Efterhaanden krævede Forretningernes Vækst, at en stor Del af Ekstraarbejderne maatte antages til Tjeneste hele Aaret rundt.

I Løbet af de nærmest følgende Aar voksede Arbejdet stærkt paa alle Omraader af Skattekontorets Virksomhed, og det blev vanskeligt for Kontorchefen at være ene om hele Ledelsen. Der maatte derfor fra 1. Octbr. 1883 oprettes et Embede som Ekspeditionssekretær for at aflaste Kontorchefen for en Del af de ham paahvilende Forretninger. Personalet var Aaret iforvejen blevet forøget med en Assistent af I Kl., og nu tilkom foruden Ekspeditionssekretæren en Skriver. Det bestod derefter af 1 Kontorchef, 1 Ekspeditionssekretær, 2 Fuldmægtige, 6 Assisterter og 5 Skrivere. Fuldmægtig Raun blev Ekspeditionssekretær, og hans Forretninger vedrørende Ejendomsskatterne overdroges den nye Fuldmægtig, der kom i hans Sted.

Paa Skatteoppebørselens Omraade skete i Løbet af Aarene 1880—1886 den Forandring, at Oppebørselsdistrikternes Antal forøgedes med 3 til 23 og Rodemestrenes med 6 til 40. Ved en Vedtægtsbestemmelse af 25. April 1882 indførtes derhos en Forpligtelse for Rodemestrene til at tegne Enkeforsørgelse. En almindelig Pligt i saa Henseende var allerede i 1881 paa Borgmester Fengers Initiativ bleven paalagt Kommunens øvrige Embedsmænd, jfr. Vedtægt af 17. Decbr. 1881.

I Slutningen af 1885 blev Kontorchef Bech ramt af en dødelig Sygdom, som derefter hindrede ham i at varetage sin Embedsgerning. Ekspeditionssekretær Raun maatte derfor fungere som Kontorchef. Man stod imidlertid da overfor Forberedelserne til Skatteligningen for 1886—87, og under disse Omstændigheder maatte der snarest skaffes Hjælp til Varetagelsen af Ekspeditionssekretærens Forretninger, derunder navnlig en stor Del af Sekretærvirksomheden ved Ligningskommissionen. I

Begyndelsen af Januar 1886 anmodede daværende Borgmester *Borup* Forfatteren af nærværende Fremstilling, som da var Fuldmægtig i Magistratens 2den Afdelings Sekretariat, om straks at gøre Tjeneste i Skattekontoret og fungere som Ekspeditionssekretær. Kort Tid efter døde Kontorchef Bech, hvorefter Ekspeditionssekretær Raun blev beskikket til Kontorchef, og den fungerende Ekspeditionssekretær fik fast Ansættelse fra 1. Februar 1886.

Aaret efter udkom Loven af 1. April 1887, der, som tidligere omtalt, omordnede Fremgangsmaaden ved Paaligningen af Indkomstskatten og blandt andet bestemte, at Magistraten fremtidig skulde drage Omsorg for Besørgelsen af de Forretninger, som det efter Loven af 19. Febr. 1861 havde været Ligningskommissionens Sag selv at forandlede udført ved lønnet Medhjælp, og som hidtil havde været overdragne Skattekontoret, samt for de nye Forretninger af lignende Art, Lovens Gennemførelse vilde medføre. Da det var Lovens Forudsætning, at Skatteadministrationen i eget Navn skulde deltage i Ligningsarbejdet og udføre Sekretærforretningerne for Ligningsmændene og Ligningskommissionen, maatte der i den Anledning affattes en Vedtægt, hvorved dette Forhold kunde fastslaaes og Chefens Myndighed og Forretningsomraade nærmere bestemmes. Hele Forholdet blev nu ordnet gennem Vedtægten for Bestyrelsen af Stadens Skattevæsen af 12. August 1887, som traadte i Kraft fra 1. Januar 1888.

Der skulde derefter under Magistratens 2den Afdeling ansættes en Inspektør for Stadens Skattevæsen. Denne Embedsmand skulde varetage dels de Sager, der henhørte under Skattekontoret, dels de Forretninger vedrørende Paaligningen af Indkomstskatten, for hvis Udførelse Magistraten efter Loven af 1. April 1887 skulde drage Omsorg. Skatteinspektøren skulde derhos betragtes som Rode mestrenes nærmeste Foresatte.

De nøjere Bestemmelser om Skatteinspektørens Myn-

dighedsomraade og Forhold til Magistraten skulde træffes af denne. Under Skatteinspektøren blev ansat 1 Ekspeditionssekretær, 2 Fuldmægtige, 2 Assistenten af I Klasse, samt det Antal Assistenten af II Klasse og Skrivere, som nærmere fastsattes ved de aarlige Budgetter. Samtidig med Skatteinspektoratets Oprettelse blev Skattekontoret inddraget.

Skatteinspektøren skulde vælges af Borgerrepræsentationen efter Indstilling af Magistraten, de andre Embedsmænd af den samlede Magistrat. Kontorchef Raun blev nu valgt til Skatteinspektør, medens Skattekontorets øvrige Personale overgik med deres Stillinger til Skatteinspektoratet.

Det var en vigtig administrativ Omordning, som her fandt Sted, men den var en nødvendig Følge af hele den stærke Udvikling, der var foregaaet siden Skattekontorets Oprettelse, og som bl. a. havde paaført Borgmesteren for Magistratens 2den Afdeling et urimelig stort personligt Arbejde vedrørende de Skattevæsenet paa hvilende Forretninger. Alle Ekspeditioner saavel fra Skattekontoret som fra Ligningskommissionen, der havde Bud til offentlige Institutioner og Borgerne, maatte saaledes paa nogle enkelte Undtagelser nær underskrives af Borgmesteren, men en stor Del af disse Ekspeditioner udfærdigedes paa Blanketter og var i Reglen ganske ensartede og uden nogen speciel saglig Interesse. Heri skete nu den Forandring, at alle Ekspeditioner vedrørende Ligningsmændenes og Ligningskommissionens Afgørelser saavel som de øvrige Skattevæsenet vedkommende Sager, der ikke krævede Magistratens eller Kommunalbestyrelsens Afgørelse, fremtidig kom til at udgaa i Skatteinspektoratets Navn.

Denne Omordning gav som antydte ikke Anledning til nogen Forøgelse af Skattevæsenets Embedspersonale. Loven af 1887 medførte vel nogle nye Forretninger, men paa den anden Side var der opnaaet Lettelser i flere

Henseender, ikke alene paa Grund af den forbedrede Ordning af Skatteligningerne, men ogsaa som Følge af den friere og selvstændigere Stilling, Skatteadministrationen nu kom til at indtage. De nærmest følgende 4 Aar blev derfor en forholdsvis rolig Periode.

Indførelsen af Ligningsmændene som selvstændig Ligningsmyndighed bevirkede ikke nogen mærkbar Fremgang i Skatteligningens Resultater, hvad man forøvrigt heller ikke havde ventet. Dog havde man fra alle Sider en Følelse af, at der maatte kunne bringes mere ud af Indkomstskatten, end den da gav. Man fik næppe alle skattepligtige med paa Mandtalslisterne, og Selvangivelsernes Korrekthed lod utvivlsomt meget tilbage at ønske. En Bedring i Forholdene vilde imidlertid ikke kunne paaregnes, medmindre man til Stadighed holdt Rodemestrenes Distrikter nede paa en saadan Størrelse, at det blev muligt for dem ikke alene at lære Befolkningen nærmere at kende, men ogsaa at afse den fornødne Tid til at udarbejde Mandtallerne med Omhyggelighed og Paalidelighed. Man maatte derfor atter tænke paa en Deling af en Række Oppebørselsdistrikter, som var blevne altfor store.

Imidlertid blev Skatteinspektør Raun syg og døde i Foraaret 1892. Ekspeditionssekretæren valgtes nu til Skatteinspektør, medens Fuldmægtig *F. v. Holstein* blev Ekspeditionssekretær. Dette Dødsfald berøvede midt i Ligningsperioden Skatteinspektoratet den store Arbejds-kraft og Erfaring, som Raun sad inde med. Det gjaldt derfor om at komme over Ligningen, forinden der kunde tænkes paa Reformen. Men allerede det samme Efteraar blev der oprettet en Del nye Roder ved Deling af Voldkvartererne og flere større udenbys Roder. I 1893 omordnedes derefter nogle af Oppebørselsdistrikterne, hvorved der tilkom 2 nye Rodemestre. I 1895 og 1896 maatte der paany foretages Omlægninger af Roder og Oppebørselsdistrikter og oprettes en ny Rodemesterstilling.

Ved disse hyppige Distriktsomlægninger, som Befolkningens og Skatteydernes voksende Antal gjorde nødvendige, stødte man ofte paa Vanskeligheder fremkaldte ved den Omstændighed, at Rodemestrene udelukkende lønnes med Procenter, og ved, at Procentindtægten var forholdsvis mindst i de store Fattigdistrikter, som netop krævede hyppige Omlægninger, fordi Folkemængden der voksede stærkest. Da man derfor som oftest ikke kunde foretage en saa radikal Beskæring af Distrikterne som ønskelig, idet man i saa Fald vilde berøve Rodemestrene en altfor stor Del af deres Indtægter, blev Omordningen af Distrikterne sjælden fuldt tilfredsstillende.

Som Regel skulde der være 2 solidarisk ansvarlige Rodemestre i hvert Distrikt, og Procentlønnen, der ganske vist indeholdt en kraftig Spore til at fremme Optræningen — dog kun af de større Skattebeløb, de smaa betød ikke meget i saa Henseende —, medførte tillige store Uligheder i de enkelte Rodemestres Indtægter og bevirkede derved en idelig Omflytning af Rodemestre, idet der som Regel ved indtrædende Vakance søgtes Forfremmelse til de bedre Distrikter. Men derved gik det blivende Kendskab til de enkelte Distrikters Beboere, hvilket var Forudsætningen for Rodemesterinstitutionen, helt eller delvis tabt til stor Skade for Mandtalsarbejdet, eftersom der ikke i Distrikterne fandtes nogen Medhjælp, der kunde bevare Kendskabet og Traditionen.

Disse Ulemper blev efterhaanden saa følelige, at Tanken om en fuldstændig Omordning af Rodemesterinstitutionen nødvendigvis maatte paatrænge sig med saadan Vægt, at den ikke kunde afvises, trods de Vanskeligheder, dens Gennemførelse kunde forudses at ville frembyde.

Som Følge heraf udarbejdede Skatteinspektøren i Efter sommeren 1895 en Betænkning vedrørende denne Sag, hvori der blev gjort Rede for de ovenfor paapegede Ulemper ved den bestaaende Ordning og foreslaaet en gennem-

gribende Reform. Herefter skulde man navnlig stræbe hen til kun at holde 1 Rodemester i hvert Oppebørsels-distrikt, hvis Størrelse maatte afpasses saaledes, at det blev fuldt overkommeligt for 2 Mand, idet der da skulde gives Rodemesteren en fast lønnet Medhjælper, der kunde fungere som Mandtalsfører for en Del af Distriktet og bistaa ham ved Skatteopkrævningen og Udførelsen af hans øvrige Forretninger. Rodemestrene skulde delvis lønnes med fast Gage, delvis med Procenter, da det paa dette Tidspunkt fandtes betænkeligt at gaa over til at lønne dem udelukkende med fast Gage. Der vilde ved denne Ordning opnaaes fuld eller dog tilstrækkelig Frihed for Administrationen til at afpasse Distrikternes Størrelse alene under Hensyn til Tjenestens Tarv, hvorved der vilde kunne paaregnes bedre Mandtaller end hidtil til Brug for Ligningsmyndighederne. Den hyppige Omflytning af Rodemestre vilde kunne begrænses stærkt, og der blev gennem Medhjælperstillingen skabt en Uddannelsesskole for vordende Rodemestre. Man ansaa det dog for rettest, forinden man gik til en saadan Omordning, at prøve sig frem. Man kunde saaledes ved indtrædende Vakancer i Dobbeldistrikterne (der fandtes nogle faa indenbys Distrikter, hvori der kun var 1 Rodemester) lade den ene Rodemesterpost forblive ubesat, midlertidig omordne den tilbageblivende Rodemesters Lønningstilkaar og give ham en af Magistraten beskikket Medhjælper, som indtil videre kunde lønnes af de ved den ubesatte Rodemesterstilling bespærede Procenter. Der vilde da efterhaanden kunne indvindes Erfaringer om Hensigtsmæssigheden af Medhjælpernes Anvendelse i Rodemesterinstitutionen og eventuelt derefter indføres en endelig Reform, ved hvilken der tillige vilde kunne opnaaes betydelige Besparelser i Udgifterne ved Skatteopkrævningen m. m.

Tanken om en Reform i den angivne Retning fandt

Forstaaelse og Tilslutning hos Magistraten, selvom den straks nærede adskillige Betænkeligheder med Hensyn til Forslagets Gennemførelse. Da der imidlertid kort efter, at Betænkningen var afgiven (Septbr. 1895), indtraadte Vakance i et Dobbeldistrikt, tiltraadte Magistraten dog Skatteinspektørens Forslag om foreløbig at overdrage Distriktets Bestyrelse til den tilbageblevne Rodemester mod at give ham en midlertidig Medhjælper og indtil videre regulere hans Indtægter, saaledes at der blev en passende Besparelse for Kommunen ved den trufne Ordning. Da Forsøget virkede tilfredsstillende, vedblev man nu at ordne sig paa lignende Maade ved senere indtrædende Vakancer saavel som ved Oprettelsen af nye Oppebørselsdistrikter, til hvilke man henflyttede Rodemestre fra Dobbeldistrikterne, hvorved der fremkaldtes nye Vakancer.

I Løbet af et Par Aar var man paa denne Maade naaet til at have 11 Oppebørselsdistrikter, i hvilke der var ansat 1 Rodemester og 1 Medhjælper, og da der tillige i denne Overgangsperiode var bleven indført midlertidige Modifikationer i den vedtægtsmæssige Lønningsmaade saavel for de nye Rodemestre som for de ældre, der var forflyttede til bedre Distrikter, havde man faaet fri Hænder til at gennemføre en endelig fast Lønningsform i Størstedelen af Distrikterne, idet en saadan Reform vilde involvere en Lønningsforbedring for alle de daarligst stillede Rodemestre, saaledes at der kun blev faa Rodemestre tilbage, med Hensyn til hvis Lønningsvilkaar der i en eventuel Vedtægt maatte tages særlige Forbehold.

Tiden var nu moden til at søge gennemført en endelig Omordning af Rodemesterinstitutionen. I Januar 1899 forelagdes der derfor Kommunalbestyrelsen et Forslag til Vedtægtsbestemmelser for Skatteoppebørselen i København. Forslaget gik ud paa, at der fremtidig kun skulde være 1 Rodemester i hvert Oppebørselsdistrikt.

men at der til hans Medhjælp skulde ansættes en Assistent, hvorhos der ved de aarlige Budgetter skulde kunne træffes nærmere Bestemmelse om, hvilken anden Medhjælp der eventuelt yderligere burde ydes Rodemestrene (f. Eks. Skriverhjælp, fast eller ekstraordinær).

Rodemestrenes Gage blev foreslaaet ansat til 2400 Kr., stigende til 3200 Kr., hvorhos der skulde tillægges dem $\frac{1}{4}$ pCt. af de oppebaarne Skatter. Desuden indeholdt Forslaget nærmere Bestemmelser om Rodemestrenes Kautionsstilling og Enkeforsørgelse samt om, hvorledes der skulde forholdes overfor de Rodemestre, hvis Indtægter havde været større, end de vilde blive efter den foreslaaede nye Lønningsmaade.

Magistraten ønskede imidlertid, at Rodemestrene skulde sættes udelukkende paa fast Gage, og at der foruden Assistentposterne blev oprettet Medhjælperposter, hvilke skulde sættes i en lavere Lønklasse end Assistenternes. Med disse Ændringer blev Forslaget vedtaget af den samlede Magistrat.

I Borgerrepræsentationen gav Sagen Anledning til vidtløftige Forhandlinger, der resulterede i, at man tiltraadte Forslaget med den Ændring, at Rodemestrene skulde lønnes dels med fast Gage (2200 Kr.—3400 Kr.), dels med $\frac{1}{4}$ pCt. af de oppebaarne Skatter; dog maatte denne Procentindtægt ikke overstige 1600 Kr. aarlig (Borgerrepr.s Forh. 18⁹⁸/₉₉ S. 1839—1859, 18⁹⁹/₀₀ S. 777—796). De saaledes ændrede Vedtægtsbestemmelser stadfæstedes derefter af Indenrigsministeriet under 10. August 1899.

Det var en meget vigtig Reform, der saaledes gennemførtes. En flere Hundrede Aar gammel Institution var bleven omdannet efter Tidens Krav uden at tabe noget af sit væsentlige Indhold. Bortset fra den betydelige Besparelse, Omordningen vilde medføre i de fremtidige Udgifter til Skatteoppebørselen, gav den Administrationen frie

Hænder til at afpasse Oppebørselsdistrikternes Størrelse i Forhold til de Krav, som Udviklingen maatte medføre.

Samtidig med Forslaget til Vedtægten blev der vedtaget et Forslag om en Omregulering af Oppebørselsdistrikterne, hvorefter disses Antal skulde være 28 med tilsammen 40 Rodemestre, 11 Assisterter og 6 Medhjælpere.

Hele denne Omordning nødvendiggjorde Udfærdigelsen af en ny Rodemesterinstruks, hvorved bl. a. Rodemestrenes Forhold til Assisterter og Medhjælpere nærmere ordnedes. Ligeledes udfærdigedes særlige Instrukser for Assisterter og Medhjælpere. Samtlige disse Instrukser er daterede 18. Februar 1901 og findes optagne i Samlingen af Bestemmelser vedrørende Københavns Kommune.

Skatteoppebørselsbetjentenes Antal var nu blevet saa stort, at det personlige Tilsyn, som Skattevæsenets Chef skulde føre med Rodemestrene, og som medførte idelige mundtlige Instruktioner, Besvarelse af utallige Spørgsmaal vedrørende deres Forretninger og hyppige Kasseeftersyn i deres Hjem, umuligt kunde blive saa effektivt som ønskeligt, naar Chefen skulde passe de mange andre Forretninger, der paahvilede ham. Der tiltrængtes derfor en Embedsmand, som kunde føre det umiddelbare Tilsyn med Rodemestrene og aflaste Skattedirektøren for det herhenhørende Arbejde. I Octbr. 1903 fremsatte denne derfor et Forslag om Ansættelsen af en Skattekontrollør. Det blev vedtaget af Magistraten, men forkastet af Borgerrepræsentationen, ikke fordi denne havde noget at indvende imod Ansættelsen af en saadan Embedsmand, men alene fordi det kunde ses af Sagen, at en bestemt Tjenestemand var udset til at overtage Embedet, og Borgerrepræsentationen ikke vilde medvirke til hans Ansættelse ved at tiltræde Forslaget.

Forøvrigt begyndte der nu fra en vis Side i Borgerrepræsentationen at yttre sig nogen Uvillie mod de hyppige Forslag, der fremkom om Nyansættelser ved Skatte-

oppebørselen, skønt disse var en naturlig Følge af den trufne Omordning af Rodemesterinstitutionen og i Reglen medførte Besparelser for Kommunen, f. Eks. naar et Rodemesterembede blev inddraget og erstattet med en Assistentpost. To Forslag, der i 1903 fremsattes om Opretelse af 6 nye Rodemesterassistentposter, tiltraadte Borgerrepræsentationen kun under den Forudsætning, at der inden 1 Aar vilde fremkomme Forslag til en Omordning af Oppebørselsdistrikterne, sigtende til en mere økonomisk Anvendelse af de forhaandenværende Arbejdskræfter, om muligt under Hensyntagen til de ydre Distrikters Tilvækst og de indres Affolkning. Man vilde bort fra de endnu bestaaende Dobbeldistrikter og indskrænke Udgifterne ved Skatteoppebørselen til det absolut nødvendige. Da netop disse Bestræbelser havde præget alle de senere Aars Forslag fra Skattedirektøren, forstod man ikke denne Udtalelse, der maatte bero paa en fejlagtig Opfattelse af Forholdene indenfor Skatteoppebørselen. Det lod sig selvfølgelig ikke gøre at komme helt bort fra Dobbeldistrikterne, forinden der blev Vakance i den ene af de paagældende Rodemesterstillinger. Der var paa dette Tidspunkt endnu 4 Dobbeldistrikter tilbage, og der bestod nogle faa indenbys Distrikter, hvori der kun var 1 Rodemester uden Medhjælp; men heller ikke disse kunde sammenlægges eller henlægges til Nabodistrikter, forinden der indtraadte de fornødne Vakancer.

Tilfældigvis stillede Forholdene sig saaledes, at ikke mindre end 5 ældre Rodemestre kunde forudses at ville gaa af i den nærmest følgende Tid. Derved vilde man kunne komme helt bort fra Dobbeldistrikterne, ophæve de smaa indenbys og henlægge dem til Nabodistrikterne, hvorved der vilde kunne indvindes en Besparelse paa ca. 4500 Kr. aarlig. Man kunde saaledes imødekomme Borgerrepræsentationens Ønske og fremsatte derfor et For-

slag om Omordning af en Del af de bestaaende Oppebørselsdistrikter. Dette Forslag blev ogsaa vedtaget af Borgerrepræsentationen, men denne vilde have endnu større Besparelser og mente nu, at disse kunde indvindes ved Oprettelsen af Indbetalingskontorer og Ophævelse af Rodemesterinstitutionen. Paa Forslag af det Udvalg, der havde behandlet Sagen, vedtog Borgerrepræsentationen derfor at opfordre Magistraten til at tage Spørgsmaalet under Overvejelse og fremkomme med de fornødne Forslag, sigtende til Indførelsen af faste Indbetalingskontorer.

Denne Beslutning hvilede imidlertid paa et Fejlsyn, en manglende Forstaaelse af Rodemesterinstitutionens indgribende Betydning for hele den kommunale Administration. Man havde ikke haft Øje for, at Rodemestrene maatte besørge mange Forretninger udenfor den egentlige Skatteopkrævning, derunder navnlig Optagelsen af Mandtallerne til Brug ved de aarlige Skatteligninger. Det gjaldt imidlertid nu om at faa Spørgsmaalet om Betydningen af Indbetalingskontorer klart belyst for at erfare, om Indførelsen af saadanne i København vilde medføre nogen økonomisk Fordel for Kommunen. I den Anledning søgte man ved skriftlig Henvendelse til Magistraten i Dresden, München, Leipzig, Frankfurt a. M., Stockholm og Kristiania samt til Senatet i Hamburg Oplysning om, hvorledes Skatteoppebørselen var ordnet dèr, eventuelt om, hvorledes Indbetalingskontorerne virkede. Af de modtagne Besvarelser fremgik det, at Forholdene var meget forskelligartede i disse Byer, men Oplysningerne var forøvrigt ikke saa fyldige eller udtømmende, at der paa Grundlag af dem alene vilde kunne drages nogen afgørende Sammenligning med Forholdene i København. Først ved en Gennemgang af de fra de paagældende fremmede Byer modtagne Regnskaber og Aarsberetninger, som fandtes i Raadhusbiblioteket, lykkedes det at skaffe det fornødne Materiale til Udarbejdelsen af en Tabel, der viste Resultaterne af

Skatteoppebørselen i en Del af Byerne og de tilsvarende Resultater for Københavns Vedkommende. Det blev derved godtgjort, at Skatteopkrævningen i København virkede baade billigere og bedre end i nogen af de fremmede Byer, hvad enten der i disse var etableret Indbetalingskontorer eller ikke. Skatterne i København gik saaledes langt bedre og hurtigere ind end andetsteds, og Tabene ved uerholdelige Restancer var ligeledes betydelig mindre i København. Da det tilmed ved en foretagen Opgørelse viste sig, at Driften af Indbetalingskontorer m. m. vilde volde Kommunen betydelig større Udgifter end Opretholdelsen af Rodemesterinstitutionen, kunde der selvfølgelig ikke blive Tale om at fremkomme med noget Forslag til Indførelse af den Art Kontorer i København.

Derimod maatte der foretages saadanne Ændringer i den bestaaende Ordning, som de mellemliggende Aars Udvikling gjorde ønskelige. Mange af Oppebørselsdistrikterne var nemlig paa Grund af Borgerrepræsentationens idelige Krav paa Besparelser og deraf følgende Standsning af Skatteoppebørselsvæsenets naturlige Udvikling efterhaanden svulmede altfor stærkt op. I ikke mindre end 17 af Distrikterne var der foruden Rodemesteren og 1 Assistent (undertiden 2) ansat en Medhjælper. Man var saaledes kommet bort fra de gældende Vedtægtsbestemmelser, hvis Forudsætning var Distrikter med 1 Rodemester og kun 1 Assistent, idet Medhjælperstillingen alene var tænkt som en midlertidig Nødhjælp i Distrikter, der enten var for smaa til en Rodemester og en Assistent, og hvor Medhjælperen derfor, indtil Distriktet havde vokset sig tilstrækkelig stort, maatte erstatte en Assistent, eller som var noget for store for 2 Mand og derfor maatte have yderligere Medhjælp, indtil en Beskæring kunde foretages. Følgen af denne Tilstand var bleven, at Rodemestrene og deres Assistenters ikke kunde overkomme at optage tilfredsstillende Mandtaller til Brug for Ligningsmyndig-

hederne. Skatteindtægten begyndte at stagnere, ja endog at vise Nedgang, et Forhold, der øjensynlig maatte skyldes den Omstændighed, at mange skattepligtige Personer ikke var optagne paa Mandtallerne.

Samtidig var Antallet af Udpantningsforretninger uden Udlæg tiltaget i betænkelig Grad, hvilket tildels maatte skyldes Overbebyrdelse af de med Skatteudpantningerne beskæftigede Embedsmænd (Byfogdens Assistentter).

Endvidere lod Udfyldningen af de ved Anordningen af 22. Octbr. 1903 indførte Huslister, hvilken skulde foretages af Husejeren og tjene til Brug for Rodemestrene ved Affattelsen af Mandtallerne, meget tilbage at ønske, fordi Ejerne viste Uvillie imod disse Lister og ofte ligefrem nægtede at udfylde dem.

Endelig var Trangen til Oprettelsen af et Embede som Skattekontrollør nu bleven saa stor, at Sagen ikke længer kunde udskydes.

For at raade Bod paa alle disse Ulemper maatte der snarest mulig gennemføres en radikal Omordning, sigtende til at bringe Oppebørselspersonalet ind under rolige og normale Arbejdsvilkaar. Derhos var efter Emanationen af de nye Skattelove og Indførelsen af Ejendomsskylden til Kommunen Skatteoppebørslerne stegne saa stærkt, at Rodemestrene let naaede Procentindtægtens Maksimum, hvorved den delvise Procentlønning havde mistet sin praktiske Betydning. Det var derfor naturligt nu at gaa over til at lønne Rodemestrene alene med fast Gage.

Skattedirektøren maatte under disse Omstændigheder næst at gøre Rede for de fornævnte Resultater om fremmede Storbyers Oppebørselsvæsen fraraade ethvert Forsøg paa at indføre Indbetalingskontorer i København, og fremsætte Forslag til Ændringer i den bestaaende Ordning, hvorved denne kunde komme til fuldt ud at virke efter sin Bestemmelse. Dette Forslag gik ud paa:

I. En Omregulering af Stadens Oppebørselsdistrikter, hvorved disses Antal skulde forøges fra 30 til 42, nemlig 11 i den ældre By, 5 i Voldkvartererne, 6 paa Vesterbro, 9 paa Nørrebro, 6 paa Østerbro og 5 i de indlemmede Distrikter. Distrikterne, der tidligere havde haft fortløbende Numre, skulde uden Hensyn til, hvor de var beliggende, nu indordnes under særlige Nummerrækker indenfor de paagældende Bydele. Oppebørselspersonalet vilde i den Anledning være at forøge med 12 Rodemestre og 8 Assistentter, mod at 8 faste og 2 midlertidige Medhjælpere bortfalddt. Der blev herefter ialt 42 Rodemestre, 38 Assistentter og 10 Medhjælpere foruden 1 Skatteopkræver, hvilken sidste ved Indlemmelsen af Valby Distrikt var overgaaet til Københavns Kommune i Henhold til Indlemmelses-Overenskomsten.

II. Ændringer i de gældende Vedtægtsbestemmelser om Skatteoppebørselen, hvorefter der skulde ansættes en Kontrollør til Bistand for Skattedirektøren ved Tilsynet med Rodemestrene. Disse skulde fremtidig lønnes alene med fast Gage (3300 Kr. til 4500 Kr.) og derhos have Bolig og Kontor i deres Distrikt eller i dettes umiddelbare Nærhed, dog ikke i længere Afstand end 1000 Alen fra dettes nærmeste Grænse, mod at oppebære en af Magistraten nærmere fastsat Huslejegodtgørelse. Endvidere skulde de holdes skadesløse for Udgifter til Kontorrekvisiter, Papir og Porto, der benyttedes i Tjenesteanliggender. Endelig skulde Rodemesterassistentterne tilpligtes at bo i det Distrikt, i hvilket de maatte være ansatte, uden derfor at have Krav paa nogen Huslejegodtgørelse.

III. Gennemførelsen af en Reform med Hensyn til Inddrivelsen af Skatterestancer navnlig derhen, at der tillagdes Rodemestrene eksekutiv Myndighed, saaledes at de selv skulde kunne foretage Udpantning for Skatterne, dog med Forpligtelse til at henvise alle opstaaende Tvivlsspørgsmaal til Afgørelse ved Byfogdens Kendelse. Ved

Henvendelse til Indenrigsministeriet skulde derhos søges udvirket Lovbestemmelser, hvorved der paalagdes Husejerne passende Bøder for Tilsidesættelse af deres Forpligtelser med Hensyn til Udfyldningen af Huslisterne m. m.

Efter de fremkomne Oplysninger om Skatteoppebørselen i de fremmede Storbyer opgav Borgerrepræsentationen Ønsket om Indførelsen af Indbetalingskontorer og tiltraadte Forslaget om Omreguleringen af Oppebørselsdistrikterne og Forøgelsen af Oppebørselspersonalet samt ligeledes Forslaget om Ændringerne i Vedtægtsbestemmelserne, dog saaledes, at Rodemestrene ubetinget skulde have Kontor og Bolig i Distriktet, og at Huslejegodtgørelsen vilde være at fastsætte til 400 Kr. aarlig.

Derimod blev Forslaget om at udstyre Rodemestrene med eksekutiv Myndighed forkastet, navnlig fordi man havde faaet Vished for, at Justitsministeren vilde modsætte sig det. Forslaget om Indførelse af Bøder for Husejere, der tilsidesatte deres Forpligtelser med Hensyn til Huslisterne, blev ligeledes forkastet paa Grund af den hos Borgerrepræsentationen herskende almindelige Uvillie imod Indførelse af Tvangsmidler paa dette særlige Omraade.

De i Anledning af den hele Omordning udfærdigede Vedtægtsbestemmelser stadfæstedes af Indenrigsministeriet under 6. Sept. 1906 og traadte i Kraft fra 1. Octbr. s. A.

Dermed var den endelige Ordning af Rodemesterinstitutionen fuldbyrdet.

Skattekontrollørstillingen blev besat med Rodemester *M. Kjeldsen*, der efterhaanden kom til at overtage hele Tilsynet med Rodemestrenes Arbejde i Marken, Kasseeftersynene og alle de med den nærmere Instruktion af Oppebørselspersonalet forbundne Forretninger.

I 1908 maatte der foretages nogle Rodedelinger og oprettes 8 nye Oppebørselsdistrikter. I den Anledning ansattes 8 nye Rodemestre og 5 nye Medhjælpere. Antallet af Oppebørselsdistrikterne er derved blevet 50. For Tiden bestaar det faste Oppebørselspersonale af ialt 104 Personer foruden Skattekontrolløren. Endvidere er der hos denne ansat en Ekstraassistent, og til Bistand i Tilfælde af Sygdom eller andet Forfald blandt Opkrævningspersonalet haves 3 midlertidige Medhjælpere.

De Aarsager, som efterhaanden bevirkede den stærke Forøgelse af Opkrævningspersonalet og Mandtalsførerne og endelig førte til Rodemesterinstitutionens Omdannelse, bidrog samtidig til en gradvis Omordning af Skattevæsenets Centraladministration, med Hensyn til hvilken dog tillige andre Forhold og Omstændigheder medvirkede. Med Forøgelsen af Oppebørselsdistrikterne voksede ikke alene Arbejdet ved Tilsynet med Rodemestrene, men ogsaa med Hensyn til den specielle bogholderimæssige Kontrol med Skatteoppebørslerne, og den stærke Bebyggelse stillede stigende Krav til Beregningen og Rigtigholdelsen af Ejendomsskatterne. Men desuden fremkom efterhaanden en Række Love, som paaførte Skatteadministrationen en stor Del hidtil ukendte Forretninger. I saa Henseende kom ikke alene Indlemmelseslovene af 1900, men navnlig Skattelovene af 1903 og endelig de allernyeste fra 1910 og 1911, til at spille en afgørende Rolle. Folkemængdens stadige Tiltagen virkede stærkest paa de Forretninger, der var knyttede til Skatteligningen, saa meget mere, som den stadige Tilpasning af Oppebørselsdistrikterne, der jo ogsaa var Mandtalsdistrikter, efterhaanden medførte, at Rodemestrenes og senere tillige Rodemesterassistenternes Mandtaller over skattepligtige Personer m. fl. forbedredes,

hvorved der tilførtes Kommunen en stor Del nye Skatteydere, som man tidligere ikke havde naaet at faa med under Ligningen.

Efter Skattekontorets Inddragelse fra 1. Januar 1888 kom alle Ekspeditioner fra Skattevæsenet, der ikke krævede Magistratens eller Kommunalbestyrelsens Medvirkning, vel til at udgaa i Skatteinspektørens Navn, men iøvrigt vedblev Skatteinspektørens Stilling indadtil at være den samme som Kontorchefens. Han blev derfor som hidtil den umiddelbart ledende og ansvarlige Embedsmand for alle Forretningers Vedkommende, forsaavidt disse ikke var af en saadan Art, at kun den Embedsmand, der havde med dem at gøre og personlig udførte dem, alene maatte have Ansvaret for Detaljerne, saasom de bogholderimæssige Arbejder, Skatteberegningerne m. m. Her maatte Chefens Virksomhed naturligvis indskrænke sig til et Overtilsyn og en Kontrol med Hovedresultaterne.

Efterhaanden førte denne Forretningssgang til Overbebyrdelse af Chefen, saaledes at en Fordeling af Arbejdet og Ansvaret med Hensyn til den daglige Ledelse af den hele Virksomhed maatte blive nødvendig. Grundlinierne for den fremtidige Udvikling indenfor Inspektoratet var angivne ved selve Forretningernes Art. Hele Skatteoppebørselen, og hvad dertil hørte, var saaledes i sig selv en særlig Administrationsgren, der egnede sig til Henlæggelse under en tilsynshavende og ledende Embedsmand, hvilket som foran nævnt ogsaa fandt Sted i 1906. Bogholderiet og Regnskabsvæsenet var ligeledes bestemt afgrænset, og endelig kunde de til Skatteligningen henhørende Forretninger let udsondres som en særlig Afdeling, medens Skattevæsenets øvrige Sager, der under de almindelige Sekretariatsforretninger, maatte forblive under det egentlige Ekspeditionskontor. I dette Spørgsmaal Udviklingen da ogsaa frem, saaledes at der efterhaanden blev givet de Embedsmænd, der kom til at fore-

staa de forskellige Underafdelinger, en ledende Stilling med det dertil knyttede Ansvar.

Næst efter Rodemesterinstitutionen blev Skatteligningen som sagt det Omraade, paa hvilket Stadens Udvikling kom til at virke stærkest. Antallet af de derved beskæftigede Personer maatte stadig forøges, efterhaanden som Arbejdet voksede, saaledes at der i Slutningen af 80erne her var ansat et talrigt Personale. Det bestod da udelukkende af Kvinder, der imidlertid, bl. a. fordi Størstedelen af Arbejdet var et Sæsonarbejde, kom til at indtage en ugunstigere Stilling med Hensyn til Lønnings- og Avancementsforhold end de øvrige i den kommunale Administration ansatte kvindelige Kontorarbejdere. Deres Forhold skal derfor her omtales lidt nærmere.

Til dette kvindelige Personale var foruden Forarbejderne til Skatteligningen og de i Forbindelse dermed staaende almindelige Ekspeditioner endvidere henlagt Konfereringen og Stemplingen af det store Antal Skattebillerter, som hvert Kvartal udfærdigedes af Rodemestrene og af disse indleveredes til Autorisation i Skatteinspektoratet. Disse Arbejder maatte foretages hele Aaret rundt, og da der ved Indførelsen af Tillægsligninger for skattepligtige Personer, som var tilflyttede Kommunen efter Hovedligningens Affattelse, ogsaa blev andre Forretninger at udføre udenfor den egentlige Ligningsperiode, maatte der til Stadighed holdes et saa stort Personale, at der paa hvert Arbejdshold foruden en ledende Skriver var 2 à 3 hellaarlige Ekstraarbejdere. I den travle Ligningsperiode blev Holdene supplerede med andre Ekstraarbejdere, der havde Beskæftigelse i den første Halvdel af Aaret og kun fik Løn for denne Tid. De vendte tilbage Aar for Aar og var saaledes knyttede til Skatteligningen, hvor de dog først kunde gøre sig Haab om fast Ansættelse efter 8 à 10 Aars Tjeneste som Ekstraarbejdere. De lønnes ligesom forøvrigt de helaarlige Ekstraarbejdere med 50 Kr. maaned-

lig af en dertil bevilget Medhjælpssum. Først i de senere Aar har man indført Alderstillæg, saaledes at Ekstraarbejderne nu efterhaanden kan naa op imod den Begyndelsesløn, der bydes faste Skrivere.

Særlig de helaarlige Ekstraarbejdere var det ubilligt at holde paa saa ugunstige Lønningsvilkaar. Bortset fra det med Ledelsen af Holdene forbundne særlige Arbejde og Ansvar var deres Gerning ganske den samme som de faste Skriveres. Der blev derfor ofte gjort Forsøg paa at faa dem fast ansatte, men en Tid lang mislykkedes Bestræbelserne paa Grund af Modstand fra Kommunalbestyrelsen, der ikke syntes rigtig at have Forstaaelsen af disse Kvinders uheldige Stilling. En Hindring for at faa dem gjort til Skrivere laa dog ogsaa deri, at man mente, der burde være Forskel paa Lønnen imellem de ledende Kvinder og de øvrige Damer paa Arbejdsholdene, en Betragtning, der havde sin Berettigelse, og som man derfor vanskeligt kunde komme uden om.

I 1897 lykkedes det dog at skaffe de helaarlige Ekstraarbejdere en Forbedring af deres Kaar, idet de nu fik fast Ansættelse i en særlig for dem oprettet Lønklasse, i hvilken de under Navn af »faste Medhjælpere« oppebar en Løn, der paa hvert Alderstrin kun var 100 Kr. lavere end Skriverens. Ved Ansættelsen fik de derhos hver tillagt nogle Aars Anciennitet, saaledes at de straks opnaaede en følelig Gageforbedring.

Kravet om Ligestilling med Skrivere bortfaldt dog ikke; det blev kun stillet i Bero en Tid, men dukkede derefter op paany og meldte sig da med stigende Vægt. Dog lykkedes det ikke at faa det gennemført før i 1905, da Medhjælperklassen ophævedes. Snart opstod imidlertid to nye Krav. Efterhaanden som de halvaarlige Ekstraarbejdere ved indtrædende Vakancer eller Oprettelse af nye Skriverposter fik fast Ansættelse som Skrivere, fremstod et naturligt Ønske hos dem om at erholde Ret til at medregne

deres Anciennetet som Ekstraarbejdere eller i hvert Fald en Del deraf, fordi de fandt det ubilligt, at de, naar de i 8 à 10 Aar havde gjort Tjeneste som saadanne og ved Udnævnelsen til Skrivere var i en Alder af omkring 30 Aar, skulde sættes paa samme Begyndelsesgage som de ganske unge Mænd og Kvinder, der i andre Magistratskontorer fik Ansættelse i denne Stilling. Det andet nye Krav fremkom ved Medhjælperklassens Ophævelse, idet den Lønforskel, der tidligere havde bestaaet imellem Lederne af Arbejdsholdene og de øvrige fast ansatte Kvinder, derved bortfaldt. Dette vakte nemlig Misfornøjelse blandt Lederne, og de fremsatte derfor Andragende om at maatte blive gjort til Assistenten eller i hvert Fald faa tilstaaet et Løntillæg for det Arbejde og Ansvar, de havde udenfor deres egentlige Skrivergerning. Ogsaa Gennemførelsen af disse Krav stødte paa Vanskeligheder. Først i 1909 vedtog Kommunalbestyrelsen, at der fremtidig skulde ydes hver af de kvindelige Ledere et aarligt Honorar af 400 Kr., og endelig blev der ved Budgettet for 19¹¹/₁₂ truffet den Bestemmelse, at de kvindelige Ekstraarbejdere, der fremtidig ansattes som Skrivere, skulde have Ret til at faa medregnet 3 Aars Anciennetet, naar de i mindst 3 Aar havde fungeret som Ekstraarbejdere i Direktoratet og ved Ansættelsen som Skriver var fyldt 25 Aar. Denne sidste Bestemmelse fik tilbagevirkende Kraft, saaledes at den ogsaa kom de allerede ansatte Skrivere tilgode.

For Skatteadministrationens mandlige Personale medførte Udviklingen selvfølgelig ogsaa gennemgribende Forandringer med Hensyn til dets tjenstlige Stilling og Lønningstilkaar. I 1893 oprettedes saaledes en ny Fuldmægtigpost i Bogholderiet, hvorved Ansvaret for Afregningerne med Rodemestrene og de herhenhørende Regnskabsforretninger fordeltes imellem 2 Fuldmægtige. Inspektoratet havde fremdeles kun 1 Ekspeditionssekretær, som navnlig bistod Chefen med Varetagelsen af de under Ekspe-

ditionskontoret henlagte Forretninger og efter Omordningen i 1888 endvidere maatte paraferere de saakaldte Magistratssager, der ekspederedes i Inspektoratet, men fremdeles skulde udgaa i Magistratens Navn, og derfor maatte underskrives af Borgmesteren for 2den Afdeling. Da Personalet i Skatteligningen var vokset saa stærkt, at Chefen ikke længer kunde føre noget effektivt Tilsyn med de daglige Forretninger dør, blev der i 1897 ansat en ny Ekspeditionssekretær, som skulde forestaa de herhenhørende Arbejder og føre Tilsyn med det talrige Personale. Daværende Fuldmægtig *O. Hultin-Hansen* udnævntes til Ekspeditionssekretær.

Aaret efter gennemførtes den almindelige Lønningsreform for Kommunens Tjenestemænd af 25. Marts 1898. Derved fik Skatteinspektøren som tidligere berørt Navn af Direktør.

Paa dette Tidspunkt havde Skattevæsenet endnu Lokaler i det gamle Raad- og Domhus, hvor Pladsen imidlertid, efterhaanden som Personalet forøgedes, blev mere og mere indskrænket. I 1890 var Stadskonduktøren flyttet ud og havde afgivet sine Kontorer til Brug for Skatteligningens Personale. Denne Udvidelse hjalp kun en Tid, og i 1897 var Pladsforholdene saa fortvivlede, at man for Alvor begyndte at tænke paa at leje Lokaler udenfor Raadhuset. Der var ingen Plads til den nye Ekspeditionssekretær, hvorfor der maatte afskæres en Del af Skattedirektørens Værelse for at fremskaffe et lille beskedent Kontorrum. Man hjalp sig saaledes paa bedste Maade og holdt ud endnu i nogle Aar i Haab om snart at komme ind i det nye Raadhus, som var under Opførelse.

Endelig fandt Indflytningen Sted i October 1900.

Kort Tid efter, at Skattedirektoratet havde taget sine lyse og rummelige Lokaler i det nye Raadhus i Brug,

meldte der sig nye og store Opgaver. Ifølge to Love af 3. April 1900 skulde Valby Distrikt og Brøndshøj Sogn samt Sundby og Nathanaels Sogne kunne indlemmes i København. Disse Indlemmelser fandt derefter Sted for Valby Distrikts og Brøndshøj Sogns Vedkommende fra 1. Januar 1901 og for de sidstnævnte Sognes Vedkommende fra 1. Januar 1902.

Foruden den pludselige og ekstraordinære Tilvækst i Forretningerne, som Tilgangen af de indlemmede Kommuners faste Ejendomme og Befolkning medførte, paaførtes der endvidere Skattedirektoratet et ganske ekstraordinært og uforudset Arbejde, som der her i Korthed skal gøres nærmere Rede for.

Ved nysnævnte Love blev det bestemt, at der skulde ydes Grundejerne i de indlemmede Distrikter Erstatning for den forøgede kommunale Skattebyrde, de vilde faa ved at falde ind under den for København gældende Skattelovgivning. Erstatningen skulde beregnes paa følgende Maade: Paa den ene Side skulde udfindes Værdien af de Skatter og Ydelser, der i det sidste Aar før Indlemmelsen var udredet af hver enkelt Ejendom til Sogne- og Amtskommune (derunder indbefattet den almindelige Vandafgift til de lokale Vandværker), samt den Ejendommen paahvilende Gammelskat, Landskat og Ligningsskat, og paa den anden Side beregnes de Beløb, der efter Indlemmelsen vilde være at svare i Areal- og Grundskat til Københavns Kommune. Det Beløb, hvorved disse sidste Skatter maatte overstige de førstnævnte Ydelser, skulde derefter multipliceres med 25 og det derved udkomne Beløb udgøre den den paagældende Ejer tilkommende Erstatning. For Valby Distrikt og Brøndshøj Sogn skulde Erstatningssummerne udbetales kontant. For Sundby og Nathanaels Sogne var det derimod overladt til Magistraten at vælge imellem kontant Udbetaling og Udstedelse af Forskrivninger for Erstat-

ningssummerne. Kontant Udbetaling kunde kun finde Sted til Ejerne, saafremt Panthaverne gav deres Samtykke; i modsat Fald skulde Erstatningssummen afdrages paa den Pantegæld, for hvis Vedkommende der ikke var givet Samtykke. I Tilfælde af, at der var flere Panthavere, havde den, der stod først i Prioritetsordenen, Fortrinsret til Afdraget.

Hele det med Beregningen og Anvisningen af Erstatningssummerne forbundne Arbejde vedkom egentlig ikke Skattedirektoratet, men burde formentlig have været henlagt til en særlig Kommission. Størstedelen af de fornødne Oplysninger til Brug ved Beregningerne maatte nemlig indhentes fra andre Autoriteter, og Skattedirektoratet var selv kun i Besiddelse af Oplysninger om Areal- og Grundskatten for vedkommende Aars første Kvartal, ud fra hvilke de paagældende Skatter maatte beregnes for hele Aaret. Daværende Borgmester *Borup* rettede imidlertid en saa indtrængende Anmodning til Skattedirektøren om at paatage sig dette særlige Hverv, at denne ikke godt kunde undslaa sig derfor.

Da Erstatningsberegningerne var færdige og Resultaterne meddelt de paagældende, fremkom der en Række ganske urimelige og uhjemlede Krav, som maatte tilbagevises, og som affødte en besværlig Korrespondance. Alt i alt blev Arbejdet dog heldigt tilendebragt, idet kun et forholdsvis ringe Antal Grundejere (for Valby og Brøndshøj Sogn 42, for Sundby og Nathanaels Sogn kun 17) fandt Anledning til at indanke de foretagne Erstatningsberegninger for den til Paakendelse af saadanne Klager nedsatte Kommission, hvis Afgørelse atter kunde indankes for Indenrigsministeriet. Disse Klager angik hovedsagelig Principspørgsmaal. Kun nogle enkelte Grundejere, der ikke var tilfredse med Indenrigsministeriets Afgørelse, bragte deres Sager for Domstolene.

Hovedresultaterne af hele dette Arbejde var følgende:

Der udførtes ialt 2680 Erstatningsberegninger, deraf 1456 for Valby og Brøndshøj, 1224 for Sundby og Nathanaels Sogne. I henholdsvis 457 og 599 Tilfælde fremkom ingen Skatteforøgelse, hvorimod Erstatning blev beregnet i 1624 Tilfælde (henholdsvis 999 og 625). Den samlede berigtigede Erstatningssum har udgjort 2,363,081 Kr. 26 Øre for Valby og Brøndshøj og 616,015 Kr. 26 Øre for Sundby og Nathanaels Sogne, ialt 2,979,096 Kr. 52 Øre. Førstnævnte Sum er kontant udbetalt Ejerne. For Sundby og Nathanaels Sogne indrømmede Kommunen kontant Udbetaling imod et Fradrag af 3 pCt. Herefter er bleven udbetalt kontant af sidstnævnte Erstatninger ialt 590,701 Kr. 26 Øre, medens der er udstedt Forskrivninger til et samlet Beløb af 25,314 Kr. Fradraget (3 pCt.) har udgjort ialt 18,227 Kr. 81 Øre. Den langt overvejende Del af disse Erstatninger blev berigtiget i Aarene 1901—1903, men flere Sager stod til Restance, i Reglen som Følge af Dokumentationsvanskeligheder, saa at der i hvert af de efterfølgende Aar er blevet berigtiget enkelte Erstatninger. Ved Udgangen af Regnskabsaaret 19¹⁰/₁₁ henstod endnu 9 af disse Sager som uafgjorte.

De indlemmede Distrikter tilførte straks Københavns Kommune 5389 nye Ejendomskonti og ca. 8000 indkomstskattepligtige Personer. Som Følge af den derved bevirkede Arbejdsforøgelse blev Skattedirektoratets Personale fra 1. Januar 1901 forøget med 1 Ekspeditionssekretær, 1 Fuldmægtig og 1 Assistent. Den ældste Fuldmægtig i Bogholderiet V. Raun (en Broder til afdøde Skatteinspektør Raun) blev nu Ekspeditionssekretær sammesteds, medens hans Fuldmægtigpost overførtes til Kontoret for Ejendomsskatterne, hvor der da blev 2 Fuld-

mægtige, imellem hvilke Arbejdet og Ansvarret for de herhenhørende Forretninger fordeltes. Den ældste Fuldmægtig her, for Tiden *V. A. Plenge*, har dog Ledelsen af Kontoret. Samtidig fik Ekspeditionssekretæren ved Skatteligningen en Assistent til Medhjælp.

Næppe var man færdig med Erstatningsberegningerne og de første Masse-Anvisninger af Erstatningssummerne, før de nye Skattelove af 15. Maj 1903 udkom. Forarbejderne til disse Loves Gennemførelse i Praksis medførte paany et betydeligt Ekstraarbejde. Der skulde jo fremtidig foretages to samtidige Ligninger for Stadens faste Beboere, én for Indkomst- og Formueskatten til Staten og én for den kommunale Indkomstskat, og desuden særlige Ligninger for Erhvervsskattepligtige samt Selskaber og Foreninger m. fl. Alle disse Ligninger skulde foretages under Hensyntagen til de særlige Bestemmelser, som gjaldt for hver af dem. Hele Direktoratets for Skatteligningen indrettede Blanketsystem maatte derfor forandres. Endelig maatte der udfærdiges Udkast til den kgl. Anordning, ved hvilken der saavidt muligt skulde tilvejebringes Fællesskab med Hensyn til Fremgangsmaaden for Paaligningen af den kommunale Indkomstskat og Statskatterne.

Da Loven traadte ud i Livet, øgedes Skattedirektoratets Forretninger meget betydeligt paa alle Omraader. Der maatte straks antages 4 Ekstraassistenter, som Aaret efter fik fast Ansættelse, samt overføres en Fuldmægtig fra Kontoret for Ejendomsskatterne til Skatteligningen. Indtil videre maatte denne Embedsmand da erstattes med en af Direktoratets Assisterter af I Klasse.

I 1904 døde Ekspeditionssekretær Raun og efterfulgtes fra 1. Octbr. s. A. af Fuldmægtig *R. O. Andersen*, som derefter overtog Ledelsen af Bogholderiet.

Forholdene i Direktoratet blev efterhaanden saa vanskelige, at en yderligere Deling af Ansvarret for den daglige

Ledelse af Forretningerne nødvendigvis maatte finde Sted. Ekspeditionssekretærene i Ekspeditionskontoret og Skatteligningen burde saaledes have en videregaaende Myndighed end tidligere og da samtidig hæves op i en højere Lønklasse. Dette skete ogsaa ved den partielle Lønningsreform af 26. Marts 1906, idet de paagældende Stillinger blev sat i den for Kontorchefer under Direktoratene bestemte Lønklasse. Magistraten vilde dog ikke den Gang give disse Embedsmænd Navn af Kontorchefer. De blev derfor kaldt Ekspeditionschefer. Dernæst forandredes den fornævnte Assistentpost af I Kl. i Ejendomskontoret til en Fuldmægtigpost, og i Skatteligningen, hvor alt vedrørende Erhvervs- og Selskabsbeskatningen straks var bleven henlagt til et særligt Kontor, blev der for dettes Leder, Assistent *T. G. Hee*, ligeledes oprettet en Fuldmægtigpost. Endvidere hævdes 3 Assisterter af II Kl. til Assisterter af I Kl.

Ekspeditionschef Hultin-Hansen døde ret pludselig i September 1906, hvorefter Ekspeditionssekretær R. O. Andersen forfremmedes til Ekspeditionschef for Skatteligningen, medens Fuldmægtig *Gustav Madsen* blev Ekspeditionssekretær og Leder af Bogholderiet.

Efterhaanden havde de Beløb, som Skattedirektoratet ved forskellige Lejligheder maatte modtage og kvittere for, naaet en saadan Størrelse, at der krævedes Ansættelse af en særlig Kasserer. Dette Hverv blev fra 1. April 1905 overdraget Fuldmægtig *Th. Engel* i Bogholderiet ved Siden af hans Fuldmægtigstilling. Han blev vederlagt derfor med et aarligt Honorar. Da Fuldmægtig Engel, der havde været ansat i Skattevæsenets Tjeneste siden Skattekontorets Oprettelse, fra 1. Febr. 1908 tog sin Afsked paa Grund af Alder og Svagelighed, blev Fuldmægtig *H. L. Krarup* Kasserer.

Endnu kan nævnes en Foranstaltning, der blev truffen i 1908. Der indførtes nemlig ved Raadstue Pl. af 28. Marts

et Gebyrreglement, hvorefter der fremtidig skulde erlægges Betaling for de Attester og Ekspeditioner, der udfærdigedes efter Rekvisition af private og til privat Brug. Tidligere havde man uden Vederlag udstedt Attester og meddelt en Række Oplysninger til private, som derom henvendte sig til Skattedirektoratet, men efterhaanden tog disse Henvendelser Overhaand og forvoldte derved megen Tidsspilde for Embedsmændene.

Kravet om at faa Lederne af Ekspeditionskontoret og Skatteligningen gjort til Kontorchefer blev atter fremsat under Forberedelserne til den sidste almindelige Lønreform og endelig gennemført ved Lønningsvedtægten af 25. Marts 1909. Samtidig blev der truffet den Bestemmelse, at alle Assistenten i Skattedirektoratet skulde have taget juridisk eller statsvidenskabelig Eksamen og derfor tillægges en særlig Anciennitet (6 Aar).

Med denne Ordning var den foreløbig nødvendige Omorganisation af Skatteadministrationen fuldbragt. Alerede i 1906 var der blevet udfærdiget Instrukser for Ekspeditionscheferne, Ekspeditionssekretæren og Skattekontrolløren, hvorved disse Embedsmænds Forretningsomraade og Medansvar fastsattes.

I de sidste 2 Aar har Forretningernes almindelige Vækst i Forbindelse med den Arbejdsforøgelse, der fremkaldtes ved den kommunale Skattelov af 18. April 1910, Loven af samme Dato om Kørsel med Motorvogne og Motorcykler og Loven af 13. Maj 1911 om Afgift af offentlige Forestillinger og Fremvisninger m. m., nødvendiggjort en Forøgelse af det faste kvindelige og mandlige Personale saavel i Skatteligningsafdelingen som i Ekspeditionskontoret. I førstnævnte Afdeling er der saaledes fra 1. Octbr. 1911 oprettet en ny Fuldmægtigpost, hvis Indehaver skulde forestaa Bødesagernes Behandling. Denne Post blev besat med Assistent *V. Buhl*. Samtidig forøgedes Personalet i Ekspeditionskontoret med 1 Assistent.

Skattedirektoratets Personale bestaar derefter foruden Direktøren af 2 Kontorchefer, 1 Ekspeditionssekretær, 7 Fuldmægtige, 10 Assisterter, 35 kvindelige og 2 mandlige Skrivere samt 48 kvindelige og 3 mandlige Ekstraarbejdere. Dette Personale er fordelt imellem nedennævnte Afdelinger som følger:

I *Ekspeditionskontoret* er ansat: 1 Kontorchef, 3 Fuldmægtige, 5 Assisterter, 4 Skrivere og 1 Ekstraarbejder, i *Skatteligningen*: 1 Kontorchef, 3 Fuldmægtige, 4 Assisterter, 32 Skrivere, hvoraf 11 tillige er Partiledere, samt 48 Ekstraarbejdere, i *Bogholderiet*: 1 Ekspeditionssekretær, 1 Fuldmægtig, der tillige er Kasserer, 1 Assistent, 1 Skriver og 2 Ekstraarbejdere.

Fra en beskeden Begyndelse har Skatteadministrationen, der ved Skattekontorets Oprettelse som tidligere nævnt havde 1 Kontorchef, 1 Fuldmægtig, 2 Assisterter, 2 Skrivere og 8 Ekstraarbejdere og derhos raadede over 29 Rodemestre, nu udviklet sig til en stor og omfattende Forvaltningsgren, der beskæftiger ca. 215 Personer, hvilke er omtrent ligelig fordelte imellem Administrationskontorerne og Skatteoppebørselen.

I den Udvikling, som Københavns Skattevæsen er undergaaet i de sidste 50 Aar, har selvfølgelig de skiftende Borgmestre for Magistratens 2den Afdeling taget virksom Del. Saavel ved Udfærdigelsen og Fremsættelsen af de mange foran omtalte Lovforslag som ved Gennemførelsen af de talrige Sager angaaende Omordninger og Forøgelse af Personalet indenfor Skatteoppebørselen og Administrationskontorerne har Borgmestrene haft et stort og ofte brydsomt Arbejde. Forslagene har jo ikke kunnet komme frem uden med vedkommende Borgmesters Billigelse og Tilslutning. Derhos har saavel Borgmestrene som Raadmændene for Magistratens 2den Afdeling i deres Egenskab af

henholdsvis Formand og Næstformand, først for Ligningskommissionen, senere for Skatteraadet, taget levende Del i Skatteligningsarbejdet. De maa derhos fremdeles beskæftige sig med alle de Skattesager, der kræver Magistratens eller Kommunalbestyrelsens Afgørelse, og modtager som Følge deraf hver Uge Referat af Kontorchefen i Ekspeditionskontoret, hvilket overværes af Skattedirektøren.

Det turde da være paa sin Plads her at anføre de Mænd, der i nævnte Stillinger har haft Indflydelse paa Skattevæsenets Udvikling i det paagældende Tidsrum, nemlig:

Borgmester	<i>J. C. Gammeltoft</i>	fra 1860—1873.
„	<i>J. F. Schlegel</i>	- 1873—1875.
„	<i>C. E. Fenger</i>	- 1875—1883.
„	<i>L. C. Borup</i>	- 1883—1903.
„	<i>J. Jensen</i>	- 1903.
Raadmand	<i>F. C. Bülow</i>	- 1858—1866.
„	<i>J. F. Schlegel</i>	- 1866—1873.
„	<i>J. F. Hansteen</i>	- 1873—1876.
„	<i>A. H. Worsaae</i>	- 1877—1886.
„	<i>H. V. Fussing</i>	- 1887—1890.
„	<i>C. S. Wassard</i>	- 1890—1902.
„	<i>H. Hage</i>	- 1902.

IV.

Endnu skal kun anføres nogle Tal, der bl. a. viser, hvor stærkt Byen er vokset i den her omhandlede Periode, og i hvilken Grad Udbyttet af Skatterne er steget. Enkelte af Tallene er allerede nævnt i det foregaaende, men gentages her for Oversigtens Skyld.

I Slutningen af 1861 havde København ca. 160,000 Indbyggere, medens Folkemængden den 1. Febr. 1911 er opgjort til ca. 462,000 Individuer. Der var saaledes i 1911 ca. 300,000 flere end i 1861.

Skønt Ejendomsskatterne blev fikserede ved Loven af 19. Febr. 1861, har de dog som Følge af den stærke Bebyggelse, der siden har fundet Sted, givet Kommunen en Aar for Aar stigende Indtægt. Den kommunale Indkomstskat og de personlige Skatter overhovedet er ligeledes stegne stærkt. For disse sidste Skatters Vedkommende har foruden Befolkningsstilvæksten tillige den almindelige økonomiske Fremgang og den hyppige Omlægning af Stadens Oppebørsels- og Mandtalsdistrikter i Forbindelse med Ligningsteknikens Udvikling bidraget til Fremgangen. Derhos har de nyere og nyeste Skattelove for de senere Aars Vedkommende spillet en betydelig Rolle.

De to Hovedskatter paa faste Ejendomme, Areal- og Grundskatten, samt den indenbys Brolægningsskat indbragte i 1862 ca. 1,369,000 Kr., men i 19⁰⁴/₀₅, det sidste Aar forinden Ejendomsskyldens Indførelse i København, var Udbyttet af disse Skatter steget til ca. 5,062,000 Kr. I Regnskabsaaret 19¹⁰/₁₁ indbragte de samme Skatter med Tillæg af Ejendomsskylden ca. 6,974,000 Kr. Af Tilvæksten, ca. 1,912,000 Kr., falder ca. 1,087,000 Kr. paa sidstnævnte Skat. Ejendomsskylden til Staten udgjorde i 19⁰⁵/₀₆ ca. 1,070,000 Kr., i 19¹⁰/₁₁ ca. 1,218,000 Kr. Ved Angivelsen af disse Tal er set bort fra et Beløb paa ca. 107,000 Kr., der udgør en Del af Ejendomsskylden til Staten, og som er fradraget Kommunens Andel af Ejendomsskylden for 19¹⁰/₁₁, medens Beløbet rettelig vedkommer Aaret 19⁰⁹/₁₀.

Udbyttet af den kommunale Indkomstskat udgjorde i 1863, det første Aar, i hvilket det indgik i Regnskabet for et helt Aar, ca. 566,800 Kr. I 19⁰³/₀₄ indbragte Skatten ca. 3,900,000 Kr. og i 19⁰⁴/₀₅ ca. 4,013,000 Kr., hvoraf 856,000 Kr. hidrørte fra Erhvervs- og Selskabsbeskatningen. For 19⁰⁹/₁₀, det sidste Aar, forinden Loven af 18. April 1910 traadte i Kraft, var Indkomstskatten vokset til 5,293,500 Kr. Det næste Aar gik Udbyttet op til ca. 6,585,000 Kr., og endelig vil antagelig for Regnskabsaaret

19¹¹/₁₂, for hvilket Skatten er udskrevet med et Tillæg af 20 pCt. til Grundbeløbet, indgaa ca. 8,100,000 Kr., naar der ses bort fra den Afgang og Tilbagebetaling, der skal finde Sted som Følge af den i Decbr. Md. 1911 afsagte Højesteretsdom angaaende Spørgsmaalet om Skattefrihed for Overkurs ved Aktieemission.

Indkomst- og Formueskatten til Staten udgjorde i 19⁰⁴/₀₅ ca. 2,908,000 Kr. og i 19¹⁰/₁₁ ca. 4,462,000 Kr.

Præste-, Degne- og Klokkerpengene indbragte i 1862 ca. 30,800 Kr.; i 19¹⁰/₁₁ er de derimod indgaaet med ialt ca. 272,000 Kr. For samme Aar er der af vedkommende Sognemenighedsmedlemmer udredet ca. 169,400 Kr. i Kirkebidrag.

Rodemesteroppebørslerne androg i 1862 ca. 2,500,000 Kr. og i 19¹⁰/₁₁ ca. 22,418,000 Kr. Heraf udgjorde Skatter og Afgifter til Kommunens Kasse henholdsvis ca. 1,830,000 Kr. og 16,712,000 Kr. og til fremmede Kasser ca. 670,000 Kr. og ca. 5,706,000 Kr.

Saafernt Rodemesterinstitutionen ikke var blevet omformet, vilde Udgifterne til Lønning af Rodemestrene have andraget for 19¹⁰/₁₁ ca. 430,000 Kr. Til samtlige ved Skatteoppebørselen ansatte Tjenemænd og til ekstraordinær Medhjælp er imidlertid kun medgaaet ca. 340,000 Kr. Der foreligger saaledes allerede nu en aarlig Besparelse paa denne Konto af ca. 90,000 Kr. som Følge af Institutionens Omordning.

Sammendrages Hovedresultaterne af de aarlige Ligninger af den kommunale Indkomstskat i 10 femaarige Perioder, og beregnes derefter Gennemsnitstallene for hver Periode, viser de forløbne 50 Aar følgende Bevægelser med Hensyn til Tilvæksten af Skatteydere, Fremgangen i den ansatte Indtægt og i Gennemsnitsindtægten pr. Skatteyder m. m.:

Femaaret	Antal Skatteydere	Procentdel selvangivende Skatteydere	Procentdel Skatteydere af Indbyggerne	Den ansatte Indtægt	Gennemsnitsindtægten		Skatteprocenten
					pr. Skatteyder	pr. Indbygger	
				Kr.	Kr.	Kr.	
18 ⁰² / ₆₈ — ⁰⁰ / ₆₇	17,372	80,9	10,32	44,051,700	2535	266	1,93
18 ⁰⁷ / ₆₈ — ⁷¹ / ₇₂	18,722	69,7	10,44	47,986,000	2563	268	1,09
18 ⁷² / ₇₈ — ⁷⁰ / ₇₇	24,910	62,1	12,26	66,025,500	2665	325	1,83
18 ⁷⁷ / ₇₈ — ⁸¹ / ₈₂	28,156	65,3	12,26	73,935,100	2623	321	2,72
18 ⁸² / ₈₈ — ⁸⁰ / ₈₇	34,992	69	12,9	93,263,100	2671	345	3
18 ⁸⁷ / ₈₈ — ⁹¹ / ₉₂	40,585	74,8	13,28	103,783,500	2557	339	3
18 ⁹² / ₉₈ — ⁹⁶ / ₉₇	46,404	79,8	14,06	116,936,000	2521	355	3
18 ⁹⁷ / ₉₈ —19 ⁰¹ / ₀₂	61,848	83,4	17,38	153,453,300	2483	426	3
19 ⁰² / ₀₈ — ⁰⁰ / ₀₇	82,254	88,8	19,5	187,062,950	2279	444	2,7
19 ⁰⁷ / ₀₈ — ¹¹ / ₁₂	101,528	90,5	22,45	225,440,250	2220	498	2,75

Det vil ses, at den Del af samtlige Stadens Indbyggere, der har været ansat til Indkomstskat til Kommunen, er steget fra 10,32 pCt. i Femaaret 18⁶²/₆₃—⁶⁶/₆₇ til 22,45 pCt. i Femaaret 19⁰⁷/₀₈—¹¹/₁₂, og at Gennemsnitsindtægten pr. Indbygger i Forhold til den ansatte Indtægt er steget fra 266 Kr. til 498 Kr. Derimod er Gennemsnitsindtægten pr. Skatteyder som Følge af den stærke Tilgang af Personer med smaa Indtægter sunken fra 2535 Kr. til 2220 Kr.

For Skatteaaret 19¹¹/₁₂ er Procentantallet af Skatteydere, beregnet i Forhold til Indbyggerantallet den 1. Febr. 1911 (462,161) naaet op til 23,57. Dette Procenttal betyder, at omtrent hvert fjerde Individ i København er ansat til kommunal Indkomstskat.

Januar 1912.

SMAASTYKKER.

6. Husvilde efter Byens Brand 1795.

I 1797 indkom følgende Ansøgning til Magistraten:

Underdanigst Pro Memoria!

Som husvilde og forarmede have vi 4re underskrevne Familier omtrent 1 Aars Tid lagt paa Marmor Trappen paa højre Haand i det kongl. afbrændte Slot Christiansborg.

Vinterens nærmende Ankomme og Kulde, da vi ligger ganske aabne med Kone og Børn, giver os underdanig Dristighed at anmode S. T. Den høje Magistrat om en liden Naadegave til Hjælp i vores højst trykkende Omstændigheder.

Naadige og forbarmende Herrer! Daglig Livets Ophold med Kone og Børn for en Arbejdsmand vil ikke levne noget til nødtørftig Ophold til overs: saaledes indfly vi i Vemodighed, undertrykte og forarmede, om Bøn-hørelse og forblive underdanigst

Marmor Trappen d. 8. Dec. 1797

Jacob Dittlev, Arbejdsmand med Kone og 2de Børn.

Peder Nielsen Lund, Arbejdsmand, Kone og 2de Børn.

Joh. Hendrick, Arbejdsmand med Kone og 1 Barn.

Mads Jørgensen, Arbejdsmand med Kone og 2 Børn.

GRAABRØDREKLOSTER OG HELLIG- AANDSHUS.

AF

INGENIØRKAPTAIN H. U. RAMSING.

Indledning.

DETAILKENDESKABET til Byens Topografi er i den hidtil foreliggende Literatur i det væsentlige standset ved Grundtaksten af 1689, hvis Numre kan jævnføres med de senere Matrikler af 1756 og 1806; den sidste er endnu Grundlaget for Ejendommenes Matrikulering. Ved Hjælp af Grundtaksten af 1689 har man, om end hist og her med Besvær, kunnet udfinde Ejendommenes Ejere i de foregaaende Grundtakster af 1668 og 1661; men de trykte Dokumenter, der navnlig findes optagne i Københavns Diplomatarium, har kun i de færreste Tilfælde kunnet yde mere. Ved Hjælp af det store upublicerede Materiale, som findes saavel i Rigsarkivet som i Raadstuearkivet, men navnlig i Konsistoriums Arkiv, kan det derimod lykkes at skabe betydelig større Klarhed over Byens ældre Topografi. Nærværende Afhandling er et Forsøg i den Retning. Jeg har med Flid valgt et Kvarter af Byen, der i ældre Tid dannede et vist afsluttet Hele, saaledes at man har Mulighed for at føre de enkelte Ejendommers Historie langt op imod deres første Udparcellering, og samtidig har jeg valgt dette Kvarter, fordi Dr. Oluf Nielsens Fremstilling i hans i øvrigt i mange Henseender fortjenstfulde Værk om Byens Historie er uklar og ufuld-

stændig og, som det vil fremgaa ved en Sammenligning med min Undersøgelses Resultater, paa mange Punkter behæftet med Fejl.

Det kan naturligtvis ikke undgaas, at man ved en udtømmende Undersøgelse ogsaa kommer til at beskæftige sig med Smaaejendomme, der i og for sig er uden synderlig Betydning, thi de danner dog Sten, der ikke tør savnes i den Mosaik, som skal give det samlede Billede. Ej heller kan det undgaas, at der nævnes Personer, om hvem vi aldrig vil erfare mere end netop deres Navn og Stilling. Men jeg skulde tro, at saavel de smaa Grunde som de iøvrigt ukendte Borgeres Navne vil bidrage deres til at give os et Indtryk af Gadernes Fysiognomi og af Beboernes Haandværk, sociale Stilling og Erhverv, ligesom ogsaa Spørgsmaal vedrørende Slægtskab og Arv blandt Byens Borgere vil kunne belyses. For de større Gaardes Vedkommende vil der kunne vindes Oplysning om den nøjagtige Beliggenhed af det højere Borgerskabs og Adelsens Ejendomme, idet man dog ikke uden videre kan gaa ud fra, at enhver af disse Gaarde netop beboedes af sin Ejer.

Jeg føler mig overbevist om, at man ved en Behandling af hele det bevarede, endnu utrykte Materiale af Skøder og Jordskyldsliester kan tilvejebringe et ret fuldstændigt Billede af Byens Topografi i det 16. Aarhundrede; ved yderligere at undersøge Omfanget af de Forandringer, der er sket i Tiden mellem Reformationen og Udarbejdelsen af de første fuldstændige Grundtakster i det 17. Aarhundredes sidste Halvdel, vil man kunne danne sig et nogenlunde paalideligt Skøn over, i hvor høj Grad man tør slutte tilbage fra Reformationstidens København til den middelalderlige By, som opstod paa de Ruiner, Lybækkerne efterlod i 1368.

Det er mit Haab, at det i den følgende Fremstilling ogsaa lykkes mig at gøre det klart, i hvor høj Grad Grund-

undersøgelser vil kunne bidrage til at bekræfte Dokumenternes Udsagn eller til at supplere dem og lette deres Forstaaelse.

Ved Siden af de bevarede Skøder og de gennem Grundundersøgelser indvundne Resultater har man en væsentlig Hjælp til Bestemmelsen af Ejendommens Beliggenhed og Omfang i ældre Tid gennem den *Jordskyld*, der hviler eller har hvilet paa adskillige af Byens Ejendomme, og som i det væsentlige kan føres tilbage til Reformationstiden og ofte til Katolicismens Dage.

De Huse eller Grunde, som Byens Kirker eller Klostre, bl. a. Helligaandshus, Tid efter anden modtog som Gave, blev derefter udlejede for en fast aarlig Leje, der dannede en væsentlig Del af Kirkernes, Klostrenes og Præsteskabets Indtægter. Allerede inden Reformationen var denne Husleje i mange Tilfælde gaaet over til en fast *Jordskyld*, lavere end den oprindelige Husleje, og den hvilede som en stedsevarende aarlig Afgift paa Grunden. Ved Reformationstiden, navnlig under Christian III's Regering, tog denne Ombytning af Husleje med *Jordskyld* stærk Fart, og den fortsattes derefter saaledes, at de allerfleste af Lejehusene var blevne til *Jordskyldshuse* inden Aarhundredets Udgang.

Universitetet arvede ved Reformationen en Del af Frue Kirkes Husleje og *Jordskyld*; Frue Kirke fik St. Peders, Helligaandskirken St. Clemens' Indtægter, medens Nicolaj Kirke og Helligaandshus beholdt deres tidligere Indtægt; Byens Præster og sikkert ogsaa Frue Skole fik en Del af den Husleje og *Jordskyld*, som hidtil havde tilhørt Vikarerne ved en Del af Frue Kirkes Altre.

Den oprindelig fastsatte *Jordskyld* blev i 1547 underkastet en Revision, som oftest en Nedsættelse, og den fik derved den Størrelse, som har dannet Grundlaget for den *Skyld*, de paagældende Ejendomme endnu betaler i vore Dage. *Jordskyldsreguleringen* i 1547 findes optegnet

i to bevarede Oversigter. Den ene, inddelt efter Rodemaal, er den egentlige Overenskomst¹⁾, den anden, en udateret og mere formløs Optegnelse²⁾, giver nogle Oplysninger om, hvem Skylden tilfaldt. Navnene paa dem, der betalte Skylden, og selve Skyldsætserne, er ikke ens i de to Dokumenter. Dette hidrører vistnok tildels fra, at det sidstnævnte repræsenterer et Stadium i Forhandlingerne, hvilket fremgaar deraf, at det ogsaa opregner en Del Grunde, som »ere endnu usæth«. Der er vistnok ogsaa i begge Dokumenter i Flæng nævnt enten Jordskyldsgrundens Ejer eller dens Lejer, ligesom Grundene i den førstnævnte Overenskomst synes opførte under det Rodemaal, hvori Ejeren boede, og ikke i det, hvori Grunden laa.

De to Dokumenters mangelfulde Angivelser af Grundenes Beliggenhed gør det vanskeligt at lokalisere dem alle, og et Forsøg herpaa vil under alle Omstændigheder ligge udenfor Rammen for nærværende Undersøgelse. Kun saa meget kan siges, at der for Graabrødreklosters Vedkommende i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel synes at være foretaget saa mange Sammenlægninger og Delinger af Parcellerne i 1547, at kun ganske enkelte af de i Fortegnelserne fra dette Aar nævnte kan genkendes.

Da hele Spørgsmaalet om Jordskyldens Benyttelse ved Identifikation af de enkelte Grunde har været meget lidt behandlet i Literaturen, fortjener det maaske dog en nøjere Udredning.

Bedst bevarede er Oplysningerne om *Universitetets* Jordskyldsgrunde, idet der i Konsistoriums Arkiv findes Lister over den københavnske Jordskyld i Regnskaberne fra 1544 til 1640, kun med enkelte, lidet betydende Lakuner. I Konsistoriums Kopibøger, navnlig i den ældste fra 1538 til 1602, findes der talrige Lejebreve paa Jordskyldsgrundene, af hvilke kun en Del er gengivne i Kø-

¹⁾ K. D. I p. 408 ff.

²⁾ K. D. I p. 415 ff.

benhavns Diplomatarium efter Afskrift i Gl. Kgl. Saml. Fol. Nr. 727. Endvidere indeholder Konsistoriums Arkiv de for Københavns Topografi saa overordentlig vigtige Jordskyldsprotokoller Nr. 141 over samtlige Universitetets Jordskyldsgrunde, ført fra 1632 til 1682, og Nr. 142 over Jordskyld, som er afløst i Tiden mellem 1607 og 1667. Den førstnævnte Protokol giver ogsaa en Redegørelse for hver enkelt Grunds ældre Adkomstdokumenter, men den er ikke helt fejlfri og maa i alt Fald benyttes med Kritik. Idet Protokollen Nr. 141 er ført frem til 1682, vil det i mange Tilfælde være let at jævnføre dens Angivelser med Grundtaksterne og derved med Nutidens Matrikulinddeling. For Universitetsgrundene har Resen endvidere bevaret 2 Jordskyldslister for 1614 og 1679, af hvilke navnlig den sidstnævnte er af Betydning ¹⁾).

Jordskyldslister, ældre end Reformationstiden, er kun sparsomt bevarede; for enkelte af Universitetsgrundene findes der Lister fra 1520—21, vedrørende de Ejendomme, som den Gang tilhørte Frue Kirkes Kapitel ²⁾).

I Konsistoriums Arkiv findes ogsaa *Frue Kirkes* Jordskyld, optaget i Kirkens Regnskaber for 1557—1584 ³⁾).

Et af de vigtigste Dokumenter til Oplysning om Jordskyldsgrundene er *Jordebogen af 1581*⁴⁾, der indeholder Fortegnelser over Jordskyld til Staden, til de 3 Kirker, til Vor Frue Skole, til Helligaandshus og til Byens Præster («Prædicanterne» eller »Ministerium Hafniense«). Kun for Frue Kirkes Vedkommende er der som før nævnt bevaret et samlet Jordskyldsmateriale i større Omfang; for de øvrige i *Jordebogen af 1581* nævnte Institutioner er denne Bogs Angivelser Grundlaget for vort Kendskab til Forholdene, idet Ildebrandene i 1728, 1795 og 1807 har

¹⁾ Resen, Raadhuset m. v. p. 779, 847 (Raadstuearkivet).

²⁾ Pk. 161 (Konsist. Arkiv).

³⁾ Pk. 170—71 (Konsist. Arkiv).

⁴⁾ K. D. I p. 483 ff.

faret haardt frem mod Jordskyldsregnskaberne, saaledes at kun ganske enkelte er bevarede.

Om *Stadens* Jordskyldsgrunde findes Opgivelser i Byens Jordebøger af 1496, 1620 og 1656, i Optegnelser fra 1540, 1547, 1568, trykt i K. D. I, samt i Byens Regnskaber for 1673—78. Af *Nicolaj Kirkes* ældre Jordskyldsregnskaber findes nu kun en Liste fra 1686 i Kirkens Inventariebog ¹⁾; *Helligaandskirkes* og *Prædikanternes* ældre Regnskaber synes at være helt tabt. For *Helligaandshuset* har Resen heldigvis ladet afskrive Lister over Jordskyldsgrundenes Ejere i 1600 ²⁾, 1607 ³⁾, 1668 ⁴⁾ og 1676 ⁵⁾. I Vartov Hospitalsforstanders Arkiv findes en Jordebog for 1695 ⁶⁾ og flere lignende for senere Aar, tilstrækkelige til at jævnføre de ældre Angivelser med Grundtaksten af 1689.

En Grundtakst af 1687 i Raadstuearkivet, et Forarbejde til Grundtaksten af 1689, giver enkelte Oplysninger om Jordskyldsgrundene, men de indeholder mange Fejl og maa derfor benyttes med stort Forbehold.

Af væsentlig Betydning er endnu en i Raadstuearkivet opbevaret Fortegnelse i et lille Hæfte i Oktavformat med Angivelse af Jordskylden for samtlige Jordskyldsgrunde i Byen, affattet omtrent 1790, og, bortset fra Om sætningen til Kronemønt, i alt væsentligt gyldig endnu.

Jordskylden blev som nævnt fikseret i 1547, og den blev da som Regel angivet i Tidens gængse Mønt, Joachimsdalere à 3 Mark à 16 Skilling à 3 Hvid (Album). Senere benævnes Daleren ofte »enckende« (s: enkelt) eller »god« Daler og Marken »gammel« Mark. I de ældre Skyldangivelser bruges ogsaa Betegnelsen »lødig« Mark, svaren-

¹⁾ Nic. Kirkes Arkiv (Raadstueark.).

²⁾ Resen, Om Hospitalet p. 387.

³⁾ ssted. p. 419.

⁴⁾ Protokollen. De fattiges Midler p. 102. (Raadstueark.).

⁵⁾ Resen, Om Hospitalet p. 243.

⁶⁾ Pk. Jordskyld (Raadstueark.).

de til $\frac{15}{16}$ gl. Daler eller 2 Mk. 13 Sk., og »Skilling grot«, som regnes lig med 9 Sk. gl. Mønt.

Kort efter 1570 indføres der en ny Udmøntning, ved hvilken Daleren beregnes til 4 Mark à 16 Skilling à 3 Hvid à 4 Penninge, sædvanlig kaldt »slette Dalere« og »slette Mark«. Trods nogen Modstand blev de forskellige Jordskyldssatser derefter erlagt i »slet« Mønt, hvilket blev paabudt ved Kongebreve i 1573 og 1581. De nye Beløb i »slet Mønt« fremkommer ved at multiplicere Satsen i »gl. Mønt« med $\frac{4}{3}$.

I Jordebogen af 1581 er Skyldangivelsen i »slet Mønt« undtagen for Frue Kirkes Vedkommende, hvor der, næsten demonstrativt, er anvendt »gamle« Mark og »gode« Dalere, uagtet der i de endnu bevarede aarlige Regnskaber benyttedes »slet Mønt«, og for Prædikanternes Vedkommende, hvor Fortegnelsen over de i 1550—60-Aarene »annammede« Altres Gods bruger Datidens »gamle« Mønt, medens derimod Generalregistret over det i 1581 efter Frikøb tilbageblevne Altergods anvender »slet Mønt«. Det i den første Fortegnelse nævnte Gods er, bortset fra Afgang af frikøbte Grunde, alt sammen optaget i den anden Liste, der tillige omfatter enkelte Altres Gods, som ikke er nævnt i første Liste. En Sammenligning mellem Listen i 1581 over Hospitalets Jordskyld og Listerne i 1600 og 1607 viser, at det i 1581 er den halvaarlige og ikke den helaarlige Skyld, der er opført. For Universitetets Vedkommende lykkedes det ved Kongebrev i 1618 og ved Domme af Borgmester og Raad, bl. a. i 1632, at sætte igennem, at Skylden blev omsat til »nye« Mark, af hvilke der regnedes 6 à 16 Sk. til Daleren. Denne Ændring gennemføres i Regnskaberne fra 1629, og de nye Satser faas af de ældre ved at multiplicere Beløbet i »gamle« Mark med 2 eller i »slette« Mark med $\frac{3}{2}$. Værdien i »nye« Mark opgives i den ældste Tid ofte i Daler, Ort, Skilling og Hvid, idet

1 Rdl. = 4 Ort à 24 Sk., saaledes at Orten svarer til den tidligere »Slettemark«. Universitetets Omsætning af Jordskyld til de forskellige Værdier af Marken gik ikke for sig uden Processer og uden mange smaa Fejlregninger, for hvilke der gøres omhyggeligt Rede i Jordskyldsprotokollen Nr. 141. Gennem disse Omsætninger har Jordskylden for de forskellige Institutioner naaet de Satser, hvori den er bevaret til vor Tid.

Undertiden, og navnlig i ældre Tid, er Grundene blevne »frikøbt« for Skyld, blevne »jordfri«. Dette skete ofte efter faste Regler, idet der f. Eks. for Universitetets Vedkommende betaltes 40 Gange den aarlige Skylds Beløb, og for Prædikanternes en Kapital, hvis Rente var det dobbelte af Jordskylden.

Ved Udparcelleringer er Jordskylden undertiden bleven delt imellem samtlige Parceller, undertiden forbleven ved en eller flere af dem, medens de andre blev »jordfri« Grunde. Ved Sammenlægninger kunde Jordskylden ogsaa udvides over den tillagte Grund og ved derefter følgende Udparcelleringer helt eller delvis overføres ogsaa paa de oprindelig »jordfri« Arealer. Det kan selvfølgelig ogsaa hænde, at Jordskylden er frikøbt paa enkelte Parceller af den oprindelige Grund, men bibeholdt paa andre. Man kan derfor ikke altid stole paa, at Skylden i vore Dage nøjagtigt hviler paa Grunde med samme Grænser som dem, hvorpaa de oprindelig blev lagt. En nøjere Undersøgelse har dog overbevist mig om, at Afvigelserne i Praksis vil vise sig at være forholdsvis faa og smaa. For at formindske Udsigten til Fejl saa meget som muligt, bør man selvfølgelig sammenholde Jordskyldslisterne med de ældst mulige Opmaalinge af Grundene.

Hertil kan man lægge den ældste *Grundtakst af 1689* til Grund. Ganske vist er den samlede Opmaaling, som blev foretaget før dens Affattelse, nu tabt, men af mange Grunde findes der specielle Opmaalinge i *Maalebrevs-*

protokollerne i Stadskonduktørens Kontor, og for største Delen af de manglende vil den mere summariske Opmaaling, som blev foretaget efter 1728 paa de afbrændte Grunde¹⁾ yde tilstrækkelige Holdepunkter til en Rekonstruktion af Grænserne.

Beliggenheden af Graabrødreklostrets og Helligaandshusets Grunde.

Blandt Middelalderens kirkelige Stiftelser i København er *Graabrødrekloster* og *Helligaandshus* de to største og ældste. Det førstnævnte stiftedes i 1238 af Fru *Ingerd*, Jakob Sunesøns Datter, og det sidste omtrent 1296 af Roskildebispen *Johannes Krag*.

Den Grund, som de to Stiftelser indtog, begrænses mod Nord af Skindergade, mod Syd af Walkendorfgade og Amagertorv, mod Vest dels af Klosterstræde, dels af Walkendorfgades Nord—Syd løbende Gren; mod Øst af Købmagergade og af den Del af Niels Hemmingsensgade, der gaar fra Amagertorv til Walkendorfgade.

Graabrødrekloster indtog den nordlige, Helligaandshus den sydlige Del af denne store Grund. Det var dog ikke paa alle Steder, at Stiftelserne naaede helt ud til de ovennævnte Gader; hist og her var der enkelte Hjørner med Ejendomme paa andre Hænder.

Det sparsomme Dokumentmateriale bevirker, at vi nu kun kan paapege de Grunde, der i Tiden fra Slutningen af det 15. Aarhundrede til Reformationstidens Indtræden var uafhængige af de to Klostre, og altsaa dermed angive Klosterjordernes Omfang paa denne Tid. Det er vel rimeligt, at Klostrene begge har forøget deres Grunde ved Gaver eller ved Tilkøb. Helligaandshuset kan saaledes navnlig have modtaget en Udvidelse, da det i 1474 paa Kong Christierns Initiativ blev omdannet til et virkeligt

¹⁾ Grove, Om Kbh.s Huse og Indv. efter Branden i 1728.

Kloster. Graabrødrene afhændede vel nok i Almindelighed de Gaver af Jordegods, som de modtog, men de tog dog navnlig i den ældste Tid ikke altid deres Ordens Vedtægter om stadig Fattigdom altfor strængt. Den bekendte Jordebog af ca. 1377 opfører ved adskillige Ejendomme »monachi haffnenses« som Ejere, ja siger endog om tre Grunde, hvis Beliggenhed maa søges vest for Købmagergade, altsaa i Klosters Nærhed, at »Munkene har lagt Beslag paa dem og har røvet dem« — »istas tres mansiones monachi ad se vendicaverant et rapuerant.«

Alligevel tør man sikkert gaa ud fra, at Klostrene i Hovedsagen er anlagt paa udstrakte, væsentlig ubebyggede Grunde, og at Tilføjelserne til det oprindelige Areal er saa faa, at de Nabogrunde, der ved Reformationstiden gør Indgreb i Klostergrundene, i alt Fald kan give os et Fingerpeg om den tilstødende Bebyggelses Omfang paa Klostrenes Anlægstid omkring Midten og Slutningen af det 13. Aarhundrede.

Ved *Graabrødreklosters* Nedlæggelse d. 25. April 1530 overdrog Ordenens Provincialminister dets Bygninger og Grund til Borgmestre og Raad. I August samme Aar bestemte Kongen, at Graabrødre Klosterkirke og Kirkegaard og de 3 Huse, som laa ved Kirken, 3: Klosterbygningens 3 andre Fløje, skulde omdannes til et *Studium*, 5: en Universitetsbygning, medens Helligaands Hospital bl. a. skulde have Rente, 6: Jordskyld, af de Huse, der blev bygget i de nye Gader, som skulde anlægges igennem Graabrødre Abildgaard og Helligaandshus. D. 6. August 1532 blev dog Universitetets Bygninger og Kirkegaarden ogsaa overdraget til Byen, som til Gengæld skulde paalægge ogsaa disse Grunde en Jordskyld til Hospitalet. Af en nu ukendt Aarsag er dog en af Klostergrundene, der mærkeligt nok ikke hørte til Universitetets ovennævnte Andel, bleven sat i Jordskyld til dette og ikke til Hospitalet.

De Ejendomme paa Klosterjorden, hvoraf denne nye

Jordskyld udrededes, betegnes i den følgende Tid som liggende i »*Graabrødre*« og skelnes herved fra Helligaandshusets andre Jordskyldsgrunde. Efterhaanden gik denne Fællesbetegnelse af Brug, men den brugtes dog længe nok til, at man derigennem kan fastlægge Grænsen mellem Graabrødreklostrets og Helligaandshusets Grunde.

De Grunde i dette Kvarter, som har udredet Jordskyld til andre end til Helligaandshusets Afløser *Vartov*, kan derimod, bortset fra den før nævnte Universitetets Jordskyldsgrund, ikke have været Dele af Graabrødreklosters Jord, og ved Hjælp af dem kan man fastslaa dette Klosters øvrige Grænser.

For Helligaandshusets Vedkommende er den øvrige Grænsebestemmelse lettere, fordi denne Stiftelse bevaredes saa længe som et samlet Hele, at større Dele af dets Grænser er angivne med Maal i de forhaandenværende Skøder.

Efterretninger om Graabrødreklosters Bygninger.

Graabrødreklosters Bygningskompleks findes ikke angivet paa noget samtidigt Kort, men af det Kongebrev, hvorved Universitetet i August 1530 fik overdraget Graabrødre Kirke og Kirkegaard samt de 3 Huse op til Kirken, synes det at fremgaa, at de egentlige Klosterbygninger har dannet et firlænget Komplex, i hvis nordlige Fløj *Kirken* maa have ligget, thi Kirkegaarden laa langs Graabrødrestræde, o: Skindergade. Kirken blev nedrevet kort efter 1530 ¹⁾.

I Klostret fandtes der en stor Sal, formentlig Refektoriet, der hyppigt tjente som Forsamlingssal ved vigtige Møder. Den er rimeligvis identisk med den store Sal,

---

¹⁾ Huitfeldt, Fred. I's Krønike p. 230.

der ogsaa ofte var Mødesal, og som laa i den Del af Klosteret, der siden blev Bryggerens Lavshus.

Bryggerens Lavshus er paa Geddes Kvarterkort af 1756 angivet som en stor Bygning, der løber omtrent i Nord—Syd, skraatliggende saavel mod Skindergade som mod Klosterstræde. Efter Ødelæggelsen i 1807 er Bygningen gjort smallere, men dens vestlige Façadelinie er endnu bevaret i Baghuset i Skindergade Nr. 23. Geddes Kvarterkort viser, at der til Nordenden af det egentlige Lavshus har stødt en anden Bygning, der gik fra Vest til Øst. Denne Bygning har sikkert været Vestenden af Klosterkirken; derved forklares den Overlevering, at Bryggerens Lavshus laa paa Kirkens Grund.

Udenfor den egentlige Klosterfirkant laa *Økonomi-bygninger* m. v. De fleste af disse Bygninger har sikkert sammen med Klosters sydlige Fløj omrandet en Gaardsplads, der endnu er delvis bevaret som et Indsnit i Graabrødre Torvs sydlige Husrække, og som er vist i sin oprindelige Form paa det bekendte Belejringskort fra 1658 ¹⁾. Det er denne Gaard, som i den sidste Fjerdedel af det 16. Aarhundrede hed *Ny Fisketov*.

I det sydøstlige Hjørne af Økonomilængerne, og som en Del af dens Østfløj, laa Klosterfængslet eller *Prisonet*, af hvis Kælderhvælvinger og Mure endnu en Del er bevaret i Ejendommen Graabrødre Torv Nr. 11 (Matr.-Nr. 133²⁾). En gammel Inventarieopgørelse fra 1530 ³⁾ opregner forskellige af disse Bygninger udenfor Klosterfirkanten, nemlig »det Hus hos Prisonet«, Gæsteherberg, Maltkølle, Bryggers, Sukkerhus, Svendeherberg og Portus. Af disse er Prisonets Beliggenhed nævnt ovenfor; *Bryggerset* og *Arbejdsfolkernes Stue* (o: Svendeherberget?)

¹⁾ Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 372 d.

²⁾ Alle Angivelser af Matrikelnumre refererer til Matriklen af 1689, naar andet ikke udtrykkelig siges.

³⁾ K. D. II p. 375 ff.

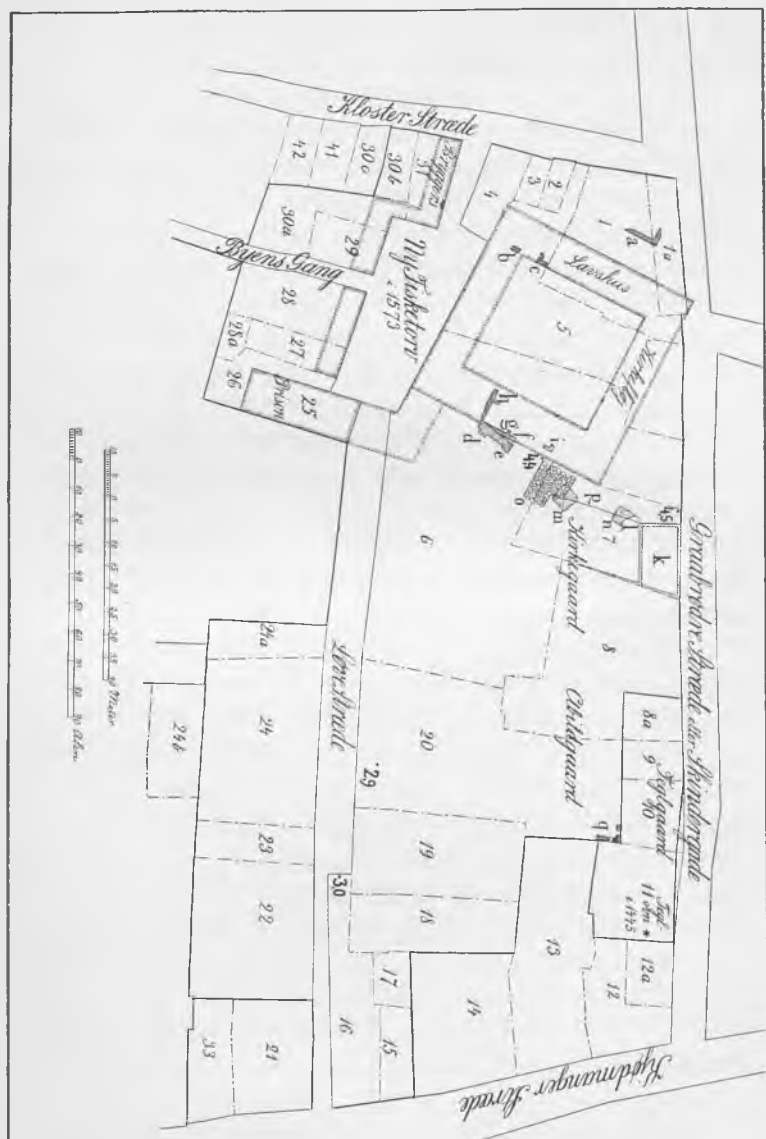

Fig. 2. Graabrødreklosters Grunde ca. 1607. Klosterkompleksets formodede Form og de ved Udgravninger fundne Bygningsrester er indtegnede. Det oprind. Terrains Koter er angivet i Meter over Daglig Vande.

siges, da de i 1530 sælges til *Jacob Ridesmaasvend*, at ligge op til Graabrødrestræde¹⁾. Hermed menes, som det fremgaar af Universitetets Jordskyldsbog, Klosterstræde, og disse to Bygninger maa da søges paa det sydvestlige Hjørne af Strædet fra Klosterstræde til Graabrødre Torv. Klosterstræde benævnes forøvrigt ogsaa Graabrødrestræde i et af Dokumenterne for den lige overfor Klosters Porthus liggende Gaard, Matr.-Nr. 47—48, der i en Aarrække tilhørte Familien *Bryske*²⁾.

Øst for *Kirkegaarden* og syd for *Skindergade* laa *Tegloven* med tilhørende Jordstykke, der blev solgt i 1496—97³⁾.

Syd for denne Jord laa den af en Mur omgivne *Abildgaard*, som blev udparcelleret efter 1530, da det »nye Graabrødrestræde«, senere kaldet »Løvestrædet«, var bleven udlagt igennem den⁴⁾.

Øst for *Teglgaardsjorden* strakte der sig en Grund⁵⁾ lige til *Købmagergade*; den synes aldrig at have været i Klosters Eje.

Udgravninger paa Graabrødreklosters Grund.

Ved Udgravning af en Kælder i Ejendommen *Skindergade Nr. 23* (Matr.-Nr. 79) blev der fundet en 85 cm tyk Mur⁶⁾, bestaaende af 1 Skifte Mursten, der hvilede paa et Fundament af utilhugne Kalksten og Kampesten (a paa Fig. 2). Muren synes at have tilhørt *Langside* og *Gavl* af en Bygning, maaske *Porthuset*, som har ligget foran og parallelt med *Klosterfirkantens Vestlænge*,

¹⁾ K. D. II p. 235.

²⁾ K. D. IV p. 321, K. D. II p. 280—81, K. D. I p. 530.

³⁾ K. D. IV p. 244, p. 249—50.

⁴⁾ K. D. IV p. 433.

⁵⁾ K. D. IV p. 57—59, 62, *Erslev*, Rep. Dipl. Mediæv. III p. 360—61.

⁶⁾ Beretn. af Musæumsdir. *Henry Petersen* i Nat. Mus. Arkiv.

Bryggernes Lavshus. Af selve Klosterfirkanten er der fremdraget Spor, der er beskrevne af Slotsforvalter *Bering Lüsberg*¹⁾. I Grunden *Graabrødre Torv Nr. 16* (Matr.-Nr. 125) fandtes paa to Steder (b og c) Rester af en Mur i Forlængelse af Bryggerlavshusets Østfaçade. De stod paa et Fundament af Kampesten, hvis Overkant laa ca. $5\frac{1}{2}$ Fod under Gaden (o: i Kote ca. 4,7 m); Murtykkelsen var 27 Tm (71 cm), og Forbandtet var middelalderligt. Ved Murstykket c fandtes paa Nordsiden en 1 Stens (= 30 cm) Rundmur med 20 Tm. (52 cm) Radius.

I Torvets vestlige Del, udfør *Kejsergade*, fandtes først Gavlmuren af et smalt Hus (d-e), opført af gamle, men udsøgte røde Sten (27,5 cm $\times$ 9 cm $\times$ 13 cm) i Renaissance-skifte paa et Kampestensfundament. Overkanten af Grundstenene laa 4,5 Fod (1,4 m) under Gaden, o: i Kote 5,1 m. Gavlmurens Bredde d-e var 24,5 Fod (7,7 m), men det nyere, omhyggeligt udførte Murværk var bygget paa skøns ind i en ældre Bygning, f-g-h, opført gennemgaaende af mindre Sten (22 cm $\times$ 13 cm $\times$ 9 cm) eller halve Sten, ligeledes paa Kampestens Fundament i samme Dybde og uden Afpudsning. Paa begge Sider af den afbrudte Skillemur g laa der umiddelbart ovenpaa Grundstenenes Overkant Gulve af røde Sten med Fladen op- efter. Ved h afdækkede man 2 Fod (0,63 m) under Gaden en Brolægning af Strandsten med en Rendesten, parallel med Muren g. Mod Vest var Murværket afbrudt i nyere Tid ved Lægning af en Kloak.

Rosenkjær har ved Kloakudgravning i *Kejsergade*, 3,3 m fra Gadens nuværende Sydøsthjørne fundet et Murhjørne¹⁾, i, hvis Fundament ligger i Kote 4,55, omtrent paa det oprindelige Muldrag. Murværkets Flugt

¹⁾ Architekten 1901 p. 63 ff., p. 77 ff. (Bryggerlavets Hus, Slagterboderne og den ældre Bebyggelses Konturer er meget unøjagtigt gengivne paa Kortet i Architekten p. 64).

²⁾ Indb. af $\frac{1}{1}$ 1905 i R. M. A.

stemmer med Murene f-g-h, saaledes som det er vist paa Tegningen Fig. 2.

Fra Murhjørnet i til Skindergade laa der mange Brokker af Flensborgsten. Bering Liisberg har fundet et tilsvarende Nedbrydningslag over hele den Plads, der blev undersøgt ved d-e og f-g-h og langs de i 1901 nedrevne Slagterboders Nordside. Dets Overflade laa 2 Fod (0,7 m) under Gaden; det var 0,3—0,5 m tykt og bestod af Murstens- og Tagstensbrokker, hvoraf mange af middelalderlig Form. I gamle Kælderrum var Laget 1,0—1,3 m tykt. Bering Liisberg antager utvivlsomt med Rette dette Lag og Renaissancemurværket for Rester af *Corfitz Ulfelds Gaard*. Retningen af den underliggende ældre Bygning Mure tyder afgjort paa, at i det mindste Kampestensfundamenterne, og sandsynligvis ogsaa Murstensmurværket, har tilhørt *Klostrets Østfløj*. Den kortfattede Beskrivelse nævner intet om Murværkets Forbandt; de smaa Mursten kunde i og for sig tyde paa en høj Ælde; men forøvrigt er det jo ikke udelukket, at Klostrets Østfløj kan være bleven delvis nedrevet efter Reformationen og genopført paa de gamle Fundamenter, thi Bygningerne har sikkert paa mange Punkter maattet omdannes til deres nye Brug. Brolægningen af Strandsten synes, at regne efter dens ringe Dybde under Gaden, omtrent i Niveau med Nedrivningslagets Overflade, at være af forholdsvis ny Oprindelse, muligvis en Gadebrolægning fra 1728 eller maaske endog fra 1807.

Den mest omfattende og omhyggeligst udførte Undersøgelse paa Graabrødreklosters Grund blev foretaget i 1903—04 ved Grundudgravning paa Matr.-Nr. 83 af Arkitekt *C. M. Smidt* paa Nationalmusæets Vegne¹⁾ og af Lærer *Rosenkjær*²⁾. Her fremkom der dels en Ruin af

¹⁾ Beretning med Tegninger og Fotografier i Nat. Mus. Ark.

²⁾ Beretning af 0/1 04 i Raadhusmusæets Arkiv og i Fra d. underj. Kbh. p. 37 ff.

en *Renaissancebygning* ud mod *Skindergade*, dels Oplysninger om andre ældre Bygningsrester og om Klosters Kirkegaard. Renaissancebygningen blev omhyggelig undersøgt og opmaalt af C. M. Smidt, medens de øvrige Forhold i højere Grad synes at have tildraget sig Rosenkjærs Opmærksomhed. Jeg lægger derfor C. M. Smidts Beretning til Grund for Bygningens Beskrivelse og refererer iøvrigt Hovedpunkterne af Rosenkjærs Fremstilling.

Da den gamle Bindingsværksbygning fra Tiden efter Ildebranden i 1728 blev nedrevet, fandt man, at den i Grundens nordøstlige Hjørne, op mod Naboejendommen (Nr. 84 i 1689), havde hvilet paa Resterne af en ældre Bygning, k, hvis Mure var afbrudt 45 cm under Skindergade, og hvis Kampestensfundamenters Overflade laa 2,52 m under Gadens Brolægning, eller i Kote 4,3. Façademuren langs Skindergade var bygget i Renaissanceforbandt og med en Række Blendinger paa Murens Inderside; paa Midten af Muren fandtes der en større Døraabning, gennembrudt i senere Tid. Tykkelsen af Muren er ca. 71 cm.

Sydfaçaden, der ogsaa havde Blendinger, laa 7,5 m fra Nordmuren. Østgavlen, i Skellet indtil Matr.-Nr. 84, havde derimod ingen Blendinger, og Vestgavlen var bevaret i saa ringe Højde, at dens Konstruktion over Kampestensfundamentet ikke kunde ses. I Bygningens Indre fandtes der Rester af et Kampestensgulv, og ca. 1 m fra Sydfaçaden var der parallelt med denne en Rendesten i Gulvet. Murstenene, af godt æltet eller slemmet Ler¹⁾, var af lidt uregelmæssige Dimensioner; 28 cm × 13 cm × 8 cm var det almindeligste Format. Murene var ikke fugede, men raatpudsede (afskurede). Kalken var stærkt lerblandet.

I Forlængelse af Østgavlen løb der en 1 Sten tyk Mur i Grænseskellet, bygget ligesom Huset i Krydsforbandt.

---

¹⁾ Rosenkjær, Samfundet 12. Decbr. 1903.

I Skindergade saa man en Brolægning 45 cm under den nuværende, altsaa i Kote 6,4.

Rosenkjær tilføjer, at der i Skindergade langs Bygningen k, og kun der, fandtes et 8—14 cm tykt Affaldslag af Kalk og Murbrokker hidrørende fra dens Opførelse. Da Bygningen er en Renaissancebygning — Rosenkjær anslaaer efter Murstenenes Karakter selv Opførelsestiden til ca. 1600 —, og da han mener, at selve Pladsen var delvis opfyldt, da Huset blev bygget, kan Skindergade ikke den Gang have gaaet i Affaldslagets Niveau. Deresom Affaldslaget ikke er ældre end Bygningen, maa det være fremkommet ved, at Grunden har været udgravet et Stykke ind i Gaden under Opførelsen af Huset. Der er intet urimeligt heri, thi Grundstenene laa efter Rosenkjærs Udsagn noget nedgravede i Muldlaget.

Rosenkjærs Beskrivelse af selve det Terrain, hvorpaa Renaissancebygningen stod, kan i sammentrængt Form gengives paa følgende Maade. Man har brugt den øverste Morænes Ler til at brænde Sten af. Under Lerlaget, der havde en Tykkelse af ca. 1,1 m, laa den nederste Moræne, som her bestod af en Sandblok; i denne havde man rundt om taget Sand i smaa Grave, der var ført ned til Kote 1,6, hvor man nu til Dags støder paa Grundvandet. Dettets Niveau er altsaa uforandret siden Graabrødrenes Tid. Ler- og Sandgravene har strakt sig videre ind under Nabo-ejendommene mod Øst. Derimod synes det, at man naaede Grænsen baade mod Torvet, mod Skindergade og mod Kejsergade, hvor den faldt sammen med Façademuren for det nye Hus. En af de største Lergrave, l, laa ved Huset k's sydvestlige Hjørne; den var fyldt med Aske, Tørvesmuld, raa og brændte Kalk- og Flintstykker og især af smaa Teglstensstumper. *Tegloven* har staaet ved m. Paa en større Plads her omkring har man gravet et Par Fod ned i Leret; Pladsen var jævn, og Bunden var brændt ca. 8 Tommer (20 cm) ned. Naar der ikke

nu fandtes Rester af selve Ovn^{en} paa Stedet, saa maa vist Grunden dertil søges i, at man senere her har lagt en Mængde store Granitsten som Fundamenter til en Bygning, der laa lige paa den brændte Bund^{en} ¹⁾. Affaldsdynge-
gernes Sammensætning tyder paa, at Brændslet, der har været brugt, væsentlig var Tørv, og at der er brændt Kalk og Mursten i samme Ovn. I sin Bog »Fra det underjordske Kjøbenhavn« ²⁾ siger Rosenkjær i Modsætning til ovenstaaende Fremstilling, at der blev fundet Bunden ikke af en, men af to Teglovne, og viser dem paa Skitsen saaledes som gengivet ved m og n.

Det hele Terrain med Ler- og Sandgravene synes efter Teglværkets Nedlæggelse at have været bevokset; Planterødder og Rester af Buske og andet »Skrubberi« (Rosenkjærs Udtryk) gav et tydeligt Billede heraf.

Derefter er Pladsen bleven benyttet som Begravelsesplads. Der laa Lig ved Lig i tætte Rader, de fleste med Hovedet mod Vest og med Armene langs Legemet. Hist og her fandtes Spor af Klæder og af Brædekister. Ligene laa tilsyneladende paa den bevoksede Grund, og Fylden over dem var ren Muldjord, ikke Husaffald. Enkelte Steder, f. Eks. mod Ejendommen Graabrødre Torv Nr. 8, har der en Gang været Forstyrrelser, og Knoglerne var samlede i Bunker. Der fandtes ogsaa Skeletter under Renaissancebygningen k, og Begravelserne er altsaa ældre end denne.

Denne Kirkegaard omtales i Pontoppidans »Origines Hafnienses«, som nævner, at da *Joachim Gersdorf* byggede sin Gaard paa denne Grund, blev der opgravet nogle hundrede Dødningshoveder.

Som tidligere nævnt fandtes der en Stensætning, o, af store Sten ved og over Teglovnssporene ved m. Den

¹⁾ Indb. af 6. Jan. 04 i R. M. A. (ordret gengivet i Samfundet 11. Jan. 04).

²⁾ Fra d. u. Kbh. p. 37.

bestod af indtil 3 Lag store Kampesten og bar Spor af Murværk, svarende til to sammenstødende Mure, af hvilke den ene havde Retning mod Huset k's Sydvesthjørne og den anden løb parallelt med Torvet; men Sporene tillod ikke en Bestemmelse af Murværkets Forbandt. Stensætningens Grænser mod Øst og Vest naaedes ikke. Ogsaa denne Stensætning hvilede efter Rosenkjærs Udsagn paa Begravelserne. Den er da rimeligvis fra Renaissancetiden ligesom k. Et Stakit, p, af rødmaalede, høvlede Lægter, der i Følge Rosenkjærs Iagttagelse var rammet ned i Grunden i en Linie fra m til Hjørnet ved l, tyder i alt Fald paa, at de to Bygninger var i Brug samtidigt.

Ud mod Skindergade og paa forskellige Steder i Grunden fandt man endvidere yngre Mure af gule Flensborgersten. De synes ikke at have været af synderlig Interesse.

Jeg nærer ingen Tvivl om Rigtigheden af Rosenkjærs Iagttagelser. Utvivlsomt er Teglovnene fra meget gammel Tid, maaske endog fra Absalons Tid eller fra Klosterets Opførelse, men de er, som ogsaa Rosenkjær har set, nedlagt, forinden Begravelsen skete, og der har ikke i dette Mellemrum været en Bebyggelse paa Pladsen, som efterlod Husaffald. Men den Plads, hvor Graabrødre Teglovn stod til 1496, blev netop solgt til Bebyggelse, og var ogsaa senere bebygget, bl. a. i Følge Jordebogen af 1581. Den kan da ikke, som Rosenkjær mener, være brugt som Begravelsesplads i 1536.

Som jeg i det følgende skal vise, laa den fra Dokumenterne kendte Teglovn ikke her, men nærmere ved Købmagergade. Tilbage bliver altsaa den Antagelse, at man paa et tidligere Tidspunkt end 1496, ja endogsaa tidligere end 1425, har udvidet Graabrødre Kirkegaard mod Øst ud over det gamle Teglværks Grund. Maaske er da Udvidelsen en Følge af den sorte Død eller af Lybækkerødellægelsen i 1368. Rosenkjærs anden Hypotese, at det rødmaalede Stakit skulde betegne Grænsen

mod Ulfelds Grund, er næppe heller rigtig; den stemmer i alt Fald ikke med de for denne Grund opgivne Maal. Det er snarere kun et Skel mellem den Have og den Gaardsplads, der hørte til Huset k.

Kirkegaarden har strakt sig lige til Trompetergangen, nu Niels Hemmingsensgade, idet man i 1823 ved Gravning i Gaden har fundet en stor Mængde Menneskeben.¹⁾

Ved Opførelsen af det østlige *Hjørnehus* ved *Skindergade* og *Niels Hemmingsensgade* (Matr.-Nr. 87—88) blev der foretaget Undersøgelser for Nationalmusæet af Mag. sc. Chr. Ax. Jensen²⁾. Det viste sig, at Kirkegaarden ikke naaede hen under denne Grund. Ved Grænsen op imod Naboejendommen *Skindergade Nr. 5* (Matr.-Nr. 89) stødte man paa en Mur, q, af røde Sten i Munkeskifte. Muren begyndte 60 cm sønden for den nordlige Side af Baghuset i Nr. 5 og strakte sig mod Syd langs Ejendomsgrænsen og ind under den sydlige Nabogrænse. Endvidere stod der enkelte Rester af en lignende Mur, der fra det oven angivne Punkt løb i øst-vestlig Retning. Som det senere skal vises, er det Resterne af *Muren* om Klosters *Abildhave*, som man her er stødt paa.

Endelig er der foretaget enkelte Maalinger af det *op-rindelige Terrains* Koter, saaledes som angivet i Meter over Daglig Vande paa Fig. 2.

Rosenkjær har paa Hjørnet af *Skindergade* og *Kejsergades* Østside maalt Lerets Højde til 4,2 og Muldlagets Overflade til 4,5. Ved *Kejsergades* Hjørne mod *Graabrødre Torv* maalt 4,1 og 4,4 for Ler og for Muld. I *Løvstræde* Nr. 10 & 12 har *Rosenkjær* fundet 2,6 for Ler og 2,9 for Muld, medens jeg selv har maalt 2,7 for Ler og 3,0 for Muld i *Løvstrædes* Nordside, udfor Nr. 8. Det *op-rindelige Terrain* har altsaa været jævnt faldende fra *Skindergade* mod Syd ned mod *Stranden*.

¹⁾ O. Nielsen, Kbh. H. & B. I p. 326.

²⁾ Indb. i Nat. M. A.

Graabrødre Klostergrunds Udparcellering og dens Grænser.

Paa foranstaaende Kort (Fig. 2) har jeg med Støtte af Matrikulkortet af 1689 gengivet Grundene paa Graabrødreklosters Jord og de nærmest tilstødende Nabogrunde, saaledes som Forholdene har været i 1607. I det følgende skal der nærmere gøres Rede for hver enkelt Grundes Historie, idet jeg betegner dem ved Løbenumre, der henviser til Fig. 2, eller ved Matrikulnumrene, der henviser til Fig. 1.

Lb.-Nr. 1. Paa Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade laa *Bryggenes Lavshus*, der som tidligere nævnt maa antages at have indbefattet Klosters Vestfløj og et Hjørne af Nordfløjen (Kirken); Bygningen er indtegnet paa Fig. 2 efter Opmaalingsprotokollen i Raadstuearkivet. I 1607 indbefattede *Lb.-Nr. 1* foruden Lavshusgrunden (Jordskyld 24 Mk.)¹⁾ tillige to Smaagrunde, der i 1607 begge ejedes af *Hans Skomager* (Jordsk. 18 Mk. 10²/₃ Sk.) og 1581 af *Hans Skomager* (Jordsk. 12 Mk. 8 Sk.) og af *Niels Michelsen* (Jordsk. 6 Mk. 3²/₃ Sk.). I Tiden mellem 1607 og 1661 er Grundene sammenlagte til Matr.-Nr. 78 (Jordsk. 42 Mk. 11¹/₃ Sk.). *Bryggenes Lavshus* laa her i 1547 og betalte den Gang 14 gl. Mk.; Grunden er altsaa udvidet i Tiden mellem 1547 og 1581. En smal Strimmel langs Skindergade (Matr.-Nr. 79) blev tidligt (før 1581) solgt til *Staden*, som her opførte 12—13 Slagterboder, *Lb.-Nr. 1 a*, der betalte Jordskyld til Bryggerlavet. Ud til Klosterstræde, syd for Bryggerlavets Hus og de med dette sammenlagte Lodder og nord for Løvstrædes Forlængelse til Klosterstræde laa der oprindeligt 3 Ejendomme, *Lb.-Nr. 2, 3 og 4*, skilte fra Lavshusgrunden ved en smal Indkørsel til *Lb.-Nr. 5*.

¹⁾ Her og i det følgende er Jordskylden angivet i »slet« Mønt, naar der ikke udtrykkelig nævnes andet.

Lb.-Nr. 2 (Jordskyld 3 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk.), siden Matr.-Nr. 76, ejedes i 1581 af *Jørgen Skrædder*, i 1607 af *Anders Loumand* og er i 1645 og senere beboet af Skomagere.

Lb.-Nr. 3 (Jordskyld 3 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk.), siden Matr.-Nr. 75, ejedes i 1581 af *Oluf Knudsen*, i 1607 af *Christopher Hadelér* og er i 1645 og senere beboet af Kandestøbere.

Lb.-Nr. 4 (Jordskyld 20 Mk.) ejedes i 1581 af *Lauritz Ericksen*, der var Brygger¹⁾, og i 1607 af *Hans Boysen*. Senere er Grunden delt i 3, nemlig Matr.-Nr. 74 (Jordskyld 15 Mk.), Matr.-Nr. 126 (Jordskyld 2 Mk. 8 Sk.) og Matr.-Nr. 127 (Jordsk. 2 Mk. 8 Sk.), af hvilke Matr.-Nr. 74 i 1645 og senere er beboet af Skomagere, Matr.-Nr. 126 i 1661 og senere af Skræddere; Matr.-Nr. 127 ejedes i en lang Arrække efter 1661 af *Anders Schade* eller *Garde*, der var Lysestøber.

Lb.-Nr. 5, øst for Bryggerlavets Hus, har oprindelig strakt sig fra Skindergade til det lille Torv i Graabrødre og maa altsaa have indbefattet en Del af den sydlige Fløj og af den Grund, hvorpaa Kirken havde staaet. Utvivlsomt har den sydlige Fløj længe udgjort en Bestanddel af den Bygning, der begrænsede det lille Torvs Nordside, og som først forsvandt efter Bombardementet i 1807. Gaarden havde en Udkørsel til Klosterstræde, rimeligvis Klosters gamle Port. I 1581 ejede *Axel Tønnesen Viffert Gaarden* (Jordsk. 40 Mk.)²⁾, i 1607 var den delt mellem hans Svigersøn *Eske Brok*, gift med hans Datter *Christence*, og »gamle *Albret Skeel*«. Denne sidste er sikkert den *Albret Skeel* til Jungetgaard, hvis voldsomme Sind bragte ham en forsmædelig Død. Han dræbte i 1600 i Aalborg *Niels Juul* til Kongstedlund og maatte i nogen Tid rømme af Landet. I 1608 ihjelslog han *Fogden paa*

¹⁾ jfr. K. D. II p. 341.

²⁾ Ved en Skrivefejl i Resens Manusk. jfr. K. D. I p. 523 staaer den halvaarlige Jordskyld opgivet til 20 Sk.

Brandholm, med hvem han havde en Trætte paa Viborg Ting; derefter blev han dømt fra Livet og halshugget paa Horsens Torv d. 27. Januar 1609.

I 1645 ejede *Hendrich Huitfeld* og *Otto Skeel* til Katholm og Birkelse, en fjærn Slægtning af »gamle Albret Skeel«, hver sin Del af Gaarden. Allerede i 1645 var Grunden til Skindergade udparcelleret i de senere Matr.-Nr. 80, 81 og 82, som nu alle er »jordfri«; de beboedes af *Hans Jørgensen Berider*, *Karen Henrik Hoppes* og *Jørgen Lambrecht(sen) Bogtrykker*, af hvilke den første og den sidste endnu boede her i 1661¹⁾, da Nabogaarden, Ulfelds, blev solgt til Kongen. Rimeligvis var de ikke Ejere, men Lejere af deres Grund.

I 1661 ejede *Henrik Ramel* eller rettere hans Enke *Margrethe Skeel* begge de to Adelsgaarde med to tilhørende Lejevaaninger; i 1666 var den gaaet over til Sekretær *Meyer*, som havde købt den af Fru Margrethe Skeel²⁾; den ene Lejevaaning siges i 1668 at ligge i Klosterstræde (Matr.-Nr. 77), hvor der i sin Tid havde været en Indkørsel til Gaarden. Under denne Ejer blev Grunden forøget med et Stykke af den tilstødende Corfitz Ulfelds Gaard, hvorved Matr.-Nr. 125 fik sin endelige Form, og Jordskylden steg derved fra 40 Mk. til 43 Mk.

Lb.-Nr. 6 var allerede i 1547 bestemt som Bolig for *Sognepræsten i Helligaands Kirke*; den indbefattede sikkert Klosters Østfløj og strakte sig som den foregaaende Grund fra det lille Torv til Skindergade. Oprindeligt har man næppe tænkt, at den bestandig skulde være Præstegaard, thi i Jordskyldslisten fra 1547 fastsættes Jordskylden til 10—12 Mk., dersom Præsten selv vil besidde den, og 30 Mk., dersom en Borger ejer den³⁾. I

¹⁾ K. D. VI p. 302 jfr. K. D. I p. 753.

²⁾ K. D. III p. 644.

³⁾ K. D. I p. 412, 415.

1581 er Jordskylden 13 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk., hvilket svarer til 10 gl. Mk.; derimod i 1607 til 14 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk.

I 1619 eller 1621 fik Sognepræsten en anden Bolig, og omtrent ved den Tid er Gaarden sikkert bleven solgt til *Johan Braem*, af hvem *Corfitz Ulfeld* købte den i 1637. Jordskylden blev ikke forandret; i Listen af 1668 opgives den til 14 Mk. $10\frac{1}{3}$ Sk., i Listen af 1676—77 til 14 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk. ligesom i 1607.

Da Ulfeld købte Johan Braems Gaard, har denne ikke indbefattet hele den tidligere Grund, men ud til Skindergade var der fraskilt et Hus, mellem *Jørgen Lambrechtsens* (Matr.-Nr. 82) og en af *Dorete Rasmus Slagters* og *Harmen Jostsen* Slagter beboet Slagtergaard (Matr.-Nr. 83); i dette Hus boede Helligaandskirken Organist *Lorendz* og Enken efter *Lorendz Skrøder*¹⁾, den tyske Kirkes Organist. Ulfeld lod omtr. 1649 foretage betydelige Ombygninger og Tilbygninger²⁾, der strakte sig lige til Skindergade. Han har i alt Fald købt Organistens Hus inden 23. Marts 1650, thi da bor 'denne i Kirkens hidtidige Kapellanbolig (Matr.-Nr. 132). I det Skøde af 26. Decbr. 1661³⁾, hvorved Ulfeld nødtvungent overdrager Gaarden til *Kongen*, er dens Grænser opgivet saaledes:

1° Den sydøstre Side ud imod Løvestræde fra Iver Vinds Huses Hjørnestolpe af nordost i sydvest hen omkring Hjørnet i Graabrødre op til Henrik Ramels Gaard $117\frac{1}{2}$ Al.

2° Den Side vestsydvest langs Henrik Ramels Gaard af sønder og udi nær indtil Skindergaden $92\frac{1}{8}$ Al.

3° Den nordvestre Side ud imod Skindergaden fra Henrik Ramels Gaard og hen i nordost indtil Anne Slagters Gaard $23\frac{5}{8}$ Al.

¹⁾ K. D. VI. p. 302—03.

²⁾ Hist. Tidsskr. III p. 472—75.

³⁾ Orig. i Rigsarkivet Topogr. Saml. Perg., delvis aftrykt i Birket-Smith, Grevinde Ulfeldts Hist. I p. XXXVII.

4° Den Side fra Skindergaden og ind i Sønder, noget til Østen langs ved Anne Slagters Gaard 47 $\frac{1}{2}$ Al.

5° Den sydsydøst Side af vestsydvest langs Anne Slagters Baggaard ind i ostnordøst 32 $\frac{7}{8}$ Al.

6° Den nordvestre Side bag i Gaarden, op til Jørgen Friis' Gaard af vestsydvest hen i ostnordøst 42 $\frac{1}{4}$ Al.

7° Den nordøstre Side imod en Del af Jørgen Friis' Gaard og en Del af Iver Vinds Gaard af nordnordvest hen i sydsydøst til Løvstræde op til Iver Vinds Huses Hjørnestolpe igen 63 Al.

Som man ser af disse Maal, var Gaardens Udstrækning overordentlig stor i Forhold til Jordskylden; den strakte sig mod Øst helt hen til nuværende Niels Hemmingsens Gade. Det synes da rimeligt, at Grunden er sammenlagt af flere andre, hvis Jordskyld i Tidens Løb er bleven afløst. Jeg er tilbøjelig til at tro, at den Gaard, som Rigens Kansler *Eiler Grubbe* ejede i Graabrødre i 1581, og hvis Jordskyld, 60 Mk., er bleven afløst inden 1600, har været en Del af Ulfelds, ligesom maaske ogsaa den, som *Axel Urne* ejede i 1547 og i 1581 med en Jordskyld af 12 Mk. Denne sidstnævnte Gaard er vistnok den, som *Jørgen Brahe* til Tostrup ejede i 1595¹⁾, og hvis Jordskyld 3 Dlr., eller 12 Mk., han afløste.

Maalene i Skødet paa Ulfelds Gaard maa sikkert forstaas paa samme Maade som i alle Datidens Skøder, at de ikke tager Hensyn til de »Hukker«, hvormed Grænserne undertiden gør Indsnit i Nabogrundene; navnlig maa der mellem 5. og 6. Maal utvivlsomt være oversprunget et saadant »Huk«. Alene Delingen af Linien i disse to tilnærmelsesvis ensrettede Maal tyder derpaa, og Udtrykket i 6. Maal »bag i Gaarden« tyder ogsaa paa, at det ligger fjærnere fra Gaden end 5. Maal. Betegnelsen i 1. Maal, »hen omkring Hjørnet ind i Graabrødre«, sigter

¹⁾ K. D. II p. 485.

vel til det lille Hjørne, der som nævnt i det foregaaende findes paa Kortet af 1658, og som synes at være en Rest af en fra Prisonet mod Nord udgaaende Længe. Professor *V. Klein* har meddelt mig, at han ved Gravninger i Løvstræde mener at have iagttaget Fundamenter svarende til denne nedrevne Længe. At en saadan har eksisteret, formodes ogsaa af *Oluf Nielsen*¹⁾, der mener, at Prisonets Nordgavl er for tynd til at være en Ydermur, men *O. Nielsen* har samtidig den utvivlsomt urigtige Opfattelse, at Prisonet har været en Del af Klosters Østfløj. Efter at Ulfelds Gaard var bleven nedrevet i 1664, blev ganske vist største Delen udlagt til Graabrødre Torv og Kejsergade²⁾, men der blev dog efterhaanden afgivet Strimler til alle Naboejendommene mod Nord, Øst og Vest, og der opstod en selvstændig lille Grund, Matr.-Nr. 124, som *Willum* eller *Wichmand Remsnider* var den første Ejer af. Samtidig overtog de paagældende Ejere efterhaanden Ulfelds Gaards Jordskyld.

I Jordskyldslisten af 1676—77 opføres Jordskylden for »Ulfelds pladtz« til 2 Rdl. 2 Mk. 5 Sk. 1 Alb., og af disse er der opført 3 Mk. som vedrørende Ulfelds Plads (senere overtagne af *Sekr. Meyer*, Matr.-Nr. 125), 3 Mk. 8 Sk. overtagne af *Hinrich Gøde*, Matr.-Nr. 122, 1 Mk. af Obersekretair *Schult*, Matr.-Nr. 83, og 13 Sk. 1 Alb. af *Willum Remsnider*, Matr.-Nr. 124. Der mangler altsaa paa dette Tidspunkt Redegørelse for 6 Mk., men dette Beløb er overtaget af Matr.-Nr. 83 i Tiden mellem 1677 og 1695.

Lb.-Nr. 7 tilhørte i 1581 *Niels Rosenkrantz* (sikkert *Niels Axelsen R.* til Rydhavn, død 30. August 1581 i København), i 1607 *Mads Eriksen Vasbyrds* Arvinger (Jordskyld 6 Mk.); det er paa denne Grund, at Renaissance-

¹⁾ Kbh. H. og B. I p. 166.

²⁾ Hvorfra stammer det Navn?

bygningen k ligger. Senere var Gaarden en Slagtergaard; fra 1645 til 1668 er den beboet af Slagtere. I 1668 ejedes Gaarden en kort Tid af Grev *Conrad Reventlow* (Jordskyld 6 Mk.) og gik derefter over i Obersekretair *Schults Eje*. Denne udvidede Grunden, dels mod Vest og Syd med en 5 Alen bred Strimmel af *Ulfelds Grund*¹⁾, dels ved Tilkøb fra Naboejendommen mod Øst (Lb.-Nr. 8)²⁾, hvor han erhvervede den sydligste Del af »Schrederens« (ø: *Elias Schulz*) og »Smedens« (ø: *Henrik Holst*) Grunde. Derved dannedes Matr.-Nr. 83 (Jordskyld 13 Mk.). Paa den fra *Ulfelds Grund* tilkøbte Strimmel blev der opført 11 Boder, hvoraf *Schult* i 1677 og 1678 betalte 60 Mk. i Afgift til Staden.

Lb.-Nr. 8 ejedes i 1581 af *Corfitz Tønnesen Viffert*, i 1607 af hans Svigerson *Breide Rantzow* (Jordskyld 7 Mk.). I 1645 var Gaarden i Cancellisekretair *Friderich Gynthers Eje*, og den havde allerede da 2 Lejevaaninger (senere Matr.-Nr. 84 og 85). Da *Ulfelds Gaard* blev solgt til Kongen, ejede *Jørgen Friis* Lb.-Nr. 8, men i 1668 havde *Henrik Holst Smed* købt Gaarden og de to Lejevaaninger. Endnu i 1676—77 angives Jordskylden til 7 Mk. og betales af *Matthias Godtfredsen*. Derefter udparcelleres den i Matr.-Nr. 84, 85, 86, 87 og 123, der i 1689 ejedes henholdsvis af *Elias Schultz* Skrædder, *Johan Suurlandt* Maler, *Hans Bertelsen* Slagter, *Engelbrecht Engelbrechtsen* og *Ambrosius Leffelman* Trompeter. I 1687 er Jordskylden fordelt med 3 Mk. 8 Sk. paa hver af Grundene Matr.-Nr. 86 og Matr.-Nr. 87.³⁾ I 1695 har derimod kun Matr.-Nr. 87 en Jordskyld paa 3 Mk. 8 Sk. Det er uvist, hvornaar de 3 Mk. 8 Sk. er afløst af Matr.-

¹⁾ K. D. VI p. 647, 659.

²⁾ Forbedringsgrundskattakst over en Del af Kbh. Gaarde, forfattet 1677 (Rigsarkivet V. R. II p. 88).

³⁾ Matr. for 1687 (i Raadstuearkivet).

Nr. 86. Ambrosius Leffelmand Trompeter og hans Enke ejede Matr.-Nr. 123 fra ca. 1677 til hendes Død; Grunden blev da d. 19. Okt. 1728, Dagen før den store Ildebrand, paa Auktion solgt til *Matthias Esmarch*.¹⁾ Efter Ambrosius Trompeter fik den Smøge, der førte fra Graabrødre Torv op til hans Hus, Navnet *Trompetergangen*.

Lb.-Nr. 9—12. Med Corfitz Tønnesens Grund slutter Graabrødreklosters Jordskyldsgrunde langs Skindergade. Øst for Corfitz Tønnesen havde *Jacob Sørensen* Snedker sin Gaard, som han d. 13. Marts 1577 skænkede til *Byens fattige husarme*²⁾, og som i 1613 blev solgt til *Mogens Ulfeld* for 320 Rdlr.

Øst for denne Gaard maa vi søge den *Nicolaj Kirkes* Grund bag Graabrødre, hvorpaa der i 1581 stod 3 Boder, som udredede Husleje til denne Kirke³⁾, og som ikke senere genfindes blandt Kirkens Jordskyldsejendomme. Rimeligvis er den da ogsaa erhvervet af *Mogens Ulfeld*. Grunden kan ikke have ligget længere mod Vest, thi dér finder vi foruden Ejendomme, som giver Jordskyld til Universitetet, og som efter Opgivelse i Jordskyldsliste for 1679⁴⁾ oprindeligt tilhørte S. Barbaræ Alter i Roskilde, kun den nu jordfri Hjørnegrund til Købmagergade, som i Middelalderen tilhørte St. Johannes Evangelists Alter i Roskilde Domkirke.

Ret beset giver de bevarede Dokumenter, naar de sammenholdes med Udgravningsresultaterne, os fuld Forklaring paa Forholdene.

Den 8. August 1496 købte *Pether Bøcker* af Graabrødrekloster⁵⁾ en Jord og Grund »i det Stræde, som

¹⁾ Overstreget Notits i Designation og Tabel over de afbrændte Gaarde og Huse (Raadstuearkivet).

²⁾ K. D. I p. 539 jfr. K. D. II p. 780.

³⁾ K. D. I p. 511.

⁴⁾ Resen, Raadhuset p. 779 (Raadstueark.).

⁵⁾ K. D. IV p. 244—46 jfr. K. D. IV p. 249—50.

løber frem for Klosters Kirkegaard og saa bort til Kødmandere Strædet« østen næst op til (ø: øst for) den Jord, som *Jep Jenssen Raadmand* omtrent samtidig købte. Grunden maalte $24\frac{1}{2}$ sjæll. Alen mod Nord ud til Gaden, $21\frac{1}{8}$ Al. mod Vest, $21\frac{7}{8}$ Al. mod Syd og $19\frac{3}{4}$ Al. mod Øst. Af et andet Dokument ser vi, at der ved den Lejlighed solgtes 3 Grunde til *Jep Jenssen, Hans Guldsmed*, kaldet *Fryman*, og *Pether Bøcker*, og at de tilsammen omfattede en Jord udenfor den egentlige Klostergrund, idet de laa norden for Klosters Abildgaard, langs ud med Klosters Mur fra Kirkegaarden og til det Hus, som stod »næst østen hos« (ø: øst for) Klosters Teglovn. Blandt Betingelserne ved Købet nævnes, at ingen maa sætte nogen Bygning paa Klosters Mur, og at Køberne og deres Efterkommere ikke maa anbringe Vinduer i Vægge eller Tag ind imod Abildgaarden eller jordgrave noget Privet eller anden Bygning saa nær ved Muren, at den kunde tage Skade deraf.

Det var med andre Ord den hidtil ubebyggede Teglgårdsjord, som blev solgt i 1496.

Peder Bøcker skænkede d. 13. April 1511¹⁾ Grunden i Skindergade tilligemed andre Ejendomme til det Alter, som han selv havde stiftet, nemlig »*sancti Mauricii altere* i sancti Nickolai kircke pa den nørre sidhe paa korith, som iomfru Marie belledhæ i soelligislen pa staar«. Grunden siges i Gavebrevet at ligge i Graabrødrestræde, som løber ud til Kødmanderstræde, og den er bebygget med 3 Boder, som aarlig skal udrede 12 Mark danske Penninge til Altret. Disse 3 Boder er sikkert de samme, som nævnes 1581, men da var Huslejen dog 24 Mark.

Naar man fra Dokumenterne gaar til Udgravningerne, viser det sig, at Maalene paa Peder Bøckers Grund Lb.-Nr. 10 stemmer godt med den Grund (Lb.-Nr. 10), som ligger

¹⁾ K. D. IV p. 317—18.

norden for den gamle Middelaldermur; kun maa det uregelmæssige Fremspring, som Skindergade i Tidens Løb har faaet paa dette Sted, skæres bort. Jacob Sørensen Snedkers Gaard (Lb.-Nr. 10) er da en Del af Jep Jenssens, der tillige maa have omfattet Matr.-Nr. 87 (Lb.-Nr. 8 a), idet hans Jord strakte sig lige til Kirkegaarden, og paa Matr.-Nr. 87 fandtes der ingen Begravelser. Den vestlige Del af Jep Jenssens Grund er altsaa købt tilbage til Klostret eller skænket til Helligaandshus. Per Bødgers og Jacob Sørensen Snedkers Grunde udgør senere den nordlige Del af Matr.-Nr. 88.

Hans Frymans Grund (Lb.-Nr. 11) maa siden være skænket til *St. Barbaræ Alter* i Roskilde Domkirke. D. 25. Maj 1546 udsteder *Per Truelsen* et Lejebrev, hvori han af Herr Peder Jenssen, Vikar til *St. Barbaræ Alter* i Roskilde Domkirke, lejer en Altret tilhørende Gaard, 4 Boder, liggende i Graabrødrestræde i København, vest for *St. Johannes Evangelists Alters Gaard* og øst for *Per Bagers Bod* for en aarlig Afgift af 9 Mk. i Landegilde til Altret ¹⁾.

Denne Grund har grænset op til den østlige Ende af Graabrødreklosters Abildgaards Mur, q.

St. Barbaræ Vikariat blev omtrent 1568 frataget Domkirken af *Lauge Venstermand* ²⁾, men det maa helt eller delvis være bleven tilbagegivet senere. I alt Fald var denne Grund en Del af det Vikariegods, der ved Fundats af 31. Oktober 1631 blev henlagt til Løn for Universitetets Formskærer ³⁾. Efter at det skaanske Universitetsgods var gaaet tabt sammen med denne Provins, blev Formskærerens Vikariegods benyttet til Professorernes Løn, og d. 25. November 1665 blev bl. a. denne Grund i Skinder-

¹⁾ Arne Magn. Saml. Danske Dipl. Fasc. XXX Nr. 13.

²⁾ Jordbog paa alt Roskilde Kapitels og Domkirkens Indtægt og Rente etc. 1568 p. 345. A. M. 876 4°.

³⁾ Matzen, Univ. Retshist. I p. 296.

gade, der, uvist hvorfor, benævnes *Doktorboderne*, henlagt til første pædagogiske Professors Præbende med en Jordskyld af $8\frac{1}{2}$ Mk.¹⁾ Resen meddeler i sin Liste over Universitetets Jordskyld i 1679, at Grunden da udreder i Jordskyld 7 Mk. $14\frac{2}{3}$ Sk. til anden pædagogiske Professor, og at den stammer fra St. Margrethe Vikariat i Roskilde eller fra St. Barbaræ Alter i Roskilde. Det sidste er altsaa det rigtige; St. Margrethe Vikariat er forøvrigt ikke knyttet til Roskilde Domkirke, men derimod til Vor Frue Kirke i København, og er i 1497 henlagt til det gamle Universitet.

Grunden udreder fremdeles samme Jordskyld som i 1679. Den bestaar af Matr.-Nr. 89 og 90. Det førstnævnte Nummer var delt i to Ejendomme, af hvilke den vestligste i 1645—61 beboedes af Snedker *Hans Gertken*, i 1684—89 af Slagter *Oluf Jensen*, og den østligste i 1645 af *Hans Hattemager*, i 1661—79 af Slagter *Christen Eliesen* og af hans Enke. Paa Matr.-Nr. 90 boede i 1645 Snedker *Joest Bönicke*, i 1661—79 Snedker *Niels Jensen* og i 1689 Snedker *Jens Knudsen*.

Lb.-Nr. 12 er en Grund, som er vel kendt fra meget gammel Tid. D. 3. December 1425 solgte i Følge et noget beskadiget Dokument *Hinric Jenssen Gyling* til *Margarete Henneke Fiændzdatter* »en Jord og Grund i Køpendhafn i VorFrue (Sogn) . . . . en ved Graabrødre Kloster i Køpendhafn imellem Biörnbrostræde og . . . . nu i bor *Botheld Ascrædhe*.«²⁾ Grunden synes derefter at have ligget mellem Bjørnebrostræde (æ: Købmagergade) og en Jord, det senere Matr.-Nr. 90, hvor *Botheld Ascrædhe* boede, paa det Sted, hvor Teglovnen siden kom til at staa; derved kan Tidspunktet for dens Flytning til Matr.-Nr. 90 til en vis Grad fastslaaes.

¹⁾ Acta Consist. 1665 fol. 68 (Konsist. Arkiv).

²⁾ Erslev, Rep. Dipl. R. D. Mediæv. III p. 360.

D. 27. Oktober 1445 udlejede Margarete Hennikesdatter nemlig for et Tidsrum af 15 Aar en Grund (Lb.-Nr. 12 a) med paastaaende Hus østen næst Graabrødres Teglovn, altsaa ved Skindergade, til *Tidike Hansson*, kaldet *Syrenberg*.¹⁾ Parcellen maalte 22¹/₂ Al. langs Gaden og 15⁷/₈ Al. fra Nord til Syd.

Senere hører vi efter Margarete Hennike Fjændsdatters Død om en Strid mellem Arvingerne, der blev ført for Roskilde Byting. Margarete havde giftet sig for anden Gang med *Mattis Olufsen*, og hendes to Døtre *Katrine Hansdatter* eller *Nielsø* og *Gertrud Mattisdatter* delte omsider d. 4. Januar 1458 Jorden, der siges at ligge i København i Vor Frue Sogn mellem Graabrødre Teglovn og Kødmanderboder. Gertrud fik den nordlige Halvdel og Katrine den sydlige. Et Tingsvidne paa Roskilde Byting af 14. Februar 1459, hvori Henrik Gylingh bekræfter Købet i 1425, afslutter Sagen.²⁾

Næste Gang, Grunden nævnes, er i det før omtalte Genbrev af 1546 paa Nabogrunden, hvori den siges at tilhøre *St. Johannes Evangelists* Alter, uden Tvivl det Alter af dette Navn, som fandtes i Roskilde Domkirkes Chor, thi det havde i 1568 to københavnske Ejendomme, nemlig en Gaard paa Købmagergade, beboet af *Jens Bager*, som betalte 7 Mk. i Jordskyld, og nogle Boder, beboede af *Frans Olsen*, der ligeledes betalte 7 Mk. i Skyld.³⁾ Begge disse Ejendomme ligger vist paa denne Grund. Siden blev Grunden Matr.-Nr. 91 og ejedes i 1645—68 af Ridefoged *Frederik Frederiksen* og hans Enke. Nu er Grunden jordfri.

Lb.-Nr. 13, Matr.-Nr. 92, som udreder Jordskyld 10 Mk. 2 Sk. til »Prædikanterne i Staden«, er en af de

¹⁾ Erslev. Rep. III p. 673.

²⁾ K. D. IV p. 57—59, 62.

³⁾ Jordbog paa alt Rosk. Kap. etc. 1568 p. 217 (A. M. 876 4°).

to af Vor Frue Kirkes St. Johannes Evangelists Alters Gaarde, der nævnes paa Købmagergade i Jordebogen af 1581. Denne Grund var siden i adeligt Eje, omend ingen adelig Bolig. I 1645 ejedes den af *Frederik Reedtz*, men beboedes af *Christopher Sadelmager*, i 1661 af *Jørgen Reedtz*, men i 1668 af Rigens Skriver *Morten Larsen*. Grunden grænser nu som i Middelalderen til Østsiden af Graabrødreklosters Abildgaards Mur.

Lb.-Nr. 14, Matr.-Nr. 93, 94 og 95, kendes ikke fra ældre Dokumenter. Grunden udreder ingen Jordskyld. Den kan i Følge sin Beliggenhed have hørt til Graabrødreklosters Jord, og Jordskylden kan være afløst i tidlig Tid. Om dette er Tilfældet, vil mulig kunne opklares, dersom man ved fremtidige Udgravningsarbejder kan paavise Rester af Abildgaardens Mur, der utvivlsomt har dannet et sammenhængende Hegn om denne Del af Klostrets Grund. Mulig er den i saa Fald identisk med den Grund, som Herr *Peder Gregersen* i 1581 ejede i Graabrødre, og hvis Jordskyld, 32 Mk., er bleven afløst inden 1600.

Gaarden Matr.-Nr. 93 bebos i 1645—68 af Kobbersmede, Matr.-Nr. 94 er en Bagergaard, og Matr.-Nr. 95 ejes fra 1645—89 af Guldsmede.

Lb.-Nr. 15—17. Jordebogen for 1581 anfører to Grunde paa Købmagergade, tilhørende *Michel Fyrbøder* og *Christian Reysvend* (o: Ridesvend), der hver betaler 8 »slette« Mk. i Skyld til Helligaandshus. De kan ikke identificeres med andre end *Lb.-Nr. 15* og *16*, der fremdeles udreder denne Skyld. *Christian Reysvends* Grund er muligvis en Del af den, som *Christian Ridesmaasvend* ejede i Graabrødre i 1547, og hvoraf der betaltes en Skyld af 8 gl. Mk. eller 10 Mk. $10\frac{2}{3}$ Sk. i »slet« Mønt. *Christian Nielsen Ridesmaasvend*, der ogsaa ejede en Universitetsgrund paa Nørregade, benævnes i Jordskyldslisterne hyppigt Ridesvend. I 1581 var han forlængst død, men Gaarden paa Nørregade betegnes endnu i 1576 som tilhørende

Christian »Reysmosvends« Arvinger. Det er muligt, at Graabrødre-Grunden ligeledes i 1581 endnu er betegnet efter den afdøde Ejer, men det kan vel ogsaa tænkes, at den ejedes af en Søn, som har beholdt Faderens Tilnavn.

Lb.-Nr. 15 og 16 ejedes i 1600 af *Hans Jensen* og *Jens Jørgensen*, i 1607 af *Anders Hansen Skytte* og *Rasmus Skrædder*.

I December 1619 solgte den daværende Ejer af Lb.-Nr. 16, *Knud Grubbe* til Røgle, sin Gaard, der beboedes af *Hans Wormb*, til Kongen. Længden var fra »Adelgaden« gennem Gaarden og til Plankeværket nede i Haven 81 Al.; Bredden til Købmagergade $16\frac{1}{24}$ Al. og midt i Gaarden «af sønder i nær» $15\frac{3}{8}$ Al.¹⁾ I sin Kalender skriver Christian IV,²⁾ at han d. 18. Marts 1620 gav Knud Grubbe 1600 Daler in specie for en Gaard i København, »hvilken jeg lod afbryde og lægge til en Plads, hvor som jeg lagde en Gade af Købmagergade i Løvstrædet«. Den Udvidelse i Bredden, som Løvstræde fik ved denne Lejlighed, var omtrent 4,5 m; selve Strædet var til før 1620; rimeligvis er det oprindelig en Passage gennem Klosters Grund, der blev offentlig Gade i 1530 ved dets Nedlæggelse. Det vises ogsaa paa Byens ældste Kort fra ca. 1600.

Lb.-Nr. 15 og 16 blev siden Matr.-Nr. 96, som i 1661 ejedes af Bager *Jørgen Karch*, i 1668 af *Valentin Sadelmager*, og Matr.-Nr. 97, der i 1645 og senere beboedes af Guldsmede, og hvis Ejer i 1689 var Vinhandler *Peter de Hemmer*.

En Del af Knud Grubbes Grund, Lb.-Nr. 16, blev lagt til Lb.-Nr. 17, der siden blev dels en selvstændig Ejendom, Matr.-Nr. 117, og dels en Indkørsel til Matr.-Nr. 94's

¹⁾ Rigsarkivet, Topogr. Saml. Perg.

²⁾ O. Nielsen, Kbh. H. og B. IV p. 418—19.

Gaard. Matr.-Nr. 118 ejedes i 1661 af *Jochum van Bre-dahls Arvinger*, i 1668 af *Mathias Kalthoff*.

Lb.-Nr. 18. Grunden ejedes i 1581 af *Johan Venstermand* (Jordskyld 6 Mk.), i 1600 af *Knud* og i 1607 af *Knud* eller *Johan Venstermand*. Senere er Gaarden Bryggergaard (Matr.-Nr. 119) med en Jordskyld af 4 Mk. Den fik efter Nedlæggelsen af Knud Grubbes Gaard tillagt den østlige Del af dennes Grund. Men derefter er der frasolgt omtrent en Trediedel af det oprindelige Areal med tilhørende Jordskyld 2 Mk., der er sammenlagt med Nabogrunden mod Vest (*Lb.-Nr. 19*).

Lb.-Nr. 19 var 1581—1600 i *Jacob Vinds Eje* (Jordskyld 6 Mk.); i Jordskyldlisten for 1600 er hans Jordskyld forøget til 8 Mk. I 1607 ejede *Kirsten Poul Bryggers Gaarden* (Jordskyld 8 Mk.), og derefter er Gaarden ligesom Naboejendommen en Bryggergaard (Matr.-Nr. 120); Jordskylden forøgedes senere med de i Nabogrundens Skyld fradragne 2 Mk. til 10 Mk.

Lb.-Nr. 20 ejedes i 1581 af *Jacob Ulfeld* (Jordskyld 24 Mk.), i 1600 og senere af hans Søn *Mogens Ulfeld*, der som før nævnt i 1613 udvidede Grunden til Skindergade ved Tilkøb af de Husarnes Gaard og rimeligvis ogsaa af Nicolaj Kirkes Boder. D. 5. Okt. 1618 tilskødede Mogens Ulfelds Søn *Jacob Ulfeld* til Sielsø Grunden, hvorpaa der fandtes to Gaarde, den ene i Løvstræde og den anden i Skindergade, til *Jacob Ulfeld* til Urup, Corfitz Ulfelds Fader. *Jacob Ulfeld* til Urup har senere solgt Ejendommen til Familien *Rosenkrantz*, og denne har atter kort før 29. April 1639 overdraget *Iver Vind* Gaarden i Løvstræde¹⁾ med tilhørende Grund og den hele Jordskyld (24 Mk.), medens Gaarden i Skindergade med »jordfri« Grund forblev i *Rosenkrantz*'ernes Eje. Endnu i 1661 ejede *Iver Vind* Gaarden i Løvstræde med 4 Leje-

---

¹⁾ K. D. III p. 190.

vaaninger, men i 1668 er 1 Lejevaaning, Matr.-Nr. 121 (Jordskyld 6 Mk.), frasolgt til *Hans Willumsen Snedker*, og Resten, Matr.-Nr. 122 (Jordskyld 18 Mk.), ejes af Bogtrykkeren *Hinrich Gøde*, der forøger Grunden i 1668 med en Strimmel af Corfitz Ulfelds nedlagte Grund (Jordskyld 3 Mk. 8 Sk.), hvorpaa han i 1669 maatte opføre Boder i $3\frac{1}{2}$ Alens Bredde.¹⁾

Gaarden i Skindergade (Matr.-Nr. 88) ejedes i 1645 af Fru *Lisbeth Jørgensdatter Dyre*, Enke efter *Palle Rosenkrantz* til Krenkerup, i 1661 af hendes Svigersøn *Erik Rosenkrantz* til Rosenholm, i 1668 af Monsieur *Finche*, i 1689 af Dr. *Friderich Hammerichs* Enke, som udparcellerede og bortsolgte Gaarden i 1707.²⁾

Lb.-Nr. 21. Paa det sydlige Hjørne af Løvstræde og Købmagergade ligger en Grund, der har tilhørt Nicolaj Kirke og ydet Jordskyld til denne. I 1581 var den delt i 3 Ejendomme, som ejedes af *Peder Dionissen* (Jordskyld 10 Mk. 13 Sk.), *Niels Draffuer* (Jordskyld 6 Mk.) og *Kirstine Rasmus Skrædders* (Jordskyld 4 Mk. $8\frac{1}{3}$ Sk.). Senere udgør Grunden Matr.-Nr. 98 og Matr.-Nr. 148 (Jordskyld 21 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk.). Matr.-Nr. 98 ejedes i en lang Aarrække (1645—89) af Griffenfelds Forældre *Jochum Skomager* og Hustru *Maria Motzfeld*.

Rasmus Skrædder ejede i 1547 2 Jorder i Graabrødre med 22 gl. Mk. Skyld: muligvis er *Kirstine Rasmus Skrædders* ovennævnte Grund en Del heraf.

Lb.-Nr. 22 vest for Nicolaj Kirkes Grund ejedes i 1581 af *Knud Alsing*, som d. 25. Febr. 1572 fik Lejebrev paa Grunden af Helligaandshus.³⁾ Efter dette maalte Grunden $43\frac{1}{6}$ Al. paa østre Ende vesten næst *Rasmus Skrædders* Gaard (Lb.-Nr. 21), $41\frac{3}{4}$ Al. paa vestre Ende

¹⁾ K. D. IV p. 463, 518.

²⁾ Maaleprotokol for 1707 i Stadskonduktørens Kontor.

³⁾ Resen, Manusk. ang. Hospitalet (Raadstueark.) p. 673—74.

østen næst til *Erik Basses* Gaard. Mod Nord strakte Grunden sig $47\frac{1}{2}$ Al. langs Løvstræde, og mod Syd stødte den med en Længde af $47\frac{1}{2}$ Al. op til »Hellig Aands Hospitallens Hafuemur«, der dannede Grænse for alle Grundene paa nuværende Løvstrædes Sydside. Lb.-Nr. 22 er altsaa Graabrødreklosters sydøstlige Hjørnegrund. I 1581 havde Knud Alsing endnu Grunden (Jordskyld 18 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk.).

Henimod 1600 solgte Knud Alsings Søn *Knud Knudsen Alsing* den østlige Del af Grunden til sin Stedfader *Anders Lauritzen Skrædder*, og denne udparcellerede snart sin Ejendom i 3 Dele, de senere Matr.-Nr. 145, 146 og 147. Den østligste, Matr.-Nr. 147¹⁾, blev ved Købebrev af 30. Maj 1600, Bytingsskøde af 9. Marts 1601 og Lejebrev fra Vartou Hospital af 16. Marts 1601 overdraget til *Niels Hansen (Væver)*. I Købebrevet siges Grunden at grænse mod Syd til velbyrdig *Jacob Seefelds* Have, medens Vartous Skøde efter gammel Talebrug benævner Grænsen »Helliggiesthuss mur«. Fra 1646 til 1657 ejede Kongens Skrædder og Teltmager *Niels Erlandsen* denne Grund, og derefter boede *Jacob Sørensen*, som drev samme Haandværk, her til Aarhundredets Udgang.

Den næste Grund, Matr.-Nr. 146, blev solgt til *Conrad Feber Sporemager*, hvis Genbrev af 27. Marts 1605 til Hospitalet er bevaret i Afskrift²⁾, medens *Anders Lauritzen* beholdt den sidste Grund, Matr.-Nr. 145. Fra 1645, til Huset brænder omtr. 1687, bebos Nr. 145 af Badstuemænd.

Hver af disse tre Grunde udredede en Jordskyld paa 3 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk., som blev fradraget Hovedparcellen, Knud Alsings Grund. Hovedparcellen var i 1607 overgaaet til *Rasmus Mauritzen* med en Jordskyld paa 8 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk.; den er fra 1645 til 1676 beboet af Plattenslagere, senere

¹⁾ Raadstuearkivets Skøder Nr. 95.

²⁾ Resen, Hospitalet p. 614—15.

af Smede. Noget efter 1668 deles den i Matr.-Nr. 143 og 144, som hver udreder den halve Jordskyld; et Stykke henlægges desuden som Lejevaaning til Nabogrunden.

Lb.-Nr. 23 ejes allerede i 1547 af *Erik Basse* med en Jordskyld paa 3 Mk. 12 Sk. i gl. Mønt, hvilket svarer til 5 »slette« Mk. i 1581 og senere. I 1600 ejes Gaarden af Mester *Anders Bendtsen*, hvis Enke endnu har den i 1607. Senere er Gaarden i Fru *Else Thotts* Eje og sælges af hende d. 4. Januar 1628 til *Gabriel Kruse* til Engeltoft, som atter d. 16. Marts 1647 overdrager den til *Jørgen Matthiesen*.¹⁾ I det mindste fra hans Tid at regne har Gaarden faaet tillagt den før omtalte Lejevaaning; den var tillagt som »jordfri«, men faar, da den udskilles som selvstændig Ejendom, Matr.-Nr. 142, paalagt 2 Mk. af Jordskylden, medens Hovedgrunden, Matr.-Nr. 141, kun beholder 3 Mk. af sin oprindelige Skyld. Fra 29. April 1664 ejer *Liborius Mannes* Sadelmager Grunden; han laa i Proces med Kansler *Theodor Lente*, Ejeren af den nuværende Postgaard, om Vinduesretten imod hans Grund, men tabte sin Sag.²⁾ Senere er denne Gaard ligesom Matr.-Nr. 145 en Badstuegaard.

Lb.-Nr. 24 er, saa langt den kan følges tilbage i Tiden, en »jordfri« Ejendom. Mulig er den dog identisk med den Graabrødres Grund, som *Lauritz Oluffsen* ejede i 1581, og hvis Jordskyld, 60 Mk., blev afløst inden 1600. Den grænsede mod Syd og mod Vest til Helligaandshus. *Knud Urne* til Aasmarke ejede denne Gaard ved sin Død i 1622. Kort forinden mageskiftede han den vestlige Del af Grunden³⁾ med et Stykke af Tugthusets, det tidligere Helligaandshus' Grund. Knud Urnes frasolgte Grund (*Lb.-Nr. 24 a*) maalte mod Nord $11\frac{3}{8}$ Al. til Løvstræde, mod

¹⁾ Dok. i Skøder vedr. Postgaarden i Kbh. (Rigsarkivet).

²⁾ Dok. vedr. Postg. i Kbh. (Rigsarkivet).

³⁾ K. D. II p. 665.

Syd $13\frac{1}{6}$ Al. langs Gavlen af det Stenhus, der stod i Tugthuset, og var $40\frac{2}{3}$ Al. lang fra Stenhuset til Løvstræde. Dette Stenhus er Helligaandshus' gamle Hestemølle, der senere blev Præstegaard for Helligaandskirken; dets Beliggenhed og Udstrækning er velkendt fra Geddes Kvarterkort, og dets nordlige Gavl staar i Flugt med den i Knud Alsings Skøde omtalte Havemur. Beliggenheden af Knud Urnes Grund kan nøje fastslaaes, dels ved Hjælp af Stenhusets Gavl, dels ved, at man fra et Skøde paa Tugthusets Grund kender Maalet 75 Al. fra Tugthuskirkens nordvestlige Hjørne til Urnes Grunds nordøstlige Hjørne, der jo efter Afstaaelsen blev Hjørne i Tugthusets Grund. Det nordvestlige Hjørne af Urnes Grund bliver derimod et Hjørne i Graabrødreklosters Grund og dens Vest- og Sydside en Del af Klostrets Grænse. I Magelæg fik Knud Urne et Stykke Jord (Lb.-Nr. 24 b) sønden for sin egen Grund og øst for det foromtalte murede Hus; mod Øst grænsede denne Grund til *Johan Posts* Ejendom, den nuværende Postgaard, og mod Syd til de fattiges Børnehus, som laa paa Helliggeiststrædes (Walkendorfgade) Nordside. Grunden maalte mod Nord $38\frac{17}{24}$ Al., mod Vest langs Stenhuset $18\frac{41}{48}$ Al., mod Syd $39\frac{7}{24}$ Al. og mod Øst $17\frac{7}{8}$ Al. Knud Urnes Genbrev¹⁾ bærer hans Søn *Christopher Urnes* Underskrift og Paategning om, at det er underskrevet efter Faderens Død. Knud Urnes Gaard er da den samme som den, *Christopher Urne* ejede i Løvstræde i 1628²⁾, og som Broderen *Frederik Urne* havde i 1645.

I 1650 ejede *Jørgen Brahe* denne Gaard; Dr. Oluf Nielsen antager med Urette, at han solgte den til Helligaandskirken til Præstegaard. Efter *Jørgen Brahe* havde Vinhandler *Albrecht Dysseldorf*, som var blandt de første »32 Mænd«, Gaarden til sin Død; han blev begravet i

¹⁾ Topogr. Saml. Perg. (Rigsarkivet).

²⁾ K. D. III p. 75.

Nicolaj Kirke d. 14. December 1666.¹⁾ Hans egentlige Bolig, Matr.-Nr. 5 ²⁾ i Strandkvarter, laa nemlig i Nicolaj Sogn.

A. Dysseldorf solgte et Stykke af Lb.-Nr. 24 til Helligaands Præstegaard, rimeligvis Lb.-Nr. 24 b, og maaske tillige den Havejord, hvormed Præstegaardsgrunden, Matr.-Nr. 157, i 1687 gik ud til Løvstræde.³⁾ Muligvis har Dysseldorfs Enke Lisbeth, som i 1669 blev gift med Vinhandler *Henrik Würner*⁴⁾ snart solgt Gaarden. I 1687 og senere ejede Dr. *Philip Hacquart* den resterende Del af Urnes Grund (Matr.-Nr. 140), medens det Stykke, som Urne solgte til Tugthuset, senere var den østlige Del af Matr.-Nr. 139.

Lb.-Nr. 25—26. Vest for Urnernes Grund gik Helligaandshusets Jord ud til Løvstræde og strakte sig langs denne Gade indtil Graabrødreklosters *Prison* (Lb.-Nr. 25), paa hvis Fundament, som tidligere omtalt, Hjørnehuset Løvstræde Nr. 11 endnu hviler.

Syd for Prisonet laa der oprindeligt en lille Grund (Lb.-Nr. 26), til hvilken Adgangen var fra Løvstræde gennem den lille Smøge, som endnu findes som Gaardsplads for Nr. 11, lukket med en Port til Gaden.

Det ældste bevarede Skøde paa denne Grund er Borgmester og Raads Skøde af 4. Juni 1555 til *Hanns Viingaardt* »Bog Prenter« og hans Hustru *Carine Niels Datter* og begges deres ægte Børn og alle deres Arvinger paa en Graabrødres Gaard og Grund liggende i det nye Graabrødrestræde østen næst op til Kirstine Krogmagers Gaard

¹⁾ Personalhist. Tidsskr. 1. R. 1. Bd. p. 218.

²⁾ I selve Grundtaksten 1689 er Ejerne af Matr. Nr. 4 og 5 ombyttede, hvilket fremgaar ved Sammenligning med Grundtaksterne for 1668 og 1661 samt med Universitetets Jordskyldsliste for 1679 og Vartovs for 1676 og 1695.

³⁾ Helligaandsk. Inventarieprotokol for 1727 (Raadstueark.), jfr. Matrikel for 1687 (Raadstuearkivet).

⁴⁾ Personalhist. Tidsskr. 6. R. 3. Bd. p. 2.

og vesten næst op til Helliggæsthus Lade, strax sønden og næst op til Prisonet og norden næst op til Helligaands Hospital (Jordskyld 10 gl. Mk.).¹⁾

I Jordebogen af 1581 opføres Bogtrykkeren *Lauritz Benedict* som Ejer (Jordskyld 14 Mk. $10\frac{2}{3}$ Sk.), i 1600 er Jordskylden forøget til 15 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk., men i 1607, hvor *Lauritz Benedict* fremdeles er Ejer, er Jordskylden nedsat til 13 Mk. $5\frac{1}{3}$ Sk., hvilket Beløb, der er det samme som den oprindelige Skyld, 10 gl. Mk., senere er bibeholdt.

Siden ejer *Jens Jensen* denne Grund, og han sælger den d. 4. Maj 1619 til kgl. Majestæts Møntmester *Johan Post*²⁾. Grunden beskrives som liggende ud til Graabrødre, sønden for Gaden og sønden næst op til Prisonet, østen for den Gaard, som Herr *Peder Svendsen* (Kapellan til Helligaandskirken) nu ibor, og vesten næst op til *Helligaands Hospitals Ladehus*.

Dr. Oluf Nielsen opgiver, at Grunden i 1623 sælges til *Kongen*³⁾, der lægger den til Tugthuset, ligesom Prisonet vistnok samtidig blev inddraget under dette. Resen siger i det mindste, at det var *Byens Fængsel* endnu i 1623, hvilket det havde været siden Klosters Nedlæggelse. Men desuden havde Dele af Prisonet været udlejede til Beboelse. I Jordebogen af 1581 omtales 4 Lejere, som tilsammen havde 6 Kamre. I 1620 boede *Marine Jorðemoder* i den nordre Part⁴⁾ med Gavlhuset mod Løvstræde.

Christian IV lod Prisonet indrette til *Tugthuset Kirke*, men desuden var der, enten i Etagen over Kirken eller i Hans Vingaaards Hus, Skrædderkammer og Skole for Børnene i det med Tugthuset forbundne Børnehus.

¹⁾ Afskr. i Langebeks Dipl. (Rigsarkivet).

²⁾ Topogr. Saml. Perg. Kbh. Fattigvæsen (Rigsarkivet).

³⁾ O. Nielsen, Kbh. H. og B. IV p. 420.

⁴⁾ I Resens Haandskrift staar »Part«, ikke Port, saaledes som i Gengivelsen i K. D. I p. 601.

Tugthuset udredede i en Aarrække Jordskylden af Lb.-Nr. 26, men derefter gik Forpligtelsen i Glemme, indtil den atter indskærpedes Rentekamret i 1649.¹⁾

Efter Tugthusets Salg i 1650 til Apotheker *Samuel Meyer* blev Lb.-Nr. 25—26 tillige med smaa tilstødende Arealer mod Øst og Syd solgt som en samlet Grund, Matr.-Nr. 133, der i lang Tid ejedes af Mester *Anders Guntzow*, Præsident i Hofretten. Den samlede Ejendom bevarede *Lauritz Benedicts* Jordskyld, 13 Mk. 5¹/₃ Sk.

Efter M. Anders Guntzows Død købte Guldsmed og Medaillør *Anders Nordman* Gaarden. Han fik ved Magistratens Resolution af 14. April 1714²⁾ Tilladelse til at indsætte et Vindue med skraa Brædder for i Sydgavlen mod Helligaandskirkens Organists Gaard imod at betale 24 Sk. til Kirken hver St. Hansdag. Under Ildebranden i 1728 brændte baade Nordmans Gaard og Organistens, men Afgiften overlevede Branden og betales formodentlig den Dag i Dag. Det er efterhaanden bleven et dyrt Vindue.

Lb.-Nr. 27 ejedes, som før nævnt, i 1555 af *Kirstine Krogmager*, som allerede havde Grunden i 1547. Hendes Jordskyld var 10 Mk. I 1581 er Gaarden bleven til *Kapellanbolig* for Helligaandskirken, og den bebos af Kapellanen Herr *Jens* (Jordskyld 16 Mk.). Endnu i 1645 bor den daværende Kapellan i Gaarden, men d. 23. Marts 1650 nævnes Kapellanens Hus, som *Organisten* nu udi bor.³⁾

Gaarden, det senere Matr.-Nr. 132, var Organistbolig i 1689, men i 1695 bebos den af *Niels Laursen Kock*.

Lb.-Nr. 28 var i 1581 delt i to Grunde, som tilhørte *Anne Monsis* (Jordskyld 14 Mk. 10²/₃ Sk.) og *Dirick Hansen* (Jordskyld 16 Mk.); i 1600 og 1607 er de sammenlagte til én Grund (Jordskyld 32 Mk.), som ejes af *Corfitz*

¹⁾ K. D. V p. 325—26.

²⁾ Helliggeistes Kirkes Protocol 1688 (Raadstuearkivet).

³⁾ K. D. III p. 325 ff.

Thott og efter hans Død af hans Enke *Anne Basse*, der dør d. 24. Juni 1649 som den sidste af Basserne.

Oprindelig strakte Lb.-Nr. 28 sig om bag Kapellanens Grund, men dette lille Jordstykke (Lb.-Nr. 28 a) blev i 1635 solgt af *Anne Basse* til Kongen, som indlemmede det i Tugthusets (Børnehusets) Grund.¹⁾ Det maalte mod Vest $8^{17/24}$ Al. op til *Anne Basses* Stald, og Vestgrænsen gik fra Drengenes Sengekammer (i Børnehuset) og indtil Kapellanens Baghus; mod Syd var Grænsen 15 Al. lang og gik langs Børnehusets Mur fra Stalden til en tillukket Skorsten i Børnehuset, og mod Øst $6^{1/3}$ Al. til en smal Plads bag Børnehuskirken (o: til det lille Gaardsrum i Lb.-Nr. 26).

Sydsiden af *Anne Basses* Grund er altsaa tillige Sydsiden af Graabrødreklosters Grunde.

Efter *Anne Basses* Død bliver *Steen Holck* Ejer af Gaarden. Senere bebos den i mange Aar af Bogtrykkerne *Jørgen Gøde* og *Johan Bockenhoffer* (Matr.-Nr. 131).

Vest for Lb.-Nr. 28 strakte der sig oprindelig et lille *Stræde*, antagelig ca. 4 Meter (6—7 Al.) bredt fra Torvet i Graabrødre, som i 1573 kaldtes *Det nye Fisketorv*, ned til Gamle Fisketorv, Amagertorv.

Lb.-Nr. 29 vest for Strædet tilhørte i lang Tid *Staden*. I 1581—1607 boede *Marine Dirickis* til Leje her, thi Stadens Kæmner betalte Jordskylden (16 Mk.). Endnu i 1620 er Grunden Stadens, og i Byens Hus vesten for den Gang til Madboderne bor nu *Jens Kiildsen Bødker*, som betaler Byen 14 Daler i Husleje.²⁾ Siden sælges Grunden, formodentlig omkring 1639—40, samtidig med Boderne paa selve Madtorvet. I 1661 bor *Oluf Stegs* Enke her i et lille Hus, formodentlig Byens gamle Lejevaaning. Selve Grunden ejes i 1645 af *Thomas Possementmager* og i 1661—68 af hans Enke og af hans Søn *Thomas*. I 1676

¹⁾ K. D. I p. 650.

²⁾ K. D. I p. 599.

bor *Johan Ernst Possementmager* her, til han i 1712 sælger Matr.-Nr. 129 til sin Svigersøn *David Uhrsin*, som drev samme Haandværk.

I Oluf Stegs lille Hus bor i 1668 og i mange Aar derefter Snedkeren *Jochum Wolff* eller *Vals*. Efter 1676, rimeligvis omkring 1682, udvider *Jochum Vals* sin Grund, dels ved Tilkøb af en Del af *Johan Ernsts* Jord, idet dennes Jordskyld i Aarene mellem 1676 og 1695 er nedsat fra 16 Mk. til 10 Mk., dels med et Stykke af Naboejendommen mod Syd, som blev udparcelleret af dens Ejerinde, *Bertel Jacobsens* Enke, af hvis Jordskyld der ligeledes i disse Aar blev henlagt 6 Mk. til *Jochum Vals'* Grund; tillige var det gamle Strædes Jord henlagt til *Jochum Vals*. Derved opstod Matr.-Nr. 130 med 12 Mk. Jordskyld til Vartou.

Lb.-Nr. 30 er en ret sammensat Grund. Den bestod a) af en Graabrødregrund med 16 Mk. Jordskyld til Helligaandshus, som laa dels vest og dels syd for *Lb.-Nr. 29*,¹⁾ b) af en Graabrødregrund, som imod den almindelige Regel ydede først 10 gl. Mk. og senere 8 gl. Mk. Jordskyld til Universitetet. Hertil kom senere c) en Grund, tilhørende *St. Pauli Alters* Gods, altsaa oprindelig udenfor Klosters Omraade, der betalte Jordskyld, 8 gl. Mk., til Universitetet.

Grundens Historie lader sig forfølge ved Hjælp af Universitetets Jordskyldsregnskaber.²⁾

a) ejedes i 1564 og rimeligvis tidligere af *Jacob Mouritzen*, i 1581 og maaske tidligere af *Henrich Rogentin* Buntmager.

b) var i 1544 i *Hans Hanssøn Guldsmeds* Eje, og den fik i 1547 sin Skyld sat op fra 8 Mk. til 10 Mk. aarlig. Allerede i 1558 betaler *Jacob Mouritzen* Jordskylden, der

¹⁾ K. D. I p. 355, 559—60.

²⁾ Pk. Nr. 4 Universitetets Regnskaber 1544—1640 og Nr. 141 Jordskyldsprotokol for 1632 ffg. (Konsist. Arkiv).

ved en Forveksling med en anden af Hans Hanssøns Gaarde blev nedsat til 8 gl. Mk., men først d. 21. Juni 1564 løser han Lejebrev paa Grunden.¹⁾ Den ligger da sønden næst op til (ø: syd for) Jacob Ridesmaasvends, norden næst op til Lauritz Jensens Huse og vesten op til Jacob Mouritzens Gaard, »som han har af Helliggestes«. Jacob Mouritzen bor her endnu i 1589, men inden 1603 har *Henrich Rogentin Buntmager* overtaget den; paa Grund af en Lakune i Universitetsregnskaberne kan det nøjagtige Tidspunkt ikke fastslaaes.

c) er som nævnt en Del af det Gods, der var tillagt St. Pauli Alter i Vor Frue Kirkes Højechor, og som Universitetet modtog ved Christian III's Fundats af 1539, sikkert som en Arv efter det gamle Universitet. Hvorledes Godset har faaet denne Benævnelse, kan ikke oplyses, men saavidt man kan kontrollere det, svarer det til det Gods, som var tillagt St. Peders Alter i Højechor; rimeligvis har Altret senere skiftet Navn for at skelnes fra det ældre St. Peders Alter i samme Kirke.

Grunden c) omtales ikke i selve Universitetsfundatsen, men nævnes først i Regnskaberne fra 1544 og senere som Del af St. Pauli Alters Gods. Den er utvivlsomt identisk med den, som *Poul Laxmand* i 1491 tillagde det af ham samtidig stiftede Alter i Højechor »the hellighe trefollighet, iomffrwe Marie, sancto Pedher oc alt hemmeriges herskab till loff, ære oc værdighet«. Grunden betegnes i Stiftelsesbrevet som nogle Stenboder i Klosterstræde, »vesten sønden op til Klostret«. Han købte dem d. 30. November 1491 af Graabrødreklosters Prokuratorer.²⁾ Betegnelsen af Grundens Beliggenhed viser, at den ikke har hørt til Klostrets Jord, men formodentlig er en Gave, som i Følge Ordensreglerne skulde afhændes.

c) ejedes fra 1544 til 1559 af *Lauritz Jensen*, som

¹⁾ Konsist. Kopibog 1538—1602 fol. 130.

²⁾ K. D. IV p. 222.

boede i Abbeden af Sorøs Gaard paa Vestergade; i 1544 havde han lejet Huset ud til *Niels Michelsen Skomager*, i 1551 til *Jesper Skomager*.

Et Uddrag af den nu tabte Jordebog fra 1551, som Professor *Christen Morsing* havde forfattet, siger, at Grunden før Lauritz Jensens Tid havde tilhørt *Bou Puntmager*. Muligvis er denne Bo identisk med *Bo Jensen Pungemager*, en af Byens ansete Borgere i det 16de Aarhundredes Begyndelse, der ca. 1510 opføres som boende i Mogens Laurensens, det senere Frimands, Rodemaal, og som i 1501 medbesegler et Lejebrev paa en nærliggende Ejendom i Klosterstræde.¹⁾ Han har rimeligvis haft Gaarden i Klosterstræde fri for al Afgift for sin Levetid, thi den nævnes som sagt ikke i Universitetets Fundats af 1539. Lauritz Jensen har sikkert giftet sig med Bos Enke *Lutze Andersdatter*, der havde en Søn *Mattis Bosen* af første Ægteskab.²⁾ Laurits Jensen levede endnu i 1559; i de næste 4 Aar er der en Lakune i Universitetsregnskaberne, men fra Philippi & Jacobi Dag, 1. Maj 1563, og indtil 1576 opføres *Lutze Boes*, formodentlig Laurits Jensens Enke, der er betegnet ved sin mere bekendte første Mands Navn, eller ogsaa hans Steddatter i Jordskyldslisterne. Men allerede i 1574 havde *Henrich Rogentin Buntmager* faaet Universitetets Brev paa Grunden,³⁾ sønden næst Jacob Mouritzen og norden næst Lauritz Hemmingsen.

Henrik Rogentin Buntmager ejede den sammenlagte Grund a, b og c til sin Død i 1620, og han byggede en vistnok ret anselig Gaard ud til Klosterstræde. Han var en af Byens ansete Mænd, Oldermænd i Buntmagerlavet og i Danske Kompagni og Kirkeværge for Helligaandskirken i 1594, da Spiret blev rejst. Hans efterladte Børns Formyndere, *Henrich Berner* og *Isaac Cortes* (eller

¹⁾ K. D. I p. 283, K. D. IV p. 271.

²⁾ K. D. VI p. 34.

³⁾ Konsist. Kopibog 1538—1602 fol. 159.

Cortsen), sluttede d. 22. November 1621 Kontrakt med Dr. medic. *Frederik Pedersen*, ogsaa kaldt *Frederik Severin* eller *Fred. Severinius Petri*,¹⁾ som købte Gaarden med 2 hosliggende Boder for »1700 Curanti Daler à 40 schilling lybsch«. Paa Grund af Stridigheder om Overtagelsen blev et egentligt Købebrev først udstedt d. 23. Februar og Skøde d. 1. Marts 1624, og Skødet blev først udleveret efter Konsistoriums Dom, der gik Formynderne imod.

Dr. Frederik Pedersen havde, medens han ejede Gaarden, en Retssag med Skrædderlavet, der er ganske karakteristisk for Tidens Næringsforhold, og som kortelig skal gengives efter Konsistoriums Kopibog.²⁾ Skrædderlavet var i 1628 kommet under Vejr med, at Dr. Frederik beskæftigede et Par Skrædderrenge, som ikke havde fyldestgjort Lavets Krav; den ene af dem, *Niels Erlandsen*, havde under et falsk Paaskud forladt sin Meister i Utide og var rejst ud paa Landet, hvor han bl. a. havde været beskæftiget paa Herregaarden Eriksholm. Han medførte et »Pasbordt« herpaa, da han gav sig i Arbejde hos Doktoren. Skrædderlavets Oldermænd, *Niels Christensen*, trængte sammen med nogle Hjælpere »paa menige Schrederlaugs vegne« ind i Huset i Klosterstræde, og Doktoren beviste for Retten »Schrederne at haffue gjort gevalt udj hans Huusz, opslaget hans Dørre, nedslaget hans siuglig Hustru, vdtaget hans Kleder och andet meere«.

Niels Erlandsen blev der gjort kort Proces med; han var Dreng og ikke Svend, følgelig kun en »Bønhas«, der fik 8 Dages Fængsel i Byens Kælder.

Dernæst stævnedes de Doktoren for Bytinget, men han indskød sig »som høglerdt mand« under Konsistoriums Dom; Skrædderlavet fik dog udvirket, at Byfogden skulde beholde de beslaglagte Klædningsstykker i Forva-

¹⁾ Konsist. Kopibog 1602—32 fol. 181.

²⁾ sstedes. fol. 244 ff., 266 ff.

ring, indtil Konsistoriums Dom var faldet. Den blev afsagt 14. Marts det følgende Aar og gik Skrædderlavet imod. Dr. Frederik maatte anses for at have bevaret de Rettigheder, som Kannikerne i den katolske Tid havde fælles med Adelen, til at beskæftige Folk udenfor Lavene, naar Arbejdet angik deres personlige Forbrug og ikke var Næringsdrift. Skrædderne indankede nu Sagen for Rigens Raad og forlangte Konsistoriums Dom omstødt »och Dr. Frederich med de tuenne Bønhaser och Løssgengere at stande till Rette«, men til ingen Nytte. Dr. Frederik vandt atter her sin Sag ved Dommen d. 20. Juni 1630. Men hvornaar han fik sine Klæder igen, melder Historien intet om, og om Erstatning for Molesten mod hans »siuglig Hustru« og til den trods »Pasbordtet« straffede »Bønhas« synes der ikke at have været Tale. Niels Erlandsen fik dog vist senere i Livet Oprejsning paa anden Vis; thi han er vel identisk med Kongens Teltmager og Skrædder af dette Navn, der fik Beskikkelse i 1641.¹⁾ Fra 1646 til 1657 ejede han Matr.-Nr. 147 i Løvstræde og havde desuden i 1656—61 6 Boder nord for Farvergade ved Søndervold, samt fra 1651—70 den Grund, hvorpaa den saakaldte Michel Vibes Kro stod udenfor Vester Port. Den sidste havde han under Livets Omveksling nær mistet, idet den blev overtaget af Magistraten som brugeligt Pant for hans Gæld.²⁾ Han beholdt dog Kroprivilegiet og fik i 1571 Tilladelse til at drive Krohold paa Pladsen.³⁾ Det synes, som om han har tjent rigeligt til Livets Ophold derved, thi allerede næste Aar kunde han udvide en Plads, han ejede i Nyboder, ved Tilkøb af en Nabogrund.⁴⁾

Efter denne lille Digression vender vi tilbage til Klosterstræde. Dr. Frederik Pedersen solgte sin Gaard til

¹⁾ K. D. III p. 221.

²⁾ K. D. I p. 490, 741, K. D. III p. 800, 803.

³⁾ K. D. VI p. 578.

⁴⁾ K. D. VI p. 589.

Dr. *Niels Poulsen*, og i 1645—1661 ejedes den af hans Enke *Mette*, i 1668 af Magister *Vitus Bering* og derefter af *Bertel Jacobsen*, som døde før 1679. Hans Enke *Sisse* »deler Gaarden udi 3 Parter, som i den i gamle Dage haver været«. ¹⁾ Den første og største Part med Portrummet ud til Graabrødre beholdt *Sisse* selv (Matr.-Nr. 128 og et Stykke, der snart efter frasolgtes til Matr.-Nr. 130). Den anden Part fik *Johan Boumeister Skomager* (Matr.-Nr. 72). Den tredie Part fik *Jens Jenssøn Knap Øltapper* (Matr.-Nr. 71); denne Lods Grænser mod Nord og Øst giver os tillige *Graabrødre Klosterjords* Grænse.

Lb.-Nr. 31 var, som før nævnt, den Grund, som *Jacob Ridesmaasvend* fik i 1530, og hvorpaa Klosters Bryggers, Svendeherberg m. v. stod. Han ejede den endnu i 1566, thi d. 28. Februar 1566 gav Frederik II sin Mundkok *Lauritz Lemberger* Løfte om *Jacob Ridesmaasvends* Gaard, fri for kongelige og Byens Afgifter, dersom han overlevede *Jacobs Død*. ²⁾

D. 5. December 1573 fik Kongens »Wundartz« *Alexander Lax* Skøde paa denne Grund, ³⁾ som da betegnes som Kronens Eje, og som siges at ligge paa det nye *Fisketorv* sønden til (ø: syd for) *Lauritz Bryggers* Gaard (*Lb.-Nr. 4*) og norden op til *Jacob Mouritzens* (*Lb.-Nr. 30*), østen op til *Klosterstræde*. Dette Skøde er mig bekendt det eneste, hvori det nye *Fisketorvs* Beliggenhed angives; det viser sig, at *Resen* har *Ret*, naar han henlægger dette *Torv* til *Torvet* i *Graabrødre*, og at det ikke, som *Dr. O. Nielsen* antager, ligger i det smalle *Stræde*, som gik fra *Torvet* mod *Syd*.

I 1581 ejedes *Gaarden* af *Lauritz Skrivers* Hustru, hvis *Jordskyld* (16 Mk.) blev betalt af *Skipper Niels*; i 1607 var *Morten Bornholm* Grundens *Ejer*; i 1624 ejes

¹⁾ Univ. Jordskyldsprotokol (Konsist. Arkiv Nr. 141).

²⁾ K. D. II p. 283.

³⁾ K. D. II p. 341.

den af *Mattis Claussen Guldsmed*. Jordskylden er siden afløst, sikkert i 1668, da det i Jordskyldslisten siges, at *Mette Iver Ravns* har afløst Jordskylden af en Graabrødregrund med 80 Slettedaler, hvoraf Renten er 5 Daler eller 20 Mk. Denne Grund, senere Matr.-Nr. 73, var i 1661 og 1689 beboet af Bagere.

Efterretninger om Helligaandshusets Bygninger.

Det Helligaandshus, som Biskop *Johannes Krag* oprettede omtrent 1296, kan der ikke gives mange Oplysninger om. Den Jordskyld, som Biskop *Johannes Krag* paalagde Byens Grunde til Fordel for Klostret, forsvandt inden 80 Aar. *Kirken* omtales i 1449, og en Indskrift paa Korstolene, der kun var delvis læselig paa Resens Tid, synes at berette, at den blev ombygget i 1469. Den nuværende Kirke staar altsaa paa den ældste Kirkes Grund.

Christiern I omdannede i 1474 Helligaandshus til et Augustinerkloster. Huitfeld omtaler, at Kongen lod samle de fattige, »udi adskillige Huse og Værelser forstrøede, udi et Hus sammen«¹⁾. Der er sikkert ingen Grund til at tvivle om Rigtigheden heraf. De Klosterbygninger, hvoraf Kirken og Begravelseskapellet var en Del, og hvorom Skødet paa *Christian IV's* Tugthus og forskellige Udgravninger i vore Dage giver Oplysninger, er da for en væsentlig Del opført i *Christiern I's* Tid.

I det store og hele har vel *Johannes Krag's* Helligaandshus raadet over den samme Grund som *Christiern I's* Stiftelse, Abildhaven muligvis undtagen, thi ellers vilde Grænserne næppe paa den langt overvejende Del af Om-

¹⁾ Huitfeld, Danm. Riges Krønike p. 1087.

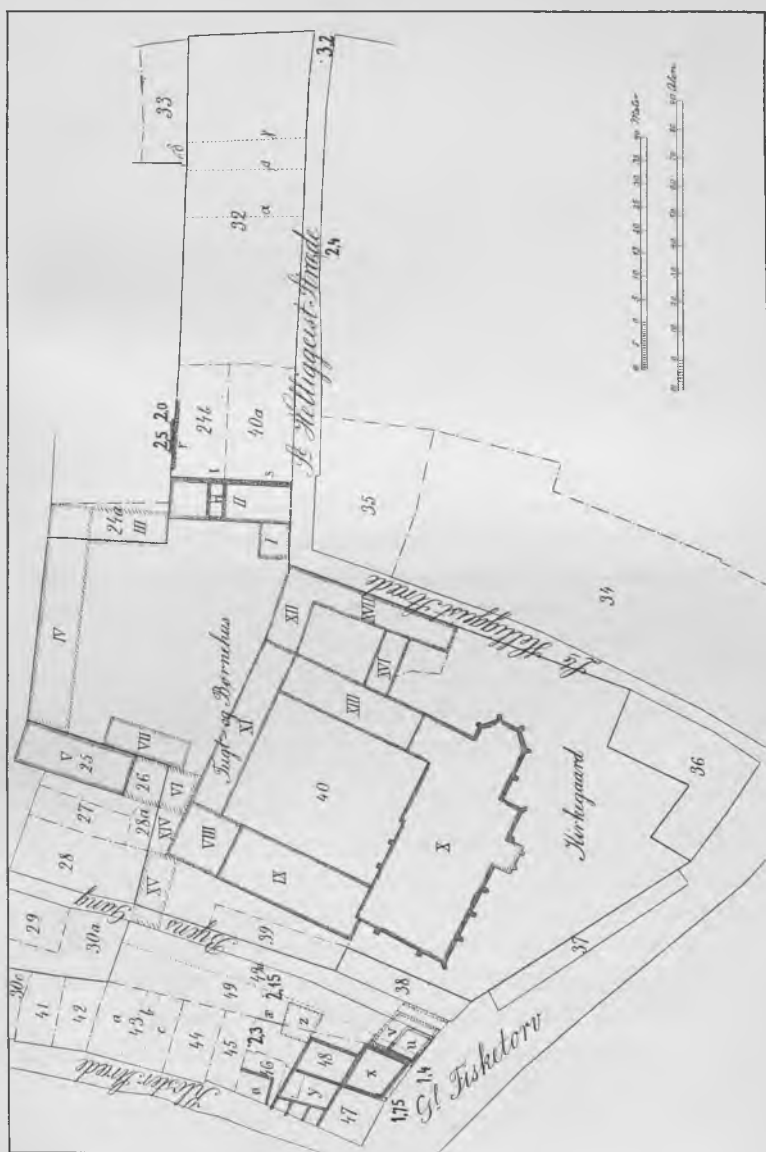

Fig. 3. Helligaandshus og omliggende Grunde ca. 1607. Klosterkomplekset og de ved Udgravninger fundne Bygningsrester er indtegnede. Det oprind. Terrains Koter er angivet i Meter over Daglig Vande.

kredsen have naaet ud til Gaderne, hvis Bebyggelse i Slutningen af det 15. Aarhundrede var sammenhængende her i Byens centrale Del. Men de bevarede Dokumenter giver ligesaa lidt Oplysninger om Grunden som om Bygningerne; kun et enkelt Skøde fra 1463, altsaa lidt ældre end Helligaandshusets Omdannelse, melder om, at *Helligaands Badstue*, et af de Nabohuse, der laa som Indsnit i Klostergrunden, allerede den Gang var til.

Christiern I's *Helligaandskloster* blev oprettet i Overensstemmelse med Pave *Sixtus IV's* Bulle af 13. April 1474, men de nye Bygninger har vistnok været opførte tidligere, rimeligvis allerede i 1469, det Aar, der nævnes i den før omtalte Indskrift, der er gengivet af Resen.¹⁾

Klosterbygningerne (Fig. 3) dannede ligesom Graabrødreklosters en Firkant, men Kirken (X) dannede her den sydlige Fløj; det nuværende Kapel (IV) var formodentlig den store Sygestue og udgjorde Vestfløjen. Af Østfløjen (XIII) staar endnu Kirkens Sakristi, Resten samt den nordlige Fløj, som begyndte ved Kapellets Nordende, og som vel en Gang stod i Forbindelse med dette gennem de nu tilmurede store spidsbuede Døraabninger i dettes Gavl, er tillige med Resten af Østfløjen nedrevet kort efter 1650.

Blandt Klosters Sale nævnes Konventstuen; inden i Klosterfirkanten laa Urtehaven. Uden om Klosterfirkanten var der andre Bygninger. Mod Øst, langs Lille Helliggeiststræde (nu Niels Hemmingsensgade), laa en Fattigbolig, det saakaldte *lille Helliggeisthus* (XVII), som ved en Tværlænge (XVI) var forbundet med Østfløjen. Mod Nord laa en Del *Avlsbygninger*, vistnok omsluttende Klosters ældste Avlsgaard, som var her, indtil Klostret i 1509 købte sig en ny paa Rosengaarden, i nuværende Pilestræde, bag Trinitatis Kirke. Af den gamle Avlsgaards Bygninger

¹⁾ Resen, Inscriptioes Hafn. p. 116—17.

kender vi *Ladehuset* (VII) umiddelbart øst for Graabrødreklosters Prison, *Stalden*, hvis Beliggenhed ikke kendes, og *Hestemøllen* (II), den senere Helligaandskirkes Præstegaard, som laa paa Østsiden af Niels Hemmingsensgade paa Sparekassens Grund. Vest for Hestemøllen tværs over den nuværende Gade laa et *Porthus* (I), gennem hvilket Indkørslen til Gaardspladsen skete. Øst for Hestemøllen laa *Abildhaven*, som oprindeligt strakte sig lige til Købmagergade.

Klostergrunden var fra først af omgivet af en *Mur*, forsaavidt Bygningerne ikke naaede ud i Grænselinien. Navnlig omtales Abildhavens Mur ind imod Graabrødreklosters Grunde, Muren langs lille Helliggeiststræde, mod Amagertorv og mod Helligaands Badstue.

Udgravninger og Undersøgelser paa Helligaandshusets Grund.

Ved Ombygningsarbejderne i Sparekassen for København og Omegn (Matr.-Nr. 158—161) i 1873 blev der af Arkitekt, Prof. V. Klein fremdraget Rester af en *middelalderlig Façade*, s, Matr.-Nr. 157, som havde været dækket af Nabohuset paa Matr.-Nr. 158. Den middelalderlige Bygning havde haft 2 Etager med spidsbuede Vinduer i den øverste. Der blev foretaget en omhyggelig Opmaaling af Façaden og af den øverste Del af Kampestensfundamentet indtil Kote 3,7, men dets Dybde blev ikke maalt og dets underste Del ikke undersøgt. Opmaalingen blev indsendt til Nationalmusæets Arkiv uden yderligere Beskrivelse. (Fig. 4.)

Ved de Ombygningsarbejder i Efteraaret 1911, ved hvilke der bliver lagt Kælder under hele Gaardspladsen, samtidig med at den resterende Del af Gaardfaçaden paa Fløjen mod Niels Hemmingsensgade bliver ombygget, er

det lykkedes mig at faa suppleret Opmaalingerne fra 1873.

Det viste sig ved Afbankning af Pudslaget paa Gaardfacaden, at den ikke indeholdt Murværk i lignende Udstrækning som den af Prof. Klein opmaalte Del af Facaden. Efter Ildebranden i 1728 er øjensynlig kun Partiet

Fig. 4. Helligaandshusets Hestemølle. Østfacadens sydlige Del.

mod Nabohusets Gavl blevet staaende; det øvrige er nedstyrtet eller nedrevet før Husets Genopførelse; det var den Gang Præstegaard for Helligaands Kirke. Men den nye Bygning blev dog opført paa de middelalderlige Kampestenfundamenter, der for største Delen bevaredes helt urørt, og hist og her staa der over de øverste Kampesten nogle faa Skifter Teglstensmurværk i middelalderlig Skiftegang, Fig. 5—7, tilstrækkeligt til at supplere den hidtil savnede Opmaaling af Fundamentet. Dette hviler

paa den naturlige Muld og bestaar af 2—3 Lag raa Kampesten indtil omtr. Kote 3,5, den Jordoverflade, der fandtes, da Bygningen blev opført; herfra findes der til omkring Kote 4,0 endnu 1—2 Skifter Kampesten, ligeledes raa og utilhuggede, men med mere plan Overflade end de nedenunder liggende og formede saaledes, at de gør et tydeligt Indtryk af at have dannet en Sokkel. Derefter er der udlignet med Mursten, undertiden i Rulskifte, indtil den regelmæssige Skiftegang, der er middelalderlig, kan begynde. Den hyppigste Stenstørrelse er 27 cm $\times$ 13,75 cm $\times$ 9 cm. Skiftegang og Stentype svarer nøje til de endnu bevarede Dele af Middelaldermurværket i Kirkens Kapel. Fundamentet blev undersøgt i en Længde

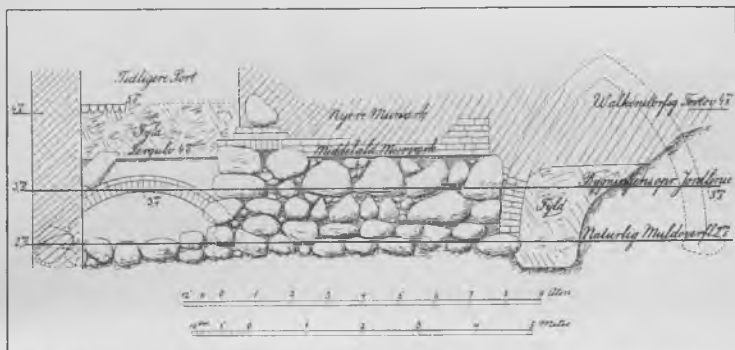

Fig. 5. Helligaandshusets Hestemølle. Østfaçadens nordlige Del.

af 8 m. I Hjørnet mellem Sparekassebygningens to Fløje fandtes der bag den ovenfor beskrevne Façademur en flad $\frac{3}{4}$ Sten tyk *Kappehvælvning*, t, med Akse vinkelret paa Façaden (Fig. 6 og 7). Den er 2,6 m bred, støttet til to Granitfundamenter i den gamle Bygning. Dens Top ligger i Kote 3,4, altsaa omtrent i den gamle Jordlinie, og Rummet under den har oprindeligt ikke været tilgængeligt. Over Hvælvningen var der udlignet med Fyld,

hvori der fandtes et enkelt Skaar af middelalderligt Sten-tøj og derover et Lergulv med Overfladen i Kote 4,0. Højere oppe laa Rester af en Kampestens Brolægning af smaa Sten med Overfladen i Kote 5,0, hidrørende fra Præstegaardens Port, som laa paa dette Sted.

Hvælvingen, der bliver bevaret og nu gjort tilgængelig

Fig. 6. Hvælving under Hestemøllen.

fra de nye Kælderrum, strækker sig helt ud mod Niels Hemmingsensgade, men slutter sig ikke her til Façademuren eller dens Fundament, der er af nyere Oprindelse.

Midtvejs er Hvælvingen delt i to Dele ved en 1,5 m bred *Underbygning* for en Trappe, en Skorsten eller maa-ske for et Mølléværk, gennem hvilket der er udsparet et med en flad Kappenhvælving overdækket 1,1 m bredt Rum, der nu, efter at Jorden under Hvælvingen er bortgravet, kan tjene som Gennemgang mellem Hvælvingens to Dele,

men hertil er det ikke bygget, da Rummet, som sagt, oprindelig ikke kan have været tilgængeligt. Underbygningen er middelalderlig og samtidig med Hvælvingen. I Hvælvingen findes der endvidere 2 firkantede, ca. 24 cm brede Huller, der fra Lergulvets Overflade er ført lodret ned igennem Hvælvingens Murværk. De var ved Udgravningen

Fig. 7. Hvælving under Hestemøllen, set fra Gaarden.
Façademuren er fjernet.

dækkede med løse Sten, øjensynlig for at hindre Fylden i at styrte igennem. Om de oprindelig har været Afløbsaabninger, i saa Fald beklædte med en nu fjernet Blyforing, eller har optaget Tømmer hørende til det formodede Møllværk, faar staa hen, indtil den før nævnte Underbygning bliver nøjere undersøgt ovenfra.

Der maa selvfølgelig have været en ganske særlig Anledning til, at denne svære Hvælving og Underbygningen i dens Midte er opført, thi man har jo ogsaa i Middel-

alderen kun lagt en saadan Hvælving uden underliggende Kælder i Bygningens Stueetage, naar særegne Forhold krævede det. Jeg gætter, som før nævnt, paa, at den har baaret et Mølleværk, thi vi véd fra et Dokument vedrørende Nabogrunden (Matr.-Nr. 158), at denne laa op til *Helligaandshusets Hestemølle*. Bygningens indvendige Bredde, ca. 7,5—8,0 m, vil under alle Omstændigheder være tilstrækkelig til, at en Mølle med Hestegang, opstillet i Bygningens Midte, kan faa Plads.

Naar den middelalderlige Hvælving er bleven bevaret, skyldes det den Omstændighed, at den har ligget under den senere Port i Præstegaarden. I den øvrige Del af Huset var der Kælder i Præstegaardstiden, og vi kan vel derfor ikke vente at finde de middelalderlige Forhold uforandrede i Rummene nord og syd for Hvælvingen. Den Del af Façaden, som jeg havde Lejlighed til at undersøge, afsluttedes mod Nord af et Brudstykke af en Spidsbue, der begyndte helt nede ved det oprindelige Muldlag i Kote 2,5. Ved Buen standsede Kampestensfundamentet, og den har altsaa fra Bygningens Anlæg hvælvet sig over en spidsbuet Døraabning, der efter Buens Radius at dømme maa have været ca. 3 m bred, saaledes som punkteret paa Fig. 5. Den maa have dannet en Indgang til et Kælderrum ved Siden af Møllerummet.

Langs Sparekassegrundens Nordgrænse fandt jeg et svært *Kampestensfundament*, r, Fig. 8, ligeledes lagt i den naturlige Muld; det var retlinet og gik derfor ind under Naboejendommen, afskærende det uregelmæssige Knæk, som Grænselinien har faaet i vore Dage. Ved nuværende Matr.-Nr. 128's Vesthjørne laa Fundamentets Sydside ca. 0,5 m inde paa Sparekassens Grund, medens det ved Matr.-Nr. 128's Østhjørne laa ca. 0,25 m nord for den nuværende Grænse. Mod Vest fortsattes Fundamentet saa langt, som der blev gravet med Retning henimod Præstegaardens Gavl, saaledes som denne er vist paa

Geddes Kvarterkort. Det bestod ligesom Façadens af 3 Skifter raa Kampesten under den gamle Jordlinie i Kote 3,5 og af 2 mere glatte Skifter derover, hvorpaa der hist og her, særlig nærved nuværende Matr.-Nr. 128's Sydvesthjørne, stod 6—8 Skifter i middelalderligt Forbandt, nøje svarende til Façadens Murværk. Da Kampestens-

Fig. 8. Helligaandshusets Hegnsmur i Nordgrænsen. Fundamentet viser tydeligt den oprindelige Jordlinie; Murbuen til venstre er bygget over en Trævandledning efter 1728.

fundamentet blev fjærnet af Hensyn til Undermuringen af Naboejendommene, fandt jeg, at der langs Matr.-Nr. 128, og kun dèr, bagved laa et lignende, men svagere Kampestensfundament, der kunde se ud til at være omtrent samtidigt med det førstnævnte. Det har i saa Fald hørt til en af *Graabrødreklosters* Bygninger i Abildgaarden.

Det oprindelige Terrain paa denne Grund har i det store og hele haft Fald mod Syd, men der har dog været

visse smaa Uregelmæssigheder. Højest laa Leret ved Vesthjørnet af Matr.-Nr. 128 (Matr.-Nr. 140 i 1689), hvor jeg fandt Leret i Kote 2,2 og Muldlaget i Kote 2,5. Lignende Højder for Leret fandt jeg vest og sydvest for dette Punkt, paa de faa Steder, hvor de oprindelige Lag var uforstyrrede. Mod Øst og Sydøst var der derimod Fald. Omtrent 6 m øst for Matr.-Nr. 128's Vesthjørne laa Leret i Kote 1,7, derover ca. 5 cm Strandsand og sluttelig et Muldlag til Kote 2,0. I Strandsandet fremdrog Konservatorassistent *Linde* 3 smaa Flintflækker, der vidner om, at Stenalderbefolkningen en Gang i fjærne Tider har færdedes paa dette Sted.

Det var kun faa Steder, at det oprindelige Terrain laa urørt; der var paa de fleste Steder gravet ikke alene i Muld- og Sandlaget, men ogsaa i det faste Ler. Opfyldningen bestod væsentlig af Staldgødning, hvori der laa en Del uregelmæssigt henkastede Plankestumper. Nederst laa smaa Skaar af stor Ælde, svarende til det 14. Aarhundredes Stentøj; højere oppe fandt man Rester fra Renæssancetiden, men kun lidet af Interesse.

Henset til, at den Jordlinie, der svarer til Opførelsetiden for Middelalderbygningen og for Muren, ligger 1,2—1,7 m over det naturlige Terrain, kan disse næppe høre til Klosters oprindelige Anlæg, men er fra Christiørn I's Tid, samtidige med Kapellet.

I Walkendorfgade er den gamle absaloniske Stenvej fremdraget ovenpaa Muldlaget i Kote 3,2 af *Fritz* ca. 6,0—6,5 m fra Købmagergade og af mig selv midt for nuværende Matr.-Nr. 149—150 i Kote 2,4. Der har altsaa fra Københavns ældste Dage været en Færdselslinie langs Grunden ind til Helligaandshus, eller rettere sagt til den Ejendom, paa hvilken dette blev opført; thi Stenvejen maa være ældre end 1296.

Helligaandskirken og *Kapellet* dannede, som nævnt, oprindelig Vestfløjen og Sydfløjen i de egentlige Kloster-

bygninger. Der foreligger kun sparsomme Oplysninger om de ældre Bygningsforhold udover, hvad selve de restaurerede Bygninger kan give ved en umiddelbar Betragtning. Den Undersøgelse, der blev foretaget ved Kirkens Restaurering i 1878—80, foreligger kun mangelfuldt beskrevet ¹⁾, og for Kapellets Vedkommende er der kun lidet publiceret ²⁾.

Kirken staar endnu paa sin middelalderlige Grundvold, der ved Restaureringen viste sig at bestaa af mægtige Lag af Kampesten. Dette tyder paa, at der ikke har været meget tilbage af den ældste Kirke, som utvivlsomt kun har haft Fundamenterne lidet nedgravede i det oprindelige, den Gang uopfyldte Terrain, men at de stammer fra et langt senere Tidspunkt, da Terrainets Opfyldning og Nedgravning af Grave tæt ved Kirken har nødvendiggjort Fundamenter i flere Lag. De maa sikkert henføres til det Kloster, der blev opført paa Christiern I's Initiativ. Den Kirke, hvortil Fundamenterne hørte, var treskibet; muligvis var Dele af den ældste Kirke, der nævnes i 1449, bevarede i Midteskibet.

Den middelalderlige Kirke blev ødelagt i Ildebranden 1728. Kun i Koret findes der middelalderligt Murværk bevaret i større Udstrækning, bl. a. svage Spor af ældre Spidsbuer over de nuværende Vinduer.

Ved Restaureringen er der fremdraget adskillige Spor af de ældre Vinduer og Døre med middelalderlige profilerede Sten, af hvilke der er givet Tegninger i Mollerups og Storcks Værk. *Vilh. Lorenzen* har underkastet disse Tegninger en nøjere Undersøgelse ²⁾ og mener at kunne fastslaa, at de arkitektoniske Former netop peger paa en Opførelsestid mellem 1469, Indskriftens Aar, og 1474, det Aar, da Paven gav Stadfæstelsesbrev til det Hospital, som Kongen »havde ladet bygge af nyt«.

Taarnet er ikke en Del af det oprindelige Anlæg.

¹⁾ Mollerup & Storck, Helligaandskirken i Kbh. 1892.

²⁾ Vilh. Lorenzen, De Danske Helligaandsklostre, Kbh. 1912.

Vilh. Lorenzen henleder Opmærksomheden paa, at dets nederste Del er middelalderlig, og at den Dør, der ved Restaureringen fandtes mellem Kirken og Taarnet, havde Formsten fælles med andre Dele af Kirkebygningen. Om Taarnets nederste Del derfor er samtidig med Døren, er vel ikke saa sikkert; denne kan oprindeligt have ført ind til et Kapel. Taarnet er rimeligvis paabegyndt af *Christiern II*, der her begravede sine to smaa Sønner *Maximilian* og *Filip*, og Kongens nødtvungne Opgivelse af Tronen er maaske Forklaringen paa, hvorfor dette »Taarn og Udskud«, som *Huitfeld* udtrykkelig siger, at han byggede, ikke blev fuldendt.

Den øvre Del af Taarnet er i Renaissanceforbandt og er opført paa *Christopher Walkendorfs* Initiativ i 1582—94. Spiret, der brændte i 1728, blev først i 1878—80 restaureret i sin gamle Form.

Vaabenhuset paa Sydsiden er opført i 1620, men er for nylig restaureret i et saadant Omfang, at det næsten er bleven fornyet.

Paa Kirkens Nordside ligger det cirkelrunde *Sakristi*, som oprindeligt blev opført af *Griffenfeld* til et Gravkapel for hans Slægt. Hans Hustru, der døde 17. Maj 1672, skulde bisættes dér, og Kapellet var færdigt ved Nytaars-tid 1674.

Det hørte tillige med Taarnets Murværk til de faa Dele af Kirken, som kom nogenlunde uskadt gennem Ildebranden i 1728; først efter Ildebranden blev Kapellet omdannet til *Sakristi*, idet dette tidligere var i den firkantede Rest af Klosters Østfløj. Denne rummer endnu to middelalderlige overhvævede Gange, der i 1650 kaldes »Gang og Korshvelling«. Det sidste Udtryk tyder paa, at den har været en Del af Klosters »Korsgang« eller Processionsgang.

Kapellet er den bedst bevarede Del af Klosteret. Det er opført i nøjeste Forbindelse med Kirken, med hvilken

det har en Del af Sydgavlen fælles, og er altsaa samtidigt med den senere middelalderlige Kirke, hvis Opførelse maa tilskrives Christiern I. Murværket gør, som tidligere omtalt, Indtryk af at være samtidigt med det, der er fundet i Sparekassens Gaard, og det viser sig da, at alle Klosters Bygninger synes at have udgjort et samlet, pragtfuldt Anlæg, bygget fra nyt af Christiern I.

Ved Restaureringen af Kapellet saa man Fortandinger af ældre Mure i den nordlige Gavl, stammende fra Klosters nedrevne Nordfløj. Kapellets Fundament er af raa Kampesten, men der findes, mig bekendt, ikke Oplysninger om Bygningens oprindelige Jordlinie, der formodentlig har svaret til Kirkens.

Blandt Klosters Nabogrunde fortjener Undersøgelsen af Naboejendommen mod Vest paa Amagertorv en nøjere Omtale.

Rosenkjær har foretaget meget indgaaende Undersøgelser af Matr.-Nr. 19, 20 og 63 (1689), da *Laane- og Diskontobankens* Bygning blev opført i 1904.¹⁾ Da det i hans Bog »Fra det underjordiske København trykte Uddrag ikke er tilstrækkelig udførligt, og da de historiske Slutninger, som *Rosenkjær* drog af sin Undersøgelse, paa de fleste Punkter er vildledende, skal jeg i det følgende give en Fremstilling af Undersøgelsen og de Resultater, den giver.

Den *oprindelige Jordoverflade* ligger ved *Amagertorv* mellem Kote 1,4 og 1,75; den stiger omtrent 0,15 m fra *Amagertorv* og tilbage imod Grundens Nordgrænse og naar Kote 2,3 ved Nr. 6 Klosterstræde og Kote 2,15 ved Nr. 36 Walkendorfs-gade. Paa den nordvestlige Del af Grunden, omtrent betegnet ved en buet Linie igennem Brøndene paa Fig. 9, var Leret dækket af et Muldrag, paa den øvrige Del af et ca. 0,25 m tykt Tørvelag. I dette blev der fundet en enkelt *Flintflække*. Tørvelaget er dan-

¹⁾ Fra d. u. Kbh. p. 8—11 samt Beretn. af ⁹/₈ og ¹⁰/₈ 04 i Nat. Mus. Arkiv.

net, efter at Landet sidste Gang har hævet sig over Havet, altsaa efter den Sænkingsperiode, hvortil Køkkenmøddingetiden hører.

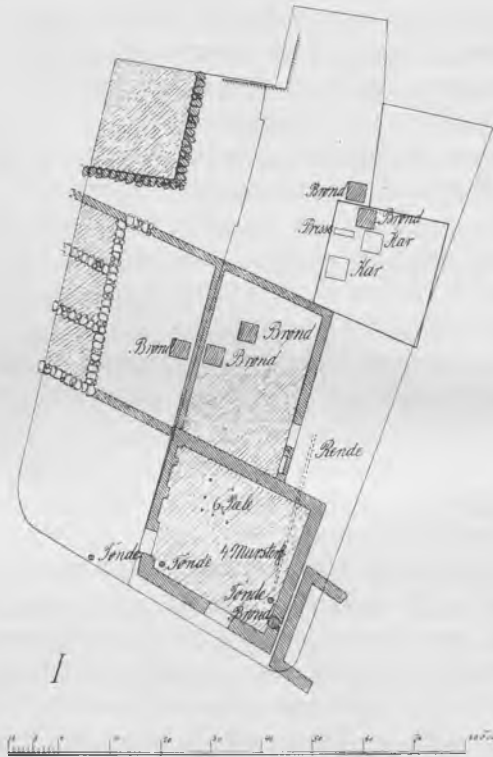

Fig. 9. Udgravning paa Laane- og Diskontobankens Grund. Den ældste middelalderlige Bebyggelse, samt Frugtpræseanlæg og Brønde fra forskellig Tid.

Fig. 9—11 viser, hvad der fandtes af *Bygningsrester* fra Tiden før 1728.

De ældste Bygninger (Fig. 9 og Fig. 3) ligger umiddelbart paa den oprindelige Jordoverflade; hist og her fandtes der dog mindre Gødningsbunker, vistnok af ren Kogødning, under Fundamenterne, navnlig under den sydlige Mur i Huset imod Klosterstræde.

Den næsten kvadratiske Bygning, x, paa Hjørnet af Klosterstræde og Walkendorfgade er ældst; den er opført af en særlig tyk Stentype (29 cm $\times$ 14 cm $\times$ 11,75 cm), medens de tilstødende Mure, y, der ikke er murede i Forbandt med Hjørnehuset, er af den mere almindelige Type (28 cm $\times$ 14 cm $\times$ 8,5 cm). Rosenkjær mener at have set Affald af den største Stentype omkring Teglovnsplasserne i Graabrøde. Samtlige Bygninger fra denne Periode er i sædvanligt Middelalderforbandt. I det ældste Hjørnehus var Murene 0,87 m tykke. Det havde et velstampet, ca. 15 cm tykt Lergulv. To Døraabninger vendte ud henholdsvis mod Amagertorv og mod Klosterstræde. 6 Stkr. 20 cm Fyrrepæle var rammene henimod 1 Meter ned gennem Gulvet, der laa tæt mod Pælene og var stærkt slidt uden om dem, men ikke indenfor dem. 4 Mursten paa Kant var nedsatte i Gulvet nær Østmuren og var stærkt slidte. Under Lergulvet stod der 2 Tønder af Egetræ; til den ene førte en af 3 Egeplanker sammenslaet Rende. En tredie Tønde stod vest for Huset, tæt ved Amagertorv; den havde paa den Side, der vendte ud mod Gaden, en 8 cm lang Trætud. Tønderne ragede kun lidt op over den naturlige Jordoverflade. Rosenkjær antager, at de er ældre end Huset, men han kan ikke forklare deres Bestemmelse.

Saadanne Tønder har jeg jævnlig fundet paa Byggepladserne, og de stammer ikke altid som her fra den ældste Tid. Under Gavlen af Nr. 36 fandt Rosenkjær 2 saadanne Tønder stillede ovenpaa hverandre; de maa følgelig stamme fra en Tid, da Fyldlaget har naaet den øverste Tøndes Kant. Jeg tror, at de som oftest har tjent som Sænkbrønde, der bortførte Regnvand og Spildevand fra Grunden ned i de underliggende Sandlag, men de her forefundne med Bund, Tud og Rendeanlæg kan mulig have haft en anden Bestemmelse.

Det nord for den ældste *Hjørnebygning* tilføjede, af

flere Rum bestaaende *Hus*, y, strakte sig ud under Klosterstræde, formodentlig til den gamle Grænse for Matr.-Nr. 19, der ligger vestligere end den nuværende. Murene i dette Hus var kun 0,70 m tykke; de stod paa et Kampe-

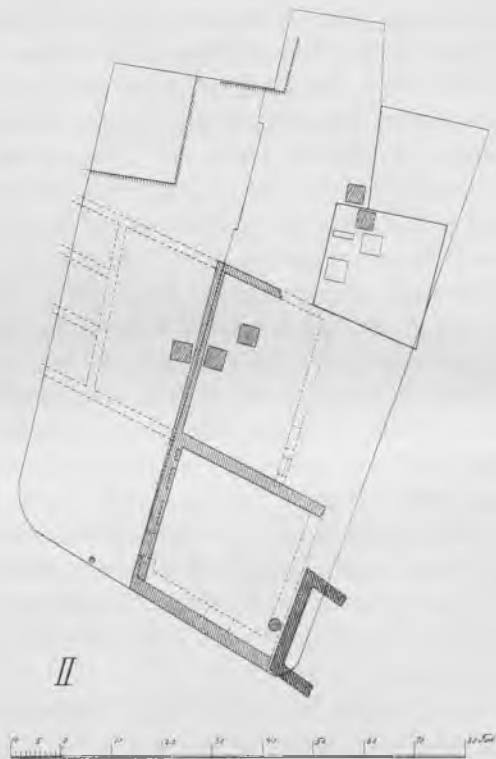

Fig. 10. Udgravning paa Laane- og Diskontobankens Grund.
Den yngre middelalderlige Bebyggelse.

stensfundament. Der fandtes ogsaa her Rester af et Ler-gulv i det østligste Rum og af Murstengulve i de 3 smaa Rum ud mod Klosterstræde, saaledes som vist ved Skravering paa Fig. 9. I dette Hus var der 3 *Egetræsbrønde*, af hvilke den østligste gik ned til Kote $\div$ 0,63 og har været den mest vandførende. Rosenkjær antager med Rette, at

det er den, der omtales som særlig god og vandførende i Belejringen i 1536. Det Rum, hvori de to Brønde findes, har haft Dør og Vindue mod Øst.

Nord for det sammenbyggede Hus laa et mindre Hus, ø, i det nordvestlige Hjørne, ligeledes bestaaende af Teglstensmure paa Kampestensfundament og med Lergulv. Det viser sig ved hele sin Form ikke at høre sammen med det andet og ligger ogsaa paa sin egen Grund, Matr.-Nr. 63.

En *Vinkelmur*, liggende øst for dette Hus, var ogsaa middelalderlig, men meget beskadiget og uden særlig Interesse. Nord for det sammenbyggede Hus fandtes der ogsaa 2 Brønde, af hvilke i det mindste den ene dog var af Fyrretræ og yngre end den Periode, hvorfra Bygningerne skriver sig.

Øst for det ældste Hjørnehus laa der en *Gavl* af en lille Middelalderbygning, u, hvis Langmure gik ud under Walkendorfs-gade; Mørtlen i denne var af en anden Art og langt stærkere end i de før nævnte Huse.

Medens den lille Hjørnegrund ved Klosterstræde ikke gjorde Indtryk af at have været bebygget i denne Periode, stod Rosenkjær mere tvivlende overfor Grunden nord for Murstensbygningerne og syd for Nr. 36 i Walkendorfs-gade.

Den før nævnte Fyrretræsbrønd fandtes inden i en *Firkant* af *Fyrrepæle*, z, der var rammet ned i Leret, og som ragede 1,2—1,5 m op over det oprindelige Terræn, altsaa til omkring Kote 3,4; i Vestsiden stod nogle Steder flere Pæle samlede. Foruden Brønden var der i det Rum, som Pælene indesluttede, 2 klinkbyggede *Kar*, hvis Hjørnestolper stod omtrent 0,6 m ned i Leret; Karrenes Bund laa 0,3 m nede i Leret. De maalte udvendig 1,48 m i Firkant og var 1,18 m høje. Foruden Hjørnestolperne var der en Midterstolpe paa hver Side. De klinklagte Planker var omtrent 5 cm tykke. Fugerne imellem Plankerne, i Hjørner og i Bund var tættede med Haar. Ved Siden af Karrene stod der en *Presse*, bestaa-

ende af en rektangulær Underbygning af Træ og Ler, paa hvilken der først laa et Par vandrette Tømmerstykker, hvert 1,36 m langt og med 40 cm Mellemrum. I hvert af dem var der stemmet 2 Stolper til Støtte for nedrammede Stolper, som stod fastsluttende om hverandre. Pressen

Fig. 11. Udgravning paa Laane- og Diskontobankens Grund.
Renaissancetidens Bebyggelse.

var meget solidt lavet; den var omtrent 60 cm bred foroven og 8 cm i Bunden. Der var et Brædt i Bunden og Brædder for Enderne; dog har der været en Aabning forned i den østlige Ende. Ved Siden af Pressen laa en Dynge af Frugtkærner, bl. a. af Kirsebær, Blommer, Vindruer, Æbler, Pærer, Figen og Enebær.

Det forekom Rosenkjær, at den Lermasse, som var opgravet under de to Kar, var jævnet i Rummet omkring dem, og at der ikke var megen Fyld mellem Tørvelaget og det opgravede Ler. Rosenkjær slutter deraf, at Anlægget er meget gammelt, om end yngre end det ældste middelalderlige Hjørnehus. Jeg er mere tilbøjelig til at antage, at man staar overfor et Anlæg i en *Kælder* fra Renaissance-tiden, omkring 1600, og at Aarsagen til, at Leret fra Udgravningen for Karrene ligger saa tæt paa den oprindelige Muld, maa søges i, at Kælderrummet naturligvis maatte være udgravet, inden Lerfylden kunde spredes som et Gulv eller som Underlag for et saadant. Jeg kan ikke tænke mig, at der i den tidlige Middelalder skulde have dannet sig et Fyldlag paa 1,5 m Højde, tilstrækkeligt til at bevare Pæle og Kar uforstyrrede gennem Tiderne.

Foruden denne Træbygning var der en Rest af noget, som Rosenkjær tydede som et *Hegn*, æ, der løb omtrent fra Nordvest til Sydøst imod Egetræsbrønden udenfor Huset med Pressen. Det bestod af en Række Egepæle, rammede henad 0,60 m ned i Leret og beklædte paa begge Sider indtil Muldlaget med 5 cm Egeplanker.

Alle disse Bygninger var, forekom det Rosenkjær, voldelig ødelagte; der laa Nedbrydningslag og Ler over Gulvene. Lerlaget er dog vist senere paaført; jeg skulde tro, at det er Fyld under den næste Bygnings Kældergulv.

Rosenkjær henfører denne Ødelæggelse til *Lybækernes Erobring af Byen i 1368*, og han har sikkert Ret heri. Saavel Bygningernes Beliggenhed paa den næsten uopfyldte Grund som ogsaa den Omstændighed, at der øjensynlig kun har været én Ejendom fra Walkendorfs-gade til Klosterstræde, tyder paa, at de har en høj Alder. Ved *Genopførelsen* synes Ejendommen at være bleven delt i to, og i de bevarede Dokumenter, af hvilke det ældste er fra 1463, forekommer Grunden stadig delt.

Den lille Bygning, hvis Mure gik ud under Walkendorfs-gade, tilhører dog snarest den næste Periode.

Denne Periode, der ligeledes har *middelalderligt Murforbandt*, er vist paa Fig. 10. Den østlige Del af Huset mod Amagertorv er genopført, men kun tildels paa de gamle Mure; hvor disse ikke er benyttede, ligger de nye Fundamentsten i Højde med de afbrudte gamle Mures Overkant. Den nye Opmuring er tildels sket med de gamle Sten og i en fed Mørtel; i Modsætning til tidligere er Murene i den sydlige og den nordlige Del af Huset opført i Forbandt. Det lille Hus, ø, mod Nord ved Klosterstræde er ogsaa genopført og har faaet et Murstensgulv ovenpaa det ældste Lergulv.

Den næste Periode, der kunde skelnes, var fra *Renaissancetiden*, Fig. 11. Forbandtet i Murene er nu Kryds-skifte; de har været prydede med Sandstensornamenter. Stenstørrelsen er 28,5 cm × 14 cm × 7 cm. Kældergulvet er af Brædder, omtrent 0,7 m over det ældste Lergulv. Brædderne var stærkt forbrændte, og der laa et Brandlag over Resterne. Det er da rimeligvis den Bygning, der brændte i 1728. Inde i Bygningen var der tæt ved Hjørnet af Walkendorfs-gade og Amagertorv en *Brønd*, ved hvis Bygning man var stødt paa den underliggende Middelaldermur. Den øverste Del af Brønden havde almindelig Træbeklædning, men i Muren havde man hugget et cylindrisk Hul. I Brønden fandtes en ornamenteret Mursten og en stor Del Stentøjsskaar, der afleveredes til Nationalmusæet.

Renaissancebygningens Østmur er ført ud over Gavlens i den lille Bygning, der stod i Walkendorfs-gade, men allerede inden dette er sket, er den lille Bygning bleven ombygget, v, og dens Bredde er forøget. Denne Ombygning er efter Rosenkjærs Opgivende udført med sammennurede Blokke af ældre Murværk; Rosenkjær angiver derfor ikke, om den er sket i Middelalderen eller i Renaissance-tiden; det sidste er sikkert Tilfældet, og Tidspunktet lader sig, som det senere skal vises, ret nøje

fastslaa. Nord for Renaissancebygningen var der Spor af smaa Bygninger fra omtrent samme eller en noget tidligere Tid end denne; disse er ikke vist paa Fig. 11.

Omtrent 12,8 m fra Nr. 36 stødte man paa Resterne af en lille *Bygning*, hvis indvendige Maal var ca. 3 m. Den havde et Murstensgulv omtrent i Kote 3,0. Der var baade Munkesten, store slemmede Sten og Flensborgsten i det 0,56 m tykke Murværk og Gulv. Forbandtet var Nutidens. Murene gik mindst 1 m ud under Gaden. Bygningen stammer da fra Tiden nærmest før Ildebranden i 1728, efter hvilken Gaden blev anlagt.

Lidt længere hen i Gaden var der 3 eller 4 smaa *Rum* paa 2,5—3,0 m i Kvadrat med Gulve lagt af smaa gule eller grønne glaserede Fliser. Gulvene laa omtrent i Kote 2,85.

I det gamle Hus mod Nord i *Klosterstræde* fandt Rosenkjær en Trappe førende ned i et tilkastet Kælder-rum; den var ogsaa forbrændt og stammer fra 1728. Ved Hjælp af denne Trappes øverste Trin anslaaer Rosenkjær den Forhøjelse, som Klosterstrædes Niveau fik efter Ildebranden, til 1,9 m. Jeg tror, at dette Tal er for højt; Forholdene er mere sammensatte, end Rosenkjær antager, idet Façadelinien blev forandret efter Branden, saaledes at man ingen Sikkerhed har for, at det øverste Trin netop laa i Gadens Niveau; det laa i alt Fald ikke i Gadelinien.

Ved en Nyopførelse af Ejendommen paa den modsatte Side af Klosterstræde er det i April 1912 lykkedes mig at faa undersøgt Lagene i selve Strædet. Det viser sig, at dette hører til Byens ældste, idet der paa et 10 cm tykt, dyndagtigt, gennemæltet Muldlag ligger en 5 cm tyk Vejbane af *Strandsten*, navnlig Flint. Da Muldlaget paa selve Grunden er 30 cm tykt, maa Vejen allerede have været i Brug og slidt, da Stenene blev paaført. Vejbanen ligger udfor Sydgrænsen af Matr.-Nr. 59 (Matr. af 1689) i Kote 2,2 over Daglig Vande.

Helligaandshusets Grunde.

Kong *Christiern I's* Kloster stod ikke længe i sin Glans. Allerede i 1498 ¹⁾ sælger Prioren for »vor Klosters store Trang og mærkelig Brøsts Skyld« dets to Gaarde i *Kødmangerstræde* og paa *Østergade* til Universitetet. I den følgende Tid indtil 1520 var Forholdene bedre, og Klostret fik ikke faa Gaver af Penge og Jordegods, bl. a. en Del af Nabogrundene ved *Amagertorv*, men derpaa kom de ulykkelige Aar efter Københavns Belejring i 1523, hvor hele Byen var i Nød og Trang; den stedse kraftigere frembrydende Reformationsbevægelse bidrog end ydermere til at vanskeliggøre Klostrets Kaar. Det kan da ikke undre, at *Prioren* i 1532 knap to Aar efter Klostrets Sæcularisering maatte begynde at sælge Dele af Klostrets egen Jord, *Abildhaven*, som strakte sig syd for Graabrødreklosters Jord langs Walkendorfs gades Nordside fra Niels Hemmingsensgade til Købmagergade. Den gør ved hele sin Beliggenhed Indtryk af at være en Tilføjelse til det ældste Helligaandshus' Grund; hertil kommer, at paa Grundens vestlige Ende ligger Klostrets *Hestemølle*, der maa antages tidligst at være opført i *Christiern I's* Tid; det ligger da nær at antage, at den ogsaa er en Gave fra Kongen. Den ældste Jordebog fra ca. 1377 nævner netop i denne Egn vest for Købmagergade en *Bispens Have*, hvori Biskopperne plejede at plante Kaal til Slottet. Der- som det da er denne ældste »Hushave«, som Kongen har skænket til Klostret, maa vi antage, at der samtidig paa den ubebyggede Jord øst for *Pilestræde* er anlagt en ny »Hushave«, som var i Brug, indtil Kong Hans og hans Dronning ved Aarhundredets Slutning udlagde den til Grund for *Clare Kloster*. Derpaa flyttedes »Hushaven« til

¹⁾ K. D. IV p. 255 ff.

Fig. 12. Grundene paa Helligaandshusets Jord og i dets Omegn 1689. Numrene svarer til Grundtaksten af 1689.

Vingaarden, som blev købt af Benedikt Ahlefeld efter 1496.

Lb.-Nr. 32 og 33. D. 24. April 1532 udstedte Prioren *Peder Plog* og de 4 af Borgmestre og Baad tilforordnede Forstandere, Borgmester *Peder Jørgensen*, Raadmand *Thomas Brygger* og Borgerne *Severin Poske* og *Anders Guldsmed*, et Købebrev ¹⁾ til ærlig og velbyrdig Mand og strænge Ridder Herr *Oluf Rosenkrantz* til Vallø paa en Grund med den Mur, som staar derpaa, som ligger østen i Hospitalets *Abildhave* ud til *Kødmangerstræde*, og som maaler $37\frac{1}{4}$ Alen fra Vest til Øst og $41\frac{1}{2}$ Alen fra Nord til Syd. Det er altsaa den østligste Del af den nuværende Postgaards Grund.

Men Klostret har øjensynlig været i stærk Trang for Penge, thi et Par Uger senere, d. 5. Maj, bliver Købebrevet erstattet med et nyt, hvori Grunden forøges til 47 sjællandske Alen mod Nord, op til *Claus Glarmesters* Grund, og $48\frac{1}{2}$ Al. mod Syd, medens Maalene mod Øst og Vest er henholdsvis 41 Al. og $40\frac{1}{2}$ Al. I dette Købebrev siges, at Salget sker »for den Lejlighed som sig nu begiver, store Trang, Nød, Armod og Fattigdom, som de fattige syge Mennesker lider i samme Hospital og ikke kan i denne Tid fange saa redeligt Ophold med altingest, som dem burde at have«. Allerede den næste Dag blev Bytingsskødet udstedt.

Næste Aar, d. 10. Juli, solgte *Peder Plog* et nyt Stykke af *Abildhaven*, vest for det forrige, til *Oluf Rosenkrantz*; dets Maal var 40 Al. fra Nord til Syd og 16 Al. fra Øst til Vest. De tre Vestgrænser i *Oluf Rosenkrantz'* Skøder er paa Fig. 3 mærkede med α , β og γ .

Siden er Grunden bleven udvidet yderligere mod Vest, indtil den, rimeligvis endnu i *Oluf Rosenkrantz'* Tid, fik den Udstrækning, som den har beholdt til vore Dage,

¹⁾ Dette og følgende Dokumenter vedrørende *Lb.-Nr. 33 og 34* findes i Rigsarkivets Skøder vedrørende *Postgaarden* i Kbh.

men disse Skøder er ikke bevarede. Derimod findes der et Købebrev af 15. Decbr. 1532, hvori Naboen mod Nord, som da var *Mattis Kødmanager*, sælger et lille Stykke Jord, d, 3 Alen paa hver Led; det er med smaa Ændringer bevaret til vore Dage. Købebrevet giver forøvrigt den Oplysning, at *Mattis Kødmanagers* Ejendom var en af Klosters Jordskyldsgrunde, rimeligvis identisk med de 4 Boder paa Vestsiden af *Kødmanagerstræde*, som Herr *Oluf Bobbe* gav Klostret i 1519;¹⁾ denne Grunds Jordskyld er afløst inden 1581. Efter *Oluf Rosenkrantz'* Død i 1545 ejede hans Enke *Ide Munk* Lb.-Nr. 32 i mange Aar, i alt Fald til 1581, vistnok til sin Død i 1586. I 1581 betaltes der en Jordskyld paa 10 Mk. 10²/₃ Sk. til Helligaandshus, formodentlig af den Del, paa hvilken Skøderne nu savnes, men den Jordskyld er afløst inden 1600 af den næste Ejer.

Der er efter *Ide Munks* Død en Lakune i Ejendommens Adkomstdokumenter. Fra Skødet til *Anders Skrædder* paa en af de smaa Nabogrunde mod Nord i Graabrødre²⁾ véd vi, at *Jacob Seefeld* ejede Gaarden i 1600, og fra Skødet paa Nabogrunden mod Vest³⁾ ses det, at den i 1606 tilhørte hans Dødsbo. I sidstnævnte Aar var der opført en Række Boder langs Walkendorfs-gade fra Vestgrænsen til Øst, og paa dette Tidspunkt véd vi sikkert, at Grunden havde samme Udstrækning mod Vest, som Posthuset har nu.

Efter *Jacob Seefeld* har *Sophie Ulfstand* til Barsebæk, *Claus Podebusks* Enke, haft Gaarden i Eje; hun sælger den med tilhørende 6 Boder til Møntmester *Johan Post*. Købebrevet er udstedt 13. April og Bytingskødet 15. December 1617. Naboen mod Nord paa Lb.-Nr. 33 er nu *Marine Kockis*, og *Johan Posts* Gaard siges i øvrigt at ligge

¹⁾ Rørdam, Kbh. Klostre i Middelalderen p. 316.

²⁾ Raadstuearkivets Skøder Nr. 95.

³⁾ K. D. I p. 569.

sønden for den gamle Mur; mod Vest gaar den til de nye Boder i Helliggæsthus, som nu kaldes *Tugthus*, og til Plankeværket ved »Helliggæstes« (o: Tugthusets) lille Have. D. 16. Juli 1619 købte Johan Post Nabohuset mod Nord, der den Gang var i Skrædder *Fadder Muncks* Eje.

Johan Post har Gaarden til sin Død i 1631.¹⁾ Derefter synes det, at *Jørgen v. Delden* er bleven Ejer af Lb.-Nr. 32, thi han betaler i 1633 Afgift af 2 Boder ved Gaarden i Købmagergade²⁾ og nævnes i 1634 som Gaardens Ejer i en Omtale af Nabogrunden mod Vest,³⁾ men hans Skøde paa Ejendommen savnes. Efter ham har formodentlig Kansler *Christian Friis* til Krogerup haft Gaarden, thi hans Enke Fru *Barbara Wiltrup* sælger den ved Købebrev af 1. Maj 1646 til *Peter Motzfeld*, Griffenfelds Morfader, som atter næste Dag, d. 2. Maj, udstedte nyt Købebrev til *Anders Bille* til Damsbo. I den Anledning blev der afholdt en Rehdragningsforretning og udstedt et Maalebrev, hvis Maal svarer ret nøje til den nuværende Posthusgrunds. Anders Bille førte som flere af Gaardens Ejere Proces med Naboerne om Ret til Tagdryp m. v.; denne Gang var det især Skrædder *Niels Erlandsen* i Løvstræde, som maatte holde for. Det Nabohus, som Johan Post havde købt i 1619, fulgte ikke med Gaarden i 1646, men var allerede tidligere gaaet over i en anden Møntmesters, *Henrich Collers*, Eje.

Ved Købebrev af 3. Juli 1655 solgte Anders Bille sin Ejendom til *Theodor Lente*, Frederik III's bekendte Kansler i det tyske Kancelli, og Salget tinglæstes ved Skøde d. 9. Juli. I Købebrevet benyttedes Benævnelsen »Kiødmagergade«, medens der i ældre Dokumenter, f. Eks. 1617, skrives »Kiødmangergade« eller i 1532 »Kødmanngerstræde«. I Skødet af 9. Juli 1655 bruges derimod For-

¹⁾ K. D. III p. 103.

²⁾ K. D. VI p. 216.

³⁾ K. D. II p. 800.

men »Kiøbmagergade«. Det er i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, at det gamle Gadenavn fortrænges af dets endnu brugte, sprogligt set meningsløse Form.

I Lentes Skøde har Gaarden faaet 8 Lejevaaninger. Naboen mod Nord var fremdeles Møntmester Cøller. Efter Lentes Død sælger hans Børn ved Købebrev af 9. Juni og Bytingsskøde af 13. Juni 1670 Ejendommen til »kgl. Ober- og Geheimecammersecreterer, Cancellie Raad« etc. *Peter Schumacher*. Naboen mod Nord er nu »Hutstaf-ferer« *Casper Heidenborg (Hinnenberg)*, som boede her i mange Aar. I Walkendorfs-gade er Lejehus Nr. 2 fra Øst bleven omdannet til Indkørsel, saa at der kun er 7 tilbage.

I Lentes Børns Købebrev omtales bl. a. »Regenvandet udi Gaarden«; i følgende Købebrev af 1679 tales om »en Reigne-bach (ø: Cisterne) til Reigne-vand udi Gaarden«. Herved kan det fastslaaes, at den Hvelving, som man jævnlig, sidste Gang i 1910, er stødt paa ved Gravninger i Gaarden, er en Cisterne til Regnvand, formodentlig bygget af Lente. Gaarden var Peder Schumachers Bolig, medens han som Greve af *Griffenfeld* naaede Magtens Tinde, men herom tier de tørre Pergaments-skøder. Vi læser nu kun hans Navn i Ulykkens Dage, da hans umyndige Datter Frøken *Charlotta Amalia Griffenfelds* Formyndere efter hans Fald d. 27. Januar 1677 skøder Gaarden til General-løjtnant *Friderich v. Arenstorf*, hans bitre Uven og den, der førte ham til det første Fængsel i Kastellet.

Arenstorf solgte ved Købebrev af 20.—29. Novbr. 1679 og Skøde af 24. Maj 1680 Gaarden til Commercieraad *Hans Nansen*, senere Præsident i København ligesom sin berømte Fader. Efter hans Død i 1713 gik Gaarden over i Præsident *Johannes Mellers* Eje (Skødet af 13. Juli 1716 er ikke bevaret). Præsident Mellers Arvinger solgte 11. April 1728 Gaarden med Undtagelse af 5 af Vaaningerne i Helliggeiststræde til Secretair *Chr. Moynichen*.

Disse Vaaninger blev atter tilbagekøbt i 1730, og Møinichen skaffede efter Ildebranden en ny Indkørsel til Gaarden fra Løvstræde ved Indkøb af *Niels Pedersen Skrædders* Grund, Matr.-Nr. 146 (Auktionsskøde af 2. Aug. 1731). Nu skifter Gaarden hyppigt Ejer. Grev *Christian Friis* til Friisenborg købte den i Følge Skøde af 23. Aug. 1731, men allerede d. 20. April 1733 solgte han den til *Carl Adolph Plessen* til Førslev, som netop fik Tid til at købe Matr.-Nr. 140 i Løvstræde af *Philip de Lange* d. 23. Februar 1733 og at indrette en Ridebane her, hvor Urnernes gamle Gaard havde staaet. Næste Aar solgte Plessen Gaarden til *Kongen* i et pragtfuldt skrevet Pergamentskøde af 18. Marts 1734, hvori hvert Bogstav i Kongens Navn bærer en Kongekrone. Under Navn af *Marechalsgaarden* og som Bolig for *Overhofmarechalen* var den nu i Kongens Eje, indtil Geheimeraad *Volrath Aug. v. d. Lühe* fik den overdraget ved Skøde af 24. Februar 1767. D. 8. Februar 1779 blev Gaarden atter solgt til *Kongen* og indrettet til *Kgl. Postgaard*.

Lb.-Nr. 34—36. Fra ældgammel Tid, rimeligvis fra Helligaandshusets Stiftelse, dannede den Del af *Niels Hemmingsensgade*, som kaldtes lille Helliggeiststræde, en Del af Klostergrundens Grænse mod Øst, men saa langt som Dokumenterne fører os tilbage, var der ligesom nu en lille Gruppe Huse, *Lb.-Nr. 36*, udenfor Klostergrunden paa det vestlige Hjørne af *Niels Hemmingsensgade* og *Amagertorv*. Disse Huses Historie bliver snart knyttet til Nabogrunden mod Øst paa den anden Side af Strædet, og vi maa derfor ogsaa følge dennes Udvikling.

Det er rimeligvis Nabogrunden mod Øst (*Lb.-Nr. 34* og *35*), som *Eggert Frille* fik Udlægsskøde paa d. 22. Marts 1449.¹⁾ Grunden var den Gang *Kronens*, og *Gødeke Smyth* havde haft den som Bolig, men *Jost Kæntenere* havde

¹⁾ K. D. II p. 89.

haft Brev paa den. Næste Gang man hører om den Gaard, er den i *Gøernes Eje*. I sit Testamente af 22. August 1505 tildeler *Eskild Gøye* »Mogens Gøye min Søn, Ridder, min Gaard i Kiøbenhaffn i St. Nicolai Sogn«. ¹⁾ *Mogens Gøye* solgte d. 30. Marts 1516 ²⁾ Gaarden til *Christiern II*, som benyttede den som Bolig for *Sigbrit Willoms* og *Dyveke*. Navnet *Sigbrits Gaard* holdt sig længe efter, og *Herluf Trolle* benævner den stadig saaledes i sine Breve. Derimod er Benævnelsen *Dyvekes Gaard* af moderne Oprindelse, thi for Samtiden havde vist den handlekraftige og haardhændede Sigbrit mere Betydning end hendes skønne, men flygtige Datter, som blev en Ulykke for Kongen saavel som for Slotshøvedsmanden og hans Skriver. Benævnelsen Dyvekes Gaard fæstes forøvrigt sædvanlig og med Urette til en anden »ukronet Dronnings« statelige Hjem, *Kirstine Madsdatters Fædrenehus*, hvor nu den kgl. Porcellænsfabrik har sit Udsalg, men det er bygget omtrent 100 Aar efter, at Kongens to Medbejlere i Dyvekes Gunst maatte lade deres Liv.

Sigbrit viste snart sin gode Forretningssans ved i Juli 1519 at faa Kongen til at mageskifte et Stykke Jord, Lb.-Nr. 35, norden i Gaarden, vesten op til *Anders Billes* Jord og sønden for Klostergaarden, ø: syd for Store Helliggeiststræde, med nogle af Klosters Jordskyldsboder ved Amagertorv mellem Gaarden og den østre »Kirkegaardsrise«. ³⁾ Denne Indgang laa indtil 1728 umiddelbart vest for det vestligste Hus i Lb.-Nr. 36.

De ældste Dokumenter om Ejendomsforholdene paa Lb.-Nr. 36 er defekte og derfor lidt uklare. Borgmester *Albrecht v. Goch* foretog ved Skøder af 25. Januar og 1. Februar 1518 ⁴⁾ et Mageskifte med Helligaandshus, hvor-

¹⁾ Heise, Familien Rosenkrantz's Historie II Dipl. p. 12 ff.

²⁾ K. D. II p. 207.

³⁾ K. D. II p. 218—19, jfr. Lindbæk og Stemann, De danske Helligaandskl. p. 183.

⁴⁾ K. D. IV p. 374—75 jfr. K. D. I p. 302.

ved dette fik 2 Boder paa Rosengaarden; til Gengæld fik v. Goch 2 andre Boder af Klostret, der i det defekte Skøde siges at ligge vest for den Gaard, hvori *Willem Apotheker* fordem boede, og øst for hans egen Gaard. I samme Aar sælger v. Goch sit Stenhus med Gaard og Grund østen for Helliggeisteskirke til Klostret¹⁾; rimeligvis er det da det samme, ved hvilket Boderne siges at ligge. I Aaret 1500 fik Klostret af *Peder og Jens Larsen* en Gaard ved Fiske-torvet, syd for Klostergaarden²⁾, muligvis den, som *Willem Apotheker* derefter boede i. Ved v. Gochs Salg har det da erhvervet hele Lb.-Nr. 36, thi da Grunden øst for Strædet, fra Amagertorv lige til Walkendorfsgade, tilhørte Gøyerne allerede før 1505 og derefter Kongen, kan v. Gochs Hus og Boder øst for Kirken kun søges paa Lb.-Nr. 36. Det er følgelig hans og *Willem Apothekers* tidligere Ejendom, som *Sigbrit* fik i 1519.

Mogens Gøye fik efter *Christiern II's* Fald atter Gaarden tilbage. Han søgte i 1530 Øvrighedens Hjælp for at faa den fraskilte Parcel igen³⁾, men det lykkedes ikke, thi i Skiftet efter ham foreligger der et Skøde⁴⁾, hvori *Christopher Gøye* og flere af Arvingerne afhænder bl. a. den Gaard, som kaldes »*Sziibrichs Gaard*«, med de to Boder, som hører til Gaarden, og som ligger »mellem den sønderste og østerste Kirkegaardsríst«, altsaa hele Lb.-Nr. 36. Den sønderste Rist maa være den, der i *Sigbrits* Mageskifte kaldes den østre, medens den østerste maa søges nord for Lb.-Nr. 36.

Blandt de Arvinger, til hvem Skødet blev udstedt, var *Herluf Trolle* og hans Hustru *Birgitte Gøye Mogensdatter*. *Herluf Trolle* blev efter Slaget ved Bornholm bragt dødelig saaret ind til *Sigbrits* Gaard, og her døde han d. 25. Juni

1) Lindbæk og Stemann, De danske Helligaandskl. p. 181.

2) Lindbæk og Stemann, p. 114.

3) K. D. II p. 336.

4) K. D. I p. 404—06.

1565. Birgitte Gøye overlod allerede inden sin Død Gaarden til sin Plejedatter *Birgitte Rosenkrantz*, som var gift med *Sten Brahe*.¹⁾

Han solgte i 1619 eller 1621 en Gaard til Præstegaard for Helligaands Sogn.²⁾ Da Sigbrits Gaard som før nævnt laa i St. Nicolai Sogn, medens Boderne laa i Helligaands Sogn, er det alene derfor naturligt, at det var Boderne, han solgte, og naar man gennemgaar Hovedskatlisten for 1645, viser det sig, at efter *Johan Dobbelsen*, der den Gang ejede Hovedparcellen af Sten Brahes Gaard, Hjørnестedet Matr.-Nr. 11 til Niels Hemmingsensgade³⁾, opfører Listen: en Mand af Laugholm, fordreven, og *Mester Anders Hansen*, Sognepræst (til Helligaandskirken), og dernæst *Egert Doren* Kræmmer og *Conradt Møllengraff*, som begge boede paa Matr.-Nr. 13⁴⁾. Præstegaarden bliver da Matr.-Nr. 12 og Nr. 178, det vestlige Hjørnестed til Niels Hemmingsensgade. I 1661 blev Præstegaarden flyttet til den Gaard, der nu er Sparekassens, og samtidig ser vi i Grundtaksten for 1661, at Fru *Ide Skeel* til Asdal, Frederik Rantzaus Enke, har købt den tidligere Præstegaard. Hun ejede vist Gaarden til sin Død i 1684.

Matr.-Nr. 13, der længe bestod af 2 Grunde, som 1661—68 beboedes af Sværdfejer *Joh. Petersen* og Kræmmer *Joh. Stercke*, er i Tiden mellem 1668 og 1689 samlet til en, som i 1689 ejedes af Jonas Stercke, rimeligvis en Slægtning af *Erhard Stercke Trompeter*, som i 1636 havde en Gaard paa Østergade.

Lb.-Nr. 37. Fra den østre eller søndre og til den vestre Kirkegaardsryst gik Klostergrunden oprindelig ud til Torvet og var skilt fra dette med en Mur, der stod tæt tæt nord for det nuværende Gitter; men i de pengeknappe

¹⁾ K. D. I p. 467—69.

²⁾ Helliggeistes Kirkes Inventarieprotokol 1727.

³⁾ jfr. Grundtakster for 1661—1689.

⁴⁾ K. D. VI p. 229 jfr. K. D. III p. 625.

Aar efter Belejringen i 1523 søgte Byen paa mange Maader at skabe sig nye Indtægter, og i 1528 blev derfor et Stykke af Byens Jord syd for Helligaands Kirkemur¹⁾ imellem de to Kirkegaardsriste solgt for 150 Mk. til Borgmestrene og Raadmændene, som her opførte 12 *Stenboder*. Af de første Ejere kender vi Navnene: Borgmester *Jens Brolægger*, Borgmester *Niels Stemp*, Raadmand *Anders Halager* og Raadmand *Oluf Skriver*.²⁾ Jens Brolæggers Jord laa med den vestre Ende ud til Vichmand Kræmmers, som paa den Tid havde en Byens Gaard paa Amagertorv næst op til den Bys Jord, som Sitze Mogens Lauritzens havde i Værges.³⁾ Vichmands og Sitzes Grunde er næppe Dele af Stenboderne, men ligger snarest vest for disse.

Jens Brolæggers Bod, som vel altsaa bliver den vestligste af de 12 Stenboder, maalte $7\frac{1}{12}$ Al. mod Vest, Anders Halagers $6\frac{3}{4}$ Al. langs Gaden og $6\frac{3}{4}$ mod Vest; det var kun kneben Plads, man bød Datidens Handlende.

Endnu 100 Aar efter synes Stenboderne at have været uforandrede, thi d. 21. April 1625 faar *Andres Dessow Hutstafferer* Skøde paa en Kronens Bod i Stenboderne imellem *Jochin Giördeller* og *Hendrich Thommesens* Vaaninger; den maalte $6\frac{13}{24}$ Al. langs Gaden og var ca. $6\frac{1}{2}$ Al. dyb.⁴⁾ Den sidste af de gamle Stenboder blev i Følge Resens Opgivelse nedrevet i 1675; den maa have tilhørt *Claus Bonnix*, hvis Grundtakst blev forhøjet i 1677. Efterhaanden som de gamle Boder blev nedrevet, opførtes der nye 2—3-Etages Huse i deres Sted. Grunden blev udvidet ved Tilbygning af Bislag ud paa Gadejorden, af hvilke der betaltes Bodeleje til Byen, og en smal Strimmel af Kirkegaarden blev udlagt til Gaardspladser mod Jordleje til Kirken. Stenboderne brændte ikke i 1728,

¹⁾ K. D. I p. 340.

²⁾ K. D. II p. 226—27.

³⁾ K. D. I. p. 338.

⁴⁾ K. D. III p. 45—46.

men blev efter Branden i Følge Reskript af 9. Januar 1730 købt til Nedrivning for at udvide Torvet; de forsvandt i 1732. Allerede i 1661 var de 12 oprindelige Boder samlede i 4 Ejendomme, de senere Matr.-Nr. 14—17. Deres Maal var i 1732: ¹⁾)

Matr.-Nr. 13, *Frans H. Fosgrafs Hus*, $13\frac{3}{8}$ Al. langs Gaden, $12\frac{17}{24}$ Al. bagtil, $6\frac{1}{8}$ Al. mod Vest og $6\frac{17}{24}$ Al. mod Øst. Til Bygningen hørte en Bindingsværks Udbygning paa Byens Grund, der var $1\frac{3}{4}$ Al. bred mod Vest og $1\frac{1}{2}$ Al. mod Øst, og desuden paa Kirkegaarden en Gaardsplads, hvis Maal ikke er angivne. Der betales af Udbygningen 1 Rdl. Jordskyld til Staden og af Gaarden 5 Rdl. aarlig Leje til Kirken.

Matr.-Nr. 15, tilhørende *Jacob Nic. Witte*, var $26\frac{1}{8}$ Al. lang til Gaden, $25\frac{23}{24}$ Al. bagtil.

Matr.-Nr. 16, tilhørende *Jørgen Svendsen Pipgras*, var $19\frac{13}{24}$ Al. til Gaden og $19\frac{7}{12}$ Al. bagtil.

Matr.-Nr. 17, tilhørende *Helligaandskirken* i Følge Auktionsskøde af 16. April 1714, var $19\frac{11}{12}$ Al. til Gaden og $19\frac{5}{24}$ Al. bagtil.

De tre Matr.-Nr. 15—17 havde alle næsten samme Dybde som Matr.-Nr. 14 og lignende Skyld og Leje betalende Udbygninger og Gaardspladser.

Lb.-Nr. 38. Det Stræde, der gik imellem Gamle og Ny Fisketorv, og paa hvis Plads nu Walkendorfgades Nord-Syd-løbende Gren strækker sig, dannede oprindelig Vestgrænsen for Helligaandshusets Jord; kun paa Hjørnet ved *Gamle Fisketorv*, det nuværende Amagertorv, laa der fra gammel Tid en lille Grund som et Indsnit i Klosterjorden; den hed *Helligaands Badstue*, men bar dette Navn paa Grund af sin Beliggenhed, ikke fordi den hørte Helligaandshuset til. Helligaands Badstue nævnes første Gang i et Skøde fra 1463 paa Grunden vest derfor,²⁾) og det er

¹⁾ Skøder og Maalebrev i Brandstyrengnsk. 1730 (Rigsarkivet).

²⁾ K. D. IV p. 78—79.

vist ogsaa den Grund, der menes, da Raadmand *Jens Olufsen* i Landscrone skænker Helligaandshuset en halv Gaard i vor Frue Sogn sønden for Helliggæsthus i København.¹⁾ I saa Fald er det kun Resten af Gaarden, som den samme Mand skænker, da han i 1514 sammen med Borgmester i Landscrone *Hermand Skipmeyer* giver Helliggæstes Badstue ved Fisketorvet i København²⁾ til Helligaandshus. De Uddrag af Dokumenterne i Hans Niensens Bog om Hospitalet, som er vort eneste Kendskab til disse Gaver, er saa lidet udtømmende, at der næppe er noget til Hinder for at antage, at Gaverne i 1510 og 1514 angaar samme Gaard; hvis ikke, maa Grunden i 1510 søges i Lb.-Nr. 36 vest for Albr. v. Gochs. Helligaands Badstue blev afhændet som Jordskyldshus, og Ejerne betalte siden 26 Mk. $10\frac{2}{3}$ Sk. »slet« Mønt i Skyld.

Som før nævnt er det rimeligvis denne Grund, som *Vichmand Kræmmer* havde i Pant af Staden i 1528. Næste Gang den omtales i Dokumenterne, er den kommen i Kronens Eje, som har afkøbt Staden og de fattige (o: Vartov) deres Part i Grunden, og har været beboet af *Lauritz Tystøll*, førend den d. 5. Januar 1582³⁾ tilskødes Skipper *Niels Sørensen*. Den maaler da $11\frac{5}{24}$ Al. til Fisketorvet (o: Amagertorv) og er 9 Al. bred bagtil ved Helliggæstes Mur; Længden fra Fisketorvet langs gennem Gaarden til Helliggæstes Mur er $42\frac{13}{24}$ Al. Langs Gaardens Vestside laa det lille Stræde til Graabrødre. I Jordebogen af 1581 nævnes *Hans Hunds* Enke *Voldborg* som den, der betaler Gaardens Jordskyld, maaske som Lejer, men i 1584 nævnes hun som Ejer.⁴⁾ Forinden 1600 har hun solgt Gaarden til *Staden*, og i Jordskyldslisterne for 1600 og 1607 betales Jordskylden for *Voldborg* Hans Hunds Gaard af *Kæmneren*.

¹⁾ Lindbæk og Stemann, De danske Helligaandskl. p. 135.

²⁾ Lindbæk og Stemann p. 145.

³⁾ K. D. II p. 413.

⁴⁾ K. D. I p. 548.

I 1593—95 er Grundene langs Strædets Vestside bleven solgt til Naboerne i Klosterstræde, og samtidig er Strædets Udløb til Amagertorv blevet overbygget af Naboen mod Vest, saa at hans Gavl stod umiddelbart op til Voldborgs Grund. Da Staden ikke havde Raad til at istandsætte Gaarden, tilskødede Borgmestre og Raad d. 1. September 1606 *Frantz Christensen Skriver* og hans Hustru *Marine Hansdatter* den; han havde allerede boet dèr som Lejer i det mindste siden 1593¹⁾. I Skødet af 1606 opgives Maalene saaledes, at Strædet vest for Gaarden indbefattes i Grunden. Den strækker sig da $18\frac{3}{8}$ Al. langs Fisketorvet og bagtil $16\frac{1}{2}$ Al. Mod Vest maaler Grunden $40\frac{1}{8}$ Al. fra Gaden til »Byesens jord och boer«, og mod Øst $46\frac{1}{8}$ Al. fra Gaden til »de Fattiges Jord«.

Frantz Skriver levede endnu i 1612²⁾, men i 1620 og 1633 betalte hans Enke Maren Afgift af Boder ved Gaarden³⁾.

Siden var Possementmager *Iver Kiær* Ejer. Han solgte i 1640 Gaarden til Staden for 1800 Rdl.; Købebrevet blev udstedt d. 25. Februar 1641 og Skødet d. 2. December 1644⁴⁾. I Skødet var det Porthus over det tidligere Stræde indbefattet, som oprindelig tilhørte Nabogrunden, men Iver Kiær ejede den Gang begge. Dette Porthus tilligemed Grundens egne Bygninger blev nu nedrevne, og der opførtes Bygninger for Stadens *Skrive- og Regneskole*, der i en Aarrække lededes af *Vilhelm Trellund*. I den nye Bygning skulde der i Følge Kontrakten med Bygmester *Jørgen Thimian* ogsaa være en Hvælving. Der skulde være en Passage, »4 Allen bred oc loulig hoy under

¹⁾ K. D. II p. 531—32 jfr. K. D. I p. 555—57.

²⁾ K. D. VI p. 194, 198.

³⁾ K. D. I p. 611, K. D. VI p. 215.

⁴⁾ Resens Protokol ang. Vor Frue Skole (Raadstueark.) p. 629 og Perg. Skøde Nr. 17 i Raadstuearkivet.

forne huellings«, og derfra gik en Gang op til *Klokkerens Hus*, der altsaa i 1640 laa paa det Sted, som i foregaaende Skøde betegnes som Byens Jord og Boder. Denne Gang tjente endvidere som en Vej for Natmanden til og fra Kongens Børnehus. Denne sidste Rest af Strædet kunde selvfølgelig efter de Tiders Skik ikke benyttes som egentlig Adgangsvej til Klokkerboligen, som tillige havde sin egen Indgang fra Kirkegaarden, og efter Børnehusets Ophævelse solgte Helligaands Kirkes Værger derfor i Skøde af 12. Maj 1654¹⁾ til Staden denne »geweltmurede Gang« (eller vel snarere Passageretten ad den) tilligemed den Del af Kirkegaardens Mur, der dannede Nordgrænsen for Skolegrunden. Saaledes opstod det senere Matr.-Nr. 18, som efter Skolens Ophævelse i 1682 gik over i privat Eje og endelig efter 1728 udlagdes dels til Gade, dels til Kirkegaard.

Lb.-Nr. 39. Norden for Frantz Christensens Grund laa, som før nævnt, i 1606 »Byesens Jord og Boer«. I 1593 benævnes de »de nye Stenboder«²⁾ og er sikkert opført kort Tid forinden. I 1620 kaldes Boderne de 15 Høkerboder, af hvilke 2 var sammenlagte, saa at der egentlig kun var 14. De siges at ligge paa Strædets Østside³⁾. De kaldes ogsaa *Madtorvet*. I 1637 faar Magistraten Tilladelse til at afhænde Boderne »udi Madtorvet, hvor de tilforn stod med Brød fal«, thi Byen var i Gæld og trængte til Penge.⁴⁾

Selve *Madtorvet* var i 1631 bleven pantsat for 200 Dlr. til Borgmester *Reinholt Hansen*, og i 1639 sælges det til *Iver Kiær* for 900 Dlr.⁵⁾

Resen antager, at *Madtorvet* er identisk med den

¹⁾ Pergamentsskøde i Raadstuearkivet. K. D. I p. 599.

²⁾ K. D. I p. 555—56.

³⁾ K. D. I p. 599.

⁴⁾ K. D. III p. 175—76.

⁵⁾ Resen, Kbh. Raadhus m. v. p. 214 (Raadstueark.).

danske Skoles Grund, som Iver Kiær jo ogsaa ejede i Slutningen af Trediverne, men selv om Byen muligvis endnu har haft en Prioritet i Frantz Christensens Gaard ¹⁾, synes Enken dog endnu at have betalt Gaardens Afgifter i 1633, saa den kan næppe være bleven pantsat af Byen i 1631. Iver Kiær betalte desuden 900 Dlr. for Madtorvet i 1639; det er da kun lidet rimeligt, at Byen, som var i Trang, næste Aar betalte ham 1800 Dlr. for den samme Grund, saa meget desto mindre som Bygningerne skulde nedrives. Endelig vides det jo, at der har ligget nogle Byens Boder nord for Frantz Christensens Gaard. I 1639 sælges »Madtorvet«, og i 1640 træffer vi *Helligaandskirkens Klokkerbolig*, hvor Boderne nævnes i 1593 og senere.

Det er da muligt, at Iver Kiær har solgt Boderne, som, efter at han havde afhændet Nabogrunden til Staden, ikke kunde have synderligt Værd for ham. Kirken har købt den sydligste Del af dem og har her opført Klokkerboligen, medens de øvrige er bleven nedrevne og tilligemed Strædet indlemmede i Tugthusets Grund; ti Aar senere ejer Tugthuset i alt Fald Strædet, thi Maalet paa Forstanderskehus og Vadskehus (XV) viser, at disse har strakt sig ud over Strædets Grund.

Resens Angivelser om Strædets Udløb paa Graabrødretorv er ikke rigtige; det er vist derfor rimeligt heller ikke at stole paa hans Udtalelser om Bodernes Beliggenhed. Nord- og Østgrænsen for Bodernes Grund, Lb.-Nr. 39, har jeg afsat efter Skøn paa Fig. 3. Den har muligvis strakt sig helt op til Lb.-Nr. 28, men har mod Øst ikke naaet Kapellet, da Frantz Christensens Skøde nævner de Fattiges Jord øst for hans Grund.

Lb.-Nr. 40. Efter Reformationen fortsatte *Helligaandshuset*, som tidligere omtalt, sin Virksomhed som en verdslig Stiftelse, og dets Bygninger og Grund undergik

¹⁾ K. D. VI p. 194, 198.

derfor, saavidt vides, ingen andre Ændringer end dem, der voldtes ved Udskillelsen af *Klosterkirken* med tilhørende Kirkegaard til Sognekirke for det nyoprettede Helligaands Sogn. Grænsen mellem Hospitalets Jord og Kirkens blev draget saaledes, at Kirken fik Jorden syd for det nuværende Kapel og syd og øst for Kirkebygningen; mod Nordøst strakte Kirkegaarden sig op til Længen XVI mellem Klosters Østfløj og Bygningen langs lille Helliggeiststræde, idet der dog vist var udlagt en lille Gaardsplads langs den sidstnævnte Bygnings Vestside.

Urtehaven indenfor Klosterfirkanten blev først i 1607 overladt Kirken til Begravelsesplads,¹⁾ og der aabnedes en Passage ind til den gennem Klosters Østfløj, hvor Kirken allerede i 1581 og rimeligvis fra Reformationsaarene havde haft sit *Sakristi*. Af Sakristiet betales der 26 Mk. 10²/₃ Sk. i Jordskyld til Hospitalet.

I 1606 besluttede *Christian IV* sig til at forjage den ældgamle Stiftelse fra den Grund, hvor den havde været til Huse i over 300 Aar; den flyttedes ud til den gamle Kongsgaard og senere Kro *Vartov* paa Strandvejen, hvorfra den fik det underlige Værtshusnavn, som den aldrig senere har kunnet blive kvit.

I de gamle Klosterbygninger blev der i 1606 indrettet et *Tugthus* med tilhørende Væverier og Skrædderværksteder; det var nærmest en Opdragelsesanstalt for unge og gamle og ikke en Straffeanstalt i Ordets moderne Betydning. Ejendommeligt nok havde Tugthuset før 1606 været paa det samme Sted i Farvergade, hvor Vartov senere fik sin Bolig, og hvor Stiftelsen nu har været i over 200 Aar. Den eneste større Ændring, som straks blev foretaget, var, at Tugthuset overtog Længen langs Lille Helliggeiststræde, hvor Staden havde haft sin særlige Fattigstiftelse, det saakaldte *Lille Helliggæsthus*. Ved Skøde

¹⁾ K. D. II p. 547—48.

af 18. Oktober 1606 ¹⁾ fik Staden til Gengæld overladt en Grund, Lb.-Nr. 40 a, langs Store Helliggeiststræde, fra Klosters gamle Hestemølle til Klostergrundens Grænse mod Nabogaarden, der den Gang var i Jacob Seefelds Eje. Her blev der bygget 3 nye Boder, 1 større til Sygestue mod Vest og 2 mindre, vistnok Lejehuse, mod Øst. Til de syge i den vesterste Bod østen næst op til Hospitalets Hestemølle gav *Vendele v. Delden* et Legat paa 1200 Rdl. i 1607 ²⁾. Det er af dette Gavebrev, vi kender Hestemøllens Eksistens og Beliggenhed.

Under Pesten i 1619 blev Boderne brugt som *Pesthus*.

Senere blev dette Sygehus omdannet til en Slags Plejestiftelse eller Vaisenhus for fattige Børn, det saakaldte *Fattiges Børnehus*, hvilket var her, til det i August 1631 fik en bedre Bolig paa Nordsiden af Møntergade ved Volden. Faa Aar efter, d. 22. Januar 1634, blev Grunden i Walkendorfgade solgt til *Hendrich Meyer* ³⁾ og var derefter i privat Eje som Matr.-Nr. 158—161.

Det var Resten af Klosters Abildhave nord for de Fattiges Børnehus, som Christian IV i 1622 mageskiftede med Knud Urne; samme Aar blev Klosters Ladehus, VII, nedrevet, og der blev opført en lang toetages Bindingsværksbygning, IV, langs Løvstræde fra den af Knud Urne overdragne Grund til Graabrødreklosters Prison. Dette og den bagved liggende Grund blev købt næste Aar, og samtidig er der vist opført en Stald, III, paa Knud Urnes tidligere Grund.

I 1621 blev Tugthuset, som hidtil havde været nogenlunde fælles for voksne og Børn, delt i to bestemt afsondrede Dele, et *Tugthus* eller rettere en Arbejdsanstalt for Mænd og Kvinder, et *Børnehus* for Dreng og Piger.

¹⁾ K. D. II p. 569, K. D. II p. 535—36.

²⁾ Protokollen De Fattiges Handel p. 435—39 (Raadstuearkivet).

³⁾ K. D. II p. 800.

I Prisonet blev der indrettet *Tugthuskirke*, og mellem Klosters Vestfløj og Grundens Vestgrænse, vistnok tæt op ad Hegnsmuren ind mod Graabrødre, blev der bygget en *Bolig* for en *Forstanderinde* og et *Vadskeri*. I 1635 blev det lille Stykke Jord Lb.-Nr. 28 a tilkøbt fra Anne Basse og benyttet til en »ludert«, ø : med Halvtag overdækket *Vadskeplads*, der fik Udgang gennem Smøgen vest for Tugthuskirken, som i sin Tid havde tjent som Vej til Hans Vingaards Hus, men som ikke, hvad Resen formoder, er identisk med Madtorvet.

I 1650 blev Tugthuset nedlagt, og d. 23. Marts 1650 blev hele Grunden tilskødet Hofapotheker *Samuel Meyer*¹⁾. Maalene i Samuel Meyers Skøde har gjort det muligt at rekonstruere det hele Bygningskompleks²⁾.

Det gamle lille Helliggeisthus, XVII, er $61\frac{1}{8}$ Al. langt og stødte mod Nord op til Porthuset, I, hvorigennem der var en »Ageport« ind til Hospitalets Gaard. Dette maalte $26\frac{1}{2}$ Al. i Længden og havde været Skrivestue. Vinkelret paa og sammenbygget med Porthuset laa den gamle grundmurede Hestemølle, II, der var $41\frac{1}{16}$ Al., og som havde været brugt til »Skersvinkel«, (ø : Overskærerværksted, hvor det vævede Klæde fik en Behandling, hvorved Knuder og Ujævnheder i Luven blev jævnedes og »overskaarne« med Knive), og »Silkevinkel« (sikkert et Silkevæveri, thi der fandtes Silkevæve i Tugthusets Inventar). Nord for dette Stenhus kom den $40\frac{1}{3}$ Al. lange Stald, III, vesten op til Urnernes Gaard, som nu var i Jørgen Brahes Eje. Langs Løvstræde strakte det nye Bindingsværkshus,

¹⁾ K. D. III p. 325—27.

²⁾ I Gengivelsen af Skødet i Sjæll. Registre er der indløbet nogle Fejl: Den oppgivne Jordskyld 13 Mk. 5 Sk. 1 Alb. er ikke aarlig, men halvaarlig. Staldens Længde er, som Sammentællingen viser, 40 Alen 8 Tm. Kvindfolkets Hus, det endnu eksisterende Kapel, er ikke $16\frac{1}{2}$ Al. bredt, men $20\frac{3}{4}$ Al. og dermed er Grundens Bredder angivet $4\frac{1}{4}$ Al. for smal. »Forstanderske Huusiters« er Fejlskrift for »Forstanderske huusit och«.

IV, sig i 75 Alens Længde helt op til Tugthuskirken. Det havde en Port, den nordre, ligeoverfor Skrivestuens søndre Tugthusport. Her var Ulmerdugsvinkel nedenunder og Silkevinkel i øverste Etage.

I Tugthuskirken var der tillige Plads til Skole- og Skrædderkammer, rimeligvis i en øvre Etage og i Hans Vingaards gamle Hus eller maaske i et nyere, VI, paa dettes Plads. Derefter fulgte Drengenes Sovekammer, VIII, i det nordligste Hjørne af Klosters Vestfløj og Kvindernes Værelse, IX, i det nuværende Kapel. Fra Vestfløjen gik Længen XV, hvori først Vadskehuset og dernæst Forstanderskehuset var, mod Vest til Grænsen ved Klosterstrædes Huses Bagside. I Nordfløjen, XI og XII, som maalte 90 Al. fra Østsiden af Vestfløjen til Lille Helliggeiststræde, var Køkken, Borgestue og yderst mod Øst Fogedens Bolig.

Klostrets 57 Al. lange Østfløj, XIII, havde været benyttet som Vantmagervinkel (∁: Klædevæveri) med Undtagelse af den Korshvælving, som Kirken havde haft til Sakristi og Gennemgangen til Urtegaarden; denne Del af Fløjen forblev i Kirkens Besiddelse. Fra Vantmagervinklen, der synes at have ligget i Fløjens øverste Etage, gik endelig en lille Længe, XVI, hen til det gamle Lille Helliggæsthus, XVII. I den lille Længe havde der været en Hampebankermølle, hvor Hampen blev braget, banket og skættet, saa at den kunde tvindes til Garn; denne Fløj var 18 Al. lang.

Straks efter Købet begyndte Samuel Meyer at udparcellere Grunden. En stor Del af den blev efterhaanden solgt til Helligaandskirken, der udvidede det erhvervede ved senere Køb fra Naboerne, men kun Fortegnelsen over Skøderne er bevaret i Kirkens Inventarieprotokol fra 1727¹⁾. Ved at jævnføre denne Fortegnelse med Ejerne

---

¹⁾ I Helligaandskirkens Arkiv (Raadstuearkivet).

i Grundtaksterne kan man dog i det væsentlige gøre Rede for, naar og hvorledes Kirkens forskellige Embedsboliger før 1728 er opstaaede.

I 1650 købte Kirken den vestlige og den østlige Fløj i Klosterfirkanten af Meyer, og *Wolf* beretter¹⁾, at der straks blev indrettet et Kapel i Vestfløjen, som blev indviet d. 3. August 1651, og den første Begravelse deri fandt Sted 17. Juni næste Aar. Den anden Fløj blev nedrevet paa Sakristiet nær og Pladsen udlagt til Kirkegaard. Dog blev vistnok en Del af dens østlige Mur staaende som Hegnsmur ind mod Meyers Grund ved Lille Helliggeiststræde. Skødet paa dette Køb synes i Følge Fortegnelsen i Inventariet bogen først at være bleven tinglæst i 1653. Meyer har vist selv beholdt Nordfløjen; det meste af den blev nedrevet, da *Kokkegade* eller *Lille Tugthusgang* blev anlagt. Mellem dette Stræde og Løvstræde udparcellerede Meyer Grunden, saaledes som det fremgaar af Matrikulkortet for 1689 (Fig. 12). Desuden beholdt Meyer Grunden langs Lille Helliggeiststræde, som ligeledes udparcelleredes; *Fogedboligen*, XII, som jo dannede en østlig Forlængelse af Nordfløjen, blev vist bevaret og var siden i privat Eje som Matr.-Nr. 156; den ejedes i 1661 og 1668 af *Povl Madsen*, i 1689 af *Hendrick Junglaus*. Ligeledes forblev vistnok Hjørnet af Nord- og Østfløjen, hvor »Drengenes Sengekammer« havde været, i Meyers Eje.

Udparcelleringen maa være endt omkring Midten af 1650-Aarene. I 1659 boede *Niels Nielsen Prammand*, hvis Kone udmærkede sig ved sit Mod og sin Beslutsomhed i Stormnatten d. 10.—11. Februar, i Matr.-Nr. 136; i 1661—68 var Huset beboet af *Anders Nielsen Prammand*, utvivlsomt hans Søn, og i 1689 boede Anders Nielsens Enke endnu her.

Inventarieprotokollen meddeler, at i 1661 udstedtes

---

¹⁾ Wolf, *Encomion* p. 372—73.

der 3 Skøder og desuden 1 Skøde med 3 Kontrakter af Meyers Børns Værge, Krigskommissær *Præstonius*, og desuden 1 Skøde med Kontrakt af Vinhandler *Albrecht Dysseldorf*. Dette sidste viser, at bl. a. er Præstegaarden, Matr.-Nr. 157, bleven købt i dette Aar, thi dens Have var Dele af Albrecht Dysseldorfs Grund, og dens Hus, det gamle Hestemøllehus, tilhørte Meyers Børn. Jeg skulde dog være tilbøjelig til at tro, at kun den Del af Matr.-Nr. 157, som ligger syd for Matr.-Nr. 140, og som Knud Urne i sin Tid lagde til sin Grund, er bleven købt ved denne Lejlighed. De andre Dokumenter, som Meyers Børn udstedte, angaar vist det tidligere »Drengenes Sengekammer«, som er blevet købt og ombygget til *Kapellanbolig*; samtidig fik Kirken vist den Jord vest for Kapellet, som siden var Kapellanens Have. Efter at Organisten omtr. 1650 var flyttet ind i den gamle Kapellanbolig i Løvstræde, synes Kapellanen at have boet i Matr.-Nr. 70 i Klosterstræde; i alt Fald siger Grundtaksten af 1661, at han i det Aar boede her; rimeligvis har Kapellanboligen, af hvilken han ogsaa opføres som Indehaver, endnu været under Ombygning.

Organisten flyttede senere til Matr.-Nr. 154, paa hvilket der maaske endnu fandtes Rester af Længen VI bag Prisonet. I 1661 og 1668 opføres dette Hus i Grundtaksterne under Prokurator *Johan Sørensens* Navn. Inventariebogen meddeler om 2 Skøder af 1659 og 1663 fra Johan Sørensen til Kirken. Overtagelsen er da formodentlig senest sket henad 1667, det Aar, da Grundtaksten for 1668 er bleven udarbejdet. I 1689 benævnes Matr.-Nr. 154 Helliggeistes Kirkes Hus; inden 1695 var det taget i Brug af Organisten.

Videre nævner Inventarieprotokollen 1 Skøde af 1682 fra Landkommissarius *Hans Hansen* og 2 ældre Skøder af 1673 og 1675 paa samme Gaard. Landkommissarius Hans Hansen kaldte sig senere *Trallou* og adledes under

Navnet *Rosencreutz*; han døde i 1708 paa Tybjerggaard. Jeg har ikke kunnet finde ham som Ejer af nogen Grund i Sognet, men formoder, at han og de til Skøderne af 1673 og 75 svarende Ejere har besiddet Matr.-Nr. 140 i Tiden mellem Albrecht Dysseldorfs Død i December 1666 og Dr. Philip Hacquarts Køb før 1687 ¹⁾, og at Salget har angaaet den Del af Matr.-Nr. 157, som ligger mellem Matr.-Nr. 139, der i 1661—89 var i *Peder Madsens* Eje, og Matr.-Nr. 140. Jeg finder dette bestyrket ved, at i Philip Hacquarts Skøde af 15. Juli 1695 ²⁾ til hans Søn siges Matr.-Nr. 140 at ligge mellem Peter Michelsen Badstuemands (Matr.-Nr. 141) og Peder Madsens Enkes Grund (Matr.-Nr. 139), hvilket er urigtigt i Følge Matriklen for 1687, i hvilken Præstegaardens Jord til Løvstræde nævnes. Men Fejlen kan være indløbet ved en Gengivelse af det foregaaende Skødes (1675) Grænsebetegnelser, idet man ved Omtalen af Naboerne har forglemt at tage Hensyn til Salget i 1682.

Foruden disse Skøder indeholder Inventarieprotokollen Fortegnelse over et Par Skøder yngre end 1728, der findes gengivne i Maalebøgerne i Stadskonduktørens Kontor.

Ved Siden af de her nævnte Ejendomme havde Kirken i alt Fald siden 1640 den tidligere nævnte *Klokkerbolig*, Matr.-Nr. 183, vest for Kirken, vistnok oprindeligt opført paa Helligaandshusets Jord, og en *Over- og Undergraverbolig*, Matr.-Nr. 184, ved Sydenden af det gamle Lille Helliggæsthus, altsaa opført paa Kirkegaardens Jord. Graveren nævnes første Gang i Hovedskatlisten for 1645 som boende i Lille Helliggeiststræde, men Boligen er vel rimeligvis ældre.

Vest for Matr.-Nr. 156 opførtes i 1702 *Helliggeistes Kirkeskole* med Façade til Tugthusgangens Sydside; gennem Skolehuset var der en Port ind til Urtegaarden; efter

¹⁾ Matr. 1687 (Raadstuearkivet).

²⁾ Skøder vedrørende Posthuset i Kbh. (Rigsarkivet).

Branden flyttedes Skolen til det nordvestlige Hjørne af nuværende Niels Hemmingsensgade og Walkendorfs­gade.

Efter Branden nedlagdes Matr.-Nr. 18, 155, 156, 173—177 samt 183 og 184; de nuværende Gader blev anlagte, og Nabogrundene omreguleredes, særlig bag Kirken paa Walkendorfs­gades Nordside. Præstegaarden forblev paa Matr.-Nr. 157, men Kapellanboligen flyttedes til Matr.-Nr. 68 i Klosterstræde, og for Kirkens Betjente blev der indrettet Boliger paa nuværende Matr.-Nr. 137—140. Det lille Indhug i Walkendorfs­gades Hjørne, skraat overfor Kapellet, er en Del af den tidligere Kapellanboligs Have, der blev tilovers ved Udparcelleringen efter 1728, og som derfor oprindelig henlagdes til den nye Kapellanbolig; det ligger paa den Plads, hvor Strædet til Graabrødre løb ind i Tiden inden ca. 1640, men er ingen Rest af selve Strædet.

Byens Gang til Graabrødre.

En fuldkommen Redegørelse for Bebyggelsesforholdene omkring Helligaandshus kræver ogsaa en Udredning af Bebyggelsen langs den gamle *Gang til Graabrødre* paa Klostergrundens Vests­ide, thi dens Enkeltheder har hidtil staaet meget i det usikre. Universitetets Arkiv giver god Hjælp til at klare de dunkle Punkter. Strædet har steds­været navnløst; det nævnes undertiden som »det lille Stræde«, »den lille Byesens Gang« eller »den geweltmurede Gang« under Skolen; i dets sidste Tid bruges Benævnelsen »Madtorvet«, maaske som et fælles Navn for Boderne og for Strædet. Det har i den fra Dokumenterne kendte Tid aldrig haft Form som et Torv, men muligvis har der før det 16de Aarhundrede været en Byens Jord vest for Strædet, som kan have tjent som Torv sammen med Gamle Fisketorv. Dette er dog kun en Gisning; Dokumenterne tier herom.

Fra Lb.-Nr. 30 og mod Syd til det gamle Fisketorv ligger der langs Østsiden af Klosterstræde en Række Grunde, som alle har givet Jordskyld til Universitetet undtagen Lb.-Nr. 44, som er en Nicolaj Kirkes Altergaard, og Lb.-Nr. 47 og 48, der er jordfri. En enkelt af Universitetets Jordskyldsejendomme er bleven frikøbt.

Præsten *Johannes Hemmingsens* og *Hemming Jensens* Gavebreve til Frue Kirke af 26. April 1417 og 4. Oktober 1433 samt *Markvard Bokholts* Lejebrev af 20. Juli 1450 angaar disse Grunde¹⁾, men deres Plads i Rækken kan ikke bestemmes nøjere end, at de ikke har været blandt St. Pauli Alters Grunde.

Lb.-Nr. 41 tilhørte i 1544 *Jens Andersen Skrædder*, som i 1547 fik sin Jordskyld nedsat fra 7 gl. Mk. til 6 gl. Mk. Der er stor Sandsynlighed for, at han er identisk med den *Johannes Sartor*, der i Følge Universitetsfundatsen af 1539 betalte 7 Mk. Jordskyld af en St. Pauli Altergrund i Klosterstræde²⁾; herfor taler endvidere den Omstændighed, at Grunden ligger mellem to St. Pauli Altergrunde, saaledes at disse tre tilsammen kan have udgjort *Poul Laxmands* Stenhusboder. Men paa den anden Side bør det fremhæves, at Lb.-Nr. 41 ikke nævnes blandt St. Pauli Altergods i Universitetsregnskaberne. I Begyndelsen af Halvtredserne solgte Jens Skrædder Grunden uden Universitetets Tilladelse, og dette benyttede derfor Lejligheden til atter at sætte Skylden op til 7 gl. Mk. for alle de senere Ejere og ikke alene for den første Køber, *Lauritz Hemmingsen*, der betalte Skylden fra 1558 til 1589. Inden 1603 har *Bertel Hartvigsen Drauanter* (o: Drabant) faaet Gaarden, men han rømte i 1610 og skyldte da Jordskyld for 3 Aar. I 1616 frikøbte den daværende Ejer, Renteriskriver *Mads Poulsen*, Grunden for Jordskyld, idet han i Overensstemmelse med Reglerne betalte

¹⁾ K. D. IV p. 21, II p. 61—62, 97—98.

²⁾ Cragii Addit. ad. Hist. R. Chr. III p. 93 ff.

40 Gange Skyldens Beløb. I 1624 boede *Niels Christensen* Skrædder her, rimeligvis den Oldemand i Skrædderlavet, der faa Aar senere kom i Strid med sin Nabo, Dr. Frederik Pedersen. Det er denne Grund, det senere Matr.-Nr. 70, der fra ca. 1550 til 1661 var *Kapellanbolig* for Helligaandskirken.

Lb.-Nr. 42 var i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede en Stenhusgaard, som hørte til St. Pauli Alters Gods, det samme som Laxmands St. Peders Alter. I Universitetsfundatsen af 1539 angives den som tilhørende *Philip Simonssen*, og han nævnes endnu i 1552 som Ejer. Jordskylden var oprindelig 6 gl. Mk., og den ændredes ikke i 1547. *Christopher Hanssen* var allerede i 1544 Gaardens Lejer, og han udredede Skylden til 1551. I 1552 betalte *Philip Simonsen* den selv. Efter ham fulgte i 1556 *Laurids Brodersen* Skomager, som i alt Fald var her til 1559. I 1563—76 er *Oluf Reersvend* Husets Beboer. Imellem 1576 og 1579 er det i den ansete Buntmager *Claus Rogentins* Besiddelse; han solgte det inden 1579 til sin Broder *Henrik*, der atter i 1611 havde overladt det til *Morten Sørensen Murmester*. I 1629 havde en af Byens store Grundejere, *Bartholomæus Haagensen*, denne Grund; han udlejede den til *Peder Clemensen*. I 1644 boede Skomager *Claus Poulsen Weboe* her; han blev siden Oldemand og var en af de første 32 Mænd. Han døde inden 1678, og derefter havde hans Enke *Ane* Huset (Matr.-Nr. 69) i nogle Aar.

Lb.-Nr. 43 var i 1543 i *Hans Bægermagers* Væрге, men var i 1544 gaaet over til *Peder Michelsen* (Jordskyld 11 gl. Mk.). I 1565 blev Gaarden delt i to Parceller, en nordlig, *Lb.-Nr. 43 a*, tilhørende *Christopher Graatop*, og en sydlig, *Lb.-Nr. 43 b* og *c*, tilhørende *Peder Lauridsen Haventorn*. I 1580 købte Christopher en Del, *Lb.-Nr. 43 b*, af Peders Grund, og der blev i den Anledning paa St. Laurentii Dag, d. 10. August, foretaget en Opmaaling af

Fra Lb.-Nr. 30 og mod Syd til det gamle Fisketorv ligger der langs Østsiden af Klosterstræde en Række Grunde, som alle har givet Jordskyld til Universitetet undtagen Lb.-Nr. 44, som er en Nicolaj Kirkes Altergaard, og Lb.-Nr. 47 og 48, der er jordfri. En enkelt af Universitetets Jordskyldsejendomme er bleven frikøbt.

Præsten *Johannes Hemmingsens* og *Hemming Jensens* Gavebreve til Frue Kirke af 26. April 1417 og 4. Oktober 1433 samt *Markvard Bokholts* Lejebrev af 20. Juli 1450 angaar disse Grunde¹⁾, men deres Plads i Rækken kan ikke bestemmes nøjere end, at de ikke har været blandt St. Pauli Alters Grunde.

Lb.-Nr. 41 tilhørte i 1544 *Jens Andersen Skrædder*, som i 1547 fik sin Jordskyld nedsat fra 7 gl. Mk. til 6 gl. Mk. Der er stor Sandsynlighed for, at han er identisk med den *Johannes Sartor*, der i Følge Universitetsfundatsen af 1539 betalte 7 Mk. Jordskyld af en St. Pauli Altergrund i Klosterstræde²⁾; herfor taler endvidere den Omstændighed, at Grunden ligger mellem to St. Pauli Altergrunde, saaledes at disse tre tilsammen kan have udgjort *Poul Laxmands* Stenhusboder. Men paa den anden Side bør det fremhæves, at Lb.-Nr. 41 ikke nævnes blandt St. Pauli Altergods i Universitetsregnskaberne. I Begyndelsen af Halvtredserne solgte *Jens Skrædder* Grunden uden Universitetets Tilladelse, og dette benyttede derfor Lejligheden til atter at sætte Skylden op til 7 gl. Mk. for alle de senere Ejere og ikke alene for den første Køber, *Lauritz Hemmingsen*, der betalte Skylden fra 1558 til 1589. Inden 1603 har *Bertel Hartvigsen Drauanter* (ø: Drabant) faaet Gaarden, men han rømte i 1610 og skyldte da Jordskyld for 3 Aar. I 1616 frikøbte den daværende Ejer, Renteriskriver *Mads Poulsen*, Grunden for Jordskyld, idet han i Overensstemmelse med Reglerne betalte

¹⁾ K. D. IV p. 21, II p. 61—62, 97—98.

²⁾ Cragii Addit. ad. Hist. R. Chr. III p. 93 ff.

40 Gange Skyldens Beløb. I 1624 boede *Niels Christensen* Skrædder her, rimeligvis den Oldermann i Skrædderlavet, der faa Aar senere kom i Strid med sin Nabo, Dr. Frederik Pedersen. Det er denne Grund, det senere Matr.-Nr. 70, der fra ca. 1550 til 1661 var *Kapellanbolig* for Helligaandskirken.

Lb.-Nr. 42 var i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede en Stenhusgaard, som hørte til St. Pauli Alters Gods, det samme som Laxmands St. Peders Alter. I Universitetsfundatsen af 1539 angives den som tilhørende *Philip Simonssen*, og han nævnes endnu i 1552 som Ejer. Jordskylden var oprindeligt 6 gl. Mk., og den ændredes ikke i 1547. *Christopher Hanssen* var allerede i 1544 Gaardens Lejer, og han udredede Skylden til 1551. I 1552 betalte *Philip Simonsen* den selv. Efter ham fulgte i 1556 *Laurids Brodersen* Skomager, som i alt Fald var her til 1559. I 1563—76 er *Oluף Reersvend* Husets Beboer. Imellem 1576 og 1579 er det i den ansete Buntmager *Claus Rogentins* Besiddelse; han solgte det inden 1579 til sin Broder *Henrik*, der atter i 1611 havde overladt det til *Morten Sørensen Murmester*. I 1629 havde en af Byens store Grundejere, *Bartholomæus Haagensen*, denne Grund; han udlejede den til *Peder Clemensen*. I 1644 boede Skomager *Claus Poulsen Weboe* her; han blev siden Oldermann og var en af de første 32 Mænd. Han døde inden 1678, og derefter havde hans Enke *Ane* Huset (Matr.-Nr. 69) i nogle Aar.

Lb.-Nr. 43 var i 1543 i *Hans Bøgermagers* Værge, men var i 1544 gaaet over til *Peder Michelsen* (Jordskyld 11 gl. Mk.). I 1565 blev Gaarden delt i to Parceller, en nordlig, *Lb.-Nr. 43 a*, tilhørende *Christopher Graatop*, og en sydlig, *Lb.-Nr. 43 b* og *c*, tilhørende *Peder Lauridsen Haventorn*. I 1580 købte Christopher en Del, *Lb.-Nr. 43 b*, af Peders Grund, og der blev i den Anledning paa St. Laurentii Dag, d. 10. August, foretaget en Opmaaling af

Grundene og en ny Fordeling af Jordskylden¹⁾. Christopher Graatops oprindelige Grund, Lb.-Nr. 43 a, maalte i Længden fra Algaden indtil *Albret Profosses Have* $25^{11/24}$ Al., mod Vest langs Gaden $11^{11/24}$ Al., og paa den østre Ende langs Haven $14^{5/24}$ Al., medens hans tilkøbte Grund, Lb.-Nr. 43 b, var $25^{3/3}$ Al. lang, $7^{5/24}$ Al. mod Vest ved Gaden og $4^{1/4}$ Al. mod Øst ved *Albret Profosses Have*. Hans samlede Jordskyld blev 10 Mk. $4^{1/3}$ Sk. i slet Mønt eller 7 Mk. 11 Sk. i gl. Mønt.

Peder Haventorns tiloversblevne Grund, Lb.-Nr. 43 c, maalte $25^{3/3}$ Al. i Længden, $8^{7/24}$ Al. mod Vest og $8^{5/12}$ Al. mod Øst ved Haven. Hans Jordskyld blev 4 Mk. $6^{1/3}$ Sk. i slet Mønt eller 3 Mk. 5 Sk. i gl. Mønt.

Den nordlige Parcel, det senere Matr.-Nr. 68, kom inden 1595 i Buntmager *Claus Rogentins* Eje; han havde den endnu i 1612. I 1616 var den købt af Raadmænd *Niels Hansen*, i 1649 af Brygger *Anders Andersen*, derefter af Brygger *Niels Byrgesen*, hvis Enke *Maren* før 1678 havde ægtet Brygger *Anders Lauritzen*. Gaarden var nu fremdeles en Bryggergaard, indtil den efter Ildebranden i 1728 blev solgt til *Kapellanbolig* for Helligaandskirken.

Peder Haventorns Parcel ejes i 1602 af *Christen Rasmussen*, men kommer næste Aar ogsaa i *Claus Rogentins* Hænder; den holdes fremdeles som en selvstændig Ejendom, det senere Matr.-Nr. 67. Fra 1611 ejes den af *Christen Fyrbøder*, efter ham af hans Søn til 1678 og derpaa af dennes Enke.

Lb.-Nr. 44 blev d. 9. Januar 1543 af Universitetet udlejet til *Anders Guldsmed* i Køge²⁾, men *Rasmus Guldsmed* beboede den og betalte Jordskylden. I 1547 ejede Rasmus Guldsmed selv Gaarden, og dens Jordskyld blev da sat til 10 gl. Mk. Efter ham havde *Christopher Buntmager* Huset fra 1558 til 1567, og derefter boede *Skrædder*

¹⁾ Konsist. Kopibog 1538—1602 fol. 162—63.

²⁾ K. D. VI p. 37.

Henrich Lincher her til 1579. Hans Efterfølger i 1580 er atter en Buntmager, *Daniel Lydersen*. Den næste Ejer er i 1611 Buntmager *Peder Christophersen*. Han deler d. 17. Juli 1615 Grunden i to Parceller¹⁾, de senere Matr.-Nr. 65 og 66, der bebos henholdsvis af ham selv og af *Abraham Christensen* Skomager. I 1629 har *Michel Jensen* Skomager Matr.-Nr. 65, og i mange Aar herefter er begge disse Huse i Skomageres Eje.

Lb.-Nr. 45, Nicolaj Kirkes Grund, er i 1533 beboet af *Lucas Breddæg*, i 1534 og 1543 af *Heyne Guldsmid*, i 1581 af *Hans Padtz*, i 1629 af *Herman Snedker*; senere er Grunden Matr.-Nr. 64.

Lb.-Nr. 46 hører til St. Pauli Alters Gods med en Jordskyld i 1547 af 10 gl. Mk., men Grunden nævnes ikke i Universitetets Fundats af 1539. Grunden lejes i 1533 af *Jens Ludvigsen Skrædder*²⁾, som næste Aar sælger den til *Rasmus Jørgensen*³⁾, der ogsaa er Skrædder, og som i 1551 bor i Kødmanagerstræde. Han ejer den til 1576. Derefter har *Peder Lauritzen* Huset i et Par Aar. I 1580 og endnu i 1612 har Mester *Michel Møller Badskær*, Ejeren af *Lb.-Nr. 48*, ogsaa denne Grund, men omtrent ved sidstnævnte Aar bliver den delt, saaledes at Borgmester *Simon Surbeck*, Ejeren af *Lb.-Nr. 47*, Nabogrunden mod Syd, faar 2 Bindinger med tilsvarende Jordskyld af *Lb.-Nr. 45*, der siden lægges til Matr.-Nr. 20. Den østlige Del af Jorden er vistnok forbleven ved Matr.-Nr. 19, men Resten, det senere Matr.-Nr. 63, tilligemed den resterende Jordskyld er i 1629 gaet over til *Kort Kandestøber*, derefter til hans Søn af samme Navn og sluttelig imellem 1679 og 1682 til Kandestøber *Jochim v. Münden*, som har ægtet Kort Kortsens Enke *Birrete*.

Det er paa *Lb.-Nr. 46*, at det nordvestlige Hus ø

¹⁾ Konsist. Kopibog 1602—32 fol. 109.

²⁾ K. D. IV p. 475—76.

³⁾ K. D. VI p. 25—26.

ligger, som Rosenkjær har beskrevet, da Laane- og Diskontobankens Grund blev udgravet. Der har altsaa allerede i Middelalderen været et grundmuret Hus her, og dets Form og Forhold til de andre udgravede Mure viser, at det allerede den Gang blev bygget paa en selvstændig Grund. I 1629 synes der at have staaet en Bindingsværksbygning over den gamle, grundmurede Kælder; i 1728 var der Bindingsværk.

Lb.-Nr. 47 nævnes første Gang i et Skøde af 1463 paa Nabogrunden mod Øst og beboedes da af *Peder Pedersen Bager*. I 1533 og endnu i 1542 havde Mester *Simon Badskær* denne Grund for 10 gl. Mk. aarlig Jordskyld, saalænge han, hans Hustru Anne eller hans Søn Philip levede; derefter skulde Skylden stige til 16 gl. Mk.¹⁾ I 1547 er han død, thi da har Anne Mester Simons Gaarden med 12 gl. Mk. Skyld. I Begyndelsen af 1550-Aarene har Sønnen *Philip Simonsen*, der vel imidlertid er bleven myndig, faaet Gaarden, men det er Moderen Anne, som før 1558 sælger en Del af den til *Kirstine Pedersdatter*, gift med *Reinholt Mortensen Skrædder*, der udreder Jordskylden indtil 1567. Kirstines anden Mand, *Jens Vibe*, betaler derefter fra 1568. I 1593 efter Hustruens Død udkøber han andre Arvinger af hendes første Mands Slægt og faar Brev af Universitetet paa den hele Gaard²⁾. Næste Aar dør han. Efter hans Brodersøn *Christen Vibe* fik Borgmester *Simon Surbech* Gaarden, idet han ægtede Christens Enke Else Clausdatter. Ved hans Død i 1644 blev *Cort Trevs* Ejer; han havde ligesom Simon Surbech de to Bindinger af Nabogrunden mod Nord, og disse blev derefter stedse under Matr.-Nr. 20.

Den vestlige Halvdel af det Middelalderhus, x og y, mod Amagertorv, som Rosenkjær undersøgte, ligger paa

¹⁾ K. D. VI p. 37.

²⁾ K. D. III p. 31.

denne Grund, der ogsaa rummer den fra 1536 bekendte gode Brønd.

Lb.-Nr. 48 havde omkring Midten af 15. Aarhundrede tilhørt *Jens Tygesen* »af Vaaben«, en Adelsmand, hvis Slægtsnavn ikke kendes, men som i sin Levetid nævnes ret jævnlig i Byens Dokumenter. Gaarden blev derefter solgt til Biskop *Jens* i Aarhus; fra ham kom den i Dronning *Dorotheas* Eje, som d. 24. Oktober 1463 solgte den til Raadmand *Claus Nyman*¹⁾. I Skødet siges Gaarden at ligge »vesten næst Helliggeisthus Badstue og østen næst den Gaard, som Peder Pedersen Bager nu udi boer«; og den grænser til tvende Gader, altsaa til Torvet og til Strædet til Graabrøde, som vist den Gang var forholdsvis bredt.

Den Bygning, som blev opført paa den østlige Del af det ældste Middelalderhus, maa svare til *Claus Nymans* Gaard.

I *Simon Badskærs* Lejebrev paa *Nabogaarden*²⁾ siges det, at Apothekeren boede her paa denne Grund; rimeligvis har det været *Willum Apotheker*, som i 1547 boede i *Frimands Rodemaal*³⁾, men betalte Jordskyld af en Have i Graabrøde, i *Kødmanger Rodemaal*.

Siden fik Mester *Michel Møller Badskær* Gaarden, i alt Fald før 1580, paa hvilket Tidspunkt han betalte Jordskyld af den tilkøbte lille Grund Lb.-Nr. 46 i Klosterstræde. Han levede endnu i 1606, men er vistnok død næste Aar; i 1610 og 1620 betalte hans Enke *Birgitte* Afgift af 2 Boder ved Gaarden⁴⁾. I 1633 var Gaarden Possementmager *Iver Kiær*s. Efter ham synes *Christian IV's* Hustru Fru *Kirstine Munk* at være bleven dens Ejerinde, næppe længe før Kongens Død — først i 1647 fik hun

¹⁾ K. D. IV p. 78—79.

²⁾ K. D. I p. 555—56.

³⁾ K. D. I p. 408—14.

⁴⁾ K. D. II p. 562, K. D. I p. 611.

Tilladelse til frit at forlade Boller —, men i alt Fald før 1656. Fra en Ombygning i Iver Kiærs eller Fru Kirstine Munks Tid stammer vel de talrige Sandstensornamenter i Renaissancestil, der fandtes i Grunden af Rosenkjær. Det er formodentlig først efter hendes Død i 1658, at Gaarden blev solgt til Fru *Anne Ramel Henriksdatter*, Malte Juuls Enke, der ejede den i 1661. Derefter fik hendes Svigersønner den, først *Sten Reedtz* og *Otte Lindenov*¹⁾ og derpaa i 1690²⁾ den tredie Svigersøn *Malta*, Friherre af *Putbus* og *Einsiedelsborg*. Tillige med flere Medejere af Slægten solgte han d. 10. Maj 1704 Gaarden til *Claus Brun*, som atter d. 25. Februar 1713 solgte den til Urtekræmmer *Hans Pox*; i 1728 var Kommissionær *Matthias Colding* Gaardens Ejer.

Lb.-Nr. 49. Som før omtalt var Grunden mellem Claus Nymans Gaard og Helligaands Badstue ubebygget i 1463. I Jordebogen af 1496 over Stadens Jordskyld findes der ikke opført Afgift af nogen bebygget Grund paa dette Sted. Hvis det derimod er rigtigt, at Vickmand Kræmmers Jord i 1528 er identisk med Badstuen, da maa den Stadens Jord, som *Sitze Mogens Lauritzen* havde i Værges³⁾, søges her. Denne Antagelse stemmer med Rosenkjærs Iagttagelse, at den ældste lille Bygning, u, øst for den store Stenhusmur var i middelalderligt Forbandt. Plankeværket æ nord for Skuret med Frugtpressen z maa være en Rest af Grundens vestlige Grænsehegn, der staar i nøje Forlængelse af Vestgrænsen for nuværende Matr.-Nr. 134. Skuret staar tværs over dette Hegns Flugt; det synes da at være yngre end Grundens Salg til Michel Bartskeer og er muligvis opført af denne.

Sitze Mogens Lauritzen, Grundens ældste kendte

¹⁾ Resen, Kbh. Raadhus m. v. p. 214 (Raadstueark.).

²⁾ Matrikel for 1687 (Raadstueark.).

³⁾ K. D. I p. 338.

Ejer, var Enke efter den Borgmester af dette Navn, efter hvem Frimands Rodemaal oprindelig var opkaldt.

Der er nu ikke Efterretninger om Grunden førend i 1580, da Nabogrunden i Klosterstræde Lb.-Nr. 43 deles; den grænser nemlig mod Øst til *Albret Profosses* Have. I 1584 solgte dernæst *Cathrine Ermberg*, Enke efter »Danmarks Riges Profos« *Albrecht von Brock*, sin Grund, liggende ud til Fisketorvet mellem Michel Møller Bartskærs og Voldborg Hans Hunds Gaarde, til kgl. Vintapper *Jesper Skammelsen*. Kort efter bliver den atter solgt og udparcelleret, saaledes at Naboerne i Klosterstræde, Claus Rogentin (Lb.-Nr. 43) og Daniel Lydersen (Lb.-Nr. 44), og desuden Naboen mod Vest, Michel Møller Bartskær, hver fik det Stykke af Lb.-Nr. 49, der laa østen op til deres Grunde, medens *Staden* købte en 7—8 Al. bred Strimmel, Lb.-Nr. 49 a, langs det lille Strædes Vestside, fra Fisketorvet op til Henrik Rogentins Gaard i Graabrødre; det lille Hus ved Fisketorvet stod paa Stadens Grund.

Her indrettede *Staden* nu en Række Høkerboder; det er deres Murrester og gule og grønne Flisegulve, som Rosenkjær har fundet. Da disse »Høckersche boder« havde været holdt der »nogen thidlang«, beklagede det menige Borgerskab sig over, at de var deres Næringsbrug »till afbreck och schade«, og *Staden* solgte derefter Jordstrimlen »vesten for Byesens Gang og Stræde« til de samme tre Naboer, den sydligste Del i 1593 og de to nordligste Dele i 1595²⁾. Grænserne og Maalene for Michel Møllers Parcel angives saaledes: Østen op til (ø: øst for) hans egen Gaard og ud til det gamle Fisketorv og vesten ud mod Bysens Gang og Stræde, som løber mellem samme Jord og den Byens Vaaning, som Frantz Christiensen ibor. Grundens Længde var $71\frac{3}{4}$ Al. fra Torvet og indtil

¹⁾ K. D. I p. 547—48.

²⁾ K. D. I p. 555—56, 559—60.

Frantz Baggers nordligste Hjørnestolpe (ø: til den nordligste af de Høkerboder, som stod paa denne Parcel). Bredden var mod Nord $7\frac{1}{4}$ Al., midtvejs $7\frac{1}{4}$ Al., hvor de nye Stenboders Sydende slipper (ø: udfør Sydenden af de Boder, der siden kaldes Madtorvet) og mod Syd ved Torvet $8\frac{3}{4}$ Al. fra Michel Møllers eget Hushjørne og hen imod Frantz Christensens (Christiernsens) Hus.

Michel Møller forpligtede sig samtidig til at opsætte et muret Hus til Gaden og overbygge Strædet nærmest Frantz Christensen med en Hvælving, saaledes at der blev en 3 Al. bred Port ind til Strædet, hvis Bredde i øvrigt var 6—7 Al. Det er sikkert Sporene af dette Arbejde, som Rosenkjær fandt i Udvidelsen af det lille Hus paa Walkendorfgades Grund. Udvidelsen, v, var foretaget med Blokke af gammelt Murværk, der næppe er tilført langvejs fra, men som kan stamme fra de Boder, som har ligget paa den tilkøbte Strimmel. De nye Stenboder, som Byen har opført lige overfor, har vel afløst de bortsolgte Høkerboder paa en saadan Maade, at Handelen kunde begrænses og kontrolleres efter Borgernes Ønske.

DEN BOTANISKE HAVE VED AMALIENBORG.

AF

ARKIVSEKRETÆR HOLGER HANSEN.

DET lige udenfor København mod Nordøst liggende Slot Sofie Amalienborg, som brændte i Aaret 1689, blev ryddet i Slutningen af Aarhundredet, og hvor det og dets store Have havde været, anlagdes en Mønsterplads, d. v. s. en Øvelsesplads for Militæret, hvor Frederik IV plejede at holde Revy over Københavns Garnison, og en Have, som stadig kaldtes Amalienborg Have. Hele Terrænet var en Firkant, der begrænsedes mod Syd af den nuværende St. Annæ Plads, mod Øst af Ny Toldbodgade, som dengang ikke i sin nordlige Ende drejede mod Vest, men gik lige ud til Toldboden, mod Nord af den trekantede Grund mellem Vandet, Toldbodvejen og den nye Ende af Ny Toldbodgade, og mod Vest af Bredgade; det hele var omgivet af en temmelig bred Grav. Mønsterpladsen indtog den nordlige større Del af Pladsen, medens Haven vendte imod St. Annæ Plads og skiltes fra Mønsterpladsen ved en Række Bygninger, en kgl. Pavillon og nogle Havehuse. Saaledes laa Pladsen hen i et halvt Aarhundrede; i Thuras Vitruvius fra 1746 findes baade en Plan over hele Terrænet og et Prospekt af Haven, saaledes som den tog sig ud, naar man stod paa Hjørnet af Strandstræde og St. Annæ Plads; Haven har nok været smuk, men naturligvis i Tidens stive symmetriske franske Stil.

Da den oldenborgske Stamme i 1748 havde regeret Landet i 300 Aar, vilde Frederik V sætte dette Jubilæum et varigt Minde, og som Christian IV havde skabt Christianshavn, vilde han anlægge en ny Frederiksstad, som i Pragt skulde overstraale alt, hvad man hidindtil havde kendt i København. Til dette nye Kvarter fandt Kongen en passende Plads i Mønsterpladsen, Amalienborg Have og de omliggende Grunde. Paa den vestlige Side af Bredgade, som dengang kaldtes Norgesgade, havde allerede Grev Gyldensten bygget sig et Palæ, det nuværende Hotel Fønix, paa Hjørnet af Dronningens Tværgade; derefter kom Grev Danneskjold Laurvigs Palæ, og længere ude laa Kadetakademiet, den nuværende Rigsdagsbygning. Nu skænkede Kongen¹) Byen København Amalienborg Have og den tilgrænsende Del af Mønsterpladsen til Bebyggelse med Forpligtelse for dem, som fik Byggepladserne, til at bygge inden en vis Tid og efter Tegninger, som var leverede af Arkitekten Nicolai Eigtved. Hele Kvarteret gennemskares paa langs af en bred Gade, som fik Navnet Amaliegade, og paa tværs af Frederiksgade; i Midten skulde være en aaben Plads, Frederikspladsen, omgivet af 4 Palæer; for Enden af Frederiksgade i Bredgade lovede Kongen at opføre en Kirke; den skulde opføres helt af Marmor og hedde Frederikskirken; Grundstenen lagdes allerede den 30. Oktober 1749. Paa den nordlige Del af Mønsterpladsen byggede Kongen i Aarene 1752—57 det store Frederiks Hospital, hvortil knyttedes en botanisk Have, som kom til at ligge nord for Hospitalet paa den trekantede Grund mellem Toldbodvej og Ny Toldbodgade. Paa den vestlige Spids af denne Trekant henimod Bredgade laa en Vejrmølle, i det nordøstlige Hjørne ved Toldboden Md. Wivets Værtshus Toldbod Vinhus; Resten

¹ Reskript til Københavns Magistrat 1749 12. Sept. (Sj. Missiver Nr. 425); Skøde 1749 6. Dec. (Partikulærkammerets Resolutionsprotokol).

skulde nu indrettes til botanisk Have; den faldt i to Dele, den større mod Øst, den mindre mod Vest, paa hver sin Side af Amaliegade, som gik helt ud til Toldbodvejen.

Leder af denne Have blev *Georg Christian Oeder*; han var født i Anspach 1728, havde studeret i Göttingen under *Albrecht v. Haller* og havde navnlig lagt sig efter Medicin og Botanik; i 1749 tog han Doktorgraden og nedsatte sig derefter som praktiserende Læge i Slesvig. Da J. H. E. Bernstorff i 1751 paa Vejen til København, hvor han skulde overtage Udenrigsstyret, kom igennem Slesvig, anbefalede General Schmettau Oeder til ham som en dygtig Mand ¹⁾, og Bernstorff, der gerne vilde beskytte Videnskaberne, fik ham snart kaldt til København, for at han kunde blive ansat ved Universitetet. Dette blev der imidlertid ikke noget af, thi da Oeder for at kvalificere sig i Januar 1752 paa Universitetet forsvarede en Disputats om den Haller'ske Lære »De irritabilitate«, blev han saa slemt medtaget af Opponenterne paa Grund af sit daarlige Latin, at Handlingen, til Dels formodentlig ved Oeders Hidsighed, udviklede sig til en hel Skandale, som Rektor, Professor Anchersen, gav Indberetning ²⁾ om til Universitetets Patron, Grev Holstein. Nogen Grund til den daarlige Modtagelse, Universitetet gav Oeder, maa maaske søges i, at dette i det hele taget stillede sig vrangvilligt til de Bestræbelser for at hæve Naturvidenskaberne, som paa den Tid udgik fra Hoffet; da Kongen i 1759 oprettede Natural-Husholdnings-Samlingen paa Charlottenborg ³⁾ med to Professorer, en i Naturvidenskaber og en i Økonomi, maatte denne i flere Aar opretholdes som en særlig Anstalt, bekostet af Kongens Kasse, uden nogen Forbindelse med Universitetet.

Der kunde altsaa ikke være Tale om at faa Oeder

¹ Halem: Andenken an Oeder. 1793.

² Trykt i Langebekiana. 1794.

³ Fundats 1759 31. Marts (Sj. Reg. Nr. 185).

ansat ved Universitetet; han blev da udset til at forestaa Anlægget af den botaniske Have, man paatænkte ved Amalienborg, og siden at lede den samt til at udgive en Flora Danica, medens han tillige skulde tjene som Medicus paa Hospitalet¹), hvor han, da det blev færdigt, fik Friholig i den nordre Pavillon ud til Amaliegade; 1754, den 6. Maj²), udnævntes Oeder til »tilligemed at være Professor Botanices ved vore kongelige botaniske Foranstaltninger saa og at nyde Rang med Professoribus ved Universitetet«.

Med den botaniske Have havde det imidlertid lange Udsigter; Pladsen, hvor den skulde være, laa hen i et Uføre; den skulde tørres ud og fyldes op, Jorden skulde kultiveres, der skulde bygges Væksthuse, Foredragssal og Mur om begge Afdelinger, og der skulde graves Bassiner; hermed medgik flere Aar. Imidlertid foretog Oeder store Rejser, dels for at lære fremmede botaniske Haver at kende og indsamle Frø og Planter til den nye Have i København, dels for at studere det danske Riges Planteverden til Nytte for det store Værk Flora Danica. I 1752—53 berejste han de danske Provinser, 1754—55 var han i Holland, England, Frankrig og Tyskland, 1½ Aar tilbragte han i Norge. Til disse Rejser fik Oeder bevilget særlig Understøttelse af Kongens Kasse; allerede fra April 1752 hævede han fra Chatolkassen en Gage paa 400 Rdl. aarlig, som senere forhøjedes til 600 Rdl., medens der til det botaniske Bibliotek, som knyttedes til Haven og ligesom denne til bestemte Tider skulde staa aabent for enhver Ynder af Botaniken og Naturhistorien, betaltes aarlig 200 Rdl. Det var i det hele taget ikke saa faa Penge, Kongen ofrede til »de botaniske Anstalter«; naar Oeder var ude at rejse, vikarierede Dr. Carl Jensenius for ham og fik 100 Rdl. aarlig derfor; fra 1754 var der ansat en Gart-

¹ Siges af Oeder i Bilag A ved Reskriptet 1759 27. April.

² Sj. Reg. Nr. 212.

ner ved Haven, Christian Hansen, som fik 300 Rdl. i aarlig Løn, 100 Rdl. til Husleje og 80 Rdl. til en Lærling. Dertil kom saa Udgifterne til selve Indretningen af Haven, til Bygninger og Indkøbet af Planter og Frø.

Da Oeder ved Rejser og Studier havde samlet sig de fornødne Kundskaber som Botaniker, fremkom han med Planer og Forslag, hvilke overgaves til en Kommission¹), og da denne havde afgivet Betænkning, fik Oeder en Instruks²) 1759 27. April, i hvilken det bl. a. hedder:

»Anlangende vores botaniske Haver, da maa du endnu i Aar ved egen Samling og ved Korrespondance sætte dig i Forraad med Frø, saa at Haven i tilkommende Aar 1760 nogenledes kan saas, og at du i Sommer kan begynde dine Lectiones publicas, som om Eftermiddagen 4 Gange ugentlig skal holdes. I øvrigt haver du af yderste Kræfter at vigilere for Havernes fuldkomne Istandsættelse og gode Vedligeholdelse. Det paalægges dig ogsaa at samle alle indenlandske Planter, saavidt ske kan, og indlægge dem paa det allernøjagtigste til Herbaria viva, hvoraf et Eksemplar leveres til vores eget Bibliotek, et til Universitetet og et til Bibliothecam historiae naturalis paa vort Slot Charlottenborg, hvilke Eksemplarer aarlig bestandig formeres med de nye Planter, som enten forefindes i vores Riger og Lande eller opklækkes i vore botaniske Haver.«

Da Oeder i Foraaret 1760 vendte hjem fra Norge, var den mindre Have saa vidt færdig, at man var begyndt at plante i den; i Løbet af 1761 steg Planternes Antal til 650 Species, i 1762 til 972, og i 1763 mente man at kunne naa Tallet 1500, som man havde sat som det foreløbige Maal; i 1763 aabnedes ogsaa Haven for Publikum, dog

---

¹ Reskript 1757 4. Febr., Sj. T. Nr. 33.

² Sj. T. Nr. 303.

kun den mindre Have; den større naaede aldrig at blive færdig.

Haven havde imidlertid faaet sig en Bestyrelse. Overhofmarskallen, Adam Gottlob Moltke, havde hele Tiden været Overdirektør og Hovedmand for dette Foretagende som for alle de Foranstaltninger, der gjordes i Frederik V's Tid for at fremme Kunster og Videnskaber. Ved kgl. Kommissorium 1760 31. Maj¹⁾ nedsattes en Kommission, bestaaende af Livmedicus Johan Just v. Berger, Professor historiae naturalis Peter Ascanius, Dr. Carl Jensenius og Hofkirurg Hans Friderich Wohlert, til sammen med Oeder at udarbejde et Reglement; dette blev færdigt i Løbet af Aaret og stadfæstet af Kongen 1761 17. Januar. Dette Reglement angaar alle de botaniske Anstalter: Flora Danica, Haven og Biblioteket. Professoren havde den egentlige Ledelse af Haven og blev bistaaet af en Amanuensis, som først var Præsten ved Frederiks Hospital N. H. Tyrholm, der fik 200 Rdl. om Aaret for dette Arbejde; senere var Studiosus Johan Zoega²⁾ Oeders Amanuensis. Gartneren Christian Hansen, der ikke kunde forliges med Oeder, afløstes nu, 1761, af F. C. Voigt. Oeder skulde beraade sig om Havens Anliggender med de kommitterede Berger, Jensenius og Wohlert; og over det hele svævede stadig Moltke som Overdirektør. Professoren skulde holde gratis Forelæsninger for studerende og Liebhaveere i et dertil indrettet Lokale i et af Husene i den større Have; i Tiden fra Paaske til Mikkelsdag skulde han læse 4 Timer ugentlig over *Botanica pura* og i Tiden fra Mikkelsdag til Paaske 2 Timer ugentlig over *Botanica ad usus humanos applicata*. Disse Forelæsninger begyndte straks samme Vinter. Om Sommeren skulde han 1 à 2 Gange om Ugen gøre Ekskursioner i Omegnen

¹ Partikulærkassens Regnskab 1764 Bilag M 3 Litr. L.

² Død 1788 som Deputeret i Rentekammeret. Jvf. A. D. Jørgensen: Georg Zoega. S. 29 f.

og forklare de forekommende Urter for dem, der ønskede at være med; og undertiden skulde han, efter Aftale med Overdirektøren, foretage smaa Rejser paa 1 à 2 Uger til Provinserne i samme Hensigt; desuden skulde han korrespondere med Folk rundt om i Landet til Nytte for Haven og Flora danica, og de kgl. Betjente, Konsuler og Agenter i fremmede Lande skulde være ham behjælpelige med at skaffe Frø og Planter. Naar Haven foruden de indenlandske Planter indeholdt 1800 Species af eksotiske Planter, skulde den betragtes som færdig.

Disse botaniske Anstalter fandt Bifald i den lærde Verden; i Josias Lorks Tidsskrift »Fortgesetzte Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste«¹⁾ roses deres Plan og rigelige Udstyrelse, og om Haven fremhæves, at to Principper er lagt til Grund ved Indretningen, for det første, at Botaniken er en Videnskab for sig, ikke en Del af Medicinen, paa hvilken den kun øver en vigtig Indflydelse ligesom paa mange andre af Menneskets Videnskaber og Virksomheder; og for det andet, at der til denne Videnskabs Fremme og til Opdagelsen af Planternes nyttige og skadelige Egenskaber fornemmelig kræves at kunne forbinde Kendskabet til Planterne med rigelig Lejlighed til at gøre Erfaringer om dem.

I henimod en halv Snes Aar, til 1770, sad nu Oeder i Ro ude paa Frederiks Hospital og passede sin Virksomhed i Botanikens Tjeneste. Haven nærmede sig mere og mere til Fuldendelsen, og dens Bibliotek voksede, Forelæsningerne holdtes regelmæssigt, og Flora danica var begyndt at udkomme i 1763. Helt fredeligt har Oeder imidlertid ikke haft det; saaledes var hans Natur ikke; den var i hans Ungdom noget stridbar, og han var ikke nem at komme ud af det med. Sin første Gartner, Christian Hansen, kom

---

¹ 1764, III, S. 183.

han i Strid med; Moltke, der synes at have kendt Oeders vanskelige Sind, anbefalede Kongen at separere de to Mænd, som ikke kunde forliges, hvilket approberedes; men Hansen gik ikke af i Unaade, han fik i Pension sin fulde Gage, 300 Rdl. og 100 Rdl. til Husleje, indtil han kunde faa en anden Ansættelse. Bibliotekets og Havens Regnskab skulde revideres af Kabinetssekretæren, Justitsraad H. C. Esmarck; denne erklærede, at han ikke kunde finde ud af Regnskaberne, der var ganske forvirrede og til Dels manglede Bilag; Oeder blev vred, skældte Esmarck ud og klagede over ham til Moltke, hos hvem ogsaa Esmarck forlangte Satisfaktion. Moltke blev ærgerlig og tilskrev Oeder et Brev, som begynder saaledes: »Es thut Ihnen, wie Sie in Ihrem Schreiben vom 10ten Jan. a. c. bezeugen, leid, dass Sie über den Justizrath Esmarck Klage führen müssen, und in der That Sie haben Ursache solche Übereilung zu bereuen.« Moltke har ladet Renteskriver Goldt se Papirerne, og han giver Esmarck Ret; hvis Oeder vil lade Regnskaberne komme til en Rentekammer-Revision, vil han komme af Dryp i Plaskregn; det er derfor bedst at forlige sig med Esmarck. »Wenn ich so denn sehe, dass es Ihnen ein Ernst wird, Ihre eigene Gemüths-Ruhe, die Ihnen bei den anbefohlenen königlichen Geschäften so hoch nöthig ist, selbst mit zu befördern, will ich den Justizrath Esmarck dahin vermögen, dass er seine Hände von Ihren Rechnungen nicht schlagen, sondern anstatt einiger Satisfaction mit gänzliche Vergessenheit alles passirten sie zum Schluss befördern soll.« Fremtidig vil han gerne forskaanes for den Slags Uro, men forbliver ellers med al Tjenstvillighed etc. etc.¹⁾

Det var et Nederlag for Oeder. Men Regnskaberne kom da i Orden, og Oeder lærte efterhaanden at føre

¹ Brev af 1756 11. Maj i Partikulærkammerets Regnskab 1764 Bilag M 3 Litra G.

dem bedre. Forholdet til Esmarck blev dog aldrig godt, og denne klagede ogsaa senere over Oeders Egenraadighed¹).

Oeders Virksomhed ved den botaniske Have varede imidlertid kun til 1770; saa kom den botaniske Have under Universitetet, og Oeders store Evner fandt man Anvendelse for i Statens Centraladministration. I Slutningen af den kgl. Resolution 1761 17. Januar hedder det i Anledning af en af Kommissionen fremsat Tanke: »For nu nærmere at forbinde de charlottenborgske Anstalter med de botaniske skal Professorerne Oeder og Ascanius snarest indlevere deres allerunderdanigste Betænkning og Forslag til den nedsatte Kommission, og naar denne paa det allernøjeste har prøvet det hele og hver Enkelthed efter Ed og Pligt, skal deres fælles Udkast forelægges os til endelig allernaadigst Approbation.« Der synes heri at ligge Spiren til et helt nyt naturvidenskabeligt Universitet ved Siden af det gamle; den Udvikling tog Sagen dog ikke. I sin Beretning 1763 21. Januar kommer Oeder igen ind paa Ønskeligheden af at give de charlottenborgske og amalienborgske Anstalter en fælles kgl. Foundation, men behandler tillige det Spørgsmaal, om de bør lægges sammen med Universitetet, og han er tilbøjelig til at besvare Spørgsmaalet bekræftende; dog mener han, at det ikke foreløbig er nødvendigt, naar blot Universitetet vil respektere disse Anstalters Tilstedeværelse og dertil henviser Folk, som vil studere de Fag, som doceres der. Engang maa det dog komme til, at disse Anstalter knyttes til Universitetet, mener Oeder, og det er da bedst, at det bliver den samme, som har skabt dem, der ogsaa ordner Sammenslutningen, nemlig Moltke. Oeder har maaske haabet saaledes trods alt at blive Professor ved Universitetet, naar dette overtog begge de naturvidenska-

¹ Specifikation Nr. 3 ved Partikulærkammerets Regnskab 1764 Bilag M 3.

belige Institutioner og maatte tage de dertil knyttede Professorer med i Købet. Ved den kgl. Resolution udsattes Afgørelsen af Sagen. I 1765 har Oeder og Ascanius udarbejdet et helt Forslag om Sammenslutning med Universitetet, og Moltke korresponderede med Patronen Otto Thott derom, men der kom intet Resultat ud deraf, som det synes paa Grund af Universitetets Vrangvillighed¹). Saa tvang imidlertid økonomiske Betænkeligheder Partikulærkammeret til at røre ved Sagen; det fremkom 1770 9. Juni med en Forestilling²), som i en lidt forkortet Oversættelse fra Tysk lyder saaledes:

»De af Eders kgl. Majestæt billigede Laan paa 32,000 og 10,000 Rdl. har sat Partikulærkammeret i Stand til at møde de øjeblikkelig forfaldne Udgifter, men har tillige forøget Kassens Gæld fra 70,000 til 112,000 Rdl.; Tilstanden er altsaa i Virkeligheden forværret, hvis der ikke hidføres en Forandring. Derfor har Kammeret henvendt sin Opmærksomhed paa de aarlige Udgifter til de botaniske Anstalter i den nye Frederiksstad. Disse bestaar af to med Mure omgivne, med Driv-, Vækst- og Beboelseshuse forsynede Pladser, af hvilke den største, som er Søen nærmest og endnu fordrer en betydelig og kostbar Opfyldning, indeholder 24,539 Kv.-Alen, den mindre, som allerede er helt indrettet til Have, 11,106 Kv.-Alen. Anlæg og Vedligeholdelse har, foruden Lønninger til Professor Oeder, hans Amanuensis, Gartneren og Gartnersvendene, i de sidste 3 Aar kostet Kassen 5644 Rdl., og det er ikke til at afgøre, hvor meget Opfyldningen af den større Plads og det derved til mere end det dobbelte udvidede Havebrug vil koste. Saa frugtbringende nu ogsaa denne Anstalt virkelig er, tør vi dog ikke undlade pligtskyldigst at forestille Deres kgl. Maj., at den er Partikulærkammeret ganske uvedkommende og hører til dem, som efter deres Natur og Hensigt bør henhøre under højere Læreanstalter; det er desuden bekendt, at det allerede ved det første Anlæg var den højsalige Konges Hensigt med denne Anstalt at fuldstændiggøre de nu ganske utilstrækkelige Indretninger ved det herværende Universitet, som tjener til at opnaa det for Studiet af Naturvidenskaberne og Lægevidenskaben vigtige

¹ Partikulærkammerets Korrespondanceprotokol 1765 21. Januar.

² Partikulærkammerets Ordreprotokol.

Kendskab til Planterne, og siden at sammenlægge den med Universitetet. Hertil kommer, at den større Plads, som endnu ikke er indrettet som Have, paa Grund af sin frie, for alle Vinde ubeskyttede Beliggenhed, kun adskilt fra den aabne Strand ved en ubebygget Gade, synes lidet skikket til Havebrug, hvorimod den anses for uundværlig for Kommerciens til derpaa at bygge et nyttigt og længe forgæves ønsket Varelager. Denne Foranledning til en betydelig Forandring i de botaniske Anstalter og Partikulærkassens Omstændigheder giver os altsaa den Formodning, at Eders kgl. Maj. kunde holde dette Tidspunkt for passende til at iværksætte Eders højsalige Hr. Faders Hensigt med de botaniske Anstalter, overdrage dem til Universitetet og tillige befri Partikulærkassen for største Delen af de med dem forbundne Omkostninger. Det herværende Universitet har en Professor i Botanik og en Plads til en Have, som ved Gehejmerraad Thotts Foranstaltning er bleven udvidet, men det har ikke den fornødne Kapital til Indretning og Bebyggelse af den. Nu forhindrer den lange Afstand mellem den allerede færdige Have i Frederiksstad og Universitetets botaniske Professors Embedsbolig, at dette kan have nogen umiddelbar Brug af denne Have, og Universitetet behøver et Tilskud til Indretningen og den aarlige Vedligeholdelse af sin egen Have. Men vi mener allerunderdanigst, at disse Vanskeligheder kunde afhjælpes og Partikulærkassen lettes, hvis Eders kgl. Maj. allernaadigst vilde bifalde:

- 1) at overlade og skænke Universitetet til Brug ved dets botaniske Indretning Biblioteket, hele Beholdningen ved de botaniske Anstalter af Planter, Vækster og Redskaber og den mindre, med en Mur indelukkede, allerede fuldstændig tilplantede Have til Ejendom med Frihed til at afhænde den efter Behag eller gøre anden ønskelig Brug af den, og maaske, hvis dette ikke blev tilstrækkeligt til Indretningen af Haven, yde Universitetet et Tilskud af den kgl. Kasse en Gang for alle; og
- 2) tilstaa Universitetet til Vedligeholdelsen heraf et aarligt Tilskud paa omtrent 300 Rdl.

Den saaledes til Universitetet overdragne botaniske Anstalt vilde der komme til at staa i en nøjere Forbindelse med alle de Videnskaber, som have Tilknytning til den, og under en mere passende og kyndig Opsigt end ved Partikulærkammeret, og dette vilde straks spare 800 Rdl. og senere, naar Professor Oeder, hans Amanuensis og Gartner Voigt havde

fundet Ansættelse andensteds, 2200 Rdl. aarlig. Professor Oeder er en ogsaa udenfor Botaniken brugbar Mand og kan ikke undvære sin Amanuensis Zoega ved Fortsættelsen af sit Værk *Flora Danica*. Han undslaar sig ved at træde over til Universitetet og kan heller ikke antages der, da det allerede lønner en Professor botanices. Gartner Voigt vilde med lykkeligt Resultat kunne forestaa en indenlandsk Frugt- og Køkkenhave. Vi tillade os altsaa allerunderdanigst at forestille Eders kgl. Maj. Overdragelsen til Universitetet af den mindre, botaniske Have paa de omtalte Betingelser og Bibeholdelsen for Professor Oeder, Amanuensis Zoega og Gartner Voigt af de dem tillagte Lønninger indtil deres Befordring andensteds hen.

Den fra Balancekommissionen til os udgaaede Opfordring til allerunderdanigst at forestille Eders kgl. Maj. at overlade den større, med en Mur omgivne Plads og de paa den opførte Bygninger til General-Kommercekollegiet grunder sig paa en af allerhøjst samme allerede fattet Beslutning, at lade opføre Pakhuse til et Vareoplag nær ved Toldboden, og paa Nødvendigheden af ved en bekvemt afsondret Plads til letfængelige Varer at afvende, saavidt menneskeligt muligt, Fare for Ildebrand fra Eders kgl. Maj.s Flaade og Staden. Vi tvivle ikke om, at denne Indretning vil skaffe Handel og Erhverv store Fordele, og at Beliggenheden af denne Plads er den eneste, som egner sig til Virkeliggørelsen af det planlagte Varelager. Desuden vil Partikulærkassen spare flere Tusinde Rdl., som endnu maatte udfordres til at indrette og opfylde denne Plads. Partikulærkammeret henstiller altsaa ogsaa dette Punkt til Eders kgl. Maj.s Approbation etc.«

Ved den kgl. Resolution bifaldes Partikulærkammerets Forslag, den større Have skænkes Kommercekollegiet ¹⁾, den mindre Universitetet ²⁾ tillige med alle paa den staaende Bygninger, desuden Biblioteket og alle paa begge Pladser værende Træer, Planter og Redskaber; Kongen forbeholdt dog sig selv de bedste Ferskentræer; endelig fik Universitetet tilstaaet aarlig af Partikulærkassen til Istandsættelse og Vedligeholdelse 300 Rdl.³⁾

¹ Skøde 1770 4. Juli i Partikulærkammerets Ordreprotokol.

² Skøde 1770 16. Juni sammesteds.

³ Kgl. Res. 1770 21. Juli sammesteds.

Universitetet havde, som ogsaa omtalt i Partikulærkammerets Forestilling, selv i Forvejen en botanisk Have; den stammede fra Christian IV's Tid¹⁾ og laa paa Universitetets Grund imellem Skidenstræde og Fiolstræde, omgivet af Professorresidenser, Præsteboliger og Enkesæder; dette Naboskab havde ikke været gunstigt for den; den var i Tidernes Løb svunden ind; desuden holdtes den ikke i ordentlig Stand. Den skulde bestyres af den botaniske Professor, men der var ikke ansat nogen Gartner ved den. Paa denne Tid gjorde man et Forsøg paa at faa Haven rekonstrueret. Ved Reskript 1769 3. Febr.²⁾ skænkede Kongen Universitetet 2500 Rdl. af de Penge, der indbetaltes i Danske Kancelli for Karakterer (d. v. s. Titler), til Istandsættelse og Dykkelse af den botaniske Have ved Studiegaarden; Pengene skulde udbetales til og sættes paa Rente af Professor botanices, som dengang var Chr. Friis Rottbøll. Ved Reskriptet 1770 15. Juni³⁾ paa-skyndes Istandsættelsen, og der gøres Skridt til, at Havens Areal kan udvides. Prokansler Pontoppidans Enke er villig til at afstaa den Have, som hun har ved sin Bolig paa Kommunitetet; naar den nuværende Økonom afgaar, skal hans Have og Gaarden mellem disse to Haver lægges til den botaniske Have; endelig vil Kongen være betænkt paa ved indtrædende Vakance at skaffe den botaniske Have de Haver, som Sognepræsten og øverste Kapellan ved Vor Frue Kirke nu sidder inde med, og som synes oprindelig at have hørt dertil.

Det kan ikke nægtes, at i Kampen mellem Universitetet og Oeder var det Universitetet, som gik af med Sejren; foruden at faa sin egen Have fornyet fik det Oeders prægtige nye Have uden den ildesete Professor selv; det blev Oeders ivrige Opponent fra Disputatsen for 18 Aar

¹ Gavebrev 1600 2. August; Sj. T. 1600 30. Juli.

² Sj. T. Nr. 55.

³ Sj. T. Nr. 374.

siden, Friis Rottbøll, der kom til at bestyre hans Have i Fremtiden. Det var dog ingenlunde saa, at man var misfornøjet med Oeder paa højere Steder; der siges udtrykkelig i den kgl. Res. 1770 9. Juni, at Oeder har forestaaet de botaniske Anstalter med Berømmelse og under Kongens allernaadigste Bifald. Han beholdt ogsaa baade sin Fri bolig og sin Gage og vedblev at forestaa Udgivelsen af Flora Danica, hvortil han beholdt sin Amanuensis. I Struenseeperioden indtog han en indflydelsesrig Stilling i Centraladministrationen som Deputeret i Finanskollegiet; men efter Struensees Fald sendte de nye Magthavere ham som Landfoged til Oldenburg, der kort efter afstodes til den russiske Kejser. Arbejdet med Flora Danica var Oeder i Forvejen taget bort fra; nu blev han altsaa helt skilt fra Danmark, hvilket var ham til Sorg, da han nu efter over 20 Aars Ophold her i Landet følte sig knyttet hertil.

Den nye botaniske Have forblev ikke længe i Universitetets Besiddelse, og den gamle paa Studiegaardens egen Grund lykkedes det aldrig at gøre tidssvarende; begge gik faa Aar senere op i den botaniske Have, som Universitetet siden i c. 100 Aar havde ved Charlottenborg.

Men i nogle Aar var altsaa den botaniske Have ved Amalienborg under Universitetet; foreløbig beholdt det ogsaa Brugen af de Bygninger, som laa paa Kommercekollegiets Grund lige overfor Haven. I 1777 havde imidlertid Kommercekollegiet faaet Forarbejderne til Bygningen af Varehuset færdige og ønskede Raadighed over Pladsen; den botaniske Have maatte altsaa rykke ud. I den Anledning skriver Professor Rottbøll 1777 8. April til Kancelliet¹⁾: »Da nu den Plads lige overfor den botaniske Have paa Amalienborg til Kommercen skal anvendes, og den botaniske Have derved kommer til at savne

¹⁾ Sj. T. Nr. 615.

Brugen af det store og vidtløftige Hus, som ikke alene om Vinteren rummer et stort Antal af Planter, men endog afgiver Husværelse til Urtegaardsmanden, som besynderlig for Kuldens Skyld maa bo nær ved Haven og Planterne, saa vil deraf flyde, at Haven ved dette Tilfælde vil komme til at miste saa anselig en Del af sine Planter, at den ikke længere vil fortjene Navn af en botanisk Have, dersom ikke et Hus paa dens egen Grund kan opføres, hvori Væksterne om Vinteren kan berges.« Rottbøll har derfor ladet lave en Tegning til et Hus, indrettet til Planter forneden, til Gartnerbolig, Auditorium og Bibliotek oven over; men det vilde tage for megen Jord bort af Haven, skulde det lægges der; derfor beder han, at et Stykke Jord, som ligger imellem Frederiks Hospital og Haven, og som egner sig godt til den paatænkte Bygning, maa overlades Universitetet. Denne Plan blev nu ikke til noget; i Stedet for besluttede Kongen at forære Universitetet Haven ved Charlottenborg, som havde været udlejet.

Ved Missive 1777 8. Oktober nedsattes en Kommission, bestaaende af Konferensraad Theodorus Holm, Konferensraad Peter Aagaard og Professor Rottbøll, som skulde overlægge Indretningen af Bygninger i denne Have og beregne Bekostningerne ved Flytningen. Kommercekollegiet gav Henstand med Udrykningen fra dets Plads til Foraaret 1778. I Løbet af 1778 flyttede Universitetet alle sine botaniske Indretninger til Haven ved Charlottenborg og solgte ved Auktion Haven ved Amalienborg for at faa Penge til Flytningen og Indretningen af den nye Have¹).

Den gamle botaniske Haves Plads blev efterhaanden taget i Brug af det voksende Handelsliv. Paa den større Grund ud mod Ny Toldbodgade byggedes Vestindisk Pak-

---

¹ Kanc. Brev 1777 18. September Nr. 1441.

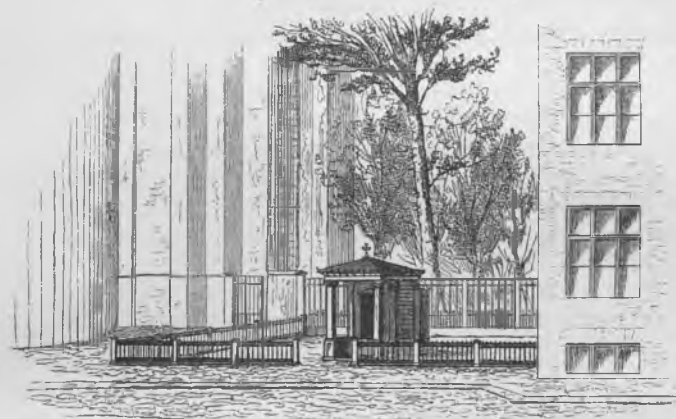
hus, Kieler Pakhus, Ny Pakhus, det kongelige Toldkammer og forskellige Lagerbygninger. En Tidlang laa dog ogsaa her en Samling Fattighuse, der var bleven opførte efter Branden 1795. Trekanten paa den modsatte Side af Amaliegade blev bebygget med Privathuse; men der findes endnu en Del Træer og Stumper af Haver inde bag Husene som Minder fra Kvarterets Friluftstid.

SMAASTYKKER.

7. Udsalg af Drikkevand i København 1850.

Efter et trykt Flyveblad i medicinsk-historisk Museum. Meddelt af
Læge J. Johnsson.

Vandbeholder for Drikkevand fra Hellig-Kors's Kilde ved
Roeskilde, paa St. Kjøbmagergade ved Rundetaarn.

Efterat jeg i Aaret 1847 havde begyndt paa Jernbanen at føre Drikkevand hertil Staden fra Hellig Kors's Kilde ved Roeskilde til Brug for det kongelige Hof, udvidede jeg i Aaret 1848 denne Vandtilførsel saaledes, at Vandet blev bragt om i Husene hos forskjellige Familier. Derved har jeg gjort den Erfaring, at Mange gjerne ønske at kunne nyde denne forfriskende Drik, men tillige at der i den varme Aarstid ikke kan sørges tilstrækkeligt for Kjølighedens Vedligeholdelse uden ved Hjælp af under-

jordiske Beholdere her paa Stedet. I dette Øiemed og tillige for at lette Afsætningen af Vandet har jeg ansøgt om og erholdt Tilladelse til at indrette Opbevarings- og Udsalgssteder i forskjellige Dele af Kjøbenhavn og nu fuldført det første af disse ved Rundetaarn paa Store Kjøbmagergade. Dets ydre Udstyring haaber jeg vil vise, at det er min Agt at fyldstgjøre de Fordringer til Reenlighed og Opmærksomhed mod Publicum som dette ved en Gjenstand af denne Art har Krav paa. At ogsaa de indre Indretninger svare til Hensigten, vil man kunne slutte sig til, naar jeg bemærker, at Vandbeholderen bestaar af et Trækar, der er foret med ublandet engelsk Tin, og som befinder sig i en Dybde af 10 Fod under Jorden fra Karrets Overdeel regnet, og saaledes anbragt, at der i den varmeste Aarstid kan anbringes Iis under Bunden af det; paa Siderne og for oven er Karret aldeles omgivet med Blaaleer, og udtømmes aldeles forinden enhver ny Fyldning. Fra dette Kar føres Vandet op i en Udtapningsbeholder ved Hjælp af en Pompe, der ligeledes er heelt af engelsk Tin og anbragt udenfor Karret, med hvilket den ved et Tinrør staaer i Forbindelse. Udtapningsbeholderen der ligeledes er foret med Tin, befinder sig i den Træbygning, af hvilken ovenfor findes Afbildning og som tillige giver Plads til den, der udleverer Vandet. Det Hele er til Forebyggelse af Uorden omgivet med Stakit.

Dette Vandudsalg vil blive aabnet førstkommende 15de Januar, og i Tillid til nedenstaaende Anbefalinger og den Interesse, som mange Familier allerede have viist for denne Sag, haaber jeg at finde en saadan Afsætning at lignende Udsalgssteder efterhaanden kunne oprettes paa andre Steder i Staden.

Vandet udleveres i Potteviis og betales for enkelte Potter med 2 Sk. pr. Pot, men billigere for dem, der ønske stadigt at benytte det, nemlig for 100 Billetter, hver for 1 Pot Vand, 1 Rbd. 3 Mk. 6 Sk. og for 50 Billetter 4 Mk. 11 Sk. eller $1\frac{1}{2}$ Sk. for Stykket. Enhver Dunk, hvori Vandet afhentes, bliver til Betyggelse for Kjøberen forsynet med en af mig underskreven Seddel, der viser Udleveringsdagen.

Udsalgsstedet vil være aabent hver Søgne Dag. I Januar Maaned fra Kl. $8\frac{1}{2}$ til 11 Formiddag og fra Kl. 1

til 3 Eftermiddag, naar Dagene længes vil Udsalgstiden ogsaa blive forlænget. Om Søndagen vil der være aabent fra Kl. 8 til 9 Formiddag.

Billetter udleveres paa min Bopæl, Kronprindsessegaden Nr. 392.

Kjøbenhavn, i Januar 1850.

N. C. Olsen.

Paa Forlangende bevidnes herved, at N. C. Olsen i længere Tid til særdeles Tilfredshed har leveret Vand fra Hellig Kors's Kilde ved Roeskilde til den kongelige Hofholdning. Saavel Beskaffenheden af Vandet som Maaden hvorpaa det behandles og leveres, fortjener det bedste Vidnesbyrd.

Overhofmarskallatet i Kjøbenhavn den 31te Januar 1848.

(L. S.)

J. G. v. Levetzau.

Sally.

Ifølge Hr. Skomagermester Olsens Ønske har jeg undersøgt hans Indretning for at opbevare og udskjænke Drikkevand fra Roeskilde og overbeviist mig om, at han med stor Omhyggelighed har sørget for at vedligeholde Vandets Reenhed og overhovedet at forhindre enhver skadelig Indvirkning paa Vandet.

Kjøbenhavn, den 19de December 1849.

Forchhammer,
Professor.

Det er bekjendt, at Kildevand er meget renere og derfor sundere end Vand af Brønde eller Aaer, idet det hverken indeholder saa mange mineralske Dele som det første eller organiske som det sidste. Saaledes er Roeskilde Kildevand langt at foretrække for Kjøbenhavns Vand, som dels er Brøndvand dels Sumpe¹⁾ eller Springvand fra

¹⁾ Skal være Pumpe.

Søerne. Ved Anskaffelsen af Apparaterne og Indretningen af Vandudsalgsstedet ved Rundetaarn er der taget ethvert Hensyn til at hindre Vandets Forurening og ved Vandbeholderens Anbringelse dybt under Jorden er der sørget for at holde det kjøligt. Afbenyttelsen af dette Anlæg er derfor i alle Henseender anbefalelig for Enhver, der for en ringe Udgift vil forskaffe sig et af Livets uundværligste og behageligste Opholdelsesmidler muligt reent og sundt.

Kjøbenhavn, den 20de December 1849.

B. Hoppe,
Stadsphysicus.

8. En samtidig Beretning om Byens Brand 1728.

I Helliggejstes Kirkes Protokol (i Raadstuearkivet) har den daværende Kirkeværge, Klædekræmmer David Jensen, umiddelbart efter Branden indført følgende Beretning:

Anno 1728 d. 20. Oktober, en Onsdag, om Aftenen Klokken mellem 7 og 8 optændtes en Ild i et lidet Hus ved Vester Port, som *continuerede* at brænde til om Fredag Aften Klokken 10, formedelst det blæste stærk, og Vinden *variabel*, at Ilden fik saa meget Overhaand, at fem Kirker afbrændte, nemlig Vor Frue, Sct. Petri, Hellig Geistes, Trinitatis og den reformerte foruden Waisenhusets Kirke med de omliggende Gader, som vare: Vester-, Nørre- og Købmagergaden ud til Gothers Gade, samt Vimmelskafte foruden mange andre smaa Gader; og blev Ilden tilsidst slukt i Snare Gaden udi Hr. Etatsraad Bierregaards Gaard. Desuden ved den ulykkelige Ildebrand blev og lagt i Aske de berømmelige *Collegier* af Navn Walchendorphs, Borches, Eilersens, samt Universitetet, Regentsen og det overmaade skønne Bibliothek og gamle Skrifter, Astronomien vedkommende, udi Trinitatis Kirke, saa at Ilden nedlagde 17 til 18 Hundrede Gaarde og Huse her i Kjøbenhavn og mange Hundrede Familier kom udi største *totale Ruin*, og var her en meget jammerlig, ja bedrøvelig Tid.

NB. Nogle Dage efter at Ilden var slukket, kom Undergraveren ind i Helligøjstes Kirke et Ærinde, hvor Ulykken ham atter overkom, at et Stykke af en Mur nedfaldt og slog ham til Døde.

Du store og almægtige Gud, afvende fremdeles og bevare os og vore Efterkommere fra saadanne og alle andre overhængende Ulykker!

---

9. Sabbatens Helligeholdelse i Kristian VI.s Tid.

Skrivelse fra Københavns Magistrat til Stiftamtmand Gersdorff d. 28. Juli 1739.

For den os ved Deres Excellences højstærede Missive af 21 hujus givne Communication, angaaende den Anstalt og det Forbud, der er bleven gjort paa Københavns Amt hos vedkommende Værter, at de ikke om Søndage maa traktere i deres Huse og Skoven eller om Løverdagen indlogere nogen af Københavns Indvaanere, skulle vi herved aflægge vores meget tjenstlige Taksigelse, og skulde det nu ikke paatvivles, at jo vedkommende sig saadan Forbud lader være efterrettelig, ligesom denne Stads Indvaanere udi Almindelighed ikke paa deres Side kan undskylde dem med Uvidenhed om den kgl. allernaadigste Forordnings Indhold angaaende Sabbatens Helligeholdelse, saasom samme saa vel offentlig her paa Raadstuen udi menige Mands Paahør er bleven publiceret, som udi alle Stadens Kirker af Prædikestolen oplæst, og derfor haver sig selv at tilskrive, hvad dem maatte tilføjes, om de for deres Personer foretager noget, som derimod befindes at stride.

Forblivende med megen Consideration etc.

(Magistratens Kopibog 1738—39 S. 669).

---

10. Fiskebløderens Hus paa Hjørnet af Niels Hemmingsens Gade og Graabrødretorv.

De fleste Københavnerne vil have lagt Mærke til det lille, gamle Hus i Niels Hemmingsens Gade, hvor et gammeldags Skilt med en Bergfisk og en Indskrift med gammeldags Bogstaver fortæller, at her kan man endnu faa udblødt Bergfisk fra en Forretning, der er grundlagt 1732. Det interesserede mig at se efter i gamle Protokoller, om dette Aarstal passede, og det viste sig at være rigtigt nok. Derimod er det mindre korrekt, at Navnet A. Nissen paa Skiltet er sat i Forbindelse med Aarstallet 1732. Dette Navn hører først hjemme her omtrent et Aarhundrede senere.

Huset brændte i den store Ildebrand 1728, og i et Par Aar derefter var Tomten ubeboet. Men i Skattemandtallet for 1731—32 nævnes *Hans Low*, Fiskebløder, som boende i Ejendommen, hvor han træffes til 1738. 1739—63 var Ejeren Fiskebløder og Rødemester *Christen Hansen Nør*, om hvem det siges, at han opbyggede Ejendommen. Efter ham var hans Enke, derpaa *Christen Poulsen Nør* og senere *Christen Hansen Nør* Ejer af Stedet. De har næppe selv drevet Fiskebløderforretningen; thi samtidig med dem nævnes i Ejendommen Fiskebløder *Jørgen Jensen* 1767—70, Fiskebløder *Thomas Jensen Pinvig* 1771—75 og Fiskebløder *Jørgen Jensen Pinvig* 1777 og 1784. Derefter kom Fiskebløder *Christen Olling*, der ejede Huset 1794—1819, og Fiskebløder *J. Nielsen*, der kun træffes i Aaret 1819. Husets Ejer var derefter i en Aarrække en Høker Randlev; men Fiskebløderforretningen blev fortsat, og i 1837 træffes en Mand af Navnet *Nissen* som Fiskebløder her. Indtil 1894 boede derefter uafbrudt en Fiskebløder *Nissen* i Huset. Navnet *Nissen* er endnu knyttet til Ejendommen, men den gamle Betegnelse for Virksomheden forsvinder fra Københavns Vejviser med Aaret 1894 for at afløses af det mere moderne Sennepsfabrikant. Ogsaa denne Betegnelse er nu forsvundet af Vejviseren; men at Virksomheden stadig fortsættes, vidner Skiltet og Indskrifterne om.

Husets Betegnelse var indtil 1755 Matr.-Nr. 138, indtil 1807 Nr. 128, derefter Nr. 111, alt i Frimands Kvarter. Det er nu Gadennummer 15 i Niels Hemmingsens Gade og Nr. 1 paa Graabrødretorv.

V. Chr.

Prospekt af København med Sørgerand i Anledning af Pesten. I Teksten under Billedet meddeles, at over 40,000 Mennesker døde af Pest i 1711.

PESTEN I KØBENHAVN

1711—12.

AF

KAPTAJN CARL v. KOHL.

1.

MAN har sammenlignet Pesten med en Turist, der til Fods vandrer gennem Landene som en Gæst, der giver sig god Tid overalt, hvor Forhold og Omstændigheder begunstiger dens Ophold. Og Sammenligningen er ikke ilde valgt. Pesten er jo ikke et subilt Smitstof, der hvirvles med Vinden fra Sted til andet, men et levende Væsen, en Bakterie, der lister sig ind i Hudens Væv, hvor en eller anden lille Afskrabning tillader det, eller som i den lukkede Sygestue ophober sig i den stillestaende Luft og ved Aandedrættet trænger ned i Lungerne.

Langsomt gaar Pestens Rejse fra Land til Land, og det lykkes den i Reglen lang Tid at bevare sit Inkognito, thi hvor som helst den er optraadt, har de Sagkyndige været saare længe om at fastslaa dens Identitet. Et slaaende Eksempel herpaa er de store Pestepidemier i Europa i det 18. Aarhundredes Begyndelse. Fra Konstantinopel var Pesten vandret op gennem Rusland til Østersøhavene, og allerede i 1709 saa Myndighederne i Stockholm Faren og gav strenge Karantænebestemmelser for, hvordan »the från mistänckte och besmittade orter anländande Skeppe förhålla skola«. Aaret efter var Pesten alligevel i Stockholm.

Den første Ugeliste, den 27. August 1710, til Stockholms Magistrat lød paa 155 Døde, — og dog havde Stadsfysikus v. Hoorn endnu den 22. August indberettet, at »Sjukdomen icke wore fullkomlig pest«. Den 29. August erindrer Archiater Hiärne det kgl. Cancelli om Nødvendigheden af at dementere de skadelige Rygter om, at der skulde grassere Pest i Stockholm. Ja, selv den 3. September, da der i alt var anmeldt 343 Dødsfald i 2 Uger, forklarede Hiärne, at det ikke var Pest, men »endast en annan smittosam Sjuka«. —

Akkurat ligervis gik det i København 1711, i Prag 1713, i Toulon og Marseille 1721: Lægerne kunde ikke blive enige om, hvem den farlige Gæst var, før dens Ofres Lig hobedes op i Tusinder. —

Imidlertid gjorde Pesten sig det bekvemt i Stockholm, og først da den havde befordret 20,000 Mennesker over i Evigheden, begyndte den for Alvor sin Vandring mod Danmark. Men endnu mens den sad godt til rette i Sveriges Hovedstad, sendte den sine Budbringere, Pestrotterne og deres Snylttere, over Sundet til den nærmeste danske Havn, Helsingør.

Der har været forskellige Meninger, om Pesten indførtes til os fra svenske eller tyske Havne. Dr. Mansa

mener, at den kom med Skibe fra Riga og Danzig, men de fleste af Samtidens Historikere holder paa, at vi fik Gæsten ovre fra Skaane. Imod Dr. Mansas Opfattelse tyder den af ham selv optegnede Omstændighed, at Pestens første Offer i selve Helsingør var en Silkevæver, der var flygtet til Landet fra Stockholm.

Det hedder i den helsingørske Sundhedskommissions Indberetning af 28. November 1710, at 6 Personer døde under mistænkelige Omstændigheder ude paa »Lappen«, en lille Fiskerforstad nord for Byen. Man blev nu urolig, Undersøgelser kom i Gang, og en Karantæne blev iværksat, men Pesten var kommet vel i Land. De fra det ulykkelige Felttog i Skaane hjemvendte Soldater var beheftede med Lasaretfebre og andre smitsomme Sygdomme; hos adskillige viste sig nu de for den orientalske Byldepest karakteristiske Buboner i Lyske og Armhuler. Men ikke des mindre erklærede sidst i Januar 1711 Nordmanden Dr. Jens Bing, der var sendt fra København i den Anledning, at der ingen Pest var i Byen, kun en »ondartet Galdefeber«. Over 800 Mennesker havde den allerede dengang bortrevet.

Selv om Dr. Bing havde haft Ret, burde man dog have betænkt, at en saa smittefarlig Sygdom fordrer lige saa kraftige Modforanstaltninger som Pesten selv. Men den udsendte Læges fejlagtige Beretning havde til Følge, at den paatænkte Afspærring af Helsingør ikke blev beordret, før det var for sent til at redde Hovedstaden. Først en kgl. Anordning af 25. Maj lod Helsingør og Omegn indeslutte med en Militærkordon, der havde Ordre til at nedskyde enhver, der søgte at komme igennem. Fra Søsiden indespærredes Byen af Vagtskibet »Ørnen«, Snauen »Gravenstein« og »Christianus Quintus«s Bar-kasse¹⁾.

¹⁾ Om Pesten i Helsingør se foruden Mansas Bog van Deurs' Samlinger i kgl. Bibl., delvis benyttede af Troels-Lund.

Men Militærvagter standser ikke Pestens Vandring. Selv om Hovedportene stænges, finder den altid en Bagdør at slippe ud og ind igennem. Ikke blot hos os, men overalt i de Tider var Forholdene alt for gunstige for de epidemiske Soter til, at Tidens Lægekunst og Hygiejne skulde kunne spærre dem ude.

Lige fra Slutningen af det svundne Aarhundrede havde Krig, Farsoter, Jordskælv, Misvækst med paafølgende Hungersnød, uregelmæssige klimatiske Forhold (glødende Hede og enestaaende streng Kulde) uafladelig vekslet med hverandre. Vintren 1709 var saa kold, at Rugen bortfrøs. I 1700 var der ondartede Kopper i København (Kongen selv blev endda »forulejliget af den grasserende Syge«). 1703 var der en endnu mere ondartet Epidemi, 1705 en farlig katarrhalsk Feber, i Somren 1708 Forraadningsfebre, der krævede mange Ofre, i Efteraaret 1709 en meget farlig Influenza og i 1710 en Smittefeber, der bortrev ca. 6000 Mennesker!

Man havde længe holdt Øje med Pestens Fremtrængen mod vore Grænser. Allerede den 22. Oktober 1708 blev det i en kgl. Forordning tilholdt alle Købmænd og Skippere, der fo'r paa Lübeck, i Anledning af Pesten i Polen at sørge for at faa Sundhedspas ved Afgang fra Lübeck. Da Pesten nærmede sig Østersøen, udstedtes Forbud mod Handel paa det pestsmittede Danzig, 16. August, og et Karantænehus beordredes opført paa Saltholmen, — 3 Pakhuse og 1 »Vaanhuus for de reisende at holde deris 40 dages lager«; 3065 Rdlr. 5 Mk. kostede Opførelsen efter Bygmester, Assessor J. C. Ernsts Overslag. Den 9. September fik de committerede for Politi og Handel Ordre til at holde sig nøje underrettede om Pestens Fremgang i Tyskland og til at gøre Anstalter, saa at »voris landemerker, nest Guds bistand, for saadan høyskadelig smitsom Sygdom kunde blive bevaret«. Fra alle Prædikestole holdtes Bøn om at bevare Byen for Pesti-

lentzen, og Universitetets Professorer holdt 2 Timer hver Dag Forelæsninger »paa dansk, om hvorledes farlige og pestilenziske Sygdomme skulde præcaveres, kiendes, omgaaes og coureres«.

Ved Reskript af 29. August 1710 erklæredes Danzig atter for smittefri, men da man snart erfarede, at Lübeck nu var smittet, fik de Kommitterede atter Ordre til at overveje, hvad der var at gøre. Disse Overvejelser resulterede bl. a. i, at Politimesteren, Johan Bertram Ernst, skulde sørge for, at alle tilrejsende indsendte Oplysninger om Hjemsted, Ærinde o. s. v. baade til Politimesteren og til Præsidenten, Etatsraad Hans Nansen. Befandtes nogen at have givet falske Oplysninger, skulde han »som en spion ansees og tracteres«.

Den 14. November 1710 fik Magistraten Befaling til at tilholde Borgerskabet at forsyne sig med et halvt Aars Forraad af Levnedsmidler for det Tilfældes Skyld, at Pesten skulde foraarsage Byens Afspærring. Ligeledes blev der givet Ordre til at afbryde al Forbindelse mellem Amager og Saltholmen; under Straf paa Ære, Liv og Gods forbødes det Lodser og Fiskere at gaa om Bord i Skibene og smugle noget eller nogen i Land. — Postvæsenet fik Befaling til at vise den yderste Forsigtighed med Postsækken (d. 7. Novbr.), og det medicinske Fakultet udarbejdede et Skrift til Oplysning om Pestens Forebyggelse og Behandling, ligesom der blev draget Omsorg for, at de deri nævnte Lægemidler fandtes paa Apotekerne.

Disse Forsigtighedsregler beroligede Stemningen i København, endskønt Dødeligheden i Byen havde været uhyggelig stor lige fra Begyndelsen af Aaret, og skønt adskillige Dødsfald i Byens Fattigkvarterer maatte forekomme mistænkelige. Callisen meddeler, at der i København (en By med ca. 60,000 Indbyggere) anmeldtes 311 Dødsfald for Dagene fra 1.—31. Januar, 259 for 1.—28.

Februar, 237 for 1.—28. Marts, 211 for 29. Marts til 25. April og 283 for 26. April til 30. Maj.

Selv efter at Pesten officielt var konstateret i Helsingør, troede Autoriteterne — i alt Fald tilsyneladende — paa, at København kunde skaanes. Den 4. Juni indgav Politimester Ernst en Rapport til Kongen om, hvorledes han paa Saltholmen med uendelig Forsigtighed har ladet opbrænde den pestdøde Løjtnant af Marineregimentet Johan Friderich Voigts Gang- og Sengeklæder, og han erklærede, at »ved saadan Præcavtion er allerstørste Forhaabning om at afverge denne græsselige U-lykke for denne gode Stad og for Majestætens Armé og Flaade«. Her var efter Politimesterens Opfattelse slet intet »til nogen smitsom Syge at fornemme, undtagen til dem, som blev overført til Saltholmen«, og han paastod, at man af »Ugesedlerne« kunde se, at der i Aar ikke døde halvt saa mange Folk som »forleden Aar, ihvorvel her nu ligger saa mange 1000 Matroser og Soldater«. Han følte sig vis paa, at Byen i Aar ikke skulde blive hærget af nogen Epidemi, men tilføjede dog forsigtig: »uden enten nogen Person eller noget Gods hertil indkom fra besmittede Steder«. At dette kunde ske og gentagne Gange var sket, fremgaar af selve hans Skrivelse, da han meddeler, at den Dreng fra Helsingør, der havde smittet Løjtnant Voigt, havde »forarsaget tvende Lig og trende Syge« i Huset i Løbet af 8 Dage, inden han selv døde.

Den af Politimesteren i ovennævnte Rapport omtalte Nærværelse af de mange Soldater, der var vendte tilbage fra den uheldige Krig i Skaane, modløse og medtagne af Mangel og Sygdom, gjorde det endnu mere forstaaeligt, at Pesten maatte finde en kun alt for frodig Jordbund i en By, hvor den offentlige og private Renlighed tilmed var alt andet end betryggende.

At København ikke udmærkede sig ved Renlighed, fremgaar, som Dr. Mansa med Rette fremhæver, klart af

de mangfoldige Forordninger, der desangaaende vedblev at udkomme. Der var Gader saa snevre, at Vogne ikke kunde komme igennem, »farlige baade for Ildebrand og smitsom Sygdom, saasom de idelig med Urenlighed ere fulde«, hedder det i en kgl. Forordning af 1683. Paa de ubrolagte Torve og ubebyggede Grunde henkastedes Skarn og Aadsler, og selv om der efter Krigens Ophør i Aaret 1700 gøres adskilligt for Gadernes Renholdelse og Renovationens Bortkørsel, saa er det for at bedømme Resultatet tilstrækkeligt at læse Entreprenørens, Svend Krag's, Beskrivelse af sine Natmænd 1718: »Det er ribsrebs, hvad som til dette Arbejde kan bekommes, — fra andre Steder fraløbne, vanføre, liderlige, syge og skrøbelige, . . . gider ej arbejde . . . og agter ingen Straf . . .«

Hos Holberg findes Antydninger nok, der giver et godt Begreb om Byens Renlighedstilstand, som naar Else Skolemesters i »Barselstuen« klager over, at »Gadernes Ureenhed er saa stor, at den ikke kan fortælles, afmales og beskrives«. Og Ulysses erklærer, at man næppe kan gaa ud paa Gaden uden Fare for at drukne i Skarn. Hvorledes Gaderne saa ud i selve Pesttiden, faar man et Indtryk af, naar man i Sundhedskommissionens Protokoller for 23. Oktober 1711 læser om »sal. Scherffenbergs Apothekers Enke«, der ansøger, om hendes Mands Ligfølge maa køre i egne Vogne, fordi »Gaderne ere saa skidne, at de ei kunne gaa«.

En uhyggelig Uskik i de Tider var det at holde Svin paa Sti midt inde i Byerne. Under Pesten i Stockholm maatte det udtrykkelig indskærpes »hvarje hushållare at aldeles afskaffe sine Sviin«, og i København maatte det baade i 1709 og 1710 befales, at den, der holdt Svin i Byen, skulde bøde 10 Rdlr. for hvert af disse Dyr, der tilmed blev konfiskerede. Men det var dengang betydelig lettere at udstede Forbud end at skaffe dem overholdt.

En anden og endnu farligere Skik var den at jord-

fæste Ligene i selve Stadens Kirker, — en Uskik, der end ikke ophørte, mens Pesten rasede værst, og som i øvrigt fortsattes langt ned gennem Tiderne. Under Pesten i Stockholm blev enhver Begravelse i Kirkerne forbudt, men i København forekom det vel Autoriteterne alt for fordringsfuldt at udstede sligt Forbud; man nøjedes med et Reskript af 8. September, hvori det beordredes, at ingen Grav i nogen Kirke maatte være aaben fra Kl. 5 Morgen indtil efter Eftermiddagsbønnen. Den 22. September modtog Byens Kommandant, General Damas de Cormaillon, en kgl. Skrivelse med Befaling til, at alle ny Grave i Kirkerne paa Ejernes Bekostning skulde fyldes med Sand, »saasom vii hafve maat fornemme, at af grafvene udi kierkerne samt dess capeller skal opstige een u-lidelig stanck«.

Og de alt andet end fyldestgørende Kirkegaarde laa midt inde i Byen. Lige indtil Midten af Juli var det kun Fattiglemmernes Lig, der førtes ud til de ny Pestkirkegaarde uden for Byen. Ikke nok med, at man paa det uforsvarligste overfyldte de forhaandenværende, indenbys Kirkegaarde med Pestlig, — man udvidede dem endda og anlagde ny midt inde i den ulykkelige By.

Af ny Pestkirkegaarde inden for Stadens Volde benyttedes:

- 1) Nicolai indenbys Assistens, kaldet »Landgreven«, i Borgergade, skraas for Helsingørgade. Indgangen var Borgergade Nr. 14.
- 2) Helliggeistes ny Assistens, kaldet »Vismar«, i det Komplex, der begrænsedes af Gothersgade, Møntergade, Gl. Mønt og Regnegade. Indgang Gl. Mønt 34.
- 3) Vor Frues indenbys Assistens, kaldet »Linden«, mellem Fiolstræde og Peder Hvidtfeldts Stræde. Indgang Fiolstræde 34. Det var Højesteretsassessor Winding, der foreslog Købet af »Fiurens Haveplads« til Kirkegaard.

- 4) Trinitatis indenbys Assistens mellem Aabenraa og Gothersgade. Købt af S Henrik Vogth, Brandvisitør, for 2700 Rdlr.
- 5) Petri indenbys Assistens, Indgang Larsleistræde ved Asylet. Strakte sig op mod Teglgaaardsstræde.

Under Pestens første Tid blev Fattiglemmernes Lig udførte af Vesterport til Pesthuskirkegaarden, men da det senere bestemtes, at Vesterport kun maatte aabnes for Patienter, men Østerport for Lig, Nørre- og Amagerport for rejsende og friske Personer, saa blev alle Fattiglig transporterede fra Byen til den ny Kirkegaard uden for Østerport, omtrent hvor Kastelsvejen ligger. Foruden de stadig benyttede, gamle Kirke- og Urtegaarde inde i Byen tog man ogsaa Christianshavns ældste Begravelsesplads, der havde været nedlagt siden 1696, i Brug.

2.

Først henimod Midten af Juni greb man til strengere Medicinalforanstaltninger. Den 12. Juni udnævntes Stadsfysikus Eichel til Præsides i Sundhedskommissionen, og Byens Præster fik Tilhold om, naar de kaldtes til nogen døende, at formane Husets Folk til at meddele eventuelle Dødsfald til Kommissionen, der da skulde træffe Anstalter til Ligets Besigtigelse.

I den sidste Uge af Juni forefaldt alene 97 Dødsfald, og da nu adskillige døde ganske pludseligt under mere end mistænkelige Forhold, skulde man tro, at enhver Tvivl om Sygdommens Art maatte forstumme, men saadan var det desværre ikke. Endelig aabnede dog Kommissionens Husundersøgelser alles Øjne, og d. 3. Juli udkom den første Politiplakat om Forholdsregler mod Pesten. Denne Plakat giver et tydeligt Billede af, hvilken Modvilje Autoriteternes Sundhedsforanstaltninger mødte

hos Byens Borgere. Efter at have oplyst, »at een og anden fra Helsingør har indsneget sig udi Kiøbenhavn tvertimod vore anstalter«, klager den over, at ikke blot vedkommende Huses Beboere, men ogsaa Naboerne satte sig til Modværge og overfaldt Sundhedskommissionens Udsendinge. Sligt forbydes paa det strengeste, ligesom det befales Borgerne »at beegne Politibetjentene med al Beskedenhed, saafremt de ikke paa Livet uden al Naade vil straffes«. Samtidig blev alle Ceremonier og højtidelige Ligbegængelser forbudt, naar Dødsfaldet var mistænkeligt. Samme Dag bemyndigede Kongen de Finansdeputerede til at akkordere med fhv. Regimentskvartermester Wodroff om Leje af hans Gaard uden for Skt. Jørgens Sø til Pestlasaret, eller som det mere diplomatisk siges i den kgl. Ordre: »til en sær brug«.

Dødsfaldene vedblev imidlertid at tage til, og der var ikke Tale om med de hidtil anvendte Midler at kunne yde de syge blot nogenlunde Hjælp og Lindring. Den 7. Juli blev der saa nedsat *en overordentlig Sundhedskommission*, og Byen blev ved kgl. Anordning halvvejs sat i Belejringsstilstand, idet Østerport blev lukket, for at man kunde have Tilsyn med tilrejsende, et »Probérhus ved Volden blev indrettet, hvor »syge tiennestefolck og dislige« kunde blive undersøgte, flere Vægtre end de hidtidige 66 blev antagne, og uddøde Huse blev forseglede. De syge, til hvem der ikke blev Plads i Vodroffgaard Lasaret, skulde anbringes i 3 Sejldugstelte, som Politimester Ernst skulde have udleveret ved Bremerholm.

Sundhedskommissionen kom til at bestaa af Politimesteren samt af Stadsfysikus Eichel, Professor, Dr. med. Hans Mule, Etatsraad Georg Grundt, Stadshauptmand Johannes Meller, Politiassessor Th. Hørning, Biskop Christen Worm, Schouthbynacht Ole Judichær, Raadmænd Kay Klinge, Dr. med. Reinhold Wagener og 3 af Byens »32 Mænd«: Hoe, Holm og Fielderup. — Kommissionens Op-

gave var at drage Omsorg for Sundhedsvæsenet, at gøre Anstalter til de syges Pleje og Underhold, de Dødes Udførelse og Begravelse, samt at anvise Præster, Læger og Barberer deres Tjeneste og inspicere den.

Det var en næsten uoverkommelig Opgave, der stilledes disse Mænd, og man kan kun beundre den store Pligttroskab og Selvopofrelse, hvormed de virkede i denne frygtelige Tid. To Gange hver eneste Dag, selv i Pestens værste Periode, holdt Kommissionen Møde paa Raadhuset; — »hver Dag sidder vi dør fra Kl. 8—12 og fra Kl. 2—7«, skrev Professor Mule d. 15. August. Til Sammenligning kan tjene, at Sundhedskollegiet i Stockholm under Pesten meget snart blev enigt om »intet oftare at komma tilsammans än högst nödigt«; i hele December 1710 havde det svenske Kollegium saaledes ikke et eneste Møde!

Selv om Vanskelighederne, som rimeligt var, maatte vokse Sundhedskommissionen over Hovedet, og selv om den tit blev gjort til Genstand for heftige og ofte velforskyldte Bebrejdelser, maa det dog anerkendes, at den fik saare mange gode og nyttige Foranstaltninger iværksat, langt bedre og langt mere praktiske, end man kunde have ventet i de Tider. Man kan overhovedet ikke beskyldte de hjemlige Autoriteter for Ligegyldighed og for Mangel paa gode Hensigter. Det var ikke Viljen, men Midlerne og Evnerne, der svigtede. København var langt fra vel rustet til at modtage den uhyggelige Gæst.

Da Pesten udbrød, havde Byen ikke et eneste Hospital til at modtage syge! Og Lægernes ulyksalige Uenighed om Sygdommens Natur blev Skyld i, at Pestsygehusets Oprettelse trak saa længe ud, og at Forordninger om de egentlige Pestforanstaltninger først offentliggjordes d. 12. August, mindst 2 Maaneder efter, at Pesten ret havde taget fat. Pestlasarettet paa Vodroffgaard viste sig hurtigt ganske utilstrækkeligt, og man fik da senere — trods Militær-

etatens energiske Modstand — Krigshospitalet paa Lade-
gaarden overladt til Hjælp.

Hvad Byens Lægevæsen angik, stod det heller ikke for godt til. For Universitetet var Frederik IV's Rege-
ringstid blevet en Forfaldsperiode, baade for Videnskaben
i det hele og specielt for Medicinen, der i høj Grad havde
sat sin Anseelse til. — »Jeg kender intet Sted i hele Eu-
ropa,« skrev Thomas Bartholin allerede 1666, »hvor vir-
kelige Læger bliver i den Grad ringeagtede og Kvaksal-
vere i den Grad skattede som i København.« Dr. J. G. de
Bötticher skrev, at det var kommet saa vidt, at »Dosome-
re og Klodrianer foretrækkes for lærde og erfarne Læger«. Og 1758 skrev Dr. Agerbech i sin »Philosophiske Læge«
følgende drastiske Hjertesuk over de doctores, som Publi-
kum foretrak: »En engelsk Doctor fortiente sig et Baronie
med et Decoctum af sommersamlede Kokasser. En Qvak-
salver fik 1000 Gulddukater, fordi han med en ukiendt
Urt uden Salivation kujonerede Venus ud af en Konge.
Hvor mange hellige Kilder have før vel gjort Mirakler
paa Bornholm og andetsteds, som nu ikke kurere en Høne
for Pip?« --

Af Byens 15 videnskabeligt uddannede Læger var der
i Oktober 1711 kun 4, der beskæftigede sig med de pest-
syge Borgeres Behandling, nemlig den ovennævnte Johan
Gottlieb v. Bötticher, Philip Hacquart jr., der ved Pestens
Udbrud forlod Byen, men beordredes tilbage ved kgl.
Brev, Marcus Heerfort og Mac Culloch, hvilken sidste kun
opholdt sig her i Landet under Pesten. Dr. Daniel Wa-
gener plejede Hærens Patienter. — Af de øvrige Læger var
Johan Eichel Stadsfysikus, Viceborgmester og sammen
med Decanus, Professor medicinæ Hans Mikkelsen Mule
Medlem af Sundhedskommissionen; disse to kunde der-
for ikke praktisere. Livmedicus J. C. Wolfen forlod Sta-
den i Kongens Følge; Jens Bing, Adam Hofstetter, Jo-
hannes de Buchwald og Hieronymus Laub var bortkom-

manderede med Hæren eller Flaaden. Johan Lahme og Reinhold Wagener faldt som Pestens Ofre, ligesom Marcus Heerfort døde senere, i November. De to medicinske Studenter, der gjorde Tjeneste som Pestmedici: Kelp og Riiber, døde ligeledes under Pesten.

Foruden Mule var ogsaa Georg Fr. Franck v. Franckenau Medlem af det medicinske Fakultet og virkelig Professor i Medicin ved Københavns Universitet, ligesom baade han og hans Fader havde været det i Wittenberg. Da Pesten begyndte for Alvor, rejste han bort ligesom sin unge Kollega Hacquart. Men medens denne blev hentet hjem, fik Professoren af en eller anden Grund Lov til at blive paa Falster. Der var saaledes faktisk kun én københavnsk Læge, der sveg sin moralske Pligt ved at unddrage sig sit Kalds Farer, men i J. V. Brobergs »Pesten i Stockholm 1710« beskyldes »adskillige« københavnske Læger derfor. I Carl Bruuns »København«, 1890, er de »adskillige« steget til »mange«, og nu i 1912 skrives, at »de fleste Læger i København flygtede under Pesten 1711«¹⁾. Den danske Lægestand fra den Tid fortjener ikke en saadan Omtale. —

Hvad Dr. Franckenaus Flugt i øvrigt angaar, fulgte han Tidens Skik. Han gjorde kun, hvad saa mange af hans Kolleger — f. Eks. den berømte Sydenham i London — havde gjort før ham¹⁾.

¹⁾ Holger Hansen: Dr. Musæus. — »Fra Arkiv og Museum«. IV Bind 6. Hæfte, Marts 1912. Side 536.

²⁾ Flugt blev i det hele i de medicinske Lærebøger fremstillet som et Hovedmiddel mod Pest. Allerede i Middelalderen kendtes den gamle Opskrift paa de tre Adverbier, der skulde hjælpe mod Pest:

Mox longe tarde
cede recede redi

(flygt straks, flygt langt bort og kom sent tilbage). I Tyskland og Italien blev Flugt for Pesten paabudt af Øvrigheden. (Velvillig meddelt af Læge J. Johnsson.)

Det er indlysende, at København vilde være meget ilde faren til Dagligbrug, endsige under en Pest, hvis man kun havde de videnskabeligt uddannede Læger at ty til; der autoriseredes fra Universitetet ikke engang én Læge om Aaret. Men al kirurgisk — og ikke lidt medicinsk — Praksis var i Bartskeerlaugets Hænder.

Lauget bestod af 21 Mestre og et betydeligt Antal Svende og Dreng. Den store Mængde af dem var uvidende Personer, der udøvede Professionen som et blot og bart Haandværk. De manglede i Almindelighed enhver videnskabelig Uddannelse og kendte kun det allernødtørftigste til Anatomi og Patologi. Dog var der under Frederik IV gjort en Del for at højne Standen; Livlægen Dr. med. Johannes de Buchwald, der selv fra først af var Kirurg, hidrog ikke lidet dertil.

Det var ikke Bartskeerer og Kirurger tilladt at behandle Patienter med indvortes Lægemedler, — en Bestemmelse, som Amtsbarbererne ikke var ene om at overtræde. Charlataner af enhver Slags optraadte nemlig til Stadighed som »Bønhaser og Fuskere« i Lægefaget. Den 23. December 1710 idømtes Kvaksalveren Anders Lyre en Bøde paa 12 Rdlr. for hver af de 5 Operationer, han var overbevist om at have foretaget, og hvoraf i det mindste den ene bevislig havde medført Patientens Død. Ogsaa Bademestrene optraadte som Kirurger: 1722 idømtes Baderen Beckman Bøde, fordi hans Svend havde brækket Kæben paa en Skræder ved en Tandudtrækning. En af Tidens mærkeligste Kvaksalvere er vel den af Holberg forevigede Salomon v. Quoten, der i 1718 søgte Privilegium som »Okulist, Steen- og Broksnider, samt Tandbrækker og Comoediant«.

I en Klage til Magistraten over, at »Empirici, Medicastri, Agyrtæ, Circumforanei, Nebulones og gamle Kjærlinger« optræder som Læger, skriver Dr. J. G. de Bötticher (1735), at de kun er forskellige fra Mordere ved, »at

Morderne dræber Mennesker uden for Staden med voldeligt Vaaben, medens disse *Medicastroi* myrder inden for Byens Volde paa hemmelig Vis«. Om det saa var Bøddelen, siger han, blærede han sig med Lægenavn og raadspurgtes om medicinske Spørgsmaal. At Dr. Bötticher har Ret heri, er der Beviser nok paa: i 1681 udbetaltes saaledes af Kongens Kasse 200 Rdlr. til Bøddelen i København for at have kureret Pagen Zepelins Ben. Samme Skarpretter, Andreas Liebknecht, var meget søgt som Læge for den »franzøsiske Syge«, og om hans Efterfølger Frantz Mühlhausens Kure er det, at Dr. Bötticher saa bittert beklager sig, idet han bl. a. noterer som afskrækkende Eksempel, at en Tjenestepige fandt sin Død under Mestermandens Praksis. Helt ned i det 19. Aarhundrede træffes der herhjemme Skarprettere, der gør Lægegerning; Bøddelen i Trondhjem, Erik Petersen, gjorde Lægetjeneste ved Hospitalet og deltog i Felttoget mod Sverige 1808 som Regimentskirurg, var derefter en Tid Fængselslæge og optog 1814 atter sin Gerning som Byens Mestermand. —

Med Barberlaugets Privilegier fulgte ogsaa Forpligtelsen til som *Pestmester* at behandle Pestpatienter. Meget villige var de ikke 1711 til at følge Sundhedskommissionens Ordre. »Man haver lenge med Barbererne disputeret«, hedder det i Protokollen, og man blev enig om at gaa ind paa deres Betingelser angaaende Løn, Kost o. s. v., »naar man ikkun kand troe deres itzige Ord«. Dog maa det siges, at mange af dem hjalp efter bedste Evne, og saare mange bortreves af Pesten, saa at man næsten straks maatte skaffe udenlandsk Assistance.

Laugets Oldermænd var Jacob v. Aspern, Overkirurg ved Krigshospitalet paa Ladegaarden, og han skaffede, med Hjælp af den danske Resident i Hamborg, Etatsraad Hagedorn, 16 tyske Barberer hertil, da de første danske Pestmestre var døde. For Tjenesten som Pestkirurg fik en Mester gennemsnitlig 30 Rdlr. maanedlig, en Svend

14—16; dog fik enkelte 20 Rdlr., som f. Eks. Svenden Chr. Theo. Wagener, der fik denne højere Løn med den Motivering, at dels var han indkaldt fra Hamborg paa sin Broder Dr. Daniel Wagens Forslag, og dels gjorde han ogsaa Tjeneste som »Medici Adjunctus«.

Paa Vodroffgaards Lasaret ansattes J. M. Kyhl som Obermester. Efter nogen Tøven tiltraadte han Pladsen d. 21. Juli, men d. 10. August døde han og Sekondmesteren Daniel Ulrik fra Bergen omtrent samtidig. Mr. Lazonde overtog derefter midlertidig Pladsen, indtil den københavnske Barbermester Frederik Koch, der hidtil havde været ansat ved Karantænen paa Saltholmen, kom til. Han rostes gentagne Gange af Kommissionen for sin Dygtighed, men d. 28. November suspenderedes han, efter at de friskmeldte Rekonvalescenter havde klaget over hans usømmelige Opførsel. Hvori denne bestod, kan ikke ses. Et Fingerpeg gives dog i Magistratens anonyme Klage til Kongen over Sundhedskommissionen, thi i denne Skrivelses 2. Klagepunkt paatales, at Barbererne »tractere de Syge ilde, kaste Plaster etc. hen til dem som til Hunde, lade dem uden Bindsler og Linned; vil den Syge vorde kureret, maa han selv hielpe sig«. — Koch døde senere paa Lasarettet, hvis sidste Pestmester blev Philip Vel-schou.

Efter at Krigshospitalet paa Ladegaarden var indrettet til Pestlasaret, var den nævnte Mr. Lazonde midlertidig Overmester, indtil Hamburgeren Emanuel Giger overtog Posten, som han, en habil og paalidelig Kirurg, beholdt. Ved Tilgangen af de fremmede Barberer saa man sig nu i Stand til atter at forsyne Byens 6 Distrikter med Pestkirurger: Klöcker, boende i Badstuestræde, Siegfried i Strand-Kvarteret, Rittmeister i Vingaardsstræde, Richter i St. Kongensgade, Nordenbruch og N. Jensen paa Christianshavn og Deben i Nyboder. Uden for Pestmestrenes Dør skulde som Kendetegn hænge en rød Dug. —

Mellem Apotekere og Læger gav den ulovlige medicinske Praktiseren ligeledes Anledning til et spændt Forhold. Paa Pestens Tid fandtes i Byen af Apoteker følgende 5:

- 1) Svaneapoteket, der ejedes af Christopher Heerforts Enke, Cecilia Lerche.
- 2) Kong Salomons Apotek, der ejedes af M. G. Scharffenberg, som døde af Pest; derefter af hans Enke Borthilde Lindberg.
- 3) Løveapoteket, der ejedes af Gregorius Fleischer.
- 4) Elefantapoteket, der ejedes af den senere Hofapoteker Gottfried Becker; og
- 5) Christianshavns Apotek (oprettet 1707), der ejedes af Bertel F. Kyblik.

3.

Havde Kommissionen svært ved at skaffe de Syge Lægehjælp, saa var det heller ikke let at skaffe de Syge og Døde bort. Den 13. Juli skrev Kommissionen til General-Krigskommissariatet, at »blandt alle de sværigheder, som os møtte er, er det en af de vigtigste at være vel forsynede med ligdragere og sygebærere, thi af de dertil brugte er en deel bortdøde, og ihvormeget vi lader os det være angelegen at bringe dem tilveje, saa ere de icke at erholde«. Som Følge heraf bad man om at faa Soldater dertil — for 10 Rdlr. maanedlig — samt nogle Bremerholmsfanger til at være Graverkarle. Skønt Kommissionen bad om at faa denne vigtige Sag hurtigt fremmet, maatte den atter skrive d. 15., »da vi med lengsel venter efter hielp«. Stadig intet Svar; d. 20. skrev man for 3. Gang, idet Kommissionen truede med at nedlægge sit Hverv. Saa kom Svaret: en pure Afvisning!

Allerede før havde Kommissionen prøvet andre Ud-

veje: d. 14. Juli tvang den saaledes 4 Personer, der mod det kgl. Forbud havde baaret en Bekendts Lig fra hans Hus i Studiestræde, til at lade sig hverve. Den 24. Juli greb man endda til den Udvej at antage »fire sterke Quinder« som Ligdragere. De Landboere, som det lykkedes at lokke til at tage Tjeneste, flygtede rædselslagne, saa snart de var komne inden for Byens Porte; de 10 Rdlr. i Løn foruden frit Ophold og gratis Begravelse fristede ikke i tilstrækkelig høj Grad. De københavnske Laug opfordredes energisk til at stille Ligbærere. Nogle af Laugene leverede Folk, men langt fra nok, og fra enkelte Laugs Side mødte Opfordringen stærk Modstand. »Bagerlauget undskyldte sig, at de ikke kunde skaffe Dragere, hvorfor de bleve reprimanderit og igjen afviiste.«

Den 3. August gav dog nu Geheimekonseillet efter Kommissionens fortvivlede Anmodning Generalkommissariatet Ordre til, at Soldater og Matroser frivillig maatte tage Tjeneste som Ligbærere. Afskedigede Soldater havde man allerede før prøvet med, men alt før tit gik det, som da Løjtnant Barfoed d. 22. Juli mødte op med 7 frivillige »aftackede« Soldater, der alle til Hobe viste sig saa elendige og svage, at de straks maatte afvises. Lønnen og Haabet om at slippe for fortjente Straffe lokkede nu adskillige uheldige Individuer til at paatage sig det farlige Hverv. Det var paa høje Tid, at Hjælpen kom: d. 3. August havde man kun 6 tilbage af de 36 Ligdragere og Kuske, der fandtes 4 Dage før. Af de antagne Folk havde Kommissionen mere end Kval nok; dens Protokoller vrimler af Rapporter om deres Optøjer. De, der d. 24. September skulde bære Liget af Skriver Hans Alexandersen (der havde besveget Kommissionen, men døde i Arrest), nægtede at føre ham bort, før de fik ekstra Drikkepenge; Ligdragersken Bendte Ottosdatter bestjal de Syge og solgte deres befængte Klæder og maatte derfor dømmes til Gabe-stok og miste sin Hud samt sidde Resten af sit Liv i

Spindehuset. Undertiden var Ligdragerne saa ligegyldige, at de lod Ligene staa i Ligvognen Natten over inde i Byen, saa Stanken bredte sig ud over Gaderne.

Efter Biskop Worms Forslag antog man ogsaa 12 Studenter til Ligbærere, men adskillig Vanskelighed havde man, inden man blev enig om Betingelserne. Studenterne var ikke fri for at være fordringsfulde, men efterhaanden fik de alle deres Fordringer opfyldte. De fik en Maanedsløn af 12 Rigsdaler, »et skikkeligt og berygtet(?) Logement« ved Volden — ét Kammer til hver to Personer —, sorte Danziger Lærredskjortler, Bænklæder og Strømper paa Kommissionens Bekostning, en Vaagekone som Op- passer, fri Medicin, Ligkiste og Begravelse og 14 Dages Opsigelsesfrist. De vilde kun forpligte sig til at bære Lig af »Adel og indtil fornemme Købmænd inclusive«, og de forlangte Privilegium »efterdags, til evigt Minde for vores Tjeneste, at hensætte alle Lig af samme Ordre og Condition, som vi nu haver med at gøre«. — At Studenterne desuagtet ikke fandt Behag i Ligbæregerningen, frem- gaar med sørgelig Tydelighed bl. a. deraf, at fem af dem allerede d. 5. August var bortløbne ¹⁾.

Uhyre Besvær havde Kommissionen med at skaffe

¹⁾ Naar C. E. F. Reinhardt i «Historisk Tidsskrift» 1862 i en Afhandling om »Studenternes Ligbæring« skriver, at de paagældende Studenter udførte deres Hverv uden at give Grund til Klage, maa dette tages med stort Forbehold. Der er sandelig i Kommissionens Protokoller Antydninger nok om, at de ligbærende Studenter ikke var saa lette at have at gøre med. I det følgende nævnes flere Eksempler, og før d. 2. Oktober hedder det i Protokollen: »Studenterne har uden Kommissionens Tilladelse begivet sig ud af Huset og derover forsømt Ligene; bleve mul- terede, men pardonnerede paa Biskoppens Forbøn«. — De 12 antagne Studenter var: Jens Strøyer, Andreas Visti, Rasmus Hertz, Jens Netbøl, Lauritz Didrichsen, Arnold Charisius, Jakob Krag, Eskild Abel, Jochum C. Starch, Jacob Strelou, Bone Han- sen Svane og Jens Madsen.

Ligkister til Veje. Der var under 20. Juli sluttet Kontrakt med Snedkerlaugets Oldermænd, Anders Jensen, om at levere 300 Kister hver Uge, Halvdelen høvlede, Halvdelen uhøvlede til Fattigbrug, til en Pris af 7 og 5 Mark Stykket. Kommissionen leverede gennem Tømmerhandler Diderik Bortmand selv Brædderne, men da det under de uhyre Masser af Dødsfald viste sig, at de Snedkere, der havde Part i Foretagendet, kunde faa 10 à 12 Rdlr. for hver Kiste, som de solgte til Privatfolk, saa udleverede de ganske simpelt Kommissionens Kister paa Privatbestilling, saa der af alt Kommissionens Tømmer kun leveredes 152 Kister. Kommissionen sagsøgte nu Oldermænden, Ole Mogensén, der havde afløst Anders Jensen, som var død af Pest, men, skønt Byfogden gav Kommissionen Medhold, frifandt Raadstueretten Snedkerlauget, fordi den ny Oldermænd ikke havde kendt Kontrakten og heller ikke var Part i Forretningen. Senere — i 1712 — dømte Højesteret dog Snedkerne til at erstatte Kommissionen 585 Rdlr. 3 Mk. 2 Sk. — Følgen af Snedkernes Kontraktbrud blev, at man d. 4. August maatte bekvemme sig til at begrave Lig fra Lasarettet uden Kiste, ligesom det foregik ved Fattigbegravelserne under Stockholmerpesten, hvor »den sal. afsomnede var stoppad i en säck, som inte räkte honom längre än till halsen«. Men overfor Befolkningens Uvilje maatte der til sidst skaffes Kister til Veje.

Til at lægge Ligene i Kiste, saa »liigvognen desto fortere kunde afstedkomme«, lejede man særlige Ligkvinder, der indkvarteredes i Kælderen »under Studenterne ved Volden«. Af en Strippe, de altid skulde føre med sig, skulde de strø 2 Haandfulde Kalk paa hvert Lig. Til »med liigquinderne at omgaae« blev Sivert Truelsen antaget; han fik en Ugeløn af 2 Sletdaler og skulde afgive Rapport hver Morgen. Disse Kvinder var vel gennemgaaende af samme Art som Lasarettens Vaagekoner, der hørte til Byens Bærme; det gør derfor et ejendommeligt Indtryk

at se, at én af dem benævnes »Sidsel, salig Capitain Berents«.

Den 22. August gav Kongen Ordre til, at al Ligbæring skulde afskaffes, og at kun Ligvogne maatte bruges til Udførsel af Byen. Men ogsaa her taarnede Vanskelighederne sig op. Studenterne nægtede at møde, og selve Magistraten erklærede, at Forfærdigelsen af Ligvogne og Anskaffelse af Heste tog alt for lang Tid. Folkene i Nyboder vilde heller ikke finde sig i, at det nu skulde forbydes dem »at fly deres Døde ordentlig til Jorden«, og da just paa den Tid deres Overordnede, Schoutbynacht Judichær, var fraværende, fik de ret Mod til Genstridighed. Kirkeværgerne ved Holmen, Peder Vartberg og Jacob Andersen, havde deres Hyre med at tilfredsstille paa den ene Side »Baadsfolkene« og paa den anden Side Kommissionen, der truede med at klage til Kongen, om der ikke blev gjort Ende paa Uordenen i Nyboder og paa Skibskirkegaarden, hvor Baadsfolkene slæbte Ligene hen, hvad enten der var aabne Grave eller ej. Kom et Ligfølge ud og ikke fandt en ledig Grav, kastede de enten Liget ubegravet paa Jorden eller bestak Bremerholmsfangerne, der var i Lag med Fællesgruberne, til at grave for sig. Der laa saaledes altid ubegravede Lig, og Følgen var en ulidelig Stank. Til sidst maatte der stilles en fast Ryttervagterude for at paase, at Nyboderfolkene holdt sig med deres Lig til Fællesgravene uden for Østerport. Overhovedet var Nyboder til uendeligt Besvær for Kommissionen; ved alle mulige Lejligheder blev der klaget over, at Kommissionens derhen udsendte Folk »regaleredes baade med skiildsord og stene«.

Da Kommissionen snart af Mangel paa Materiel endog maatte benytte almindelige Arbejdsvogne til Ligkørsel for at kunne bortskaffe den overvældende Masse Lig, blev Misfornøjelsen først ret alvorlig. Og man kan heller ikke undre sig over, at dette vakte uhyre Forargelse og gjorde

et saa deprimerende Indtryk paa mange og rystede deres Nervesystem i den Grad, at de tabte al Modstandskraft og »henfaldt til en eller anden Svaghed, hvorpaa man har haft Eksempler nok«, som Sundhedskommissionen skriver Dr. Bötticher gaar saa vidt, at han paastaar, at adskillige fik Pesten af Angst ved Synet af Præster og Læger, der besøgte de Syge; en rig og meget kendt Købmand smittedes, skriver han, ved at høre Ligklokkerne ringe; en Garver og en Skomager saa Ligvognen køre forbi og døde fire Dage efter med Bylder og Sprinkler; to adelige og dejlige Demoiseller smittedes ved at se de Dødes Hoveder hænge og dingle bagud af Vognen. Sammenhængen i disse og andre lignende Tilfælde har vel været, enten at vedkommende allerede har haft Smitte i sig, eller ogsaa er det gaaet som i følgende Eksempel, der findes i en af Sundhedskommissionens Kopibøger: Raadmand Christian Simonsen, boende i sal. Hendrik Brandts Hus i Vimmelskiftet, havde en 13-aarig Plejesøn, der en Aften sidst i August kom hjem, stærkt altereret over at have set Ligvognen, hvor Ligenes Fødder og Hoveder hang ud. Samme Nat døde Drengen, men der fandtes intet Spor af Sygdommen hos ham, og ingen i hele Huset døde under Epidemien; Sindsbevægelsen havde dræbt ham. — Et Syn som det, Professor Mule beskriver i et Privatbrev, var ogsaa kun alt for vel egnet til at ryste et sart Nervesystem: Ligvognen med de fulde Studenter liggende — syngende og skraalende — hen over Kisterne paa Vejen til Kirkegaarden.

Til Massebegravelserne gravede Soldaterne lange, 3 Alen dybe Grøfter, men efterhaanden som Pestligene kom derud i Nærheden af Kastellet, blev Kommandanten betænkelig og forbød Soldaterne at grave. Saa udtog man et Antal af Bremerholms mindre grove Forbrydere (»de, som ei have været udi Bøddelens Hænder«) til Graver-tjenesten. De blev anbragte i en Fjælehytte under Pro-

fossens Opsigt, og der lovedes dem Eftergivelse i deres Straf, om de arbejdede godt. Som venteligt var, blev dette Løfte ikke svært at holde, thi faa Dage efter var der af 17 kun 2 tilbage. Senere tog man aabenbart til Takke med selv de af Mestermanden mærkede Fanger, thi 23. September indgav Inspektøren Klage over deres »U-ski-ckelighed« paa Kirkegaarden, og de fik Besked om, at hvis de ikke opførte sig vel, blev de atter sendte paa Holmen. Den 28. September foreslog Formanden, at man skulde levere Fangerne Brændevin og Tobak imod den ilde Stank, om de var lydige og flittige. Brændevin forekom dog Kommissionen en *for* risikabel Præmie, men som Forsøg sendte man 2 Pund Tobak ud til Østre Kirkegaard. — Den 8. Juli 1712 ansøgte Sundhedskommissionen Kongen, om de resterende af disse Fanger, efter det dem givne Løfte, nu maatte frigives, da der ikke mere var Brug for dem. Af de oprindelige 40 fra September 1711 var kun 6 levende, og af dem mentes 1 ikke at fortjene Belønningen; Hans Hindrik Sylow sad nemlig arresteret for Tyveri og blev nu sendt tilbage til Bremerholm.

De Fanger, der gravede i August, slog langt fra til, og man henvendte sig til Geheime-Conseillet; men skønt det nu tillodes, at 100 Soldater maatte grave, adlød Kommandanten ikke. Han erklærede, at han stod Kongen til Ansvar for Soldaternes Liv, — og det maa heller ikke glemmes, at 1711 ikke blot var et Pestaar, men ogsaa et Krigsaar. Kommissionen klagede nu over Kommandanten, og det hedder kuriøst derom i Protokollen, at Kommissionens Bud, Lars Jensen, blev sendt til Statsraadssekretæren, Justitsraad Helt, for at faa Svar angaaende Graverne, og Svaret lød, »at nogle af de høie herrer hafde treckit paa skulderen og — maaske efter andres vrang beretning — svart, at commissionen hafde folck nock

til at grafve«. — Men Enden blev dog, at Soldaterne mødte.

For 14. Juli findes i Kommissionens Resolutionsprotokol et Forslag om, at Graverne ved Byens Kirker skulde møde paa Raadhuset for at aflægge Ed paa, at de for Eftertiden vilde gøre hver Grav 3 Alen dyb, saaledes som det blev befalet i den kgl. Forordning, der udkom 1. August. I denne indskærpedes det ogsaa, at Pestligene skulde bestrøs med ulæsket Kalk: »til et lidet liig skal een goed giøben (ø: Haandfuld) fuld, til et maadelig liig to giøben fuld og til et stor og fyldig liig tre giøben fuld«.

Den 1. September paatalte en ny Forordning, at Bestemmelserne angaaende 3 Alen Jord ikke blev overholdte; ofte var der i én Grav nedsat indtil 5 Lig ovenpaa hinanden med knapt 1 Alen Jord over. Der sattes nu 20 Rdlr. i Bøde til Klokker og Graver, om Graven til 1 Person ikke blev 3, til 2 Lig 4 og til 3 Lig 5 Alen dyb, naar Kisterne stod ovenpaa hinanden. Blandt andre havde nemlig Justitsraad Jens Rostgaard d. 14. August klaget over Forholdene ved Trinitatis Kirke, hvorefter Klokkeren, den kendte Regnemester Søren Mathiesen, fik en alvorlig Irettesættelse. Forholdene var naturligvis ikke bedre paa de andre Kirkegaarde. Naar man f. Eks. gik ind i Nicolai Kirke fra den ny Assistenskirkegaards Side (Hjørnet af Vingaardsstræde og Ulkegade), maatte man balancere over Brædder og Bjælker, der førte hen over de vældige, dybe og aabne Kuler, fyldte med Kister. Flere Steder havde man endda drevet det til at optage Lig af Gravene for saa at uddybe disse til at give Plads til flere Kister. — Forordningen af 1. September vakte stor Bestyrtelse blandt Graverne; der indkom straks Besværinger til Magistraten over, at Bestemmelserne var umulige at efterkomme. Der kom saaledes Erklæringer fra Nicolai Kirke, fra Frelsers Kirke og fra Helliggejstes, hvor Graveren, Zacharias Sørensen, endda i sin Fortvivlelse bad om sin Afsked.

Han spurgte med Rette, hvorledes det skulde kunne gøres at faa alle Grave lukkede og tilkastede, naar der paa én Dag, som f. Eks. d. 8. September, begravedes 31 Lig paa Kirkegaarden.

Hvor der ikke var Jord nok paa Gravene, skulde saadan paafyldes. Ogsaa denne Bestemmelse faldt det svært at faa efterlevet; endnu d. 24. September klagede Helliggejstes Sognepræst, Magister M. Reenberg, til Kommissionen over Gravene baade i Kirken og paa Kirkegaarden. Endnu ved den almindelige Besigtigelse i Januar 1712 fandtes Gravene slet dækkede; i Fællesgravene ved Kastellet fandtes ifølge Kommandantens Klage d. 5. Januar endnu 200 Lig liggende udækkede. —

Hvilken haabløs Kamp mod menneskelig Vankundighed, Kommissionen maatte føre, illustreres godt, naar man hører, at Amagerbønderne midt under Pesten stadig fejrede Gravøl for de Afdøde, idet Kvinderne arrangerede »Tractement paa selve de Borde, som Ligene hafde lagt paa«. Dr. Rasmus Franckenau, der 1804 omtaler dette, erklærer, at saadanne »Kistelæg« og Traktementer endnu i hans Tid fandt Sted i visse Egne af Jylland og i Norge. Ved en saadan »Kistelaagsfrokost« drak Gæsterne engang saa ubændigt, at da Ligbærerne endelig arriverede til Kirken, havde de tabt Bunden af Kisten, uden at de havde mærket det. »Buret var uden Fugl«, som Dr. Franckenau udtrykker sig.

Om hvilket Lavmaal, den almene Opfattelse af Hygiejne stod paa, minder en saa uhyggelig Omstændighed, som at General de Cormaillon forbød Vaskning af Klæder i Kastelsgraven med den Motivering, at det var Soldaternes Drikkevand! —

Sikkert har det staaet Sundhedskommissionen klart, hvor fordærligt det var at jorde Pestligene inden for Byens Volde, men den havde saa megen Uforstand og Vrangvilje at kæmpe imod, at den i sin Raadvildhed

nøjedes med at foreslaa Kvarterkommissærerne at prøve paa at rense Gadernes plumrede Luft ved at anbringe Tjærepotter og Blus med Tjære, Salpeter og Svovl hist og her, hvor Ligstanken var for gennemtrængende.

De store Liggruber (40, hver 200 Alen lang, i alt til ca. 8000 Lig), som Kommissionen havde ladet grave inden for Volden, umiddelbart foran Kastellet, foraarsagede store Ubehageligheder og hidførte en Udveksling af skarpe Skrivelser mellem Kommissionen og Militæretaten. Unægtelig synes Stedet for disse Liggruber meget uheldigt valgt; det kan ikke undre, at Kassellets Vicekommandant, Oberstløjtnant Klenow, klagede over den ulidelige Stank fra de op mod 100 Lig, der ofte stod ubegravede i 3—4 Dage, mens de »begravede« Lig knap nok var dækkede med et tyndt Lag Jord. Sundhedskommissionen afviste Klagen og tilraadede blot Militæret at lade løsne nogle Kanonskud over Gruberne »for at dissipere den onde Lugt«.

Friktionen mellem de militære og de sanitære Myndigheder gav sig overhovedet beklagelige Udslag under hele denne Trængselstid. Man drillede stadig hinanden uden at tænke paa de mange Ulykkelige, det gik ud over. Da Regeringen d. 5. August havde bevilget Sundhedskommissionens Ansøgning om at benytte Krigshospitalet paa Ladegaarden som ekstra Pestlasaret, søgte Kommandanten at forhindre dette, idet han direkte henvendte sig til Kongen selv. Helt vilde Kongen ikke desavouere sit Geheime-Conseil, og han bestemte derfor, at Halvdelen af Ladegaarden skulde indrettes for de Pestsyge, idet der skulde rejses et højt Plankeværk »til skilsmisze« mellem de syge Soldater og de pestsmittede Patienter. Denne besynderlige Ordning tilfredsstillede ingen af Parterne, men endelig d. 28. August sejrede Sundhedskommissionen, der energisk fralagde sig alt Ansvar for de ved disse Forhalinger foraarsagede Dødsfald og Ulykker. Kommissionens Protokoller vrimler af Klager over Militærets Overgreb; snart er

det »Artigleri-folck«, der, uden at ænse Forbudet, gaar ud af Byens Porte og besøger de i Pesthuset internerede Personer; snart er det Personer, der, som f. Eks. en »drabant-guarde, nafnlig Eichhoff«, voldelig modsætter sig Kvarterkommissærernes Husundersøgelser og bagefter dækkes og beskyttes af sine militære Foresatte. Den 17. Oktober blev endda en af Kommissionens Patrouiller overfaldet, pryglet, afvæbnet og arresteret i Vagten paa Ulfeldts Plads af Underofficeren Lorentz Stenbuch og hans Kammerater.

Dr. Mansa er tilbøjelig til i alle Sammenstød mellem militære og sanitære Autoriteter at frikende Sundhedskommissionen for al Skyld. Men man faar et noget andet Indtryk, naar man ikke nøjes med Kommissionens Dokumenter, men ogsaa undersøger de militære Meldinger. Den 2. September indmelder saaledes Major Rabe til Kommandanten, at 2 syge Musketerer af deres Vært var blevet kastede ud paa Gaden, hvilket han d. 22. August havde meddelt Sundhedskommissionen, der blot svarede, at den havde nok med sine egne syge og ikke kunde »melere« med Soldaterne, da den nu flere Gange havde bedt om at faa Ladegaarden til Lasaret, men ikke faaet den. Den ene af de to udsatte Soldater døde paa Gaden. — Major Eichstedt indberettede, at én Gang maatte to Lig blive 8 Dage liggende i Lejren, inden Kommissionens Folk hentede dem; en anden Gang laa et Lig dør i 2 Dage. — Dr. Mansa meddeler, med Sundhedskommissionens Protokoller som Kilde, at Soldaterne afklædte deres pestdøde Kammerater og overlod Kommissionen de nøgne Kroppe til Begravelse, hvad den d. 24. September nægtede at besørge, men lod Ligene ligge »paa Officerernes Ansvar«. Paa denne haarde Beskyldning faar man dog et ændret Syn, naar man læser Oberst C. Mehrens Rapport af 26. August, hvori han erklærer, at Ligdragerne havde ladet 5 Lig af Kaptajn Kaas' Kompagni blive liggende i Lejren,

fordi man ikke vilde medgive dem de Dødes Munderinger, da disse allerede paa Oberstens Ordre var opbrændte, for at det befængte Tøj ikke skulde blive stjaalet. Der klagedes nemlig ogsaa fra Militæret over, at alskens Pak sneg sig ud fra Byen til Lejren, hvorfor Kommandanten ansøgte Kongen, om Østerport maatte blive lukket om Natten, og om nogle af Kommissionens Folk ikke kunde sørge for, at Ligkuskene kørte ordentligt, og at ingen andre fulgte efter Vognene. Et enkelt Bevis paa Berettigelsen af Militærets Klage findes i Kommissionens Forhandlingsprotokol, hvor Vagtmester Meklenburg d. 12. Oktober faar Ordre til i Lejren at afhente og anholde et fra Pestlasaret »bortløbet Quindfolck«. — Dr. Mansa anfører ligeledes, at en Kaptajn Witløff havde tilladt sig paa egen Haand at leje et Hus inde i Byen til sine Syge. Men ser man Kaptajnens Rapport af 3. Sept., hvori han erklærer undertiden at have været nødt til selv at lade sine Døde begrave paa Stedet, og at han personlig havde mødt 2—3 Gange i Kommissionen og daglig havde haft en Officer deroppe og dog maattet vente 2—3 Dage paa Ligvognen, saa forstaar man, at det for en Mand, der har Penge dertil, kunde være fristende at leje sit private Sygehus. Ritmester Waltersdorff indmeldte, at han hver Dag fra d. 27.—31. August sendte en Løjtnant (eller Kornet) til Sundhedskommissionen for at bede den sende en Sygevogn til Lejren. Den kom først d. 31., — men kun med 1 Kusk paa Bukken; der var ingen til at bære de Syge. Man sendte ham da hjem for at hente Hjælp, men Vognen viste sig ikke mere. Den mærkeligste militære Melding er dog en fra Artilleriet, hvori det berettes, at en Konstabelkone 6 Uger før var død af Pest i Barselseng og kort efter hende hendes to smaa Børn. Efter mange forgæves Anstregelser fik man »die bereits sehr stinkende Cörper« afhentet, — men Ligbærerne glemte det ene Barnelig. At dette »incommoderede« Vagten i høj Grad, lyder sandsynligt

nok, og nu, d. 3. September, anmodes Kommandanten om at faa Kommissionen til at hente Liget samt de tre Pest-dødes Gang- og Sengeklæder.

Den 31. August klagede General Cormaillon til Kongen over, at Kommissionen ikke vilde bortbringe de Døde fra Kastellet, men havde svaret, at den ikke havde noget med Kastellet at gøre. Kommissionen svarede samme Dag, at den kun havde ladet svare, at der ikke paa Lasarettet var Plads til Soldaterne. Herimod erklærede Oberstløjtnant Klenow d. 2. September »mit meiner jurament«, at Svaret var blevet ham overbragt saaledes fra Kommissionen, som rapporteret var. Voldmesteren havde ogsaa hørt og kunde beedige det. Men Konstablen, der som Ordonnans havde overbragt Svaret, var død i Mellemtiden. Lige saavel som man nu kunde mene, at Ordonnansen kan have misforstaaet eller forvansket Svaret, kan det tænkes, at en af Kommissionens Skrivere har afvist ham med de nævnte Ord. I hvert Fald burde Kommissionen have afgivet et saa vigtigt Svar skriftligt.

Men hvordan nu end alt dette forholdt sig, er det intet Under, at Kommissionen af og til var ved at tabe Modet over alle sine Genvordigheder, som da den under 27. August bad Kongen, om flere Kommissionsmedlemmer maatte udnævnes, da de nuværende ikke kunde besøge alt efter i 17 Uger daglig »efter ydmygste Evne at have gjort alt muligt til det gemene bedste«. Paa denne Tid var nemlig Biskop Worm, Schoutbynacht Judichær, Politimester Ernst og Justitsraad Meller fraværende formedelst andre Forretninger, Dr. Wagener var »sall. i Herren hensovet«, Commerceraad Hjørning var syg (død senere), og Sieur Hans Michelsen Holm havde en Syg hjemme i sit Hus og kunde derfor ikke møde.

Unægtelig maatte Arbejdet — og Ærgrelserne over de mange mere eller mindre anonyme Angreb paa Kommis-

sionens Virksomhed — blive for overvældende for de resterende 5 Herrer.

4.

Forholdene inde i den pestbefængte By var frygtelige.

Kongen blev i København til d. 27. Juni »aus ungemainer Liebe für die Unterthanen«, som Andreas Højer skrev i ubevidst Ironi; Residensen opsloges paa Frederiksberg Slot, indtil Kongen d. 18. Juli afrejste til Kolding og senere til Holsten med de hvervede Regimenter. Dronningen og Enkedronningen blev i Byen til d. 28. Juli, da de rejste til Oldenburg. Tilbage blev som Kongens Repræsentanter og Geheime-Conseil Grev Carl Ahlefeldt, O. Krabbe og C. Sehested, der i Slutningen af August tog Ophold i Jægersborg.

Som Garnison efterlodes 14 Kompagnier af vestsjællandske Nationalregiment, samt i Kastellet noget Artilleri og en Del af Viborg Stifts Regiment. Største Delen af Soldaterne flyttedes fra deres Kvarterer hos Byens Borgere og forlagdes dels til Voldene og dels til Barakker paa Nørrefælled; men trods denne Udlæggelse greb Pesten svært om sig i Garnisonen. Af de 4 jyske Kompagnier i Kastellet var d. 31. August nogle og halvfjerds Mand døde, og 81 var syge. Af 30 Artillerister var der kun 8 tilovers til at betjene de 200 Kanoner! Det vestsjællandske Regiment havde indtil samme Datum 80 Døde, 138 Syge, det østsjællandske Regiment 58 Døde, 84 Syge. — Af Baadsfolkene i Nyboder anmeldte Kaptajnløjtnant Blichfeldt indtil 13. Oktober i sit Distrikt 1061 Døde, Kaptajnløjtnant Thor Jensen i sit 1144 Døde.

I Kastellet var der ikke ét Hus, der skaanedes for Pesten. I en Rapport meddeles det, at der var givet Ordre til at opbrænde 800 smittede Sæt Sengeklæder; men da

enhver ny Seng vilde komme til at koste 25—30 Rdlr., havde Kommandanten opsat Brændingen til nærmere Ordre. Den yderligere Motivering til denne Opsættelse vilde lyde komisk, hvis det ikke netop drejede sig om Menneskeliv. Oberstløjtnant Klenow havde nemlig fortalt Generalen, at han havde prøvet at lægge sin Oppasser i samme Seng, hvor syv (7!) andre før var døde af Pest, — og Oppasseren var da levende endnu. Det samme havde man gjort i Danzig under Pesten 1709, og tilmed havde nu Ekscellencen Geheimeraad Vieregg gjort ligesaa, uden at vedkommende Forsøgsobjekt havde haft Men deraf, — altsaa var det overflødigt at kassere det dyre Sengetøj!

Hæren førte Smitten med sig over til Sønderjylland og Holsten. Til andre Dele af Landet førtes Smitten ved Flygtninge fra København, thi næsten alle, der kunde, vendte den usalige By Ryggen. »Alle Fornemme og Formuende rejste ud paa Landet«, skrev Erik Torm. Helt har han dog ikke Ret; der var dem, der blev paa deres Post, og blandt dem kan med Ære nævnes Frederik Rostgaard, der ubekymret passede sin Gerning i Geheimarkivet; i hans Hus paa Købmagergade døde for Resten ingen af Pest. Ogsaa Københavns Gejstlige hørte til dem, der ikke sveg deres Pligt. En Undtagelse var dog Sognepræsten ved Garnisons Kirke, Mag. Knud Tommerup, der gav et højst skadeligt og skandaløst Eksempel ved fra Prædikestolen at tordne mod det københavnske Sodoma, som enhver burde forlade, da Byen ved sin Ugudelighed var viet til Undergang, — hvorefter den retfærdige Mand i Hast selv salverede sit Skind ved fejj Flugt. Der blev siden lagt Sag an imod ham, — men den endte med en Irettesættelse, hvorefter han beholdt sit Kald.

I Byen havde man nu — da det var for sent — grebet til et radikalt Afspærringssystem, hvis fornemste Resultat blev, at de friske Personer i de afspærrede Huse udsattes for Smitten. De smittede Huse afmærkedes med et hvidt

Kors, og al Forbindelse mellem dem og Omverdenen blev afbrudt. 86 Vægttere besørgede Bevogtningen; de Syges Værelser forseglede, og de friske blev enten afsondrede i egne Værelser eller sendte til Karantænehuset paa Christianshavn. Mærkeligt lyder det i vore Øren, at de Personer, der tvangsvis anbragtes i Karantænen, selv maatte betale — eller rettere afsone — deres Pleje og Ophold her, skønt de gennemgaaende hørte til de fattige Klasser, thi mere formuende Borgere risikerede aldrig en saa ilde Medfart. Naar man ret ofte i Protokollerne støder paa en Bemærkning som denne: »15. Okt. en fattig Dreng ved Navn Peder Bertelsen frigiven uden Betaling« eller »5. Okt. en gammel, fattig Skomager fra Odense, Jens Johansen, frigivet af Karantænehuset uden Betaling«, saa synes denne Velgørelse meget praktisk, da det maa have været uoverkommeligt at presse Betaling ud af mange af disse Stakler. Intet Under, at, som Karantæneskriveren oplyser, »de fattige Piger, Soldater- og Baadsmandskoner, som have siddet der saa længe, hyler og græder hver Dag«.

Hvor megen Elendighed, dette alt for sildige Afspærringssystem medførte, kan lettere tænkes end beskrives, og frygtelige var tit de Rædsler, det affødte. Man kan gøre sig et Begreb derom ved Kommissionens Skrivelse af 13. Juli: »Som der er stor Misbrug her i Staden, at de udkaster deres syge Tjenestetyende, og en Del af dem er i Dødsangst, som de ligger paa Gaden . . .« I den store Pestforordning af 1. August findes det atter nødvendigt at fastslaa høj Straf for enhver, der kaster sine Syge ud paa Gaden. Men desuagtet fandtes der Folk nok, der laa og døde som Hunde ude i Gadens Snavs, uden at en Haand rørte sig for at hjælpe dem. Hele Dage laa de undertiden uden Hjælp og uden Ly, til Døden tog sig af dem.

Gode Venner skyede hverandre; der var Eksempler paa, at Broderen forlod sin døende Søster, Manden sin Hustru, Børnene deres Forældre. Alle Meddelelser fra

mistænkte Huse modtoges kun paa aabne Sedler, der raketes frem paa Tænger og blev gennemrøgede med Svovl eller Krudt, før de læstes. Betegnende for de opløste Forhold er det, at der for næsten hver Sag, der er indført i Københavns Bythings Stevneprotokol, staar Resolution i Smag med denne: »Ruben Fürst, Jøde, contra Levin Abram, Jøde, efter Indstevning d. 22. Juli og Opsættelse d. 23. ibd. — Sagen blev paaberaabt, men ingen af Parterne mødte, thi blev Sagen ophævet«, — eller »paa begge Parters Begæring blev Sagen opsat i 4 Uger«.

Præsterne fik Ordre til fra Prædikestolene at formane Folk til Forsigtighed med inficerede Sagers Behandling, til ikke at betjene sig af Syges og Dødes Gang- og Sengeklæder og saaledes føre Smitte fra Hus til Hus. Ligeledes skulde Præsterne advare »gemene folck mod, naar liigvognen disvære formedelst mængden af liig maa fare om dagen, at følge vognen i troppevis og komme ligene saa nær, at de lettelig inficeres«; særlig skulde Advarserne rettes mod »de tiennestetyende, der er saa ublu, at de løber om til de syge og inficerede og bringe sig og deres herskab i u-lycke«.

I den store Pestforordning blev specielt Jøderne, »som pleie at holde deres huse meget urene«, tilholdt at udrense godt, under Trusel om Udvisning af Riget. I Begyndelsen af Pesten forekom der intet Smittetilfælde blandt Byens Jøder, men i August forefaldt de to første Dødsfald, og den jødiske Nations Ordførere, Meyer Goldsmidt og Abraham Cantor, indgav derfor en Ansøgning om at maatte udføre deres Syge til Kur i det Hus, man havde bygget dertil uden for Nørreport, og om at maatte begrave deres Døde paa deres egen Kirkegaard efter deres egne Cereemonier og af deres egen Præst og Graver. Tilstanden mellem de danske Jøder har aabenbart ikke været saa mønsterværdig som i Holland, hvor der under Pesten i Nimwegen ikke døde én eneste (ne unicus quidem, skriver

De Guer), thi i København led Jøderne meget under Pesten¹⁾. Den 3. Marts 1712 var Epidemien aabenbart for længst endt for Jødernes Vedkommende, da Moses Meyer Goldsmidt og Nathan David den Dag fik Ordre til efter Løfte at rense ud i Lasarettet og røge det, samt fylde Jord paa Kirkegaarden.

Hvor ængstelige end Byens Folk var for Smitten, saa glemtes kun alt for let al Forsigtighed, naar det gjaldt lumpen Vinding. I Møllen lige uden for Vesterport var Mølleren, Niels Nielsen, og hans Kone begge døde af Pesten, og med den allerstørste Forsigtighed lod man noget af Kongens Korn afhente, der henlaa paa Mølleloftet. Men Møllereus Svoger, en Bonde fra Varpeløv i Stevns, kørte i al Hemmelighed Gang paa Gang ind til Møllen og hentede de Afdødes Gang- og Sengeklæder, som han saa solgte i Varpeløv, hvor flere Personer derefter døde af Pest. Til Hillerød kom Sygdommen formedelst en driftig Bager, der under et Ophold i København opbrød Seglet paa sin pestdøde Søsters Hus og bragte Sager derfra til sit Hjemsted.

Angiveri florerede, — navnlig da det var saa viseligt indrettet, at Angiveren fik sin Part af den indkomne Bøde, men alligevel hjalp det ikke. Det var ikke engang altid Almuen, der lod haant om Smittefarens fra de spærrede Huse. Den 27. Juli mødte i Kommissionen en Kaptajn ved Enkedronningens Regiment og forlangte at maatte udføre en Del Munderingssager, der laa i et lukket og afspærret Hus i Grønnegade. Kommissionen nægtede Tiladelsen og motiverede sit Afslag. Men allerede samme Eftermiddag kom Enkedronningens personlige Ordre, og Sagerne udførtes af det smittede Hus. — Oprindelig var det Mening, at alle Syge, der ikke havde Raad til at isolere sig fuldt ud forsvarligt, skulde bringes til Pest-

¹⁾ Under Pesten i Prag 1680 var af 24,000 Døde de 7000 Jøder; i 1713 af 12,048 Døde de 3492 Jøder.

lasarettet, men Forholdene umuliggjorde snart dette, og det blev efterhaanden faktisk kun de Fattige, der indlagdes. Lige fra først af havde Kommissionen en rigtig Opfattelse af, at der maatte drages særlig Omsorg for »de paa gaden omløbende fattige, thi ved dem følger ofte den farligste infection«. Allerede d. 15. Juli fik Kommissionen Meddelelse om, at der i Fattigasylet i Sjøleboderne i Møntergade laa 75 Personer, »beladte med bubones«. I Løbet af kort Tid var de sølle, gamle Fattiglemmer død og borte, og man fik da den lyse Idé at lade Byens professionelle og smittefarlige Tiggerproletariat indespærre i det uddøde Fattighus. Den 18. September om Morgenen rykkede derfor en væbnet Styrke ud, der under Vagtmester Jens Meklenborgs Kommando skulde indfange Tiggerpakket og indespærre det i Sjøleboderne. Det er let forstaaeligt, at de usalige Stympere satte sig til Modværge mod at lukkes inde i denne uhyggelige Pesthule, som enhver af dem kunde være temmelig sikker paa først at forlade, kørende i Fattigligvognen. Der opstod regulære Kampe, men Justitsen sejrede til sidst. Aabenbart deltog ogsaa andre end de tilsigtede Ofre i Slaget, thi det er sikkert med Henblik paa dette, at Schouthynacht Judichær et Par Dage efter i Kommissionen erklærede at have givet Ordre til, at »alle Ruhuggere (s: Tømmermænd) skulde paa Gaderne optages og udaf Byen udkastes; blev og nogen derover dræbt, skulde han ligge i hans Gierning«.

Alle de Fattige — Mænd, Kvinder og Børn — stængtes nu inde i Sjøleboderne; Portene for begge Ender af Gaarden blev aflaaede og al Ad- og Bortgang forbudt. Direktørerne for Fattigvæsenet fik Anmodning om at overtage deres Forplejning saaledes, »at de ey formedelst mangel crepere eller andre derover inficeris«. Det gratis Underhold, der her bødes de Fattige, har neppe kostet Byen stort; Vilkaarene for Pesten var for gunstige til, at dens Høst ikke skulde blive rig. Det vides ikke, hvor stor denne

ny Indkvartering i Sjøleboderne var, men neppe ret mange af disse Byens Myndlinge har vel overlevet de Forholdsregler, som Autoriteterne tog for deres Vel.

»Sygdommen svever allevegne rundt i byen«, skrev Professor Mule d. 1. August til sin Broder. Den hede Sommer gjorde alt værre endnu; men at Byens Borgere desuagtet gjorde alt, hvad de formaaede, for at undgaa at faa deres Patienter ud paa Pestlasarettet, er forstaaeligt nok, naar man betænker det Ry, som dette havde faaet.

Pladsmangel led Lasarettet af lige fra de første Dage. De 300 Senge og 300 Lagner, der var bestilt d. 13. Juli, forslog ikke ret meget. Snart maatte man gribe til den Udvej at lægge »2 smaa quindfolck i een seng«. Mange Patienter anbragtes i Telte, og det gik saa vidt, at Kommissionen selv maatte erklære d. 31. August, at mange Syge, der optoges paa Torve og Gader, nu ogsaa ude paa Lasarettet maatte ligge under aaben Himmel, da det dog var bedre, at »de dør end i Staden creperede«.

Hvad Lasarettets underordnede Personale var for Folk, er let at forstaa. Vaagekoner og »Sygeplejersker« var som Regel Arrestanter, hentede fra Børnehuset¹⁾; Ligbærerne var neppe meget bedre, stadig meldes der om Optøjer, Vold og Overfald, begaaede af Personalet. Som typisk Eksempel paa hele Forholdet kan tjene et Uddrag af Kommissionens Protokol af 6. August:

»Til Lasarettet blev i Synderlighed skrevet om:

- 1) At Klage indkom over Portneren, at han ikke alene lod løbe ind i Lasarettet, hvem som vilde, hvorved Vaagekvinderne deres Vanartighed bruger, men endog at han skal være vidende om, at Ligene ofte blive

---

¹⁾ Denne Anstalt plyndredes i den Grad for alle arbejdsdygtige Kræfter, at Kasserer Reinhardtsen allerede den 25. Aug. oplyste, at der i Børnehuset kun fandtes 6 raske Personer til at udbære og begrave alle de Døde.

bestjaalet og deres befængte Klæder i Staden indbragt.

- 3) Ligene skal ej heller saaledes blive begravet, som det os tilskrevet er, men . . . en Del alene kastes i Vandet uden videre Begravelse.
- 4) . . . at Barbererne tager for Medikamenterne Penge af de Syge.
- 5) Om Vaagekvindernes Ugudelighed skal ej være at beskrive.«

En særlig Tugtemester maatte ansættes til at fuldbyrde de Tugtelsler med Tyrepisk og Halsjern, som Lasaretpræsten, Overkirurgen og Skrивeren kunde idømme Personalet for »U-skickelighed«. For større Forseelser sendtes de Skyldige til Arresthuset, som der blev god Brug for. Københavns Byfoged, Frederik Eisenberg, fik nok at gøre med at dømme Lasaretkvinder og Sygebærere til Gabestok, Spindehus, Kagstrygning og Tyvemærke. Strenge nok synes hans Straffe, men Kommissionens Fuldmægtig, Lars Rhud, finder dog stadig, at der maa endnu skarpere Lud til de skurvede Hoveder; Gang paa Gang ivrer han for at faa en Tyvekvind straffet paa Livet. Formodentlig blev dog de fleste Forbrydelser uopdagede; Sagnet fortæller saaledes, at største Delen af de Pestdragere, der overlevede denne Tid, blev velhavende Folk ved det Gods, de stjal af de befængte Huse.

Ogsaa det overordnede Personale voldte Bryderier nok. Barber Koch er før omtalt; hans Efterfølger, Giger, maatte sende Klage paa Klage over sine uforskammede Svende, af hvilke Hollænderen Etzhardt endda var »utér-
lig, naar han visiterede Kvindernes Bylder«. Til Gengæld klagede de to Barbersvende over, at Obermesteren favoriserede Apotekersvenden paa deres Bekostning; han bestilte ikke andet end at »holde Glasset, naar Overmesteren gav Patienterne Medicamenter ind«. — »Overbalbeeren« Giger maatte ogsaa klage over Skrивeren Niels Hansens

slette Forhold; samme Skriver var i øvrigt en yderst forsømmelig Person, der Gang paa Gang blev irettesat og advaret af Kommissionen; han indgav aldrig Rapporter i rette Tid og førte ikke de Bøger, han skulde. Til sidst maatte han afskediges. En anden Skriver, Hans Alexandersen, maatte man arrestere for Underslæb. Spisemesteren, Lars Thomessen, blev tvunget til at forlade sin Plads, da han ikke kunde klare de Beskyldninger, der var rettet mod hans Regnskabsførelse. Lasaretskriveren Stub blev ligeledes oftere irettesat for Smøleri; 5. Oktober skrev Kommissionen til ham, at slige Gerninger, der foregik paa Hospitalet, maatte have deres Grund i slet Inspektion. 10 Personer var paa 1 Dag undvegne fra Vodroffgaard Lasaret. En af Kommissionens mest betroede Folk, Inspektør Mathias Aalborg, forstod saa vel at gaa sine Overordnede under Øjne, at han først blev arresteret d. 7. Maj 1712. Med et Hjertesuk skriver Kommissionen: »Hans Forseelse og Utruskab ikke alleeneste angaar hans Kgl. Majestæts Interesse, men endog Publikum, saa han kan ikke løslades mod Kaution.« Inspektør Frans Blum blev samtidig anholdt og straffet.

Gennem de til Geheime-Conseilet indløbne anonyme Klager underrettedes Kommissionen om en Del af sit Personales Forsyndelser. Naar det viste sig, at Funktionærerne ved Lasareterne ikke undsaa sig for at gaa ind i Byen uden Kommissionens Tilladelse og tværtimod alle Forordninger, kan man ikke undre sig over, at Vaagekoner, Ligdragere og Patienter løb deres Vej og benyttede de Foresattes Fraværelse til alskens Forseelser og Forbrydelser. Der maatte anbringes »Spanske Ryttere« omkring Lasarettet, mens Vagtposter med skarpladt Flint bevogtede alle Adgange.

Inde i Byen var Sikkerheden ikke bedre. Tyve og Røvere skaltede og valtede i de uddøde Huse. Et typisk Eksempel paa disse Banditters Dristighed og deres Tillid

til Lovens Afmagt er Niels Giedsteds Meddelelse til Kommissionen om, at der i et Hus, han ejede, og hvor Beboerne var døde, brød en Mand og en Kvinde ind gennem Vinduet, og da Giedsted spurgte dem om, hvor sligt kunde falde dem ind, svarede Manden, at »nuomstunder vidste man intet af Øvrighed at sige«. Paa Grund af de mange Anmeldelser om Forbrydelser befalede Kongen alle Byens Jurisdiktioner at paatale og dømme slige Sager i to Gange 24 Timer, og hvis Dommen gik ud paa Dødsstraf da at forebringe ham den inden to Dage derefter. Adskillige Forbrydelser er sikkert gaaet ustraffet hen i al denne Forvirring, og et eller andet Mord er vel nok blevet skrevet paa Pestens Regning. Den 2. November anmeldte en Gørtlerenke, der boede uden for Vesterport, at en fremmed Pige var død i hendes Hus om Natten; der havde været en Mandsperson hos hende, men han var gaaet bort før Morgen. Var denne Melding kommen i August eller September, mens Pesten rasede værst, havde man sandsynligvis begravet Pigen som død af Pest, men nu i November havde man bedre Tid. En Barber og to Svende blev sendt ud for at undersøge Liget, og de erklærede, at Pest havde kun ikke haft, men hendes »Hals var omdrejet«.

Skønt det var den almindelige Opfattelse i de Tider, at Pesten var en Tugtelse for Menneskenes Daarlighed og Ugudelighed, gav denne Tro sig ikke altid Udslag i Forsøg paa Forbedring. Den stadige Angst for en hundsk Død, Trangen til ikke at gaa glip af nogen Glæde, inden Pestens Knokkelhaand greb én, og Bevidstheden om, at den forholdsvis retsløse Tilstand i Byen til en vis Grad sikrede mod Forbrydelsers Opdagelse, alt det ophidsede Byens slette Elementer til Udsvævelser og Ugerninger. Ligegyldigheden for, om andre var levende eller døde, blev til Raahed og Foragt for andres Liv. I et Hus ligeoverfor Regensen holdt man Kro, skønt baade Konen og alle Pigerne laa døde i Huset af Pest; hver Dag var der fuldt

af Gæster, — af hvad Art nævnes ikke. Men det har vel næppe været Bærmen alene; thi ligesom det nævntes i Stockholm, var der vel mange, der søgte at døde Frygten for Pesten ved Drik og Svir og Udsvævelser. »Man höll stora Collationer, dansade och syndigt plägade sig, men — öfver förskeln trädde objudna gästen och glasset föll ur den drickandes hand«, skrev Biskop Svedberg.

Da der senere i kgl. Reskript befaledes, at Standspersoner og »brave Folk« skulde aflægge Ed paa selv at ville rense deres Huse vel, var det en Foranstaltning, som Sundhedskommissionen stærkt havde fraraadet, thi den havde høstet Erfaringer nok angaaende Folks Tilbøjelighed til i disse svage Tider at aflægge falsk Ed. — »Til vor Beskæmmelse maa vi tilstaa,« skriver Andr. Højer, »at i Stedet for den ved Guds Tugtelse tilsigtede Forbedring er Ondskaben snarere tiltaget, og især gaar Falskhed, Bedrag, Mened og fræk Liderlighed i Svang saa uhørt som ej tilforn.« — De Midler, man greb til, fik langt fra disse Onder til at forsvinde. Da Kommissionen i September havde faaet et Arresthus, viste der sig straks Vanskeligheder ved at faa de Paagrebne forhørt, dømt og afstraffede, idet Kommissionen, som den selv skriver, ikke godt kunde dømme Personer, der hørte under andre Jurisdiktioner, og ej heller »skickede det sig at være Dommer og Klager tilige«. Som Svar kom Reskriptet af 19. September, der gav Retterne i København Ordre til hurtig Retsforfølgning, og Kommissionen instruede sin Vagtmester angaaende Oprettelsen af en Vagt, bestaaende af »9 Mand og 1 Quinde«. Kommandanten skulde bistaa Politiet med 36 Ryttere, der skulde afpatrouillere Gaderne fra 9 Aften til 6 Morgen. Kun kom denne Foranstaltning for sent til helt at raade Bod paa Ulykken.

Det siger sig selv, at de Billeder, der oprulles for Tilskuerne, af en saa skæbnesvanger Begivenhed som denne Pest, maa være mørke. Men der var dog ogsaa Lyspunk-

ter, der vidnede om, at selv om største Parten af Samfundets Individder forvirredes af Dødsfrygt og glemte alle Pligter mod Næsten i blindSelvopholdelsesdrift, saa var der dog ogsaa mange, der gav smukke Beviser paa Offervilje og Pligtraa.

Mange var saaledes de Legater og Gaver, der i Pestens Tid skænkedes til de Syge og Fattige. Saaledes gav f. Eks. Christopher Lahme 2090 Rdlr. til Vajsenhuset, en Skræder Peder Tønnesen i September hele sin Formue til de Fattige paa Pesthuset, en Fiskebløder Jens Ølstøkke i November 600 Daler til samme Brug. I sin »Kiøbenhavns Beskrivelse«, 1783, har N. Jonge opregnet de Legater, der for Pestaaret oprettedes ved Skt. Petri Kirke. Til Menighedens Fattige gav saaledes Geheimeraad Chr. Lente 1000 Rdlr., Peter Hauboldts Enke 600, Birgitte Nielsdatter 200, Barber Neyde 50 o. s. v. — Da der jo til Sundhedsvæsenet medgik meget store Summer, henvendte Kommissionen sig til Offentligheden om Hjælp. Den fik Tilladelse til at sætte Bøsser ved Kirkedørene, og Byens Præster fik Tilhold om at opmuntre til at give »almisze til de fattiges vederquægelse«. Den 14. Juli bad man Kongen om at maatte udsende Kollektbøger, hvor velhavende Folk Landet over kunde tegne sig for Pengegaver, og de indkomne betydelige Beløb vidner noksom om Landets Deltagelse i Hovedstadens Nød. I Juni 1712 takker Kommissionen saaledes Biskop Worm for de indkomne 1389 Rdlr. 4 Mk. 7 Sk. fra Sjællands Stift. Fra de andre Stifter indkom ligeledes store Beløb.

Den 2. August meddelte en københavnsk Borger, Sieur Morten Erichsen, at »et gudsbarn, hvis Nafn hand ei maae næfne, af Christen kierlighed haver ordineret 1000 Rdlr. til de fattige og siuge her i staden, dog ei at sættes paa rente for dennem«, men straks at uddeles. For denne i Sandhed noble Gave takkede Kommissionen i bevægede Ord og lovede, at »ei een skilling skal blifve

anviist til andet end de nedfaldne siuges forflegning«. Aabenbart havde Kommissionen en Anelse om, at Morten Erichsen selv var den anonyme Giver, thi det siges udtrykkelig i Takkebrevet: »enten det er ham self eller een anden goed Christen, der beviiser denne barmhiertiigheds gierning«.

Nogle Dage efter testamenterede en anden københavnsk Borger, Christian Andersen, 650 Rdlr. til de syges Kasse, og mange andre har sikkert ogsaa vist deres Næstekærlighed i Gerning.

Man har beklaget, at der hverken i Sagn eller samtidige Dokumenter er optegnet noget om de smukke Karaktertræk, der sikkert havde været værd at mindes. Det maa dog hertil bemærkes, at der i Dr. Böttichers Værk: »morborum malignorum etc. descriptio«, 1736, findes adskillige Eksempler paa Opofrelse og Selvfornægtelse fra disse tunge Dage. Ganske vist — han fremdrager dem kun som Beviser for, at de, der bevarede deres Sindsro og Ligevægt, var mindre udsatte for Smitte end de Forsagte og Modløse, men derfor er de kun saa meget mere opbyggelige og rørende. Han fortæller saaledes om en Lærredskræmmer i Skt. Pederstræde, der uafbrudt sad ved sin pestsyge Hustrus Seng; han plejede hende og holdt hendes Mod oppe, indtil Sygdommens Magt var brudt. — En ret svagelig og ovenikøbet frugtsommelig Bryggerkone paa Nørregade undlod ingen Dag at besøge sine Slægtninges Hus, hvor de alle laa syge og de 12 døde. — En Tjenestepige i Studiestræde passede og plejede 20 pestsyge Mennesker, af hvilke de 15 døde. Man kan vanskeligt tænke sig et smukkere Udslag af Menneskekærlighed end denne unge Pige, der i disse Tider, hvor de fleste var angst for blot at se en Syg, stiltfærdigt og selvforglemmende opvartede og plejede de Syge, vadskede og klædte de Døde. — En Urtekræmmerkone ved Gl. Strand passede ikke blot sine egne seks pestsyge Børn, hvoraf to døde,

men ogsaa Husets andre Folk, der ligeledes var angrebne. — Dr. Böttichers egen Hustru plejede deres syge Datter, bar hende paa Armene, kyssede hende, lagde hende i sin egen Seng. Barnet døde, men Smitten undveg Moderen. Flere andre Tilfælde fremdrager Dr. Bötticher, hvor Mod og Offervillighed belønnedes med Sundheden, og man kommer uvilkaarligt til at tænke paa den gamle svenske »Recept« mod Pesten fra Aar 1570—80:

»Tagh

1 halfft lod af guddomligt försyyn.

1 Skåålpund af een sand Boot och Båtring.

2 Skåålpund af et godt Tolemodh:

och stööt thette smått uthi een Morter.« Hvis man bruger denne Salve hver Morgen og Aften, saa har man en god »styrcheligh och tilförlätelig lækiedom« mod Pesten.

Selvfølgelig glemmer Dr. Bötticher heller ikke ved denne Lejlighed at fremhæve sin egen utrættelige Iver og Nidkærhed. Utvivlsomt har han virkelig udført et opofrende og værdifuldt Arbejde for Samfundet, et Arbejde, for hvilket han lønnes med en skønne Dag at blive afskediget uden Pension og uden Anerkendelse; han døde som en meget gammel Mand i yderste Armod. Hans Ulykke var, at han, som Geheimeraad, Admiral Fr. Gedde skrev om ham i et Brev til Geheimeraad Sehested d. 24. Februar 1712, havde »en schiiden mund, der taler ilde om folck, som hand icke kand bere vand til; dertilmed skal han haffve en inbildendes orm aff høyhed«. En »tydsch wurmbrandt« kaldte Admiralen ham for. —

Et smukt Eksempel paa Pligtroskab gav Stadens Gejstlige, der alle — paa ovennævnte Knud Tommerup nær — blev paa deres udsatte Post. Selvfølgelig kunde Sognepræster og Kapellaner ikke overkomme at drage aandelig Omsorg for alle de Døende; Kommissionen maatte opfordre Biskop Chr. Worm til at skaffe Hjælpepræster, da der »mangler Hjælp paa Sjælsens Vegne, hvilket for-

aarsager megen Suk og Fortrydelse«. Der eksamineredes og ordineredes da en Del teologiske Studenter til »Pestpræster«, — saaledes 8 d. 27. Juli; af disse døde de 5 ret snart. Efterhaanden ansattes flere, men baade blandt dem og blandt Byens øvrige Præster gjorde Pestdøden rig Høst. Saaledes omkom mindst 20 Pestpræster; Sognepræsten paa Christianshavn, Magister Danckel, Præsten ved St. Petri, F. G. Menzer, den tidligere Præst paa Anholt, Anders Pedersen Rostock, og begge Kapellanerne ved Holmen blev ligeledes Sygdommens Ofre. Særlig sørgeligt var Tabet af den nidkære og utrættelige Præst ved Ladegaardens Lasaret, Thomas Frost. I Begyndelsen af September tiltraadte han sin Stilling og gjorde straks saa meget for at opmuntre, trøste, understøtte og hjælpe, at Kommissionen d. 18. September takkede ham paa det varmeste og lovede ham »til en liden recompense« for al hans Ulejlighed — et halvt Anker Franskvin. Dette lod i øvrigt til at være Kommissionens sædvanlige Form for Anerkendelse og Erstatning for haft Umage, hvilket bl. a. fremgaar af den ikke lidt humoristiske Episode, da de ligbærende Studenter en Morgen fik Ordre til at hente og begrave en Acciseskriver, Søren Tommesen, der var død d. 19. August. Om Formiddagen drager Studenterne altsaa af Sted med deres Ligvogn, men vender skuffede tilbage med en skriftlig Attest fra Liget selv, at han befinder sig særdeles vel. Til Erstatning for spildt Ulejlighed og skuffede Forhaabninger om gode Ligbærerpenge blev der ogsaa i dette Tilfælde »skienket $\frac{1}{2}$ Anker franskviin«. — Senere døde Acciseskriveren virkelig, og Studenterne tjente deres Løn.

Bedre havde det været, om Sundhedskommissionen havde belønnet Pastor Thomas Frost med en ordentlig Seng, thi endnu d. 23. September manglede han Sengeklæder. Endelig fik han tilsendt en Madras »indkiøbt paa børsen« og et Sengetæppe. Savn og Mangel afskrækkede

ikke den brave Mand fra at fortsætte med at gøre godt mod andre, — desværre blev han i Oktober bortrevet af Sygdommen, just som dens Voldsomhed begyndte at sagtne af og man turde haabe paa bedre Dage.

5.

Selv om den ældgamle Tro, at Pesten skyldes overnaturlige Aarsager og staar under højere Væseners Befaling, var levende nok hos vore Forfædre i 1711, ligesom den er det endnu hos Millioner af Mennesker, saa er det dog et Lyspunkt i Mørket, en glædelig Tanke for os, deres Efterkommere, at Overtro her ikke paa nogen Vis tog den saa sørgelige og afskrækkende Form som f. Eks. endnu hos Menigmand i Rusland saa sent som i Pest- og Koleraepidemierne omkring det sidste Aarhundredskifte. Gang paa Gang er det i disse Aar hændt, at Bønder og Bypøbel har brændt Hospitaler og myrdet Læger, Feldskærere og Apotekere, fordi de troede, at disse slap Koleraen eller Pesten løs. I Chwalynsk 1892 blev f. Eks. Distriktslægen stenet til Døde, fordi han »med sin Underskrift havde givet Koleraen Lov til at komme ind i Byen«. Ligesaa i Astrakan og andre Steder. I Tomske blev 1893 en gammel Kone myrdet som »Pestkvinde«, og i 1897 blev i en Landsby i Guvernementet Wologda en gammel, forvokset og døvtum Landstryger slaet ihjel med Gærdestave af Bønderne, da han kom stavrende hen ad Landevejen med sin Tiggerpose paa Ryggen. Den sølle Stakkel blev et Offer for Troen paa, at selve Pestens Dæmon kan vise sig i Skikkelse af vanskabte eller stumme Mennesker.

En saa djævelsk Afart af Overtro fandtes ikke eller gav sig i hvert Fald intet forbrydersk Udslag hos os. Man

nøjedes med f. Eks. at raadspørge Astrologerne og at søge Pestens Aarsag i Stjernekonstellationer. Dr. Bötticher fortæller saaledes, at en Stjernetyder havde forudsagt en Maler i Kongens Bredgade, at ikke blot han og hele hans Familie skulde dø af Pest, men ogsaa de to første Familier, der efter ham flyttede ind i hans Hus. At det virkelig gik saaledes, gjorde et dybt Indtryk paa Bötticher. — Lige fra de ældste Tider antog man bestemte Stjernebilleder for særlig fordærlige for Menneskeslægten; visse Planeter havde specielt med Pestsmitten at gøre. Professor Chr. Morsing skrev: »de, som ere forfarne udi himmelsk Løb, scrifve, at Solens oc Maanens Eclipsis er offte Pestilentzis Aarsage. Item, naar Saturn oc Mars komme tilsammens udi Jomfruen eller i Tvillinge.« Tyge Brahe udledede som bekendt Pesten i 1564—68 af Jupiters og Mars' Konjunktion i Løvens Tegn. — Og endnu mere ulykkesvangre var Kometerne; en Komet paa Himlen, ret ligesom et Ris, bebuder en stor Ulykke, saasom Krig, Pest eller Dyrtid.

Tidens Læger var gennemgaaende ligesaa overbeviste som deres Samtidige om, at Pesten var en Straf fra Gud for begaaet Ondt, — *ex poena divina* skrev Thomas Bartholin. For den, der foragter Guds salige Ord, — staar der i Bisp Peter Palladii Visitatsbog: »hafver han pocker, pestilentze, koldesiuge, hedesiuige oc anden plage at sla dig med«, og det samme mente man i det 18. Aarhundrede, selv om man dog ikke mere var saa kras i sin Dom som han, der gik ud fra, at f. Eks. Farsoten, »den engelske Sved«, var sendt af Gud i Vrede over Menneskenes Pyntesyge.

Det var denne Tro paa Pesten som en Himlens Straffedom, der drev de ængstede Sjæle til at søge Hjælp og Beskyttelse ad overnaturlig Vej. Frygten gør opfindsom.

I Katolicismens Tid havde dette en overspændt Helgenkultus til Følge, og, som det saa tit sker: de traditio-

nelle Ceremonier og Vanen overlevede selve de Institutioner og den Tro, som de oprindelig hørte til. Der var et Utal af Pesthelgener, af hvilke især Skt. Sebastian og Skt. Rochus ogsaa dyrkedes i Danmark. Pestens Symbol er Pilen. I Davids XCI Salme hedder det jo: »Du maa ikke grue for Pilen, der flyver om Dagen, for Pesten, der sniger i Mørket, og Soten, der hærger ved Middag.« Og Pave Gregor den Store erklærede, at han med egne Øjne havde set Pestens Pile flyve ned fra oven og ramme hvert Offer. Da nu Sankt Sebastian i sin Tid dræbtes af Hed-

Pestamuletter fra Tyskland.

ningenes Pile, blev Pilen ogsaa hans Attribut, og han blev Protektor mod Pestilentsen. »De Guds Pile har fløjed saa tykke om os«, staar der i »de igienlevendes eftertanke. 1711«, — og Amuletter med Sebastianspilen brugtes stadig.

Andre Amuletter stod i Forbindelse med Tidens Til- lid til Magi og Alkymi. Man brugte i 1711 Amuletter, hvori var anbragt pulveriserede Rubiner, Hyacinter, Per- ler, Koraller o. s. v., da disse Juveler havde kostelige, hem- melige Kræfter. Den navnkundige Cornelius Agrippa v. Nettesheim havde jo selv kaldt Hyacinth-Stenen for et nægtigt Middel mod »Pestens Dunster«. Ogsaa de andre Stene havde høj præventiv Værdi, og man bar dem i Silkepunge inde paa Brystet. Bezoar-Stenen var en mæg-

tig Talisman mod Pesten; den er en Art Galdesten, der findes hos visse Drøvtyggere, og antoges i tidligere Tider for at være dannet af Giften fra en Slange, der havde bidt vedkommende Dyr, og af Naturens Modgift herimod. Bezoarstene var af stor Værdi; i Inventarielisten over Kejser Carl V's Juveler fandtes et Skrin med 3 Bezoarstene; den fjerde havde Kejseren skænket til sin pestsyge Kammerjunker, Vilhelm van Male. Bezoar Rod (*radix bardanæ*) brugtes, opløst i Eddike eller lignende, til indvortes Brug som Pestpræservativ.

Paa Apotekerne falbødes et Utal af Modgift, *Alexipharmaca*, mod Smitten. Dr. Bötticher fraraader i sin Bog 1736 alle disse Universalpræparater, men i 1711 var han aabenbart ikke saa kræsen i Valget af sine Medikamenter, saaledes som det ses af hans Recepter, der opbevares i Rigsarkivet. Paa dem vrimler det med Electuarier og Pesttroskisker, Pulv. Alexipharm., Spin: Serpent:, Matr. perl., Theriac: Androm:, confect: hyacinth:, ja endog Trochisci de Viper¹⁾ »an die krancken soldaten« o. s. v., alle mulige Mithridatier og Universal Antidoter.

Et af de mest yndede Electuarier var *Theriak*, et Mithridatium, hvortil Plutarch havde opbevaret den Recept, der benyttedes af Kong Antiochus; »den er fremstillet af 54 Ingredienser«, skriver han i sin *Historia naturalis* XX. 100. Der fandtes et Utal af Varianter. Den berømteste var fremstillet af Andromachus, Kejser Neros Livlæge; den bestod af 66 forskellige Stoffer og brugtes meget ved Kejsershoffet mod al Gift. Endnu ned gennem hele det 18. Aarhundrede var Theriak — eller Theragelse, som det

---

¹⁾ Trochisc. de Vip., Hugormepastiller, var et Hovedmiddel i Pestbehandling. Universitetet i Padua ejede Ret til at give Tilladelse til Fabrikationen. Slangerne, der anvendtes, skulde stamme fra de eugæiske Høje. Fabrikanterne fik et Tilladelsesdiplom fra Universitetet. Det ældste kendte af disse findes i Medicinhistorisk Museum i Kbhvn. (Meddelt af Læge J. Johnsson.)

almindelig kaldtes i Danmark — et Universalmiddel, der fandtes i ethvert velordnet Hus. Venetianerne var særlig berømte for deres gode Theriak; i Paris forarbejdedes den offentlig under Autoriteternes Tilsyn, sidste Gang 1790. — *Orvietanum* var en anden mystisk Latværg. Om disse Universalmidler gjaldt som Regel den samtidige svenske Pestlæge Blocks nøgterne Dom: »Tincturen er god, Latværgen er god, Pulveret er godt, men Patienten dør.»

<p><i>aps</i> d. 27 Octobr. 1711 R. Seriac. Andorn. Gij Ca. id. f. d. In summa auf. Ap. tunc f. d. auf. Med. Heffert. Böttcher</p>	<p><i>aps</i> d. 11 Junbr. 1714 R. Gummi Arab. Gij Gageol. 1/2 Sa. Japon. 2ij Sa. Sassa. 2ij Sa. Drapbor. rec. Gij Spinn. Serpent. 2ij Velt. H. f. Gij St. f. J. J. J. Pulvis antipneum. 1/2 Böttcher</p>	<p><i>aps</i> d. 25 Sept. 1711 R. Va. Plantag. 3ij Cinnam. 2ij Sa. Sassa. 2ij Seriac. 2ij pulv. pax. 2ij Sa. Sassa. 2ij Sa. Sassa. 2ij Electuar. 2ij Sa. Sassa. 2ij Constat. 2ij Eleph. 2ij Ch. id. f. d. Böttcher</p>
--	---	--

Recepter fra Pestens Tid. Originalerne i Rigsarkivet.

Fra den danske Resident i Hamborg, Etatsraad Hagedorn, indsendtes i September nogle Amuletter, der af Geheime-Conseillet efter Kongens Ordre afleveredes til Prøve paa Pestlasareterne. Den 26. September indsendte Overmester Giger Rapport om dem: to Patienter, paa hvem de var »applicerede«, var døde, ved de andre fandt han ingen Effekt; de indeholdt næppe andet end *Vitriole Romanum*. Der blev imidlertid atter fra den præsiderende Borgmester i Hamborg, v. Borstel, indsendt Amuletter med Anmodning om at faa dem prøvede.

Fra Hamborg kom ogsaa en af de »Medicatri«, som Dr. Bötticher forfulgte saa ihærdig, en ung Mand, Conrad Diderich, eller, som Sundhedskommissionen haanligt benævnedes ham: »den saakaldte Doctor Diderichsen«, med en anden Art Amuletter, der hurtig opnaaede at blive meget brugt i København. En Tid lang gik hans Forretning strygende, men efter hvad Kommissionen udtalte, blev de Friske syge, og de Syge døde af hans Pestpulvere. Han dømtes til 50 Rdlr. Bøde og stævnedes for Politiretten, men da Kommissionens Fuldmægtig, Lars Rud, mødte i hans Hjem for at beslaglægge Medikamenter og Ejendele, var Vidunderdoktoren allerede over alle Bjerge. Om den Kviksølv-Amulet, der ifølge K. L. Rahbeks »Livserindringer« bares af den senere Renteskriver Claus Olrog som Præservativ, har været et af Diderichs Midler, kan ikke afgøres, men den har sikkert i alt Fald ydet den samme Beskyttelse mod Pesten som de.

Tobak ansaas for at være et godt Præservativ. Dr. Isbrand van Diemberbroeck, der udmærkede sig ved Dygtighed og Mod under Pesten i Nimwegen 1636, havde erklæret, at han baade ved Fornuftgrunde og af Erfaring var bleven overbevist om, at der ikke fandtes et bedre Forebyggelsesmiddel end en Pibe god, frisk Tobak. Hver Gang han følte sig noget afficeret af enten de Syges eller de smittede Huses Stank, røg han, med Til sidesættelse af alle endog nødvendige Forretninger, tre eller fire Piber Tobak. Lægen Sydenham havde under Pesten i Amsterdam ligeledes lagt Mærke til, at alle de Huse, hvor der fandtes Tobaksspinderi, gik fri for Smitte. Man saa derfor her i Byen under Pesten selv Folk, der aldrig før havde røget — f. Eks. Sygeplejersker —, optræde med Piben i Munden, fortæller Dr. Mansa. Men for øvrigt lod det til, at Tobakken her til Lands ikke havde saa gode præserverende Egenskaber, thi et stort Antal københavnske Tobaksspindere blev Ofre for Pesten. — Blandt andre

mærkelige Midler, som Menneskets opskræmte Fantasi søgte Tilflugt til, kan som en mindre appetitlig Kuriositet bemærkes, at adskillige sikrede sig ved hver Morgen at drikke deres egen Urin.

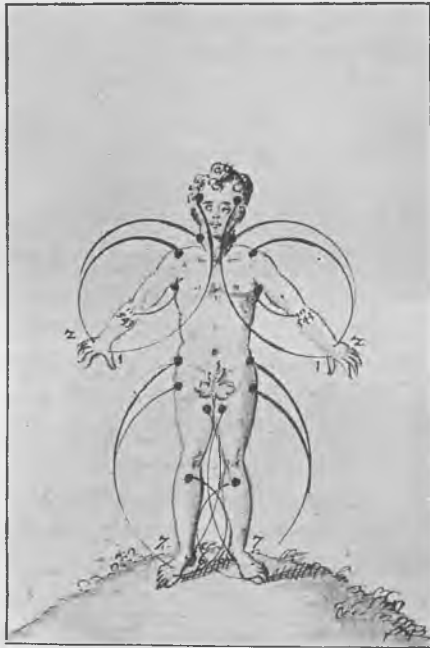
Hvori Pestens egentlige Væsen bestod, erklærede det medicinske Fakultet i sin »Underretning om Præservation og Curation mod Pesten«, 1709, at »ey nogen menneskelig Forstand kunde udgrunde«. Selv om Lægerne gennemgaaende holdt fast ved Teorien om den guddommelige Vrede over Menneskehedens Fordærvelse som Pestens egentlige Motiv, saa var dog mange tilsyneladende klare over, at selve Pesten ikke virkede ved overnaturlige Midler.

Allerede i 1678 havde Jesuiten A. Kircher paastaet, at alle forraadnende Stoffer vrimlede af et Utal af Smaadyr, der var usynlige for det blotte Øje, men kunde ses i Mikroskop. Han havde selv set det hos Pestpatienter. Men denne Begyndelse til en Bakterielære blev simpelthen haa-net ihjel. Astrale og telluriske Omvæltninger ansaas almindeligt af Videnskaben som Pestaarsag. Blandt Læfolk holdt de fleste fast ved Plutarchs Sætning: »al Pest er mægtige og voldsomme Dæmoners Værk«.

Endnu — saa utroligt det end lyder — saa sent som i 1861 skrev Direktøren for Bryssels Industrimuseum, M. Jobard, i »Revue Spiritualiste«: »Tro blot ikke, at Aanderne intet har at gøre med sligt. Det er dem, der saar Pest og Kolera paa deres Vej. De Lærde véd ikke, at alt det, de kalder Miasmer, Tyfus og Epidemier, slet ikke er andet end en Invasion af vilde Aander, førte af en eller anden fluidisk Attila.«

Naar sligt kan siges og tros i vide Kredse i vor Tid, kan man ikke undre sig over nogen Art Overtro i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Og om hvor lidet grundfæstet Videnskabens Skepsis over for det okkulte og overnaturlige var dengang, vidner det, at selv den tilsynela-

dende saa fordomsfri og overlegne Bøtticher meddeler, at han i sit eget Hus havde hørt »hoc peculiare vaticinium«, der forud bebuder Pestens Besøg. Lige saa mange Gange, som Varslet banker paa Husdøren, skal der dø Mennesker inden for den. Saaledes varsledes hans lille Datters og hans islandske Tjenestepiges Død. Under den stockholm-

En Aarelade-Mand.

ske Pest var det Børnene, der »i ett slags extas« plejede at forudsige deres Paarørendes Død. —

At Aareladning fandt Sted i stor Udstrækning ved Lægernes og Kirurgernes Pestkure, er selvindlysende. Lige fra Oldtiden hørte Blodtapning jo til Behandlingen af saa at sige enhver Sygdom. Under Indflydelse af den middelalderlige Lægekunsts humoralpathologiske Anskuelse var

der udarbejdet et helt System for Aareladningens Brug, hvor enhver Blodaare, der kunde naas med Snepperten, maatte holde for. Der var særdeles indviklede Regler for, naar og hvor de enkelte Aarer skulde aabnes. Til Hjælp havde man derfor konstrueret særlige skematiske Figurer, de saakaldte Aarelade-Mænd, hvor alt fornødent var afmærket. Den Aarelade-Mand, der her findes gengivet, er særlig beregnet for Pesttider; han er ikke nær saa indviklet som de universelle Figurer. Aarelade-Manden i Stoeffers: *Calendarium Magnum* 1518 er saaledes mærket med 53 Tal, medens Legemet endvidere er betegnet med de astronomiske Tegn for Dyrekredsens Stjerner, under hvis specielle Indflydelse vedkommende Legemsdel staar. I Christiern Morsings »En liden Bog om Pestilentzis Aarsager, Forvaring og Lægedom, prentet først 1546, atter 1552 oc om igien med ny Fortale 1619«, findes de Anvisninger, hvorefter de københavnske Pestlæger sandsynligvis rettede sig. Var Pestbylden i Halsen, skulde Hovedaaren aabnes i »Albukrogen« eller mellem Tommel- og Pegefingern; var det Armhulen, der var hævet, skulde man slaa »Medianen eller en gren aff hende« mellem Pege- og Langfinger. Var Bylden i Siden, skulde »Leveraaren eller Basilica« aabnes eller en Gren af den ved Lillefinger. Ved Hævelse uden paa Laaret var det Aaren »Scheatica uden paa Foden ved Anckelkoden; er der Heffvelse i Røren, da slaa Aaren Saphena nede ved Anckelkoden inde paa Foden«.

Paa den københavnske Pests Tid havde der dog hævet sig advarende Røster (f. Eks. Diemberbroeck) mod disse overdrevne Blodaftapninger, men de københavnske Læger syntes ikke at have samstemmet med disse Advarsler.

At nyse antoges at være heldigt, i Overensstemmelse med Aristoteles' og Hippocrates' Opfattelse af Nyset som

et Tegn paa, at Hjernen er frisk. Næseblod var derimod et ilde Omen. —

For øvrigt var alle Læger enige om, at det gjaldt om i Pestens Tid saa vidt muligt at leve sit Liv som ellers, men dog holde sig mest mulig hjemme og undgaa eller med Ild og Rør rense den befængte Luft. Det fornemste Raad var dog »at fare snarligen bort aff den forgiftige luft og icke komme for snart igien«.

6.

I Oktober begyndte Pesten at aftage. Der døde vel i den første Uge henved 1000 og i den anden omtrent 600, men det var dog en Nedgang fra Septembers ca. 2000 ugentlige Dødsfald. »Sygdommen aftager nu mærkeligt«, skrev Kommissionen d. 6. Oktober. Stemningen blev nu mere haabefuld, men endnu efter at Oktobers første Halvdel var gaaet, døde Syge i Hundredvis om Ugen, og saa meget tristere maatte disse Dødsfald synes, som man haabede, Faren snart var forbi. Endnu rullede baade den store og den lille Sygevogn og alle Ligvognene frem og tilbage mellem Byen, Lasarettet og Kirkegaardene. Den 11. Oktober sendtes den store Sygevogn ind til de sørgelig berømte Sjæleboder for at hente et Restparti af »opbragte fattige« ud til Pesthuset, og under samme Dato fortæller en lille Notits i Forhandlingsprotokollen en af disse Hverdagstragedier, der i al deres Simpelhed virker saa stærkt ved den tørre Forretningsstil: »Insp. Aalborg melder, at den gamle Skriver fra Jylland, der var indsendt til Assistance, nu er død med Kone og Barn«; — lykkelige Barn, der ikke som de andre Pestbørn anbragtes i Vajsenhuset, den saakaldte »Vaniers Gaard«, paa Christianshavn under Fattigvæsenet.

Efterhaanden viste Sygdommen en mindre ondartet Karakter; det blev ikke et saa stort Procentantal Syge, der døde. Ikke faa Helbredte sendtes ind til Karantænehuset — selvfølgelig under Militærvagt —, og snart kunde man rydde det ene Pesthospital, Vodroffgaard, saa meget mere som de fleste af Værelserne manglede Ovn. Den 26. Oktober skete Overflytningen af de fleste af Vodroffgaards Patienter til Ladegaardslasarettet; det samlede Antal Syge var da 249. Den 31. Oktober indkom fra Byens Læger og Barberer de første Rapporter om Pestens Aftagen og mildere Form; der skulde ude i Byen kun være 60 Pestsyge. Men man var langt fra sikker paa disse Opgivelsers Nøjagtighed, da man kendte Borgernes Uvilje mod at anmelde deres Patienter til Lægerne. »Smitten hænger ved os endnu, og Byen ligger i sin skiden Søle«, skrev Professor Mule d. 14. November til sin Broder. Man greb til det Middel at give Præsterne Ordre til at anmelde Antallet af de Syge, som de kaldtes til, og det viste sig da, at paa samme Dag, d. 28. November, da Lægers og Barberers Rapport udtalte, at der ingen ny Pesttilfælde havde været i flere Uger, anmeldte Præsterne 19 Tilfælde af Pest.

Dog var det jo tydeligt, at Pestsmitten snart maatte være udslukt, og for at sikre sig mod en ny Opblussen bestemte man sig til at begynde paa at rense denne Augias-Stald. Allerede d. 22. Oktober havde Politimester Ernst foreslaaet, at man skulde lade alle Gang- og Sengeklæder, der havde været benyttede af Pestsmittede, opbrænde. Men den Kommission, der paa god dansk Vis blev nedsat for at drøfte og om muligt ihjelslaa dette Forslag, blev forskrækket over de store Omkostninger, der vilde komme til at beløbe sig »mindst til en Tønde Guld«. Tiden trak ud, — man kunde ikke blive enig. Alle vilde desinficere, men hvert Udvalgsmedlem havde sin Yndlingsidé, indtil endelig Kongen ovre fra Stralsund sendte Ordre til, at de smittede Klæder skulde vaskes i Saltvand og der-

efter tørres og gennemrøges i Drøgstuen; kun alle gamle Pjalter, Halm og de sletteste Sengeklæder skulde brændes.

Man var da naaet hen til Slutningen af December, saa at Renselsen af Huse, Gader, Torve og Klæder først ret kunde begynde i Januar. Men inden den Tid var det frygtede sket: Smitten blussede op igen.

Orlogsflaaden, der havde Ordre til at holde Søen, var snart bleven tvunget af Forholdene til at vende tilbage i Havn: Pesten havde vist sig om Bord. — Intet af Skibene havde været ordentlig provianteret, da Flaaden stak i Søen; allerede midt i Oktober fik Mandskabet kun halv Ration, tilmed var en Del af Næringsmidlerne fordærvet og uspiselig. Skibsjournalerne meddeler, hvorledes der næsten daglig maatte kastes Lig over Bord med Køjer og Klæder og stadig røges med vaadt Krudt i Nærheden af de Døde. General-Admiral Gyldenløve indberettede i November fra Køgebugt, at flere af hans Skibe havde saa faa Friske om Bord, at de ikke kunde lette Anker, og de Baadsfolk, der var raske, vilde sikkert snart bukke under for Kulden, da de manglede Klæder. Man maatte afstaa fra alle Krigsoperationer paa Grund af denne Elendighed, noget, de Svenske dog ikke kunde drage Nytte af, da det ikke stod meget bedre til paa deres Flaade. Dog kan man sikkert takke vor Flaades usle Tilstand for, at de svenske Skibe kunde overføre Stenbocks Tropper til Pommern, hvilket forberedte vort Nederlag ved Gadebusch 1712.

I Slutningen af November kom Flaaden til Byen, men først midt i December lykkedes det at skaffe Plads til største Delen af de Syge. Paa Søkvæsthuset var de fleste af de 1380 Pladser allerede optagne af Syge fra Nyboder. De syge Matroser anbragtes saa med 8—900 Mand i Kristianshavns ny Børnehus, Resten i nogle lejede Huse (gl. Assistenshus, Knud Tommerups og Morten Willumsens Huse), hvor der før havde ligget syge Soldater.

Med Flaadens Mandskab var en ny og uhyggelig Smittekilde aabnet, og endnu værre blev det, da Byens borttrømte Indbyggere nu begyndte at vende tilbage. Ganske vist var det befalet, at de Tilbagevendende skulde medbringe Attest for, at de kom fra pestfri Steder, men denne Garanti var ikke meget værd, — man kunde f. Eks. godt paa Hjemvejen have passeret inficerede Egne. Og desuden var der Eksempler nok paa Afspærringens Utilstrækkelighed ¹⁾. —

Der var allerede i Januar foreslaaet en Takkeguds-tjeneste for Pestens Ophør, men Kommissionen frabad sig den, da Pesttilfældenes Antal var tiltaget; i første Uge af Januar 1712 udførtes 10 Pestlig. Paa Vodroffgaard henlaa 53 Pestpatienter, paa Ladegaarden 585. Vel til Dels som Følge heraf udgik 14. Januar et Reskript, hvori det paalagdes Politimesteren at lade opslaa Plakater med Forbud mod utilbørligt Samkvem, som Julestuer, Ringridning o. s. v., for at undgaa ny Smitte.

Heldigvis havde Pesten ikke mere rigtig Magt til at brede sig; men stadig hørtes der dog om ny Tilfælde. I Sundhedskommissionen noteres stadig Pestpatienter. Den 19. Januar bebrejder saaledes Kommissionen Lasaretskriver Stub, at han glemmer at indsende Navnene paa de sidst døde; d. 1. Februar indskærpes det samme Spisemester Nerger; d. 17. Februar omtales en peetsyg Sergeantkone og dito Vaagekone; d. 2. Marts nævnes 3 syge Soldater; d. 12. Marts beordres ved kgl. Reskript, at de døde Soldaters Geværer skal renses ved Kommissionens

¹⁾ Ofte lod Strandvagterne Folk fra Skibene gaa uhindrede i Land. Afspærringen var i Praksis ikke saa rigoristisk som f. Eks. under Pesten i Breslau i 1710. I Januar kom Fyrst Lubomirski til Byen i sin Vogn for at besøge sin Hustru, der opholdt sig dér. Da han kom fra en pestsmittet Egn, blev Fyrsten atter udvist, mens hans ulykkelige Kusk og Lakaj begge *stante pede* blev hængte. (Happellii: »Historischer Kernn.« 1710).

Foranstaltning, o. s. v. — Men hvorledes nu dette forholder sig, indberettede Kommissionen i hvert Fald til Kongen d. 20. April, at der i de sidste 12 Uger ikke var død nogen af Pest »her i Staden«, ganske vist et noget tvetydigt Udtryk, da Lasareterne laa uden for Voldene.

Allerede fra d. 2. April var Passagen bleven genaabnet gennem Østerport, og der berammedes nu en Takke- og Bededag d. 29. April. Imidlertid har den titnævnte Dr. Bötticher erklæret, at han *paa selve Takkefestdagen modtog 7 Pestsmittede* paa Søkvæsthuset, alle fra ét Hus i Strandstræde. Dr. Mansa tvivler om Rigtigheden heraf, men Kommissionens egne Kopibøger udviser, at Dr. Bötticher i alt Fald ikke helt har Uret. Den 3. Maj skriver Kommissionen nemlig til Kongen: ». . . I 13 Uger have vi været fri for Infection(?), desuagtet maa vi dog allerunderdanigst og væmodeligen foredrage, hvorledes os en med bubone og ingvine behæftet Matros er forekommen.« Samme Matros logerede hos Rasmus Nicodemussen i Lille Strandstræde, hvorfra han om Søndagen — Takkedagen — blev bragt ud til Søkvæsthuset. Samtidig med at rapportere dette faar Kommissionen Ram paa den forhadte Dr. Bötticher, idet den meddeler Kongen, at han havde undladt selv at se paa Patienten, men straks ladet 4 Ligdragere bære ham ud til Pestlasarettet, uden at der samtidig sendtes Ilbud derud om den Syges Ankomst. Til alt Uheld blev Ligdragerne trætte paa Vejen og lagde Patienten fra sig ved Nørrevold. Kl. var den Gang 10¹/₂ Fm., halvfemte Time efter at Matrosen var ankommen til Søkvæsthuset! Endelig ved Middagstid kom Dr. Böttichers Rapport til Lasarettet, hvorfra straks Vagtmester Jens Jensen (Meklenborg var død) afsendtes med Vogn for at hente den Syge. Vagtmesteren anede imidlertid ikke, hvor han skulde finde den syge Stakkel, ja ikke engang, at han var afsendt. Endelig efter lang Eftersøgning fandt han Patienten ved Volden og bragte ham i døende Tilstand

til Hospitalet, hvor han døde Dagen efter. I Forhørene oplystes det, at der i Rasmus Nicodemussens Hus logerede adskillige Matroser, og det besluttedes da at foretage en større Razzia. Man rekvirerede 2 Underofficerer, 12 Ryttere og 10 Fodsoldater, der skulde møde d. 8. Maj Kl. 1 Morgen ved Giethuset paa Kongens Torv for under Vagtmesterens og Inspektør Cornelius Jensens Kommando at arrestere de Folk, der logerede i Nicodemussens Hus og føre dem til Karantænehuset, hvor de skulde røges og renses, deres Haar vaskes med Brændevin, og hvor de derefter skulde holdes under Opsyn indtil videre. To Ligdragere med Morgenstjerner skulde holde Vagt over Værten og hans Kone i Strandstræde Nat og Dag; Huset skulde holdes strengt isoleret. Hos Admiral Gyldenløve havde man tillige til Ekspeditionen udbedt sig Assistance af en Søofficer, »hvorfor Matroserne og deres anhang kunde bære frøgt«. Han skulde møde ved Giethuset om Natten Kl. 2.

Ekspeditionen gik heldigt for sig, og at der blandt de indfangede Matroser fandtes Pestsmittede, ses af, at Barber Velschou Dagen efter fik Ordre til at indgive Rapport over den Baadsmænd og den Dreng, der fra Strandstræde var udsendt til Lasarettet. — Nicodemussens øvrige Pensionærer fik Ophold paa Karantænen, hvor Spisemester Israel Kioldorph skulde yde dem for 2 Skilling Tobak om Dagen samt anskaffe »til deres divertissement et gement spil keiler, at føre paa regnskab«. Trods Matrosernes Utilfredshed varede dette Karantæneophold 3 Uger; saa fik de d. 28. Maj Ordre til at vaske sig og rense deres Tøj, saa at de Dagen efter kunde se godt nok ud til at fremstilles for Kommissionen.

Imidlertid gik Byens Renselse sin Gang. Til Seng- og Gangklæders Desinfektion var der i Byen indrettet flere »Drøgstuer«. Fattigfolk fik Tøjet gratis rensset, andre maatte selv bære Omkostningerne. I Stadens Huse havde

6 Barberer Opsyn med, at Rensningen foretoges fyldestgørende. Alle Købmandsvarer, ja selv Korn skulde renses. I de smittede Huse blev Vægkalken afhugget, Murene atter spækkede og hvidtede, Gulvene vaskede og Stuerne til sidst gennemrøgede med Svovl eller Enebær, samt gennemluftede. At Kommissionen ogsaa ved dette Arbejde havde Ærgrelser og Vanskeligheder, siger sig selv. Til at rense Kastellet udsendtes d. 4. Marts et helt lille Renselseskommando, bestaaende af 5 Mænd, 5 Kvinder og den uundværlige Tugtemester. Den 18. Marts attesterede Oberst Franck, den ny Vicekommandant, at Renselsen var forrettet, og det er da forstaaeligt, at Sundhedskommissionen d. 1. April udtaler sin Forundring over, hvorfor Obersten da endnu beholder de 4 af Konerne derude, — »de koster Hans Kgl. Majestæt mange Penge, og det er ikke forsvarligt at lade dem hendrive Tiden«. — Aabenbart havde man i Kastellet modsat sig Desinfektion af Officerernes Lejligheder, thi endnu d. 5. April anmodede Kommissionen Oberst Franck om at foregaa de andre Officerer med et godt Eksempel ved at begynde med at lade sit eget Kvarter rense. — Naar Betalingen for Husenes Renselse skulde erlægges, kom det ogsaa tit til ubehagelige Optrin, som f. Eks. da Monsieur Galschiødt vægrede sig paa det heftigste mod at betale 65 Daler 2 Mark for Rensning af de »Sterfboer«, som han var Kurator for, skønt han selv havde anmodet om at faa tilsendt Rensekvinderne. Selv for et saa ringe Beløb som 9 Daler gjorde Hans Knudsen Sølling store Ophævelser.

Naar det vides, at Sygdommen næppe havde skaanet 100—150 Huse i Byen, kan man tænke, hvor stort Renselsesarbejdet blev. Renselsen af Byens Gader og Torve var næsten uoverkommelig, og de stadig, af og til, opdukende Pesttilfælde sinkede Arbejdet i høj Grad.

Da nu Pinsedagene nærmede sig, blev Sundhedskommissionen bange for, at »de omløbende Stackler, som bære

store Kluder om Hovedet og beklager sig at være syge«, skulde forskrække Godtfolk til selv at blive syge. Man bad derfor de Fattiges Direktører om før Helligdagene at lade disse »Stackler« opbringe og anbringe paa et sikkert Sted, saa de ikke blev set i »Pinsen eller senere«. Men trods denne menneskekærlige Foranstaltning opskræmmedes Kommissionen atter d. 3. Juni, da en Mand, der logerede i Drabant Fischers Hus i Gothersgade, indlagdes paa Pestlasarettet. De to morgenstjernevæbnede Ligdragere, der hidtil havde bevogtet Brændevinsbrænder Nicodemussens Hus i Lille Strandstræde, forflyttedes nu til Gothersgade, men om Pestpatientens videre Skæbne nævnes intet direkte. Sandsynligvis er han dog den samme som den Rytterkorporal, der — ifølge Ugesedlen og Politimester Ernsts Indberetning til Kongen — døde af Pest paa Vodroffgaards Lasaret d. 5. Juni. Sammenholdt med dette sidste Faktum lyder det noget aparte, naar Sundhedskommissionen i sin Rapport til Kongen af 14. Juni om Byens fuldstændige Renselse skriver, at den grasserende Sygdom nu *i nogle Uger* haver ophørt. Men denne lille Overdrivelse vokser endda i det kgl. Reskript af 22. Juni, hvor Sundhedskommissionen ophæves, til Sætningen: »intet Tilfælde af smitsom Sygdom er *i lang Tid* indtruffet«. Hvorledes nu end dette forholder sig, saa var det nævnte Dødsfald det sidste, som Pesten foranledigede i København.

Efterhaanden havde Byens Liv genantaget sine gamle Former. Der maatte dog stadig skrives ind, naar ved enkelte Lejligheder den nødvendige Forsigtighed blev alt for tilsidesat, som da det f. Eks. d. 16. Juni oplystes, at en Del »Paltekoner« paa Auktion havde købt et helt Oplag af gammelt, brugt Tøj til videre Forhandling. Tøjet blev konfiskeret af Politimesteren, og det viste sig da, at det ovenikøbet drejede sig om Tyvekoster fra et Dødsbo.

Den 22. Juni gaves Færdslen mellem København og Provinserne fri, og fra d. 2. Juli foretoges alle præstelige

Forretninger — Bryllup, Begravelser o. s. v. — som før Pesten ¹⁾). Allerede længe før dette Tidspunkt havde adskillige tilladt sig at sætte sig ud over de givne Forbud; d. 9. Maj beklagede Kommissionen sig saaledes til Biskop Worm over, at bl. a. den unge Prokurator Vesling havde holdt Bryllup uden at søge Sundhedsvæsenets Tilladelse. I denne Anledning griber Kommissionen Lejligheden til at fremsætte sin højst prisværdige Opfattelse af de givne Bestemmers Overholdelse: »det er kun billigt, at den Rige saavel som den Fattige efterlever dem«.

En af Kommissionens sidste Skrivelser var den af 29. Juli til fhv. Regimentskvartermester Wodroff, hvori der, »som contagionen nu gandske haver ophørt«, forkyndes ham lovlige Opsigelse af Lejemaalet af hans Gaard til førstkommende Mikkelsdag.

For sidste Gang havde Pesten været Gæst i København, og Sundhedskommissionens Medlemmer kunde endelig drage et Lettelsens Suk efter disse 12 Maaneders herkuliske Arbejde. Til Undskyldning for de Fejl, Samtiden beskyldte dem for at have begaaet, lød deres Svar saaledes: »Forfædrene have os ikke det Ringeste fra forrige Pesttider efterladt, hvorpaa vi kunne bygge.« Des mere beundringsværdigt har deres Arbejde været.

7.

Efter Pestens Ophør stod 500 af Byens Huse uddøde, lukkede og tomme. En Trediedel af Befolkningen var

¹⁾ Før den 1. November 1712 maatte dog intet Lig nedsættes i de Kirkegaarde, der havde været benyttede under Pesten. Og først den 1. Februar 1719 blev der givet Tilladelse til at aabne de Begravelser i Byens Kirker, hvor der laa Lig fra Pestens Tid. — For Toldvæsenets Vedkommende vedligeholdtes, paa Grund af Pesten i Nordtyskland, særlige Sundhedsforanstaltninger lige til 1714.

bukket under for Sygdommen. I 1710 havde Byen ca. 66,000 Indbyggere, men efter Ulykken kun ca. 44,000. Hvad dette vil sige, kan man tænke sig, naar man erindrer, at der under den Koleraepidemi, der voldte saa uhyre Rædsel og Sorg her i 1853, kun døde $\frac{1}{30}$ af Byens Befolkning!

Ifølge samtlige Biskoppers indsendte Aarsfortegnelser udviser Dødelisten for hele Landet i 1711 et Antal af 42,177 Døde, hvoraf København, selv efter den laveste Beregning, figurerer med over Halvdelen! Hvilken Ulykke, Pesten har forvoldet i dette Aar, kan ses af, at der i Danmark 1711 er død 22,943 Personer flere, end der er født.

Blandt de københavnske Haandværkere og Næringsdrivende var Dødeligheden uhyre; Skomagerlauget talte saaledes i 1710 et Antal af 160 Medlemmer, men i 1712 kun 47. Af Barberer døde 8 Mestre og mange Svende; af Silke- og Uldkræmmerlauget (altsaa af en ikke særlig smittefarlig Profession) døde 9 Kræmmere, 6 Hustruer, 13 Sønner, 12 Døtre, 1 Svend, 13 Lærlinge, 7 Piger og 3 Karle, ialt 64. I Haandværkerlaugene fandtes før Pesten i alt 2057 Mestre, 1023 Svende og 670 Lærlinge, men i 1712 kun 1212 Mestre, 713 Svende og 345 Lærlinge, o: et Tab af 41 pCt. for Mestrenes Vedkommende, 30 pCt. for Svendenes og 48 pCt. for Drengenes.

»Af fornemme folck døde adskiellige, men meest fruentimmer och demoiseller«, skrev Professor Mule i sine Privatbreve. Da imidlertid saare mange af de bemidlede Klasser var bortflygtede, ramte Pestdøden dog mest »ordinaire folck«. Hvor stort det nøjagtige Tab af Menneskeliv var, kan næppe siges, thi utvivlsomt har Prokansler Erich Pontoppidan Ret, naar han i sin »Danske Atlas«, 1764, skrev: »I saadanne Omstændigheder bliver de Dødes Tal gemeenligen ikke saa nøye eller fuldkomneligen optegnet, som paa andre Tider.« Selv de officielle Opgivelser kan ikke være paalidelige.

De mest forskellige Tal nævnes: Dr. Bötticher opgiver saaledes, at 40,000 Personer døde under Pesten her, ligesom der staar optegnet paa det foran denne Afhandling gengivne »Pestblad« over København. Erich Pontoppidan siger ligesom Rasmus Nyerup (»Kjøbenhavns Beskrivelse«, 1800): 30,000; Erik Torm angiver Tallet til 22,000, men Kommissionen til Regulering af Byens Rensning (Nov. 1712) siger 24—25,000.

Callisen (Betragtninger over Kbhvn. 1804) og efter ham Dr. Mansa offentliggør en Liste efter Kirkebetjentenes Opgivelse med Summen 22,474, medens Dr. Rasmus Franckenau (»Det offentlige Sundhedspolitie« 1801) efter Raadmand C. Pontoppidans Undersøgelser faar 23,976 som Resultat. En anonym og meget detailleret Liste, der findes i Rigsarkivet, nævner 22,429, og endelig meddeler Politimester Ernst i sin officielle Rapport til Kongen fra »Sundheds Contoiret«, at de indkomne Ugesedlers Sum af Dødsfald for 1711 er: 22,535.

Der er saaledes nok at vælge imellem¹⁾, men den sidste er vel den, der for det egentlige Pestaar er den tilnærmelsesvis mest korrekte; i sin Afhandling om »Københavns Statistik 1630—1730« i »Historisk Tidsskrift« har M. Rubin holdt sig til den²⁾.

Om Antallet af Pestdøde i 1712 findes ingen fyldestgørende Meddelelser; kun Dr. Bötticher opgiver 3—4000 som Tallet, hvilket dog sandsynligvis er højst overdrevent.

Den ovenomtalte anonyme Dødsliste i Rigsarkivet har

---

¹⁾ Naar Lektor Dr. C. Lange i »Dagbladet« for d. 27. Januar 1879 opgiver Mennesketabet ved Pesten til 20,822, beror dette paa en Misforstaaelse, idet nævnte Tal udgør det Antal Personer, der omkom i Ugerne fra 21. Juni til 31. Oktober i Følge Callisens og Mansa's Fortegnelse.

²⁾ Ogsaa i Bussæus: »Frederik IV's Dagregister« 1770, benyttes Tallet 22,535.

den yderligere Interesse, at den drager Paralleler mellem Dødeligheden i København 1711 og i Danzig under Pest-epidemien 1709. De to Epidemier viser en paafaldende Lighed, hvad Sygdommens Begyndelsestid, Kulmination og hele Forløb angaar. Begge Lister begynder med 1. Januar: København havde i Januar Maaned 311 Dødsfald, Danzig 236. Jævnt følges de to Byers Dødelighed ad, indtil den for begges Vedkommende kulminerer i August og September (9174 og 7475 for København, 6141 og 8303 for Danzig). Fra Oktober viser begge Lister en stærk Tilbagegang i Dødsfaldenes Tal, indtil Aaret gaar ud med 189 Døde for K. og 378 for D. i December Maaned. Danzigs Tab i 1709 ved Pesten var 24,329 Personer, altsaa noget lignende som Københavns.

Et ganske andet Forløb — voldsommere, men kortvarigere — fremviser Epidemien i Stockholm 1710. Pesten begyndte med 155 Dødsfald fra 1.—27. August og kulminerede allerede i Oktober med 5558 Dødsfald, for saa i Februar at nøjes med 26 Ofre. Alt i alt led Stockholm et Tab af 17,887 Menneskeliv i de 6 Maaneder, Pesten varede; ogsaa her varierer Opgivelserne af de Pestdødes Antal i høj Grad: Broberg nævner saaledes baade Tallene 30,000 (Hedin), 40,000 (Rosenstein) og 20,000 (Laurin). Hvor stort Byens Folketal var, vides ikke; 47 Aar før Pesten var Folketallet 14,953, skriver Broberg. Ilmoni (»Bidrag til Nordens Sjukdoms Historie«) mener, at Stockholm paa Pestens Tid havde ca. 60,000 Indbyggere. I 1750 var Indbyggertallet kun 55,700. Hvis Ilmonis Mening er rigtig, har Stockholm langt fra i samme Grad som København formaaet at forvinde Ulykkens Følger. Thi, som Erich Pontoppidan skriver (l. c.): »Kort efter Pestens Tid indfandt sig, saavel fra uden- som fra indenlandske Stæder, mange Fremmede, for at tage Deel i den Næring, der da stod aaben, saa at man, inden faa Aar, saae Gaderne, endogsaa fremfor tilforn, at vrimle

med Mennsker.« I 1728 var ikke blot Folketabet ganske forvundet, men yderligere en halv Snes Tusinde Indbyggere kommet til, og i 1769, da den første Folketælling blev afholdt, havde København en Befolkning af 92,571 Mennesker¹⁾.

8.

I sin »Farsotter og lægekunst gennem tiderne. Kristiania 1910« fremsætter Dr. med. Fr. Grøn den besynderlige Paastand: »med udgangen af det 16de aarhundrede synes det, som om pestens kraft er brudt i Europa«. Hvorpaa Forfatteren støtter denne Mening, er vanskeligt at se, thi just det 17. Aarhundrede har en uhyggelig Række yderst voldsomme Pestepidemier at fremvise²⁾ og det 18. Aarhundredes første Halvdel ligesaa. For blot at nævne nogle Eksempler synes Pestens Kraft ikke at være brudt, da den i London 1665 bortrev 100,000 af Byens halve Million Indbyggere, eller da der 1680 omkom 24,000 Pestsmittede i Prag. 1629 reves i København 5000 bort, i 1654 var det 8551. Og det 18. Aarhundrede staar ikke langt tilbage: under Pesten i Tyskland døde alene i Danmark 1709: 24,329 Mennesker; 1713 i Prag: ca. 20,000; i Provence 1720—21: ca. 80,000. I Messina omkom 1743: 30,000 Mennesker; i Moskwa 1771: 133,299! o. s. v. Endnu det 19. Aarhundrede har haft sine strænge Pestfarsoter: 1807 og atter 1812 i Rusland. I Bukarest døde 1813 en Trediedel af Befolkningen. Samme Aar døde 6000 paa Malta, og 1815 var den store Pest i Noja i Kongeriget Nea-

¹⁾ Hist. Medd. I, S. 27.

²⁾ »An Bösartigkeit und Ausdehnung standen die Pestepidemies des 17ten Jahrhunderts jener der vorangegangenen Perioden keinesfalls zurück.« Handbuch der Geschichte der Medicin von Puschmann 1903.

pel. 1828 omkom 10,000 Mennesker af Pest paa Øen Mallorca; 1829 var der Pest i Kronstadt, — 1837 døde 20—30,000 i Konstantinopel. Da Pestsmitten i 1844 syntes at være slukket i sit gamle Arnested ved Nilen, troede man, at Faren var forbi, men nyArnesteder har vist sig siden da. I 1879 blussede Pestfrygten op i Europa; fra Mesopotamien var Pesten rykket frem mod Ruslands Grænser: i 1877—78 brød den løs i Astrakan, i 1870—79 i Vetljanka, en By ved Volga. I »Dagbladet« for 14. Februar 1879 findes et Brev fra en russisk Læge med en Beskrivelse af Sygdommens Ødelæggelser i Vetljanka, — en Beskrivelse, der er vel egnet til i Tanken at fremkalde et Billede af, hvordan København maa have set ud i 1711: »Udenfor Byen laa hist og her forraadnede Lig. — — I selve Byen var der ikke en Gade, hvor der ikke laa Pestlig. Beboerne gik rundt som i Vildelse; man forlod syge Børn, Mænd og Ægtefæller og flygtede ud paa Steppen.«

Europa skræmmedes op af sin Ro. Man diskuterede Midlerne til at holde Smitten borte; Professor Virchow i Berlin gjorde sig til Talsmand for, at man skulde øve Pres paa Rusland, saa at de smittede Egne blev blokerede og Hæren, der vendte hjem fra Felttoget i Tyrkiet, ikke bragte Smitten med sig. En international Pestkonference afholdtes i Wien.

Ogsaa i København ængstedes den offentlige Mening, navnlig maaske efter at Lektor Carl Lange d. 27. Januar havde skrevet i »Dagbladet«, at Pesten, i Tilfælde af en pandemisk Udbredelse, sikkert vilde gøre en rig Høst i København, »en af de i hygiejnisk Henseende mindst udviklede større europæiske Byer. I Borgerrepræsentationen diskuteredes Pestspørgsmaalet, — »en ejendommelig Forhandling, fremkaldt ved en Interpellation af Etatsraad Meldahl, hvoraf man næsten maatte antage, at Pesten stod lige for Døren,« skrev Stadslægen, Etatsraad Schleisner i »Berlingske Tidende«. Naar man ser, at der i Bor-

gerrepræsentationen, hvor »denne ejendommelige Forhandling« fandt Sted, sad 2 Læger, Professor Gædeken og Professor Howitz, til hvis Parti »Hospitalstidende« og Lektor Lange sluttede sig, medens Stadslægen, Sundhedskommissionen og »Ugeskrift for Læger« stod i Opposition, saa kan man slutte sig til den Uenighed, der vilde vist sig mellem de Sagkyndige, om Pesten virkelig var kommen. I Borgerrepræsentationen forberedte man imidlertid Desinfektionsanstalter og Krematorier; en Del af Øresundshospitalet indrettedes til Pestlasaret, og man paa-skyndede Arbejdet med Blegdamshospitalets Fuldendelse. Den 12. Februar indbragtes i Folketinget et Forslag til Lov om Indførselsforbud i Anledning af den truende Pest, og Justitsministeren fremhævede, at »Indbringelse af Mennesker var langt mindre farlig end Indførsel af Varer, — deriblandt *levende Dyr*«.

Til al Lykke blev det ved Truslen, men dens mørke Skygge blev ogsaa hængende længe over Europa. I Yunnan i Syd-Kina var et farligt Pestfokus fundet. I flere Hundrede Aar havde Pesten dér haft hjemme, og herfra tog den Række Epidemier sit Udgangspunkt, der fra 1893 alarmerede Europas Presse og sanitære Myndigheder. *Schuh-Yi, Rottesygen*, er i Yunnan Pestens karakteristiske Navn. Siden 94 er Pesten vandret vest paa, og i 99 naaede den over Land det sydøstlige Rusland.

Ad Søvejen naaede Pesten ogsaa vor Verdensdel. Paa Pestkonferencen i Venedig 1897 beklagede man sig over, at de engelske Myndigheder lod det skorte paa en blot nogenlunde betryggende Kontrol med de fra pestsmittede Havne kommende Skibe. I Plymouth havde der, ligesom i London, været flere Pesttilfælde i 1896. I 1899 blev der seks Gange opdaget Tilfælde om Bord paa Skibe i Londons Havn, og i samme Aar meddeltes det officielt, at Pesten havde naaet Oporto og her optraadte epidemisk. — I Aaret 1900 udbrød en lille Pestepidemi i Glasgow,

hvor 27 Personer angrebes og 7 døde; dette Tilfælde gav Stødet til Oprettelsen af en speciel Pestafdeling ved Københavns Universitetslaboratorium.

I 1910 var Pestepidemierne i Kina og Mandschuriet atter et Varsko til Europa. Ængstelige Gemytter tænkte allerede paa Muligheden af, at vor moderne Tids forbedrede Samfærdselsmidler ikke alene lettede Menneskenes Rejse gennem Verden, men ogsaa den forhadte og frygtede Pestgæsts. Men ved vor Tids Kendskab til Pestens Væsen har denne mistet meget af den Rædsel, der før stod om dens Navn. Vi véd, at selv om den kom indenfor vor Dør, vilde Lægevidenskabens Vaaben vel vide at besejre den. Nu til Dags findes i alle Befolkningens Lag en fast Tillid til Lægekunsten, og Lægernes Anvisninger er i paakommende Tilfælde sikre paa at blive efterfulgte. Denne Tillid, der er trængt saa dybt ind i Folkets Bevidsthed, er det bedste Skjold mod *den* Pestens frygtelige Forbundsfælle, der før lammede alt Forsvar: Skrækken.

At den i København 1711 udnævnte Sundhedskommission trods al Pestens Rædsel, trods al Tidens Overtro og trods al den Vrangvilje og Uforstand, den mødte, dog holdt ud paa sin Post og fik udrettet, hvad den gjorde, tjener den i høj Grad til Ære. Kommissionens efterladte Kopibøger afsluttes med et Takkebrev til Stadens »32 Mænd«, der havde overladt den deres Mødesal til Brug under Pesten. Alt vilde de »32 Mænd« finde i samme Stand som før, skriver Kommissionen, — kun Bordklædet var blevet slidt ved den megen Brug, hvorfor der nu var anskaffet et nyt, der »til en ihukommelse, at Kommissionen paa Deres Sahl er holdet og som et lidet taknemmelighedsteign paa bordet efterladis«.

Til Kommissionens Hæder være det sagt, at Byen og dens Raad havde større Gaver at takke den for end dette Bordtæppe.

Til Udarbejdelsen er følgende Kilder benyttede:

A. *Utrykte*: Sundhedskommissionens Resolutionsprotokol 1711—12 og Kopibøger 1711—12 (Raadstuearkivet). Do. Forhandlingsprotokol 1711—12 (Rigsarkivet). Kbhvns. Magistrats Domprotokol 1711 (Raadstuearkivet). Kbhvns. Bytings Stævneprotokol (Landsarkivet). Dokumenter ang. Pesten 1711 o. lign. (Rigsarkivet, Dske. Kanc. Skab 14, Pakke 328, Skab 10, Pakke 17 A). Recepter og Regnskaber fra Ladegaardens Lasaret 1711—12 (Rigsarkivet). Dr. Adam: »Vom Aderlassen z. Zeit der Pestilenzia«, Frankfurt a. M. 1575 (Det kgl. Bibliotek, Thott. 712. 4°).

B. *Trykte*: Bötticher: »Morborum malignorum imprimis pestis descriptio etc.« Kbhvn. 1736. Broberg: »Pesten i Stockholm 1710«. Sthlm. 1879. Carl Bruun: »Kjøbenhavn«. II Del. Kbhvn. 1890. Diemerbroeck: »Forskrift for Levemaaden under en Pestepidemi«. Oversat Kbhvn. 1831. Dr. Rasmus Franke-
 nau: »Det offentlige Sundhedspolitie«. Kbhvn. 1801. »Sundheds og Moerskabs Tidende«. K. 1805. Dr. med. Fr. Grøn: »Farsotter og lægekunst gennem tiderne«. Kristiania 1910. Ingerslev: »Danmarks Læger og Lægevæsen fra de ældste Tider indtil Aar 1800«. Kbhvn. 1873. Jonge: »Kiøbenhavns Beskrivelse«. 1783. Hirsch: »Pestposteringen om Helsingør«. Museum 1892. Mansa: »Pesten i Helsingør og Kiøbenhavn 1710 og 11«. Kbhvn. 1854. Lind: »Assistens Kirkegaard«. Mule: »Pesten i København, fortalt i Brevform«. Odense 1843. O. Nielsen: »Kjøbenhavns Diplomatarium«. Bind VIII. Dr. C. F. Morsing: »En liden Bøg om Pestizis Aarsager«. Udgaven Kbhvn. 1619. Fr. Stuckenberg: »Fængselsvæsenet i Danmark«. Kbh. 1893. Schleisner: »Er Kjøbenhavn under en truende Pestinvasion særlig udsat?« Særtryk. Kbh. 1879. W. Weiterweber: »Mittheilungen über die Pest zu Prag 1713—14«. Prag 1852. »Ausgeführliche und eigentliche Relation der Contagion in Dantzic 1709«. Hamburg 1710. »De igien-levendes Eftertanke over de Afdøde udi den pestilenziske plage Anno 1711«. Kbhvn. 1712. »En liden og kort Efterretning om Præservation mod Pesten«. Kbhvn. 1711. Placater o. s. v. fra Aaret 1711. Erik Torm: »Antegnelser til Fr. IV's Historie«. Suhms Ny Saml. II. 1. C. Friis: »Assistentskirkegaard«. Slagelse 1868. Callisen: »Betragtninger over København«. 1805.

TO KØBENHAVNSKE LEJLIGHEDSPOËTER.

AF

V. A. SECHER.

1. Hans Vilhelm Kaalund.

I Slægten Kaalund ¹⁾ er Hans Vilhelm et almindeligt Navn, og ligesom vor Tid har kendt en Digter Hans Vilhelm Kaalund, således havde København i det 18. Aarhundrede en Poet af samme Navn, om end ikke af samme Anseelse som den førstnævnte Digter.

Hans Vilhelm Kaalund ²⁾, født 1700, var en Præsteson fra Herfølge ved Køge og havde oprindelig en lovende Livsbane for sig. Han tog Magistergraden ved Universitetet og rejste 1735—37 udenlands med Understøttelse af lic. jur. Peder Lassens Familjerejsestipendium ³⁾. Han blev derpaa 1741 Feltpræst ved Fødgarden ⁴⁾ og 1743 Sognepræst for Vårbasse i Nørrejylland, men her blev han et Par År efter afsat for Usædelighed. Han levede derefter i København som Lejlighedspoët, der på Bestil-

---

¹⁾ Stamtavle findes i Adelsaarbogen for 1908 S. 215—32.

²⁾ A. St. S. 231, Nyerup og Kraft: Litteraturrexicon, 1,301.

³⁾ T. Hofman: Foundationer paa de Legata, som ere stiftede af Peder Lasson, Kbh. 1753, S. 76.

⁴⁾ D Kancellis Sæll. Reg. 58,95.

ling leverede Bryllups- og Begravelsesvers og af egen Drift tog Lejligheden i Agt til at »opvarte« fornemme og velstående Folk med Rimerier, når der var Udsigt til at slå dem eller, i Tilfælde af Dødsfald, deres Arvinger og eventuelt Skifteretten for nogle Penge. Ikke desto mindre betegnes han af T. Hofman som »en god dansk Poet«¹⁾, og Joh. Evald optog ham ved Siden af Klopstock på sin til eget Brug affattede »Digterliste«. Ganske vist indrømmer han senere, at det da kun var småt bevendt med hans Begreber om Digtekunsten²⁾. Nyerup³⁾ kalder dog Kaalund kun en »Lejlighedsversemager«, og N. M. Petersen nævner lige hans Navn, medens han på Titelbladet til sine Lykønskingsvers til Kong Kristian VII's og Dronning Karoline Matildes Salvingsfest 1767 betegner sig selv som »den i 46 År en Suite opvartende poetiske Hofsanger«. Samme År døde han.

Her skal nu fremdrages et Par Eksempler på, hvorledes Mag. Kaalund nærmest pånødte Folk sine Vers.

Den 15. Oktober 1756 døde Amtmanden i Københavns Amt, tidligere Stiftamtmand i Århus Stift, hvid Ridder Kristian Ulrik Nissen, der havde føjet Benzons til sit Navn. Han var ugift, men Mag. Kaalund sendte dog i Håb om et passende »Salarium« »Sørgevers« til de ham ubekendte »Højvedkommende«. Da Salæret ikke var blevet betalt kontant, indsendte han d. 6. November følgende Erindringskrivelse⁴⁾:

Salvo Titulo.

Efterdi Jeg ey har den Ære at vide, hvem det har været committeret at besørge Hans Excellences, Høy Velbaarne, nu

¹⁾ A. St.

²⁾ Dania 8, 78—79.

³⁾ A. St.

⁴⁾ Pakken: Ordinære Boer 1756: K. U. von Nissen Bentzon, Bilag Litr. B. Rådstuearkivar Dr. V. Christensen har gjort mig opmærksom på denne Skrivelse.

Høy Salige Herre Stiftamtmand von Nissen Bentzons Høy Standmæssige Liigbegængelse, altsaa tager Jeg her mig den Frihed (uden at kunde formedelst Uvidenhed skrive her den tilbørlige Character) allerydmygst at fornemme, hvorledes mit indgivne underdanigste skrevne Sørge-Vers, som af vel meent og dyb Veneration var forfattet, er vorden af Høyvedkommende optaget, formodendes, at Poëten efter Høydistingverede Stands Personers brugelige Genereusité bliver med et Selfbehageligt Salarium aflagt, for hvilket paa ydmygste Maade skal takkes af

Hans Wilhelm Kaalund,

Kiøbenh. den 5. Nov. 1756.

Mag. Phil.

Skrivelsen gjorde øjeblikkelig sin Virkning, ti Hofretten, under hvis Jurisdiktion den Afdøde som Rangs-person henhørte, og som derfor behandlede hans Bo, honorerede Sørgeversene med et øjensynlig flot Honorar, og Magister Kaalund paategnede sin Skrivelse følgende Kvitering:

For de af den Høy-respective Skifte-Ræt mig for mit indgivne underdanigste Sørge-Vers meget gratieuse Don gratuit af Sex Rigsdaler takkes underdanigst og Takydmygst kviteres af

Hans Wilhelm Kaalund,

Kiøbenh. den 6. Nov. 1756.

Mag. Phil.

Der er i Modsætning til de nedenfor omtalte Regninger her ikke Tale om Trykningsomkostninger, og »Sørgeversene« over Stiftamtmanden er derfor formentlig ikke blevet forevigede i den trykte Literatur. Derimod er Dalertallet fremhævet ved Understregning, hvortil der også kunde være god Grund; Beløbet svarede til tre Kurantdukater og oversteg langt den Speciesdukat, som Mag. Kaalund plejede at vente af »honette Folk«; se nærmere nedenfor.

Efter det Held, Mag. Kaalund således har haft med

de »Høyvedkommende«, kan man forstå, at han overfor borgerlige Personer kunde optræde med Selvfølelse og Henvisning til, hvorledes »ingen honette Folk« plejede at være knebne med Salær til ham.

Fuldmægtig i Rentekammerets Renteskriverkontor for Ålborg og Viborg Stifter Jens Jørgensen Koefoed døde 1760 den 26. April. Han havde været Tolder i Bandholm, men havde ved kgl. Resol. 1734 2. Avgust fåt Fuldmægtigpladsen, i det han havde byttet Embede med sin Formand. Han var ved sin Død tillige Ølbrygger i København og gift med Charlotte Sofie Dølner. Da han var kgl. Embedsmand uden Rang, blev hans Bo behandlet af Borgretten, og i dennes Arkiv findes de følgende Aktstykker ¹⁾:

Velædle Madame Koefoed!

Formedelst at Jeg har haft den Ære ey alleene udi mange Aar at have været kiendt med Velædle Madames Himmelsalige Mand, til hvis Smertelige Dødsfald Jeg ærbødigt condolerer, men end og at have med Fornøielse til den sidste Høysalige Ægte-Foreening den 29de Julii 1757 opvartet med en Poëtisk Lykønskning, tog Jeg mig den Frieheit at hensende i dag Formiddag de Bevidste ærbødige Sørge Stropher, stadig formodendes, at samme ere med et gunstigt Øye bleven giennemlæste, hvilket at erfare høylig skal glæde mig, som næst al Guddommelig Trøstes Tilønskning er med megen estime

Velædle Madames

Kiøbenh. d. 1. Maii 1760.

ærbødigste Tiener

Hans Wilhelm Kaalund,

mag. Philos.

Denne ærbødige Henvendelse blev besvaret med den noget borgerlige Anmodning om at indsende en specificeret Regning, der samme Dag indkom i følgende Vendinger:

---

¹⁾ Pakken: Ordinære Boer 1760 Januar—Maj.

Den forlangte Specification
Paa udgifterne til mine ærbødigst hendsendte Liigvers
over Velædle nu himmelsalige
Hr. Jens Koefoed.

1. Approbation til Hr. Profess. Wadskiær ¹⁾	»	»	4	℥	»	β
2. Bogtrykkerløn	1	»	2	»	»	»
3. To Bøger Skriv Papier à 1 ℥	»	»	2	»	»	»
4. En Bog ditto til Indbinding	»	»	1	»	»	»
5. Samme Bog Papier sværet Bag paa, Arket à 1 β	»	»	1	»	8	»
6. Trede Bøger Papier at beskiiære Bogen 4 β	»	»	»	»	12	»
7. Indbindingen og at sværte paa Kanten	»	»	1	»	12	»
8. Bogtrykker-Svenden efter Sædvane	»	»	»	»	8	»
Summa . . .	3	rd	1	℥	8	β

Mit Salarium staaer i eget høygunstigt Behag, dog pleyer ingen honette Folk at hyde mig mindre for sligt et Verses Udarbejdelse end en Ducate in Specie.

Alle ting staaer i Velædle Madames Self egen Genereusete.

Påtegning: Ovenstaaende Regning er mig høfligst betalt og derfor Taknemmeligst quitterer. København d. 1. Maii 1760.

Hans Wilhelm Kaalund,
mag. Philos.

Det må dog have været til Måde både med »Honetiteten« og »Genereusiteten«, ti i Hjørnet af Regningen står: »betalt 5 rd. 1 ℥ 8 β«, og Poëten har altså været taknemmelig for at få et Honorar på 2 Rdlr., der i Værdi svarede til den såkaldte Kurantdukat²⁾, i Stedet for den påregnede Dukat in Specie, hvis Værdi var 2 Rdlr. 38 Sk. Kurant.

Den 4. Oktober³⁾ 1762 døde Fru Edel Katrine Sö-

¹⁾ Professor Wadskiær var Censor.

²⁾ Efter Værdiforholdet mellem Guld og Sølv for c. 40 År siden var Kurantdukatens Værdi 3 Rd. 2 Mrk. 1 Sk. Rigmønt eller 6 Kr. 68 Ø. Kronemønt, se Scharling: Pengenes synkende Værdi S. 77—78.

³⁾ Da Forseglingsforretningen foretoges denne Dag Kl. 11^{1/2} om Aftenen, er den formentlig også Dødsdagen.

rensdatter, Enke efter Justitsråd Hans Jørgen Soelberg, i sin Gård i Strandstræde, og hendes Bo toges under Behandling af Københavns Skifteret. I den af Retten udfærdigede Skifteakt¹⁾ er indført Mag. Kaalunds Regning af 10. Oktober s. Å. for »Omkostningerne til mit trykte ærbødigste Ligvers«. De beløb sig til 4 Rdlr. 2 Mrk., altså noget højere end Tryknings-, Papir- og Indbindingsudgifterne ved Versene til Fuldmægtig Koefoeds Begravelse, men så var også 3¹/₂ Bog af Papiret blevet forsvøvet paa Snittet, hvilket kostede 2 Mrk. 10 Sk., og enkelte Poster beløb sig lidt højere. Mag. Kaalund kvitterede den 10. Oktober 1762 ydmygst for successiv Modtagelse af 2 Rdlr., 1 Rdlr. 2 Mrk. og 1 Rdlr. 2 Mrk., i alt 4 Rdlr. 4 Mrk., og tilføjer: »Men mit Salarium staar i eget højgunstige Velbehag«. I Randen er tilskrevet: »Douceur 5 Rdlr. 2 Mrk.«, og Udgiften er i alt blevet 10 Rdlr. Mag. Kaalund har således med de af ham ud over hans Udlæg modtagne 2 Mrk. omtrent fåt samme Salær som for Sørgeversene til Stiftamtmand Nissen Benzons Begravelse. Men Fru Soelberg og hendes Arvinger har også hørt til de »honnerte« Folk, ti hendes Begravelse kostede efter flere i Skifteakten indførte specificerede Fortegnelser og Regninger c. 300 Rdlr., og Boets Beholdning blev 68,208¹/₂ Rdlr.

2. Fredrik Dannefær Bøeg.

Denne Poët havde det fremfor Mag. H. V. Kaalund, at han havde oversat en Tragedie »Købmanden i London«, som blev trykt i København uden Årsangivelse. Ligeledes oversatte han fra engelsk en Fortælling »Sandhed bragt for Lyset«, der blev trykt 1759. Han skal være født

¹⁾ Landsarkivet for Sælland. Rådstuearkivar Dr. Christensen har gjort mig opmærksom på den, hvis Nummer er Nr. 34 for 1763.

i Norge og har været Student, thi 1761 blev han Præst ved Zions Menighed i Trankebar i Ostindien ¹⁾).

Hr. Dannefær Bøeg leverede også Vers til ovennævnte Fuldmægtig Køfoeds Begravelse og indsendte Regning paa Omkostningerne, men mere forretningsmæssigt og mindre omstændeligt end Mag. Kaalund. Han vidste selv at værdsætte sine Vers og synes at have holdt faste Priser. Han opnåede også 1 Rdlr. mere i Salær end den anden, men hans Vers har måske også været bedre. Hans Regning lød saaledes:

Til Begravelse-Vers.

Profess. Wadskjær for Imprimation.....	» » 4 ~~4~~ » β
Bogtrykkeren	1 » 5 » » »
Sølv-Papir	1 » 3 » » »
Bogbinderen	» » 1 » 8 »
For Umagen	3 » » » »
	Tilsammen... 7 r. 1 ~~4~~ 8 β

Ovenstaaende rigtig betalt, hvorfor ydmygst qvitterer.

Kjøbenhavn d. 5. May 1760.

F. Dannefær Bøeg.

og den blev betalt uden Afkortning, skönt Udlægene beløb sig til 1 Rdlr. mere end dem, som Mag. Kaalund havde beregnet sig ved samme Lejlighed.

¹⁾ Nyerup og Kraft a. St. 1,113.

TILFØJELSER OG RETTELSESR.

- S. 23 L. 6: Smaastumper og Gader, læs: Sm. af Gader.
- 45 L. 4: en de, læs: en af de.
  - 49 L. 19 ff: Holmen under Gl. Bryghus er dannet ved Opfyldning, da Herluf Trolle i 1562 opførte *Svovlhuset* her, hvor Kristian IV. siden byggede sit Bryghus. Jfr. G. L. Wad: Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Giøe I S. 91.
  - 52 L. 19: 35, læs: 3,5.
  - 58 L. 13: Ved Ombygningsarbejder i den østlige af de to Bygninger, der ligger syd for Rigsarkivet, har jeg fundet, at Kloaken ender i denne Bygningssydligge Façade, der vendte umiddelbart ud til Proviantgaardshavnen. Kloaken har altså været i Brug endnu efter denne Bygningss Opførelse i Kristian IV.s Tid. Jfr. E. Madsen: Tøjhuset i Kbhvn. S. 173 i nærværende Bind. H. U. R.
  - 66 L. 20: Havnen. læs: Haven.
  - 94 L. 23: Den, læs: Dee.
  - 107 L. 2: Olsen, læs: Lauridsen.
  - 110 L. 5 f. n.: ingen, læs: igen.
  - 442 L. 2: Ordet »til« udgaar.
  - 463 L. 20 og S. 464 L. 14: Grunden c) nævnes i Universitetsfundatsen af 1539, men ikke under Klosterstræde. Det er den, der opføres under Østergade og af hvilken Laurentius Johannis svarer 8 Mk. i Skyld.
  - 466 L. 26: 1571, læs: 1671.
-

REGISTER.

- Aabenraa i Kbhvn. 10—13, 30.
Aagaard, Peter, Konferensraad 537.
Aagesen, Abraham, Baadsmand 293—94.
Aalborg, Mathias, Inspektør 582, 598.
Aareladning 596—97.
Abel, Eskild, Student 563.
Abraham, Levin, Jøde 577.
Absalons Borg, se Københavns Slot.
Absalonsgade 38.
Adam, Skarpretter 116—17, 125.
Adeler, Frederik, Overpræsident 264.
Admiralgade 28, 37.
Adolf II, Hertug af Gottorp 189.
Adser, J. P. J., Smedemester 144.
Agerbech, Læge 556.
Agerskov, Helene 201—02.
Ahlefeldt, Carl, Greve 574.
Akademigade 26, 35.
Alexandersen, Hans, Skriver 562, 582.
Algreen-Ussing, Generalprokurør 205, 208, 211—12.
Almindelig Hospital 85, 89, 94.
Alsing, Knud 454—55, 457. — Knud Knudsen 455.
Amager 569.
Amagertorv 163—65, 271, 281, 461, 481, 501.
Amaliegade 524—25.
Amalienborg Have 523—24.
Ambjørnsen, Bjørn, Baadsmand 287.
Amuletter 591—94.
Anchersen, Professor 525.
Andersen, Anders, Brygger 516. — Christian (1711) 586. — Jakob, Kirkevæрге (1711) 565. — Jens, Skrædder 514. — R. O., Ekspeditionschef 408—09. — Svend, Prammand 19.
Andromachus, Kejser Neros Livlæge 592.
Antikstræde 2.
Anton Günter, Greve af Oldenburg 185.
Apoteker 561.
Arealsskat 325—26, 351, 376—77, 405—06, 413.
Arenstorf, Frederik v. 67, 495.
Arsenalø 172.
Ascanius, Peter, Professor 528, 531—32.
Ascrædhe, Botheld 449.
Asiatisk Kompagni 79.
Aspern, Jacob v., Barber 559.
Assistenshuset 600.
Asylgade 22.
Augustinus. C., Etatsraad 141, 143, 148.

- Avlsgaard, Stadens 29.
- Badeanstalter** 204—55. — Paa Kristianshavn 210—11.
- Badevejen 38.
- Badskær, Simon 518—19.
- Bager, Frants 522. — Jens 450. — Peder 448.
- Bagerlauget 562.
- Balle, Stadskonduktør 200—02.
- Balsamgade 37.
- Baltzer, Skarpretter 116.
- Bandholm 618.
- Banechi, Povl 290.
- Banemøllestræde 38.
- Bang, F. L., Overlæge 262. — Hans, Mester 273.
- Bangert, Kaptajn 205.
- Barberlauget 558—59, 607.
- Bardenfleth, Generalmajor 262. — Minister 301—02.
- Barfoed, Lieutenant 562.
- Barkmøllevejen 38.
- Bartholin, Thomas 556, 590.
- Bartskær, Mikkell 520.
- Basballe, Stadskonduktør 199—202.
- Basse, Anna 461, 508. — Erik 455—56.
- Baudissin, Generalmajor 263.
- Bech, P. C. F., Kontorchef 368, 384—85.
- Beck, Peter, Borgmester 265.
- Becker, Ingeniør 49. — Gottfried, Apoteker 561.
- Beckman, Bader 558.
- Behagen, Købmand 157.
- Beim, Didrik, Skomager 286.
- Belejringen *1658—59*: 186—87, 193—94. — *1807*: 295—99.
- Belysningsvæsenets Bygning 92, 93, 96.
- Bencke (? 1807) 297.
- Bendtsen, Anders, Mester 456.
- Benedict, Lauritz, Bogtrykker 459—60.
- Bentley, Borgmester 301.
- Benzon, von Nissen, Stiftamtmand 616—17.
- Berendsen, Johan, Styrmand 284.
- Berent, Kaptajn 565.
- Berg, Vægterinspektør 199, 200.
- Bergen, J. G. v. 143. — J. W., Bøssemager 143—44, 148.
- Berger, Johan Just v., Livmedicus 528.
- Bering, Vitus, Magister 467.
- Berner, Chr. F., Etatsraad 263. — Hendrik 93, 464.
- Bernstorff, J. H. E. 525.
- Berntsen, Arent 65.
- Bertelsen, Hans, Slagter 445.
- Beyens, Hendrik, Skarpretter 304.
- Bezoarsten 591—92.
- Bibliothek, det kongelige 171, 175—78, 203. — Universitetets 542.
- Bierregaard, Etatsraad 542.
- Billard og Keglebane, Afgift af 321.
- Bille, Redaktør 218—21, 225—32, 254. — Anders, til Damsbo 494, 497.
- Billie, William, Negerslave 158—60.
- Bing, Harald, Direktør 247—51, 254. — Jens, Læge 547, 556.
- Birck, Christian, Lotteriinspektør 265.
- Bispens Have 490.
- Bjering, Brygger 297.
- Bjørn, Andr. 78, 79.
- Bjørnebrogade, Bjørnebrostræde 2, 449.
- Bjørnegade 26, 37.
- Blaataarn ved Slottet 50, 135.
- Blach, Anne Kristensdatter 285.
- Bladt, Hans Pedersen, Raadmand 65.

- Blankogade 26.
 Blegdammen 281.
 Blegdamshospitalet 612.
 Blichfeldt, Kaptajnlieutenant 574.
 Blimand, Baltser 281.
 Blindeinstituttet 8.
 Bloch, Jens, Bremerholmsfange 283.
 Block, svensk Læge 593.
 Blom, Otto, Oberst 166, 168, 183, 190, 192.
 Blum, Frans, Inspektør 582.
 Bockenholffer, Johan, Bogtrykker 461.
 Bokholt, Markvard 514.
 Boldhuset 44, 45, 68,
 Bonnens, Docent 238—42, 254.
 Bonnix, Claus 500.
 Bonsack, Henrich 150—51.
 Borchs Kollegium 542.
 Borghjerg, Journalist 241, 247.
 Borgenske Kortsamling 203.
 Borgervæbningsskat 311—13, 326.
 Bormand, Jacob, Skarpretter 128.
 Bornholm 186, 194, 556.
 Bornholm, Morten 467.
 Borstel, v., Borgmester i Hamborg 593.
 Bortmand, Diderik, Tømmershändler 564.
 Borup, Borgmester, 385, 406, 412.
 Bosen, Matias 464.
 Botaniske Haver 523—38.
 Boumeister, Johan, Skomager 467.
 Boyesen, Frederik Dirck 260.
 Boysen, Hans (1607) 440.
 Bradebænken paa Slotsholmen 62, 65, 66.
 Braem, Corfitz, Vinhandler 145.
 Braem, Johan 442.
 Brahe, Jørgen, til Tostrup 443. — Jørgen (til Hvedholm?) 457, 508. — Sten 499. — Tyge 590.
 Brandhjælpsenge 323.
 Brandforsikring 318, 323, 331.
 Brandt, Hendrik 566.
 Brandvæsen, 318, 331.
 Bredahl, Jokum von 453.
 Breddæg, Lukas 517.
 Bremerholm 40—47, 69, 70, 74—77, 165. — som Straffested 115, 271, 279—93, 566—67. — Reberbane 45. — Scjlhus 45, 46. — Hovedmagasin 45, 74—76. — Kirkegaard 46.
 Breslau 601.
 Bringe, Hans Hinrich 147.
 Broberg, J. V., svensk Forfatter 557, 609.
 Brøchmand, Hans, Præst 279, 287. — Jesper 83, 89.
 Brock, Albrecht von, Profos 516, 521. — Eske 440.
 Brodersen, Laurids, Skomager 515.
 Brolægger, Jens, Borgmester 500.
 Brolægningsskat, indenbys 313—14, 327, 377, 413. — udenbys 311, 326, 377.
 Brorson, J. P. N., Præst 257.
 Brun, Klavs 520.
 Brygger, Laurits (1573) 467. — Poul (1607) 453.
 Bryggerlængen 37.
 Bryggernes Laugshus 429, 432, 439.
 Bryghuset paa Slotsholmen 49, 56, 57, 62, 168—72, 622.
 Bryske, adelig Slægt 431.
 Brændemærkning 113, 138.
 Brændevinsafgift 310—11, 321, 327, 330—32.
 Brønden ved Brøndstræde 92, 93.
 Brøndshøj 405—07.
 Brøndstræde, Store 36, 93, 96.
 Brøndstrædes Hospital 94.
 Buchwald, Johannes de, Læge 556, 558.

- Budde-Lund, Grosserer 252, 254.
 Buhl, V., Fuldmægtig 410.
 Bundtmagerlaug 464.
 Bydelsnideri 285.
 Byens Gang til Graabrødre 513—
 22.
 Byggeselskab, det kbhvske 227.
 Bygningsafgift 310, 314—16, 325—
 27, 338, 340—43, 375—76.
 Bülow, Raadmand 375, 412.
 Byrgesen, Niels, Brygger 516.
 Bøgermager, Hans 515.
 Bøcker, Peter 446—47. — Povl 284.
 Bøeg, Fr. Dannefær 620—21.
 Bønhaser 138.
 Bönicke, Joest, Snedker 449.
 Børnehuset 115, 120—23, 262,
 288—89, 459, 461, 504, 507,
 580, 600. — de fattiges 457,
 507. — i Brøndstræde 93, 94,
 96. — Børnehuskirken 290, 461.
 Børsen 53.
 Børgsgade 21.
 Bøtker, P. Chr., Silke- og Klæde-
 kræmmer 261.
 Bötticher, J. G. de, Læge 556,
 558—59, 566, 586—87, 590, 592,
 594, 596, 602, 608.
 Callisen, Læge 549, 608.
 Cantor, Abraham, Jøde 577.
 Carstensen, Murmester 375.
 Charisius, Arnold, Student 563.
 Charlottenborg 525, 536—37.
 Christensen, Abraham, Skomager
 517. — Frantz (1593) 521—22.
 — Niels, Skrædder 465, 515.
 Christiansen, Henrich, Inspektør
 158—60.
 Christophersen, Peder, Bundt-
 mager 517.
 Classen, Joh. Fr., Generalmajor
 194.
 Clausen, Mathias, Guldsmed 468.
 Clemensen, Peder (1629) 515.
 Cold, Etatsraad 297.
 Colding, Stadsingeniør 212.
 — Mathias, Kommissionær 520.
 Collstrop, Tømmerhandler 375.
 Cormaillon, Damas de, General
 552, 569—73.
 Corneliussen, Cornelius 96.
 Cortes (Cortsen), Isaac 464—65.
 Courmesvin, le Hayes de 127.
 Cøller, Henrik, Møntmester 494—
 95.
 Danckel, Præst 588.
 »Dannebrog«, Linieskib 185.
 Danneskjold-Laurvig, Greve 524.
 Danske Kompagni 464.
 Danzig 188. — Pest i 548—49,
 575, 609—10.
 David, Nathan, Jøde 578.
 Davoust, fransk Marechal 188.
 Deben, Pestkirurg 560.
 Delden, Jørgen v. 494. — Ven-
 dele v. 507.
 Dennesen, Peder, Slutter 273.
 Dessow, Andres 500.
 Deufel, Jokum 98.
 Diderich, Conrad, Kvaksalver 594.
 Didrichsen, Laurits, Student 563.
 Diemerbroeck, hollandsk Læge 594,
 597.
 Dionissen, Peder 454.
 Ditlev, Jakob, Arbejdsmand 416.
 Dixen, Johanne 149.
 Dragør 70.
 Dramb, Anders Torstensen 285.
 Dressing, J., Inspektør 147, 151.
 Drewsen, H., Architekt 222, 224,
 229.
 Dobbelsen, Johan 499.
 Doktorboderne 449.
 Doren, Eggert, Kræmmer 499.
 Dorothea, Dronning 519.
 Draffuer, Niels 454.

- Drikkevandsudsalg 539—42.
 Dybbøl 188, 194.
 Dybensgade 4.
 Dybet 42, 46.
 Dyre, Lisbeth Jørgensdatter 454.
 Dysseldorf, Albrecht, Vinhandler
 457—58, 511—12.
 Dyveke, Dyvekes Gaard 497.
 Dølner, Charlotte Sofie 618.
 Døstrup i Sønderjylland 256—57.
Ebbesen, Niels (1645) 98.
 Ehlers, Borgmester 212, 215—17,
 231, 251.
 Ehlers Kollegium 542.
 Eichel, Stadsfysikus 553—54, 556.
 Eichhoff, Drabantgarde 571.
 Eichstedt, Major 571.
 Eigtved, Nicolaj, Arkitekt 524.
 Eisenberg, Frederik, Byfoged 581.
 Ejendomsskat 377.
 Ejendomsskyld 340—43, 348, 413.
 Elefantapoteket 561.
 Elefantgade 37.
 Eliesen, Christen, Slagter 449.
 Ende, Hans v. 166.
 Engel, Th., Fuldmægtig 409.
 Engellbrechtsen, Engellbrecht 445.
 »Engelcn«, lybsk Admiralskib 184.
 Enhjørningsgade 36.
 Erbist, Morten, Skarpretter 304.
 Erik af Pommern 190.
 Eriksen, Laurids, Brygger 440. —
 Morten (1711) 585—86.
 Erlandsen, Niels, Skrædder 455,
 465—66, 494.
 Ermberg, Kathrine 521.
 Ernst, Johan, Possementmager
 462. — J. B., Politimester 549—
 50, 554, 573, 599, 605, 608. —
 J. C., Bygmester 548.
 Eskildsen, Laurids, Byfoged 273,
 284, 304.
 Eskildsgade 38.
 Eskildstrup paa Falster 281.
 Esmarck, H. C., Justitsraad 530—
 31. — Mathias 446.
 Espensen, Rasmus (1682) 101.
 Etnografisk Museum 179.
 Etzhardt, Barbersvend 581.
 Evald, Johannes 616.
Faaborg, Hans Jensen 131.
 Falckner, David, Lieutenant 272.
 Falkenthal, Læge 299.
 Falckmønteri 271.
 Fattigdirektionen 85, 89, 260—61,
 265—66.
 Fattige husarme 446, 453.
 Fattigforstandere 82—84, 91, 93,
 260.
 Fattighuse i Studiestræde 290. —
 ved Toldbodvejen 538.
 Fattigkejser 133.
 Fattigskat 314—15, 319, 326—27.
 Fattigvæsen, Afgifter til 322.
 Faurskieg, Christen Lauridsen 285.
 Feber, Konrad, Sporemager 455.
 Fedeler, Marta 304.
 Fenger, Borgmester 383—84, 412.
 Fibiger, Johannes, Præst 300—
 02. — J. S., General 180, 194.
 Filosofgangen 37.
 Finche (1668) 454.
 Fischer, Drabant 605.
 Fisketorv, gamle 164—65, 461,
 501, 513—14, 521. — nye 429,
 461, 467, 501.
 Fjelderup, Peder 554.
 Fjerdingsmænd 363.
 Fjændsdatter, Margrethe 449—50.
 Fleischer, Gregorius, Apoteker 561.
 Flindt, Frue (1807) 297.
 Flora Danica 526, 528—29, 534,
 536.
 Foigt, Augustus 289.
 Folkemuseum, Dansk 139—50,
 154—57.

- Forchhammer, Professor 541.
 Forlystelsesskat 359—60.
 Formueskat 340, 343—53, 414.
 Forprang 129.
 Forsvarsskat 348.
 Fosgraf, Frans H. 501.
 Franck, Oberst 604.
 Franckenau, Franck v., Læge
 557, 569. — Rasmus, Læge 608.
 Fredericiagade 26, 37, 38.
 Frederik II. 165. — IV. 187, 574.
 — V. 524. — VII. 15.
 Frederiksberggade 2.
 Frederiksberg Slot 263, 574.
 Frederiksen, Frederik, Ridefoged
 450.
 Frederiksholms Kanal 20.
 Frederiks Hospital 262, 524, 526,
 528—29.
 Frederikskirken 524. — Kirke-
 plads 208—10.
 Frederiksstad 191.
 Fremming, Stabssergent 195.
 Friederich Heinrich Wilhelm,
 Hertug 153.
 Friederichsen, F., Tinstøber 144—
 46.
 Friese, Regimentskirurg 202.
 Friis, Christian, til Krogerup 494.
 — Christian, til Frijsenborg
 496. — Jørgen, til Krastrup 93,
 443, 445. — Knud 284.
 Frille, Eggert 496.
 Frohne, Murmester 141, 143, 145—
 48, 157.
 From, Thøger Dyssel, Hørkræm-
 mer 263.
 Frost, Thomas, Præst 588.
 Frue Kirke 122, 192, 290, 298,
 419, 421, 423, 449, 451, 463,
 514, 535, 542. — Kirkegaard
 129. — Skole 357, 419, 421.
 Fryman, Hans, Guldsmed 447—48.
 Frøslev i Stevns 293.
 Fursmann, Gotthardt, Assessor
 148—49, 151.
 Fussing, Raadmand 412.
 Fyrbøder, Christen 516. — Mik-
 kel 451.
 Først, Ruben, Jøde 577.
 Fælledvejen 221, 228, 231.
 Færgestræde 119. — Store 2.
 Fødsels- og Plejestiftelsen 323.
G
 Gaasegade 28.
 Gabestok 113, 128—29, 132, 137.
 Gadebusch, Slaget ved 600.
 Gadefoged 289.
 Gadenavne 1—39.
 Galschiødt, Prokurator 604.
 Gamèl, A. C., Grosserer 258.
 Gamleboddyb 69.
 Gammel Mønt 10.
 Gammelskat 310, 405.
 Gammeltoft, Borgmester 368, 375,
 412.
 Garde, Anders, Lysestøber 440.
 Garnisons Kirke 575.
 Gedde, Christian, Kaptajn 201,
 203. — Fr., Admiral 587.
 Gedskeg, Rasmus 274.
 Gembse, A., Pensionist 80.
 Generalstaben 175.
 Gernersgade 22, 37, 38.
 Gersdorff, Stiftamtmand 543. —
 Joachim 436.
 Gertken, Hans, Snedker 449.
 Geværfabrik 174—77.
 Giede, Svend, Skipper 284.
 Giedsted, Niels 583.
 Giger, Emanuel, Pestmester 560,
 581.
 Giøben (Haandfuld) 568.
 Giørdeller, Jochim 500.
 Goch, Albert van 90, 93, 96, 497—
 98, 502. — Johan v. 91. — Jo-
 hanne v. 91, 92.
 Godtfredsen, Mathias 445.

- Goldschmidt, Meyer, Jøde 577—78.
 Goldt, Renteskriver 530.
 Graabrødrekloster 417—522.
 Graabrødretorv 17, 444, 544.
 Graabrødrestræde (Klosterstræde) 431.
 Graatop, Kristoffer 515—16.
 Gregerspillen 136.
 Gregersen, Peder, Præst 451.
 Gregor den Store, Pave 591.
 Greifswald 186.
 Griffenfeld, Peder 454, 480, 495. — Charlotte Amalie 495.
 Grubbe, Eiler, Kansler 443. — Knud, til Røgle 452—53.
 Grundskat 325—26, 351, 377, 405—06, 413.
 Grundt, Georg, Etatsraad 554.
 Grundtakst 307—13, 351, 422, 424.
 Grundværdi, Grundvurdering 376—78.
 Grundværdistigningsafgift 350—52, 378.
 Grøn, Fr., Dr. med. 610.
 Grønlandske Handel 263.
 Grønnegaards Havn 69, 71, 72, 78.
 Gudmandsen, Truels 283.
 Guldbergsgade 38.
 Guldsmed, Anders, i Køge 516. — Heyne 517. — Rasmus 516.
 Guntzow, Anders, Hofretspræsident 460.
 Gyldenløve, Admiral 185, 600, 603. — General 193.
 Gyldensten, Greve 524.
 Gyling, Henrik Jensen 449—50.
 Gynther, Friderich, Kancellisekretær 445.
 Gædeken, Professor 612.
 Gæstegaard 93, 94, 96.
 Gøde, Henrik, Bogtrykker 444, 454. — Jørgen, Bogtrykker 461.
 Gøye, Birgitte 498—99. — Eskild 497. — Henrik 184. — Kristoffer 498. — Mogens 497—98.
H
- Haagen, Hans, Politimester 262—63.**
 Haagensen, Bartholomæus 515.
 Hacquart, Philip, den ældre 458, 512. — den yngre 556—57.
 Hadelcr, Christoffer 440.
 Haffner, Generallieutenant 262.
 Hage, H., Raadmand 412.
 Hagedorn, Etatsraad 559, 593.
 Hagemann, Fabrikejer 239.
 Hahn, Vincens 67.
 Halager, Anders, Raadmand 500.
 Hall, Anna von 272.
 Hallander, Anders, Tømmermester 262.
 Haller, Albrecht v. 525.
 Halmstræde 34.
 Halmtorvet 37.
 Halsjærn 113, 128—37, 267—68, 275, 277, 285, 293.
 Hamborg 185, 593—94.
 Hambro, C. J., Baron 204—21, 252—55. — Joseph, Hofraad 204, 255.
 Hammer, Peder (1682) 101.
 Hammerich, Læge, Borgerrepræsentant, 246—47. — Frederik, Dr. 454. — F., Borgmester 262—63.
 Sct. Hans Hospital 261.
 Hans, Konge 44. — Skarpretter 116.
 Hansen, Anders, Præst 499. — Christian, Gartner 527—30. — David Isach 149, 151. — Dirick (1581) 460. — Hans, Guldsmed 462—63. — H. N., Borgmester 223. — Johan, Konsul 251—52. — Kristoffer (1544) 515. — Kristoffer, Borgmester 135. — Niels, Raadmand 516. — Niels,

- Skriver (1711) 581—82. — Niels, Væver 455. — Reinholt, Borgmester 504. — S., Murmester 249.
- Hansteen, Raadmand 412.
- Harboe, Jens, Grosserer 262.
- Harniskammer 163.
- Hartkornsskat 307—10, 340, 343.
- Hartvigsen, Bertel, Drabant 514.
- Hattemager, Hans 449.
- Hauboldt, Peter 585.
- Hauch, Stiftamtmand 261.
- Hauserplads 220.
- Haventorn. Peder Lauridsen 515—16.
- Havfruegrunden 69, 71, 72.
- Hee, T. G., Fuldmægtig 409.
- Heerfort, Christoffer, Apoteker 561. — Marcus, Læge 556—57.
- Heidenborg, Casper 495.
- Heiliger, Frue 159.
- Helgesen, Oberst 191.
- Helligaandshus 93. 417—522. — Badstue 470, 501—02. 519—20. — Hestemølle 457, 471—76, 490, 507—08, 511. — Ladehus 459, 471, 507. — Urtehave 506, 512. — Lille Helliggejsthus 470, 506, 508—09, 512.
- Helligaandskirke (Helliggejstes Kirke) 35, 124, 287, 419, 422, 464, 468. 478—81, 501, 504, 506, 509—12, 542—43, 568—69. — Præstegaard 441, 457—58, 471—72, 476, 499, 511—13. — Kapellanbolig 460—61, 511, 513, 515—16. — Organistbolig 442, 460, 511. — Klokkerbolig 504—05, 512. — Graverbolig 512. — Kirkegaard 500—01, 504, 506, 510.
- Helliggejststræde, Lille 7, 8, 20, 35, 38. — Store 22, 35.
- Helligdagsanordning 543.
- Helligkors Kilde i Roskilde 539.
- Helligkorsstræde 2.
- Helsingborg 186, 194.
- Helsingør 113, 126, 268—69, 272, 274, 287, 304. — Pest i 546—47, 550, 554.
- Helt, Justitsraad 567.
- Hemmer, Peter de, Vinhandler 452.
- Hemmingsen, Johannes, Præst 514. — Lauritz (1574) 464, 514.
- Hempel, Søren Tillemann 85.
- Hendrick, Joh., Arbejdsmand 416.
- Hendriksen, Xylograf 195.
- Hennikesdatter, Margrethe 449—50.
- Henrichsen, Højesteretsadvokat 226, 375.
- Henrik, Greve af Holsten 190.
- Henrik Fyrens Gang 2.
- Henssen, Silke- og Klædekræmmer 302—03.
- Herbach, Caspar 68.
- Herforth, Overretsprokurator 216—17, 221, 226.
- Herfølge 117, 295, 298, 615.
- Hersleb, Borgmester 153, 200.
- Hertz, Rasmus, Student 563.
- Herze, Johan 183.
- Hesselbjerg, Knud 282.
- Hesteskat 323, 338.
- Hiert, Maren 273—74.
- Hillerød 578.
- Hindegade 26. — Skole 213.
- Hinnenberg, se Heidenborg.
- Hiärne, Arkiater i Stockholm 546.
- Hjort, P., Professor 301—02.
- Hjortelængen 26.
- Hjælpeskat 306—07, 319—20, 324—25, 327—29.
- Hoe, Jakob, af de 32 Mænd 554.
- Hofstetter, Adam, Læge 556.
- Hojer, Andreas 574, 584.
- Holberg, Ludvig 551, 558.

- Holek, Steen, 461.
 Holm, Hans Mikkelsen, af de 32 Mænd 554, 573. — P. (1755) 157. — P. S., Brygger 146, 151. — Theodorus, Konferensraad 537.
 Holmensgade 6, 26, 27, 32, 33, 38.
 Holmens Kanal 28, 47, 75, 76.
 Holmens Kirke 45.
 Holst, Henrik, Smed 445. — Klavs, Skibskaptajn 110—12. — Povl Eriksen, Student 273.
 Holstein, Greve (1767) 153, 525. — F. v., Fuldmægtig 387.
 Hoorn, v., Stadsfysikus i Stockholm 546.
 Hoppe, B., Stadsfysikus 542. — Henrik 441.
 Høppens Længe 26.
 Hornemann, Christian, Portrætmaler 257.
 Hospitaler 555.
 Hotel Fønix 524.
 Howitz, Professor 612.
 Hudstrygning 113—15.
 Huitfeldt, Hendrik 441. — Ivar 185.
 Hultin-Hansen, Ekspeditionschef 404, 409.
 Hund, Hans 502, 521.
 Hundeskat 322, 338.
 Hushaven 490.
 Huslejeskat 338.
 Husnumre 21.
 Huth, Wilhelm v., General 194.
 Hvidt, L. N., Etatsraad 205, 208, 300—01.
 Hvælvingen 28, 37, 38.
 Hänel, Joh. Fr. 150—51.
 Højbroplads 2.
 Højbro Porthus 67.
 Højbrostræde 2.
 Høkerboder 521—22.
 Høning, Th., Politiaassessor 554, 573.
 Høyer, Jørgen 283.
 Ildebranden 1728: 513, 516, 542—44. — 1795: 260, 416, 538.
 Ildstedsskat 314.
 Ilmoni, svensk Forfatter 609.
 Indkomstskat 319, 325, 327—40, 343—57, 373—74, 378, 385—87, 413—15.
 Indkvartering 370—73.
 Indkvarteringsskat 311, 313, 326.
 Indlemmede Distrikter 405—07.
 Ingerd, Frue 425.
 Interkommunal Beskatning 333.
 Islandsk Kompagni 64, 143.
 Islænder, Niels Christensen 107, 109.
 Jacob, Skarpretter 272.
 Jacobsen, Bertel (c. 1670) 462, 467. — Jacob, Præst 295. — J. C., Brygger 208. — Niels (1614) 62, 96.
 Jegend, S. W., Tømmerhandler 150—51.
 Jens, Biskop i Aarhus 519. — Kapellan ved Helligaandskirken 460.
 Jensen, Anders, Snedker 564. — Bo, Pungemager 464. — Chr. Axel, Magister 438. — Cornelius, Inspektør 603. — David, Klædekræmmer 542. — David, Overretssagfører 204. — Eskild, Byfoged 273. — Hans (1600) 452. — Hans, Borgerrepræsentant 254. — Hemming (1433) 514. — J., Borgmester 251, 253, 412. — Jens (1619) 459. — Jens, Vagtmester 602. — Jep, Raadmand 447—48. — Jørgen, Fiskebløder 544. — Lars, Kommissionsbud (1711) 567. — Lauritz (c. 1550) 463—64, 622. — Mikkel, Fyrbøder (1583) 93. — Mikkel, Skomager 517. — N., Pestkirurg

560. — Niels, Snedker 449. — Oluf, Slagter 449. — Peder, Præst i Roskilde 448. — Severin, Malermester 234, 254. — Thor, Kaptajnlieutenant 574.
- Jensenius, Carl, Dr. 526, 528.
- Jessen, A. C. P., Oberstlieutenant 257. — Anders Pilegaard 259. — H. M. L., Præst 259. — Hans, Købmand 256—66. — Jens, Kniplingskræmmer 259. — Jes Andreas, Præst 258—59. — Johannes Muhle, Boghandler 259.
- Jobard, Museumsdirektør i Bryssel 595.
- Johansen, Anna, Borgerrepræsentant 254.
- Johnsson, J., Læge 557, 592.
- Jonquières, General 194.
- Jordebøger, Jordskyld 419—24.
- Josiassen, Hans, Vagtmester 257.
- Jostsen, Harmen, Slagter 442.
- Judichær, Ole, Schouthynacht 554, 565, 573, 579.
- Jul, Malte 520. — Niels, Admiral 193. — Niels, til Kongstedlund 440. — Peder, Fattigforstander 120.
- Junge, Joh. Boye, Brandmajor 145, 151.
- Jungklaus, Hendrik 510.
- Jægersborg 574.
- Jøder 577—78.
- Jødefejden 295.
- Jødevejen 38.
- Jørgen, Skarpretter 116, 271—72.
- Jørgensen, Hans, Berider 441. — Jens (1600) 452. — Mads, Arbejdsmand 416. — P. J., Professor 101. — Rasmus, Skræder 517.
- Sct. Jørgens Gade 37.
- Kaalund, H. V., Præst og Digter 615—21.
- Kaas, Kaptajn 571.
- Kadetakademiet 524.
- Kagstrygning 114—28, 132—35, 138, 267—70, 273, 276—77.
- Kalthoff, Mathias 453.
- Kalvebodssund 69, 73.
- Kamelgade 36, 37.
- Kancellibygning 50.
- Kandestøber, Kort 517.
- Kaninlængen 26.
- Karch, Jørgen, Bager 452.
- Karl, Prins af Hessen 192.
- Karl V, tysk Kejser 189, 592.
- Karl X af Sverig 193. — XI 193. — XII 191, 193, 195.
- Karlsen, Peder, Raadmand 282.
- Karlsten 193.
- Karmærker (Bomærker) 103.
- Kaserner 371—73.
- Kastellet 569—70, 604.
- Kattesundet 4, 69.
- Kayser, H. H., Tømmermester 205, 208—12, 219, 225, 254, 375.
- Kejsergade 133, 444.
- Kelp, Student 557.
- Keyper, Leopold 180.
- Kieldorph, Israel, Spisemester 603.
- Kieler Pakhus 538.
- Kier (Kiær), Iver, Possementmager 283, 290, 503—05, 519—20.
- Kikkenborg 44, 77.
- Kilpikker (Kedelsmed) 286.
- Kircher, A., Jesuit 595.
- Kirkegaarde 552—53, 565, 568—69. — mosaik 577—78.
- Kirken uden for Nørreport 275, 285.
- Kirkernes Istandsættelse, Bidrag til 356—58, 414.
- Kivnæs 71.
- Kjeldsen, Jens, Bødker 461. — M., Skattekontrollør 398.
- Kjær, B., Grosserer 236, 254.
- Kjøge, Morten Sørensen 96.
- Sct. Klare Kloster 90, 91, 164, 490.

- Klein, V., Arkitekt 444, 471—72.
 Set. Klemens Kirke 419.
 Set. Klemensstræde, Store og Lille 2.
 Klenow, Oberstlieutenant 570, 573, 575.
 Klerkegade 26.
 Klinge, Kay, Raadmand 554.
 Klokkerhøjen 2.
 Klosterstræde 431.
 Klump, Anders Mathisen 287.
 Klædeboderne 28, 29, 38.
 Klædekammeret 67.
 Kløcher, Pestkirurg 560.
 Knap, Jens Jensen, Øltapper 467.
 Kniplingsindustrien 257.
 Knudsen, Christian, Assessor 264.
 — Jens, Snedker 449. — L., Arkitekt 141, 149. — Oluf (1581) 440. — Thora, Borgerrepræsentant 254.
 Knudsgade 38.
 Koch, Frederik, Barbermester 560, 581. — P., Højesteretsassessor 236.
 Kock, Niels Laursen 460.
 Koefoed, Daniel, Etatsraad 262. — Jens Jørgensen, Fuldm. 618—21.
 Kokkegade ved Helliggejstes Kirke 21, 510. — i Nyboder 21, 26.
 Koklapperne 42.
 Koldinghus 166.
 Kolera 1853: 607.
 Kommercekollegiet 534—37.
 Kommunalforeningen for Kbhvn. og Forstæderne 205—07.
 Kong Salomons Apotek 561.
 Kongensgade, Store og Lille 22.
 Kongens Nytorv 21.
 Kongens Vedhave 177—78.
 Konraht, Lorens, Skarpretter 304.
 Konventhuset 83—85, 89.
 Kortsen, Kort, Kandestøber 517.
 Krabbe, O. (1711) 574.
 Krack, Stadskonduktør 20, 22—37, 375.
 Krag, Jakob, Student 563. — Johannes, Biskop 425, 468. — Svend, Entreprenør 551.
 Krarup, H. L., Kasserer 409.
 Kredenser 154—56.
 Krigsskat 330, 373.
 Kristian I 425, 468, 481. — II 188—89, 480, 497. — III 162—63. — IV 94, 96, 97, 161, 168—70, 190, 452, 459, 506—07, 622. — Fyrste af Anhalt 187.
 Kristiansborg, se Københavns Slot.
 Kristiansgade 174.
 Kristianshavn 69—74, 77—79. — Apotek 561. — Hyrde 132, 271.
 Kristiansstad 186, 271.
 Krogmager, Kirstine 458, 460.
 Kruse, Gabriel, til Engeltoft 456.
 Krusse, J. 144, 151.
 Krystalgade 3—5.
 Kultorvet 2.
 Kunstkammeret 171, 177.
 Kvinders Ansættelse under Magistraten 383—84, 401—03.
 Kvistgaard, Niels, Student 297.
 Kyblik, Bertel F., Apoteker 561.
 Kyhl, J. M., Pestmester 560.
 Kæmnerembedet ophæves 368.
 Kæntenere, Jost 496.
 Københavns Slot 50—52, 163, 165, 416.
 Købmagergade 2.
 Køge 287.
 Laane- og Diskontobankens Bygning 481—89, 518.
 Ladegaarden 86, 89. — som Pestlasaret 556, 559—60, 570—71, 588, 599, 601.
 Lahme, Christopher 585. — Johan, Læge 557.
 Laksegade 28.

- Lambrechtsen, Jørgen, Bogtrykker 441—42.
- Landemærket 28.
- »Landgreven«, Kirkegaard 552.
- Landskat 310, 405.
- Landskrona 193.
- Lange, Overpræsident 300—02. — Carl, Lektor 608, 611—12. — Philip de 496. — Rasmus, Raadmand 264.
- Langelinie 185.
- »Lange Maren«, Kanon 184.
- Larsen, Borgmester 375. — Møbel-fabrikant 29. — Morten, Rigens Skriver 451. — Peder og Jens (1500) 498.
- Lassen, N., Overretsassessor 239. — Peder, Lic. juris 615.
- Laub, Hieronymus, Læge 556.
- Laugene 562, 607.
- Laugsskraaer 292.
- Lauritzen (Lavridsen), Anders, Brygger 516. — Anders, Skrædder 455. — Lavrids, Kok 102—07, 622. — Mogens, Borgmester 500, 520—21. — Peder (1576) 517.
- Lavendelgade 26.
- Lavrnsen, Anders, i Helsingør 269.
- Lax, Alexander, Læge 467.
- Laxmand, Poul 463, 514—15.
- Lazonde, Pestmester 560.
- Leffelmand, se Løffelmann.
- Legemsstraffe 113 ff.
- Lehmann, Oberst 217.
- Lemberger, Lauritz, Mundkok 467.
- Lente, Chr., Geheimeraad 585. — Theodor, Kansler 456, 494—95.
- Leopardlængen 37.
- Lerche, Cecilia 561.
- Levetzau, J. G. v., Overhofmarskal 541.
- Lichtenberg, Bagermester 235.
- Liebknecht, Andreas, Skarpretter 559.
- Ligningskommissionen 329—30, 333—36, 346, 369—70, 385—86.
- Ligningsmænd 335—36, 347, 354, 386—87.
- Ligningsskat 310—14, 316, 326, 405.
- Liisberg, Bering, Slotsforvalter 73, 432—33.
- Lille Tugthusgang 510, 512.
- Lincher, Henrik, Skrædder 517.
- Lind, H. D., Præst 44.
- Lindberg, Bothilde 561.
- Linde, Konservatorassistent 478.
- Lindegaard, Henriette 295, 298. — J., Distriktslæge 295. — Peter, Gartner 295—96. — Wilhelm Theodor, Præst 295, 299.
- »Linden«, Kirkegaard 552.
- Lindenou, Hans 284. — Otte 520.
- Livsstraffe 99 ff.
- Lorch, F. A., Etatsraad 141, 143—44, 148, 150.
- Lorendz, Organist 442.
- Lorentzen, H. P., Grosserer 14, 15, Lorentzensgade 12, 14, 15, 36.
- Lorenzen, Vilh., cand. mag. 479—80.
- Lork, Josias 529.
- Loumand, Anders 440.
- Lourup, Døstrup S. 256—57.
- Low, Hans, Fiskebløder 544.
- Lubomirski, Fyrste 601.
- Ludvigsen, Jens, Skrædder 517.
- Lund, Slag ved 193.
- Lund, Graver 297. — P. N., Arbmd. 416.
- Lübeck 183—84, 487. — Pest i 548—49.
- Lyckeby, Anne 290.
- Lydersen, Daniel, Bundtmager 517, 521.
- Lygteskat 311—13, 326.
- Lygtevejen 38.
- Lühe, Volrath Aug. v. d. 496.

- Lyngbye, H. J., Urtekræmmer 261.
 Lyre, Anders, Kvaksalver 558.
 Lützw, Hugo 67.
 Lægeföreningens Boliger 238. —
 Badeanstalt 244.
 Læsø 128.
 Löffelmann, Ambrosius, Trom-
 peter 18, 20, 445—46.
 Løngangen 63, 67, 171.
 Lønporten 90, 95—98.
 Løveapoteket 561.
 Løvstræde 431, 452.
- Mac Culloch, Læge** 556.
 Madhøderne, Madtorvet 461, 504—
 05, 508, 513, 522.
 Madsdatter, Kirstine 497.
 Madsen, Gustav, Fuldmægtig 409.
 — Jens, Student 563. — Peder
 (1661) 512. — Povl (1661) 510.
 Magens, Arkitekt 263.
 »Makeløse«, svensk Admiralskib
 184.
 Malling, Ove 262, 264.
 Mannes, Liborius, Sadelmager 456.
 Mansa, Læge 546—47, 550, 571—
 72, 594, 602, 608.
 Marechalsgaarden 496.
 Marienberg ved Vordingborg 258,
 265—66.
 Marienlyst ved Vordingborg 262.
 Marstrand 193.
 Marstrand, J., Bagermester 241,
 245.
 Mathiesen, Jørgen (1647) 456. —
 Søren, Klokker 568.
 Medicinhistorisk Museum 592.
 Mehren, C., Oberst 571.
 Meklenburg, Jens, Vagtmester 572,
 579, 602.
 Melchior, Grosserer 217—18, 225.
 Meldahl, Etatsraad 611.
 Meller, Johannes, Præsident 495,
 554, 573.
- Menzer, F. G., Præst 588.
 »Mercurius«, Krigsskib 193.
 Meriansgade 37.
 Metropolitanskolen, se Frue Skole.
 Meyer, Sekretær 441, 444. — David
 283. — Hendrik 507. — Samuel,
 Apoteker 460, 508—11.
 Meyn, Stadsbygmester 264.
 Michelsen, O. W., Søjlmester 180.
 Mikkel Vibes Gade 2, 273—74. —
 Kro 466.
 Mikkelsen, Hans, Vagtmester 289.
 — Jacob, Borgmester 291. —
 Niels (1581) 439. — Niels, Sko-
 mager (1544) 464. — Peder (1544)
 515. — Peter, Badstuemand 512.
 Moberg, Spækhøker 20.
 Mogensen, Ole, Snedker 564.
 Mohr, David 94.
 Molde, Skattedirektør 385, 387.
 Moltke, Adam Gottlob, Overhof-
 marskal 528, 530—32.
 Monsen, Købmand 261.
 Morsing, Christen, Professor 464,
 590, 597.
 Mortensen, Høker 296, 298. —
 Reinhold, Skrædder 518.
 Moth, Poul, Dr. 67, 68.
 Motorvogne, Afgift af 358.
 Motzfeld, Maria 454. — Peter 494.
 Mouritzen, Jakob (1564) 462—64,
 467. — Rasmus (1607) 455.
 Mule, Hans Mikkelsen, Professor
 554—57, 566, 580, 599, 607.
 Mullie, Laurits 95, 96.
 Mulvad, Urtekræmmer 296, 298.
 Munck, C. H., Grosserer 240, 254.
 — Fadder, Skrædder 494.
 Munk, Fru Kirstine 519—20. —
 Rasmus, Kæmner 276.
 Munthe (1807) 299.
 Muus, Hans, Renteskriver 258.
 Mühlhausen, Frantz, Skarpretter
 559.

- Müller, Henrik, Rentemester 68.
— Otto, Overretsassessor 301—302.
- Münden, Jochim v., Kandestøber 517.
- Møens Tugthus 316.
- Møgeltoender 257.
- Møinichen, Chr., Sekretær 495—96.
- Møllegade 38.
- Møllengraff, Conradt 499.
- Møller, Bødkermester 32, 33. — H. C. V., Havnebygmester 254. — Mikkel, Badskær 517, 519, 521—22.
- Mønsterpladsen 523—24.
- Møntergade 90, 91.
- Møntvæsen 422—24, 619.
- Nansen, Hans, Borgmester 277—78. — Hans Hansen, Præsident 495, 549.
- Nathanaels Sogn 405—07.
- Nationalmuseet 17, 179—80.
- Natural-Husholdnings-Samling 525, 527—28, 531.
- Negerslaveriet 158—60.
- Nellikegade 22, 26.
- Nerger, Spisemester 601.
- Netbøl, Jens, Student 563.
- Nettesheim, Cornelius Agrippa v. 591.
- Neyde, Barber 585.
- Nickelsen, Hans, Borgmester 123, 133, 136.
- Nicodemussen, Rasmus 602—03, 605.
- Niels Hemmingsens Gade 8, 35, 38, 544.
- Nielsdatter, Birgitte (1711) 585.
- Nielsen, Anders (1651) 94. — Anders, Prammand 510. — Anders, Underfoged 105, 109, 111. — Baltzer, Kapellan 107. — J., Fiskebløder 544. — Jørgen, Kapellan 110. — Knud (1614) 62. — N. P., Forfatter 155. — Niels, Møller 578. — Niels, Prammand 510. — Oluf, Raadstuearkivar 36, 417, 444, 457, 459, 467. — Søren, Præst i Herfølge 117.
- Nikolajgade 14, 15, 34, 35.
- Nikolaj Kirke 419, 422, 446—47, 453—54, 458, 514, 517, 568. — Kirkegaard 132.
- Nissen, A., Fiskebløder 544.
- Nitze, M., Grovsmed 146.
- Nordby, Søren 184.
- Nordenbruch, Pestkirurg 560.
- Nordman, Anders, Guldsmed 460.
- Nordost, Bernt Andersen 284.
- Nyboder 14, 15, 21, 22, 25, 36, 37, 211, 565, 574.
- Nyborg 269—70. — Slaget ved 193—94.
- Nybørs 21.
- Nyerup, Rasmus 608.
- Nygade 22.
- Nyman, Klavs, Raadmand 519—20.
- Ny Pakhus 538.
- Ny Toldbodgade 523.
- Nürnberg 191.
- Nyrop, M., Arkitekt 88.
- Næringsskat 307, 319—20, 324—25, 327—29.
- Nærum 275.
- Nør, Chr. Hansen, Fiskebløder 544. — Chr. Poulsen 544.
- Nørrebro 220, 225, 229.
- Nørreport 191.
- Nørretorv 7.
- Olafsson, Jon, Bøsseskytte 72.
- Oldensworth 183, 187, 195.
- Olfert Fischers Gade 37.
- Olling, Christen, Fiskebløder 544.
- Olrog, Claus, Renteskriver 594.
- Olsen, Frans (1568) 450. — Markus,

- Sejlingskarl 108—10. — N. C., Skomager 541. — P. C., Sadelmagermester 217, 227. — Povl (1645) 103—07, 622.
- Olufsen, Jens, Raadmand i Landskrona 502. — Lauritz (1581) 456. — Mads (c. 1450) 450.
- Opslou, Hans Andersen 289.
- Orvietanum, et Lægemediel 593.
- Ottesen, Peder (1649) 110—12.
- Overformynderiet 266.
- Overligningskommission 330, 336, 346.
- Overskatteraad 346—47.
- Overtro 125—26.
- Oviken, Slaget ved 193—94.
- Oxholm, General 298.
- Paaschen, Villum v.** 166.
- Padtz, Hans 517.
- Paløre 79.
- Pappenheim, M., Professor 102.
- Pauli, Joh. Fr., Arkivar 149, 151. — Paul Fr., Bager 149.
- Sct. Pauls Gade 15, 36.
- Peder Paars 100.
- Pedersen, Bernt, Bygmester 166. — Frederik, Dr. med. 465—66, 515. — Heller, Baadsmand 284. Joh., Sværdfeger 499. — Niels, Kræmmer i Helsingør 272. — Niels, Skrædder 496. — Peder, Bager 518—19. — Peder, Renteskriver 65. — Rasmus, Slagter 107—10.
- Perlestikker, Frederik, Fattigforstander 120—21, 135, 278.
- Permust, Peder 286.
- Pest i Kbhvn. 1564—68: 590. — 1629: 610. — 1654: 610. — 1711—12: 545—614. — i Rusland 589, 610—12.
- Pesthelgener 591.
- Pesthuset 115, 120, 124, 135, 585. — ved Graabrødrekloster 507.
- Pestkirkegaarde 552—53, 606.
- Pestmestre 559—60.
- Pestpræster 588.
- Petersen, Erik, Skarpretter i Trondhjem 559.
- Petrelli, svensk Lieutenant 193.
- Sct. Petri Kirke 419, 542, 585.
- Philipsen, G., Boghandler 237.
- Pilegaard, Mette 258.
- Pilestræde 29, 30.
- Pindsvinegade 12, 14.
- Pinvig, Thomas og Jørgen, Fiskeblødere 544.
- Pipgras, Jørgen Svendsen 501.
- Plenge, V. A., Fuldmægtig 408.
- Plessen, Carl Adolph, til Førsløv 496.
- Politiet 331.
- Pontoppidan, Carl, Overkøbmand 263, 608. — Erik, Prokansler 535, 607—09.
- Porcelænsfabrik, den kgl. 497.
- Post, Johan, Møntmester 457, 459, 494.
- Postgarden, 456—57, 494, 496.
- Poulsen, Mads, Renteriskriver 514. — Niels, Dr. 467.
- Pox, Hans, Urtekræmmer 520.
- Prammandens Gang 19.
- Prinsensgade 22.
- Prinsessegade 22.
- Prisonet ved Graabrødrekloster 429, 444, 458—59, 507—08.
- Privilegier, Stadsens 362.
- Proviantgaard, Provianthus, 53—55, 61, 161, 166—71, 175—77. — Proviantgaardshavnen 58, 169, 174—77, 622.
- Præste- Degne- og Klokkerpenge 322, 356—57, 414.
- Præstonius, Krigskommissær 511.
- Pungmagere 292.

- Putnmager, Bo 464.
 Putbus, Malta, Friherre af, 520.
 Putsmager, Margrete 283.
 Pøkkerdreng (Skibsdreng) 284,
 289.
 Pølsegaarden 284.
- Q**uoten, Salomon v. 558.
- R**aadhuset 81, 82, 115, 119.
 Raadhuseet 86, 157.
 Raadhusstræde 20.
 Raadstuearkivet 83, 84, 91, 196—
 200.
 Rabe, Major 571.
 Rahbek, K. L. 100.
 Ramel, Anne Henriksdatter 520.
 — Henrik 441—42.
 Ramilliers, Slaget ved 194—95.
 Ramsing, Ingeniørkaptajn 168.
 Randers 1.
 Randlev, Høker 544.
 Rangskat 310—11, 332.
 Rantzow, Breide 445. — Frederik
 499.
 Rappin, Joach. 62.
 Rasmussen, H., Murer, Borger-
 repræsentant 246—47, 254. —
 Jacob. Fogedsvend 291.
 Raun, W. A., Skatteinspektør
 368—69, 384—87. — V. Fuld-
 mægtig 407—08.
 Raupach, F. L., Isenkræmmer
 148, 151.
 Rawert, Stadskonduktør 4, 6,
 198—201, 264.
 Ravn, Iver 468. — Klavs Iversen,
 Byfoged 105, 131.
 »Redesholt« 70.
 Reedt, Frederik 451. — Jørgen
 451. — Sten 520.
 Reenberg, M., Præst 569.
 Reersvend, Oluf 515.
 Reformert Kirke 542.
- Regensen 297—98, 542.
 Reinhardtsen, Kasserer 580.
 Reitzenstein, Oberst 184.
 Rem, Marten 284.
 Remsmidere 292.
 Remsnider, Villum (Wichmand)
 444.
 Rendsborg 180, 183.
 Renovationsskat 311—13, 326.
 Rentekammerbygning 50.
 Reppe, Baltser, Trompeter 93.
 Repstorf, Kaptajn 297.
 Resen, Hans Poulsen, Biskop 84.
 — Peder, Præsident 84, 422,
 467, 504—05, 508.
 Reverentgade 28.
 Reventlow, Conrad, Greve 445.
 Reysvend, Christian se Ridesmaa-
 svend.
 Rheder, J. G. v. 145.
 Rhud, Lars, Fuldmægtig 581, 594.
 Ribe 268.
 Ribolt, Hans 283.
 Richter, Pestkirurg 560.
 Ridderspil 163.
 Ridesmaasvend, Christian Nielsen
 451—52. — Jakob 431, 463, 467.
 Rigsarkivet 54—58, 171, 175—77.
 Riiber, Student 557.
 Rittmeister, Pestkirurg 560.
 Sct. Rochus 591.
 Roder 381—82, 387.
 Rodemaal 382, 420, 519. — Mo-
 gens Laurensens 464, 521.
 Rodemestre 363—67, 373, 382,
 384, 387—99, 414.
 Roed, Claus, Lygtmager i Hel-
 singør 274.
 Rogentin, Henrik, Bundtmager
 462—64, 515, 521. — Klavs,
 Bundtmager 515—16, 521.
 Rosenborg Have 208, 295, 298.
 Rosencrentz, se Trallou.
 Rosengaarden 90, 95, 470, 498.

- Rosenkjær, Lærer, Topograf 40, 48, 50, 73, 432—38, 481—89, 518, 520—22.
- Rosenkrantz, Birgitte 499. — Erik, til Rosenholm 454. — Niels Akselsen, til Rydhave 444. — Palle, til Krænkerup 454.
- Roskild, Jacob 283.
- Roskilde 113, 134, 259, 275, 539. — Byting 450. — Domkirke 446, 448—50.
- Rosted, Frue 296, 299.
- Rostgaard, Frederik 575. — Jens, Justitsraad 568.
- Rostock, Anders Pedersen, Præst 588.
- Rottbøll, Chr. Friis, Professor 535—37.
- Rottesygen 612.
- Rubin, Marcus 608.
- Rud, Otto 184.
- Rump, J., Ingeniør 246.
- Rundetaarn 539—40.
- Rustkammer 163—65, 179. — Oldenburgske 178—79. — Gøttrupske 180.
- Rustkammergaard 163.
- Rügen 195.
- Rævshalen 68—74, 77—79.
- Rævshaledybet 47, 69—71.
- Rødeport 97.
- Salomon**, Eskild, Grosserer 237.
- Saltholmen 548—50, 560.
- Salviegade 36.
- Samsing, Rasmus, Skipper 273.
- Schade, Anders, Lysestøber 440.
- Scharffenberg, Apotheker 551, 561.
- Schibbye, Husejer 7.
- Schimmelmanns Geværfabrik 174.
- Schiønning, Jacob 143, 145.
- Schiøtt, Borgmester 264.
- Schlegel, Borgmester 412.
- Schleippen, M. 67.
- Schleisner, Stadslæge 611.
- Schlentz, Junker 190.
- Schmettau, General 525.
- Schmidt, M. R., Rustmester 179.
- Schnell, Kirurg 147, 151, 157.
- Scholten, Jobst, Oberst 195.
- Schouboe, Skolebestyrer 297.
- Schovert, H. H., Pakhusskriver 142—43.
- Schrader, Stephan, Vinhandler 261.
- Schreiber, Henrik, Præst 295. — Johan, Præst 295—99.
- Schrøeder, W. M., Skydevært 147.
- Schult, Obersekretær 444—45.
- Schultz, Bogtrykker 261. — Elias, Skrædder 445. — Morten 84, 89.
- Schæffer, Borgmester 9, 16, 17, 31, 33, 34.
- Sct. Sebastian 591.
- Seefeldt, Jakob 455, 507. — Jørgen 123.
- Sehested, Slaget ved 188.
- Shested, C. Gehejmerraad, 574, 587.
- Sejldugsfabrikken 24.
- »Seks Søstre« 21.
- Semb, Johan, Ingeniør 72, 74.
- Serridslevgaard paa Fyn 262.
- Severin, Frederik, Dr. med. 465.
- Siegfried, Pestkirurg 560.
- Sigbrit, Sigbrits Gaard 497—99.
- Silkeborg 2.
- Silke- og Uldkræmmere 607.
- Silkevæveri (Silkevinkel) 508—09.
- Simonsen, Christian, Raadmand 566. — Philip (1552) 515—18.
- Sjæleboderne 90—95, 579—80, 598.
- Skammelsen, Jesper, Vintapper 521.
- Skarnholmen 48, 49, 51, 62—69.
- Skarprettere 116—17, 128, 271—72, 304, 559. — Skarprettersværd 191.

- Skattevæsen 305—415. — Skatte-
 kontor 367—72, 378—86. —
 Skatteinspektør 386—90, 404.
 — Skattedirektør 392—93, 404.
 Skattekontrollør 392, 396—98.
 — Skatteraad 346—47, 354, 356.
 Skeel, Albret, til Jungetgaard 440—
 41. — Christen 112. — Ide, til
 Asdal 499. — Margrethe 441.
 Otto, til Katholm 441.
 Skibsted, Raadmandsenke 18.
 Skidenstræde 3—5.
 Skidentorvet 6.
 Skillingskroen 298.
 Skindergade 29, 439.
 Skipmeyer, Herman, Borgmester
 i Landskrona 502.
 Skipperboderne 27, 46.
 Skippernes Laugshus 27.
 Skolen ved Helligøjstes Kirke 8,
 503—05, 512—13. — i Hinde-
 gade 213.
 Skomager, Hans (1607) 439. —
 Jesper (1551) 464. — Jokum 454.
 Skomagerlauget 292, 607.
 Skouborg (Theater) 66.
 Skriver, Frantz Christensen 503—
 05. — Hans, i Nyborg 269—70.
 — Lauritz 467. — Oluf, Raad-
 mand 500.
 Skrædder, Jørgen (1581) 440. —
 Rasmus (1607) 452, 454.
 Skrædderlauget 137—38, 292, 465
 —66, 515.
 Skrøder, Lorendz, Organist 442.
 Skuespil og Kunster, Afgift af 322,
 360.
 Skvaldergade 34.
 Skydeselskab, det kgl. kbhvske
 139—57.
 Skytte, Anders Hansen 452.
 Slagterboder paa Graabrødretov
 433. — i Skindergade 439.
 Slangerup 278.
 Slippen 27, 28, 39.
 Slotsholmen 40, 47—69, 166, 170,
 622.
 Smedelauguet 292.
 Smedens Gang 36.
 Smidt, C. M., Arkitekt 433—34.
 Smidt & le Maire, Bankierfirma
 204.
 Smuchenskiør, Hans, Baadsmand
 287.
 Smyth, Gødeke 496.
 Smækkenborg 290.
 Smørhætten 45.
 Snedker, Herman 517.
 Snedkerlauget 292, 564.
 Socialismen 380.
 Soelberg, Hans Jørgen, Justitsraad
 620.
 Sofie Amalienborg Slot 523.
 Sofie Hedevig, Kronprinsesse 155.
 Sokkelunds Herredsting 282.
 Sorø Kloster 464.
 Spaakunst 272.
 Spansk Kappe 113, 137—38, 267,
 292—93.
 Sparekassens Gaard 471—76, 499.
 Sperling, David, Kirurg 148, 151,
 157.
 Springgade 29, 30.
 Sprøjteskat 318, 327, 331.
 Stade 187, 195.
 Starch, Jokum C., Student 563.
 Stadskonduktøren 369, 425.
 Staldmestergaarden 49, 57—59,
 61, 62, 64.
 Steenbock, svensk General 187.
 Steg, Oluf 461—62.
 Stemp, Niels, Borgmester 500.
 Stenaldersfund 478, 481.
 Stenboderne 500—01, 504—05,
 514—15, 522.
 Stenbuch, Lorentz, Underofficer
 571.
 Stensen, Erik, af Stockholm 291.

- Stereke, Erhard, Trompeter 499.
 — Joh., Kræmmer 499. — Jo-
 nas 499.
- Stewart, Plantør 158.
- Stjernetyder 590.
- Stockholm (Pesten 1711) 546—47,
 551—52, 555, 557, 564, 584,
 596, 609.
- Stockholmske Blodbad 191.
- Stodderkonger, Stodderfogder 120
 —21, 135, 271, 278.
- Stokhuset 24.
- Stokhusgade 23, 24, 34.
- Storesbevægelsen 237.
- Stormagasiner 237, 239.
- Straffeanstalterne, Bidrag til 316,
 326.
- Stralsund 186, 191, 195, 281.
- Strandholmen 47.
- Strelou, Jakob, Student 563.
- Strøm, Nationalbankdirektør 235.
- Strøyer, Jens, Student 563.
- Stub, Lasaretskriver 582, 601.
- Studenteforeningens tidligere
 Bygning 45, 74.
- Studenterkorpset 297.
- Studenternes Ligbæring 563, 565,
 588.
- Studiestræde 36, 290.
- Støckel, Rustmester 181.
- Størrestræde 28.
- Suensonsgade 37.
- Sundbyerne 405—07.
- Sunesøn, Jakob 425.
- Surbech, Simon, Borgmester 517—
 18.
- Saurlandt, Johan, Maler 445.
- Svane, Bone Hansen, Student 563.
- Svaneapoteket 561.
- Svedberg, svensk Biskop 584.
- Svendborg 259.
- Svendsen, Peder, Kapellan 459.
- Svenske, Mads, Smed 289.
- Svinehold 551.
- Svovlhuset paa Slotsholmen 62,
 170, 622.
- Sværtegade 28.
- Sydenham, engelsk Læge 557, 594.
- Sydøst, Laurids Hansen 284.
- Sylow, Hans Hindrik 567.
- Syrenberg, Tidike Hansson 450.
- Søbatteriet 170, 178.
- Søbecher, Frue 159.
- Søkvæsthuset 600, 602.
- Sølling, Hans Knudsen 604.
- Søndermarken 263.
- Sørensen, Brygger 18, 19. — C. F.,
 Borgerrepræsentant 254. — Ja-
 kob, Skrædder 455. — Jakob,
 Snedker 446, 448. — Johan,
 Prokurator 511. — Morten,
 Murmester 515. — Niels, Skip-
 per 502. — Zacharias, Graver
 568.
- Taagerup S. 259.
- Tage, Søren Christensen, Væver
 277.
- Tannenbergs i Rhinessen 191.
- Theater 66.
- Theriak 592—93.
- Thimian, Jørgen, Bygmester 503.
- Thomsen (Tommesen), Boye, Knip-
 lingsfabrikant 257. — Chr. J.,
 Arkæolog 179. — Hendrik (1625)
 500. — Julius, Professor 219,
 225—26. — Lars, Spisemester
 582. — Søren, Acciseskriver
 588. — Thomas (1668) 461.
- Thorslunde S. 259.
- Thott, Else 456. — Korfitz 461.
 — Otto, Gehejmerraad 532—33.
- Tivnæs 71, 74, 78.
- Tivoli 360.
- Tobak 594.
- Toldboden paa Slotsholmen 50.
- Toldbodpladsen 258.
- Toldbod Vinhus 524.

- Toldkammer 538.
 Tommerup, Knud, Præst 575, 587, 600.
 To og tredive Mænd 261—66, 362, 457, 515, 613.
 Torm, Erik 575, 608.
 Tortur 282.
 Trallou, Hans Hansen 511—12.
 Trankebar 621.
 Tranmoes, J. M., Kaptajn 150—51.
 Trelund, Vilhelm 503.
 Trevs, Kort 518.
 Trinitatis Kirke 542, 568. — Kirkegaard 220—25, 227—28, 230.
 Trolddom 124—26.
 Trolle, Herluf 497—98, 622. — Niels 125.
 Trompetergangen 9, 17—20, 38, 446. — paa Slotsholmen 64.
 Trondhjem 559.
 Truelsen, Peder (1546) 448. — Sivert (1711) 564.
 Træhest 113, 184.
 Trønner, Christopher 84.
 Tugthuset 261, 279, 288—91, 457—61, 494, 505—08.
 Tugthuskirken 457, 459, 508—09.
 Tugthusporten 7—9, 39.
 Tulipangade 37.
 Tygesen, Jens, Væbner 519.
 Tyrholm, N. H., Præst 528.
 Tyskemannegade 2.
 Tystøll, Lauritz 502.
 Tøjhuset 44, 54, 58, 60—62, 161—95.
 Tømmerpladserne 298.
 Tømmerlauget 292.
 Tønder, J. P., Literat 259.
 Tønnesen, Peder, Skrædder 585.
- U**
- Uddevalla, Slag ved 194.
 Uden, Henrich 92.
 Udenbys Jorder 307—12, 318, 320.
 Udvisning af Byen 267—79.
 Uhrsin, David, Possementmager 462.
 Ulfeldt, Jakob (tre af Navnet) 453. — Korfits (hans Gaard) 433, 441—45, 454. — Mogens 446, 453.
 Ulfeldts Plads 15—18. — Skamstøtte 15—17, 31.
 Ulfstand, Jens Holgersen 184.
 Ulkegade 5, 6, 9, 38.
 Ulrik, Daniel, Pestmester 560.
 Ulvegade 37.
 Universitetet 419—20, 423—24, 427—28, 446, 449, 462—64, 490, 514—15, 518, 525—27, 531—37, 542, 556—58, 613. — Formskærer ved 448.
 Umsgaard, Indenrigsminister 13.
 Urne, Aksel 443. — Frederik 457. — Knud, til Aasmarke 456—58, 507, 511. — Kristoffer, Kansler 284, 288, 457.
 Urtehave, kgl. 46.
- W**
- Wachtmeister, svensk Admiral 185.
 Vadskeanstalter 204—55. — paa Kristianshavn 210—11.
 Wadskiær, Professor 619.
 Wagener, Chr. Theo., Barbersvend 560. — Daniel, Læge 556, 560. — Reinhold, Dr. med. 554, 557, 573.
 Vajsenhuset 585, 598. — Kirke 542.
 Valby 405—07.
 Valiant, Antonius de 166.
 Valkendorf, Kristoffer 92, 165, 480.
 Valkendorfsgade 35.
 Valkendorfs Kollegium 542.
 Vals, Jokum, se Wolff.
 Waltersdorff, Ritmester 572.

- Vandmøllen ved Slottet 21, 62, 63.
 Vandmøllestræde 20, 38.
 Vaniers Gaard 598.
 Vandskat 314—17, 326—27, 405.
 Vandværk 210.
 Varpeløv i Stevns 578.
 Vartberg, Peder, Kirkeværge 565.
 Vartegnet 69, 72.
 Vartov 428, 455, 462, 502. — paa
 Strandvejen 506. — Ny 128.
 Vassbyrd, Mads Eriksen 444.
 Wassard, Raadmand 412. — H. M.,
 Grossever 262.
 Webøe, Klaus Poulsen, Skomager,
 515.
 Vedelspang 190.
 Vejerhuset 285.
 Velschou, Philip, Pestmester 560,
 603.
 Venedig 187.
 Venstermand, Johan 453. — Knud
 453. — Lauge 448. — Morten
 165.
 Vesling, Prokurator 606.
 Vesterport 187, 291.
 Vestindisk Kompagni 78, 79, 258.
 — Pakhus 537.
 Veysner, Jacob, Guldsmed 290.
 Vibe, Christen 518. — Jens 518.
 — Peder, Rentemester 113.
 Viborg 2.
 Viehmand, Kræmmer 500, 502,
 520.
 Wick, v., Maler 45.
 Wiedemann, L., Oberst 142, 146—
 47, 151.
 Vieregg, Gehejmerraad 575.
 Viffert, Aksel Tønnesen 440. —
 Christense 440. — Korfits Tøn-
 nesen 445—46.
 Viingaard, Hans, Bogtrykker 458
 —59, 508—09.
 Wildersgade 22.
 Willem Apotheker 496, 519.
 Villumsen, Gert, Ridefoged 102. —
 Hans, Snedker 454. — Morten
 (1711) 600.
 Vimmelskaffet 2, 24.
 Vind, Iver 442—43, 453. — Jacob
 453.
 Winding, Højesteretsassessor 552.
 Windingske Kortsamling 203.
 Vingaarden 46.
 Vingaardsstræde 290.
 Vinkelbrev 103—04.
 Winterfeld, H. O. 67.
 Virehow, tysk Professor 611.
 Wismar 186.
 »Wismar«, Kirkegaard 552.
 Wissing, Jens Sørensen, Raadstue-
 arkivar 196—200.
 Visti, Andreas, Student 563.
 Witløff, Kaptajn 572.
 Witte, Jacob Nic. 501.
 Wittrup, Barbara 494.
 Witzansky, Redaktør 243, 245—
 47, 254.
 Wivet, Madam 524. — F. W. 139,
 155.
 Wodroff, Regimentskvartermester
 554, 606.
 Vodroffgaard (som Pestlazaret)
 554—55, 560, 582, 599, 601,
 605.
 Vognmagergade 10—13, 30.
 Vognmænd 137, 292—93.
 Vogth, Henrik, Brandvisitor 553.
 Wohlert, H. F., Hofkirurg 528.
 Voigt, F. C., Gartner 528, 533—34.
 — Joh. Fr., Lieutenant 550. —
 Markus F., Gartner 263.
 Wolfen, J. C., Livmedicus 556.
 Wolff, Jokum, Snedker 462.
 Wolfhagen, Direktør 218, 225,
 227.
 Vombadstuestræde 2.
 Vorbasse 615.
 Vor Frelsers Kirke 568.

- Vordingborg 265—66.
Worm, Christen, Biskop 554, 563,
573, 585, 587, 606.
Wormb, Hans 452.
Vorndran, Peter Casper 265.
Worsaae, Raadmand 412.
Wulff, A. J. (1663) 66.
Würner, Henrik, Vinhandler 458.
Vægterskat 311—13, 326, 331.
Vævere 292.
- Zepelin, Page 559.
Zoega, Johan, Student 528, 534.
Zuniga, spansk Regiment 195.
- O**eder, G. C., Professor 525—36.
Økonomiforvalter 368.
Ølstøkke, Jens, Fiskebløder 585.
Øresundshospitalet 612.
Ørsted, A. S. 300—02.
Østergade 11.